

Onze Taal. Jaargang 74

bron

Onze Taal. Jaargang 74. Genootschap Onze Taal, Den Haag 2005

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/taa014200501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

[Nummer 1]

Fred & Ed verdringen Jansen & Tilanus

De opkomst van het voornaammerk

Erwin Wijman - freelance journalist

Ilse, Dirk, Ben, Alex, Johan, Linda, Humberto: eigentijdse merken hebben geen achternaam meer, alleen een voornaam. En liefst een korte, liever eenlettergrepig dan tweelettergrepig. Maar het grote gevaar schuilt in de negatieve associaties. Koopt u een chocoladereep van het merk Adolf?

Wie vroeger zijn koffie of sigaren of winkel naar zichzelf noemde, noemde die Douwe Egberts of Henri Wintermans of Albert Heijn. En wie zo'n complete voor- en achternaam te lang vond, bombardeerde alleen zijn achternaam tot merknaam. Zoals Heineken, Kwekkeboom, Philips, Blokker of Zeeman. Of Jansen & Tilanus, Peek & Cloppenburg en Vroom & Dreesmann. Maar in het nieuwe merkdenken heeft de achternaam afgedaan. Eigentijdse merken hebben geen achternaam meer. Een merk van nu heeft alleen een voornaam, of beter gezegd: een eigentijds merk is een voornaam. Kijk naar Ilse (internetzoekmachine), Ben (mobiele telefonie), Alex (onlinebeleggersbank), Fred & Ed (broodbeleg), Johan (voetbaltijdschrift) en Johan (popgroep). Die hebben nooit een achternaam gehad. En kijk naar Humberto (kledingmerk van tv-presentator Humberto Tan), Jan (verf van Histor, naar Jan des Bouvrie), Linda. (met punt; damesglossy van Linda de Mol), Jackie (damesglossy) en Sen (allochtonenglossy), merken waarbij de achternaam als storend element is afgehakt.

En als je artiestennamen ook als merknamen beschouwt (waar veel voor te zeggen is), dan zijn er nog veel meer voorbeelden. Wie weet hoe Gordon (zanger) van achteren heet? Zangeres Dominique van Hulst sneed behalve haar achternaam ook nog ruim driekwart van haar voornaam weg om uit te komen op haar artiestennaam Do. Ook polderzangeressen als Sita, Bloem en Kirsten volgen het voorbeeld van sterren als Anastacia, Beyoncé en natuurlijk Madonna. En Elvis. Countryzangeres Ilse DeLange schijnt via een merkrechtelijk onderzoek na te gaan of haar gewenste nieuwe merknaam Ilse niet botst met die van het internetbedrijf Ilse. Bij Ellen ten Damme mislukte enkele jaren geleden de herpositionering tot Ellen, ondanks een heuse campagne waarvoor een duur reclamebureau was ingehuurd. Bij *Idols*-sterren als Jamai, Jim, Hind, Maud en Boris, stuk voor stuk officieel gedeponerd bij het Benelux Merkenbureau, zijn de voornaammerken wel degelijk bekend geworden.

Kennisje

Het eigentijdse merk denkt zich met een voornaam makkelijker als kennisje tussen de mensen te kunnen wringen. Als persoonlijke vriend. Of zoals Robert Jan Heyning, creative director van The NameWorks Name-creation Strategy & Research in Zeist, zegt: 'Bedrijven willen hun spullen zo persoonlijk mogelijk aan de man brengen, ze willen loskomen van massacommunicatie.' Zeker in een wereld die door globalisering en europeanisering en automatisering en wat niet al onpersoonlijker dreigt te worden, biedt de oer-Hollandse voornaam een tegenwicht, meent Heyning. Albert Heijn noemt zijn onlinesupermarkt niet voor niks kortweg Albert. Heyning: 'De naam Albert

zegt: “Oké, het boodschappen doen gaat dan wel via dat ijskoude, zakelijke internet, maar Albert regelt het hoogstpersoonlijk en zorgt dat het goed komt.”

Persoonlijker, laagdrempeliger en toegankelijker. Dat zijn de bonuspunten die fabrikanten denken te verdienen als ze hun product of dienst een voornaam geven. En die voornaammetrend heeft alles te maken met het informeler worden van de samenleving, meent Bas Kist, directeur van het Amsterdamse merkenbureau ShieldMark. ‘Vroeger spraken mensen elkaar vaak aan met de achternaam. Dat hoor je nauwelijks nog. Kinderen zeiden vroeger “juf” of “meester”, nu noemen ze die vaak bij hun voornaam.’ En mensen tutoyeren elkaar ook meer. In navolging van de Amerikaanse informele cultuur zie je zelfs in het traditioneel nogal conservatieve bedrijfsleven dat de voornaam steeds minder vaak wordt weggelaten op visitekaartjes en in brieven. Veelzeggend is dat J. van der Schaar, de auteur van hét boekje over Nederlandse voornamen (*Woordenboek van voornamen*, Het Spectrum, eerste druk 1964), zelf voornaamloos bleef. Als het boekje anno 2005 zou worden herdrukt, zouden we misschien eindelijk te weten komen dat hij Hans heette.

Ben: dichtbij

Een sprekend voorbeeld is Ben, het mobiele telefoonbedrijf. Toen Ben op 1 januari 1999 in Nederland begon, heetten de concurrenten KPN, Telfort, Libertel en Dutchtone. Allemaal typisch institutionele merknamen. Ben presenteerde zich in zijn reclame nadrukke-

lijk als persoon, maar afficheerde zich al in zijn naam als een persoonlijk en toegankelijk, letterlijk vriendelijk telefoonbedrijf. KPN mag dan met zijn reclameslagzin zéppen ‘Altijd dichtbij’, Ben wás altijd dichtbij. Automatisch. Zoals mensen het hebben over ‘Freek’ en ‘Youp’ als ze Freek de Jonge en Youp van 't Hek bedoelen. Ben had succes, was in zijn eerste jaar de snelst groeiende 06-aanbieder en werd uiteindelijk nummer drie op de Nederlandse markt. Begin 2003 doopte de nieuwe, Duitse aandeelhouder om internationale marketingredenen de naam Ben om in T-Mobile.

Met Alex, de onlinebeleggersbank, ging het andersom. Dat had in mei 1999 als toenmalig dochterbedrijf van Bank Labouchère van start moeten gaan als ‘Labouchère online’. Maar directeur René Frijters zette zijn baan op het spel om de naam Alex erdoor te krijgen bij de raad van bestuur. ‘Alex was echt een nieuw product, en moest dus een onderscheidende naam hebben.’ Frijters somt zo nog vijf redenen op waarom Alex Alex moest heten. ‘Omdat het een computerdienst is - en computers zijn rottingen - moet de naam menselijke warmte uitstralen. Bovendien is de financiële wereld vergeven van de achternamen, en wij wilden het imago van saaie bankier vermijden. Mensen associëren de naam met de AEX (Amsterdam Exchanges - EW). Alex is onzijdig; vrouwen met de naam Alexandra worden vaak met Alex aangesproken. En het is een associatieve knipoog naar kroonprins Willem-Alexander: bij ons kun je vorstelijk beleggen.’ Dat doen nu ruim 75.000 klanten bij marktleider Alex, dat in 2003 werd overgenomen door de Rabobank. En Alex-baas Frijters zelf werd afgelopen voorjaar uitgeroepen tot Marketeer van het jaar 2004.

Oer-Hollands

Een oer-Hollands karakter is kennelijk een belangrijke eigenschap voor een voornaam die het tot succesvol voornaamwerk wil schoppen. Naast Alex zie je dat aan Ben, aan Albert, Ilse, Annie (callcenter annex nummerinformatiedienst), Fred & Ed, Johan en Bakker Bart. En aan Dirk: supermarktketen Dirk van den Broek presenteert zichzelf in zijn reclame - en op zijn bekende grote rode boodschappentas - steeds meer als kortweg Dirk. En hetzelfde geldt voor Dirks broersupermarkt Bas van der Heijden, dat afgekort wordt tot Bas, en dezelfde rode boodschappentas heeft. Bij Dirk en Bas is dat niet zoals bij Albert van Albert Heijn vanwege internet maar vanwege simpel en dus goedkoop. Waar C1000 met zijn reclameslagzin zégt ‘Geen fratsen. Dat scheelt’, zijn Dirk en Bas vanzelf en automatisch zonder fratsen.

Foto: Onze Taal

Veruit de meeste voornaamwerken zijn net zo kort en eenvoudig als Dirk en Bas. Of ze tellen hooguit twee lettergrepen, waarbij de trochee (eerst een beklemtoonde lettergreep, dan een onbeklemtoonde) veruit in de meerderheid is. Ilse, Alex, Albert, Johan, Linda, Leo (chocoladewafel van Milka) - steeds ligt de klemtoon op de eerste lettergreep. Hetzelfde geldt overigens voor andere hippe (internationale) merken als Google, Apple en Nike. En een korte, krachtig klinkende naam is traditie in de

merknaamkunde, weet merkdeskundige Heyning. 'De naam Kodak is zuiver gekozen op klank.' Hij wijst erop dat de Amerikanen achter ijsmerk Häagen-Dazs bewust braken met de traditie van kort en krachtig omdat ze juist wilden benadrukken dat hun ijs verschilde van ander ijs. De Scandinavisch klinkende naam haalden ze uit een Europees telefoonboek.

Ook alliteratie en assonantie zijn populair bij voornaammerkgevers. Neem Fred & Ed, en Hap Harrie (groente speciaal voor kinderen). Maar Heyning wijst erop dat zulke stijlfiguren vooral eigen zijn aan kleine merken. 'Dit soort geintjes leiden gauw tot vluchtigheid, luchtigheid en kinderlijkheid, waar grotere bedrijven doorgaans niet van gediend zijn.' De grote uitzondering is natuurlijk Coca-Cola: dat allitereert en rijmt ook nog.

Negatieve associaties

Hoewel de voornaammerken zich stevig hebben gevestigd, zijn er nog steeds merkdeskundigen die hun opdrachtgevers afraden een voornaam als merknaam te kiezen. Als je de verkeerde naam kiest, bestaat het gevaar van negatieve of verkeerde associaties. Heynen: 'Je neemt een risico, het is een valkuil. Je zet een product op de markt met een naam die al is gemarkeerd.' Hij wijst op de meisjesnamen die opduiken in seksadvertenties in *De Telegraaf*. 'Als je daar na een Chantal en Aimée plotseling een Trui aantreft, weet je meteen dat je bij haar niet de gangbare seksuele verwennerij kunt verwachten, je denkt dan eerder aan een stevige aframmeling. Dat is alleen goed als de vlag ook de lading dekt, anders gaat het mis. Persoonsnamen zijn in feite merknamen in die context. Dat is bloedlink.' En inderdaad heten 0900-meisjes zelden Emma, Anna of Roos, maar meestal Bianca, Wendy of Brenda. In dat licht is het trouwens wel opmerkelijk dat er nog steeds Nederlanders zijn die hun zoon Adolf noemen. Volgens gegevens van de Sociale

Verzekeringsbank, die de kinderbijslag regelt, gebeurde dat de laatste twintig jaar (tussen 1983 en 2001) maar liefst 61 keer.

Maar van wie zijn die namen? Bezit een bedrijf de voornaam die hij deponeert? Merkenrechtelijk staat er niemand iets in de weg om zijn kind naar een bekend voornaammerk te noemen. 'Waarschijnlijk heeft supermarkt Bas zijn naam wel als merk gedeponeerd', verklaart merkdeskundige Bas Kist, 'maar dat betekent nog niet dat je dan elk gebruik kunt tegenhouden. Alle Bassen moeten zich immers Bas kunnen noemen.' Als 'merkhouders' kun je wel verbieden dat iemand die naam ook commercieel gaat gebruiken voor dezelfde producten waarvoor jij hem hebt geregistreerd. 'Dus een tweede supermarkt met de naam Bas kan niet.' Maar ook je bekendheid speelt een rol. Kist: 'Als iemand probeert te profiteren van de naam van een bekende Nederlander, dan kan dat onrechtmatig zijn. Dat hangt ook weer af van hoe vaak de naam voorkomt. Als je munt probeert te slaan uit de naam Ruud, zal noch Van Nistelrooy noch Gullit noch Lubbers iets kunnen doen.' En evenmin die Ruud van de eerste reeks van het tv-programma *Big Brother*, van wie niemand de achternaam weet.

Alfabet van voornaammerken

Albert (onlinebezorgservice van Albert Heijn, Etos en Gall & Gall)

Alex (onlinebeleggersbank)

Amalia (geregistreerde merknaam voor alles 'van eierdopjes tot fietsventieltjes en voor diensten variërend van hondenkennels tot schoonheidssalons', aldus merkenbureau De Merkplaats)

Anita (damesondergoed, uit Duitsland)

Anne K. (kindermode)

Annelies (Aldi-margarine)

Annie (callcenter)

Anouk (Teeuwen, zangeres)

ANS (Algemene Nederlandse Spraakkunst)

Barbie (pop, maar ook tijdschrift, badschuim, douchegel, tandenborstels)

Bas (supermarkt Bas van der Heijden)

Beck (Hansen, Amerikaanse zanger-muzikant)

Ben (mobiele telefonie)

Betsy's ('wonderproducten', zoals wonderlijm, vezeldoekjes, vloerwisser)

Betsy's (borrelnootjes)

Beyoncé (Knowles, zangeres)

Bianca (damesmode)

Billy (boekenkast, van Ikea)

Bloem (de Ligny, zangeres)

Bobbie (kindermode)

Boris (kledinglijn naar Boris, winnaar tv-programma *Idols* 2004)

Carin (autonavigatiesysteem)

Carla (sinaasappels, uit Argentinië)

Cecil (damesmode, uit Duitsland)

Chantelle (lingerie, uit Frankrijk)

Christijan (Albers, opkomend Formule-1-coureur)

Christoffel (blond bier)

Daatje (kindermerk van drogist DA)

Dandy & Shandy (energizers in lollyvorm)

Dana (hardstyle-dj)

Dewi (Idol, onder meer geëxploiteerd door Vodafone)

Dirk (supermarkt Dirk van den Broek)

Dirk ('persoonlijke coach' van zeepmerk Dove op www.dovebeauty.nl)

Dirck III (slijterij van Dirk van den Broek)

Do (zangeres Dominique van Hulst)

Doortje (kinderkleding)

Edwin (jeans)

Eef & Huub (Opel-dealer Rotterdam)

Ellen (ten Damme, actrice, zangeres)

Elvis (Presley, zanger; icoon)

Emma-nl (marketingorganisatie)

Ernst, Bobbie en de rest (uiteenlopende merchandising op basis van tv-programma)

Esther (nieuwe naam van zangeres Madonna)

Eva (jaarprijs voor evenementen in reclamebranche)

Feetje (kinderkleding)

Felix (kattenvoer)

Frank (reclamebureau in Amsterdam)

Fred & Ed (broodbeleg)

Freek (de Jonge, cabaretier)

Friso (opvolgmelk en groeimelk, kindervoeding)

Gordon (zanger)

Hans (Hans Textiel & Mode, kledingwinkels)

Hayden (Desser, Amerikaanse zanger)

Herman (bekende stoel van IKEA)

Hind (Idol, onder meer geëxploiteerd door Nivea)

Hugo (kledingmerk, ook parfum e.d.)

Humberto (kledingmerk van tv-presentator Humberto Tan)

Ilse (zoekmachine/internetuitgever Ilse Media)

Jackie (vrouwenglossy, met knipoog naar Jackie Kennedy)

Jamai (Idol, onder meer geëxploiteerd door Specsavers)

Jan (verf van Histor, naar Jan des Bouvrie)

Janneke (bier, van Hertog Jan Brouwerij)

Jim (Idol, onder meer geëxploiteerd door Mars)

Jip en Janneke (door Hema geëxploiteerd kindermerk)

Johan (Nederlandse popgroep)

Johan (voetbaltijdschrift)

Johan (familiefilm, in 2005 in de bioscoop)

Kahrel (koffie, huismerk van Dirk)

Katja (dropharingen, kokindjes, kattenkoppen en apenkoppen)

Katrien (tweemaandelijks stripblad over Katrien Duck)

Keesie (jongerenmarketingbureau)

Kelly (tijdschrift van ex-*Big Brother*-ster)

Kirsten (van der Grinten, zangeres)

Leco (van Zadelhoff, tv-kapper en visagist)

Leo (chocoladewafel)

Lieve (bier, uit België)

Linda. (feelgoodglossy, opgericht door Linda de Mol)

Loeki (leeuwkje uit STER-filmpjes)

Lola (afwasborstel)

Lonny's (kant-en-klaarmaaltijden)

Mabel (gedeponeerd handelsmerk in de categorie Amalia en Máxima)

Maja (zeep)

Margriet (damesblad)

Marie Jo (lingerie, uit België)

Mariken (film uit 2000 over Mariken van Nieumeghen)

Marilyn (ondergoedmode)

Markus (koffie, huismerk van Aldi)

Martin (Amerikaans gitaarmerk)

Maud (*Idols*-finaliste, sinds september 2004 geëxploiteerd door Etos)

Max (aspirant-omroep)

Max.nl (softwarebedrijf)

Maxim (tijdschrift)

Máxima (geregistreerd merk voor tientallen producten, van parfum tot sieraden en van kleding tot bloembollen)

Nijntje (uiteenlopende merchandising voor kinderen, op basis van boekjes Dick Bruna)

Nynke (film uit 2001 over Nynke van Hichtum)

Otto (postorderwinkel)

Perry (Perry Sport)

PiM's (koekje van Lu)

Pim ('adviseur' op website Centraal Beheer)

Rob's Drop

Robertus (bier)

Roland (elektronische muziekinstrumenten)

Ruud (Bénard, ex-*Big Brother*-ster)

Samson & Gert (bekend van tv, merchandising zoals koekjes)

Sen (feelgoodglossy voor Turks-Nederlandse vrouwen, genoemd naar hoofdredacteur Senay Özdemir)

Sil (fijnwasvlekkenmiddel)

Sita (zangeres)

Sonja (tv-talkshow van Sonja Barend)

Tamara (jam, huismerk van Aldi)

Tina (meisjesweekblad)

Tom & Otto (papier van ModoVanGelder)

Viktor & Rolf (mode; genoemd naar couturiers Viktor Horsting en Rolf Snoeren)

Wibi (Soerjadi, pianist)

Wilhelmina (pepermunt)

Youp (van 't Hek, cabaretier)

Yvet (online-doe-het-zelf-opmaaksysteem voor advertenties, acroniem van Your Virtual Editing Tool)

De lijst bevat uitsluitend landelijk bekende voornaammerken. Merken als Daan Women's wear in Amsterdam, brasserie Cathrien in Volendam en 12.346 andere lokale namen zijn dus niet opgenomen. Ook opgenomen zijn buitenlandse voornaammerken die bekend zijn in Nederland.

Voor een overzicht van niet helemaal zuivere voornaammerken, zie www.onzetaal.nl/2005/1/merken.html.

Vraag en antwoord Taaladviesdienst

Naïviteit/naïveteit

?Welk zelfstandig naamwoord hoort bij *naïef*: *naïviteit* of *naïveteit*?

!Volgens het Groene Boekje zijn beide spellingen mogelijk; ze zijn dus beide officieel. Niet alle naslagwerken nemen *naïveteit* op, en in de praktijk komt *naïviteit* het meest voor. Die spelling heeft dan ook onze voorkeur.

Op het Taalunieversum, de website van de Nederlandse Taalunie, wordt de dubbelspelling verklaard. *Naïviteit* is een Nederlandse afleiding van het bijvoeglijk naamwoord *naïef*, waarbij het achtervoegsel *-iteit* is gebruikt. Dit achtervoegsel komt vaker voor bij aan het Frans ontleende woorden: *subtiel* - *subtiliteit*, *sonoor* - *sonoriteit*, *absurd* - *absurditeit*, etc. De schrijfwijze *naïveteit* is gebaseerd op de Franse spelling *naïveté*, die ontstaan is uit het bijvoeglijk naamwoord *naïf/naïve* en het achtervoegsel *-(e)té*. Dit achtervoegsel is in het Nederlands 'vertaald' met *-teit*, zoals dat ook gebeurt is bij bijvoorbeeld *sociëteit* (*société*), *faculteit* (*faculté*) en *variëteit* (*variété*).

Veel/vele

?Is er verschil tussen *veel* en *vele*, bijvoorbeeld in: 'Ik heb me in veel/vele boeken verdiept'?

!Over het algemeen is *veel* de gewone vorm; *vele* heeft een tamelijk formeel karakter. Hoewel het verschil klein is, kan *vele* soms een nuance uitdrukken die *veel* niet heeft: *vele boeken* lijkt eerder te slaan op een telbare hoeveelheid, waarbij je sterker aan de afzonderlijke boeken denkt; *veel boeken* is meer een omschrijving van een willekeurig groot aantal boeken.

De *Schrijfwijzer* (2002) zegt over deze kwestie: 'Het is bijvoorbeeld heel vreemd om van een meisje te zeggen dat zij *vele sproeten* heeft. Hier klinkt *veel sproeten* veel natuurlijker. Bij *vele sproeten* lijkt het erop dat de sproeten afzonderlijk bedoeld worden. Een plastisch chirurg zou zo iets kunnen zeggen. Omgekeerd klinkt het vreemd om te zeggen dat je *veel redenen* hebt om iets wel of niet te doen. Hier zou men eerder *vele redenen* verwachten omdat het niet om het aantal redenen gaat, maar om de afzonderlijke redenen. Met de vorm zonder *-e* gaat het om het geheel; dit is de zogenoemde collectieve betekenis. De vorm met *-e* wijst op de onderdelen binnen het geheel; dit is de zogenoemde distributieve betekenis.'

De *Schrijfwijzer* geeft ook nog de voorbeeldzinnen 'Veel ouders zullen dit niet begrijpen' en 'Vele ouders kwamen ons persoonlijk bedanken.' Bij die laatste zin zijn de ouders min of meer te tellen; de eerste zin slaat op ouders in het algemeen.

In(')s en/and out(')s

?'Hij vertelde me alle in's en out's.' Is dit juist gespeld?

!Nee, de schrijfwijze *ins en outs* is het best te verdedigen. Alle woordenboeken en spellinggidsen laten de apostrofs achterwege. En dat is niet zo vreemd, want dat is in het Engels (de taal van herkomst) ook zo: *ins and outs*. Het Engels gebruikt nooit apostrofs in meervoudsvormen, en er is geen reden om ze in het Nederlands toe te voegen; apostrofs worden alleen gebruikt als er uitspraakverwarring dreigt (zoals bij *oma's* en *auto's*).

Wat het voegwoord (*en/and*) betreft: vrijwel alle naslagwerken houden het op *en*; alleen Kramers (2002) kiest voor *ins and outs*. Bij de vergelijkbare woordcombinatie *ups en/and downs* zijn de woordenboeken minder eensluidend. Ook hier kiezen wij voor *en*, omdat de uitdrukking inmiddels ingeburgerd is en *ups* en *downs* bijna als afzonderlijke woorden fungeren ('Hij vertelde me over zijn ups en over zijn downs').

In/op de bres

?Zeg je 'in de bres springen voor iemand' of 'op de bres springen voor iemand'?

!*In de bres springen* is de gebruikelijkste vorm, maar *op de bres springen* bestaat ook. En in plaats van *springen* is ook het werkwoord *staan* mogelijk.

Verschillende naslagwerken, waaronder Kramers (2002), Van Dale (1999) en *Prisma voorzetsels* (1999), maken het volgende onderscheid: *in de bres springen* en *op de bres staan*. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* en *Het groene woordenboek* (2002) vermelden ook *in de bres staan*. En het *Idioomwoordenboek* (1999) van Van Dale geeft een voorbeeld waarin *op de bres springen* wordt gebruikt.

Kenau Simonsdochter Hasselaer (1526-1588): 'in' of 'op' de bres?

Zowel de varianten met *staan* als die met *springen* betekenen '(iemand) helpen, (iemand/iets) verdedigen'. *Op/in de bres springen* komt acuter over en wijst eerder op het concreet helpen van iemand, *op/in de bres staan* heeft het betekenis-element 'klaarstaan (om iemand te helpen)' in zich.

Een bres is overigens een gat dat in een verdedigingsmuur is geslagen of geschoten. Wie daarin sprong (of ging staan), probeerde anderen te verdedigen.

Onstuimig

?Waar komt het woord *onstuimig* vandaan? Er bestaat toch niet zoiets als *stuimig*?

!*Onstuimig* ('wild') is een oud Duits leenwoord; het gaat terug op het bijvoeglijk naamwoord *ungestüm*. In middeleeuws Duits bestond daar volgens *Kluge etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (2002) nog wel een positieve tegenhanger van: *gestueme*, dat 'rustig, zacht' betekende. In het Nederlands is alleen de versie met *un-* overgenomen.

In ouder Nederlands bestonden verschillende vormen: *ongestuum*, *ongestuimig*, *onstuim* en *onstuimig*. Zo schreef J. Oudaen in 1674: 'Wat eischje [= wat wil je] razend mensch, met dit onstuim gebaar [= gedrag]?' En bijvoorbeeld Vondel gebruikte meermalen de zinswending *de ongestuime baren*.

Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* werd in de zeventiende eeuw het woord *stuimig* weleens gebruikt, soms in dezelfde betekenis als *onstuimig*, soms

in de tegengestelde betekenis. Dit woord is echter geen lang leven beschoren geweest.

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
- Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
- Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
- Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.

Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Vlaams taalgevoelen

Hilde Swennen - Overijse, België

Na het lezen van het interview met Paul Gillaerts over de manier waarop Vlamingen bijbeltaal aanvoelen (*Onze Taal* oktober), zit ik me in gemoede af te vragen of ik de voeling met mijn eigen taal ben kwijtgeraakt. Een uitdrukking als *daar komt niets van in* heeft de nieuwe bijbelvertaling niet gehaald omdat 'wij' (de Vlamingen) die volgens Gillaerts als Hollands zouden ervaren. Ik zou nog een rits andere voorbeelden kunnen geven van veronderstellingen die kant noch wal raken, maar dat zou te ver voeren: het interview bewijst eens te meer dat het uitermate heikel is je op te werpen als deskundige op het gebied van het Vlaamse Nederlands. Ik kan in tegenstelling tot Gillaerts niet voor de rest van de Vlamingen spreken, maar mijn mening of aanvoelen vertolkt hij in elk geval niet in het minst.

Coulistelandschap bij het landgoed Haag Erf, bij Arnhem.

Foto: Koos Dansen

Waken voor

J.A. de Mooij - Den Haag

Uit vrees voor een te lange inleiding val ik maar met de deur in huis. In hun stuk over 'klassieke en moderne afraders voor de inleiding van toespraken' (*Onze Taal* november) schrijven Bas Andeweg en Jaap de Jong: 'Sprekers moeten ervoor waken de inleiding niet te overladen met details.' In deze zin staat één overtoollig detailonderdeel ('niet') te veel. Ook de slotregel aan het eind houd ik kort, om te voorkomen dat deze brief niet te lang wordt.

Naschrift Taaladviesdienst

Voor de meeste taalgebruikers betekent *ergens voor waken* zoveel als 'ervoor zorgen dat iets niet gebeurt'. De zin 'Sprekers moeten ervoor waken de inleiding te overladen met details' betekent dus dat sprekers ervoor moeten zorgen dat de inleiding niet te veel details bevat. *Niet* moet dan, zo beredeneerd, inderdaad weggelaten worden.

Toch is de gewraakte zin uit het novemnummer te verdedigen: *waken voor* kan volgens de grote Van Dale en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) ook 'zorgen voor' betekenen. Deze betekenis kan het volgens het WNT alleen maar hebben in zinnen met een uitdrukkelijke ontkenning, bijvoorbeeld met de woordjes *niet, geen* en *nooit*.

Kortom, als het woordje *niet* achterwege gelaten wordt, kan *waken voor* alleen die eerste betekenis krijgen ('ervoor zorgen dat iets niet gebeurt'). In de zin mét *niet* kan *waken voor* beide betekenissen hebben. Om mogelijke verwarring te voorkomen, had die zin in het novemnummer misschien inderdaad beter zonder *niet* geschreven kunnen worden. (Zie ook www.onzetaal.nl/advies/wakenvoor.html.)

Tussen-*n*-regeling [1]: *coulisselandschap* J. Wesselo - Amsterdam

In verschillende artikelen in het novemnummer van *Onze Taal* wordt commentaar geleverd op de verwarrende en onlogische tussen-*n*-regels. De meeste aandacht gaat in dergelijke discussies doorgaans uit naar de misbaksels die het verplicht toevoegen van een tussen-*n* kan opleveren (*ruggengraat* en dergelijke), en minder vaak naar misbaksels die ontstaan doordat een tussen-*n* moet worden geschrapd, bijvoorbeeld als een woord zowel een meervoud op -*n* als op -*s* heeft. Dat heeft niet alleen onlogische constructies als *hordelopen* en *gedachtegang* tot gevolg, die al aantonen dat deze spelling tegen het taalgevoel ingaat, maar ook échte onzin! Het fraaiste voorbeeld hiervan vind ik het woord *coulisselandschap* ('landschap waarin weiden of akkers door bossen, hagen of struiken zijn begrensd'). Het kenmerk van dit landschap is immers dat het meerdere, verschillende achtergronden heeft, en niet maar één, zoals het woord nu suggereert. Door die onlogisch aandoende spelling is het woord een ontkenning van zichzelf geworden.

Tussen-*n*-regeling [2]: gestopt met Nederlands schrijven Andries Brouwer - universitair docent wiskunde en informatica, Amsterdam

In het novemnummer van *Onze Taal* zegt spellingdeskundige Felix van de Laar: 'Door zijn ingewikkeldheid is het hele systeem voor de zogeheten tussen-*n* (...) een institutionele uitlokking tot het overtreden van de wet.'

Voor mij is het systeem een aansporing om geen Nederlands meer te schrijven. Sinds de invoering van de nieuwe spelling heb ik alle collegedictaten in het Engels geschreven.

Zaanse gloppen Ton Oosterhuis - Rhoo

In zijn beschouwing over het Vlielandse woord *glop* 'smalle steeg' (*Onze Taal* september) legt Riemer Reinsma sterk de nadruk op het element 'smal'. *Glop* is verwant met het verouderde *gluipen* 'loeren met samengeknepen ogen', en de betekenisovereenkomst tussen die twee woorden zit volgens Reinsma in het element 'smalle opening'. Daarnaast vermeldt hij de verwantschap met het Noors, waar het woord betekenissen als 'gat, gaping, kloof' heeft.

In Zaandam stroomt het water van de Zaan op een tweetal plaatsen enige tientallen meters direct langs de rijweg (de Oostzijde). Daar ont-

staat dus een gaping in de bebouwing. Ze worden in de volksmond aangeduid als ‘het grote glop’ en ‘het kleine glop’. Misschien duidt een glop op Vlieland niet zozeer op ‘smal’, maar op een gat of gaping in de lintbebouwing (net zoals er bij het gluipen een kloof ontstaat tussen beide oogleden). Het woord *smal* is in ieder geval niet van toepassing op het grote en kleine glop in Zaandam.

Anglicismen

Dr. P. Wisse - Dwingeloo

Maxime Verhagen: ‘Bush-administratie’.

Foto: Dirk Hol

Met plezier en instemming las ik in het novembernummer de bijdrage van Henk Spaan over anglicismen als *legacies*. Misschien mag ik u nog een voorbeeld van deze dommigheid aan de hand doen: in *NRC Handelsblad* las ik enige tijd geleden over iets wat gezocht moest worden ‘in een andere directie’.

En het toppunt van dommigheid hoorde ik van Maxime Verhagen, fractieleider van het CDA in de Tweede Kamer, die het in een interview op de buis had over de ‘Bush-administratie’. Dat deed hij niet eenmaal - dan zou je nog aan een verspreking kunnen denken - maar nee, hij volhardde in zijn dommigheid. Ik stem toch al niet op het CDA, maar als hun leiders zo dom zijn, doe ik het zéker nooit.

Tijd aangeven in Hongarije

P.A. van der Knaap - Groningen

Marc van Oostendorp interviewt in het septembernummer van *Onze Taal* Marjolein Meeuwissen, die heeft onderzocht hoe we in Nederland zeggen hoe laat het is. Dat blijkt per cultuur te kunnen verschillen. Waar de Britten ‘eight twenty’ zeggen voor 8.20 uur, zeggen wij ‘tien voor half negen’.

In Hongarije wordt in sommige situaties het ‘Britse’ systeem gevolgd, bijvoorbeeld op het station, maar vaak ook doen Hongaren het anders. Dan kijkt men niet alleen naar de hele en de halve uren, maar ook naar de ‘kwartieren’. Het is daar mogelijk om te zeggen: ‘Het is drie minuten voorbij driekwart van vier’, wat dan betekent: 15.48 uur.

Als de Donauschwaben, zoals Duitstalige Hongaren genoemd worden, het hebben over ‘viertel vier’ (letterlijk ‘kwart vier’), bedoelen ze kwart over drie. Volgens mij wordt dit systeem van tijdsaanduidingen ook in Oostenrijk gebruikt, en ik heb het nagevraagd bij mensen in het Duitse Passau. Zij begrepen of gebruikten deze manier van tijdsaanduiding ook.

Verder heb ik eens een blunder begaan door bij een afspraak ‘am Mittag’ niet om precies twaalf uur te komen zoals eigenlijk bedoeld was, maar ergens des namiddags.

Statenvertalers

F. Houtman - Bilthoven

Graag kom ik terug op de verkiezing van de 'invloedrijkste taalgebruiker' (*Onze Taal* november) en het achtergrondartikel van Nicoline van der Sijs over de invloed van de Statenvertaling op het Nederlands (*Onze Taal* oktober). Van der Sijs schrijft: 'De betekenis van de Statenvertaling voor het Nederlands is niet te vergelijken met die van de Luthervertaling voor het Duits. Terwijl de Luthervertaling het begin van de standaardisering van het Duits vormde en als voorbeeld gold in kwesties van taalgebruik, spelling en stijl, verscheen de Statenvertaling op een moment dat er al vele toonaangevende werken aan de standaardisering waren gewijd, waardoor de Statenvertaling de rol van navolger kreeg en niet die van initiator.'

Anders dan Nicoline van der Sijs ben ik geen taalkundige maar taalgebruiker, dus de juistheid van wat zij stelt, kan ik moeilijk beoordelen. Maar toch mis ik een aspect. Het gaat er niet zozeer om of er al voor de verschijning van de Statenvertaling werken waren gewijd aan de standaardisering van het Nederlands, maar wie erop het Nederlands in de eeuwen erna de meeste invloed heeft gehad. In dat verband lijkt me toch doorslaggevend dat de Statenbijbel het eerste Nederlandstalige boek was dat op grote schaal verspreid werd.

Door de Reformatie kwam er in de zestiende eeuw veel aandacht voor het leesonderwijs aan kinderen van de gewone man, en de Statenbijbel werd daarbij gebruikt als les- en oefenmateriaal. De Statenvertaling had daardoor een grote invloed op de standaardisering van het Nederlands - niet in de laatste plaats door de vele standaarduitdrukkingen die eraan ontleend zijn.

Naschrift Nicoline van der Sijs

Wie beweert dat de Statenvertaling (uit 1637) een grote invloed op de standaardisering had, zal moeten vertellen in welk opzicht dat het geval is: spelling, grammatica of nog iets anders? Keer op keer blijkt dat er voor deze stelling alleen maar indirect bewijs te leveren is. Wat ik in mijn boek *Taal als mensenwerk*, over het ontstaan van het ABN, nu juist heb proberen te doen, is onderzoeken in hoeverre het huidige taalgebruik terug te voeren is tot de Statenvertaling, en dan blijkt dat veel van de taal die ook nu nog gebruikt wordt (zoals uitdrukkingen en Duitse leenwoorden), terug te voeren is op oudere vertalingen of op oudere grammatica's of schrijvers. Veel keuzes van de Statenvertalers waren al bij verschijning van de bijbel archaisch (zoals de spelling en sommige grammaticale regels) en die hebben dan ook geen stand gehouden.

De Statenbijbel is overigens zeker niet het eerste Nederlandstalige boek dat op grote schaal verspreid werd: een aantal zestiende-eeuwse bijbelvertalingen, zoals de Deux-Aesbijbel, hadden eveneens een grote verspreiding, en in de zeventiende eeuw evenaarden de werken van Cats in aantal de Statenvertaling.

Johannes Bogerman, voorzitter van de Dordtse synode, en een van de Statenvertalers.
Illustratie: DBNL

‘Ik praat alsof ik vijfduizend man moet toespreken’

Wim de Bie over taal

Raymond Noë en Marc van Oostendorp

Veertig jaar al werkt Wim de Bie voor de omroep, eerst voor de radio, toen voor tv en tegenwoordig voor internet. Behalve door nieuwe media is hij ook gefascineerd door de mogelijkheden van de taal, die hij nauwkeurig observeert en analyseert. Vorig jaar november eindigde hij met Kees van Kooten op de tweede plaats van de Onze Taal-verkiezing van de invloedrijkste taalgebruiker. Een interview over het Haags, sketches schrijven, taal op internet, en het bedenken van woorden.

Wim de Bie (1939) stort zich nog steeds enthousiast op elk nieuw medium dat hij tegenkomt. Radio, televisie, boeken, weekbladen, internet - elk heeft zijn eigen mogelijkheden, die onderzocht moeten worden. Het begon allemaal zo'n veertig jaar geleden, met het VARA-radioprogramma *Uitlaat*. Voor dat programma maakte hij samen met Kees van Kooten onder meer de serie ‘De Bewakers’, die bestond uit interviews met Haagse fietswachters en nachtwakers: ‘In die tijd kwamen de draagbare recorders beschikbaar. Daarvóór moest je met een opwindapparaatje de straat op, waarmee je niet meer dan

‘Als ik tv kijk, verbaas ik me er vaak over dat sommige presentatoren nauwelijks nog hun mond opendoen.’

twee of drie minuten kon vastleggen. Nu stapte je op iemand af en liet hem twintig, dertig minuten aan het woord. Een ongelooflijke stroom gekanker was het resultaat. De VARA had er in het begin wel moeite mee: dat geklaag van gewone mensen, wie wilde daar nu naar luisteren? Maar het bleek een succes.’

Dat enthousiasme over de mogelijkheden van de nieuwe techniek, en de liefde voor de taal van alledag combineert De Bie nog steeds. Sinds een paar jaar heeft hij een weblog, Bieslog geheten (<http://bieslog.vpro.nl>), een website waarop hij elke dag iets nieuws plaatst. Hij experimenteert er ook graag met video en audio. Zo was er tijdens de jongste Prinsjesdag een liveverslag te horen van de Troonrede, door ene Mike van der Molen - een door De Bie gespeelde entertainer en portier, die uit Schiedam komt en dat laat horen ook.

Slappe onderkaak

De Bie zelf is geboren in Den Haag: ‘Ik kom uit een ambtenarengezin, waar geen plat-Haags werd gesproken, maar naaste familie woonde in de Schilderswijk [een volkswijk - red.], dus ik heb het dialect door tantes, ooms, neven en nichten veel horen spreken. In dat keurige Haags zat overigens nog veel plat. Van mijn vader is één stukje stemgeluid bewaard gebleven. Als ik het hoor, ben ik verbaasd over de Haagse accenten die in die paar zinnen doorklinken.’

Zelf klonk De Bie ook af en toe behoorlijk plat: ‘Om bij de radio te kunnen geraken, heb ik een speciale tweejarige opleiding gevolgd van de NRU (Nederlandse Radio Unie), waar met veel spraaklessen werd gepoogd het Haags weg te werken. Maar toen ik in 1963 een eigen programma mocht maken, vond de VARA-leiding het beter

dat ik niet zelf achter de microfoon plaatsnam: te plat-Haags. En nog altijd klinkt uit mijn mond het woord *terreintje*, als ik mijn best niet doe, als [trèntij].’

Als ‘wraak’ op het strenge uitspraakbeleid van de omroep introduceerden Van Kooten en De Bie de ‘Klisjeemannetjes’, die wekelijks aan het biljart een cabareteske dialoog in het plat-Haags voerden. Met die mannetjes, en later met de ‘vrije jongens’ F. Jacobse en Tedje van Es, lijken de twee het imago van het Haags voorgoed te hebben gevestigd. In de reclame wordt het dialect bijvoorbeeld vrijwel alleen gebruikt door louche types: ‘Het Haags had en heeft voor mij in de eerste plaats een associatie met “gekankuh” - afgeven op alles en iedereen. Het plat-Haags, dat gesproken dient te worden met hangende mondhoeken en slappe onderkaak, leent zich uitstekend voor het totale afkraken (“afzèki”).’

Tikkeltje tragisch

Of het nu door die spraaklessen komt of niet, De Bie is nog altijd gespitst op het taalgebruik op radio en televisie: ‘Als ik tv kijk, verbaas ik me er vaak over dat sommige presentatoren nauwelijks nog hun mond

opendoen, dat ze hun lippen en tanden nauwelijks van elkaar krijgen. Het is een raar verschijnsel, je ziet het ook bij twintigers die met elkaar praten. Dat gaat heel snel en onduidelijk, ze maken halve zinnen die op *en zo* eindigen. Het is alsof ze denken: “Kijk maar wat je ermee doet.” Zelf lijd ik aan het omgekeerde: ik overdrijf, ik praat alsof ik vijfduizend man moet toespreken. Ik leg misschien te veel uit en praat in ieder geval veel te hard. De geluidsmen moet bij mij altijd de knop terugdraaien.’

Wim de Bie: ‘Ik denk een oorzaak te weten voor het verkeerd leggen van accenten en klemtonen in nieuwspresentaties: het gebruik van de autocue!’

Foto: Phil De Bie

Er valt hem nog meer op, en hij probeert dat ook te analyseren: ‘Ik denk een oorzaak te weten voor het verkeerd leggen van accenten en klemtonen in nieuwspresentaties: het gebruik van de autocue! Voorheen repeteerden de nieuwslezers van papier en zetten ze met de pen streepjes en accenten in de tekst. Nu ze de tekst oplezen die onder de camera wordt geprojecteerd, geven ze zich nauwelijks rekenschap van de inhoud. En vraagt men zich al helemaal niet af welke woorden of zinsdelen een extra accent moeten krijgen omdat ze de nieuwe elementen van een bericht bevatten. Mijn huisgenoten worden er horendol van als ik, nagenoeg bij elk journaal, hardop verbeteringen zit aan te brengen. Graag besluit ik mijn getetter met de kreet: “Morgenoctend, negen uur: melden op mijn kantoor!” Als vermeend hoofdredacteur zeg ik de presentator dan ontslag op staande voet aan. Tikkeltje tragisch, geef ik toe.’

Wim de Bie

Wim de Bie (Den Haag, 1939) maakte jarenlang radio- en tv-programma's (onder meer *Uitlaat*, *Hadimassa*, *Het Simplisties Verbond*, *Keek op de Week*, *De Bunker*), veelal samen met Kees van Kooten. Een selectie uit het tv-werk is door de VPRO uitgebracht op videoband en dvd. Het duo maakte daarnaast onder andere langspeelplaten (bijvoorbeeld *Mooie menteren* en *Hengstenbal*) en zogeheten Bescheurkalenders. In de jaren tachtig en negentig verschenen van De Bie enkele verhalenbundels en romans (onder meer *De boekcorner van... Goos Verhoef* en *Morgen zal ik mijn mannetje staan*). Sinds 2001 publiceert hij een dagelijks weblog op internet; sinds februari 2002 gebeurt dit op de website van de VPRO, de omroep waarvoor De Bie nog altijd als programmamaker werkt.

Stijloefeningen

Van Kooten en De Bie schreven zelf al hun teksten voor hun uitzendingen op, en raakten op die manier bedreven in het schrijven van spreektaal: ‘Over het schrijven voor tv hebben we veel geleerd van Dimitri Frenkel Frank, de regisseur en medetekstschrijver van *Hadimassa*. Hij liet ons zien dat in een sketch elke regel telt en dat er voor een slot soms tien varianten te bedenken zijn. Wij namen die precisie

over toen we in 1974 met het Simplisties Verbond begonnen. Improviseren deden we in langere films (zoals *De gebroeders Temmes in Benidorm*), maar het kortebaantje, zoals in *Keek op de Week*, schreven we tot op de komma nauwkeurig uit. Tijdens het opnemen konden we dan precies aangeven: hier is het te lang, deze passage moet geschrapt - om dan weer een nieuwe versie op te nemen. Onze stelling luidt: televisie begint op papier (of op een leeg beeldscherm). Er wordt nu te weinig geschreven voor tv - dat kletst maar een eind weg! De satire in *Kopspijkers* en *Koefnoen* wordt ook uitgeschreven en dat maakt ze een stuk beter dan programma's waarbij dat niet gebeurt.'

Sommige programma's die het tweetal maakte waren bijna stijloefeningen. Zo was er in de jaren zeventig een Teleac-cursus Esperanto. Van Kooten en De Bie speelden daarin twee schipbreukelingen die elkaar niet konden verstaan en daarom hun eigen taal schiepen. 'Dat was een zware klus. In het begin van de cursus hadden we maar tien woorden tot onze beschikking, en we moesten daar toch een humoristische sketch mee schrijven. Met die taal hebben we daarna nooit meer iets gedaan. In het begin waren er nog wel mensen die me op straat in het Esperanto aanspraken, maar dat ebde snel weg.'

Doemdenker!

Veel typetjes van Van Kooten en De Bie werden gekarakteriseerd door hun taalgebruik. Dat ontstond door nauwkeurig te observeren. 'We hebben sinds onze eerste cabaretvoorstellingen op de middelbare school altijd gelet op hoe mensen praten.' De bange gebroeders Temmes bijvoorbeeld, die hun constante paniek over de wereld uiten door elkaar steeds woordelijk te herhalen. Of hun tegenhangers, de rijke zusjes Veenendaal, die altijd bekvechten, en het stopwoord *en dergelijke* gebruiken. 'Weet u wie dat ook gebruikt? Albert Verlinde, van *RTL Boulevard*. Iedere dag een paar keer.'

Niet alleen schreven de programmamakers zo duizenden pagina's met spreektaal - De Bie heeft ze nog allemaal in zijn archief - maar het leidde er ook toe dat sommige speciaal bedachte woorden in het algemeen taalgebruik terechtkwamen, zoals *regelneef* en *doemdenken*. In 1999 legde de journalist Ewoud Sanders deze woorden vast in zijn boekje *Jemig de pemig!* Hoe is dat nou om je eigen woorden te horen opduiken in andermans conversatie? 'Het klinkt pedant misschien, maar het went. Na de uitzending is het je eigen woord ook niet meer. Hoewel: in de eerste uit-

zending nadat we het woord *doemdenken* hadden geïntroduceerd, lieten we wel trots de kranten zien waarin dat woord gebruikt werd. Maar het is het leukste als het woord een eigen leven is gaan leiden en losgezongen is van de tv-context. In het begin zijn woorden vooral populair omdat ze steeds van tv worden nagepraat: het *goeiesmorges*-effect.' In de populaire serie 'Debiteuren crediteuren' van het tv-programma *Jiskefet* werd allerlei flauwe kantoorhumor geparodieerd, onder andere doordat een personage steeds 'goeiesmorges' zei; dat woord werd vervolgens op echte kantoren tot vervelens toe herhaald.

Te olijk

Door de komst van nieuwe media als internet en sms zijn spreektaal en schrijftaal zich steeds meer gaan vermengen: 'Met e-mail en chatten gaat het allemaal veel sneller, en daardoor slordiger, spreektaaliger, maar tegelijkertijd wordt er dankzij internet meer geschreven dan ooit. Dat is toch geweldig? Al die mensen die een dagboek op internet schrijven, moeten toch nadenken over hoe ze formuleren. Je ziet ook hoe sommigen er aardigheid in krijgen om te beschrijven wat ze hebben meegemaakt, al is het maar dat ze naar de supermarkt zijn gegaan. De e-mails die ik krijg zijn doorgaans heel behoorlijk geschreven. De mensen doen nog wel hun best een briefje te schrijven met een aanhef en een ondertekening.'

De Bie heeft voor elk medium geschreven: van radio en televisie, via langspeelplaat en scheurkalender tot en met een roman als *Meneer Foppe over de rooie* (die De Bie op de website van de VPRO helemaal voorleest). Inmiddels schrijft hij al drie jaar lang elke dag minstens één stukje voor zijn weblog: 'Het is alles wat ik gedaan heb in één: het is mijn eigen schoolkrant, radio en tv - heel opwindend. Ik ben geen internetgoeroe, maar iedereen kan zien dat er de komende jaren veel gaat veranderen. Daar wil ik bij zijn.'

Hij legt zichzelf hoge eisen op: 'Ik blijf slijpen en schaven aan teksten, tot het er goed staat. Met mijn uitgever heb ik weleens gesproken over een Bieslogboek, maar na herlezing vond ik de meeste stukjes niet geschikt. Ik begon onmiddellijk hele stukken te veranderen. Dan blijkt internet een heel ander en eigen medium. Op Bieslog gebruik ik een mengsel van spreek- en schrijftaal, dat op papier te olijk en te los lijkt. Dat is ook wel een paradox, want de stukjes die ik op internet gezet heb, zullen er ook "voor altijd" blijven staan. Dat heb ik van de internetafdeling van de VPRO geleerd: nooit iets weggooien.'

Dat De Bie iets te melden zou hebben over taal, betwijfelt hij overigens: 'We zijn altijd meer bezig geweest dingen te maken dan met daarover theoretiseren. Ik zit midden in de veranderingen en doe er met veel plezier aan mee.'

Bieslog over taal

Nederlands woord

'En dan gaan we nu met de armpjes over elkaar op onze stoeltjes zitten.'

'Kom op, jongens!'

'Zullen we paddestoelen gaan zoeken in het Wammelerbos?'

'Kom op, jongens!'

'De admiraal heeft besloten aan land te gaan en gindse vesting gewapenderhand in te nemen!'

'Kom op, jongens!'

Bestaat een Nederlandse uitroep? Samen er tegenaan, maar we houden het gezellig.

De jongens zijn overigens niet van het mannelijk geslacht, want ook vrouwen gebruiken 'Kom op, jongens!' als ze groepsgewijs besluiten actie te gaan ondernemen.

In feite is het één woord: komopjongens.

(10 november 2002)

Sale

In een volgende druk van Van Dale's woordenboek der Nederlandse taal, kan het woord uitverkoop worden geschrapt en het woord sale opgenomen.

Gezien op de ruit van een Amsterdamse winkel voor tweedehands herenkostuums:

'Het is weer SALE!

1 hale dus en 2 betale!'

(28 juli 2003)

Het einde van deesember

Er is niets meer aan te doen. En waarom zou je je verzetten?

Alles verandert, zeker de taal.

Volgens mij is het nu een feit: december wordt door een meerderheid van de Nederlandse bevolking uitgesproken als deezember.

Volgend jaar december zeggen we allemaal deezember.

(6 december 2003)

<http://bieslog.vpro.nl>

Van Kooten en De Bie invloedrijke taalgebruikers

Redactie *Onze Taal*

Vorig jaar november werd bekend wie volgens *Onze Taal*-lezers de invloedrijkste Nederlandse taalgebruiker is. Kees van Kooten en Wim de Bie werden tweede, na de samenstellers van de Statenvertaling.

Wim de Bie (1939) en Kees van Kooten (1941) leerden elkaar kennen op het Dalton Lyceum in Den Haag, waar ze samen hun eerste sketches deden in het schoolcabaret. Na het eindexamen kwam Van Kooten bij een reclamebureau terecht, en De Bie werd aangenomen voor een tweejarige cursus kleinkunst bij de Nederlandse Radio Unie. Toen hij daarmee klaar was, kon hij als programmamaker aan de slag bij de VARA-radio, en daar haalde hij al vrij snel Van Kooten als medewerker binnen.

In 1965 debuteerden ze op tv, in Mies Bouwmans *Mies-en-scène*, en in de jaren daarna werkten ze mee

De taal van Van Kooten en De Bie was niet alleen akelig natuurgetrouw, maar ook spitsvondig.

aan onder meer het jongerenprogramma *Fanclub* en het populaire *Hadimassa*. In 1972 volgde de overstap naar de VPRO, waar ze hun eerste Nipkowschijf kregen voor hun aandeel in *Het gat van Nederland*. In 1974 begonnen ze met de uitzendingen van het *Simplisties Verbond*. Het was het begin van een hele reeks programma's, zoals *Op hun pik getrapt*, *Keek op de Week* en *Krasse knarren*, die hun een bijna onaantastbare reputatie en nog eens twee Nipkowschijven bezorgde. In 1998 zetten ze een punt achter hun gezamenlijke tv-carrière. De Bie ging nog even alleen verder, en begon daarna op internet *Bieslog*, een weblog waarin hij in tekst, beeld en geluid op de actualiteit reageert. Van Kooten ging vooral schrijven.

De taal van de typetjes in de sketches van Van Kooten en De Bie klopte altijd aan alle kanten. Ze spraken precies zoals de mensen die er model voor stonden. Denk aan de platte puntigheden van 'vrije jongens' Jacobse en Van Es, de nietszeggende maar in volzinnen uitgesproken statements van prof. dr. ir. Akkermans, of de geaffecteerde verontwaardiging van ir. Walter de Rochebrune. De typetjes waren zo sterk dat ze op hun beurt weer model gingen staan voor bepaalde soorten mensen. Noem iemand 'een vrije jongen' en iedereen ziet hem voor zich.

Van Kooten en De Bie als de 'vrije jongens' Jacobse en Van Es.
Foto: Roel Bazen

De taal van Van Kooten en De Bie was niet alleen akelig natuurgetrouw, maar ook spitsvondig, met veel doelbewuste verhaspelingen, knappe woordspelingen en treffende nieuwe woorden als *regelneef* en *doemdenken*. Juist dat creatieve aspect van hun taalgebruik heeft altijd veel waardering gekregen. Zo schreef Ewoud Sanders een boek over alle woorden en uitdrukkingen die Van Kooten en De Bie aan het Nederlands hebben toegevoegd (*Jemig de pemig!*, 1999), en eind vorig jaar verkozen lezers van *Onze Taal* hen dus tot de op een na invloedrijkste taalgebruikers aller tijden. 'Een beschamende tweede plaats', aldus Van Kooten en De Bie, waar ze

'wekenlang erg van in de put zijn geweest'. Desondanks misgunnen ze de nummers één hun zege niet: 'Een ontzettend leuke groep jongens, die Statenvertalers.'

143 andere woorden voor *ouderenproof* Taaladviesdienst

Het woord *ouderenproof* doet denken aan *waterproof*, *shockproof* en *kissproof*. Toch is het daar niet helemaal mee te vergelijken: in *waterproof* en dergelijke betekent *-proof* 'bestand tegen', terwijl *ouderenproof* zoveel betekent als 'geschikt voor ouderen' oftewel 'ouderenvriendelijk'. Maar volgens de provincies die deelnemen aan het project 'Is uw gemeente ouderenproof?' is *ouderenvriendelijk* geen geschikte vervanger van *ouderenproof*: ze vinden het niet welluidend genoeg. Via de Taaladviesdienst vroeg een van de betrokkenen de lezers van *Onze Taal* een alternatief te bedenken dat beter klinkt. Op die oproep in het oktobernummer van *Onze Taal* kwamen 97 reacties, samen goed voor 143 alternatieven.

Sommige vonden zijn niet geschikt om *ouderenproof* te vervangen maar verdienen wel een vermelding. Tot die categorie behoren *knarvast*, *oudfit* en *plusminnend* (alle drie 1x ingezonden). Ook noemenswaardig is *levensloop-bestendig* (2x ingezonden). Dat woord is bedacht door de Stichting Humanitas uit Rotterdam en kwam acht jaar geleden al ter sprake in *Onze Taal*: 'De levensloopbestendige woning is een woning waarin je (ook als echtpaar) gezond kunt komen wonen en altijd kunt blijven, ongeacht de zorgbehoefte' (*Onze Taal*, april 1997). *Levensloopbestendig* en *ouderenproof* lijken dus dicht bij elkaar te liggen; het verschil is dat *levensloopbestendig* vooral voor woningen gebruikt wordt, terwijl *ouderenproof* algemener is: in eerdergenoemd project heeft het betrekking op allerlei voorzieningen voor ouderen. In zijn huidige betekenis is *levensloopbestendig* dus te beperkt om *ouderenproof* te vervangen.

Welke andere woorden voor *ouderenproof* zijn er aangedragen? Veel lezers hebben gekozen voor een samenstelling met *grijs*, zoals *grijsaardig* (4x ingezonden), *grijsgezind* (4x), *grijsvriendelijk* (2x) en *grijswijs* (4x). Ook combinaties met *ouderen* waren in trek, bijvoorbeeld *ouderenbestendig* (3x ingezonden), *ouderengezind* (4x), *ouderenklaar* (4x) en *ouderenlief* (4x). Daarnaast waren er diverse inzendingen met het woord *senior* (*en*), onder meer *seniorenbestendig* (1x ingezonden), *seniorenvast* (2x) en *seniorvriendelijk* (5x). Dat laatste alternatief ligt dicht bij het eerder besproken *ouderenvriendelijk*. Het is korter en welluidender, maar het dekt de lading van *ouderenproof* even goed. Bovendien wordt het blijkens internet in de praktijk al gebruikt. Om die redenen, en omdat het het vaakst ingezonden woord is, is *seniorvriendelijk* uitverkoren tot beste alternatief voor *ouderenproof*.

Uit de vijf inzendingen van *seniorvriendelijk* trokken we die van Johan Bronsveld uit Velserbroek; hij ontvangt van de Stichting LOU (Let Op Uw Taal) de boekenbon van € 25,-. We danken alle inzenders voor hun bijdrage.

Ander woord voor... *taskforce*

De Taskforce Jeugdwerkloosheid, de Taskforce Handicap en Samenleving, de Taskforce Vrouwen, Veiligheid en Conflict: het wemelt in Nederland van de taskforces. Vooral bij de overheid lijkt de term de laatste jaren populair. Maar wat houdt *taskforce* eigenlijk in?

De Taskforce Jeugdwerkloosheid van de de ministeries van SZW en OCW.

In het Engels werd *taskforce* oorspronkelijk gebruikt voor legereenheden, maar daarnaast heeft het een algemenere, niet-militaire betekenis gekregen ('eenheid

met een speciale opdracht'). Volgens de Nederlandse woordenboeken is bij ons alleen die algemene betekenis in zwang geraakt: de grote Van Dale geeft als definitie 'voor een speciale taak tijdelijk geformeerde groepering van eenheden', Koenen omschrijft *taskforce* als 'kleine groep deskundigen met een speciale opdracht' en Van Dale Hedendaags Nederlands heeft gekozen voor een synoniem: *taakgroep*.

Taakgroep is een korte, kernachtige vertaling van *taskforce*, die in de praktijk ook al gebruikt wordt. Zo werd in 2002 de Taakgroep Vernieuwing Basisvorming in het leven geroepen. Als alternatief voor *taskforce* kleven er echter bezwaren aan het woord. Ten eerste heeft *taakgroep* volgens de grote Van Dale al een andere betekenis: 'groep van werknemers in een industrie die eenzelfde taak hebben'. Een tweede bezwaar is dat *taakgroep* minder daadkrachtig klinkt dan *taskforce*; wellicht is er een Nederlands alternatief te bedenken dat net zo ferm overkomt. Verder zou het meegenomen zijn als het Nederlandse woord duidelijker uitdrukt wat een *taskforce* is, namelijk een groep deskundigen die tijdelijk samenwerken.

Weet u hoe *taskforce* het best in het Nederlands weergegeven kan worden, rekening houdend met de suggestie van daadkracht en met de specifieke betekenis die het woord heeft? Of hebt u goede argumenten om toch voor *taakgroep* te kiezen? Laat het de Taaladviesdienst dan voor 21 februari weten. De inzender van het geschiktste alternatief wordt ook deze keer beloond met een boekenbon van de Stichting LOU.T.

Span

Dood

Henk Spaan

Ik zette de radio aan op de ochtend na het overlijden van prins Bernhard en hoorde onze premier iets zeggen over de prins en diens 'betrokkenheid op anderen'. Meteen de radio uitgerost. De met dit soort grammaticale ramspoed en clichés doorspekte moderne bijbeltaal van de Zeeuwse babbelaar is niet meer te verdragen.

Een andere onverdraaglijkheid is de term *daar waar*, vooral gebruikt in de sportverslaggeving.

'Daar waar Van der Vaart het vorig seizoen nog onmogelijke doelpunten maakte, bakt hij er nu weinig van.' Grootste lijdens aan de *daar waar*-ziekte zijn Evert ten Napel en zijn kloon Jeroen Grueter. *Daar waar* rukt op als de dood. Er is niets tegen te doen. We kunnen alleen maar berusten.

Het aller-, álleronverdraaglijkst en onvergefelijkt is de taal van diskjockeys. Ik hoef er niet over uit te weiden. Dat een van hen, Jeroen van Inkel, begin december op zoek ging naar 'het mooiste woord' in de Nederlandse taal, is de gotspe van het jaar, zou ik zeggen als *gotspe* niet zo'n lelijk woord was. De brutalen hebben de halve wereld.

Jeroen van Inkel 'nomineerde' in zijn wijsheid tien woorden. Zeven van de nominaties kunnen als niet doordacht naar de prullenbak: *geboorte, liefde, geborgenheid, respect, saamhorigheid, god* en *stigmatiseren*. Hier heerst de betekenis over een onbeduidende vorm.

Blijven over: *naasteliefde, oranjelegioen* en *desalniettemin*. Het laatste woord zal wel kwaliteiten hebben: het kwam vorig jaar april in een verkiezing door Onze Taal als eerste uit de bus. De eerste twee gáán. *Oranjelegioen* is qua vorm verre de meerdere van *god*, en *naasteliefde* heeft in elk geval meer te bieden dan *liefde*, dat uiteindelijk de winnaar werd.

Volgens *de Volkskrant* is *vrijen* het mooiste woord. Dit is zó Nijmeegs! Ze bedoelen 'neuken' en ze zeggen 'vrijen'. Het roomse geloof mag zijn beste tijd hebben gehad, de hypocrisie bloeit als nooit tevoren.

Zonder criteria en definities blijft het moeilijk zoeken naar het mooiste woord.

Mother, het mooiste Engelse woord volgens niet-Engelstaligen, heeft in elk geval ook een zekere abstractie. De Duitse kampioen *Habseligkeiten* is op zijn hoogst curieus. *Habseligkeiten* zijn 'dierbare maar armzalige bezittingen'.

Ik vind, uit mijn hoofd, dit mooie woorden: *moslima, baardschimmel, verhapstukken, schoenpoetser* en *pisfles*. In een verkiezing zijn ze kansloos bij ontstentenis van een emotionele component. Zonder meer zouden ze het afleggen tegen *moedermelk, bosviooltje, lammetjespap, liefdeslied* of *spleen*.

Erg te spreken ben ik ook over het rijtje *wiebeltaks, zomerdiaree, kaasschaaf, vadermoordenaar* en *bibliotheekboek*. Vooral het laatste woord heeft veel, zo niet alles.

Als winterwoord van 2004-2005 wil ik pleiten voor een oneindigheid die uit niet meer dan twee letters bestaat: *dood*. Helaas had Jeroen van Inkel de dood niet genomineerd.

Taal in beeld

Verkeersbord in de Zwalmstreek, België

Foto: Albert Stallaart - Terneuzen

Verkeersbord op het sluizencomplex bij IJmuiden

Foto: J.W. van der Ham - Velsen-Noord

De fotografen ontvangen elk een boekenbon van € 25,-.

Van borstmoment tot woonasociaal

Nieuwe woorden van 2004

Ton den Boon - hoofdredacteur grote Van Dale

Welke gebeurtenissen en fenomenen van het afgelopen jaar hebben invloed gehad op onze woordenschat? Ton den Boon verzamelde de nieuwe woorden van 2004 en selecteerde de vijftien opvallendste.

Er is veel gebeurd in 2004, en die gebeurtenissen leverden ook veel taal op. Niet alleen oude maar nog steeds niet vertrouwde thema's, zoals terreur en natuurlijk normen en waarden, zorgden voor nogal wat nieuwe woorden (bijvoorbeeld *tienerterroristen*, *duocellen* en *woonasocialen*), ook nieuwe fenomenen waren goed voor tientallen neologismen. Denk maar aan *tenenlikkers*, *tepelschildjes* en *oogjuwelen*. Een overzicht van de vijftien opmerkelijkste woorden van 2004.

Illustratie: Matthias Giesen

borstmoment Heel Amerika staat begin 2004 op zijn kop als zanger Justin Timberlake aan het slot van een televisieduet met Janet Jackson de borst van La Jackson ontbloot. Alhoewel, bloot? Er blijkt een 'tepelschildje' (*NRC Handelsblad*, 4-2-2004) op Janets borst te prijken. De regie verandert de camera-instelling, maar het kwaad is al geschied. Miljoenen mensen die tijdens de 'borstenact' (*de Volkskrant*, 6-2-2004) in een flits Janets borst hebben aanschouwd, spreken schande van het 'borstmoment' (*de Volkskrant*, 6-2-2004) en de volgende dagen staan de kranten vol over 'tepelgate' (*de Volkskrant*, 6-2-2004). Het borstmoment breekt al snel allerlei mediarecords. Zo genereert het incident meer e-mailverkeer dan enige andere historische gebeurtenis, zelfs meer dan 11 september. En geen videofragment zal zo vaak vertoond worden als dat van 'de borst'. Later in 2004 zal Nederland zijn eigen borstmoment krijgen. Als soapster Georgina Verbaan in november haar respectabele boezem aan de *Playboy*-mannen toont, ontstaat meteen twijfel over de echtheid van haar borsten. En even later is er even sprake van 'Georgina-gate' in de polder.

condoomplicht Het Vaticaan zal er wel niet blij mee zijn, maar ook de porno-industrie staat bepaald niet te juichen bij de 'condoomplicht' (*Algemeen Dagblad*, 18-9-2004) die de Californische pendant van onze arbowetgever in april 2004 aan pornoacteurs oplegt. De directe aanleiding voor dit gebod is dat begin 2004 duidelijk is geworden dat pornoacteurs die onbeschermd van bil gaan, werkende weg hiv-positief kunnen worden. Voor de porno-industrie betekent de maatregel een behoorlijke klap. Condoomgebruik is namelijk schadelijk voor de handel: de pornoconsument belooft de pornopoezen liever onbeschermd genomen te zien worden. Dat het de wetgever menens is, blijkt in september 2004 als justitie in Californië de eerste 'condoomboetes' (*De Telegraaf*, 18-9-2004) oplegt aan producenten die de acteurs hun trucje nog onbeschermd voor de camera laten vertonen.

duocel Wie niet deugen wil, moet brommen. Vroeger kon je dan rustig in je eentje in het gevang over je zonden gaan zitten nadenken, maar vanaf 2004 is dat er niet meer bij. Met een beetje pech moet je je vierkante meters in de bajes voortaan delen met een echte boef, iemand met een kort lontje die je terroriseert of iemand met

lange vingers die, als je even niet oplet, in je spullen zit te graaien. Van nadenken komt natuurlijk niet veel, in zo'n 'duocel' (*Algemeen Dagblad*, 15-4-2004). 'L'enfer, c'est les autres' ('de hel, dat zijn de anderen'), heeft Jean-Paul Sartre gezegd, en onze ongetwijfeld van hemel en hel bewuste justitieminister lijkt die uitspraak zeer ter harte te hebben genomen.

irisreizigers In deze tijden van terrorisme neemt de douane van de Verenigde Staten geen genoegen meer met een gewoon paspoort. Binnenkomende reizigers

moeten vanaf oktober 2004 beschikken over een machinaal leesbaar identiteitsdocument waarop biologische kenmerken van de houder te vinden zijn. Bij voorkeur een gelaatsscans, maar voorlopig neemt de douane ook genoegen met een elektronische vingerafdruk. In Amerika wordt al druk geëxperimenteerd met identiteitsdocumenten met biometrische gegevens, oftewel 'bio-ID's' (*de Volkskrant*, 10-7-2004), maar ook in Nederland kun je je al biometrisch identificeren met een irispaspoort. Veel 'irisreizigers' (*de Volkskrant*, 10-7-2004) zijn er momenteel echter nog niet.

kabaalwake Op 2 november 2004 vindt in Nederland zo ongeveer de eerste godsdienstmoord sinds de Tachtigjarige Oorlog plaats. Cineast en columnist Theo van Gogh, die zich bij veel moslims gehaat heeft gemaakt door zijn ongezouten kritiek op de islam, wordt door een 26-jarige Marokkaan met een Nederlands paspoort neergeschoten en vervolgens - ongetwijfeld geïnspireerd door de onthoofdingscultuur van moslimfundamentalisten in het Midden-Oosten - met een mes afgeslacht. Van Gogh, postuum door Jan en alleman verheven tot 'verdediger van het vrije woord', wordt het zwijgen opgelegd, maar wordt hierdoor juist op ultieme wijze spraakmakend. Een in allerijl georganiseerde 'kabaalwake' (ANP, 2-11-2004) - een luidruchtige protestbijeenkomst als alternatief voor de traditionele 'stille wake' of 'stille tocht' - symboliseert dat.

kamperbonus Begin 2004 blijkt dat de Belastingdienst afspraken maakt met mensen bij wie het innen van belastingen niet zo gemakkelijk pleegt te verlopen, zoals Hells Angels en woonwagenbewoners, tegenwoordig vooral 'kampers' geheten. De publiciteit rond deze afspraken leidt tot flinke maatschappelijke verontwaardiging onder brave belastingbetalers, die het zelf eigenlijk ook wel op een akkoordje met de fiscus zouden willen gooien. De Belastingdienst krijgt dan ook honderden verzoeken om een 'kamperbonus' (*Algemeen Dagblad*, 9-3-2004) binnen.

oogjuweel Behalve tatoeages lijken piercings steeds populairder geworden, maar deze lichaamsversieringen krijgen in 2004 concurrentie van een nieuw sieraad, dat zelfs chirurgisch moet worden aangebracht: het 'oogjuweel' (*Algemeen Dagblad*, 6-4-2004). Dit minieme implantaat, bijvoorbeeld in de vorm van een hartje, wordt als versiering ingebracht in het buitenste slijmvlies van het oog. Wie weet wordt het oogjuweel na het neusbotje, de oorbel en de tongpiercing wel een nieuw stapje in de evolutie van de versierde mens.

pafpaal Sinds 1 januari 2004 mag er niet meer worden gerookt op stations, luchthavens en andere openbare plekken. Alleen in de directe nabijheid van speciaal gemarkeerde palen kan de tevreden roker nog straffeloos zijn sigaret opsteken. 'Rookzuilen' (*NRC Handelsblad*, 2-1-2004) heten ze officieel, die pilaren, waarmee dit al langer bestaande woord voor 'opstijgende rookwolk' er een nieuwe betekenis bij gekregen heeft. De rokers zelf hebben begin januari vaak nog geen flauw benul dat ze op stations alleen bij de 'rokerszuilen' (*de Volkskrant*, 2-1-2004) mogen staan paffen. Menig roker wordt dan ook betrapt terwijl hij niet bij een 'pafpaal' (*NRC Handelsblad*, 2-1-2004) van zijn eerste ochtendsigaret geniet.

Een pafpaal.

Foto: René Knijnenburg Producties

retromoe 'Retrotainment' (*de Volkskrant*, 7-8-2004) viert in 2004 hoogtij op de Nederlandse tv. Oude shows worden herhaald, stokoude televisie-persoonlijkheden worden van achter hun geraniums weggeplukt. Ook in het theater, de architectuur, de mode, de beeldende kunst en de muziek is het allemaal retro wat de klok slaat. Zo blijken popsterren die allang in hun nadagen dachten te zijn aangeland, opeens 'retro-hot' (*Trouw*, 5-8-2004) te zijn, terwijl prullaria die je tien jaar geleden nog gratis en voor niets bij het grofvuil vandaan kon meenemen zelfs voor veel geld niet meer aan te slepen zijn. Die drang om het verleden te herkauwen mag dan te verklaren zijn vanuit heimwee naar het overzichtelijke, vertrouwde verleden, maar uit esthetisch oogpunt zou het langzamerhand wel prettig zijn als Nederland eens vreselijk 'retromoe' (*Trouw*, 9-7-2004) zou worden.

slowrevolutie Dat het oude vooroordeel dat in Nederland alles vijftig jaar later gebeurt dan elders in de wereld onzin is, blijkt uit de 'slowrevolutie' (*de Volkskrant*, 24-9-2004) die hier te lande in 2004 uitbarst. Nog geen acht jaar nadat de slowbeweging overal elders in Europa en in de Verenigde Staten en Canada vaste grond onder de voeten heeft gekregen, verschijnt in Nederland in 2004 de vertaling van Petrini's bestseller *Slow Food*. Die publicatie blijkt te werken als de opmaat voor een lawine van slowe zaken. Ook het bijvoeglijk naamwoord *slow* wordt steeds meer gebruikt als was het van oorsprong Nederlands. De journalistiek wil er nauwelijks aan, maar via Google zijn bijvoorbeeld Nederlandse combi's te vinden als 'slowe koeien' die 'slow vlees' leveren en 'slowe wijnen' die je op je hoogstpersoonlijke 'slowmoment' (*de Volkskrant*, 24-9-2004) bij je slowfood drinkt. Jammer trouwens dat de beweging zo slow is dat ze niet een Nederlands equivalent voor *slow* heeft bedacht.

smulbos Staat de rookcultuur als gevolg van de nieuwe Tabakswet op het punt te verdwijnen, de eet-cultuur rukt steeds verder op. In 2004 zelfs naar de vrije natuur. Althans, als de plannen van bepaalde natuurbeheerders worden doorgezet om op grote schaal 'smulbossen' (*de Volkskrant*, 9-4-2004) te gaan aanleggen. Smulbossen? Jazeker, dat zijn bossen waar je zou moeten kunnen rondstruinen om er eetbare producten bij elkaar te scharrelen. Die bossen zijn speciaal bedoeld voor allochtonen, die immers gewend zijn in hun land van herkomst overal iets te eten te vinden.

tenenlikker Denk je inmiddels zo ongeveer alle seksuele afwijkingen wel te kennen, blijkt er in 2004 ook nog zoiets als 'tenenlikken' (*Algemeen Dagblad*, 7-8-2004) voor te komen. De krant maakt in de zomer melding van het feit dat er een 'tenenlikker' (*De Telegraaf*, 5-8-2004) in Rotterdam actief is, een man die

in het park vrouwen zoekt die argeloos liggen te zonnen in hun blote tenen. Wie zo ongelukkig is op deze wijze te worden aangetroffen, loopt vervolgens de kans met 'tenenlikkerij' (*Algemeen Dagblad*, 12-8-2004) te worden lastiggevallen. Voor wie het overkomt, is het een ongewenste intimiteit, maar de politie laat de 'tenenfetisjist' (*Algemeen Dagblad*, 11-8-2004) toch snel weer lopen, 'omdat zijn gedrag wettelijk gezien niet strafbaar is' (*De Telegraaf*, 6-8-2004).

terreurverkenners Nederland blijft in 2004 niet gespaard voor terreurdreiging, die lange tijd vooral afkomstig lijkt te zijn van 'tinerterroristen' (*Het Parool*, 24-3-2004). Half juli bijvoorbeeld geeft de overheid een terreuralarm naar aanleiding van de arrestatie van een 17-jarige moslim uit Rotterdam die plattegronden van Schiphol, de Tweede Kamer en de kerncentrale in Borssele in zijn bezit zou hebben en op die doelen aanslagen zou voorbereiden. In september blijkt ook de Efteling een mogelijk doelwit van moslimterreur te zijn geweest als justitie een aantal 'terreurverkenners' (*De Telegraaf*, 13-9-2004) aanhoudt die foto's in het pretpark schijnen te hebben gemaakt.

verdonkhuwelijk Echte liefde kent geen grenzen, maar wie verliefd is en wil trouwen, krijgt het in Nederland steeds moeilijker om een bruid of bruidegom in te voeren. De regering wil ons land namelijk op slot doen voor wat het kabinet nogal pleonastisch 'huwelijksbruiden' (*NRC Handelsblad*, 3-4-2004) noemt: exotische jongedames die als huwelijkspartner door allochtone Nederlanders vers uit hun land van herkomst worden ingevoerd. Het probleem met die 'importbruiden' (*NRC Handelsblad*, 6-1-2004) is dat zij vaak ongeschoold of laagopgeleid zijn, geen Nederlands spreken en niet op de hoogte zijn van de westerse mores. Minister Verdonk wil op termijn de grens voor deze bruiden sluiten, maar in 2004 betekent dat juist een toevloed van 'probleembruiden' (*Trouw*, 5-3-2004). PvdA-Kamerlid Jeroen Dijsselbloem rekent uit dat er in 2004 zelfs ongeveer een verdubbeling van het aantal huwelijken met een partner uit het land van herkomst zal optreden. Omdat Dijsselbloem van mening is dat deze 'spoedhuwelijken' (*Het Parool*, 22-6-2004) het gevolg zijn van verkeerd beleid van minister Verdonk, doopt hij dit type echtverbintenis pesterig 'verdonkhuwelijk' (*Het Parool*, 22-6-2004).

woonasociaal Jarenlang had de familie Flodder het rijk alleen. Deze filmfamilie, bedoeld als karikatuur van een 'asofamilie' (*Trouw*, 4-5-2004), werd zelfs zo bekend dat *familie Flodder* als uitdrukking voor 'asociale familie' in onze taal ingeburgerd raakte. In 2004 krijgen ma Flodder en haar gezin echter concurrentie. Geduchte concurrentie zelfs, want niet alleen in de filmfictie maar ook in de harde werkelijkheid blijken er asociale families rond te lopen. Mensen die hun huis én hun buurt onveilig maken, zoals de Amsterdamse Tokkies, die in 2004 zulke bekende Nederlanders worden dat hun naam zelfs een algemene aanduiding wordt voor 'woonasocialen' (*Trouw*, 4-5-2004).

Het mooiste woord van... Guus Middag

Eén poes - twee poezen, één katje - twee katjes. In het Nederlands geven we een meervoud aan met een uitgang. Er zijn ook talen waarin het meervoud wordt gevormd door het woord in kwestie eenvoudigweg te herhalen. Eén poes - twee poespoes, met op hun hoofdhoofd twee ooroor en diverse snorhaarsnorhaar. Ik heb er altijd een zwak voor gehad, voor dit type meervoudsvorming, vermoedelijk omdat het

herinneringen oproept aan het primitieve spraakstadium waarin taal en tellen nog verwant zijn. Een kind ziet een poes en zegt 'poes'; het ziet er nog een, wijst, telt en zegt 'poespoes'. De logica daarvan is even simpel en charmant als die van de zogeheten onomatopée, het klanknabootsende woord. De koekoek heet koekoek - omdat hij 'koekoek' zegt. Koetjeboe: koe die, of koetje dat, 'boe' zegt. Een wah-wah-pedaal is een pedaal waarmee men (inzonderheid indien aangesloten op een elektrische gitaar alsmede een versterker) wah-wah-geluiden kan veroorzaken. Het is de oude sensatie dat een woord nog 'is' wat het betekent. Er hoort voor mij dan ook een kort moment van sprakeloosheid bij, de mond vol tanden, alsof de taal mij te snel af is geweest: in die nanoseconde drukte de vorm de inhoud al uit. Vergelijk de liedregel 'Als ik tweemaal met mijn fietsbel bel': de woorden, en de clou, hebben het oor allang bereikt als de hersenen nog doende zijn ze te begrijpen.

Iets vergelijkbaars doet zich voor in het gedicht 'Grafscrifft' van Chr.J. van Geel (1917-1974), te vinden in zijn bundel *Spinroc* uit 1958. Het gaat over een kindergraf dat zich zo te zien bevindt op een kerkhof waar ook een kalfje loopt te grazen.

Slotregels:

't Kalf komt met zijn plat gat haphappen naar de vliegen, 't gras dat het te eten had staat op het graf te wiegen.

Wat doet een kalfje dat vliegen ziet? Het probeert ze te pakken te krijgen - uit speelsigheid, ergernis, hier misschien zelfs wel uit honger. Hoe dan ook, het kalf hapt ernaar. Het 'grijpt met de zich sluitende mond', het 'doet een gretige beet' naar de vliegen, zoals Van Dale *happen* omschrijft. Het kalf hapt natuurlijk niet één keer. Het staat daar niet te happen, maar te haphappen. Mooi, grappig, niet-bestaand woord. Nieuw, maar je ziet het hem, het kalf, daar bij dat graf meteen doen: haphappen, dat is: meer dan één gretige bijtbeweging maken, meermalen trachten te grijpen met de zich sluitende mond.

Guus Middag (1959) is columnist, essayist en vertaler. Dit voorjaar verschijnt van hem *Het mooiste gedicht ter wereld*, bij uitgeverij Van Oorschot.

Bestaat het Standaardnederlands wel?

Mr. P.D.M. Pijnenburg - Tilburg

In de taalkunde wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen Standaardnederlands en dialecten, maar bestaat er wel zoiets als Standaardnederlands? Is het niet eerder zo dat iedereen een eigen ‘beschaafde streektaal’ spreekt? Ik denk van wel.

Illustratie: Hein de Kort

Beschaafd sprekende Vlamingen gebruiken veel streekeigen woorden als *goesting* (‘zin’) en *kuisen* (‘schoonmaken’). Het is beschaafd Nederlands, alleen geen algemeen beschaafd Nederlands. Kramers plakt op dat soort woorden het etiket ‘Zuid-Nederlands’ en Van Dale noemt ze ‘Belgisch-Nederlands’, maar er zijn evengoed streekeigen typeringingen uit het noorden van het Nederlandstalige gebied. Bijvoorbeeld *meenemen* als *meebrengen* wordt bedoeld, *overnieuw* voor *opnieuw*, *in lang* voor *allang* (te vinden bij Louis Couperus, F. Bordewijk, Hella Haasse, Gerard Reve en Ton Anbeek), verkleinwoorden als *trappetje* en *hemmetje*, en het verleggen van klemtonen (‘paasdág’, ‘saanvállend’, ‘werkloóós’, ‘teleurstéllend’, ‘Herengräch’t’, ‘óverleg’ en ik heb nog tientallen andere voorbeelden). Dat is allemaal geen standaardtaal, maar deel van de ‘beschaafde streektaal’ van het noorden.

Samenstellers van woordenboeken lijken zich daarvan niet bewust, want ik lees nooit dat een woord ‘Noord-Nederlands’ is. Misschien komt dat doordat de woordenboeken worden samengesteld in Noord-Nederland. In *Kramers' Nederlands woordenboek* is *overnieuw* bijvoorbeeld gewoon opgenomen, in Van Dale wordt *meenemen* in de betekenis ‘meebrengen’ vermeld. Ik vraag me af waarom daar niet een aanduiding als *N.N.* of *W.N.* achter staat. Nu wordt ten onrechte de indruk gewekt dat slechts in één streek een taal wordt gesproken die afwijkt van het zogenaamde Standaardnederlands.

Naschrift Jan Stroop, dialectoloog

Het probleem dat Pijnenburg hier schetst, is voornamelijk te wijten aan de vaagheid van de term *Standaardnederlands*, die zo is opgerekt dat die langzamerhand niets meer zegt. Vroeger hadden we het nog over het Algemeen Beschaafd Nederlands, oftewel ‘ABN’. Dat is een term die goed te definiëren is. Die definitie luidt vanouds, vrij weergegeven: ‘ABN is Nederlands waaraan je niet kunt horen waar iemand vandaan komt.’ In de praktijk betekent dat: het gecultiveerde Nederlands van de Randstad. Dat Nederlands heeft tot voor kort gediend als norm. Het is een virtuele norm, een Nederlands dat door weinigen precies zo gesproken wordt, door velen bij benadering, maar dat de meeste Nederlanders wel perfect in hun hoofd hebben zitten. Uit recent onderzoek blijkt tenminste dat bijna alle Nederlanders precies weten welk Nederlands ‘ABN’ genoemd wordt (zie voor een verslag daarvan de website <http://cf.hum.uva.nl/poldernederlands>; rubriek ‘Over het ABN’).

De terminologische verwarring begon toen de sociolinguïsten uit zogenaamd medegevoel met de anonieme gekwetste taalgebruiker de term *ABN* vanwege dat woord *beschaafd* gingen vervangen door *Standaardnederlands*. Aanvankelijk waren die twee termen dus synoniem. Maar gaandeweg zijn ze uit elkaar gegroeid met als gevolg dat veel mensen niet meer weten hoe het precies zit.

Mijn voorstel is: gebruik *Standaardnederlands* alleen als het om woordenschat en grammatica gaat, en *ABN* als er ook nog naar uitspraak wordt gekeken.

Europarlementariër Camiel Eurlings en minister Henk Kamp spreken dan dus geen ABN maar wel Standaardnederlands. Hetzelfde geldt voor Marjon de Hond (weerprofetes), Felix Rottenberg (publicist-politicus), Martin Bril (journalist), Doekle Terpstra (voorzitter CNV), Paul de Leeuw (presentator-cabaretier), Isabelle Brinkman (presentatrice) en vele anderen. Maar Paul Witteman, Henny Stoel en prins Willem-Alexander spreken ABN of komen heel dicht in de buurt. Wie al dit Nederlands op één hoop gooit en geen onderscheid wil maken tussen dat van Eurlings en dat van prins Willem-Alexander, moet ook maar geen onderscheid meer maken tussen rood en groen.

Dan dat woordgebruik waar Pijnenburg het over heeft. Bij het oordeel of iemand ABN spreekt of niet, speelt dat in de praktijk nauwelijks een rol. Tegenover afwijkend woordgebruik is men doorgaans veel toleranter dan tegenover een ongewone uitspraak. Wat betreft aanduidingen als 'Belgisch-Nederlands' en 'Zuid-Nederlands': de woorden die daarmee aangeduid worden, vormen een bijzondere categorie. Het zijn woorden die in de hedendaagse Vlaamse omgangstaal steeds algemener gebruikt worden. Maar geen Nederlander die ze zal gebruiken, behalve iemand die lollig wil zijn.

De woorden die volgens Pijnenburg met *Noord-Nederlands* zouden moeten worden aangeduid hebben een bijzondere status. Behalve dat ze (wellicht) van oorsprong alleen in Noord-Nederlandse variëteiten van het Nederlands voorkwamen, maken ze deel uit van het Standaardnederlands. Daardoor overstijgen ze hun geografische beperktheid en daarom worden ze ook gebruikt door Vlamingen die Standaardnederlands willen spreken. Ze zijn ongemarkeerd en behoeven geen aparte aanduiding.

‘Hoe komt wat ik zeg de huiskamer in?’

Uitreiking Philip Bloemendal Prijs 2004

Matthijs de Winter

Onlangs ontving Lucella Carasso (Radio 1) de Philip Bloemendal Prijs 2004. Volgens de jury is zij de talentvolste presentator van dit moment. Stem, tekst en persoonlijkheid spelen bij het presenteren op radio en televisie een grote rol. Maar hoe beoordeel je die? ‘Het moet een beetje speels overkomen. Alsof je tegenover een vriend in het café zit en hem de laatste nieuwtjes vertelt.’

Even klonk de markante stem van Philip Bloemendal weer in Hilversum. Op 30 november vorig jaar werd de naar de legendarische commentator van het Polygoon-journaal vernoemde prijs uitgereikt aan Lucella Carasso van Radio 1, en daarbij werden enkele fragmenten van het *Neêrlands Nieuws* getoond. ‘En daar komen de Beatles aan, onder luid gejuich van een enthousiaste menigte.’ De zwart-witbeelden, de staccatostem en de muziek ‘Ik heb u lief mijn Nederland’. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog was Philip Bloemendal dé stem van Nederland. Integer en in correct Nederlands bracht hij het Nederlandse volk op de hoogte van het nieuws. Zijn commentaar was een baken van betrouwbaarheid.

Stimuleringsprijs

Presentatoren op radio en televisie zijn een doorgeefluik van informatie. De manier waarop het nieuws gebracht wordt, kan veel invloed hebben op de inhoud en het effect van de boodschap. ‘Om de kwaliteit van de berichtgeving bij nieuwe generaties presentatoren te waarborgen is de Philip Bloemendal Prijs in het leven geroepen’, zegt de initiatiefneemster van de prijs, de weduwe van Bloemendal, Mieke Bloemendal-Olman. De tweejaarlijkse stimuleringsprijs is ingesteld door het Philip Bloemendal Fonds en werd voor het eerst uitgereikt in 2002. De prijs bestaat uit een geldbedrag van € 3500,- en een kunstwerk. Jonge, talentvolle presentatoren op het gebied van (achtergrond) nieuws kunnen door hun omroep of het publiek aangemeld worden.

Een vijfkoppige jury, waarin onder anderen Henny Stoel (voormalig presentator *NOS Journaal*) en Henk van Gelder (*NRC Handelsblad*) zitting hebben, bekeek en beluisterde de inzendingen. Het aantal was dit jaar enigszins teleurstellend: slechts zeven. Drie van hen waren volgens de jury serieuze kanshebbers voor de prijs: behalve Lucella Carasso waren dat Thomas Loudon (*NOS Journaal*) en Henry Schut (*Studio Sport*). ‘Alle genomineerden komen inderdaad bij de NOS vandaan’, zegt Stoel. ‘De commerciële en regionale zenders hebben het helaas laten afweten, dat is erg jammer. Ook daar zit talent, maar dat moet zich wél kenbaar maken.’

De drie overgebleven kandidaten vormden volgens de jury een sterk trio, dat duidelijk uitstak boven de rest. Volgens Henny Stoel onderscheidt Lucella Carasso zich door haar interviewtechniek en de manier waarop ze mensen benadert, Thomas Loudon door zijn mooie reportages in en over de Arabische wereld en Henry Schut door zijn speelse teksten, een goed afgewogen combinatie van feiten en commentaar.

Criteria

Hoe beoordeel je de stem en presentatie van een presentator? Om tot een oordeel te komen, bestudeerden de juryleden bandopnamen van de verschillende kandidaten. Daarbij is vooral gelet op de stem, spraak, formulering en aspecten van persoonlijke presentatie. De uiteindelijke winnaar wordt gekozen op basis van de combinatie van deze factoren. Henny Stoel: 'Voor een goede presentatie is het heel belangrijk dat een presentator de tekst niet voorleest. Het moet een beetje speels overkomen. Alsof je tegenover een vriend in het café zit en hem de laatste nieuwtjes vertelt. Deze toon bereik je door kleine dingen in je presentatie aan te passen. Zo helpt het bijvoorbeeld al als je "ie" in plaats van "hij" zegt of "t" in plaats van "het". Je mag zinnen ook best met *en* of *maar* beginnen, het moet echt klinken als spreektaal. Dus geen uitgebreide bijzinnen met schrijftaalclichés, maar een tekst die klinkt alsof je 'm zo uitje mouw schudt.'

Toch blijft het moeilijk om voor radio- en televisie-presentatoren dezelfde criteria te hanteren, vindt Stoel. 'Bij radiopresentatoren let je al snel meer op de interviewtechniek en bij televisie kijk je hoe de tekst bij het beeld past.' Het correct en effectief gebruiken van de Nederlandse taal kan wel goed los van het medium beoordeeld worden. Juryvoorzitter Henk van Gelder: 'De Philip Bloemendal Prijs zorgt ervoor dat we waakzaam blijven wat betreft het niveau van de presentatie op radio en televisie. Tegenwoordig hoor je toch al veel kwalijke dingen langskomen als *groter*

als en hun hebben. Ik denk dat er een rol is weggelegd voor de presentator om dat soort verloedering tegen te gaan. Het correct gebruik van de Nederlandse taal weegt daarom zwaar mee in de jurering.'

Philip Bloemendal Prijs-winnares Lucella Carasso, omringd door Wim Kok en medegenomineerden Henry Schut (links) en Thomas Loudon.

Foto: Leendert Jansen

Persoonlijkheid

Iemand alleen op zijn stem beoordelen blijft een lastig karwei. Wanneer heeft iemand een prettige stem om naar te luisteren? Vaak blijft dat toch een kwestie van gevoel en een combinatie van factoren. Radiopresentatoren moeten het ook meer van hun stem hebben dan de presentatoren die voor de televisie werken. Door middel van hun stem moeten ze zich 'tonen'. Een levendige en prettige stem om naar te luisteren is dan onmisbaar. Volgens Henny Stoel hebben veel mensen de neiging om monotoon te praten. 'De mogelijkheden van de stem om de hoogte of de diepte in te gaan worden soms te weinig benut. De presentator onderscheidt zich juist door van zijn stem een persoonlijkheid te maken. Een beetje overdrijving zorgt voor een levendige presentatie. Elke stem is uniek, een soort vingerafdruk. Maar om je stem optimaal te benutten moet je er wel een beetje persoonlijkheid in leggen. Bij een goede presentator hoor je ook zonder aankondiging direct wie het is.'

Totaaltalent

Lucella Carasso beschikt over zo'n stem met persoonlijkheid. De jury noemde haar een 'totaaltalent op de radio'. Ze beschikt over 'een groot analytisch vermogen, waardoor ze de politiek heel snel en heel alert inzichtelijk en begrijpelijk kan maken'. Daarnaast roemde de jury haar rake interviewtechniek en het snel vinden van juiste formuleringen in gesprekken. Carasso: 'Ik let niet heel specifiek op taal als ik presenteer, het gaat ook voor een deel vanzelf. Soms maak ik ook weleens een fout. Ik heb een keer een brief van een oplettende luisteraar gekregen die had gehoord dat ik "irriteren over" had gezegd. Die fout heb ik daarna niet meer gemaakt geloof ik, dus ik doe wel erg m'n best.'

In haar presentatie probeert Carasso clichés zo veel mogelijk te vermijden. 'Een gesprek probeer ik bijvoorbeeld niet af te sluiten met "We zullen zien" of "Oké".' Daarnaast krijgt Carasso in de politieke verslaggeving veel te maken met Haags jargon, dat ze probeert te vermijden in haar presentatie. 'Anders moet ik de hele uitzending uitleggen wat het verschil is tussen een politiek leider en een politiek aanvoerder. Schrappen dus, zulke woorden.'

Vuurdoop

Lucella Carasso ontving de prijs uit handen van oudminister-president Wim Kok. De twee zijn geen onbekenden van elkaar. Carasso: 'Een van de eerste interviews die ik moest doen als parlementair verslaggever was met Wim Kok. Hij heeft me eigenlijk mijn vuurdoop gegeven. Bij interviews met de premier gelden er altijd twee regels: het mag niet langer zijn dan acht minuten en er mag niet in het stuk geknipt worden. Ik maakte meteen een grote fout door een open vraag te stellen: "Wat is het belang van de Europese Unie voor Nederland?" Het antwoord duurde elf minuten! Gelukkig kon je toen nog het materiaal sneller afspelen, en we hebben er toch iets uit geknipt. Maar die nacht heb ik erg slecht geslapen. Vooral omdat ik de volgende dag verslag moest doen van een PvdA-congres. Ik probeerde Wim Kok een beetje te ontwijken die dag, maar ik liep hem natuurlijk toch tegen het lijf. Hij zei toen: "Je hebt het toch zeker niet allemaal uitgezonden van gisteren?" Dat was wel een opluchting voor me.'

Lach in de stem

Alle drie de kandidaten worden begeleid door oudpresentatrice Judith Bosch. Zij helpt Carasso, Loudon en Schut bij het vormen en verbeteren van hun presentatiestijl. Bosch: 'Het belangrijkste voor een presentator is de vraag: wat wil ik overbrengen aan de luisteraar of de kijker? Begrijpt de strijkende huisvrouw thuis wat ik zeg? Die vraag moet je jezelf continu stellen. Hoe komt wat ik zeg de huiskamer in? Lucella Carasso doet dat ontzettend goed. Ze heeft een mooie jongevrouwenstem en gebruikt veel beeldende voorbeelden en tegenstellingen in haar teksten. Het mooiste van haar stem vind ik dat er een lach in zit. Hiermee trekt ze de luisteraar als het ware het gesprek in. Het kluistert je echt aan de radio.'

Meer informatie: www.bloemendal.info.

De genomineerden

Lucella Carasso (32)

Kwam in 1996 bij het *Radio 1 Journaal* in dienst. Sinas 2001 parlementair verslaggever voor het programma *Met het oog op morgen* en bij toerbeurt presentator van de zondagafleveringen van het *Radio 1 journaal*.

Thomas Loudon (34)

In 1997 begonnen bij het *NOS Journaal*. Was van 2001 tot 2003 freelance correspondent in Iran. Werkt nu vanuit standplaats Caïro, bericht over gebeurtenissen en ontwikkelingen in de Arabische wereld voor onder andere het *NOS journaal* en de Wereldomroep. Was ook in 2002 genomineerd voor de Philip Bloemendal Prijs.

Henry Schut (28)

Deed ervaring op bij de lokale omroep en als 'stem' voor journaals voor de Koninklijke Landmacht. Werkt sinds 1999 voor *Studio Sport*.

Gesurft, geskate?

De spelling van aan het Engels ontleende werkwoorden

J. Posthumus - anglis

Schrijf je 'Ik heb gegolft' of 'Ik heb gegolfd'? En is het *geleast* of *geleasd*? De spelling van oorspronkelijk Engelse werkwoorden levert soms problemen op. Het Groene Boekje geeft er officiële regels voor, maar daarmee zijn niet alle vragen de wereld uit. Want waarom moet *ik cros* met maar één *s*? En wat voor zin heeft de slot-*d* in *geüpgraded*?

Velen hebben problemen met het opschrijven van vervoegde werkwoorden die aan het Engels zijn ontleend. Gezondigd wordt vooral bij de spelling van het voltooid deelwoord, dat vaak van de vertrouwde Engelse uitgang *-ed* wordt voorzien, zoals *geïnterviewed*, *gefinished* of *geraced*, hoewel het volgens de regels *geïnterviewd*, *gefinisht* en *geracet* moet zijn. Zo'n Engelse uitgang is niet correct omdat ontleende werkwoorden steevast op zijn Nederlands worden vervoegd. We zeggen: 'hij claimt', niet 'hij claims', en 'hij claimde', niet 'hij claimed', en het voltooid deelwoord *geclaimd* heeft het karakteristieke voorvoegsel *ge-*, waarna, net als bij de gewone Nederlandse werkwoorden, aan het wordeinde de keuze moet worden gemaakt tussen *t* en *d*.

In de gesproken taal levert het vervoegen van werkwoorden van Engelse herkomst doorgaans geen moeilijkheden op. Lastig wordt het pas als bepaalde gesproken vormen op schrift gesteld moeten worden. Daarbij speelt ons parten dat leenwoorden volgens de spellingvoorschriften waaraan we ons dienen te houden doorgaans hun buitenlandse spelling behouden. Problemen met de schriftelijke vervoeging van bijvoorbeeld *racen* zouden verdwijnen als we dat werkt woord als *resen* mochten spellen.

Het Groene Boekje

Waarom moeten spellingregels voor werkwoorden van Engelse herkomst voldoen? Allereerst moeten ze, net als bij de overige werkwoorden, volstreekte duidelijkheid verschaffen over de vraag of het voltooid deelwoord uit moet gaan op *-t* of *-d*. Daarnaast spelen nog detailkwesties die te maken hebben met eigenaardigheden van de Engelse spelling. Het gaat dan vooral om het laten staan van een stomme *e* in de stam, zoals in *racen*, *daten* en dergelijke, als dat voor de juiste uitspraak nodig is. De uitspraak bepaalt ook of er in de stam een dubbele medeklinker moet blijven staan. Bij *crossen* en *grillen* is dat niet nodig: daar kan de spelling *croste* - *gecrost* en *grilde* - *gegrild* geen misverstand wekken. Maar voor de voetbalhandeling *passte* - *gepast* moet de dubbele *s* blijven staan om voor de juiste uitspraak te kunnen zorgen.

Over deze punten bestond al een behoorlijke overeenstemming, maar de regels hieromtrent hebben inmiddels officiële status gekregen in het spellingbesluit dat in 1996 in werking is getreden. Daarin is nu voor het eerst een passage gewijd aan 'Werkwoorden van Engelse herkomst'. (Deze is o.a. te vinden in de *Woordenlijst Nederlandse taal*, oftewel 'Het Groene Boekje', op blz. 40-41.)

De hoofdregel bepaalt dat de zogenoemde 'kofschipregel' ook voor Engelse werkwoorden geldt. Dat wil zeggen: als de stam eindigt op een van de stemloze plofklanken *p*, *t* en *k* of de stemloze wrijfklanken *f*, *s* en *ch*, wordt de verleden tijd gevormd door toevoeging van *-te* en gaat het voltooid deelwoord uit op *-t*. In de

andere gevallen wordt *-de* toegevoegd en eindigt het voltooid deelwoord op *-d*. Het gaat daarbij om de klanken, niet om de letters, zo wordt terecht opgemerkt. De stam van werkwoorden als *faxen* en *mixen* eindigt dus op de klank *s*, vandaar dat we die vervoegen als *faxte, gefaxt* en *mixte, gemixt*.

Typisch Engelse klanken

Het Engels heeft ook nog klanken die we niet tegenkomen aan het eind van een oorspronkelijk Nederlandse werkwoordsstam. We vinden ze in werkwoorden als *finishen, switchen* en *managen*. We kunnen deze klanken of klankcombinaties aanduiden als *sj, tsj* en *dzj*. De eerste twee zijn stemloos, de laatste stemhebbend, en ze worden dus vervoegd als *finishte - gefinisht, switchte - geswitcht* en *managede - gemanaged*.

Het wordt lastig als er verschillende uitspraken in zwang zijn. Sommigen spreken *leasen* uit met een *s* in het midden, anderen laten daar een *z* horen. Dan, zo zegt de officiële regel, kan men zijn eigen uitspraak als grondslag nemen. In het eerste geval krijgen we het rijtje *leasen - leaste - geleast*, in het andere *leasen - leasde - geleasd*. Als andere voorbeelden van een dubbele uitspraak worden in het spellingbesluit ook nog *briefen* en *golven* genoemd, dus zijn *gebriefd* en *gegolfd* even deugdelijk als *gebrieft* en *gegolft*.

In het spellingbesluit worden deze algemene voorschriften met slechts enkele voorbeelden toegelicht.

Ze worden over een breed front in praktijk gebracht in gezaghebbende spellinggidsen als het Groene Boekje en de *Spellingwijzer Onze Taal*, en al evenzeer gezaghebbende woordenboeken als de grote Van Dale en Koenen. Deze werken stemmen in hun informatie over het algemeen goed met elkaar overeen. Maar door verschil van inzicht omtrent de uitspraak van bepaalde werkwoorden treffen we er toch ook weleens verschillende spellingen aan. Ook is toepassing van de regels in de praktijk niet altijd onproblematisch en levert die weleens spellingen op die vanuit bepaalde gezichtspunten aanvechtbaar zijn.

Er is daarom zeker aanleiding om het onderwerp van de vervoeging van werkwoorden van Engelse herkomst nog eens goed uit te spitten. Ik zal hier de hoofdregel nog eens bespreken, vervolgens een aantal problematische punten behandelen en hier en daar suggesties doen voor verbetering.

Niet *gefinished*, maar *gefinisht*

De hoofdregel moet ervoor zorgen dat de vervoeging verloopt volgens de Nederlandse spellingregels. Fouten hiertegen vindt men, zoals gezegd, vooral bij het voltooid deelwoord, waarin men toch maar het liefst het vertrouwde Engelse spellingbeeld gebruikt. Een goede raad is hier dus:

Laat het voltooid deelwoord niet gedachteloos uitgaan op *-ed*, maar kies, in overeenstemming met de regels die gelden voor gewone Nederlandse werkwoorden, *-t* of *-d*.

Schrijf dus niet 'gefinished', maar 'gefinisht' (vgl. *hij finishte*), en niet 'gescreened', maar 'gescreend' (vgl. *hij screende*).

Behoud echter de *-e* als dat nodig is voor de uitspraak.

Juist is dus *getimed* (vgl. *hij timede*); *getimd* doet geen recht aan de uitspraak. Juist is ook *getapet* (vgl. *hij tapete*); *getapt* doet geen recht aan de uitspraak.

Het is niet beslist nodig zich bij de keuze tussen *-t* en *-d* de bovengenoemde kofschipregel voor de geest te halen, die voor Engelse spellingbeelden nog extra complicaties oproept. Men kan beter een rechtstreeks beroep doen op relevante uitspraakvormen. Dit kan, zoals boven, de verledentijdsvorm zijn: *finishte* versus *screende*. Ook de verlengde vorm van het voltooid deelwoord kan hier dienstdoen: de *gefinishte atleten*, de *gescreende patiënt* of de *ingetapete enkel*.

Men moet zich bij toepassing van de regel natuurlijk niet door de Engelse spelling in de luren laten leggen. *Bridgen* krijgt in alle handleidingen de vormen *bridgede*, *gebridged*. Het kaartspel *bridge* wordt volgens de Nederlandse klankwetten echter uitgesproken als [britsj], niet als [bridzj]. Mensen gaan dan ook [britsjen], en bij die klankvorm hoort de vervoeging *bridgete*, *gebridget*. Misschien is het nodig hier op te merken dat dit werkwoord niet rechtstreeks is afgeleid van een Engels werkwoord *to bridge*, want dat bestaat niet in deze betekenis. *Bridgen* is in het Engels *to play bridge*.

De uitspraak, zo zagen we, helpt ons bij de keuze tussen *-t* en *-d*. Omgekeerd geeft de dan gekozen spelling ook de uitspraak goed weer. Als een spellingvorm bij teruglezing een verkeerde klankvorm oplevert, moet er een rood lichtje gaan branden. Dat zou bijvoorbeeld moeten gelden voor half-Engelse vormen als *geforwarded*, *gepromoted* of *gequoted* (moet zijn *geforward*, *gepromoot* en *gequoot*).

Woordeinden geschreven als *-ded* of *-ted*, die vreemd zijn aan het Nederlands, leveren immers in de uitspraak een aparte lettergreep op: in het Engels klinkt deze als [did] of [tid]; overgebracht naar het Nederlands wordt de eindmedeklinker verscherpt tot *t* en krijgen we dus [dit] of [tit]. In alle genoemde gevallen staan de correcte vormen, die wel recht doen aan de uitspraak, trouwens gewoon in de naslagwerken.

Systemdwang

In de hierboven genoemde gevallen konden spellingvormen met een misleidende uitgang *-ted* of *-ded* door toepassing van de geldende regels worden gecorrigeerd. Vreemd genoeg worden ze in andere gevallen juist voorgeschreven. Dat gebeurt bij werkwoorden van het genre *deleten* en *faden*, waarin de geschreven stamvorm eindigt op klinker plus *-te* of *-de* en waarin de *e* moet blijven staan om het voorgaande klinkerteken de juiste waarde te geven. Men denke verder aan *daten*, *skaten* en *upgraden*.

In de gesproken taal worden ze probleemloos vervoegd, en lopen ze in de pas met *kleden*, *nieten* ('nietjes inslaan') en *zweten*. Een geschreven instructie voor een studiotchnicus: 'Kan gefade worden' geeft de uitspraak dan ook perfect weer, en briefschrijvers zullen toch ook wel kiezen voor 'We hebben gisteren heerlijk geskate.'

In het Nederlands kan een voltooid deelwoord echter niet op *-e* eindigen, zo wordt ergens gezegd, en dus treedt de systemdwang in werking die bij *skaten* een extra *t* toevoegt, en bij *faden* een extra *d*. Het spellingbesluit spreekt zich over deze gevallen niet uit, maar alle handleidingen vinden dat het zo moet. En zo zitten we dus opgescheept met uitspraakbemoelijkende spellingen als *gefaded*, *geskatet*, *gedatet*, *geüpgraded* en dergelijke. Ligt het niet meer voor de hand hier de *t* of *d* maar achterwege te laten en de spelling te kiezen die de uitspraak probleemloos weergeeft?

Illustratie: Matthijs Sluiter

Is het *gedeleated* of *gedeleted*? Of *gedeleet*?

Foto: Onze Taal

Het aantal werkwoorden waarbij dit probleem zich voordoet, is overigens beperkt. Bij werkwoorden waarvan de Engelse stam uitgaat op *-ote* is een andere oplossing mogelijk. Die kan men in de pas laten lopen met het Nederlandse *loten - lootte - geloot*, en zo wordt het ook verordonneerd in het spellingbesluit. *Promoten* krijgt dus de vormen *promootte - gepromoot* en *quoten* wordt vervoegd als *quootte - gequoot*. De deelwoordspelling *gepromote* en *gequote*, die men wel aantreft, zijn dus strikt genomen fout - behalve bij bijvoeglijk gebruik: 'de gequote uitspraken'.

Minder wenselijke spellingbeelden

De *ik*-vorm wordt doorgaans niet genoemd in vervoegingsrijtjes. Daaruit is dus niet op te maken dat het *ik leas* is en *ik cros* en niet *ik lease* en *ik cross*. Menigeen zal verbaasd zijn over deze vormen. Ze worden voorgeschreven in de spellinggids *Faxen faxte gefaxt* van Corriejanne Timmers (blz. 69), in de *Spellingwijzer Onze Taal* (§ 105) en in de grote Van Dale (1999, blz. XXVII). Nu verdient het inderdaad aanbeveling (zie hiervóór) een overbodige *e* in de vervoeging te schrappen, wat leidt tot rijtjes als *leasen - leaste - geleast*. Ook is er weinig op tegen om in de vervoeging een dubbele medeklinker te vereenvoudigen tot een enkele, wat leidt tot *crossen - croste - gecrost*. In beide gevallen natuurlijk alleen als dat de uitspraak geen schade doet, dus wel: *getimed*, en de bal wordt *gepasst*.

Maar hoe komt de kale stam er nu uit te zien? Naast *piepen* staat *ik piep*, naast *hossen* staat *ik hos*, en op dezelfde wijze krijgen we dus *ik leas* en *ik cros*. Weinigen zullen echter bereid zijn deze voor het oog verminkte vormen neer te schrijven, te meer omdat *cross* en *lease* als zelfstandige naamwoorden blijven bestaan. Er lijkt me niets op tegen de langere vormen te blijven gebruiken, waarmee men zich, net als bij de voorgeschreven vormen *gedeleated* en *gefaded*, opnieuw moet afvragen of het werkelijk zinvol is de werkwoorden van Engelse herkomst bij hun schriftelijke vervoeging steeds meedogenloos onder het juk van het Nederlandse systeem door te jagen.

Dubbelvormen

Het officiële spellingbesluit sanctioneerde, in verband met gevonden uitspraakvarianten, de mogelijkheid van dubbelvormen. Als schoolvoorbeeld diende het hiervoor al genoemde *leasen*, dat zowel met een *s* als een *z* in het midden werd uitgesproken, en in overeenstemming daarmee naar keuze de vormen *leaste - geleast* of *leasde - geleasd* meekreeg. Een dubbele uitspraak met hetzij *f*, hetzij *v* in het midden werd daar ook nog vermeld voor de werkwoorden *briefen* en *golven*. Vreemd genoeg springen de gezaghebbende handboeken en spellinggidsen zeer vrijblijvend met deze aanwijzing om. Nergens vindt men bijvoorbeeld een mogelijke spelling *briefde - gebriefd* gehonoreerd. Bij andere werkwoorden van dit genre spreken de verschillende handleidingen elkaar niet zelden tegen.

Het zo expliciet genoemde *leasen* wordt inderdaad wél steeds met beide mogelijkheden opgevoerd, behalve dan in *Faxen faxte gefaxt*, waarin Corriejanne Timmers bij alle werkwoorden steeds maar één vorm goedkeurt. Met deze dubbele uitspraak past *leasen* trouwens in het Nederlandse patroon van *niesen/niezen*, *sausen/sauzen*, *sponsen/sponzen* en *schransen/schranzen*: paren met verschillende uitspraak die, zoals men in het Groene Boekje en de woordenboeken kan naslaan, ook qua spelling mogen worden onderscheiden.

Nog drie problemen

***Gesetteld* tegenover *gesampled*?**

Het lijkt weinig zinvol dit onderscheid aan te houden. Het Engelse *-led* kan zonder bezwaar worden vernederlandst tot *-eld*, dat precies dezelfde uitspraak weergeeft. Dus waarom naast het door de handleidingen voorgeschreven *gescrabbeld* ook niet *gesampeld* en *gescrambeld*? Om de uitspraak goed weer te geven is *gerecyceld* echter onbruikbaar (een *c* voor een *e* wordt immers uitgesproken als *s*), dus blijft *gerecycled* vereist. Ook *gehandled* blijft gewenst ter onderscheiding van het zuiver Nederlandse *gehandeld*.

***Upgedate* of *geüpdte*?**

Het is een goede regel een werkwoord slechts als scheidbaar te beschouwen als er een Nederlands voorvoegsel kan worden afgesplitst. De juiste vorm is dus *geüpdte* (ik zie ervan af daar nog een overbodige *t* achter te zetten). Verder dus *ingelogd* tegenover *gedownload*.

***Gepowerdrest*?**

Wie met de handen in het haar zit bij de vervoeging van werkwoorden als *joyrijden*, *powerdresen* en dergelijke, moet bedenken dat niet alle samengestelde werkwoorden zich gemakkelijk laten vervoegen. Vaak is alleen de infinitiefvorm echt gangbaar. Dat geldt niet alleen voor aan het Engels ontleende werkwoorden, maar ook voor zuiver Nederlandse, zoals bijvoorbeeld *boekbinden* en *zweefvliegen*. Misschien is voor de vervoeging van bepaalde werkwoorden ook een zekere inburgering nodig. *Babysitten* bleef in de twaalfde druk van de grote Van Dale (1992) nog onvervoegd, maar heeft inmiddels in de dertiende (1999) de vormen *babysitte* - *gebabysit* meegekregen.

Verwarring

Bij vergelijkbare werkwoorden waar de keuze tussen *-te* en *-de* in het geding is, heerst echter verwarring. We nemen als voorbeeld *basen* ('cocaïne roken'), *cruisen* ('rondlopen of -rijden, meestal met de bedoeling seksuele contacten te leggen') en *housen* ('dansen op housemuziek') en zoeken dat op in de *Spellingwijzer Onze Taal* (SWOT), het Groene Boekje (GB), de grote Van Dale (VD) en het *Van Dale groot woordenboek hedendaags Nederlands* (GWHN), waarvan in 2002 een derde druk

is verschenen. *Basen*, dat vreemd genoeg volgens VD alleen in de onbepaalde wijs zou voorkomen, heeft elders steeds *-de*; *cruisen* heeft *-de* in het

GB, *-te* in VD en beide vormen in de SWOT en het GWHN; *housen* heeft *-de* in het GB, *-te* in de andere werken. Geconfronteerd met deze situatie mogen we ons afvragen op welke gegevens deze aanduidingen berusten. Het is moeilijk aan te nemen dat deze gelijksoortige werkwoorden zich zo verschillend zouden gedragen. Is het niet zo dat sommige Nederlanders geneigd zijn hier een *s* te gebruiken, en andere een *z*? Het lijkt daarom verstandiger bij alle werkwoorden van dit genre dubbelvormen te accepteren.

Terwijl algemeen wordt beseft dat de letter *s* in het Nederlands ook wel als *z* wordt uitgesproken (zoals in *conversatie* en *visie*), wordt de letter *f* minder gemakkelijk met een gesproken *v* geassocieerd. Vandaar vermoedelijk de weigering om, ondanks de opmerking in het spellingbesluit, bij *briefen* vormen met *-de* te honoreren. Deze kwestie speelt ook bij de frequent gebruikte werkwoorden *golven* en *surfen*. In de bovengenoemde naslagwerken overheerst de vorm met *-te*; alleen voor *golven* vermelden het GB en de GWHN ook het alternatief met *-de*. Zo'n alternatieve vorm hoort ook te worden genoteerd bij *surfen*.

Veel sprekers bezigen nu eenmaal de verleden tijden *surfde* en *golfdde*. De oorzaak is niet ver te zoeken. *Surfen* en *golven* zijn buitenbeentjes in het Nederlandse patroon, dat alleen werkwoorden kent die uitgaan op *-rven* (zoals *derven*, *erven*, *kerven*, *durven* en *turven*) en *-lven* (zoals *delven*, *welven*, *golven* en *kolven*). Bij volledige inpassing in het Nederlands kiest *golven* dus licht de vervoeging van *golven*, en *surfen* die van *durven*. Ook hier moeten de dubbelvormen dus worden erkend.

De spelling van vervoegde Engelse werkwoorden is - het moge duidelijk zijn - een ingewikkelde materie. De regels zijn redelijk te hanteren, al zouden er dus misschien enkele aanpassingen overwogen kunnen worden, zoals het achterwege laten van de slot-*t* of *-d* bij *gefaded*, *geskatet*, *gedatet*, *geüpgraded* en dergelijke, het toestaan van vormen als *ik cross* en *ik lease* (in plaats van *ik cros* en *ik leas*), het erkennen van dubbelvormen zoals *basete/basede*, *houte/housde* en *cruiste/cruisde* en zoals *surfde/surfte* en *golfdde/golfdde*. Met deze wijzigingen in de geldende regels zouden de problemen die mensen met dit onderdeel van de spelling hebben, misschien wat kunnen worden verminderd.

Waarde- en normenstelsel?

Inge Suasso - Best

In het dictee dat taalpublicist Wim Daniëls afgelopen voorjaar voorlas in de openbare bibliotheek van Best, kwam de zinsnede *waarden-en-normenstelsel* voor. Althans, zo had ik het geschreven. Aanvankelijk werd mijn versie afgekeurd: het moest *waarde- en normenstelsel* zijn, een samentrekking van *waardestelsel* en *normenstelsel*. Omdat méér deelnemers *waarden-en-normenstelsel* hadden, werd na enige discussie deze spelwijze niet fout gerekend.

Vóór de opvatting van de dicteejury pleit het Groene Boekje. Daarin staat inderdaad *waardestelsel*. Trouwens, *normenstelsel* staat er ook in, maar de combinatie van beide ontbreekt (nog). Vóór die opvatting pleit ook de dertiende druk van de grote Van Dale (1999). Daar is bij de ingang *waardestelsel* als gebruiksvoorbeeld opgenomen: 'zijn normenen waardestelsel'. Bij *normenstelsel* vinden we hetzelfde voorbeeld, maar dan met 'haar' in plaats van 'zijn'. De omgekeerde volgorde, dus *waarde- en normenstelsel*, komt niet voor.

Voor mijn interpretatie kan worden aangevoerd dat *normen en waarden* (ook wel *waarden en normen*) als één geheel moet worden opgevat: het is een begrip en moet (of kan) als zodanig ook in de spelling worden weergegeven.

In de weken direct na het dictee kwam ik deze schrijfwijze in de media verscheidene keren tegen. Mooie voorbeelden trof ik aan in *HP/De Tijd* van 19 maart 2004 in het artikel 'Het Capelle van Balkenende: Groeten uit Vervelia', met maar liefst vier gevallen:

- Terwijl onze trein de gemeentegrens nadert, speelt zich in de coupé een concreet normen-en-waardenconflict af.
- We vragen hoe hij [= Boskamp] het normen-en-waardenaspect beziet.
- We leggen ze [= politiemensen] verschillende normen-en-waarden-dilemma's voor.
- Als we een tijdje door deze prettige buurt lopen, begrijpen we hoe Balkenende op zijn 'normen-en-waarden-plannen' is gekomen.

Ook in de maanden erna vielen er bewijsplaatsen te noteren, waaronder, met correct streepjesgebruik:

- Anders blijft de normen-en-waardendiscussie niet meer dan tandeloos gemompel.
(J.J.A. van Doorn in *HP/De Tijd*, 18 juni 2004)
- Een normen-en-waardendebat is in Duitsland volstrekt overbodig.
(*NRC Handelsblad*, 12 juli 2004)

Uit bovenstaande citaten blijkt hoezeer *normen en waarden* tot een begrip is geworden, wat duidelijk in de spelwijze, hoe gebrekkig soms ook, tot uitdrukking komt. Het is een stelsel van normen en waarden, dus een normen-en-waardenstelsel.

Wat er ook uit blijkt, is dat in deze context de spelwijze *waardestelsel*, dus zonder tussen-*n*, kennelijk ingaat tegen het taalgevoel van de Nederlanders. Weliswaar heeft *waarde* twee meervouden: *waarden* en *waardes*, en op basis daarvan krijgt het in een samenstelling geen tussen-*n*, maar bij *waardestelsel* denk je aan de waarde van effecten of iets dergelijks. Als het echter gaat om zedelijke waarden, heb je het over *waarden* en niet over *waardes*. Dat dit verschil in betekenis vóór de spellingwijziging van 1995 door middel van de spelling kon worden uitgedrukt, is mooi te zien in de elfde druk van de grote Van Dale (1984). Die kent zowel *waardensysteem* als *waardesysteem*.

Officieel bestaat die mogelijkheid in de huidige spelling niet meer. De taalgebruiker stoort zich daar echter niet aan en schrijft dus gewoon *normen-en-waardenstelsel*. En gelijk heeft-ie!

Geen *resus* maar *rhesus*

Dr. B.A. van Dijk - transfusiearts, Academisch Ziekenhuis Groningen

Bij iedere bloedgroep, of dat i nu A, B, AB of o is, staat altijd een plusje of een minnetje. Dat staat voor de rhesusfactor, of eigenlijk moet ik schrijven: 'resusfactor', zonder *h*. Dat is althans hoe het in Van Dale en het Groene Boekje staat, maar ik zou een warm pleidooi willen houden voor die *h*.

De term *rhesus* is afgeleid van het rhesusaapje, de makaaksoort waarbij de rhesusfactor voor het eerst gevonden werd. En de naam van dat aapje gaat weer terug op een eigenaam. In 1799 beschreef J.B. Audebert hoe dat in z'n werk ging:

Een r(h)esusaap.

Uit: J.B. Audebert, *Histoire naturelle des singes et des makis*. Parijs, Librairie Desray, 1799.

(...) je le nommerai *Simia Rhésus*; ce nom, n'ayant aucune signification, peut être appliqué à ce singe (...)
(‘Ik zal hem *Simia Rhésus* noemen; deze naam, die geen enkele betekenis heeft, kan wellicht toegepast worden op deze aap.’)

Hoewel de naam *rhesus* dus een fantasienaam was, moet Audebert zich hebben laten inspireren door de Griekse mythologie. Koning Rhesos, zoon van de Macedonische riviergod Strymon en de muze Euterpe, was een bondgenoot van de Trojanen. Hij werd vóór de inname van Troje gedood door Odysseus en Diomedes.

Rhesus heeft zijn *h* verloren omdat 'voor de meerderheid van de taalgebruikers het verband met de naam niet meer duidelijk aanwezig is' (commentaar Taaladviescommissie van de Nederlandse Taalunie).

In een taalkundig getint artikel dat in 1997 verscheen in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (dat zelf overigens enkel *rhesus* spelt) riep ik met twee collega's op tot een soort spellingongehoorzaamheid:

Allen die niet verplicht zijn de regels van de Nederlandse Taalunie te volgen, zouden wij willen aanraden de letter *h* in het woord *rhesus* te respecteren, in de hoop dat de Nederlandse Taalunie in haar volgende spellingwijziging dit ook zal doen.

Deze oproep werd gehoord en gehonoreerd door Pinkhofs *Geneeskundig woordenboek*, ook wel de 'medische Van Dale' genoemd. In niet mis te verstane bewoordingen herstelde dit woordenboek in zijn tiende editie van 1998 de spelling:

Rhesus [<Rhesos: legendarische koning van Thracië] een kleine apensoort in Zuid-Oost-Azië, *Macaca mulatta* (syn. *Macaca rhesus*) [dit zijn de huidige officiële namen van de rhesusaap - BvD], veel gebruikt als proefdier; van de naam is het voorvoegsel *rhesus-* afgeleid, dat zich als eponiem naar de spelling met *rh-* van de soortnaam blijft richten en dus niet als *resus* dient te worden geschreven, zoals de in 1996 ingevoerde spelling ten onrechte voorschrijft.

Hopelijk zal het bovenstaande bij een volgende herziening van het Groene Boekje worden meegewogen ten voordele van de letter *h* in *rhesus*. Een extra argument

hiervoor vormt de afkorting *Rh* die vaak gebruikt wordt. *Bloedgroep A Rh⁺* is voor iedereen duidelijk; *A R⁺* niet.

Met dank aan mw. drs. F.F.J.M. Pieters, bioloog, conservator bibliotheek Artis.

De opmars van *kut* **Ton Groenendijk - Roosendaal**

Het woord *kut* lijkt onderhevig aan een vrije val, of misschien juist een opwaardering - het is maar net hoe je het bekijkt. In mijn jeugd, ik ben inmiddels 61, werd dit woord slechts onderling met vriendjes, en dan nog besmuikt, gebruikt. *Kut*, dat was pas écht smerig!

In de jaren zeventig begonnen mensen wat vrijer om te gaan met dat woord. Beschreef Van Dale *kut* vanaf de eerste druk alleen nog als 'vrouwelijk schaamdeel', in de tiende druk, in 1976, duikt *kut* ook op als voorvoegsel bij woorden als *boodschap*, *smoes* en *karweitje*, met de betekenis 'geringschattende kwalificatie'. En in diezelfde editie maakt de uitdrukking *kut met peren!* haar debuut. Hoewel het woord kennelijk steeds gemakkelijker in de mond werd genomen, was het gebruik ervan in een formele omgeving natuurlijk uit den boze.

Maar sinds de 'kut-Marokkanen' van Rob Oudkerk in 2002 lijkt het taboe rondom het woord volledig te zijn verdwenen. Het is waarschijnlijk slechts een kwestie van tijd voordat onze koningin het parlementaire jaar opent met de zin: 'Leden van de Staten-Generaal, het afgelopen jaar was een kutjaar.'

Kort

Fronttouw

Winfred de Ruijter - Drunen

Laatst ontving ik de nieuwsbrief van het tijdschrift *Emerce*. Daarin stond een woord dat ik u niet wil onthouden: 'De Rabobank ziet met rfid nieuwe methoden van elektronisch betalen ontstaan. Rabobank wil daarbij ook zelf het fronttouw nemen.'

Drie euro tachtig

Mirjam Jochemsen-freelance journaliste, Leiden

Het is mij opgevallen dat veel mensen sinds de invoering van de euro niet meer gewoon 'drie tachtig' zeggen, maar 'drie euro tachtig', en 'centen' zijn bijna altijd 'eurocenten'. Kennelijk heeft men nog altijd behoefte om te benadrukken dat het om een andere munteenheid gaat.

Testen

R. van den Berg - Nijmegen

Volgens de grote Van Dale is het woord *testen* overgankelijk ('de arts testte mijn oren'), maar afgelopen zomer hoorde ik het zonder dat verplichte lijdend voorwerp. In het *Sportjournaal* werd toen gezegd: 'Hij testte positief.' Inmiddels heb ik *testen*, op deze manier gebruikt, ook aangetroffen in *de Volkskrant*, in een van de verslagen rondom de Olympische Spelen.

Taaltest

Taaladviesdienst

A. Test uw spelling-kennis

1. a. après-ski
 b. aprèsski
 c. aprèsski

2. a. Baghwan
 b. Bagwhan
 c. Bahgwan
 d. Bhagwan

3. a. graffiti
 b. graffitti
 c. grafitty
 d. grafity

4. a. klaar over
 b. klaarover

- c. klaar-over
- 5.
 - a. paparazzo
 - b. papparazo
 - c. papparazzo
- 6.
 - a. Škodaatje
 - b. Škoda'tje
 - c. Škoda-tje

B. Vergroot uw woordenschat

- 1. *najade*
 - a. hard gesteente
 - b. traditioneel kleingstuk
 - c. waternimf
- 2. *opulent*
 - a. krachtig werkend
 - b. zeer rijk
 - c. zwaarlijvig
- 3. *raku*
 - a. Japans aardewerk
 - b. Japanse dichtvorm
 - c. Japanse sterkedrank
- 4. *solecisme*
 - a. individualistisch optreden
 - b. filosofische leer
 - c. grove taalfout

C. Zoek de fouten

- 1. Telkens de donkere kerstdagen voorbijzijn en het onvermijdelijke Oud en Nieuw overleefd is, trekken antifamiliair ingestelde misantropen er op stormachtige januaridagen opuit.
- 2. Maar naargelang de dagen lengen, neemt het aantal gehaatte rekreatieve wandelaars met hun Deense doggen handoverhand toe en zit er voor de hartnekkigste solipsisten niets anders op dan het Noordzeestrand of de Drunense duinen te verlaten.

D. Extra

Wat hebben de volgende woorden met elkaar gemeen?

grens
knoet ('zweep')
pistool ('vuurwapen')
robot

De antwoorden vindt u op pagina 31 van dit nummer.

Iktonaire

Niet langs 'Af'

Jan Kuitenbrouwer

Iets hebben van. Het blijft fascineren. Een journalist in opleiding wil erover komen praten. Kwestie van afspraak maken, chocomel inslaan en afwachten.

De jio verschijnt, maar ach, recorder stuk. Kwestie van nieuwe afspraak, nieuwe chocomel halen en onderwerp op de waakvlam.

Waar iets interessants gebeurt: oude gedachten (ruim tien jaar alweer) raken aan de praat met jonge. Want schreven we laatst niet over *kwetsbaar*, *moeizaam* en *ingewikkeld* als eufemisme voor *onjuist* of *verkeerd*? Over taal waarbij het proces de plaats inneemt van het product? Die de worsteling beschrijft, in plaats van het bovenkomen? Taal die, daar komt het op neer, de rol van de vrije wil inperkt. Die het ego reduceert tot het id, zoals het almaar voortschrijdend hersenonderzoek ons steeds meer verandert van een mysterie in een machine?

'Belwinkels criminogeen.'

'Profvoetbal kwetsbaar voor criminaliteit.'

Wij deden het niet, de misdaad deed het met ons.

Is dat *hebben van*, *denken van*, *zeggen van* niet eigenlijk net zoiets?

'Dus toen had ik echt iets van shit.'

'Ik denk van ja hoezo eigenlijk?'

De spreker neemt ons mee naar het binnenste van zijn spraakcentrum, en wij mogen meekijken hoe daar uit iets-van-dit en iets-van-dat een uitspraak wordt samengesteld. Een mededeling, die straks, als hij af is, aan de wereld zal worden geopenbaard.

Hoewel, dat hoeft eigenlijk niet meer, we hebben hem nu toch al gezien. Nadere afwerking overbodig.

Zie het sterkste voorbeeld: 'Ik heb iets van hé' (einde mededeling).

Zag u het? Ja, het ging erg snel, maar daar wérd iets gemaakt!

Wat?

Geen idee, iets van hé.

Taal die niet langs 'Af' gaat, dat is het.

Geschiedenis op straat

Laak

Riemer Reinsma

Vorig jaar november was de buurt heel even wereldnieuws: het Haagse Laakkwartier, dat in een soort oorlogsgebied was veranderd toen twee van terrorisme verdachte mannen weigerden zich over te geven aan de politie. Dat *Laak* komt ook elders in Nederland vaak voor, als straatnaam of als gedeelte van een straatnaam, zoals *Laakstraat* of *Laakmorsweg*. *Laak* zien we trouwens ook terug in de Limburgse dorpsnaam *Ohé en Laak* (*Ohé* betekent zoveel als 'aangeslibd oeverland').

De Laak en de Laakmolen, omstreeks 1910.
Foto: Haags Gemeentearchief.

Laak is een oud woord, waarvan de betekenis nogal uiteen kon lopen, al naar gelang de plaats waar je was. De oudste betekenis was 'stilstaand water', en meer in het bijzonder 'poel, plas, meer'. Maar een laak kon ook een moeras zijn. Zo was de Laakdijk in het Brabantse dorp Terheijden aangelegd rondom een voormalig moeras. 'Tot eind vorige eeuw werd hier turf gestoken', lezen we in het boekje *Straatnamen in de gemeente Terheijden* (1980). In Gelderland was een laak meestal een beek of een kleine wetering. Aan zo'n wetering herinnert de Laakweg in Oosterbeek, in de uiterwaarden van de Rijn. 'De Oosterbeekse Laak is een gedeelte van de uiterwaarden tussen het Unksepadijck en de Spoordijk', meldt G.J. Brinkman in zijn boek *De straat waarin u woont - Oosterbeek* (1986). Zulke weteringen vormden in Gelderland vaak een grens tussen twee dorpen. En zo kon *laak* soms de betekenis 'grens' krijgen, zonder dat er nog van enig water sprake hoefde te zijn. Een goed voorbeeld is De Laak in de Gelderse plaats Putten, die de (waterloze) grens met Ermelo vormt.

Uit de betekenis 'beek' blijkt dat een laak in later tijd ook op strömend water kon slaan. En dat was het geval in het Haagse Laakkwartier: de hele rits namen in die buurt (*Laakkade*, *Laakweg* en zo meer) herinnert aan het riviertje de Laak. Dat is voor een deel behouden gebleven, al ligt het water-loopje nu te midden van de stedelijke bebouwing - een smal, groen longetje in de steenwoestijn bij station Hollands Spoor.

Naast de naam *Laak* hebben we ook de - oorspronkelijk Friese - variant *Leek*, die vooral bekend is als naam van een dorp in Groningen. Maar als stráátnaam komt *Leek* - in tegenstelling dus tot *Laak* - weinig voor. Zowel *laak* als *leek* is nauw verwant met het werkwoord *lekken*.

Zijn ze dan ook verwant met de riviernaam *Lek*? Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* durfde die veronderstelling in 1914 nog aan, maar de water- en plaatsnamenkenner M. Schönfeld bleek daar in zijn *Nederlandse waternamen* uit 1955 anders over te denken. Hij gaat ervan uit dat de naam *Lek* een Keltische oorsprong heeft.

En het Engelse woord *lake*, is dat een etymologisch broertje van *laak*? Nee, althans niet het moderne Engelse *lake*, dat 'meer' betekent en ontleend is aan het Latijnse woord *lacus* ('meer'). Wel is er ooit een ander Engels woord *lake* geweest, met de betekenis 'waterstroompje' - en dat was wél verwant met *laak*. Dit tweede Engelse *lake* is allang uit de dagelijkse taal verdwenen. Net als *laak* uit het Nederlands.

Antwoorden prijzendingtee *Onze Taal* december

In de 'Taaltest'-aflevering van december 2004 stond een prijzendingtee waarvan de oplossingen konden worden ingestuurd. De prijswinnaars ontvangen persoonlijk bericht. Hieronder staan de fout gespelde woorden:

cliché's (clichés), supergestresste (supergestreste), whizkids (whizzkids), D'66-er (D66'er, 2 fouten), mytische (mythische), tjif-tjafs (tjiftjafs), fluitekruid (fluitenkruid), hier ten lande (hier te lande), afgeforenst (afgeforensd), drukstbereden (drukst bereden), woonwerkverkeer (woon-werkverkeer), er overheen (eroverheen), gehyped (gehyped), science fiction (sciencefiction).*

Het Groene Boekje vermeldt alleen het meervoud *tjiftjaffen*. We rekenen zowel *tjiftjafs* als *tjiftjaffen* goed. En: de spelling *lease-auto's* in de woordenlijst van het Groene Boekje had volgens de eigen regels *leaseauto's* moeten zijn; ook hier rekenen we beide schrijfwijzen goed.

Het onderzoek

Bruggen slaan in taal

Marc van Oostendorp

Anne-Marie Mineur schrijft een taalkundig proefschrift en een weblog - een dagboek op het internet. In dat weblog doet ze bijna elke dag verslag van haar vorderingen met haar onderzoek en van haar twijfels. Ze wisselt het af met recepten, berichten uit haar privé-leven en politiek commentaar. Af en toe spreekt ze zichzelf streng toe: 'Nu heb je lang genoeg gelanterfanterd', schrijft ze dan. 'Nu is het een kwestie van je schouders eronder en hupsekee, aan de slag.'

Het proefschrift zal gaan over een van de wezenlijkste, maar ook ongrijpbaarste aspecten van de taal: de onuitgesproken verbanden tussen woorden. Stel dat iemand zegt: 'Als ik naar een bar ga, gooit de barman me er altijd uit.' Strikt logisch gezien zegt die persoon iets gek: hij heeft het over 'de' barman, terwijl er nog geen sprake is geweest van zo iemand. Alleen omdat de toehoorder weet dat bijna elke bar een barman heeft, kan hij de zin begrijpen.

Het is alsof de spreker twee bruggenhoofden in de zin aanlegt: *een bar* en *de barman*, maar het aan de luisteraar overlaat om de brug te slaan. Dat je zo'n verbinding moet maken (de technische term hiervoor is *bridging*), lijkt voor de hand te liggen, maar probeer dat een onnozel apparaat als een computer maar eens aan het verstand te brengen. Dat is wat de onderzoeker wil: een computer zó precies uitleggen hoe je dit soort bruggetjes legt dat die het zelf ook zou kunnen.

Anne-Marie Mineur: 'Pas als je het een machine kunt uitleggen, kun je zeggen dat je het zelf goed begrijpt.'

Foto: Marc van Oostendorp

Kwebbelzucht

Waarom wil Mineur dat? Aan het begin van de jaren negentig studeerde ze in Utrecht computertaalkunde. Veel van haar collegastudenten zijn in de software-industrie terechtgekomen en maken apparaten. Mineur is daarentegen geen technoloog, maar in de eerste plaats een onderzoeker die wil begrijpen hoe het zit: 'Voor mij is de computer een spiegel waarin we onze eigen geest gereflecteerd zien. Pas als je het een machine kunt uitleggen, kun je zeggen dat je het zelf goed begrijpt.'

Juist omdat het apparaat zelf geen enkel verzwegen bruggetje kan leggen, is het de ideale gesprekspartner voor een onderzoeker. Daarnaast legt Mineur haar onderzoeksbevindingen sinds ongeveer een jaar op nog een andere manier uit: in haar weblog, dat voor haar de rol vervult van een collega. 'Het meeste werk aan mijn proefschrift doe ik thuis, maar het is prettig om regelmatig aan bezoekers van het weblog uit te leggen waar je vastloopt. Echte vakgenoten hebben het trouwens vaak te druk om het allemaal aan te horen.'

Hoeveel mensen het weblog lezen, weet ze niet. 'Ik schrijf het vooral voor mezelf.' Wel geeft ze haar lezers de gelegenheid om te reageren. Slechts één keer heeft ze een negatieve reactie gekregen: 'Iemand vond het allemaal kwebbelzucht. Dat is het misschien ook, maar ik dwing niemand om het te lezen.'

Alcoholische dranken

Het weblog heeft nog iets anders gemeen met het proefschriftonderzoek: het is pionierswerk. Er zijn nog weinig of geen onderzoekers die in het openbaar zo intensief verslag doen van hun werk. Zoals Mineur ook een van de eerste studenten was die zo'n vijftien jaar geleden in Utrecht computertaal-kunde gingen studeren, en een van de weinigen die nu het menselijk taalgebruik proberen te beschrijven in een strak systeem van regels.

Voor het bruggetje tussen de bar en de barman is er bijvoorbeeld een regel die stelt: als iemand praat over 'de dit-of-dat', dan heeft hij dit-of-dat al eerder genoemd. De luisteraar zoekt in de context waar dat precies gebeurd is. In een zin als 'Als ik naar een bar ga, blijkt de tent net dicht te zijn' is dat makkelijk, want daar verwijst 'de tent' letterlijk terug naar de bar.

Bij het voorbeeld met de barman ligt de zaak iets ingewikkelder. Daar moet een indirecte relatie worden gelegd, die gebaseerd is op wat taalkundigen 'kennis van de wereld' noemen. Alleen al bij ons eenvoudige voorbeeldzinnetje zal ieder mens er bijvoorbeeld van uitgaan dat de barman waarschijnlijk over een neus en armen beschikt; dat er in de bar alcoholische dranken worden geschonken, waarvoor betaald moet worden; dat de barman een deel van dat geld zal krijgen, enzovoort. De lijst is bijna eindeloos. 'Ik laat zien', schrijft Mineur in haar weblog, 'dat je bij elk woord een wereld van kennis oproept. En dat is niet alles: ondanks die wereld van kennis, die gemakkelijk tot chaos kan leiden, zijn wij in staat om daarmee haarfijn te manoeuvreren, om de kennis in het hoofd van de ander uiterst virtuoos te bespelen.'

Het onderwerp is zo ingewikkeld dat het Mineur, die er een parttimebaan naast heeft, bijna tien jaar heeft gekost om haar proefschrift af te ronden. Wat ze hierna wil doen, weet ze nog niet zeker. In ieder geval wil ze blijven proberen gedachten precies te maken door ze in woorden uit te drukken. 'Ik heb een cursus wetenschapsjournalistiek gedaan, en misschien ga ik die kant wel op. Maar misschien blijf ik ook wel in het onderzoek. Dan wil ik wél het liefst werken in een team - ik vind het toch het prettigst om te overleggen over hoe iets aangepakt kan worden.'

Het weblog van Anne-Marie Mineur staat op www.phil.uu.nl/~ace/biog.
Titel en datum van verschijnen van het proefschrift zullen daar worden aangekondigd.

Hom of kuit Zeg niet altijd wat je denkt Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt maandelijks zo'n kwestie. Hij steekt daarbij zijn eigen mening niet onder stoelen of banken, en eindigt telkens met een stelling, waarop u kunt reageren.

Toen ik met deze rubriek begon, stuurde ik de redactie een lijstje van mogelijke onderwerpen, waaronder "Zeg wat je denkt" is een slecht advies.' Op dat moment, begin 2002, bedoelde ik het halfernstig, maar dat is nu wel veranderd. Het advies is alleen maar schadelijker geworden.

Pim Fortuyn: 'Ik zeg wat ik denk en ik doe wat ik zeg.'

'Ik zeg wat ik denk' was (met de toevoeging 'en ik doe wat ik zeg') een verkiezingsleus van Pim Fortuyn, die daarmee reageerde op het verzwijgen en eufemiseren dat aan het einde van de vorige eeuw in kringen van politiek en bestuur in zwang was. Eerlijk gezegd vond ik het toen wel verfrissend dat een politicus de mensen niet naar de mond praatte en bijvoorbeeld tegen een om een hogere beurs bedelende student zei: 'Dan neem je toch een bijbaantje?'

Maar er zijn vier grote bezwaren tegen zeggen wat je denkt. Het eerste vloeit voort uit een fundamenteel taalkundig gegeven: de meeste van onze taaluitingen zijn indirect. Onze gesprekken staan bol van de hints en andere strategieën om onze gesprekspartners in hun waarde te laten. Alleen op deze voet kunnen we blijkbaar samenleven. Mijn tweede bezwaar spitst zich toe op de politiek. Daarin is zeggen wat je denkt uitstekend geschikt voor het mobiliseren van medestanders, maar fnuikend voor het nog veel belangrijkere smeden van compromissen met andere partijen.

Naast deze bezwaren, die van alle tijden zijn, heb ik er twee die specifiek voor de onze zijn. De televisie geeft alles veel onmiddellijker weer. Vroeger werd een politicus gevraagd om een interview, en als hij daarin had toegestemd, beantwoordde hij de vragen, die hij toegestuurd had gekregen, in alle rust zorgvuldig, las de uitwerking van de journalist door en onderhandelde met hem over eventuele problemen. Nu komt een politicus een zaaltje binnen en alles wat hij zegt en doet, wordt gefilmd en meteen uitgezonden. Zijn meest sensationele - dus vaak: ondoordachte - uitingen worden eindeloos herhaald, ook via het internet.

Het schadelijkste gevolg van zeggen wat je denkt is wel dat nieuwsmedia die met elkaar om het interessantste, heftigste nieuws concurreren, voortdurend op jacht zijn naar zegslieden die hen daarin bedienen. Dan komen de media vaak terecht bij sprekers die niet beseffen welke gevolgen hun standpunten en bewoordingen zullen hebben - of zich daar niet druk om maken. Dat bewijst onze samenleving geen dienst.

Daarom is de stelling deze keer:

Zeg alleen wat je denkt als je vooruitgedacht en nagedacht hebt.

Bent u het eens of oneens met deze stelling? Breng voor 7 februari uw stem uit op onze website: www.onzetaal.nl/homofkult. U kunt ook per post reageren; stuur een briefkaart met 'Zeg altijd wat je denkt' of 'Zeg niet altijd wat je denkt' naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag van de stemming.

Uitslag vorige stemming

Is het bij verkiezingen van het mooiste woord zinnig om nader te definiëren wat dat precies is, een mooi woord? Ik dacht van wel, en gaf als criterium dat de klankvorm optimaal bij de betekenis past.

Het bleek geen onderwerp waar *Onze Taal*-lezers massaal warm voor lopen: slechts 323 namen de moeite om te stemmen. Een kleine minderheid van de stemmers (55 van hen, oftewel 17%) is voor invoering van het criterium. De grote meerderheid (268; 83%) vond dat niet nodig. Dit patroon is bij nader inzien wel verklaarbaar: de meeste taalliefhebbers vinden die mooistewoordverkiezingen maar onzin, maar de kleine groep die er aardigheid in scheidt, wil de pret niet door enig systeem laten bederven.

Antwoorden taaltest (zie pagina 27)

A. Spelling

1. a. après-ski
2. d. Baghwan
3. a. graffiti
4. c. klaar-over
5. a. paparazzo
6. a. Škodaatje

B. Woordenschat

1. c. waternimf
2. b. zeer rijk
3. a. Japans aardewerk
4. c. grove taalfout

C. Zoek de fouten

1. *Telkens als, voorbij zijn, januaridagen*
2. *gehate, recreative, hand over hand, hard-nekkigste, Drunense Duinen* ligt meer voor de hand (naam natuurpark)

D. Extra

De overeenkomst tussen de vier woorden *grens*, *knoet*, *pistool* en *robot* is hun herkomst: ze komen uit het Slavisch. Het oudste leenwoord is *grens*, dat via het Duits teruggaat op het in meerdere Slavische talen voorkomende *granica* ('grens'). *Knoet* komt van het Russische *knut*, dat ook 'zweep' betekent. Het Tsjechische *píšť'ala* ('pijp, buis') heeft, eveneens via het Duits, geleid tot het Nederlandse *pistool*. Het recentste leenwoord is *robot*: het komt uit het toneelstuk *R.U.R.* van Karel Čapek uit 1920 en is afgeleid van het woord *robotá* ('gedwongen arbeid').

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

De lijstjes van 2004

De verkiezingen van het mooiste woord buitelden vorig jaar over elkaar heen - zie bijvoorbeeld het 'Taaljaaroverzicht 2004' in het decemberrnummer, en de column van Henk Spaan op bladzijde 15 van dit nummer. Inmiddels zijn er nóg meer mooie woorden uitverkoren. Vlaamse radioluisteraars kozen voor *goesting* ('lust, zin') en Limburgse krantenlezers voor *schóttelslet/sjóttelsplak* ('vaatdoek'). In Friesland werd ondertussen gesteggeld over 'it moaiste Fryske wurd': de lezers van de *Leeuwarder Courant* stemden voor *babbelegûchjes* ('fratsen'), de luisteraars van het Friese radioprogramma *De middei* voor *ferdivedaasje* ('amusement').

En dan waren er ook eens allerlei instanties die traditiegetrouw met hun woord van het j aar kwamen. Zo kwam Van Dale op basis van het aantal voorkomens in de kranten uit bij het Vlaamse *superministerraad*. En dankzij een fanatieke lobby wonnen op diverse internetsites nogal obscure woorden als *haiduc* ('vrijbuiters', uit de zomerhit 'Dragostea din tei' van O-Zone) en *poepslaaf*. In de Verenigde Staten werd *blog* 'weblog', oftewel 'internetdagboek' gekozen (door woordenboekmaker Merriam-Webster) en in Duitsland *Hartz IV*, de naam van een economisch hervormingsmodel, genoemd naar de bedenker ervan (door de Gesellschaft f ur deutsche Sprache). Maar misschien wel de opmerkelijkste verkiezing kwam van de Global Language Monitor. Deze organisatie noemde *device* en *captured device* - die de computertermen *master* en *slave* moesten vervangen - de ergste voorbeelden van politiek correct taalgebruik.

Bronnen: VRT Radio 1, *Dagblad De Limburger*, *Leeuwarder Courant*, Omrop Fryslân, Van Dale, Woord van het jaar, Alternatief woord van het jaar, Vetste woord van het jaar, Global Language Monitor

Burgemeester Oversier van Binnenmaas onthult een antivloekbord.
Foto: Bond tegen het vloeken

Spreekkoren. Nadat eind oktober de wedstrijd ADO-PSV was gestaakt vanwege kwetsende spreekkoren, heerste er verwarring over wat er nu precies wel en niet meer geroepen kan worden vanaf de tribune. Daarom formuleert een werkgroep van de KNVB duidelijke richtlijnen, die binnenkort bekendgemaakt zullen worden. Intussen heeft de Bond tegen het vloeken reclameborden voor langs de lijn beschikbaar gesteld met de tekst 'Een vloek mist ieder doel' en werd de trainer van FC Wolvega vier wedstrijden geschorst omdat hij de scheidsrechter voor 'mafkees' uitmaakte. (*Leeuwarder Courant*, *Rotterdams Dagblad*)

Engels leren. In een rapport van de British Council over de toekomst van het Engels wordt voorspeld dat eenderde van de wereldbevolking de komende tien jaar Engels leert. De raad verwacht dat de hausse in Engelse les in 2050 voorbij is, en dat steeds minder mensen de komende jaren Frans zullen leren, maar juist weer meer mensen Duits, vooral in Azië. (BBC, Nu.nl)

Leesonderwijs. Uiteen rapport van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) blijkt dat Nederlandse middelbare scholieren relatief goed

lezen: ze staan wereldwijd op de negende plaats. De allerbeste lezers komen uit Finland, Korea en Canada. (OESO)

Griekenland heeft zich eind november aangesloten bij de Organisation Internationale de la Francophonie, een samenwerkingsverband van Franstalige landen (vooral voormalige Franse kolonies in Afrika). Het deed dit naar eigen zeggen om zichzelf en Europa te helpen beschermen tegen de overheersing door één enkele taal. Hoewel er niet met zoveel woorden werd gezegd om welke taal het gaat, is het duidelijk dat het Engels wordt bedoeld, de tweede taal in Griekenland. (*The Australian*)

Te veel Engels op werk. De vakbonden van de Franse afdeling van het internationale bedrijf General Electric Healthcare zijn naar de rechter gestapt; ze eisen dat er in de interne communicatie minder Engels gebruikt wordt. (*Het Volk*)

Fries. Uit een onderzoek van TNS NIPO, uitgevoerd in opdracht van Omrop Fryslân, blijkt dat 85% van de Friezen het jammer zou vinden als het Fries verdwijnt. Uit hetzelfde onderzoek komt naar voren dat van de kinderen onder de tien jaar 60% bijna altijd Nederlands spreekt, en slechts 19% altijd Fries. Verder blijkt het Fries vooral binnenshuis gebruikt te worden. (Omrop Fryslân)

Nieuw Groen Boekje. Het gerucht ging al een tijdje, maar vlak na het Groot Dictee der Nederlandse Taal maakte de Nederlandse Taalunie het officieel bekend: de *paardebloem*-regel verdwijnt uit het nieuwe Groene Boekje. Daarmee krijgen samenstellingen van een diernaam en een plantkundige aanduiding (*paardebloem*) vanaf najaar 2005 de tussen-*n* die andere samenstellingen (*paardenarts*) al zo'n tien jaar hebben. Verder wordt de leidraad duidelijker, en zal de woordenlijst meer gericht zijn op woorden die een spelling-probleem kunnen opleveren, (persbericht Nederlandse Taalunie)

Suriname. Sinds afgelopen december maakt Suriname officieel deel uit van de Nederlandse Taalunie. Al in december 2003 werd door de betrokken ministers de associatie-overeenkomst getekend, maar inmiddels zijn alle handelingen verricht die formeel nodig waren om die overeenkomst ook te bekrachtigen. (persbericht Nederlandse Taalunie)

Wablieft-prijs. Oud-rechter Edwin Van Fraechem heeft in Vlaanderen de Wablieft-prijs gekregen voor zijn klare taal over justitie. Van Fraechem kwam tijdens het proces-Dutroux bijna dagelijks op de televisie om het van commentaar te voorzien. (Van Dale)

Koppelingen naar de originele berichten staan op de internetpagina www.onzetaal.nl/tamtam; let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Inzicht Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Vertaalwoordenboek Portugees

Bij uitgeverij Het Spectrum is onlangs een groot vertaalwoordenboek Portugees verschenen. Het boek, dat is samengesteld aan de Universiteit Utrecht, richt zich in de eerste plaats op studenten, docenten en vertalers. Het deel Nederlands-Portugees bevat circa 43.000 trefwoorden, het deel Portugees-Nederlands 35.000. De lemma's geven behalve de vertalingen ook grammaticale informatie (geslacht, meervoud, vervoeging, et cetera), en bovendien vermelden ze vaste combinaties, idiomatische uitdrukkingen en voorbeeldzinnen. Ook het Braziliaans-Portugees komt aan bod, zij het in de Europese spelling.

Prisma groot woordenboek Portugees-Nederlands/Nederlands-Portugees van M. Celeste Augusto en Karolien van Eck verscheen bij Het Spectrum en kost € 49,50 per deel (gebonden, 1062/994 blz.). ISBN 90 274 8856 8 (P-N)/90 274 8857 6 (N-P)

Limburgse scheldwoorden

Als Limburgers gaan schimpen en schelden, kunnen ze putten uit een flink arsenaal aan invectieven, zo blijkt uit een onlangs verschenen scheldwoordenboekje van Leonie Robroek. Ze bracht meer dan 5400 scheldwoorden en persoonsbenamingen (zoals *hegkewief* voor 'ongehuwde moeder') uit heel Limburg bij elkaar en voorzag die van een Nederlandstalige betekenisomschrijving. Als woorden zijn geleend - *aarslaok*, *gesjpens*, *leguum* - wordt dat aangegeven, en ook regionale varianten en enkele lokale scheldwoorden worden vermeld.

Tru Ruezal en Betje Savel. Meer dan 5400 Limburgse scheldwoorden en persoonstyperingen is een uitgave van de Stichting dialect- en cultuuronderwijs Limburg en kost € 15,- (ingenaaid, 246 blz.). ISBN 90 76920 06 0

Puzzelboeken

Puzzeldeskundige dr. Verschuyl publiceerde eind vorig jaar twee boeken. Het eerste is een zeer ingrijpend gewijzigde editie van zijn uit 1988 stammende *Cryptogrammatica*. In dit boek, dat in 1994 voor het laatst is herdrukt, analyseert Verschuyl de taalkundige regels en mechanismen achter de woordomschrijvingen in cryptogrammen en kennispuzzels. In begrijpelijke taal maakt hij duidelijk wat er in het hoofd van de cryptogrammenoplosser gebeurt (of zou moeten gebeuren).

Het tweede boek is het *Omgekeerd puzzelwoordenboek*. Dit is een zogenoemd retrograde woordenboek (dat wil zeggen dat de trefwoorden 'omgekeerd' zijn gealfabetiseerd, in volgorde vanaf de eindletters), waarin de woorden (in totaal ruim 100.000) per eindletter ook nog eens naar hun lengte (vanaf drie letters) zijn onderverdeeld. Behalve gewone woorden-boekwoorden zijn ook geografische en persoonsnamen in de lijsten opgenomen.

- *Cryptogrammatica* is een uitgave van Kosmos-Z&K Uitgevers en kost € 12,95 (gelijmd, 112 blz.). ISBN 90 215 4149 1

- *Omgekeerd puzzelwoordenboek* is een uitgave van Kosmos-Z&K Uitgevers en kost € 24,95 (gelijmd in harde kaft, 516 blz.). ISBN 90 215 4197 1

Stoelgangwoorden

De stoelgang is door de eeuwen heen (en nu nog, waarschijnlijk) een rijke inspiratiebron geweest voor allerlei verbloemde dan wel onverbloemde synoniemen, omschrijvingen, uitdrukkingen en verwensingen. Zo'n vijfduizend daarvan zijn te vinden in Ton Spruyts *Woordenboek van de stoelgang* (waarbij *stoelgang* zowel naar de grote als naar de kleine boodschap verwijst). Het boek is ingedeeld in thematische hoofdstukken ('luchtdrukwerkwoorden', 'wateroverlast', et cetera), waarvan sommige een alfabetische onderverdeling hebben. Woorden en uitdrukkingen die al lang niet meer gebruikt worden, krijgen indien nodig een korte toelichting. Door het ontbreken van een register meer een blader- dan een opzoekboek.

Woordenboek van de stoelgang is een uitgave van L.J. Veen en kost € 12,50 (gelijmd, 221 blz.). ISBN 90 204 0520 9

NT2 op kantoor

Professioneel Nederlands voor anderstaligen is een schrijfgids voor wat hoger opgeleide anderstaligen die in een kantooromgeving werken. Het boek biedt een handreiking bij het schrijven van correspondentie en rapportages. Het NT2-aspect komt tot uiting door de aandacht voor elementaire zaken als spellen, woordgeslacht en woord- en zinsdeelvolgorde. Bevat veel tips en checklists.

Professioneel Nederlands voor anderstaligen. Een praktische handleiding van Arend Okken (redactie) is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 22,50 (ingenaaid, 175 blz.). ISBN 9012 10559 5

Correct taalgebruik

In 1962 verscheen in België het *ABN-woordenboek* van H. Heidbuchel. Dit succesvolle boek (19 herdrukken) werd in 1987 grondig herzien en veranderde toen ook van titel. In 1994 gebeurde dit nogmaals: het boek heet sindsdien *Woordenboek voor correct taalgebruik*, en daarvan is nu de derde, wederom sterk herziene druk verschenen. Het is vooral bedoeld voor Vlamingen die Standaardnederlands willen spreken en schrijven. Het geeft informatie over de betekenis van woorden, maar met het accent op de correctheid ervan, en bij veel nietstandaardtalige trefwoorden worden dan ook wenselijker alternatieven aangedragen. Bij het woordenboek is nu voor het eerst een oefenboek verschenen.

- *Woordenboek voor correct taalgebruik* van S. Theissen en P. Debrabandere is een uitgave van Wolters Plantyn en kost € 17,- (ingenaaid, 334 blz.). ISBN 90 301 8318 7
- *Woordenboek voor correct taalgebruik. Oefenboek* kost € 9,- (ingenaaid, 109 blz.). ISBN 90 301 8328 4

Psychiatertaal

Hoogleraar psychologie Michiel W. Hengeveld schreef gedurende enkele jaren een column over 'psychiatertaal' in het vakblad *De psychiater*. In die columns ging hij

vaak in op allerlei psychiatrische termen die niet altijd eenduidig zijn, of die verkeerd gebruikt worden. Daarnaast waren er ook meer taalkundige columns, over bijvoorbeeld psychiatrische eponiemen, modieuze psychiatrische taalgewoonten en 'fraaie woorden'. De columns zijn nu gebundeld in een boekje, dat niet alleen voor psychiaters interessant is, maar ook voor 'iedereen met belangstelling voor taal'. Het bevat verder een lijst van termen uit de psychiatrie met hun betekenis.

Psychiatertaal is een uitgave van Benecke N.I. en kost € 9,75 (gelijmd, 112 blz.). Het boekje kan ook besteld worden bij de uitgever: telefoon 020 - 696 63 49, e-mail patricia.hessen@benecke.nl.
ISBN 90 73637 63 5

Jongერთaal

Publicaties over jongერთaal plaatsen niet zelden de door jongeren gebruikte woorden op de voorgrond. Zo niet '*Lekker belangrijk!*' van Maaïke Oppier, verslaggever bij de *Haagsche Courant*. Oppier laat jongeren in niet al te lange interviews uitleggen wat hun taal voor hen betekent en waarom ze praten zoals ze praten - maar ze vraagt hun ook naar hun kijk op het leven en de wereld. En om het beeld een beetje rond te krijgen laat ze ook trendwatchers en trendsetters (Ali B, Jörgen Raymann) aan het woord. Ieder interview wordt afgesloten met een verklarende lijst van woorden die ter sprake zijn gekomen.

'Lekker belangrijk!' Jongერთaal in Nederland is een uitgave van BZZTôH en kost € 10,- (gelijmd, 160 blz.).
ISBN 90 453 0057 5

Oudste Friese teksten

Tot de late Middeleeuwen was het Latijn in Friesland de belangrijkste schrijftaal, maar in de dertiende eeuw begon men er steeds vaker in de eigen taal te schrijven. Helaas is veel van wat er geschreven is niet bewaard gebleven. In het mooi verzorgde *Hir is eskreven* inventariseert hoogleraar Friese taal- en letterkunde Rolf H. Bremmer de bronnen die wél zijn overgeleverd en onderzoekt hij welke invloed het Fries als schrijftaal in die tijd op de Friese cultuur en identiteit heeft gehad. Bevat een uitgebreide bibliografie.

Hir is eskreven. Lezen en schrijven in de Friese landen rond 1300 verscheen bij Uitgeverij Verloren en kost € 17,- (gebonden, 165 blz.).
ISBN 90 6550 817 1

Culinair vertaalwoordenboek

Bij het lezen van Engelse recepten en gastronomica ervoer gediplomeerd kok Liesbeth Spreeuwenberg veel problemen met het achterhalen van de juiste vertalingen van daarin genoemde ingrediënten en culinaire terminologie. Het deed haar besluiten zelf een culinair vertaalwoordenboek Engels-Nederlands samen te stellen. In dit boek zijn zo'n achtduizend termen (ingrediënten, dranken, bereidingswijzen) verzameld, die van een vertaling en vaak ook van een toelichting zijn voorzien. Het keukengerei (nog eens negenhonderd lemma's) is in een aparte afdeling ondergebracht, en het boek bevat verder conversietabellen voor Britse en Amerikaanse eenheden (gewicht, inhoud en temperatuur).

Culinair woordenboek Engels-Nederlands is een uitgave van Atlas en kost € 24,90 (gelijmd, 383 blz.). ISBN 90 450 0949 8

Wijnlexicon

In 1993 publiceerde Karel Meesters zijn *Prisma van de wijn*. Onlangs verscheen de vierde, geheel herziene en geactualiseerde druk van dit boek, onder de titel *Wijnlexicon*. Het boek bevat zo'n 4200 trefwoorden die betrekking hebben op de druiventeelt, de wijnbereiding, wijngebieden en -soorten, en de 'dégustation' (het proeven en genieten). De lemma's geven vaak zeer uitvoerige informatie.

Wijnlexicon. Ruim 4200 begrippen van A tot Z verklaard is een uitgave van Het Spectrum en kost € 13,95 (gelijmd, 272 blz.). ISBN 90 274 9718 4

Oostzaans

Het lintdorp Oostzaan ligt net ten noorden van het IJ, naast Zaandam. Het dialect dat van oudsher in het dorp gesproken werd, is nu vastgelegd in een mooi verzorgde publicatie, waarin ook de wat recentere historie van Oostzaan aan bod komt. Het boek bevat een woordenlijst, een hoofdstuk over uitdrukkingen en gezegden, en diverse met foto's geïllustreerde bijdragen over allerlei aspecten van het leven in het dorp in de eerste helft van de twintigste eeuw.

Wat ons nag te binne skoot. Het geïllustreerd Oostzaans woordenboek van De Oostzaanse streektaalgroep is een uitgave van de Stichting Oudheidkamer Oostzaan en Uitgeverij Impuls 151 en kost € 14,95 (gebonden, 96 blz.). Het boek kan ook per e-mail besteld worden: bestellingen@vpccconsult.nl ISBN 90 808060 21

Rapporten schrijven

Wie een rapport moet schrijven en daar moeite mee heeft, kan terecht in *Doeltreffend rapporteren*. In dit boek gaat communicatieadviseur Astrid van Winden in op structuur, toegankelijkheid en taalgebruik in rapporten, en wat je allemaal kunt doen om die te verbeteren.

Doeltreffend rapporteren. Een praktische handleiding is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 18,- (ingenaaid, 122 blz.). ISBN 90 12 10549 8

Interpunctiegids

In 2003 verscheen *Eats, shoots and leaves* van de Britse Lynne Truss, een boek over interpunctieregels dat in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten een onverwacht groot succes bleek. Truss bespreekt in het boek op laconiek-humoristische toon de desastreuze resultaten van foutief apostrof- en kommagebruik, en vertelt natuurlijk ook hoe het wél moet. Taalkundige Wim Daniëls heeft Truss' boek in het Nederlands vertaald, en omdat onze interpunctieregels verschillen van de Angelsaksische, heeft hij bepaalde delen ook grondig herschreven, zij het wel 'in de geest van Lynne Truss'. Uiteraard behandelen Truss en Daniëls niet alleen apostroffen en komma's, maar gaan ze ook in op de andere leestekens.

Eten, vuren en beuken. Keiharde regels voor interpunctie is een uitgave van Prometheus en kost € 12,50 (gelijmd in harde koft, 212 blz.). ISBN 90 446 0437 6

Peutertaal

Journalist Peter Henk Steenhuis deed in een populaire column in *Trouw* regelmatig verslag van het talige wel en wee van zijn peuterzoontje. Die columns vormden de basis voor het onlangs verschenen *Kleine baas*, waarin in bijna tachtig miniaturen geschetst wordt hoe een kind de taal maar vooral ook de wereld ont-

dekt. Steenhuis observeert taal en gedrag van zijn zoontje, en zijn eigen beleving daarvan; de wetenschappelijkere kanten van de taalontwikkeling laat hij goeddeels buiten beschouwing.

Kleine baas is een uitgave van Van Gennep en kost € 12,50 (gelijmd, 166 blz.).
ISBN 90 5515 546 2

Latijn

De Zweedse hoogleraar Tore Janson schreef een boek over het Latijn dat in zijn land onmiddellijk een bestseller werd, waarschijnlijk omdat het boek behalve informatief ook onderhoudend is. Janson gaat in zijn boek in op de grammatica en de uitspraak van het Latijn, maar belangrijker is zijn beschrijving van de oorsprong en de ontwikkeling van die taal, en de invloed die het Latijn gehad heeft op de Europese cultuur en op de Europese talen. En al doende schetst hij ook een onzachtzinnig beeld van de Romeinen en hun samenleving. Het boek wordt afgesloten met een lijst van Latijnse woorden, uitdrukkingen en gezegden.

Latijn. Cultuur, geschiedenis en taal werd vertaald door Akke en Harm Pinkster. Het is een uitgave van Amsterdam University Press en kost € 34,50 (ingenaaid, 256 blz.). ISBN 90 5356 711 9

Internetidroom

Het internet heeft het Nederlands verrijkt met zeer veel nieuwe, vooral Engelse woorden, zoals *blog*, *content*, *spam* en *spyware*. In *Internetbullshit* worden veel van die woorden verklaard. Het boek is ingedeeld in thematische hoofdstukken, over bijvoorbeeld informatie zoeken, seks, e-commerce, virussen en weblogs, die steeds bestaan uit een korte beschouwing over het onderwerp en een woordenlijst. Een register vergemakkelijkt het terugzoeken van de woorden.

Internetbullshit. Alles over digitale taalvervuiling van Willem Hendriks en Erik van der Spek is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 10,- (ingenaaid, 107 blz.).
ISBN 90 12 10603 6

Namen voor korstmossen

De meeste mensen zal het ontgaan zijn, maar in Nederland en België komen zo'n 750 soorten korstmossen voor, terwijl er ook nog regelmatig nieuwe soorten gevonden worden. Tot voor kort hadden ze allemaal een wetenschappelijke, Latijnse naam, maar lang niet allemaal een Nederlandse. In die situatie is verandering gekomen nu Vlaamse en Nederlandse korstmosdeskundigen ook de 'anonieme' soorten een Nederlandse naam hebben gegeven. Ze zijn terug te vinden in *Nederlandse namen van korstmossen*. Deze gids geeft van alle Latijnse namen het Nederlandse equivalent (en andersom), met daaronder prachtige namen als *waterschotstippelkorst*, *groot boerenkoolmos* en *graftulbandje*.

Nederlandse namen van korstmossen van D. Van den Broeck e.a. is een uitgave van de Bryologische en lichenologische werkgroep van de KNNV en kost € 5,- (gelijmd, 48 blz.). Het is te bestellen via de website van de werkgroep: www.blwg.nl.

Uitspraakgids

De Belgische omroep VRT stelt hoge eisen aan de uitspraak van zijn medewerkers die op radio en tv te horen zijn. Omdat de opleidingsdiensten van de VRT behoefte voelden aan een uitspraakcursus voor nieuwe medewerkers, vroeg men Bernadette Timmermans, docent stem- en spreekvaardigheid aan de Erasmus Hogeschool Brussel, die samen te stellen. Het resultaat daarvan is nu in boekvorm verschenen onder de titel *Klink klaar*. Het boek bevat hoofdstukken over onder meer stemgebruik, correcte uitspraak en intonatie, en bevat daarnaast vooral veel oefeningen, die via een bijgeleverde cd ook beluisterd kunnen worden. Voor iedereen die zijn verstaanbaarheid wil vergroten.

Klink klaar. Uitspraak- en intonatiegids voor het Nederlands is een uitgave van het Davidsfonds en kost € 22,50 (ingenaaid, 126 blz.). ISBN 90 6306 499 3

Noord-Hollands

Het negentiende deel in de reeks 'Taal in stad en land' gaat over de dialecten die worden gesproken ten noorden van het IJ: het Kennemerlands, het Zaaans, het Waterlands en het West-Fries. De auteurs, Jan Berns en Sanne Steusel, behandelen in dit boek de geschiedenis van het Noord-Hollands en de belangrijkste kenmerkende eigenschappen van de uitspraak, woordvorming en zinsbouw. Een apart hoofdstuk is gewijd aan de status van het West-Fries. Als extra zijn een woordenlijst en een aantal voorbeeldteksten opgenomen.

Noord-Hollands is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 12,50 (ingenaaid, 108 blz.). ISBN 90 12 09716 9

Schrijfvaardigheid basisschoolleerlingen

Sinds 1987 doet de Citogroep in het project 'Periodieke Peiling van het Onderwijsniveau' (PPON) onderzoek naar de leeropbrengsten in het basisonderwijs. De jongste rapportage behelst de schrijfvaardigheid in de groepen 5 en 8. De samenvatting van dit rapport is te raadplegen op de website van de Citogroep (www.citogroep.nl). Het is de bedoeling dat ook het complete rapport hier beschikbaar komt.

Dialectendag

Op 12 maart vindt in Ede de achtste editie van de tweejaarlijkse Nederlandse Dialectendag plaats. Het thema van deze dag is 'Proeven van dialect. Regionale ingrediënten in de taalkeuken van het Nederlands' - oftewel: dialectbenamingen (en de variatie daarin) voor alledaagse etenswaren en instrumenten uit de keuken. Zoals gewoonlijk is er 's ochtends een plenair gedeelte, dit keer met lezingen van Jan Stroop, Joep Kruijsen en Derk-Jan Eppink. 's Middags kunnen er workshops gevolgd worden, en kan men terecht in het café-chantant en op de boekenmarkt.

Deelname aan de dialectendag is gratis. Meer informatie en inschrijfformulieren zijn op te vragen via snd@mail.be of dialectendag@vcv.be, of telefonisch bij het secretariaat van de Stichting Nederlandse Dialecten (Ton van de Wijngaard: 024 - 361 59 98) en bij het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (00 32 2 243 17 30).

Taal en schrift van de bijbel

In het Scryption, het museum voor schriftelijke communicatie in Tilburg, is tot 17 april de tentoonstelling 'De Schrift & Het Schrift. Taal en schrift van de bijbel' te zien. Deze tentoonstelling gaat in op het ontstaan, de inhoud en de samenstelling van de bijbel en de manier waarop er in de bijbeltijd in het Midden-Oosten werd geschreven (onder meer in hiërogliefen- en spijkerschrift). Daarnaast wordt getoond - aan de hand van fraaie oude handschriften en bijzondere drukken - hoe de bijbel in de daaropvolgende eeuwen werd overgeschreven, vertaald en gedrukt. Adres: Spoorlaan 434a, Tilburg. Meer informatie: telefoon 013 - 580 08 21, e-mail info@scryption.nl, website www.scryption.nl.

Ruggespraak

ruggespraak@onzetaal.nl

Gooi- en Eemlander

**Studded tyres forbidden Pneus cloutés interdits Spikereifen verboden
Spijkerbanden aanbevolen
Michelin-kaart Groot-Brittannië**

***We waren goed bezig, en de heer Herben heeft zelf de kruit in het
lontvat gegooid.***

Hilbrand Nawijn in het NOS Journaal

**In het hoofdgerecht hadden we bigfilet oftewel het
ondergewaardeerde biggetje. Als je big bij de biologische boer haalt
die kruiden en klavertjes vier eet dan is dit een geweldig product.**

Zondagochtendblod Almere

Warandeloop test Kees

*De ABAB/Internationale Warandeloop neemt volgend weekeinde (27 en
28 november) bezit van sportend Tilburg en het Leypark zal dan in het
teken staan van de sterkst bezette veldloop van de Benelux. Het betreft
een 'testcase' voor de Europese Veldloopkampioenschappen die in 2005
in dat park worden
gehouden.*

Stadsnieuws woensdag

**De gelukkigen van aankomende acties zullen logeren in een prachtig
hotel en staan een nacht te wachten die ze nooit zullen vergeten.**

Het Kompas

DELFT, 17 SEPT. De tunnel onder het spoor bij station Delft wordt nog
iedere dag voller. Elke plek op het beton is met graffiti gevuld, variërend
van enorme afbeeldingen ('pieces') tot kleine kretologie ('tags'). Zelfs de
vloer en plafond zijn tot ver buiten de tunnel bespoten.

NRC Handelsblad

Introductiecursus 'Thuis sterven' voor vrijwilligers

Brief Steunpunt vrijwilligerswerk

OPEN HUIS: loop zondag 14 november 2004 van 10.00 tot 11.00 uur
vrijblijvend binnen om een goede indruk te maken.

Advertentie in *Huiskrant*

Cijfer 2.821.000

**mensen zagen woensdag PSV gelijk spelen tegen Arsenal. Dit was
voldoende om door te gaan naar de tweede ronde van de Champions
League. ANP**

Metro

Vanuit die instake zijn we momenteel betrokken bij meerdere ziekenhuisprojecten.

Medisch nieuws

[Nummer 2]

Heb ik soms met u geknikkerd?

Meningen over u en je

Frank Jansen - Utrecht Institute of Linguistics OTS, Universiteit Utrecht

Wat moet het zijn in teksten voor een algemeen publiek: *u* of *je*? Die keuze brengt veel getob met zich mee. Afschaffen dan maar, die dubbelvorm? Veel taalgebruikers blijken toch gehecht aan het verschil tussen *u* en *jij*. Waarom? En hoe los je (lost u) het probleem in de praktijk op?

Vorig jaar september verdedigde ik in de rubriek 'Hom of kuit' de stelling 'In teksten voor een algemeen publiek hoort de lezer aangesproken te worden met *u*.' Ruim 800 mensen reageerden hierop. Het grootste gedeelte van de stemmen kwam binnen via de website van Onze Taal, waar mensen ook de gelegenheid hebben hun stem te motiveren en met elkaar in discussie te treden. Dit forum bevatte na verloop van tijd een interessante verzameling meningen.

Macht en afstand

Op het forum verschenen 500 reacties, waarvan er 206 ingingen op het '*u* of *jij*'-probleem. Om enig systeem in de baaierd van opvattingen aan te brengen, kunnen we gebruikmaken van de sociolinguïstische theorie die Roger Brown en Albert Gilman opgesteld hebben over talen met twee of meer voornaamwoorden om de gesprekspartner aan te spreken. Zij menen dat er bij de keuze tussen de mogelijkheden twee belangrijke drijfveren een rol kunnen spelen: macht en solidariteit.

Een aanspreekvorm kan in een niet-gelijkwaardige relatie het machtsverschil tussen spreker en hoorder weerspiegelen. Dat is het geval als een hogergeplaatste tegen een lagergeplaatste '*je*' zegt en de lagergeplaatste '*u*' terugzegt. Een aanspreekvorm kan ook een soort solidariteit uitdrukken. Dat zien we gebeuren als personen die tot een en dezelfde groep behoren, elkaar aanspreken met *je*, en al degenen die niet tot deze groep behoren met *u*. Voor dergelijke gelijkwaardige relaties vind ik het wat overdreven om te spreken van (al dan geen) solidariteit. Ik gebruik liever de term *afstand*: bij weinig afstand wordt *je* gebruikt, bij veel afstand *u*.

Macht

In hoeverre vinden we macht als motief terug bij de deelnemers aan het forum? Het komt vooral voor bij voorstanders van algemeen gebruik van *u*. In alle citaten uit het forum heb ik de spelfoutjes verbeterd maar de levendige spreektaal ongemoeid gelaten:

U staat vriendelijk, beleefd en getuigt van respect.
U gebruiken betekent dat men de aangesprokene serieus neemt.

Of zoals een zestienjarige het formuleert (let in het voorbijgaan op het Balkenendse *elkaar*):

Het is juist erg goed om algemeen publiek aan te spreken met *u*, klinkt veel beleefder en er wordt mee aangegeven dat er ook nog bepaalde vormen van gezag voor elkaar zijn.

Niet zelden doen inzenders kond van hun verwachting dat de herinvoering van *u* tot herstel van de gezagsverhoudingen zal leiden:

U moet zijn plaats in onze taal terugveroveren. In gezagsverhoudingen kan het gebruik van *u* in plaats van *jij* wonderen doen.

Hiertegenover staan de inzenders die het *u-je*-onderscheid wel opvatten in termen van gezag, maar niks van *u* willen weten omdat ze tegen gezagsverhoudingen zijn:

Het krampachtige *ge-u* is me een doorn in het oog. Zo snel mogelijk afschaffen lijkt me. Vooral oude mensen die zelf 'jij' zeggen, maar geen 'jij' willen horen. Ook afschaffen.

En er zijn er die zich tegen de weerspiegeling van gezagsverschijnselen in taalvormen keren:

Daarnaast zit er natuurlijk ook een ideologisch kantje aan [aan het louter gebruiken van *je* - FJ]: het wordt onmogelijk om standsverschillen (leeftijdsgebonden of anderszins) te benadrukken door de een 'u' te laten zeggen en de ander 'jij'. Dat voordeel gaat natuurlijk in eenzijdige publieke communicatie niet op.

Een enkeling constateert hoofdschuddend dat *u*-voorstanders hun norm aan sprekers opleggen:

Al die mensen die zo gebrand zijn op 'u' zeggen snappen niet dat ze daarmee hun norm opleggen aan een ander. En dat is pas onbeschoft.

Afstand

Sommigen kiezen niet vanwege het machtsmotief voor *u*, maar vanwege de afstand die ze daarmee kunnen creëren:

Ik spreek mensen die ik niet of nauwelijks ken met *u* aan. Alstublieft niet te dichtbij! Ik verwacht van hen hetzelfde tegenover mij. *Jij/je/jou/jouw* reserveer ik voor intimi, voor de mensen die ik kus en omhels, een warme handdruk geef, met hun voornaam aanspreek.

Wie zijn dan die intimi? Daarvoor hanteren sommigen het 'knikkercriterium':

Ik heb niet met de tekstschrijver geknikkerd en wens met *u* aangesproken te worden.

Maar voorstanders van *je* kunnen zich net zo goed op het afstandsmotief baseren:

Ik ben ook boven de 50; 61 om precies te zijn. Dus jongvolwassen in de zestiger jaren. Wat een vreugde en vrijheid toen die afschuwelijke formele afstandelijke cultuur van 'u' zeggen werd vervangen door het meer informele *jij* - ook tegen meerderen, ouderen, etc! Het *jij* is directer, geeft meer intimiteit.

Macht versus afstand

Zo scherp als de twee motieven hiervoor onderscheiden werden, zien de meeste inzenders het niet, al was het maar omdat veel voorstanders van *u* beide motieven noemen. Anderen geven zich rekenschap van het onderscheid. De volgende inzender meent dat er twee soorten respect bestaan. De ene komt overeen met eerbied voor de machtige, de andere met genegenheid:

Ik bestrijd dat *u* per definitie gelijkwaardig is aan respect, en *jij* aan disrespect. Veel mensen op dit forum willen respect en afstandelijkheid en herleiden dat naar het woordje *u*. Juist dat klopt niet met mijn beleving. Respect voor de persoon en afstandelijkheid passen niet bij elkaar. Het is altijd goed beleefd te blijven, maar daarmee wordt slechts respect op een formeel niveau uitgedrukt. Gaat het werkelijk om respect voor de persoon, dan staat *u* en de zo gewenste afstand dat jammerlijk in de weg.

Strategie

De meerderheid van de inzenders lijkt te denken dat uit de eigenschappen van de spreker en hoorder automatisch de keuze voor *u* dan wel *je* volgt. Maar er zijn er ook die benadrukken dat het omgekeerde verband evenzeer kan bestaan: door de keuze van een van de vormen definieert de spreker doelbewust hoe hij de relatie met zijn hoorder ziet. Bij *u* kan er bijvoorbeeld sprake zijn van een oprechte poging om ruimte te scheppen:

U naast *je* in de SIRE-campagne 'De maatschappij. Dat ben jij.'

Op internet, in fora, doet zich een grappig verschijnsel voor: doordat iedereen opereert onder een alias, is tutoyeren gebruikelijk. Maar je ziet dat mensen die zich aangevallen voelen, of willen aangeven dat ze zich willen distantiëren van de vorige 'spreker', heel subtiel overgaan op 'u'. Doodse kilte, zeg maar.

Bij *je* leidt deze strategische inzet tot het verwijt van manipulatie:

Gevoelsmatig beleef ik tutoyeren in algemene teksten als een vorm van dwang, er wordt een valse intimiteit geschapen die (vooral commerciële) meegaandheid poogt af te dwingen. Uitzendbureauspeak. Nou: doe!

Verandering naar *je*?

Hoe moeten we deze voorkeuren voor *u* of *jij* en de motiveringen daarvoor interpreteren? Als een uitvloeisel van de mentaliteit van de sprekers? Of mogen we de verwarring beschouwen als een momentopname van een tussenstadium in een geleidelijke verandering van *u* (met macht als dominant motief) naar *je* (met afstand - of eigenlijk het verkleinen van afstand - als dominant motief)? Taalwetenschappers als M.C. van den Toorn en Hanny Vermaas, die zich in het probleem verdiept hebben, denken het laatste. Volgens hen zijn in de loop van de twintigste eeuw *je* en het afstandsmotief geleidelijk belangrijker geworden. Als dat zo is, ligt het voor de hand dat oudere inzenders meer voor *u* zijn en jongere meer voor *je*. Is dat zo?

De inzenders waren gemiddeld 46,3 jaar. De jongste was 15, de oudste 96. De gemiddelde leeftijd van de *u*-voorstanders was 46,2 jaar, die van de *je*-stemmers 46,5 jaar. De verwachting komt dus niet uit. Is er dan misschien verschil in het gebruik van de twee

motiveringen? De cijfers zijn weer overduidelijk: mensen die op grond van afstand hun voorkeur uitspreken, zijn gemiddeld 47,2 jaar oud, en mensen die op grond van macht beslissen 46,4. Dus we vangen weer bot.

Maar zou de combinatie van voorkeur en motivering leeftijdsafhankelijk kunnen zijn? Nu hebben we eindelijk beet, althans een beetje. De voorstanders van *u* die van het gezagsmotief gebruikmaken, zijn met hun 47,4 jaar duidelijk ouder dan de voorstanders van *je* die van hetzelfde motief gebruikmaken: 36,0. Bij deze - overigens kleine - groep gaat het dus om mensen die *je* inzetten omdat ze geen hiërarchische relatie willen uitdrukken. De andere groepen hebben weer dezelfde leeftijd.

Leeftijd nog eens bekeken

Er is dus geen duidelijke relatie tussen aanspreekvorm en leeftijd van de inzender. Dat is merkwaardig, omdat veel mensen daar wel een opvatting over hebben - zie bijvoorbeeld de volgende inzendingen:

- *Je* is een signaal voor jong.
- Ik ben echter van mening dat voor jongeren *u* als aanspreekvorm afstand schept en dat *je* dan een goed alternatief is. In geval van twijfel (is de ontvanger van de tekst jong of oud?) geef ik de voorkeur aan *u*, aangezien respect dan vooropstaat.
- Het gebruik van *je* komt mij dikwijls voor als een van de fenomenen van 'verkleuterling', zoals het overvloedig gebruik van verkleinwoordjes.

Die relatie tussen 'je' en 'jong' wordt als zo vanzelfsprekend beschouwd dat sommige lezers zich erdoor buitengesloten voelen:

Als werkloze van 52 jaar word ik al ontmoedigd als een personeelsadvertentie in de *jij*-vorm is opgesteld. 'Vermoedelijk is dit een verborgen aanwijzing dat ze een jong persoon zoeken', denk ik dan.

Vogelvrij wild

Waarschijnlijk is er wel degelijk een relatie tussen *u*, macht en oud aan de ene kant, en *je*, afstand en jong aan de andere kant, maar die komt in proefondervindelijk onderzoek moeilijk uit de verf omdat er zo veel verschillende kanten aan zitten.

Allereerst is er een groep mensen die het gezagsmotief hanteren en voor wie leeftijd het criterium voor macht is. Zij vinden dat ouderen de macht hebben om jongeren met *je* aan te spreken, en van die jongeren respect in de vorm van *u* terug te mogen verwachten. Het vermoeden ligt voor de hand dat deze opvatting vooral onder ouderen leeft.

Dan is er een groep mensen die het afstandsmotief hanteren en voor wie overeenkomst in leeftijd het criterium is voor wie er wel en wie er niet tot de eigen groep behoort (iets waar de persoon hieronder bezwaar tegen maakt). Deze mensen spreken leeftijdgenoten dus met *je* aan.

Helaas voelen veel mensen van mijn leeftijd, 23, nog niet eens meer de drang om te vragen of ik het er wel mee eens ben om te worden getutoyeerd. Immers ik ben jong en die mag je als vogelvrij gewaand wild zo bestormen met *jij* en *jou*.

Waarschijnlijk horen de inzenders van het knikkercriterium tot deze groep.

Bovendien kan de leeftijd een weerspiegeling zijn van verschil in generatie. In de sociolinguïstiek geldt als adagium dat sprekers vasthouden aan (uitspraak) gewoonten die ze in hun jeugd hebben opgedaan. Als dat klopt, verwachten we dat ouderen tussen de 50 en 65, die zijn opgegroeid in de vrijgevochten jaren zestig en zeventig, een voorkeur voor *je* hebben behouden:

Ik ben 55 en ik ben altijd een klein kind gebleven. Vandaar dat men mij mag tutoyeren.

Niet alle jongeren zijn daarvan gecharmeerd. Een 23-jarige voorstandster van *u* motiveert haar voorkeur als volgt:

Er circuleren op mijn universiteit nog weleens teksten van meer dan twintig jaar geleden. Die maken zo'n ouderwetse indruk, zowel door de spelling (*aksie*) als door het uitsluitende *jij-je*-gebruik. Niemand voelt zich meer in zo'n taalcultuurtje thuis. Dat is echt definitief voorbij.

Maar uit het forum blijkt dat er ook ouderen zijn die in de loop der jaren van standpunt zijn veranderd. Het opmerkelijke feit doet zich voor dat niemand bekent dat hij vroeger voor *je* was en nu op *u* is overgestapt, terwijl het omgekeerde wel voorkomt:

Ik ben zojuist de 60 gepasseerd en eigenlijk vond ik dat de *u*-vorm gebruikt moest worden, want dat was ik zo gewend. Inmiddels heb ik al zo veel algemene teksten gezien met de *je*-vorm dat ik daar langzamerhand aan begin te wennen. Ik denk dat ze me niet meer altijd opvallen.

Illustratie: Hein de Kort

In een enkel geval is een oudere zelfs jaloers op de aanspreekmogelijkheden van de jongere:

Zelf zeg ik natuurlijk ook uit beleefdheid braaf 'u' tegen anderen, en dan benijd ik mijn zoon van 35 die op vertrouwelijke toon de bediening in een restaurant met *jij* aanspreekt - en daarmee direct een goede verhouding van saamhorigheid (let wel: geen neerbuigendheid) weet te creëren. Ik durf dat niet meer.

Een defensief schrijfadvis

Nogal wat inzenders reageren vanuit hun achtergrond als tekstschrijver. Dat leidt meestal tot een defensief advies: zorg voor zo min mogelijk ergernis, bij een zo klein mogelijke groep.

Teksten die zijn bestemd voor een algemeen publiek, worden gelezen door mensen van verschillende leeftijden. Het getuigt naar mijn gevoel van respect om - in elk geval de ouderen - aan te spreken met *u*. Jongeren zullen zich hierdoor niet beledigd voelen, terwijl ouderen een algemeen stuk in de *u*-vorm als prettiger zullen ervaren.

Niet dat dat alle problemen oplost. De volgende inzendster stelt eerst vast dat de aanspreking voor haarzelf niet zo veel uitmaakt, en vervolgt:

Ik vind het echter lastiger als ik zelf een stukje moet schrijven voor het plaatselijke kerkbladje; ik vermoed dat de oudere leden *u* op prijs stellen, maar wil niet te veel afstand scheppen voor jongere leden. Dat maakt formuleren soms wel lastig.

Deze inzendster heeft gelijk. En dat maakt het ook lastig om tot een advies te komen. Maar wie heeft adviezen nodig over zaken die geen probleem vormen? Daarom waag ik het erop, met de volgende vuistregels, die niet zozeer op de getalsverhoudingen als wel op de felheid van de gevoelens gebaseerd zijn:

- Weet u niet wie uw lezers zijn? Gebruik dan altijd en consequent *u*.
- Kent u uw lezers een beetje? Neem dan niet te snel aan dat ze op grond van de categorie waartoe ze behoren, met *je* aangesproken willen worden. Dat geldt in het bijzonder voor de twintigers en dertigers.
- Maar als u weet dat uw publiek het op prijs stelt om door u als persoon of instantie met *je* aangesproken te worden, gebruik dan gerust consequent *je*.

Voor alle reacties en literatuurverwijzingen zie www.onzetaal.nl/2005/2/uofij.html.

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
- Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
- Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
- Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.

Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Spreeksnelheid [1]: niet significant Jeroen Balkenende - Universiteit van Amsterdam

In het decembernummer van *Onze Taal* staat een artikel over spreeksnelheid in Vlaanderen en Nederland. 'Wie praat het snelste Nederlands?' stond erboven, en: 'Wetenschappers zochten het uit.' Dat wil ik best geloven, maar ik kan me eerlijk gezegd nauwelijks voorstellen dat alle door de auteurs benadrukte verschillen in spreeksnelheid statistisch significant zijn, wat wil zeggen dat de verschillen aan andere factoren kunnen worden toegeschreven dan aan het toeval. De cijfers liggen wel erg dicht bij elkaar (mensen uit West-Vlaanderen bijvoorbeeld spreken 4,25 lettergrepen per seconde, andere Vlaamse groepen 4,14 en 4,15) en zijn gebaseerd op weinig proefpersonen (twintig per regio). Voorwetenschappelijk onderzoek is dit helemaal niet erg. De conclusie moet dan alleen wél luiden dat er geen significante verschillen zijn en dat een grootschaliger onderzoek (met meer proefpersonen) noodzakelijk is. Maar voor een artikel in *Onze Taal* en alle stukken die de dagbladen er vervolgens over schreven, is de waarde van de uitkomsten echt te onbeduidend.

Spreeksnelheid [2]: meten met maar één maat Helmer Strik - Radboud Universiteit Nijmegen

Jo Verhoeven en zijn collega's van de Universiteit Antwerpen presenteren in hun artikel in het decembernummer van *Onze Taal* een onderzoek naar spreeksnelheid waarin het aantal door leraren uitgesproken lettergrepen per seconde is geteld. Zij baseren zich daarbij op de uitgeschreven versies van interviews die bij de leraren zijn afgenomen. De onderzoekers ontdekten - onder meer - dat de Nederlanders per seconde meer lettergrepen uitspreken dan de Vlamingen en concludeerden hieruit dat Nederlanders sneller spreken dan Vlamingen, maar die conclusie lijkt me op basis van de gepresenteerde gegevens wat voorbarig.

Er zijn verschillende maten voor spreektempo, zoals de auteurs ook zelf vermelden, en die maten laten vaak een tegenstrijdig beeld zien. Italianen produceren bijvoorbeeld gemiddeld meer lettergrepen per seconde dan Nederlanders, maar minder klanken. Verder zullen de resultaten verschillend zijn als stiltes, gevulde pauzes (zoals 'uh' of 'uhm') en niet-vloeiendheden (stotteren, herhalingen en

dergelijke) meegenomen of weggelaten worden. Bij het meenemen van de 'ruis' wordt de spreesnelheid gemeten, bij het weglaten ervan de articulatiesnelheid. Eerder onderzoek heeft ook laten zien dat de articulatiesnelheid kan toenemen terwijl de spreesnelheid afneemt. Door slechts naar één aspect te kijken kan dus een verkeerd beeld ontstaan.

De bestudeerde interviews zijn onderdeel van het Corpus Gesproken Nederlands, een grote databank van hedendaags gesproken Nederlands. Bij het beluisteren van deze interviews met de Vlaamse en Nederlandse leerkrachten valt op dat het spreektempo van de interviewers van elkaar verschilt: een Vlaamse vrouw die rustig spreekt tegenover een Nederlandse man die sneller spreekt. Het is bekend dat deelnemers aan een gesprek zich vaak aan elkaar aanpassen, en het effect zou hier dan kunnen zijn dat Vlamingen relatief langzamer gaan praten.

Verder valt op dat de Vlaamse interviews formeler klinken, en formeler betekent meestal ook langzamer. Ten slotte spreken de Vlaamse leerkrachten zo veel mogelijk Standaardnederlands, een variëteit die ze waarschijnlijk minder vaak bezigen dan de Nederlanders. Dit zijn allemaal factoren die mogelijk kunnen verklaren waarom in deze interviews het aantal lettergrepen per seconde kleiner zou zijn voor de Vlamingen. Maar het is nog maar de vraag of dit ook het geval is voor andere soorten spraak.

Naschrift auteurs

De belangrijkste doelstelling van ons onderzoek was het vergelijken van de spreesnelheid in Vlaanderen en Nederland. Dit onderzoek is gebaseerd op 15 minuten spraakmateriaal van 160 sprekers uit vier regio's in Vlaanderen en vier in Nederland (20 per regio). Op het eerste gezicht lijkt dat inderdaad een kleine steekproef, maar in de context van vergelijkbaar fonetisch onderzoek naar spreesnelheid kan dit een middelgroot staal worden genoemd. De tempoverschillen tussen de Vlaamse regio's zijn inderdaad niet significant en in Nederland steken alleen de Randstedelingen significant boven de andere regio's uit. De fundamentele conclusie blijft echter overeind: elke regio in Nederland spreekt significant sneller dan de (volgens sociaal-economische en taalkundige criteria) vergelijkbare regio in Vlaanderen. Ook het verschil in snelheid tussen mannen en vrouwen en tussen ouderen en jongeren is statistisch significant.

De opmerkingen van Helmer Strik zijn weloverwogen en op een aantal ervan wordt dieper ingegaan in de wetenschappelijke rapportering van dit onderzoek (in het tijdschrift *Language and Speech*, 2004). Het volstaat hier om te vermelden dat de berekening van de snelheid bij spraak inclusief stiltes precies dezelfde tendensen opleverde als bij spraak exclusief stiltes. (In *Onze Taal* hebben we alleen de cijfers vermeld voor spraak exclusief stiltes.)

Platforum

Jack van der Weide - Nijmegen

Een nummer van het tijdschrift *Platforum*.

Bert van den Assem signaleert in de rubriek 'Kort' van het decembernummer het meervoud *platfora* voor *platform*. Van den Assem komt via het als [platforrem] uitgesproken enkelvoud *platform* tot het neologisme ('dat nieuwe') *platforum*. Maar zo nieuw is het woord *platforum* niet: het is de naam van een in 1982 opgericht tweemanstijdschrift van de schrijvers-vertalers Erik Bindervoet en Robbert-Jan

Henkes, met als ondertitel 'onregelmatig maar geregeld verschijnend literairmaritiem-filosofisch tijdschrift voor expliciete lyriek, poëzie, vertalingen, tekeningen en kennisvelden die in de belangstelling staan'. Alle publicaties van Bindervoet en Henkes zijn tevens nummers van *Platforum*. Recentelijk zagen onder meer het licht: een vertaling van *Finnegans Wake* van James Joyce (2002), een vertaling van alle 214 Beatles-teksten (2003; zie ook het artikel hierover van Kees van der Zwan in *Onze Taal*, november 2003) en de roman *Bloemsdag* (2004), die op de longlist voor de AKO-literatuurprijs kwam te staan. Maar toegegeven, het is onwaarschijnlijk dat de schrijvers van de ambtelijke documenten waar Van den Assem naar verwijst, van deze gegevens op de hoogte zijn.

Staar

J.E.C.M. van Wezer - Voorburg

Nicoline van der Sijs schrijft in het decembernummer van *Onze Taal*, in haar rubriek 'Etymologica', over het naast elkaar bestaan van medische leenwoorden en de Nederlandse equivalenten daarvan. Het door haar beschreven streven om voor leken de voorkeur te geven aan inheemse woorden heeft in de Germaanse talen (behalve het Engels) op zijn minst in één geval geleid tot een toestand die de patiënten meer nadeel dan voordeel brengt. *Staar* (Zweeds *starr*, Duits *Star*) wordt namelijk gebruikt als lekenterm voor twee aandoeningen: glaucoom en cataract, die wezenlijk van elkaar verschillen in ontstaanswijze, prognose en behandelwijze. In het verleden is het mij wel overkomen dat mondige patiënten van mij eisten dat ik de Nederlandse term *staar* gebruikte als ik de woorden *glaucoom* en *cataract* in de mond nam. Tegenwoordig heet cataract voluit 'grijze staar' en glaucoom 'groene staar', doch dit verschil wordt lang niet altijd aangegeven. Dit kan leiden tot misverstand, onnodige angst en verkeerde zelfmedicatie. In de Romaanssprekende landen, die ook in de gewone omgangstaal een afleiding van de Griekse termen voor *cataract* en *glaucoom* gebruiken, bestaat het probleem niet.

Gefade?

Jan Missinne - Tielt, België

J. Posthumus schrijft in zijn artikel 'Gesurft, geskate?' (*Onze Taal* januari) over de spelling van Engelse werkwoorden in het Nederlands. Hij doet de suggestie de spelling van het voltooid deelwoord *gefaded* te vereenvoudigen tot *gefade*. Maar hoe moet het dan met het van dit voltooid deelwoord afgeleide bijvoeglijk naamwoord? Is dat dan (ondanks het uit-spraakverschil) ook *gefade*?

Leerstoel Esperanto

E. Borsboom - voorzitter Internationaal Esperanto-Instituut, Den Haag

Liesbeth Koenen meldt in de novemberaflevering van de rubriek 'Over boeken', die gewijd is aan Marc van Oostendorps boek *Een wereldtaal. Geschiedenis van het Esperanto*, dat de door de Stichting Esperanto bij het Onderwijs ingestelde leerstoel leegstaat. Het gaat hier om de buitengewone leerstoel 'Interlinguïstieken Esperanto' aan de Universiteit van Amsterdam (UvA), waarvoor het Internationaal

Esperanto-Instituut als rechtsopvolger van bovengenoemde stichting verantwoordelijk is. Bij afwezigheid van

een buitengewoon hoogleraar wordt deze leerstoel momenteel bezet door een universitair docent, die voor die taak door de UvA is aangesteld. Alle onderwijs en onderzoek die binnen de taakstelling van de leerstoel vallen, vinden dan ook normaal doorgang.

Voornaammerken [1]: Sen Mark Eijkman - Leiden

Sen: Turks voor 'jij'.

Erwin Wijman vermeldt in zijn artikel over voornaammerken ('Fred & Ed verdringen Jansen & Tilanus', *Onze Taal* januari) tot tweemaal toe het blad *Sen* als voorbeeld van een voornaammerk, omdat het genoemd zou zijn naar hoofdredacteur Senay Özdemir. Ten onrechte. Als turkoloog kan ik u vertellen dat *sen* eenvoudigweg 'jij' betekent. De voornaam Senay begint eigenlijk niet met een s, maar met een letter die doorgaans niet wordt weergegeven in Nederlandse teksten (hoewel dat in tekstverwerkers als Word wel mogelijk is), namelijk de s-cedille (ş) die klinkt als *sj*. De naam wordt dus uitgesproken als [sjen-aj], en betekent overigens zoveel als 'vreugdevolle maan'.

Voornaammerken [2]: Otto Jan van den Berg - Otto BV, Tilburg

In Erwin Wijmans artikel over voornaammerken (*Onze Taal* januari) I wordt in de afsluitende tabel ook 'Otto (postorderwinkel)' vermeld. Ten onrechte. Otto Versand is in 1949 in Duitsland opgericht door de heer Werner Otto, en dat maakt van Otto een 'achternaammerk'. Maar misschien zijn Otto (uitzendorganisatie) en Otto (kliko-fabrikant) wél voornaammerken.

Flipje: boegbeeld van jammerk De Betuwe.

Voornaammerken [3]: Martin Bèr Wilbers - Eindhoven

Zeer interessant, dat artikel over voornaammerken in het januarinumnummer, maar helaas vond ik in de lijst een foutje. Martin is uiteraard ook een voornaam, maar in het geval van de gitaren gaat het om Christian Friedrich Martin, een Duitse gitaarbouwer die in 1833 in Amerika zijn werkplaats van kwaliteitsgitaren begon. Een achternaam dus.

Voornaammerken [4]: oude bekenden

Eep Francken - Leiden

Na verschijning van het voornaammerkenstuk van Erwin Wijman hebben zich tal van oude bekenden tot mij gewend, die in het 'Alfabet van voornaammerken' ongenoemd gebleven zijn. Zij voelen zich daardoor gediscrimineerd, en vragen mij aan uw bel te trekken. Het gaat om: Abe (voetbalschoenen), Andy (schoonmaakmiddelen), Ariane (raket), Billy (luiers), Eva (blad voor christelijke vrouwen), Flipje (uit Tiel), Joop (modieuze waar), Mona (toetjes), Rosita (vrouwenblad en sigaret), Simson (bandenplak), Sjors (jeugdblad), Suze (aperitief), Victoria (bronwater), Wilhelmina (biljartafels) en Wimpy (hamburgers). De heer Wijman kan best gelijk hebben dat voornaammerken eigentijds zijn, maar hij maakt het zich te makkelijk door alles te vergeten wat niet bij zijn bewering past.

Naschrift Erwin Wijman

Eep Francken heeft een hele lijst aanvullingen, maar erg veel van zijn oude bekenden varen onder valse vlag. Zo was Flipje nooit een merknaam (hij werd bekend dankzij het merk 'De Betuwe'), en is Joop (eigenlijk 'Joop!', een parfummerk) een achternaam, van de Duitse modekonink Wolfgang Joop. Hetzelfde geldt voor de hamburgerketen Wimpy, die vernoemd is naar J. Wellington Wimpy, de aan hamburgers verslaafde stripfiguur uit de Popeyetekenfilms.

Wat de naam van het tijdschrift *Sen* betreft: die mag dan niet direct afgeleid zijn van de naam Senay, navraag leerde dat hij er wel op is geïnspireerd.

Kebilskop

Abel Darwinkel - Stichting Drentse Taol, Assen

Het 'Taaljaaroverzicht 2004' in het decembernummer van *Onze Taal* bevat ook een toptien van de mooiste woorden die in het afgelopen jaar uit allerlei verkiezingen naar voren zijn gekomen. Op nummer 5 trof ik het Drentse *kebilskop* aan, met daarbij de verklarende tekst 'iemand met een masker'. Die omschrijving is niet juist, want een kebilskop is een masker.

't Kofschip afschaffen?

Dr. ir. M.K. Joustra - Bodegraven

In het artikel '*Kuchde, tobte en turfte*. Lekkage in 't kofschip' (*Onze Taal* december) opperen Mirjam Ernestus en Harald Baayen dat de kofschipregel voor de verleden tijd en het voltooid deelwoord afgeschaft zou kunnen worden. Hun voorstel is gebaseerd op de conclusie dat 'zelfs hoogopgeleiden simpele vormen dikwijls fout spellen' en enkel afgaan op hun taalgevoel. Die conclusie trokken zij uit twee experimenten waarbij steeds 28 studenten van de Nijmeegse universiteit waren betrokken. Als gepensioneerd plantenfysiologisch onderzoeker meen ik me te herinneren dat in een experiment het aantal herhalingen medebepalend is voor de betrouwbaarheid van de conclusie. Het aantal van 28 studenten lijkt mij dan wel wat weinig. Daar komt nog bij dat er wel iets valt af te dingen op de kwalificatie 'hoogopgeleiden'. Wie de kofschipregel niet kent, of niet toepast, is mijns inziens

niet hoogopgeleid als het om zijn taal gaat. En daarmee verliest de conclusie van Ernestus en Baayen haar geldigheid.

Rectificatie

In het onderschrift van de foto bij het artikel over de Philip Bloemendal Prijs 2004 (*Onze Taal* januari, blz. 21) staat dat de man uiterst rechts de genomineerde Thomas Loudon is. Dat is niet juist: het is Hans Laroës, die de oorkonde in ontvangst nam namens de verhinderde Loudon.

Merken worden woorden

Marlboro-man

Ton den Boon - hoofdredacteur grote Van Dale

***Brintageneratie, bountyeiland, barbiefiguur.* er zijn merken die zo'n grote invloed hebben gekregen dat ze in het dagelijks taalgebruik zijn terechtgekomen. Sommige staan zelfs op het punt een plaatsje in het woordenboek te bemachtigen. Geregeld bespreekt Ton den Boon zulke merken in *Onze Taal*.**

Een man met een door weer en wind getaande huid, een door diepe voren doorploegd gezicht, die op een weidse vlakte simpelweg stoer staat te wezen, al dan niet met een lasso om z'n schouder en een kudde wilde paarden voor zijn turend arendsoog - zo'n echte vent wordt nogal eens een 'Marlboro-man' genoemd. Recentelijk deed minister Remkes dat nog, toen hij de campagne voor de identificatieplicht startte met de uitspraak: 'Wie wil er niet als de Marlboro-man door de vrije natuur trekken?' Al voegde de minister er meteen op gepaste wijze aan toe: 'Maar helaas, die wereld bestaat niet meer' (*Her Financieele Dagblad*, 3-11-2004).

De Marlboro-man: reclamefiguur van de eeuw.

Ook de wereld van Marlboro is niet meer wat hij ooit was. Immers, Marlboro mag dan nu een sigaret voor stoere mannen zijn, tot 1954 was dit merk bij uitstek een damessigaret. Dat kwam vooral door het filter, dat destijds trouwens niet alleen de rook maar ook de smaak van de tabak wegfilterde. Marlboro werd tenslotte niet voor niets aan de vrouw gebracht met de slagzin 'Mild as May'. Dankzij die slogan, maar vooral dankzij het rozerode filter waardoor de afdruk van de dameslippenstift op het filter werd gecamoufleerd, kreeg Marlboro vlak na de Tweede Wereldoorlog zelfs een onversneden verwijfd imago.

Reclamefiguur van de eeuw

Door dat verwekelijkte imago leidde Marlboro begin jaren vijftig een kwijnend bestaan, tot Philip Morris besloot het roer rigoureuus om te gooien. De sigaret kreeg een nieuw filter en een nieuwe verpakking (de 'hardbox') en werd bovendien gepositioneerd in een totaal andere rokersmarkt: die voor mannen. Om het merk eens en voor altijd van zijn vrouwelijke imago af te helpen werd het bovendien gepresenteerd als de sigaret van de (Amerikaanse) machoman in optima forma: de cowboy. Acteurs als David McLean en later Wayne McLaren bevolkten als Marlborocowboy jarenlang 'Marlboro Country' en nodigden de tabaksconsumenten via hun reclameboodschappen uit: 'Come to where the flavor is'. Met succes, want nog geen twintig jaar na de herpositionering was Marlboro de populairste sigaret onder Amerikaanse mannen. En wat meer is: aan het einde van de twintigste eeuw werd de Marlboro-man verkozen tot 'reclamefiguur van de eeuw'.

Ook in Nederland en België sloeg de reclamecampagne aan en werd Marlboro een populaire sigaret. Blijkbaar sprak het stoere beeld van de Marlboro-koeienjongen ook hier tot de verbeelding, want *Marlboro-man* ontwikkelde zich hier zelfs tot soortnaam voor stoere buitenmannen met een door het buitenleven getekend gelaat.

Dat hij sterk wordt geassocieerd met paardenvolk blijkt wel uit een recensie waarin de film *The Horse Whisperer* getypeerd wordt als een 'geromantiseerd portret van een archetypische Marlboro-man' (*Het Financieele Dagblad*, 24-10-1998), terwijl de recensent van een andere krant - wat minder vleiend - vindt dat de hoofdpersoon 'eruitziet als een goed geconserveerde Marlboro-man die tussen de wuivende korenaren in een Grolschspotje figureert' (*Het Parool*, 17-11-1998). Maar *Marlboro-man* wordt ook wel gebruikt voor vrijbuiters in het algemeen. Zo typeerde *NRC Handelsblad* de financiële wereld ooit als het domein 'van de Marlboro Man, van de samoerai, de eenling die triomfeert' (18-6-1996), terwijl een huurling in de krant beschreven wordt als 'het type Marlboro man: stoer met een gouden ring in zijn oor' (*Het Parool*, 28-7-1997). Wat lulliger is 'de huisvader die zich een Marlboro Man waant' (*de Volkskrant*, 25-4-2001) als hij zich maar in een stoere ruimtewagen van het merk Opel kan verplaatsen.

Amerikaans

Hoewel de Marlboro-reclame in Nederland inmiddels ter ziele is, leeft *Marlboro-man* voort in onze taal. Net als *Marlboroland*, dat soms gebruikt wordt als bijnaam van Noord-Amerika, getuige krantenberichten van het type: 'Van Japland tot Marlboroland stroomde men toe om te zien met welke fotografische precisie meesterschilder Hans Holbein de Jonge portretten maakte in zijn tijd, de zestiende eeuw' (*Limburgs Dagblad*, 28-2-2004).

Dat Marlboro Country van oorsprong helemaal niet zo Amerikaans is, doet daar niets aan af, al wordt uit de merkgeschiedenis feilloos duidelijk dat de sigaret zijn oorsprong beslist niet in de weidse prairies van Amerika heeft. Want Marlboro werd in 1924 voor het eerst in Engeland op de markt gebracht onder de naam *Marlborough*, die de sigaret heel prozaïsch ontleent aan Marlborough Street in Londen. Geen wonder, want daar waren destijds de sigarettenfabrieken van Philip Morris gevestigd.

Vraag en antwoord Taaladviesdienst

Commissaris der/van de koningin

? Is het correct om ‘Commissaris van de Koningin’ te schrijven, dus met hoofdletters? En is ‘van de’ juist, of moet het ‘der’ zijn?

! De voorkeur gaat uit naar *commissaris van de koningin*. Zowel *commissaris* als *koningin* duidt een functie aan, en alle taaladviesboeken raden tegenwoordig aan functieaanduidingen met kleine letters te schrijven. Jan Renkema's *Schrijfwijzer* (2002) geeft *commissaris van de koningin* daarbij expliciet als voorbeeld. Over staatshoofden in het algemeen zegt Renkema: ‘De aanduidingen *de koning(in)*, *de minister* en *de staatssecretaris* krijgen alleen een hoofdletter in juridische teksten als niet de concrete persoon bedoeld wordt maar de (abstracte) staatsrechtelijke functie: *Formeel is de handtekening van de Minister vereist.*’ Ook in *koningin Beatrix* krijgt *koningin* dus een kleine letter.

Overigens zijn *commissaris van de koningin* en *commissaris der koningin* beide mogelijk, maar *van de* is in de praktijk veel gewoner. Een ‘officiële’ variant is er niet: in de Provinciewet (1992), waarin de bevoegdheden van deze ambtsdrager geregeld zijn, komt alleen de formulering ‘commissaris van de Koning’ voor. In wettelijke zin is een koningin namelijk een koning.

Belangstelling in/voor, interesse in/voor

? ‘De veilingbezoekers hadden met name belangstelling in antieke meubels.’ Is het voorzetsel *in* hier juist gebruikt?

! Nee, het moet *voor* zijn. Het woord *belangstelling* kan volgens alle naslagwerken alleen met het voorzetsel *voor* worden gecombineerd. Opmerkelijk is dat *belangstelling in* wel mogelijk is in het Afrikaans, de dochtertaal van het Nederlands.

Bij het synoniem *interesse* is het anders: zowel *interesse voor antieke meubels* als *interesse in antieke meubels* is juist. In de praktijk komt *interesse voor* iets vaker voor. Opvallend is verder dat bij het werkwoord (*zich*) *interesseren* het voorzetsel *voor* wordt gebruikt, maar bij het bijvoeglijk naamwoord *geïnteresseerd* juist *in*: ‘Hij interesseert zich voor literatuur’ versus ‘Hij is geïnteresseerd in literatuur.’

Stropen (van het verkeer)

? Een collega van mij zei laatst, toen hij vertelde hoe zijn autorit verlopen was: ‘Bij Waalwijk stopte het verkeer nogal.’ Kan verkeer ‘stropen’?

! Als we op Van Dale (1999) afgaan, kan dat inderdaad. Van Dale omschrijft *stropen* onder meer als ‘op elkaar schuiven, blijven steken, zich samenvakken’ en ‘(gewestelijk) (van ondernemingen enz.) niet vlotten; synoniem: *vastlopen*’. De betekenis ‘verstopt raken, met files gepaard gaan’ sluit hier vrij goed bij aan.

Er is echter geen enkel ander hedendaags woordenboek dat dit gebruik van *stropen* vermeldt; erg algemeen is het kennelijk niet. Wel worden de betekenissen

die Van Dale geeft ook vermeld in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Tegenwoordig lijkt het vooral in Zuid-Nederland en Vlaanderen voor te komen.

Bloed, zweet en tranen

? Ik ben op zoek naar de bron van de uitdrukking *bloed, zweet en tranen*. Kunt u mij verder helpen?

! Algemeen wordt deze uitdrukking toegeschreven aan Winston Churchill. Die sprak in 1940 in zijn eerste speech als Brits minister-president de woorden: 'I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat' (letterlijk: 'Ik heb niets te bieden dan bloed, hard werk, tranen en zweet'). *Bloed, zweet en tranen* zou daar een (vernederlandste) verkorting van zijn.

De uitdrukking is echter veel ouder. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* schreef al in 1903: '*Bloed, zweet en tranen* loost iemand van wien het uiterste wordt gevergd.' En in 1622 dichtte Bredero: 'En biecht voor God met leet / De sonden, die hy deed / Met tranen, bloed en sweet'. Bij Vondel zijn eveneens combinaties van *bloed, zweet* en *tranen* aangetroffen. En ook in het Engels zijn die woorden al ver voor Churchill bij elkaar gebracht, bijvoorbeeld in een gedicht van John Donne uit 1611 ('thy tears, or sweat, or blood') en in een toespraak van Theodore Roosevelt uit 1897 ('blood and sweat and tears').

In *Bekende citaten uit het dagelijks taalgebruik* (2004) schrijft citatenvorser Jaap Engelsman: 'Strikt nieuw waren deze woorden van Churchill dus niet (...), maar zonder hem zou de uitdrukking zowel in het Engels als internationaal nooit haar huidige grote verbreiding hebben gekregen.'

Winston Churchill: 'I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat.'

C.c./Cc/c.c./cc

? Hoe schrijf je de afkorting die aangeeft dat een brief of e-mail ook aan iemand anders verzonden is: 'C.c.', 'Cc', 'c.c', 'cc' of nog anders?

! Er is geen officiële schrijfwijze van: het Groene Boekje (1995) neemt deze afkorting niet op. In andere naslagwerken is zowel *c.c.* als *cc* te vinden.

Traditioneel luidt de afkorting van *copie conforme* of *carbon copy* onder aan een brief *c.c.*, met twee punten. Die schrijfwijze treffen we aan in Van Dale (1999), *Het groene woordenboek* (2002), de *Spellingwijzer Onze Taal* (2004), de *Schrijfwijzer* (2002) en het handboek *Zakelijk corresponderen* (2002). Aan het begin van een regel onder aan een brief krijgt de afkorting volgens de laatste twee naslagwerken geen hoofdletter en geen dubbele punt: 'c.c. drs. J. van Kampen'.

Andere hedendaagse woordenboeken en de Van Dale-praktijkids *Afkortingen* (2003) laten de puntjes achterwege. De schrijfwijze *cc* komt dan ook steeds vaker voor, met name in het elektronisch berichtenverkeer. Zeker als de afkorting als zelfstandig naamwoord fungeert, heeft *cc* de voorkeur: 'Ik heb Bram ook een *cc* (of: een *cc*'tje) gestuurd.' In brieven staat *cc.* iets verzorgder, maar ook daar zullen de puntjes uiteindelijk wel verdwijnen.

Heilige arbeid aan een verheven openbaringsdocument
Het ontstaan van de Statenvertaling
Frits Broeyer-oud-hoofddocent Faculteit Godgeleerdheid
Universiteit Utrecht

Volgens recent onderzoek heeft de Statenvertaling van de bijbel uit 1637 het Nederlands minder beïnvloed dan altijd werd aangenomen. Toch riepen *Onze Taal*-lezers de Statenvertalers eind vorig jaar uit tot de invloedrijkste Nederlandse taalgebruikers. Wie waren die Statenvertalers, en hoe gingen ze te werk?

Op de rijkelijk geïllustreerde titelpagina van de eerste druk van de Statenbijbel uit 1637 prijkt de fiere verzekering dat de tekst van het boek der boeken 'getrouwelijk' is 'overgeset'. Deze misschien wat overbodig lijkende toevoeging zegt veel over de geest waarin de Statenvertaling is gemaakt.

In 1618 besloot de Synode van Dordrecht om een nieuwe vertaling tot stand te brengen, omdat de toen gebruikte Deux-Aesbijbel, die dateerde van 1561-1562, niet overeenstemde met de calvinistische opvatting van een goede bijbelvertaling. Terwijl Luther een bijbel wilde die in de eerste plaats goed begrijpelijk zou overkomen, en de vertaling derhalve ter wille van de toegankelijkheid vrij mocht zijn, was het gereformeerde ideaal een bijbel die zo nauw mogelijk aansloot bij de tekst in de grondtalen. Bij de keuze van de vertalers en revisoren hield de synode terdege rekening met het gekozen uitgangspunt, en dat was goed te merken. Iedereen die ook maar iets wist over de mannen die van 1626 tot 1636 in Leiden bezig zijn geweest met het creëren van de vertaling, kon hun oprechtheid in het verlangen naar getrouwheid beamen.

De dichter Jacobus Revius (1586-1658) was een van de revisoren van de Statenvertaling.

Illustratie: DBNL

Predikanten

De namen van de vertalers dwongen respect af. De voorzitter van de Dordtse synode, de Friese predikant Johannes Bogerman, nam persoonlijk zitting in de vertaalcommissie, en hetzelfde gold voor de synodesecretaris, de Leidse predikant Festus Hommius. De vertaalcommissies voor het Oude en Nieuwe Testament telden elk drie theologen. Van de oudtestamentische commissie maakten naast Bogerman de predikanten Wilhelmus Baudartius (uit Zutphen) en Gerson Bucerus (Veere) deel uit. Met name de in het Vlaamse Deinze geboren Baudartius had veel in het Nederlands gepubliceerd. In de vertaalcommissie voor het Nieuwe Testament zaten behalve Hommius een Leidse hoogleraar, Antonius Walaeus, en een Amsterdamse predikant, Jacobus Rolandus. Dat maar liefst vijf van de in totaal zes leden predikanten waren, was een bewuste keus. De gedachte was dat predikanten de taal wel grondig móesten beheersen, anders konden ze niet goed preken en catechisatie geven.

De nieuwtestamentische commissie begon haar werk pas in 1628, toen de commissie voor het Oude Testament al twee jaar bezig was. De kerkenraad van Rolandus' woonplaats weigerde namelijk aanvankelijk hem volledig van zijn normale

werkzaamheden vrij te stellen. En hij had nóg een probleem. Zijn vrouw wilde niet mee naar Leiden verhuizen als de kinderen uit het eerste huwelijk van Rolandus daar eveneens naartoe zouden gaan. Ook de nieuwtestamentische commissie telde een Vlaming: Walaeus, die in Gent geboren was. Beide commissies verloren een vertaler doordat deze voortijdig stierf, de ene Bucerus, de andere Rolandus. Het gevolg was dat de overgebleven vertalers het werk getweeën moesten voortzetten. Het werd namelijk niet zinnig geacht alsnog een vervanger op te roepen. Ondanks die tegenslag slaagden zij er toch in het werk tot een goed einde te brengen. Hoeveel tijd en energie dit de vertalers heeft gekost, blijkt wel uit een brief van Baudartius waarin hij schreef dat hij nooit in zijn leven zo had 'geblockt'.

Uniformiteit

In de zomer van 1628, kort nadat de werkzaamheden voor de vertaling van het Nieuwe Testament begon-

nen waren, vergaderden de beide commissies een aantal malen met elkaar. Op deze bijeenkomsten zijn afspraken gemaakt over de spelling en de verbuiging van het Nederlands. Zij hoopten met behulp van een aantal regels uniformiteit te scheppen in hun taalgebruik (zie ook het kader 'Spelling in de Statenvertaling').

Na het gereedkomen van de concept-vertalingen van de bijbelboeken volgde de fase van het afwerken. De vertalers vergaderden met een aantal revisoren over de definitieve tekst van zowel de vertaling zelf als de inleidingen op de hoofdstukken en de kanttekeningen. Onder die voor de eindredactie geselecteerde theologen bevonden zich om hun kennis van de grondtalen algemeen gerespecteerde figuren. De keuze van de revisoren was verder bepaald door de afspraak dat uit elk van de provincies van de Republiek er een voor het Oude en een voor het Nieuwe Testament moest komen (zie ook het kader 'Duits?', op de volgende bladzijde). Holland, waar afzonderlijke synodes voor het noordelijke en het zuidelijke deel van het gewest functioneerden, mocht er tweemaal twee hebben. Door deze bepaling kon er uit alle hoeken van het land nog invloed op de vertaling uitgeoefend worden. Bij de acht revisoren voor het Oude Testament was de toen in Groningen werkzame hoogleraar Franciscus Gomarus, de man die eertijds in Leiden met Jacobus Arminius een conflict over de predestinatieleer (de leer van de goddelijke voorbeschikking van de mensen) gekregen had, dat uitliep op een kerkscheuring. Verder hadden de oudtestamentici de dichter Jacobus Revius, tevens predikant te Deventer, in hun midden. Van de acht revisoren voor het Nieuwe Testament maakte nog een tweede Groningse professor deel uit: Hendrik Altling.

Liggen/leggen

Samen met de vertalers hebben de revisoren van het Oude Testament in 1632 en die van het Nieuwe in 1633 de regels voor de spelling en de verbuiging opnieuw

Mede door het vaak direct van het Hebreeuws en Grieks afhankelijke idioom deed de Statenvertaling reeds in de zeventiende eeuw plechtstatig aan.

bekeken. Zij brachten daar nog enige veranderingen in aan. Al te nauwgezet zijn die afspraken overigens niet nagekomen. Hoewel als verleden tijd van *beginnen* voor *begon* gekozen was, komt toch ook *begost* voor. Een ander voorbeeld is de keuze voor *Joodsch* in plaats van *Jodisch*. De laatstgenoemde vorm is desondanks hier en daar te vinden. Het besluit om de voorkeur te geven aan *kunnen* boven *konnen* en *konen* werd wél consequent uitgevoerd. Datzelfde geldt voor de keuze voor het voorzetsel *doort* en nadele van *deur*. Ook met het onderscheiden van *liggen* en *leggen* is ernst gemaakt. Opvallend is dat de regels in allerlei gevallen uitdrukkelijk meer mogelijkheden toestonden; *gemeynte* mocht bijvoorbeeld naast *gemeente*.

In de herziene edities van de Statenvertaling van de negentiende eeuw en later is vanzelfsprekend met name de spelling gemoderniseerd.

Plechtstatig

De vertaling moest dus getrouw zijn, dat wil zeggen: zo letterlijk mogelijk. Dat uitgangspunt was zo zwaarwegend dat afwijkingen van het gangbare taalgebruik

zonder meer aanvaardbaar waren. Mede door het vaak direct van het Hebreeuws en Grieks afhankelijke idioom deed de Statenvertaling reeds in de zeventiende eeuw plechtstatig aan. Dit werd niet als storend ervaren; het ongewone ervan bevorderde juist de impressie dat de bijbel als een verheven openbaringsdocument mocht worden beschouwd.

Het Oude Testament in de Deux-Aesbijbel was een vertaling uit een Nederduitse Lutherbijbel; het Nieuwe ging al wel direct op het Griekse origineel terug - in een vroege poging om het gereformeerde vertaalideaal te verwezenlijken. De Deux-Aesbijbel, en daar-

Spelling in de Statenvertaling Nicoline van der Sijs

De besluiten die de vertalers in 1628 in Leiden namen over de te gebruiken Nederlandse taal, werden in 1633 herzien en becommentarieerd door de revisoren. Het uiteindelijke resultaat werd in de vorm van 'Resolutiën' opgeschreven - in het Latijn, wat de voertaal van de synode was. De besluiten geven een prachtig inkijkje in wat men toentertijd als taalkundige problemen beschouwde. In hun keuzes respecteerden de vertalers zo veel mogelijk het bestaande gebruik, de 'usus tyrannus'. De besluiten handelden over de spelling, het woordgeslacht, verbuigingen, vervoegingen en het gebruik van vreemde woorden - maar de meeste aandacht kreeg de spelling. De probleemgevallen - individuele woorden - werden onder de letters van het alfabet bijeengezet. Enkele voorbeelden (in vertaling), waaruit tevens blijkt dat de vertalers en revisoren soms met elkaar van mening verschilden:

- een lange *a* wordt gespeld met *ae* en niet met *aa*: dus *maecken* (niet *maken* of *moeken*), *raecken*, *genaecken*, omdat *ae* in alle gevallen gebruikt kan worden; evenzo *beswaeren*, *verclaeren*, *verclaering*.

Revisoren van het Oude Testament: *maken* - en evenzo de reeks *beswaren*, *verdaren* zonder *e*. Een lange *a* aan het eind van de lettergreep of opzichzelfstaand moet worden geschreven als *a* zonder *e*; in andere gevallen moet hij worden geschreven als *ae*: *maeckt*, *maeckte*.

- *rechtveerdich*, *weerdich*, *veerdich*, *gebeerden*, *peerlen*, *peerden*, *steerten* met dubbele *ee* niet *ae*.
- *ontfermen* met *e*; *barmhertich*, *erbarmen* met *a*.
- *Johannes* of *Joannes*? De stemmen staken, de beslissing wordt overgelaten aan de vertalers van het Nieuwe Testament. Revisoren van het Nieuwe Testament: *Joannes* in navolging van de Griekse tekst.
- men moet schrijven *vleesch*, *visch*, *mensch* en niet *vlees*, *vleysch*, *vis*, *mens*.
- *loofhutten*, niet *loverhutten*.
- *de pat*, *den pat* of *het pat*, wat is gebruikelijk? (*het pat*).
- *de boeck*, *die boeck*, *dien boeck* of *het boeck*, *dat boeck*, wat moet gebruikt worden? (*het*, *dat*).

[Vervolg Heilige arbeid aan een verheven openbaringsdocument]

achter vanzelfsprekend oudere vertalingen met de tekst van Luther in een Nederlands gewaad - vooral de Liesveltbijbel - hadden een reservoir van woorden en uitdrukkingen doen ontstaan waaraan lezers gewend waren geraakt. De Synode van Dordrecht beseftte dat het moeilijk zou zijn een nieuwe vertaling te laten inburgeren als er niet aan de beginvoorwaarde van enige herkenbaarheid voldaan zou worden. Daarom hadden de vertalers de opdracht meegekregen geliefkoosde woorden en zinswendingen uit de Deux-Aesbijbel te handhaven als dit taalkundig mogelijk was. Ten gevolge van deze uitdrukkelijke voorwaarde bleven in de Statenvertaling tevens tal van woorden staan die een eeuw eerder via de Lutherbijbel vanuit het Duitse taalgebied in het Nederlandse geïntroduceerd waren. Zo hield een in oorsprong Duits woord als *diensthuuse* (Exodus 20:2) in de Tien Geboden stand. De tekst Psalm 6:2 in de Statenvertaling ('O Heere, en straft my niet in uwen toorn, ende en kastijdt my niet in uwe grimmigheyt') luidt vrijwel identiek in de Deux-Aesbijbel. Een soortgelijk, uit het onzevader afkomstig voorbeeld is 'Ons' dagelijks broodt geeft ons heden' (Matteüs 6:11). En er vallen eindeloos veel meer aanhalingen te geven.

De Dordtse synode (1618).
Gravure uit 1729 van B. Picart

De brontalen Grieks en Hebreeuws mogen dan flink doorschemeren in de Statenvertaling, er staan betrekkelijk weinig woorden van Romaanse herkomst in. Dat is opmerkelijk, omdat het Latijn aan de universiteiten de voertaal was, en er ook in de acta van kerkenraden, classes en provinciale synodes veel van oorsprong Latijnse woorden voorkomen. In de Statenvertaling werden ze kennelijk met opzet gemeden. De vertalers konden dan ook gemakkelijk zonder, want de zestiende-eeuwse Nederlandse bijbels leverden een taalschat die rijk genoeg was om uit te putten. Hulpmiddelen als het woordenboek van Cornelis Kiliaan stonden hun trouwens ook ter beschikking.

Roeping

Omdat de vertalers merendeels predikanten waren, die geregeld contact hadden met hun gemeenteleden, moesten ze een goed idee hebben gehad van de taal die de mensen in het dagelijks leven gebruikten. Toch hielden ze in hun vertaling die gewone taal zo veel mogelijk op een afstand - er was immers bewust gekozen voor aansluiting bij het Hebreeuws en het Grieks. Angst voor de nadelen van die vervreemding ten opzichte van de omgangstaal koesterden zij ook niet, aangezien zij nu eenmaal de roeping voelden Gods openbaringswoord door te geven. De overtuiging dat het God was die hun doen en laten bestierde, was sterk. De bijeenkomsten van de vertalers, en later van de vertalers met de revisoren, werden steevast geopend met gebed.

In brieven aan de revisoren drongen de vertalers erop aan er toch vooral voor te zorgen dat niets van de nieuwe vertaling voortijdig uitlekte. Want er zou misschien kritiek komen en die kon dan afbreuk doen aan hun 'heylige arbeyt'. In 1635 maakte een pestepidemie in Leiden bijna 15.000 slachtoffers. Onder de vertalers en revisoren viel er niemand aan ten offer. Zij verklaarden dit als een onmiskenbaar teken dat Gods zegen rustte op het door hen ondernomen werk.

Invloed

Op de verschijning van de Statenvertaling reageerde het overgrote merendeel van de predikanten in de Republiek positief. Zij waren kennelijk graag bereid de

Duits?

Nicoline van der Sijs

Alle gewesten leverden vertalers en revisoren voor de Statenvertaling. Men ziet dit vaak als een waarborg dat de vertaling algemeen begrijpelijke taal zou bevatten, zonder dialectismen. Zoals echter bekend, is het niet de woonplaats van een persoon die zijn taalgebruik bepaalt, maar zijn geboorteplaats, de plaats waar hij zijn moedertaal heeft geleerd. Toen ik de geboorteplaatsen van de vertalers en revisoren inventariseerde, kwam ik tot de verrassende ontdekking dat van de 22 mensen die daadwerkelijk aan de vertaling meegewerkt hebben (van wie er twee in het harnas stierven), maar liefst de helft geboren is in het oosten, in de oostelijke provincies of Duitsland (en dus als moedertaal een Nedersaksisch of Duits dialect had), terwijl slechts één medewerker uitsluitend in een Zuid-Nederlands sprekende omgeving opgroeide.

Vijf medewerkers zijn zelfs geboren en getogen in Duitsland, en zijn pas op volwassen leeftijd naar de Republiek getrokken. Van de vijf medewerkers die in de Zuidelijke Nederlanden zijn geboren, hebben er vier enige tijd in Duitsland gewoond: drie zelfs meer dan veertien jaar. En alle medewerkers die in de Noordelijke Nederlanden zijn geboren, hebben gewoond en gestudeerd in Duitsland. Zo bezien is de Statenvertaling eerder een Duitse dan een Nederlandse aangelegenheid geweest! Deze gegevens maken ook duidelijk hoe het komt dat er in de Statenvertaling zo veel Duitse invloed, zoals leenwoorden, te zien is.

[Vervolg Heilige arbeid aan een verheven openbaringsdocument]

opvatting te bevorderen dat deze aan de hoogste normen voldeed en een betere eigenlijk ondenkbaar was. Natuurlijk was de gedragenheid in de woordkeus van de Statenvertaling een beletsel om deze in het gesprek van alledag na te gaan volgen. Het voegwoord *ende* bijvoorbeeld was toentertijd aan het verdwijnen; de handhaving ervan door de vertalers hield dit dan ook niet in leven.

Toch werd de spreektaal door de Statenvertaling beïnvloed. Godsdienstige onderwerpen waren lang geliefd als gespreksstof, en de Statenvertaling bood de woorden en uitdrukkingen die nodig waren voor zo'n gedachtewisseling. Met daaruit geplukte bewoordingen vielen trouwens ook gesprekken over totaal andere zaken op te sieren. Taalkundige Nicoline van der Sijs noemt in haar onlangs verschenen boek *Taal als mensenwerk* - waarin ze de invloed van de Statenvertaling op het Nederlands overigens relateert - enkele Griekse en Hebreeuwse constructies die dankzij de Statenvertaling in gebruik raakten: *zich niet onbetuigd laten* (Handelingen 14:17), *een roepende in de woestijn* (Jesaja 40:3, Matteüs 3:3, Marcus 1:3, Lucas 3:4, Johannes 1:23) en *tocht der tochten* (afgeleid).

Ten slotte heeft de Statenvertaling, omdat zij in alle provincies van Nederland, tot in Friesland toe, gelezen werd, een grote rol gespeeld bij de ontwikkeling van het Nederlands als eenheidstaal.

Oproep: wanneer is 'straks'? **Femke Simonis - Hoegaarden**

Straks is een wonderlijk woord. Zoals de Taaladviesdienst ook uiteenzet in de rubriek 'Vraag en antwoord' van het oktobernummer van vorig jaar, kan *straks* zowel naar de nabije toekomst als naar het nabije verleden verwijzen, afhankelijk van de context waarin het wordt gebruikt. Maar ook de reikwijdte van *straks* kan uiteenlopen. Want hoe nabij is die toekomst of dat verleden?

Mijn man is Vlaming en als ik hem vraag of hij nog koffie wil, antwoordt hij vaak met 'Straks.' Ik denk dan dat hij pas over minstens een kwartier of een halfuur bedoelt, maar dat blijkt niet het geval, want al binnen vijf minuten vraagt hij om nog een kopje. Mijn man is niet de enige die *straks* zo gebruikt. Een heel bekende uitdrukking op tv is: 'Tot straks, na de reclame', en dat kan niets anders betekenen dan 'tot over een minuut of vijf'. Voor mijn gevoel ligt *straks* dus iets verder weg. Als de tussentijd een paar minuten is, kies ik andere bijwoorden van tijd, zoals *zo meteen*, *dadelijk* of *direct*.

Ook bij het *straks* dat naar het verleden verwijst (bijvoorbeeld in 'Dat heb ik je straks toch al gezegd!'), is het de vraag hoe ver het reikt. Hier heb ik eveneens de neiging aan een kwartier of een halfuur te denken, ook als het wat duidelijker naar het verleden verwijzende *daarstraks* wordt gebruikt. Voor een kortere tijd gebruik ik dan bijvoorbeeld *zo-even*, *daarnet*, *pas* of *zojuist*.

Straks kan dus verschillend worden opgevat. Zouden die verschillen regionaal zijn? Of strikt persoonlijk? En hoe groot zijn ze precies? Ik ben daar benieuwd naar. Daarom wil ik de lezers van *Onze Taal* graag oproepen om mij te laten weten hoe ver *straks* naar hun gevoel verwijst naar de toekomst (en eventueel ook naar het verleden). Reacties graag via de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag, e-mail: redactie@onzetaal.nl.

Iktionaire
Fatçoen
Jan Kuitenbrouwer

Spreken en preken, geen land waar ze zo dicht tegen elkaar aan liggen, geen taal waarin ze zo op elkaar lijken. Een ethiek van gezindte, een politiek van getuigenis. 'Ik Zal Handhaven'; het is een mooi motto, maar 'Geen Daden Maar Woorden' was ook geschikt geweest.

De daad, het woord en het elastiek ertussen. Of het woord trekt aan de daad, of de daad aan het woord. Je zag het bij de 'integratie'. Het nieuwe zoemwoord. Iedereen ging integreren, ook GroenLinks wilde niet achterblijven, maar ja, dat woord, dat verdonkte woord. Dus zeiden ze: wij zijn ook voor integratie, maar we noemen het 'emancipatie'. We doen mee, maar onder een andere term.

Met 'fatsoen' zie je nu het omgekeerde. Balkenende begon erover. 'Fatsoen moet je doen', zei hij. Eerst hoorde je gegniffel, maar toen klonken pistoolschoten, een mes dat door papier snijdt, een granaat in een trapportaal, een brommertje, een Vectra, een doffe klap, een negenjarige die zijn gulp dichtritst, het ritmisch ruisen van de draaideur - en het gelach stierf weg.

Tja, fatsoen. Jan Marijnissen begon er ook over. En toen kwam de PvdA, met een beginselprogramma waar het woord wel twaalf keer in stond. Een fatsoenlijke overheid, een fatsoenlijke samenleving, een fatsoenlijk bestaan. Dus Jan Peter had het nog niet zo gek gezien misschien? Ja nee, zei de partij, óns fatsoen is heel iets anders. Wij hebben het over écht fatsoen. En dan kwam er iets van bepaalde maatregelen van Balkenende die niet 'fatsoenlijk' waren en wat de PvdA wil, wat pas écht 'fatsoenlijk' is.

Fatsoen komt van het Franse *façon* en betekent slechts: 'manier van doen'.

'Fatsoen moet je doen', het staat gedrukt op het elastiek tussen woord en daad.

Fatsoen moet je vooral *definiëren*.

In gesprek met het ijs

Taal rond de schaatsbaan

Henk Spaan

Waar geschaatst wordt, wordt gepraat, en niet zo weinig ook. Op tv buitelen de interviews, commentaren en beschouwingen deze maanden over elkaar heen. Henk Spaan verdiepte zich in deze analistentaal.

Nadat de schaatsenrijder Tom Prinsen vorig jaar december tijdens de Nederlandse kampioenschappen allround op de 5000 meter onreglementair van baan was 'gewisseld' waardoor hij werd gediskwalificeerd, zei Henk Gemser, de 'analist' van de NOS, er dit van:

Waar ik bijna van overstroomde is dus de beelden die daarna waren dat dus zo'n Tom Prinsen zo'n verschrikkelijk sportman volwassen gedrag heeft naar zo'n Jochem toe om Jochem niet op te zadelen dus met die situatie en hem niet te belasten en hem dus helemaal vrij de competitie van morgen aan te laten gaan door hem nog even een klap, een zacht tikje op zijn kop te geven en nog even met hem in gesprek te komen, dat maakt dus het klimaat binnen zo'n groep heel erg veel aangener dan wanneer je op een gegeven moment waar Tom Prinsen het niet eens verwijtend naar zijn omgeving mogelijk dus mopperend en mogelijk vloekend en een beetje schoppend op een gegeven moment het ijs zou verlaten.

Ongelofelijk is een woord dat vaak valt in de sportverslaggeving. Laten we het hier reserveren voor het taalgebruik van Henk Gemser, dat onwaarschijnlijker is dan de wereldrecords van Boebka en Beamon bij elkaar. Ook als we even afzien van de ongrammaticaliteiten die alle gesproken taal nu eenmaal kenmerken, maakt dit citaat een behoorlijk wartalige indruk. Vooral het gedeelte dat begint met 'wanneer je op een gegeven moment waar Tom Prinsen het niet eens verwijtend naar zijn omgeving mogelijk dus' is ook voor zeer welwillender! nauwelijks te volgen. Ongelofelijk is ook het gepsychologiseer van deze sportcommentator, en de welzijnswerker-achtige taal waarin hij dat doet: 'ergens van overstromen', 'gedrag naar Jochem toe', 'verwijtend naar zijn omgeving', en natuurlijk: 'met hem in gesprek komen'. Dat laatste is te beschouwen als een variant van *in gesprek raken met het ijs*, een uitdrukking die zo ongeveer geldt als het handelsmerk van Gemser.

Ongebreideldheid

Maar het verbazingwekkendst is toch de enorme breedvoerigheid van deze taal, de hoeveelheid woorden die hier nodig is om te zeggen dat Prinsen zich collegiaal gedroeg. Toch is deze ongebreideldheid eigenlijk ook niet zo moeilijk te verklaren. Over het veel gecompliceerdere voetballen kan de liefhebber urenlang nababbelen, maar over het schaatsen nauwelijks. Het enige interessante aan langebaanschaatsen op televisie zijn de rondetijden. Hoe langer een deelnemer aan de tien kilometer erin slaagt rondjes van in de eenendertig seconden te rijden, 'lage eenendertigers' in het jargon, des te waarschijnlijker wordt een medaille. Veel meer valt er eigenlijk

niet over te zeggen. Maar de meeste ritten duren wel minutenlang, en dan moet tussendoor ook de baan nog worden gedweild. Die tijd moet worden volgepraat.

Behalve met allerlei wijdlopijge formuleringen gebeurt dat ook door het telkens weer herhalen van gemeenplaatsen, zoals: 'Hij is te snel van start gegaan', of 'Hij verzuurde al na drie kilometer', dan wel 'Hij slaagde er maar niet in een vlak schema te rijden.' Alleen een heel enkele keer kan er ter verklaring van een wanprestatie worden uitgeweken naar iets anders, bijvoorbeeld een 'slechte zomer' door het overlijden van een vader.

Weg allure

Omdat ik, schaatsliefhebber toch, niet op zulk soort nietszeggendheden zit te wachten, had ik nog nooit naar een nabeschouwing van Henk Gemser geluisterd, en was zijn taal me nog niet eerder zo opgevallen. Ik blijf veel te hebben gemist. Bijvoorbeeld: 'Gianni heeft zijn meeste kracht en kwaliteit te maken als hij wat keuzes maakt.' Gemser bedoelt dat de schaatser Romme zich beter kan beperken tot het trainen van de lange afstanden.

In zijn ondoordringbaarheid en zijn breedsprakigheid lijkt Gemser soms bijna wel op Cruijff. Ook maakt hij de indruk van dezelfde filosofische school te zijn: 'Als de stopwatch te laat stilstaat, dan is het voorbij.' Deze mededeling betekent dat een schaatsenrijder zo snel mogelijk over de baan moet gaan om mee te tellen. De uitspraak zou een Cruijff-achtige mysterieuze uitstraling kunnen hebben, ware het niet dat Gemser tijdens het spreken lachte. Het was een grapje. Weg allure.

Over de jongeling Remco Oldenheuvel zei Gemser: 'Ik weet dat achter die gevel, achter zijn kop, een terriër woont die op het moment dat-ie aan de start wordt geroepen zich heel anders gedraagt.' Hier zien we opeens weer een heel andere taal: verbeterd stoeremannentaal van het type ruwe bolster blanke pit, gesproken door iemand die weet van afzien, bikkelen en doorbijten.

Blokzeilen

En schaatstaal kan zo mooi zijn. Het eenvoudige maar beeldschone woord *nachtvorst* liet me als kind wakker liggen van de spanning. Wanneer kwam er ijs? Volgende week? Morgen al? Als er nachtvorst in de lucht hing, was het kraken van de vrieskou nabij. Bij het verschijnen van de eerste bloemen op de ruiten haalde ik mijn Friese doorlopers te voorschijn om te controleren of het band niet te hard was geworden van het vorige wintervuil en of de leren teen- en hakriemen al aan vervanging toe waren. Bij het lezen van het onlangs verschenen *Over één nacht ijs*, van Max Dohle, komt dit sentiment onweerstaanbaar naar boven. Het is een schaatsalfabet dat zo volledig is als de liefhebber zich wensen kan. Om het te controleren hoefde ik slechts het woord *blokzeilen* op te zoeken. Het stond erin!

Met lange slagen rijden, waarbij je goed op je techniek let, dat wil zeggen: op de buitenkant van de ijzers rijdt: 'buitenoverrijden', in Engeland 'Dutch Roll' genoemd. Het is de basis van al het schaatsen en een speciale vaardigheid bij het schoonrijden.

Mijn vader had van die blokschaatsen waarvan het ronde ijzer aan de buitenkant scherp geslepen was. Van links naar rechts zwierde hij in 1956 over de Burgemeester van Tienhovengracht in Amsterdam Slotermeer. Het was mijn eerste schaatswinter en dus onvergetelijk. Af en toe reden we samen een baantje, de handen kruislings in elkaar. Het heeft een maand gevoren dat jaar, van 1 februari tot 1 maart. Die overlevering schonk altijd weer hoop bij aanhoudende dooi in januari.

Ik noem nog een aantal schaatswoorden die met elkaar wedijveren in schoonheid: *baaivangen*, *brimmelen*, *klauwen*, *kwakkelwinter* en *dubbeltjesijs*. Het laatste was het mooiste denkbare ijs: pikzwart met van die bevroren belletjes onder elkaar.

Volgens Max Dohle is *baaivanger* in de betekenis 'kampioen' in het schaatsjargon terechtgekomen, maar hij laat ook ruimte voor de betekenis 'sierlijk laveren'. Het laatste komt me waarschijnlijker voor. Is de beroemde 'zwembadpas' uit de roman *Kees de jongen* van Theo Thijssen geen baaivangervariant?

Omdat er altijd iets te muggenziften valt: waarom komt in het alfabet wel de term *fondantijs* voor maar ontbreekt *melkijjs*? Ook zocht ik tevergeefs naar de naam van Pim Mulier, een van de pioniers van de Elfstedentocht. Als ik het me goed herinner, zijn er notities bewaard gebleven van door hem gereden Elfstedentochten, toen die toch officieel nog niet bestond. Ze worden geciteerd in een schaatsboek dat ik elke winter herlas: *Op glad ijs*, geschreven door H.J. Looman en in 1948 verschenen bij Elsevier. Ik denk niet dat ik een boek vaker heb gelezen, met uitzondering misschien van *Old Shatterhand* en *Kees de jongen*.

Clichés

Op glad ijs is geen lectuur voor Henk Gemser. Voor hem bestaat er geen gladder ijs dan de taal. Dit zei hij over Sven Kramer, de zoon van oud-topschaatser Yep, het jonge talent dat deze winter doorbrak:

Alhoewel je dus je vader als ervaren man dus bij je in de buurt hebt, je omgeving ook hebt, is het tegelijk ook zo dat je dus met alle impressies die je krijgt het voor jou nieuwe impressies zijn. Want je wordt er helemaal gek van zegt zo'n jongen want ik kom hem regelmatig tegen op de baan en je ziet de onrust en de gejaagdheid van zo'n jongen door juist die buitenwereld, terwijl hij dat zelf minder heeft.

Er zit zo weinig structuur in Gemsers woordenstroom dat ik de video steeds moest stopzetten om hem zo nauwkeurig mogelijk te kunnen citeren. Een nieuwe grammaticale vorm die wel te onthouden is, wil ik de lezer niet onthouden: 'Heel nieuwsgierig is het hoe ze de tactiek gaan kiezen.' We noemen dit de depersonalisatie van emotie.

Schaatsanalist Henk Gemser.
Foto: ANP

Het is waar dat de schaatssport bol staat van de clichés. Max Dohle noemt er tientallen in zijn boek, van 'Technisch ziet het er goed uit' tot (typisch Frank Snoeks) 'Goed, maar is het goed genoeg?' Je kunt je eraan ergeren, maar dan wordt veel sportverslaggeving onverdraaglijk. Schaatscommentatoren zijn geen monopolisten in clichégebruik. Ze hebben zoals gezegd de pech een sport te verslaan waarvan de beschrijving niet meer dan honderd woorden vergt. Probeer ze dan maar eens steeds in een nieuwe volgorde te zetten.

Laten we vooral blij zijn met verbale brokkenpiloten als Henk Gemser. Sinds ik hem beluister, is er een hele nieuwe warwereld opengegaan. Eén keer was zelfs hij bijna sprakeloos. Rintje Ritsma, wiens teloorgang als kampioen door Gemser iets te veel benadrukt was (althans volgens het slachtoffer), trok tijdens de Nederlandse kampioenschappen live en in volle drift van leer tegen Gemser en diens 'gelul'. Die zat daar maar in zijn veilige hokje terwijl hij, Ritsma, tenminste op het ijs stond. 'Hier kan ik niks mee', zei de wit weggetrokken NOS-analist. Laat dit een troost voor hem zijn: had hij er wel 'iets mee gekund', dan zouden we hem waarschijnlijk niet hebben begrepen.

Taal als toegangsbewijs

Richtlijnen voor de taalanalyse door immigratiediensten

Jacques Arends - opleiding Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam

Asielzoekers worden geregeld de dupe van ondeugdelijk onderzoek naar hun taal, en dus hun land van herkomst. Een internationale groep van taalwetenschappers vond dat het zo niet langer kon, en stelde enkele richtlijnen op voor immigratiediensten.

Taal is niet alleen een communicatiemiddel, maar ook een kenmerk: het zegt iets over waar je vandaan komt. Dat is handig voor immigratiediensten die zeker willen weten of asielzoekers ook werkelijk afkomstig zijn uit het land dat ze opgeven. Ook de Nederlandse Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) maakt gebruik van taalanalyse. Een voorbeeld: een Nigeriaan, die in principe geen recht heeft op politiek asiel, komt aan in Nederland en zegt uit Sierra Leone te komen, een land van herkomst dat - wederom in principe - wél recht geeft op asiel. Taalkundig gezien wordt de Nigeriaan bij het voorwenden van zijn valse identiteit een handje geholpen doordat in deze twee landen variëteiten van het Engels worden gesproken die nogal op elkaar lijken: in Nigeria het Nigeriaanse Pidginengels en in Sierra Leone het Krio.

Wrang

De taalanalyse wordt nog verder bemoeilijkt doordat het Krio door lang niet iedereen in Sierra Leone gesproken wordt. Het is weliswaar de lingua franca, maar dat betekent nog niet dat iedereen die taal ook (goed) kent. Volgens het Bureau Land en Taal van de IND (voorheen Bureau Taalanalyse) spreekt 95% van de bevolking Krio. Dat getal is echter niet gebaseerd op enig onderzoek, zoals een telling, maar berust enkel en alleen op een schatting. Niettemin beschouwt de IND het niet spreken van Krio als een belangrijk argument om herkomst uit Sierra Leone te betwijfelen en op grond daarvan asiel te weigeren. Dit is extra wrang wanneer we weten dat er andere schattingen zijn waarin het percentage Kriosprekers in Sierra Leone niet hoger uitkomt dan zo'n 50%. Doordat de IND afgaat op één enkele schatting, heb je als niet-Kriosprekende Sierra Leone asielzoeker dus kans dat je ten onrechte wordt uitgewezen, met alle gevolgen van dien. De taalsituatie in Sierra Leone is absoluut niet uniek: van veel asielzoekers is het heel lastig om op basis van hun taal te bepalen waar ze vandaan komen.

Schade beperken

Omdat het gaat om complexe zaken met verstrekkende gevolgen, is het van het grootste belang dat taal-analyses professioneel en zorgvuldig worden uitgevoerd, maar daar schort het nogal eens aan. In september 2003 beschreef ik in *Onze Taal* de IND-rapporten over het Krio die ik onder ogen kreeg. Die bleken te wemelen van de fouten. En ook buiten Nederland

De rapporten wemelen van de gratuite beweringen, selectieve waarnemingen en ongefundeerde conclusies.

komen dergelijke misstanden voor, onder andere in Australië en Zweden. Daarom leek het een internationale groep taalwetenschappers (waartoe ik ook behoor) nuttig en nodig enkele richtlijnen op te stellen die ervoor moeten zorgen dat het gebruik van taal-analyse in asielprocedures aan een aantal minimale eisen voldoet.

Overigens wil ik, om misverstanden te voorkomen, benadrukken dat wij daarmee niet vinden dat taalanalyse het middel bij uitstek is om iemands land van herkomst vast te stellen. Integendeel, als linguïsten zijn wij ervan doordrongen hoe problematisch de relatie tussen moedertaal (of -talen) en land van herkomst soms is. Maar aangezien het instrument nu eenmaal gebruikt wordt, voelen wij ons als taalwetenschappers verplicht de schade zo veel mogelijk te beperken.

Aangezien hier geen ruimte is om alle richtlijnen te bespreken, zal ik me beperken tot de vijf die de kern van de problematiek het meest raken. De eerste twee daarvan zijn:

1. Taal zegt iets over de plaats waar iemand is gesocialiseerd, maar zegt niet per se iets over diens nationaliteit.
2. Verwante variëteiten van een en dezelfde taal worden soms in meer dan één land gesproken.

In het algemeen is er een relatie tussen de plaats waar iemand opgroeit (de zogenoemde plaats van socialisatie) en de taal of talen die hij spreekt, maar dat wil nog niet zeggen dat er ook een relatie bestaat tussen taal en nationaliteit. Taalkundige gegevens over iemands plaats van socialisatie kunnen dus hooguit helpen bij het vaststellen van iemands nationaliteit, maar ze kunnen die nooit op zichzelf bepalen. Bovendien vallen taalgrenzen lang niet altijd samen met staatsgrenzen: Oost-Armeens wordt bijvoorbeeld zowel in Armenië als in Azerbeidzjan gesproken en Hazargi Dari zowel in Pakistan als in Afghanistan. In dit soort gevallen kun je met behulp van taalanalyse dus alleen de regio bepalen waar iemand vandaan komt, niet het land.

3. Taalanalyse moet worden uitgevoerd door gekwalificeerde linguïsten.
4. De expertise van moedertaalsprekers is niet dezelfde als die van linguïsten.

Deze twee richtlijnen zijn nodig omdat het overgrote deel van alle taalanalyses in de wereld niet wordt uitgevoerd door professionele linguïsten, maar door leken wier belangrijkste kwalificatie is dat ze de taal in kwestie spreken. Hoewel de door de IND op freelancebasis ingezette taalanalisten een korte training krijgen in het opstellen van zogenoemde taalanalyserapporten, is één blik op die rapporten genoeg om te zien dat deze training nooit veel om het lijf kan hebben. De rapporten wemelen van de transcriptiefouten, inconsistenties, gratuite beweringen, selectieve waarnemingen en ongefundeerde conclusies - en dat alles zonder uitzondering met de grootst mogelijke stelligheid geformuleerd. Ook zien deze taalanalisten er geen been in beweringen te doen over de uitspraak van asielzoekers zonder gebruik te maken van fonetische tekens, met als gevolg dat die beweringen volkomen oncontroleerbaar zijn.

De IND probeert deze rapporten een zweem van wetenschappelijkheid te geven door ze te voorzien van de paraaf van een gediplomeerde taalkundige die aan het Bureau Land en Taal is verbonden, maar dat zegt helemaal niets: over veruit de meeste betrokken talen is bij dit bureau geen enkele expertise aanwezig. Vrijwel alle door het bureau geparafeerde taalanalyserapporten die ik onder ogen heb gehad en waarvan ik de daarbijbehorende gesprekken heb beluisterd (ruim twintig, allemaal het Krio betreffend), bevatten ernstige fouten.

5. Omdat talen en taalvariëteiten elkaar onderling beïnvloeden, mag men er niet van uitgaan dat een spreker in één gesprek altijd een en dezelfde taal of taalvariëteit spreekt.

Talen en taalvariëteiten (dialecten, sociolecten, enz.) staan niet volledig op zichzelf, maar beïnvloeden elkaar voortdurend. Bij asielzoekers gebeurt dat nog meer dan bij bijvoorbeeld West-Europeanen, doordat ze meestal meertalig zijn. Dat wil zeggen dat ze in hun alledaagse communicatie gebruikmaken van twee of meer talen of taalvariëteiten. De onderlinge beïnvloeding van talen kan zelfs zo ver gaan dat nauwelijks nog te bepalen is of we te maken hebben met een door taal Y beïnvloede taal X of met een door taal X beïnvloede taal Y. Welke desastreuze consequenties een taalanalyse kan hebben waarin dit fundamentele punt over het hoofd wordt gezien, laat zich raden.

Illustratie: Matthias Giesen

Om nog eens terug te komen op het Sierra Leoneese voorbeeld: zoals in een aantal West-Afrikaanse landen is de taalsituatie in dit land wat 'het Engels' betreft tamelijk gecompliceerd. De aanhalingstekens in de vorige zin staan er dan ook niet voor niets. In plaats van een min of meer uniform, gestandaardiseerd Engels bestaat er in Sierra Leone een waaier van taalvariëteiten. Aan het ene uiteinde daarvan vind je Sierra Leonees Engels (min of meer Standaardengels met lokale eigenaardigheden, onder andere in de woordenschat, en met een duidelijk West-Afrikaans accent), terwijl zich aan het andere uiteinde een aan het Engels gerelateerde taal bevindt die voor de gemiddelde spreker van het Engels totaal onverstaanbaar is (het Krio). Daartussenin zit een groot aantal variëteiten: vormen van Engels met Krio-invloeden, vormen van Krio die wat dichter bij het Engels staan, en allerlei mengvormen van deze twee, die je niet zelden ook nog eens bij een en dezelfde spreker kunt aantreffen, soms binnen één gesprek of zelfs binnen één enkele zin. Het zal duidelijk zijn dat het in een dergelijke situatie heel lastig te bepalen is of iemand wel of niet Krio spreekt, zeker voor een taalanalist die niet taalkundig geschoold is.

De relatie tussen taal en herkomst is dus zeer complex. Hoe groot de druk vanuit politiek en samenleving ook is om 'het asielprobleem' op te lossen, het instrument van taalanalyse mag alleen ingezet worden als dat met de grootst mogelijke voorzichtigheid gebeurt.

De volledige tekst (getiteld *Guidelines for the Use of Language Analysis in Relation to Questions of National Origin in Refugee Cases*), inclusief toelichting, is te vinden op www.iafl.org. Meer wetenschappelijke achtergronden vindt u in *The International Journal of Speech, Language, and the Law: Forensic Linguistics* (nummer 11 (2), jaargang 2004).

Het mooiste woord van... Tamarah Benima

Raggen: het is precies goed. De oplossing voor een onoplosbaar probleem: welk woord gebruik je? *Zwabberen* is een beetje te flutsie en *ragebollen* doet te veel denken aan een rouwdouwende werkster met bezemtakjes in het haar die wel even het spinrag uit de oude onderbroek haalt. Raggen is werk, raggen kost zweet, raggen is een hoop gezaag en gezwoeg, maar raggen is ook erin duiken, bewegen zonder nadenken, de klauwen zetten in vlees en lakens, vooruit, onder of boven, naast het bed of in de open haard, raggen heeft iets vriendelijks.

Het gooide zich onmiddellijk aan mijn borst, vleide zich onder mijn huid, verleidde me met bouwvakkersondeugd, dit woord, toen het uit de mond van een verder keurige jongeman viel.

Raggen, wie wil er nou niet raggen? Het omzeilt romantische kleverigheid, legt burgerlijke terughoudendheid kordaat het zwijgen op, maakt korte metten met cohabiterende deftigheid. Het ligt, de oortjes koket gespist, tussen plat en truttig, het is geen agendawoord en past niet in het inkomensplaatje.

Raggen, je doet het of je doet het niet. Snel en vrolijk, met niet te veel uitstel en niet te veel hersenspinsels. Het woord schuift de liefde niet helemaal aan de kant, maar maakt van de liefde ook geen ijzeren kooi waarin de botsing altijd zonder schrammen wordt overleefd.

Raggen. Dat is Witte Reus en een Kordaat Miepje, lekker erdoorheen denderen en de boel aan kant, moe maar tevreden, over tot de orde van de dag. Heb jij de krant gezien? Ik heb zin in een sigaretje. Henk en Pien zijn uit elkaar. Ik ga koffiezetten.

Raggen, een dollende hond die door de stront rolt. Stank die eufoor maakt. Iets doen wat je, als je bij je volle verstand was, zou laten, want zeg nou eerlijk. Gekloot met allerlei soorten (ge)kwijl. En toch heerlijk. Dat heeft *zwabberen* niet. En al die andere woorden, ik zal ze nooit meer gebruiken.

Tamarah Benima (1950) was van 1992 tot 1997 hoofdredacteur van het *Nieuw Israëlietisch Weekblad*. Tegenwoordig schrijft ze columns, vertaalt ze joodse boeken en is ze rabbijn in opleiding.

Oproep: de joden in het Nederlands Ewoud Sanders

Het Nederlands telt een paar honderd woorden en uitdrukkingen die betrekking hebben op joden. Een *brillenjood* is 'iemand die een bril draagt', een *jodenstreek* is een 'bedrieglijke streek' en 'Het lijkt hier wel een jodenkerk' betekent dat veel mensen door elkaar praten. Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn veel van deze woorden en uitdrukkingen in onbruik geraakt. Niet ten onrechte vinden veel mensen ze beledigend en bevooroordeeld. Daarmee dreigt echter ook de kennis over deze woorden en uitdrukkingen verloren te gaan. Dat is jammer, want ze kunnen ons veel leren over de (geschiedenis van de) relatie tussen joden en niet-joden. Het is mijn bedoeling een boek te schrijven over het beeld van de joden in de Nederlandse taal.

Op welke opvattingen, associaties en vooroordelen gaan taaluitingen over joden terug? Wellicht hebt u aan een of meer joodse woorden een duidelijke herinnering, positief of negatief. En leidde een grotere aanwezigheid van joden in een bepaalde regio tot meer van dit soort woorden en uitdrukkingen in het plaatselijke dialect, of

zei men net zo goed 'Twee joden weten wat een bril kost' in een dorp of regio waar helemaal geen joden woonden? Er bestaan enkele kleine publicaties over dit onderwerp uit het begin van de twintigste eeuw, maar het is niet eerder systematisch in kaart gebracht. Ik wil dat nu gaan doen en ik hoop van harte dat de lezers van *Onze Taal* me daarbij willen helpen.

Voor de duidelijkheid: dat boek in wording gaat níét over de invloed van de joden op het Nederlands. Zoals bekend zijn er via het Jiddisch en het Hebreeuws honderden woorden en uitdrukkingen in het Bargoens en het Standaardnederlands terechtgekomen. Dat is ook een interessant onderwerp, maar daar bestaat al relatief veel literatuur over. Zoals gezegd is dat niet het geval voor de woorden en uitdrukkingen die rechtstreeks naar joden verwijzen, zoals *jodenkoffie*, *jodenkoek*, *jodenbrood*, *jodenbuurt*, *jodendoorn*, *jodenfooi*, *jodenhars*, *jodenkaas*, *jodenkers* en *jodenketting*, maar ook: *smousbaard*, *smousenkerk*, *smousenwinst* en *smoushond*.

Ik heb een vragenlijst opgesteld over taaluitingen die betrekking hebben op joden. Daarin staan vragen over concrete woorden en uitdrukkingen. De lijst staat op de website van Onze Taal (www.onzetaal.nl/2005/2/sanders.php) en kan u ook per post worden toegestuurd (bel daarvoor met het secretariaat op 070 - 356 12 20). U doet me een groot plezier als u de vragen zou willen beantwoorden. Als u slechts één vraag wilt of kunt beantwoorden is dat ook goed: vermeld in correspondentie s.v.p. waar en wanneer u een uitdrukking hebt leren kennen. De gegevens zal ik anoniem verwerken.

Ik hoop in de toekomst over de uitkomsten te berichten in dit blad.

‘Geloof je. Mij of niet’

Interpunctie struikelblok op basisschool

Jannemieke van de Gein - taalonderwijsonderzoeker en -ontwikkelaar, Woerden

Onlangs verschenen er twee lijvige rapporten van de Citogroep over de schrijfvaardigheid van basisschoolleerlingen. In het aprilnummer staan we daar uitvoerig bij stil. Nu alvast iets over hoe leerlingen aan het einde van de basisschool hun punten zetten. Of: juist niet zetten.

Op interpunctiegebied staat weinig vast, maar één ding is zeker: een zin begint met een hoofdletter en eindigt met een punt, en anders met een vraag- of uitroepteken. Wie leert lezen en schrijven krijgt al gauw met die taalregel te maken. En dat is niet voor niets. Hoofdletter en punt zijn immers de tekens die grenzen tussen zinnen zichtbaar maken en daarmee op een heel fundamenteel niveau orde scheppen in een tekst.

Maar hoofdletters schrijven en punten zetten is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Basisschoolleerlingen brengen er in ieder geval niet veel van terecht. Sterker nog: als het op taalverzorging aankomt, lijkt interpunctie het grootste struikelblok voor leerlingen.

Uitbundig versierd

In opdracht van de Citogroep onderzochten vier taalkundigen 1257 teksten, in lengte variërend van 4 tot 389 woorden, geschreven door leerlingen uit groep 5 en uit groep 8. Hierin stonden in totaal bijna tienduizend fouten. In 267 teksten zat geen enkele grammaticale fout, in 149 geen enkele spelfout en slechts 139 teksten waren foutloos geïnterpungeerd. Althans, er waren geen fouten gemaakt met hoofdletters, punten, vraagtekens en uitroeptekens - andere leestekens, zoals komma's, zijn niet in het onderzoek betrokken. Zelfs in groep 8 bleek foutloos werk zeldzaam: in ruim 80 procent van de teksten werden interpunctiefouten gemaakt.

Zo zijn er ook het laatste jaar van de basisschool nog kinderen die verhalen schrijven alsof ze ze eigenlijk vertellen: in één adem, zonder onderbrekingen. Hebben leerlingen die zo te werk gaan dan nog nooit van hoofdletters en punten gehoord? Natuurlijk wel. Ze gebruiken ze alleen helemaal niet. Er is al zo veel waaraan ze moeten denken als ze een tekst schrijven.

Andere leerlingen zetten alleen een punt achter het laatste woord van de tekst of onder de tekst als geheel. Zo'n teksteindepunt, want dat is het, valt vaak nogal fors uit, of wordt uitbundig versierd. Sommigen van deze leerlingen gebruiken niet alleen de teksteindepunt, maar ook een hoofdletter voor het eerste woord van de tekst.

Weer andere leerlingen voorzien de woorden die toevallig op één schrijfregel staan van een hoofdletter en een punt, wat resulteert in staaltjes zoals hierna, een citaat uit een brief aan de juf. De regelval is die van de oorspronkelijke, handgeschreven tekst.

En hij is mijn vriend geloof je.
Mij of niet ik krijg altijd de schuld.

Wellicht dat de hardnekkige gewoonte om in lees- en lesmateriaal voor de basisschool altijd elke nieuwe zin op een nieuwe regel te beginnen bij leerlingen tot dit bizarre interpunctieprincipe leidt.

Te veel punten

In het werk van leerlingen die bij het interpungeren talige principes hanteren, staan soms toch nog te veel punten. Bijvoorbeeld als een bijzin of een zinsfragment ten onrechte geïnterpungeerd is als een opzichzelfstaand geheel. Een voorbeeld daarvan, afkomstig uit een bijschrift bij een beeldverhaal:

Het Cito-rapport over de schrijfvaardigheid van basisschoolleerlingen.

Bob en Barbara waren op een mooie winterdag aan het schaatsen. Toen ze op eens een luid geblaf hoorden.

In twee op de vijf werken staan wel genoeg punten, zij het dat in de helft van die teksten dan wel weer ten minste één hoofdletter ontbreekt, of ergens een punt staat waar een vraagteken had moeten staan. En niet zelden is het niet het een óf het ander, maar het een én het ander.

Geen eenvoudige leerstof

In bijna net zo veel teksten staan juist te weinig punten. Dat is bijvoorbeeld het geval in de brief van de achtstegroeper hierna. De brief, een reactie op een oproep, is gericht aan een nieuwe pen vriend.

Ik reageer op je advertentie omdat je een hobby hebt en dat is voetbal.
Mijn naam is Ben en ik ben 12 jaar mijn hobby is voetbal ik ben keeper.
Ik keep bij Elinkwijk in Utrecht ik zou willen weten of je op een voetbalclub zit en ik heb wel wat aanstekers voor je.

Alleen het feit dát er in zijn brief punten ontbreken, kan deze Ben aangerekend worden. Hoeveel punten er precies ontbreken in deze brief is immers niet te zeggen. Een na 'jaar', een na 'Utrecht', dat zeker, en misschien ook nog een na 'voetbal'. Merk overigens op dat de drie punten die deze Ben wél gezet heeft op daarvoor geëigende plaatsen staan. Dat is geen toeval. Hij interpungeert namelijk geen zinnen. Hij interpungeert samenhangende tekstfragmenten, alinea's eigenlijk. In het eerste fragment, toevallig een zin, vertelt hij waarom hij reageert op de oproep, in het tweede vertelt hij iets over zichzelf, in het derde ook, maar nu zo dat de jongen aan wie hij schrijft erop kan ingaan. Kennelijk beschouwt hij dus niet de zin als interpunctie-eenheid, maar grotere tekstgehelen. Daarin lijkt hij op de leerlingen die het eerste woord van een tekst met een hoofdletter beginnen en een teksteindepunt zetten achter het laatste woord of onder de tekst als geheel. Ook die beschouwen niet de zin maar het veel grotere geheel van de tekst als interpunctie-eenheid.

Al deze gegevens leiden tot de conclusie dat kinderen op de basisschool niet leren wat nu eigenlijk een zin is. Nu is dat ook geen eenvoudige leerstof. 'Een algemeen bevredigende definitie van de zin is moeilijk te geven', stelt bijvoorbeeld de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS), maar, aldus nog steeds de ANS, de zin 'vormt in ieder geval conceptueel en formeel een op zichzelf staand geheel dat uit één of meer woorden bestaat'.

Spelling

Van Dales woordenboek Hedendaags Nederlands volgt de ANS daarin, terwijl de grote Van Dale bij het lemma *zin* onder meer de taalkundigen Reichling en De Groot citeert, die de zin of zinnen respectievelijk definiëren als 'het door een voltooide muzische melodie gekenmerkte woord of woordcomplex' en als 'zelfstandige eenheden van klankvorm met groeps karakter, die één woord of een combinatie van woorden omvatten'. En in 2001 schreef de taalkundige Wim Klooster in zijn

Grammatica van het hedendaags Nederlands dat eigenlijk de hele grammatica de definitie van het begrip 'zin' vormt.

Schrijfpdracht uit het Cito-onderzoek.
Citogroep

Wie interpungeert, maakt dus de grammaticale samenhang tussen woordgehele zichtbaar. Dat klinkt niet alleen ingewikkeld, dat is ook ingewikkeld. En toch wordt het gebruik van de hoofdletter en de leestekens altijd in één adem genoemd met spelling. Op de basisschool wordt interpunctie dan ook als onderdeel van spelling onderwezen. Geen wonder dus dat zo veel leerlingen er een potje van maken.

De oorspronkelijke versie van dit artikel is te vinden in *Balans van taalkwaliteit in schrijfwerk uit het primair onderwijs* (Citogroep, 2005). De hier gepubliceerde versie is bewerkt en uitgebreid.

De interpunctie van achtstegroepers

Van leerlingen uit groep 8 zou je mogen verwachten dat ze met leestekens kunnen aangeven waar in hun tekst een zin eindigt en een nieuwe zin begint, maar in de praktijk gaat dat niet zo gemakkelijk af. Ze kiezen als interpunctie-eenheid de woorden die toevallig op de schrijfregel passen, complete verhalen, of weer iets anders. De cijfers:

Interpunctie-eenheid	Percentage van teksten
geen	4
schrijfregel	4
volledige tekst	5
bijzinnen/zinsfragmenten	6
tekstfragmenten	40
zinnen	41
- met fouten in hoofdletters en/of leestekens (bijvoorbeeld een punt i.p.v. een vraagteken)	22
- zonder fouten in hoofdletters en leestekens	19

Etymologica

Juridische termen

Nicoline van der Sijs

Hoe is de Nederlandse juridische terminologie tot stand gekomen? En welke rol heeft Hugo de Groot daarbij gespeeld? Nadat in de vorige aflevering van 'Etymologica' de medische termen centraal stonden, gaat het ditmaal over de rechtstaal.

Juridisch taalgebruik is doorspekt met Franse en Latijnse leenwoorden: *documenten* worden opgesteld door *advocaten, juristen, notarissen, officieren van justitie, curatoren of secretarissen*, die *termijnen specificeren, data constateren, adviezen concipiëren, bullen of traktaten ratificeren, kwitanties dupliceren*, een *archief* of *register vormen*, een *edict* of *decreet* uitvaardigen, een *artikel* of *clausule* schrappen, een *mandaat* geven en in het algemeen toezien op de *jurisdictie* en *jurisprudentie*. Alle gecursiveerde woorden zijn geleend.

Hugo de Groot (1583-1645).

Tekening: W.P. Hoevenaar/P.W. v.d. Weyer. Bron: DBNL

Het grote aantal leenwoorden in de rechtstaal is eenvoudig te verklaren. De rechtspraak in Nederland volgde in het verleden in belangrijke mate voorbeelden van elders: de Romeinse wetgeving werd bestudeerd - tot op heden wordt het Romeins recht aan de universiteit gedoceerd - en ook de Franse wetgeving diende als voorbeeld. Tot de dertiende eeuw werden ambtelijke stukken in het Latijn geschreven, daarna ging men geleidelijk over op het Frans of Nederlands. Notariële akten werden tot in de zestiende eeuw in het Latijn gesteld. Tot 1582 schreven de Staten-Generaal hun stukken in het Frans; in dat jaar besloot men de meeste documenten voortaan in het Nederlands op te stellen. Aan de juridische faculteiten van de universiteiten werd uitsluitend in het Latijn geschreven en gedoceerd, en dat duurde tot in de twintigste eeuw - wat uiteindelijk ook tot grote en wel hilarische problemen leidde (zie het kader).

Woordenlijsten

Toen men in de Renaissance geleidelijk overstapte op het Nederlands, handhaafde men voor de juridische begrippen Franse en Latijnse leenwoorden, omdat deze inmiddels geijkt waren. Zolang de juristen zich richtten tot hun confraters, waren de leenwoorden geen probleem. Per definitie hebben echter ook leken te maken met de rechtspraak - veelal draait het juist om hen. En ook de niet universitair gevormde juristen en ambtenaren, zoals procureurs, deurwaarders, gerechtsdienaren, griffiers, baljuws, schepenen en notarissen, worstelden met het taalgebruik. Zij hadden namelijk meestal geen kennis van het Latijn. Voor notarissen - de rechtsgeleerden die akten over privaatrechtelijke rechtshandelingen opstelden - waren in die tijd bijvoorbeeld een eenvoudig examen en een eedaflegging voldoende. Als hulpmiddel werden er voor notarissen voorbeelden in een formulierboek gepubliceerd, die aanvankelijk uit het Frans of het Latijn werden vertaald. De terminologie van de Franse en Latijnse akten werd gewoon gehandhaafd in de Nederlandse akten, vandaar dat de notariële taal vol zat met bastaardwoorden. Ter verklaring hiervan publiceerde men een groot aantal woordenlijsten en woordenboeken. Daarin werden

bijvoorbeeld *datum*, *delinqueren* en *herederen* verklaard als: ‘een tijdstelling of zekere tijd’, ‘afvallen, verzuimen, zondigen of misdoen’ respectievelijk ‘in de goederen van iemand bij versterfenis komen’.

Hugo de Groot

De beroemde rechtsgeleerde Hugo de Groot (Delft, 1583 - Rostock, 1645) onderkende dat de rechtstaal een soort geheimtaal was geworden die eigenlijk alleen door de juristen zelf begrepen werd. Daarom publiceerde hij in 1631 een *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleerdheyd*. Hij streefde met dit boek twee doelen na: enerzijds wilde hij een systematisch handboek van het Nederlands burgerlijk recht schrijven, anderzijds wilde hij een Nederlandse rechtstaal vormgeven.

In totaal gebruikte Hugo de Groot ruim vijfhonderd Nederlandse termen in zijn werk. Enkele voorbeelden zijn *afschrift* (voor *kopie*), *boedelafstand*, *erflating*, *hofschrjver* (voor *griffier* of *secretaris van 't hof*), *uiterste wil*, *verzoeker*, *verzorger van een boedel* (voor *curator*) en *in eigen hoofde* voor *in persoon*. Uit onderzoek blijkt dat de meeste van deze woorden al voorkwamen in de middeleeuwse rechtstaal. Zo gebruikte De Groot de verouderde Middelnederlandse rechtstermen *aantaal* ‘aanspraak’, *geloof* ‘krediet’, *gelover* ‘kredietgever’, *gestadigen* ‘bekrachten’, *maalstede* ‘wettelijke woonplaats’, *ontzich* ‘vrees’, *vertichting* ‘boedelscheiding’, *verstoring* ‘retributie’ en *willer* ‘testateur’ - woorden die wij niet meer kennen - en de nog steeds bestaande woorden *erfpacht* en *huwelijkse voorwaarden*. Alleen wanneer het Middelnederlands er geen woord voor had, maakte De Groot een nieuwe samenstelling, zoals *boedelafstand*.

Franse wetboeken

Met de publicatie van De Groot lijkt het probleem van de juridische terminologie opgelost: er bestaan geijkte Nederlandse termen, dus de moeilijke Franse en Latijnse leenwoorden zijn overbodig geworden. Niets is echter minder

Uiteindelijk is het ideaal van Hugo de Groot - de grondlegger van de Nederlandse juridische vaktaal - verwezenlijkt: er bestaat een zuiver Nederlandse rechtstaal.

waar. Ondanks het voorbeeld van De Groot prefereerden juristen, notarissen en andere rechtsbeambten in de zeventiende en achttiende eeuw leenwoorden boven de Nederlandse woorden van De Groot. Pas in de negentiende en twintigste eeuw vond de Nederlandstalige rechtstaal van De Groot navolging. Ironisch genoeg was het in de Franse tijd (1795-1813) dat men het gebruik van leenwoorden aan banden legde en een begin maakte met de invoering van een Nederlandstalige rechtstaal - Lodewijk Napoleon, die het bewind voerde over Nederland, droeg het Nederlands namelijk een warm hart toe en nam allerlei maatregelen om de positie ervan te versterken.

In 1798 werd in de grondwet gesteld dat er Nederlandstalige wetboeken moesten komen, en Lodewijk Napoleon liet het Wetboek Napoleon, het Wetboek van Strafrecht, het Wetboek der Civiele Rechtsvordering en het Wetboek van Koophandel uit het Frans in het Nederlands vertalen. In de wetboeken, die in 1838 in de plaats van de Franse wetboeken kwamen (behalve de Code Pénal, die tot 1886 van kracht bleef), kwam een aantal woorden voor die ook al bij De Groot te vinden waren en die veelal tot op heden gebruikt worden, zoals *dading*, *erfdienstbaarheden*, *handlichting*, *natrekking*, *onderzetting*, *vennoot*, *vennootschap*, *verjaring* en *versterf*. Niet alle woorden hadden of hebben dezelfde betekenis als bij De Groot; zo ziet een *voogd* bij De Groot toe op zowel minderjarige wezen als meerderjarigen die onmondig ('krankzinnig, onnozel') zijn, en is *misdaad* bij De Groot ruimer dan nu - het staat gelijk aan wat nu een *onrechtmatige daad* is.

Matthias de Vries

Het Wetboek van Strafrecht, dat in 1881 werd voltooid en in 1886 werd ingevoerd, is tot op heden het enige wetboek dat taalkundig is doorgelicht, en wel door Matthias de Vries, een van de redacteurs van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. De regering vroeg De Vries 'bedenkingen betreffende de taal en den stijl' te geven. De Vries paste de tekst aan de nieuwe spelling-De Vries en Te Winkel aan, en bracht in overleg met de regering correcties aan. Zo veranderde hij 'Niet strafbaar is hij die een feit pleegt ten gevolge van overmagt' in 'Niet strafbaar is hij die een feit begaat waartoe hij door overmacht is gedrongen', om dronkenschap en dergelijke als overmachtsfactor uit te sluiten, en werd 'tegen het misdrijf wordt straf bedreigd' gewijzigd in 'op het misdrijf is straf gesteld'. Over de andere wetboeken, die al in 1838 in werking waren getreden, oordeelde hij dat ze 'als voorbeelden van cacographie [geschrift met veel grove taalfouten - NvdS] nog altijd het gevoel van iederen Nederlander, wien zijne taal ter hart begaat, zoo pijnlijk aandoen'.

Ondanks deze verbeteringen bleef de rechtstaal veel leenwoorden bevatten, totdat in 1912 de Nederlandsche juristen-vereeniging een commissie opdroeg de rechtstaal te zuiveren. Deze commissie publiceerde in 1916 een verslag en een woordenlijst met voorstellen voor Nederlandse terminologie, die men deels haalde uit de oude rechtstaal. Pas tóen werd een deel van de woorden van De Groot gemeengoed, zoals *inschuld*, *uitschuld*, *wetsduiding* en *zaaksgevolg*. Eindelijk gerechtigheid! Momenteel is bijna de helft van de vijfhonderd door De Groot gebruikte

termen in gebruik, denk aan woorden als *aanwas* (van bezit), *huisraad*, *inboedel*, *noodweer*, *onderpand* en *schuldeiser*.

Al met al heeft het dus lang geduurd, maar uiteindelijk is het ideaal van Hugo de Groot verwezenlijkt: er bestaat een zuiver Nederlandse rechtstaal. Hugo de Groot kan daarom ook als grondlegger van de Nederlandse juridische vaktaal gelden, en hij had wat mij betreft dan ook een plaatsje verdiend in de lijst van invloedrijkste taalgebruikers die *Onze Taal* eind vorig jaar publiceerde.

Voor Piet Snot

Aan de universiteiten was Latijn lange tijd de voertaal bij de studie rechten - té lang, zo blijkt uit de volgende anekdote. Tot 1908 (volgens andere bronnen tot 1914) gaf de Utrechtse hoogleraar Romeins recht J.C. Naber college in vlot gesproken Latijn. De meeste studenten verstonden daar helemaal niets van. Zij schreven dan ook als hazen en probeerden het dictaat later thuis te ontcijferen of ze lieten het door een bevriende student klassieke talen vertalen.

De hooggeleerde docéerde niet alleen in het Latijn, ook verder gebruikte hij deze taal, en toen hij op een zeker moment last had van de zon, zei hij terloops 'Precor ut velum demittas' (volgens anderen 'Auctor sum ut velum demittas'), wat zoveel betekent als 'Wilt u alstublieft het (rol)gordijn neerlaten'. De argeloze studenten schreven deze mededeling op; niemand stak een vinger uit naar de zonwering. De prof herhaalde zijn verzoek, met stemverheffing. 'Dát is zeker belangrijk', dachten de toehoorders, en zij zetten er voor alle zekerheid een dikke streep onder.

Nu drong het tot de spreker door dat hij al jaren voor piet snot had staan praten, en dat was het einde van de colleges in het Latijn. Aan het verhaal wordt soms nog toegevoegd dat een van de studenten opstond, nadat de professor zijn verzoek tweemaal met klem had herhaald, en beleefd zei: 'Die is niet aanwezig, professor.' Se non è vero, è ben trovato!

Neutraal is onduidelijk

Over vrouwelijke functiebenamingen

Lau Kanen - Veldhoven

De vrouwenemancipatie lijkt voorbij te zijn gegaan aan de beroeps- en functieaanduidingen. Een vrouwelijke chauffeur wordt zelden 'chauffeuse' genoemd, en een vrouwelijke chef zelden 'cheffin'. En daar kunnen vraagtekens bij worden geplaatst.

Sinds een jaar of dertig zijn we in Nederland bijna allemaal voor openheid en emancipatie. Als gevolg daarvan hoeven vrouwen niet langer onder te doen voor mannen, en kunnen ze onbezwaard hun vrouwelijke identiteit tonen. Merkwaardig genoeg is er één gebied waar dit niet het geval is: de beroeps- en functieaanduidingen. Daar is er een tendens om het vrouw-zijn van de betrokkene verborgen te houden. Dit heeft soms vreemde gevolgen. De vrouw die in oktober 2003 in Amsterdam bij een filiaal van Dirk van den Broek werd doodgeslagen, werd door het RTL-nieuws aangeduid als 'winkeldief'. Dat woord was in tweeërlei opzicht ondeugdelijk: niet alleen bleek de vrouw niets gestolen te hebben, ze was ook geen man. Door het gebruik van *winkeldief* werden de kijkers misleid.

Potsierlijk

In *Onze Taal* van april 2002 schreef Harry Cohen over de problematiek van vrouwelijke functieaanduidingen. De strekking van dit artikel was dat er twee mogelijkheden zijn om de gelijke behandeling van vrouwen en mannen te waarborgen als het om functieaanduidingen gaat: door een neutrale term toe te passen voor zowel mannen als vrouwen ('neutralisering') of door twee gelijkwaardige aanduidingen te gebruiken, een voor vrouwen en een voor mannen ('differentiëring'). In de praktijk blijken beide mogelijkheden benut te worden. Regels zijn er niet, en daarom mag iedereen zelf kiezen. Die keuze wordt soms beïnvloed door taalkundige problemen: omdat sommige beroepsnamen zich maar moeilijk laten vervrouwelijken (*arts, raadsheer, timmerman*), kan de neiging ontstaan om de mannelijke beroepsnaam tot sekseneutrale aanduiding te promoveren.

Ik zal de laatste zijn om die taalkundige problemen te bagatelliseren, en ik ben ook niet zo fanatiek dat er naar mijn mening in alle gevallen, desnoods met kunst- en vliegwerk, aparte vrouwelijke benamingen gecreëerd moeten worden. Wel ben ik ervoor om vrouwelijke varianten van functiebenamingen te gebruiken wanneer die dezelfde inhoudelijke lading hebben als de mannelijke variant. De stelselmatige vermijding van geslachtsherkenbaarheid is in mijn ogen een tamelijk potsierlijke ontwikkeling.

Minderwaardigheid

Dit is niet zomaar een kwestie van subjectiviteit en smaak. Ik heb daar een aantal argumenten voor. Allereerst is het vermijden van vrouwelijke functiebenamingen een motie van wantrouwen jegens de toehoorder: de spreker neemt aan dat wie 'cheffin' hoort in plaats van 'chef', de daarmee bedoelde persoon bij voorbaat niet erg serieus zal nemen. Natuurlijk kan dat zo zijn, maar dat valt dan de toehoorder

te verwijten - en diens vooroordelen verdwijnen niet door ze te omzeilen. Dat die vooroordelen bestaan, blijkt overigens soms ook wanneer een doorgaans sekseneutrale aanduiding opeens vervrouwelijkt wordt. Zo viel in het *Eindhovens Dagblad* van 20 april 2004 te lezen: 'Het Stiphoutse bedrijf Hoffmann Groep werkt inmiddels 25 jaar onder leiding van ondernemster Winnie Hoffmann aan verbeteringen van hei- en damwanden.' Als een vrouw een typisch mannenberoep uitoefent, en dus haar mannetje staat in een mannenwereld, wordt opeens - en bij het woord *ondernemer* zeer onverwacht - de vrouwelijke naamwoorduitgang gebruikt. Kennelijk is die in zo'n geval ongevaarlijk.

Illustratie: Matthijs Sluiter

Verder bevestigen vrouwen en mannen die voor vrouwen uitsluitend een mannelijke functienaam gebruiken juist dat wat ze willen bestrijden: het bestaan van een vrouwelijk minderwaardigheidsgevoel. Alleen een vrouw die denkt in die functie niet voor vol aangezien te worden, laat zich 'directeur' noemen in plaats van 'directrice'. Iemand die zeker is van zichzelf - en zo nodig strijdbaar - zal een identiteitverhullende functieaanduiding verafschuwen. In zulke gevallen is de 'neutralisering' van be-

roepsnamen dus geen uiting van emancipatie, maar juist van het gebrek daaraan.

Er is ook een bezwaar van pragmatische aard: het neutraliseren van functienamen veroorzaakt ongemak. Want met het verdonkeremen van het geslacht van de functiedraagster wordt de lezer of toehoorder informatie onthouden die hij of zij misschien nodig heeft. Woorden zijn bedoeld om kennis over te dragen, en liefst op een zo efficiënt mogelijke manier. Kortom, *chauffeuse* is beter dan *chauffeur*, omdat het meer informatie geeft, en het is ook beter dan *vrouwelijke chauffeur*, omdat het een grotere informatiedichtheid heeft.

Kunst

Tot mijn genoegen bestaat er nog steeds één wereld waarop het taalkundig masculinisme of uniseksisme niet zo veel vat lijkt te hebben: de wereld van de muziek en de beeldende kunst. In de muziekwereld onderscheidt men nog altijd een *zanger* van een *zangeres*, een *violist* van een *violiste* en een *pianist* van een *pianiste*. En op een schilderijtentoonstelling las ik vorig jaar bij sommige werken zomaar de vermelding ‘eigendom van de kunstenares’. Heerlijk, helder, eenvoudig. Toevallig is de wereld van de kunst er ook een waarin de gelijkstelling van de geslachten zeer ver voortgeschreden is en al minstens een halve eeuw vanzelfsprekend wordt gevonden. Of misschien is dit geen toeval maar het natuurlijke gevolg van een houding die voor het scheppen van kunst onmisbaar is maar die elders vaak vermeden wordt: authenticiteit.

Taaltest

Taaladviesdienst

A. Test uw spellingkennis

1. a. cafeetje
 b. cafétje
 c. café'tje

2. a. geboortenoverschot
 b. geboorte-overschot
 c. geboorteoverschot

3. a. hiacinth
 b. hyacint
 c. hyacinth

4. a. Joesjenko
 b. Joesjtsjenko
 c. Yushchenko

5. a. kleine- en hoofdletters
 b. kleine en hoofdletters
 c. kleine en -hoofdletters

6. a. valentijnskaart
b. Valentijnskaart
c. valentijns kaart

B. Vergroot uw woordenschat

1. *amelie*
a. bezieling
b. lief meisje
c. ontbreken van ledematen
2. *coelacant*
a. hemels gezang
b. lid van een bedelorde
c. soort vis
3. *scafander*
a. duikerpak
b. geurig kruid
c. Romeinse soldatenlaars
4. *unster*
a. balans
b. Noord-ler
c. overjas

C. Zoek de fouten

1. In vroeger dagen was de huisarts de spil in het web van Neerlands gezondheidszorgsysteem; echter wordt die functie vanwege het tekort van huisartspraktijken langzaam overgenomen door de eerstehulp post van een doorsnee ziekenhuis.

2. Numeri fixi, teruglopende studiefinanciëring en ghettovorming in grootsteden zijn oorzaken van deze malaise, evenals het toenemend aantal (vaak vrouwelijke-) artsen die een deeltijds baan ambiëren.

D. Extra

Waar komt de uitdrukking 'De geest is uit de fles' vandaan?

- a. uit de bijbel
b. uit de horeca
c. uit de sprookjes van Grimm
d. uit de verhalen van *Duizend-en-een-nacht*

De antwoorden vindt u op pagina 69.

Spaan

Uitgerangeerd

Henk Spaan

Officieel zeiden wij 'u' thuis.

'Papa, rookt u een pijp?' Van meet af aan moet ik onbewuste bezwaren hebben gekoesterd. Ik switchte naar de derde persoon enkelvoud.

'Papa, waarom rookt papa een pijp?'

'Gaat papa vanavond nu wéér naar het café?' Dit verzin ik. Wij waren zo arm dat cafébezoek er niet in zat, zelfs niet voor het gezinshoofd. Wij kwamen alleen in een café als een familielid het bezat. Hetzelfde gold voor kruidenierswinkels. Mijn oom had een kruidenierswinkel in de Haarlemmerstraat.

'Oom Louis, mag ik van u een pakje kauwgom voor niks?' Tegen ooms zeiden wij ook 'u'.

Dit is allemaal veranderd. De meeste mensen zeggen 'jaai' tegen elkaar. Er zijn uitzonderingen op deze regel. Tegen mij zeggen ze bijvoorbeeld allemaal 'u'.

Het was wel schrikken toen ik, nieuwe buurtbewoner, in 1979 op 31-jarige leeftijd voor het eerst een bezoek bracht aan de winkel van Jan de Melkboer op de Prinsengracht.

'Waarmee kan ik u van dienst zijn?', vroeg hij.

'Ik dacht dat ik aan de beurt was', zei ik, omkijkend.

Hoewel een 'u'-zegger in optima forma, heb ik een jaar of vijftien moeten wennen aan de tot mij gerichte beleefdheidsvorm. Zelf wil ik de afstand tot een gesprekspartner dus wel scheppen, maar doet hij, en vooral zij, het ook, dan voel ik me opeens oud.

Er zijn mensen die schipperen. Ze gebruiken een niet bestaand persoonlijk voornaamwoord tussen *u* en *je* in. Aan alles hoor je dat ze de keuze omzeilen. Hoe goed je ook luistert, je komt er niet achter. De verbasterde persoonsvorm biedt ook geen uitweg.

Ook in het Frans gelden ongeschreven regels. Zo is mijn vrouw 'Harriët' voor de burens in de Corrèze, terwijl ik 'Monsieur' ben. De dochters van de burens spraken we altijd aan met 'tu'. Nu ze getrouwd zijn en van de ene op de andere dag mevrouw, is het 'vous'.

Uit mijn jeugd herinner ik me de beledigende variant van het 'u'-zeggen. Wij kregen iemand in huis die eerst 'juffrouw' was, maar binnen het bestek van nog geen jaar via 'tante' evolueerde tot 'mama'. Dat was me iets te veel.

'U, mag ik de bloemkool?', luidde mijn vraag, die niet zelden door mij koel bestudeerde heftige emoties tot gevolg had.

Inmiddels word ik danig teruggepakt. Meisjes beneden de dertig zijn het ergst. Niet de tienervriendinnen van mijn dochter. Die zeggen tenminste 'jij'. Maar pas op als ze tien jaar ouder zijn. Ik werd gebeld door een redactrice van het studentenblad *Propria Cures*.

'Goedenavond, meneer Spaan, mag ik u iets vragen?' Er is geen doeltreffender methode om iemand het gevoel te geven totaal uitgerangeerd te zijn.

Van Breukske tot Bruchie

Twee nieuwe taalatlanten voor Nederland en Vlaanderen

Marc van Oostendorp - Meertens Instituut, Amsterdam

In maart verschijnen er twee nieuwe taalatlanten, die in detail beschrijven hoe in dialecten van het Nederlands en het Fries woorden en zinnen worden gemaakt. Voor geen enkele andere taal bestaan er al zulke uitvoerige studies. Hoe kwamen die atlanten tot stand? En wat kunnen we eruit leren?

Alleen de kleinste gemeente van Nederland kent geen verkleinwoorden: op Schiermonnikoog zeggen ze van oudsher niet 'mannie', 'menneke', 'mantsjie' of 'mannechie', maar 'lytjen man' ('kleine man'). Zoals je in het Engels ook alleen kunt zeggen 'little man' - *lytj* en *little* zijn zelfs aan elkaar verwant - en in het Frans 'petit homme'.

Andere Nederlandse en Friese dialecten kunnen alles verkleinen. *Fotootje*, *foteuken*, *feuteke*, *fototjie*: ieder kerkdorp heeft inmiddels zijn eigen kleine tegenhanger van *foto*, ook al bestond dat woord honderd jaar geleden nog niet. Bovendien is er in elke streektaal een ruime keuze aan achtervoegsels. De standaardtaal heeft *-etje* (in *mannetje*), *-pje* (in *boompje*), *-kje* (in *koninkje*), *-je* (in *huisje*) en *-tje* (in *koetje*). De dialecten voegen aan dat lijstje nog tientallen mogelijkheden toe. Als er verkleind kan worden, zijn Nederlanders en Vlamingen uitzonderlijk inventief.

Voor het eerst zijn bijna al die mogelijkheden voor de moderne Nederlandse en Friese dialecten in kaart gebracht. Enkele tientallen verkleinwoorden - van *aapje* tot *zoontje* - in honderden dialecten zijn opgetekend in het eerste deel van de *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten* (MAND), dat in april verschijnt. In dat deel wordt ook aandacht besteed aan de manier waarop meervoudsvormen van zelfstandige naamwoorden worden gemaakt, en aan het onderscheid tussen mannelijke, vrouwelijke en onzijdige woorden. Tegelijkertijd verschijnt het eerste deel van de *Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten* (SAND), waarin een soortgelijk overzicht staat van verschillen in de zinsbouw. Voorzover bekend bestaat er voor geen enkel ander taalgebied zo'n gedetailleerd actueel panorama van woordvormen en grammaticale constructies.

Dialectwoorden

Wat betekenen de volgende verkleinwoorden? En uit welk dialect komen ze?

1. iërke	6. ploeoek
2. meske	7. kerken
3. puëtsje	8. kompie
4. staallechie	9. soontsje
5. neutje	10. zooneke

(Oplossingen: 1. 'oortje', dialect van Murrum, Friesland; 2. 'muisje', dialect van Tongeren, Belgisch-Limburg (in veel Brabantse dialecten betekent dit woord 'meisje'); 3. 'poortje', dialect van Laren, Gelderland; 4. 'stalletje', dialect van Hei- en Boeicop,

Zuid-Holland; 5. 'nootje', dialect van Sellingen, Groningen; 6. 'plooitje', dialect van Kamperhout, Vlaams-Brabant; 7. 'karretje', dialect van Buggenhout, Oost-Vlaanderen; 8. 'kommetje', dialect van Wijdenes, Noord-Holland; 9. 'zonnetje', dialect van Koudum, Friesland; 10. 'zoontje', dialect van Wellen, Belgisch-Limburg.)

Van Wulverdinghe tot Bellingwolde

Het heeft dan ook even geduurd voordat de atlassen er waren. Precies dertig jaar geleden, in 1975, kwamen Nederlandse en Vlaamse onderzoekers in Amsterdam bij elkaar om de eerste plannen te maken voor een nieuwe dialectatlas. Er was in de twintigste eeuw al een keer eerder een grootschalig atlasproject geweest waar men indertijd al vijftig jaar aan werkte en dat nog niet helemaal af was, de zogenoemde *Reeks Nederlandse dialectatlassen*. Deze voldeed echter niet meer aan de wetenschappelijke eisen van de tijd. De jonge onderzoekers die na die eerste bijeenkomst plannen begonnen te smeden voor de nieuwe atlas, wilden deze maken met behulp van de modernste technieken en aan de hand van de nieuwste taalkundige inzichten. Sommigen van de jonge onderzoekers van destijds zijn inmiddels met pensioen nu de eerste delen verschijnen.

De eerste opnamen van dialectsprekers voor de morfologische atlas werden in de vroege jaren tachtig gemaakt. Het werk aan de syntactische atlas begon ongeveer vijf jaar geleden. Duizenden mensen zijn in de loop van de tijd betrokken geweest bij de totstandkoming van de atlassen: onderzoekers die stad en

land afreisden met hun vragenlijsten, maar vooral veel dialectsprekers uit honderden verschillende plaatsen, van Wulverdinghe in Frans-Vlaanderen tot Bellingwolde in Noordoost-Groningen. Ook sprekers van Friese dialecten deden mee. In de komende jaren moet van zowel de MAND als de SAND nog een deel verschijnen.

De ondervraagde dialectsprekers waren geboren en getogen in de plaats waarvan ze het dialect spraken, net als hun ouders. Ze kregen lange lijsten met woorden en zinnen voorgelegd die ze in hun dialect moesten vertalen. Die lijsten zijn allemaal nauwkeurig in databanken ingevoerd. Met die gegevens zijn in de afgelopen jaren de kaarten getekend.

‘Toon wast hem’

Een kaart uit de *Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten* (SAND) laat zien dat er grofweg drie mogelijkheden zijn om de zin ‘Toon wast zich’ uit te drukken: behalve de standaardtalige vorm (de rode blokjes) zijn er gebieden waar men zegt ‘Toon wast hem’ of ‘Toon wast hemzelf’ (blauwe blokjes) en gebieden waar men zegt ‘Toon wast zijn eigen’ (gele blokjes). We weten dat *hem* de oudste vorm is: in de vroege Middeleeuwen zei iedereen in het Nederlandse taalgebied ‘Toon wast hem’ als Toon zowel de wasser als de gewassene was.

Op een bepaald moment zou men op zoek zijn gegaan naar een ander woord, mogelijk vanwege de dubbelzinnigheid van ‘Toon wast hem’ (dat immers ook kan betekenen dat Toon iemand anders wast dan zichzelf). Uit Duitsland rukte via het oosten de vorm *zich* op, die werd overgenomen in de standaardtaal (vandaar dat er behalve in het gebied dat aan Duitsland grenst ook in de overwegend standaardtalige Randstad wat rode blokjes te vinden zijn). Elders kwam de vorm *zijn eigen* op, en gaandeweg werd het inheemse *hem* verdrongen naar de randen: Friesland en de provincies West- en Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant. Het gebeurt vaker dat we de oudste vormen vinden aan de randen van een taalgebied, en dat er dus overeenkomsten zijn tussen het zuidwesten en het noordoosten.

De gegevens voor de kaart ‘Toon wast hem’ zijn verkregen door aan de informanten bovenstaande tekening te tonen, met het verzoek deze te beschrijven. Een probleem daarbij was dat sommige mensen dingen zeiden als ‘Hij wast zijn arm’ in plaats van de gewenste zin.

Mythische strijd

Er valt voor de liefhebber uit die kaarten van alles te leren, bijvoorbeeld over de geschiedenis van het Nederlands. Het gaat op het eerste gezicht om bescheiden vragen: hoe zag het achtervoegsel voor het verkleinwoord er oorspronkelijk uit? Als we ervan uitgaan dat alle Nederlandse dialecten dezelfde oorsprong hebben, wat is dan de gemeenschappelijke oorsprong van alle varianten van pakweg *bruggetje* - ‘brochke’ (zoals ze zeggen in Finsterwolde, Groningen), ‘breukske’ (in Mechelen-Bovelingen, Belgisch-Limburg), ‘bruchie’ (in Ursem, Noord-Holland) en ‘bruggetche’ (in Hellevoetsluis, Zuid-Holland)?

Al aan het begin van de twintigste eeuw discussieerden doorgaans bedaagde neerlandici als Wobbe de Vries en G.G. Kloeke zo heftig over dit soort vragen dat de auteurs van de atlas spreken van een ‘bijna mythische strijd’. Tegenwoordig nemen we aan dat het oorspronkelijke achtervoegsel ongeveer moet hebben geklonken als *iekien*. In sommige dialecten is de eerste klinker verdwenen (*-kien*), in andere dialecten is de tweede klinker veranderd in een *uh*-klank (*-ieken*), enzovoort.

Een volgende vraag is welke veranderingen precies plaatsgevonden hebben. In de standaardtaal, en in veel dialecten in het westen, moet bijvoorbeeld de oorspronkelijke *k*-klank veranderd zijn in *tj*: *manniekien* werd *mannetje*. Nu is een dergelijke verandering niet ongebruikelijk; we weten dat dit vaker gebeurd is. De *k* in het Nederlandse woord *kerk* en het Duitse *Kirche* is in het Engels (*church*) en het Fries (*tsjerke*) ook veranderd in *tj*.

Dat dezelfde verandering vooral in de verkleinwoorden in het westen gevonden wordt, is waarschijnlijk geen toeval: die gebieden in het westen waren in een ver verleden lange tijd Fries, zoals ook het Engels en het Fries ooit nauw verwant waren. Zo kan een oude verwantschap nu nog in een klein klankje teruggevonden worden.

Nooit zonder reden

Wie door de kaarten met verkleinwoorden van de morfologische atlas bladert, raakt onder de indruk van het vernuft waarmee het taalsysteem voor elk probleem een oplossing weet te bedenken. Ieder dialect is een uurwerkje dat door een geduldige klokkenmaker in elkaar is gezet. Waardoor de *k* veranderd is in een *tj* valt nu nog na te voelen. Spreek maar eens achtereenvolgens de woorden *koer* en *kier* uit. Zijn de *k*-klanken in die woorden precies hetzelfde? Niet helemaal. Bij de eerste is de achterkant van de tong helemaal achter in de mond opgeheven en raakt hij

het zogenoemde verhemelte. Bij de tweede is het aanrakingspunt een paar millimeter meer voor in de mond, bijna bij het harde verhemelte. Iedereen doet dat zo, gedachteloos: als je het anders doet, klinkt het vreemd. Als je je tong nog een klein beetje meer naar voren duwt, krijg je een *tj*: *tjier*.

De kaart over de verkleiningsuitgang van *mannetje* in de *Marfologische atlas van de Nederlandse dialecten* (MAND).

De klanken liggen zo dicht bij elkaar dat het niet zo verwonderlijk is dat de ene in de andere verandert. Het is denkbaar dat iemand zich een keer verspreekt en 'mannetje' zegt in plaats van 'mannekie'. Als andere mensen dat overnemen, is een taalverandering geboren. Ook in allerlei andere talen, die veel minder verwant zijn aan onze dialecten, vind je dit soort veranderingen. De eerste medeklinker in het Latijnse woord voor 'vijf', *quinque*, was bijvoorbeeld een *k*, en de volgende klinker was een *ie*. In het Italiaans zegt men nu 'cinque', met een *tj*-achtige klank. (In het Frans is de tong nog verder naar voren geschoven en zegt men 'cinq' met aan het begin een *s*-klank, die bijna bij de tanden gemaakt wordt.)

Er is nog een voorbeeld dat laat zien dat er in taal nooit iets zonder reden gebeurt. In dialecten waar het achtervoegsel *-ke* is, ontstaat een probleem als het te verkleinen woord al op een *k* eindigt: hoe houd je die twee *k*-klanken uit elkaar? Veel dialecten hebben voor dezelfde oplossing gekozen: door er een *s* tussen te plaatsen, zodat je 'boekske' zegt. In sommige dialecten wordt die oplossing uitgebreid naar alle woorden die eindigen op klanken die je met de achterkant van je tong maakt, zoals de *g* (*vliegske*) of de *ng* (*dingske*). Zo'n *s* duikt dus niet 'zomaar' op, maar dient om klanken die te veel op elkaar lijken uit elkaar te houden.

Eigenheid

Een andere bevinding komt voor sommigen misschien ook als een verrassing. Alle verschillen zijn opgetekend in de afgelopen 25 jaar - dat wil zeggen, in een periode waarin veel mensen meenden dat het traditionele dialect snel aan het verdwijnen was, of zelfs al zo goed als uitgestorven was. Zonder twijfel is het waar dat de mensen nu niet meer zo spreken als vijftig jaar geleden, maar deze twee atlassen laten zien dat er nog steeds veel variatie is. Zelfs de gegevens in de syntactische atlas, die in de afgelopen vijf jaar verzameld zijn, laten zien dat er grote verschillen zijn tussen het ene gebied en het andere.

Bovendien: als het oude dialect verdwijnt, wordt dat niet altijd per se vervangen door het Standaardnederlands. Dat hoor je op Schiermonnikoog. De dialectspreker die daar gevraagd werd om het kleinwoord voor *man*, zei eerst 'lytjen man', zoals zijn ouders of grootouders dat ook zouden hebben gedaan, maar na enig aandringen noemde hij ook een heuse verkleinvorm. Dat was niet het Standaardnederlandse *mannetje*, maar klonk ongeveer als *maajntsjen*. Dat is een vorm die veel lijkt op wat je elders in Friesland hoort, maar die in de medeklinkers na de klinker toch weer net iets anders klinkt: Schiermonnikoogser. In de details verschuilt zich de eigenheid van de streektaal; de nieuwe atlassen laten zien hoeveel van die details er nog altijd zijn.

Voor meer informatie over de uitgaven zie www.meertens.nl

Atlassen op internet

Alle gegevens die gebruikt zijn voor de papieren atlassen kunnen ook worden doorzocht via de website van het Meertens Instituut in Amsterdam, een van de onderzoeksinstituten die nauw bij deze projecten betrokken zijn (www.meertens.nl). Op deze website staan zelfs veel meer 'ruwe' onderzoeksgegevens dan in de papieren atlassen, omdat lang niet alle antwoorden op alle vragen een plaatsje vonden in de officiële uitgaven. Wat dan weer ontbreekt op de website is het uitvoerige commentaar en de speciaal gemaakte kaarten.

Op de website kan men op verschillende manieren zoeken in alle gegevens, en er desgewenst ook zelf kaarten mee maken. In sommige gevallen is hiervoor wel enigszins specialistische taalkundige of dialectologische kennis vereist; zo moet men vertrouwd zijn met fonetische tekens.

De morfologische gegevens zijn al enige tijd beschikbaar en kunnen via de website van het Meertens Instituut ook via een tegen kostprijs te bestellen cd-rom worden geraadpleegd. De gegevens over zinsbouw komen in april on line, wanneer de twee atlassen worden gepubliceerd.

Bij wijze van zeggen

De zwarte hand

Riemer Reinsma

Afgelopen zomer kwam ik de uitdrukking *de zwarte hand* voor het eerst tegen - althans: ik werd me er toen pas van bewust dat ze bestond. In *NRC Handelsblad* van 21 juli 2004 begon een artikel als volgt: 'Grote ongelukken kunnen in een klein hoekje zitten. Zeker als de zwarte hand meedoet en ervoor zorgt dat kleine vergissingen op een ramp uitlopen.' Ik zocht de uitdrukking op in Van Dale, maar nee: niets. De betekenis is blijkbaar 'sturende macht op de achtergrond', 'noodlot'.

Toen ik verder ging zoeken, bleek dat *zwarte hand* ook een iets specifiekere betekenis kan hebben. In een bericht over hevige rellen in Argentinië schreef *de Volkskrant* dat president De la Rúa 'een zwarte hand [zag] achter het geweld' (10-5-2002). Hier gaat het kennelijk om een duistere, kwaadaardige macht die op de achtergrond manipuleert.

Ook in de beroemde jeugdboeken over Pietje Bell komt een bende van De Zwarte Hand voor.

Waarom die hand? En waarom is die hand zwart? De hand staat blijkbaar voor 'invloed'. We zeggen immers ook: 'die of die heeft ergens de hand in gehad'. En zwart is hier vermoedelijk de symboolkleur voor de duivel.

Maffia

De uitdrukking straalt iets jongensboekachtigs uit, een wonderlijke mix van mysterie, avontuur, romantiek en dreiging. Mijn eerste gedachte was dan ook: zou er verband zijn met de roemruchte jongensbende De Zwarte Hand van Pietje Bell, die vanuit het geheime clubhuis de ene na de andere criminele bende oprolt?

Uit nader onderzoek blijkt déze Zwarte Hand, met hoofdletters, een heel concrete oorsprong te hebben: de maffiabendes die tussen 1890 en 1920 in de Verenigde Staten onder deze naam burgers afpersten. Op de anonieme brieven die ze naar hun beoogde slachtoffers stuurden, was een zwarte hand te zien: de hand van de afzender, in inkt gedoopt of in kolengruis. Burgers die geen gehoor gaven aan de dreigbrieven, konden erop rekenen dat hun winkel of woonhuis werd opgeblazen of in brand gestoken, of er werd een familielid van het slachtoffer gedood. De Amerikaanse Zwarte Hand-organisaties waren vertakkingen van de Napolitaanse camorra, een organisatie die in de negentiende eeuw tot wasdom was gekomen. In Italië zelf heetten de bendes *Mano Nero*, 'zwarte hand'.

Waarom was de hand zwart? De *Grande dizionario della lingua italiana* meldt dat 'zwart' in het Italiaans symbool is voor het hiernamaals, de dood. De zwarte hand moest dus ultieme dreiging uitdrukken.

Computerkrakers

Zwarte Hand is ook de bijnaam van een geheim genootschap dat in 1911 in Servië opgericht werd (Servisch: 'Crna Ruka'); officieel heette deze club Eenheid of Dood ('Ujedinjenje ili Smrt'). De leden waren legerofficieren en regeringsfunctionarissen die de eenheid van Servië nastreefden. Zij waren volstrekt niet op afpersing uit, maar hadden een zuiver politiek doel: Serviërs die buiten Servië woonden, bevrijden van het Habsburgse en het Turkse bewind waaronder ze leefden. De Servische Zwarte Hand gebruikte dezelfde methoden als de camorra. Om de dreigbrieven kracht bij te zetten gebruikte men symbolen als een glas vergif, een doodshoofd of een dolk waar bloed van afdruipt. Pas later werd de zwarte hand het 'officiële' symbool. In 1914 was de organisatie betrokken bij de moord op de Oostenrijkse kroonprins Franz Ferdinand - de aanleiding tot de Eerste Wereldoorlog. Ook de naam van deze Zwarte Hand was geïnspireerd op de Italiaanse camorra. Onlangs is de Servische Zwarte Hand weer tot leven gekomen - althans, een heel klein beetje. Het is onder meer de naam van een groep Servische computerkrakers die volgens www.smallzine.nl 'niet van plan is te rusten voordat alle leugenachtige sites van de Kosovo-Albanese van het internet zijn verdwenen'. Gelukkig vloeit er geen bloed, de groep beperkt zich ertoe onwelgevallige sites te laten crashen of daarin in te breken en eigen teksten aan te brengen.

Zwarte hand komt ook voor in de titel van een roman (uit 1976) van Louis Paul Boon, voluit geheten: *De zwarte hand, of Het anarchisme van de negentiende eeuw in het industriestadje Aalst*. De roman speelt rond 1900. De Zwarte Hand in dit boek is een anarchistenbende die in vrouwenkleden en met zwarte kappen over het hoofd inbraken pleegt bij rijken. 'De afdruk van de Zwarte Hand ontbrak, alsof deze met revolvers zwaaiende mannen het niet nodig vonden dit teken van de wraak aan te brengen.' Het is duidelijk: Boons Zwarte Hand is een broertje van die van Pietje Bell.

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

Richtlijnen spreekkoren

Nadat in het najaar van 2004 de voetbalwedstrijd ADO-PSV was gestaakt vanwege beledigende spreekkoren, heerste er verwarring over wat er nu wel en niet mag worden geroepen vanaf de tribune. Zelfs woorden die al tientallen jaren onbestraft door stadions schallen, zoals *hondenlul*, werden opeens weer onderwerp van discussie.

De KNVB gaf daarom de adviescommissie tuchtrecht opdracht een lijst op te stellen van 'niet-toelaatbaar geachte spreekkoren'. In januari presenteerde de voetbalbond de nieuwe richtlijnen. Wedstrijden mogen worden stilgelegd bij 'alle gevallen waarin kwetsende, beledigende, bedreigende, racistische en/of discriminerende teksten vanaf de tribune worden geroepen. Niet toelaatbare spreekkoren zijn: alle verwijzingen naar "hoer", ziekten en geslachtsdelen en alle kwetsende, beledigende, bedreigende, racistische of discriminerende verwijzingen naar ras, geloof of bevolkingsgroep.'

Wat betekent dat concreet? De KNVB noemt in zijn persbericht een handjevol voorbeelden van verboden termen. Naast *hoer* zijn bijvoorbeeld ook *harnas* en *geitenneuker* taboe, en in het verlengde daarvan 'imitaties van geitengemekker/schapengeblaas'. Verder mag een wedstrijd worden stilgelegd als er oerwoud-, sis- of 'vuurwerkgeluiden' gemaakt worden.

Of de nieuwe richtlijnen voor de zo gewenste duidelijkheid zullen zorgen, is nog maar de vraag. De lijst is 'niet limitatief'; ook 'andere kwetsende of discriminerende spreekkoren dan genoemde kunnen reden zijn tot het stilleggen c.q. staken van een wedstrijd'. In elk geval lijkt *hondenlul*, met zijn onmiskenbare verwijzing naar het mannelijk geslachtsdeel, zijn langste tijd te hebben gehad.

Bronnen: persbericht KNVB, Taalunieversum

Staatssecretaris Mark Rutte.
Ministerie van OCW

Grondwet. Het CDA en de Christen-Unie willen door het indienen van een initiatief-wetsvoorstel opnieuw proberen het Nederlands in de grondwet te verankeren. De bedoeling is een dam op te werpen tegen de door beide partijen gesignaleerde verdringing van het Nederlands door het Engels, en tegen de 'taalverloedering'. Een eerdere poging strandde in 1997. (*De Telegraaf, de Volkskrant*)

Mark Rutte, staatssecretaris van Onderwijs, maakt zich geen zorgen over het toenemend gebruik van het Engels op de universiteit. Het is volgens hem de lingua franca van veel wetenschappen, en het bereidt toekomstige academici voor op de internationale arbeidsmarkt. Dat schrijft hij in antwoord op een brief van de Stichting Nederlands. Die had hem gewezen op de taalclausule in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW), waarin staat dat - behoudens uitzonderingen - Nederlands de voertaal is aan de universiteiten. (Stichting Nederlands)

Suriname is op 12 januari officieel toegetreden tot de Nederlandse Taalunie. De associatieovereenkomst werd bekrachtigd tijdens een congres in Paramaribo, dat werd geopend door de Surinaamse president Venetiaan, in het bijzijn van onder anderen de Nederlandse en Surinaamse ministers van Onderwijs, Van der Hoeven en Sandriman. Met deze toetreding is de kans groot dat er in het nieuwe Groene Boekje, dat in oktober verschijnt, Surinaams-Nederlandse woorden komen te staan als *baboen* ('brulaap'), *cellenhuis* ('gevangenis') en *zwamp* ('moeras'). (NRC Handelsblad)

Suriname (2). Luttele dagen na de feestelijkheden in verband met de toetreding van Suriname tot de Nederlandse Taalunie lieten politici van verschillende partijen in de Surinaamse Nationale Assemblee weten dat zij liever willen dat het Engels de officiële taal van hun land wordt. De fractievoorzitter van de regerende Nieuw-Frontcoalitie, Otmar Rodgers, waarschuwde volgens dagblad *De Ware Tijd* zelfs voor 'taalimperialisme vanuit Nederland'. (NRC Handelsblad)

Laatste Dicos d'or. Op 23 januari vond de negentiende en laatste editie plaats van *Dicos d'or*, het Franse tv-programma waar *Het groot dictee der Nederlandse taal* op geïnspireerd is. Bernard Pivot, de Franse Philip Freriks, vond het na al die tijd wel welletjes: 'Ik word zeventig, en ik voel er niets voor dat mensen gaan zeggen: "Daar heb je die opa weer met zijn dictee".' (NRC Handelsblad)

De populairste voornamen van 2004 waren *Sem*, *Daan* en *Thomas* voor jongens en *Sanne*, *Lotte* en *Emma* voor meisjes. (Sociale Verzekeringsbank)

Voorlezen tegen dyslexie. Ouders kunnen leesproblemen en dyslexie bij hun kinderen deels voorkomen. Bijna tweederde van de kinderen met een verhoogd risico op leesproblemen blijkt toch goed te leren lezen als ze van jongs af aan worden voorgelezen. Zonder voorlezen is dit maar eenderde. De pedagoge Adriana Bus presenteerde deze bevindingen tijdens haar inaugurele rede aan de Universiteit Leiden, (persbericht Universiteit Leiden)

Tsunami. Bij alle verschrikkingen die de tsunami op tweede kerstdag vorig jaar in Azië veroorzaakte, valt de taalkundige kant van de zaak natuurlijk volkomen in het niet. Toch was er in de media ook redelijk wat aandacht voor het wóórd *tsunami*. Waar komt het vandaan? En zal het voortaan altijd doen denken aan die ene ramp, of wordt het juist zo algemeen dat je bijvoorbeeld gerust kunt spreken over 'een tsunami aan rapporten'? Autofabrikant Toyota vreesde dat eerste en trok de naam *Tsunami* voor een nieuwe sportauto terug. Een uitgebreid overzicht van *tsunami*-artikelen vindt u op onze website.

Koppelingen naar de originele berichten staan op de internetpagina www.onzetaal.nl/tamtam; let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Hom of kuit

Steek meer energie in vreemdetalenonderwijs

Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt maandelijks zo'n kwestie. Hij steekt daarbij zijn eigen mening niet onder stoelen of banken, en eindigt telkens met een stelling, waarop u kunt reageren.

Nederlanders blijken hun kennis van de talen die in de ons omringende culturen gesproken worden, schromelijk te overschatten. Is dat erg?

Duitse Weihnachtsmarkt: een uitstekende kans om de taalvaardigheid te oefenen.
www.hameln.de

Die overschatting heeft twee grote voordelen. De mensen worden er gelukkiger van en de taalleerder zakt de moed niet helemaal in de schoenen. Wie van tevoren op de hoogte is van de complexiteit van de taal die hij wil gaan leren, zou er waarschijnlijk niet over peinzen om aan dat leren te beginnen. Bij de meesten ontstaat die wanhoop pas halverwege, en dan hebben ze al zo veel geïnvesteerd dat ze met leren doorgaan.

Maar voor de rest werkt overschatting contraproductief. Iedereen lijkt het erover eens te zijn dat Nederlanders het talen leren in het bloed zit. Kennelijk denkt de regering er net zo over, want zij zag er geen been in om het aantal lesuren in de vreemde talen in te krimpen tot twee en zelfs één uur per week. Dat is te weinig om een vreemde taal bij te houden, laat staan dat je die zo kunt leren.

Nu de wal het schip aan het keren is (onze beheersing van het Duits en Frans is een ruïne, en met het Engels is het veel beroerder gesteld dan de meesten denken), is het moment gekomen om meer tijd en geld te steken in het vreemdetalenonderwijs. Maar het is te gemakkelijk om alleen naar de overheid te kijken.

Zou het vreemdetalenonderwijs niet veel meer kunnen inspelen op de toegenomen mobiliteit en moeten we de oefening in de vreemde talen niet zien als eigen verantwoordelijkheid van de leerlingen? Hoeveel scholieren bezoeken niet een dancefestival in de ons omringende landen? En voor wie dat te wild is: hoeveel Nederlanders hebben er niet rondgelopen op de kerstmarkt in Keulen? Naar mijn idee zijn dat uitstekende contactkansen om de taalvaardigheid te oefenen.

Daarom is mijn stelling deze keer:

Steek meer energie in het vreemdetalenonderwijs: bied middelbare scholieren minimaal drie uur per week onderwijs in de vreemde talen aan, en eis daarnaast van hen dat ze die talen zelf oefenen als ze in de omringende landen vertoeven.

Bent u het eens of oneens met deze stelling? Breng voor 14 maart uw stem uit op onze website: www.onzetaal.nl/homofkuit. U kunt ook per post reageren; stuur een briefkaart met 'Steek meer energie in vreemdetalenonderwijs' of 'Steek niet meer energie in vreemdetalenonderwijs' naar de redactie van *Onze*

Taal, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag van de stemming.

Uitslag vorige stemming

De stelling van de vorige maand was 'Zeg alleen wat je denkt als je vooruitgedacht en nagedacht hebt.' Het leek ons eigenlijk een wat slappe stelling, want laten we wel zijn: wie kan daar nu tegen zijn?

Maar dat blijkt bij u toch anders te liggen. Een meerderheid van 60,6% (532 stemmers) keert zich tegen de stelling. De stemverklaringen op de website maken duidelijk waarom: men vindt dat het altijd mogelijk moet zijn om te zeggen wat je denkt. Velen merken op dat de beleefdheid natuurlijk wel in acht genomen moet worden. Een minderheid van 39,4% (346 stemmers) is het eens met de stelling.

Antwoorden taaltest (zie pagina 63)

A. Spelling

1. a. cafeetje
2. c. geboorteoverschot
3. b. hyacint
4. b. Joesjtsjenko
5. b. kleine en hoofdletters
6. a. valentijnskaart

B. Woordenschat

1. c. ontbreken van ledematen
2. c. soort vis
3. a. duikerpak
4. a. balans

C. Zoek de fouten

1. *spin in het web*, 'echter, die functie wordt'/'die functie wordt echter', *tekort aan*, *doorsneeziekenhuis*
2. *studiefinanciering*, *gettovorming*, streepje na *vrouwelijke* moet weg, *deeltijdbaan/deeltijdse baan*

D. Extra

c. De uitdrukking 'De geest is uit de fles' is gebaseerd op het door de gebroeders Grimm opgetekende sprookje *De geest in de fles*. Daarin vindt een houthakkersjongen een fles met een kikker die eruit wil; als de jongen de fles opent, blijkt de kikker een geest die hem met de dood bedreigt. Het sprookje loopt overigens goed af.

Inzicht

Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Delflands

Delftenaar Henk Tetteroo schrijft in drie regionale kranten een column over allerlei aspecten van het Delflands, de streektaal die in en rond Delft gesproken wordt. Eind 2000 verscheen een eerste selectie uit zijn stukjes, onder de titel *Kreen en gruizig*, en inmiddels is er een tweede bundel uitgegeven, die *Wonen in woorden* heet. Tetteroo gaat in zijn columns vooral in op de talige kanten van een bepaald onderwerp uit het dagelijks leven (kleding, hooibouw, geld), maar schrijft ook over de algemene kenmerken van het Delflands, zoals zinsbouw en woordvorming. Overige onderwerpen die in het boek aan bod komen, zijn onder meer onnodig Engels en Delflandse schrijvers. Bevat een register.

Wonen in woorden. Over de streektaal van Delfland (2) is een uitgave van Quantes uitgevers en kost = 13,50 (ingenaaid, 176 blz.). ISBN 90 5959 027 9

Tekstboek vertaalwetenschap

Denken over vertalen is een bundeling van klassieke en toonaangevende essays over allerlei aspecten van de theorie en de praktijk van het vertalen. Het boek wil stimuleren tot nadenken (en discussiëren) over het vertalen, en het is dan ook in de eerste plaats gericht op studenten vertaalwetenschap en tolken-vertalers in opleiding. De beschouwingen zijn onderverdeeld in drie categorieën: geschiedenis en beschrijving, reflectie en theorie, en methodiek en kritiek. Gezamenlijk bieden ze een onvolledig maar boeiend overzicht van de verschillende manieren waarop er over vertalen werd en wordt gedacht.

Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap van Ton Naaijens e.a. is een uitgave van Uitgeverij Vantilt en kost = 29,90 (ingenaaid, 368 blz.). ISBN 90 77503 14 5

Didactiek van het vertalen

Geef twintig vertalers een literaire brontekst en ze zullen er twintig soms zeer verschillende vertalingen van maken. Het is dan ook niet verbazend dat de didactiek van het vertalen niet uitgaat van één zaligmakende methode, maar eerder de voors en tegens van verschillende benaderingen bespreekt. Volgens de samenstellers van de bundel *Vertaal!* moet de docent daarbij vooral een dialoog met de studenten tot stand brengen. De bundel bevat artikelen van acht ervaren docenten, die ieder hun eigen visie hebben op de praktijk van het vertalen, en die ieder aan de hand van een bepaalde tekst laten zien hoe je studenten aan het denken kunt zetten over die tekst en over de mogelijke vertalingen ervan.

Vertaal! Over de didactiek van het literair vertalen, onder redactie van Hilde van Belle en Henri Bloemen, is een uitgave van Acco en kost = 16,50 (ingenaaid, 126 blz.). ISBN 90 334 5643 5

Logopedisch vertaalwoordenboek

Net als in vele andere vakgebieden is ook in de logopedie en de audiologie het Engels de internationale voertaal. Om op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen is kennis van Engelse vaktermen dan ook onontbeerlijk, maar dat soort vaktaal is in gewone vertaalwoordenboeken niet terug te vinden. Het vorig jaar verschenen *Vertaalwoordenboek logopedie en audiologie* voorziet in die leemte. Het bevat de Nederlandse vertaling van 4950 Engelse termen, en de Engelse vertaling van 3600 Nederlandse. Behalve audiologische en logopedische terminologie bevat het boek ook veel relevante termen uit aangrenzende vakgebieden, zoals de psychologie en de pedagogie.

Vertaalwoordenboek logopedie en audiologie van Paul Corthals e.a. is een uitgave van Acco en kost = 17,20 (ingenaaid, 126 blz.). ISBN 90 334 5396 7

Interviewen

Michelle van Waveren kreeg in 2002 de scriptieprijs van het vakblad *De journalist* voor een verhandeling over harde interviewtechnieken, die we zo vaak toegepast zien als er op tv met politici wordt gesproken. Van Waveren betoogde dat het ook anders kan. Ze heeft nu een boek geschreven over interviewtechnieken die gebaseerd zijn op respect en beleefdheid en het laten ontstaan van 'een goede gesprekschemie'. Ook - of juist - met zulke technieken is het mogelijk antwoord te krijgen op brandende vragen, en wel door op de juiste manier de juiste vragen te stellen. Het boek bevat verder veel tips, een checklist, en vraaggesprekken met een aantal topinterviewers (onder wie Frénk van der Linden, Paul Witteman en Cisca Dresselhuys).

Interviewen. Onthullend en respectvol is een uitgave van Coutinho en kost = 24,- (ingenaaid, 224 blz.). ISBN 90 6283 446 9

Nederlands-Indonesisch

In 1990 verscheen het *Woordenboek Indonesisch-Nederlands* van A. Teeuw. Met het corresponderende deel Nederlands-Indonesisch werd in 1997 begonnen, door diverse samenwerkende instituten en universiteiten in Nederland en Indonesië. Eind vorig jaar is het voltooid. Het boek bevat zo'n 46.000 lemma's, met daarin equivalenten in het Bahasa Indonesia, grammaticale informatie, vaste verbindingen, voorbeeldzinnen en idiomatische uitdrukkingen. Het woordenboek, dat ook een beknopt grammaticaal compendium bevat, richt zich op Nederlandssprekenden. In Indonesië zal mettertijd een op Bahasasprekenden gerichte versie verschijnen.

Nederlands-Indonesisch woordenboek van Susi Moeimam en Hein Steinhauer is een uitgave van KITLV Uitgeverij en kost = 49,90 (gebonden, 1125 blz.).
ISBN 90 6718 227 3

Schrijven voor internet

Websites worden anders gelezen dan boeken, folders en tijdschriften; het presenteren van informatie op internet vraagt dan ook om een andere benadering. Speciaal voor de beginnende schrijver van webpagina's schreef Stans Hage-

man een handleiding waarin wordt ingegaan op structuur, stijl en lay-out van beeldschermteksten, waarbij ze onderscheid aanbrengt tussen archiverende, informerende en motiverende teksten. Het boek wordt afgesloten met een lijst van de belangrijkste aanbevelingen uit ieder hoofdstuk.

Schrijven voor het net Een praktische handleiding is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 18,- (ingenaaid, 136 blz.).
ISBN 90 12 10552 8

Taaletiquette

Ons taalgebruik is vaak ook ons visitekaartje; vandaar dat velen zich afvragen welke taal en (vooral) welke toon in bepaalde situaties gepast of gewenst zijn. In het *Handboek taaletiquette* behandelt Van Dale-redacteur Pyter Wagenaar de normen voor en conventies van uiteenlopende, vooral schriftelijke taaluitingen zoals aanspreekvormen, verzoeken, sollicitatiebrieven, titulatuur en e-mailcorrespondentie. Ook gaat hij in op het verschil tussen schrijf- en spreektaal, eufemismen, argumenteren, drogredenen en de opvallendste verschillen tussen de Vlaamse en de Nederlandse etiquette.

Handboek taaletiquette is een uitgave van BZZTôH en kost € 13,50 (gelijmd, 175 blz.). ISBN 90 453 0367 1

Spreuken over ouder worden

In *Leeftijd en levensloop* verzamelde Karel Reestman (90 jaar) 4001 uitspraken, aforismen en korte literaire fragmenten over 'jong-zijn, ouder worden en vooral oud-zijn', zoals 'Al leef je zo lang mogelijk, de eerste twintig jaar vormen altijd de grootste helft' en 'Een jonge ooi en een oude ram geven binnen het jaar een lam.' De citaten zijn ingedeeld in rubrieken, zoals 'arbeid', 'eenzaamheid', 'gezondheid' en 'laatste woorden'.

Leeftijd en levensloop. 4001 spreuken over ouder worden is een uitgave van DAMON en kost € 16,90 (ingenaaid, 512 blz.).
ISBN 90 5573 571 X

Zakelijk Engels

Werknemers van internationaal georiënteerde bedrijven en instellingen zullen een Engelse tekst of brief doorgaans wel begrijpen, maar er zelf een schrijven zal hun vaak veel moeite kosten. Speciaal voor hen is er nu het *Handboek zakelijk Engels* van de Engelse-communicatiedeskundigen Andrew en Astrid Baxter. Hun boek biedt hulp bij het schrijven van allerhande zakelijke teksten (brieven, cv's, e-mails,

advertenties, et cetera), maar ook bij mondelinge presentaties, vergaderingen, telefoongesprekken en borrelpraat Circa eenderde van het boek is gewijd aan de 'taalkundige valkuilen' van het Engels in algemenere zin.

Handboek zakelijk Engels is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 27,50 (ingenaaid, 336 blz.). ISBN 90 12 10550 1

Bijna vergeten woorden

Het Nederlands kent vele bijna vergeten woorden, 'die nog maar zelden worden gebruikt of die snakkend naar frisse lucht slechts in stoffige, futloze teksten te vinden zijn'. Journalist Frans Collignon vindt dat zonde en heeft daarom de mooiste verzameld in het onlangs verschenen *Het woordenreservaat*. Het bevat woorden als *aamborstig*, *balsturig*, *fnuiken*, *hakkenei*, *konkebijn*, *subiet*, *uitvaagsel* en nog zo'n 170 andere, die door Collignon in korte verhandelingen worden verklaard en toegelicht, en geïllustreerd met soms lange citaten uit allerhande bronnen.

Het woordenreservaat. Oude en nieuwe woordschatten in de Nederlandse taal is een uitgave van Acco en kost € 18,50 (ingenaaid, 142 blz.). ISBN 90 334 5665 6

Taalonderwijs

Taal verwerven op school is een handboek voor taaldidactiek dat vooral bedoeld is voor studenten en docenten aan lerarenopleidingen. Het boek is toegespitst op de situatie in Vlaanderen en behandelt alle onderdelen van het taalonderwijs aan kinderen (luisteren, spreken, lezen, schrijven, literatuur en taalbeschouwing), waarbij speciale aandacht wordt gegeven aan pedagogische en taaldidactische knelpunten.

Taal verwerven op school. Taaldidactiek voor basisonderwijs en eerste graad secundair, onder redactie van Frans Daems e.a., is een uitgave van Acco en kost € 27,50. (ingenaaid, 335 blz.). ISBN 90 334 5661 3

Nieuwe woorden

Taal van het jaar vier van Van Dale-hoofdredacteur Ton den Boon bevat 52 stukjes rond de nieuwe woorden van het afgelopen jaar. Elk stukje gaat in op een nieuwsfeit dat in de belangstelling stond (zoals het terrorisme, de Tokkies en de affaire-Lubbers) en op de gevolgen ervan voor onze woordenschat: wat waren de nieuwe woorden, welke woorden kregen een nieuwe betekenis en welke beleefden een revival? Het boekje - dat precies past bij de eerdere deeltjes, over de taal van het jaar nul, een, twee en drie - is alleen bij Onze Taal te bestellen. Er is slechts een beperkt aantal beschikbaar. Zie de aanbieding op blz. 56. Een gratis pdf-versie is te downloaden op de website van Van Dale: www.vandale.nl/nieuws/vandalenieuws.

Dialectreeks

De reeks 'Taal in stad en land' van Sdu Uitgevers, waarin alle grotere Nederlandse (stads)dialecten in twintig delen beschreven worden, is vorig jaar voltooid. De Belgische uitgeverij Lannoo zet de reeks nu voort door de dialecten in het Vlaamse taalgebied in kaart te brengen. Er zijn inmiddels drie delen verschenen: over het Belgisch-Limburgs, het Brussels en het Frans-Vlaams. Het uiterlijk van de boeken is gelijk aan dat van de Nederlandse delen, en ook de opzet is onveranderd: ieder boek gaat in op de geschiedenis van het dialect en behandelt de belangrijkste kenmerkende eigenschappen van de uitspraak, woordvorming en zinsbouw. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan de woordenschat en bevatten de boeken enkele voorbeeldteksten uit de streekliteratuur. De prijs is € 12,50 per deel (gelijmd, 128 bladzijden elk).

- * *Brussels* door Sera de Vriendt. ISBN 90 2095857 7
- * *Frans-Vlaams* door Hugo Ryckeboer. ISBN 90 2095856 9
- * *Belgisch-Limburgs* door Rob Belemans en Ronny Keulen. ISBN 90 209855 0

Moeilijke woorden

KriQ is de naam van een 'werkdagelijkse' e-mailnieuwsbrief waarin steeds een 'moeilijk, grappig, modern of modieus' woord (bijvoorbeeld *parafillie*, *piteus*, *plebiscitair*) wordt verklaard en toegelicht. Het is een gratis service (voor aanmeldingen zie www.kriq.nl), maar wie er toch voor wil betalen, kan voor € 14,95 donateur worden en ontvangt dan (naast andere extra service) het boekje *KriQ 2004. De 101 moeilijkste woorden uit de media*, met daarin een selectie uit de afleveringen van vorig jaar.

Ruggespraak

ruggespraak@onzetaal.nl

Discotheken verbieden kleding

Spits

Na elke bliksem volgt een donderdag.

Zo zit dat

Maar of alle woningen kunnen worden verkocht? 'Die op de derde verdieping wordt moeilijk', vreest Délon Rutjes. 'Het is tenslotte een gebouw zonder trap. Wij zijn gaan wonen op de eerste verdieping, dat is te doen.'

De Stentor

Op zondag 12 december organiseert Museumboerderij Hagedoorns Plaatse een sfeervolle adventmarkt in de boerderij. Vrijwilligers van het museum komen tot leven in de kerststal.

Nieuwsbrief VVV Veluwe IJsselvallei

ZUNDERT - Een dronken automobilist heeft gisterochtend in het centrum van Zundert negen voetgangers aangereden. Zes van hen moesten naar het ziekenhuis, waar de verwondingen bleken mee te vallen. Het lukte omstanders in eerste instantie de beschonken man in zijn auto te stoppen, maar even later wist hij toch te ontkomen.

Provinciale Zeeuwse Courant

Greenpeace laat jager knuppelen

Zeehonden niet langer prioriteit

de Volkskrant

Vanaf hier vertrekt u in een konvooi met andere jeeps naar de woestijn. U stopt vaak bij een fata morgana.

www.hurghada-info.nl

BERNHARD BELDE PARTY AL TOEN HIJ NOG LEEFDE...

Noordhollands Dagblad

De aan ons kenbaar gemaakte op- en aanmerkingen zijn zoveel mogelijk in deze uitgave verwerkt, waarmee wij uiteraard hopen u weer wat beter van dienst te zijn. Zo is onder andere het geslacht van de tandarts zichtbaar gemaakt.

InformANT, uitgave van de Associatie Nederlandse Tandartsen

Bij oudere patiënten duurt de ziekte niet alleen langer dan normaal, maar bejaarden lopen ook nog eens meer risico op uitdroging. Oppedijk: 'Dat is it grutste gejaar. Dus wy moatte der foar soargje dat wat derút giet, der ek wer yn komt.'

Leeuwarder Courant

Het nieuwe anti-ageing denken

Realiseer zelf een natural make-over zonder inspuitingen. Volgens een nieuw en uniek concept in Europa. **BioSkinJetting.®**. Wilt u zien en voelen hoe een BioSkinJetting behandeling in zijn werk gaat maak dan een afspraak voor 'n **gratis proefrimpel**

Advertentie in JA Magazine

Straf is zinloos voor plegers zelfmoordaanslag

de Volkskrant

[Nummer 4]

‘Maar in de kleur van je haar’

Nederlandse mondegreens

Kees van der Zwan

Hebt u, zo vroegen wij u vorig jaar, weleens een Nederlandse liedtekst verkeerd verstaan? Dat had u. Honderden ‘mondegreens’ ontvingen we, van ‘Midden in een winternacht ging de HEMA open’ tot ‘Laten we dansen mijn biefstuk’. Wat kan er allemaal misgaan, onderweg tussen de mond van de zanger en het brein van de luisteraar?

Hebt u ook altijd zeker geweten dat Bob Dylan zong: ‘The ants are my friends, they're blowin' in the wind’ - totdat u tot uw verbazing las dat het toch echt is: ‘The answer my friend is blowin' in the wind’? En bent u er nog altijd heilig van overtuigd dat er in ‘Purple Haze’ van Jimi Hendrix niet te horen is: ‘Excuse me while I kiss the sky’, maar: ‘Excuse me while I kiss this guy’? Dan bent u niet de enige. En er zijn nog veel méér liedregels die op zo'n manier verkeerd worden verstaan. Het verschijnsel komt zó vaak voor dat er zelfs een term voor is: *mondegreen*, een Engels woord dat ook in Nederland langzamerhand aan het inburgeren is. Het werd - en ook dat wordt steeds bekender - in 1954 gemunt door de Schotse schrijfster Sylvia Wright. Ze moest in haar jeugd een traditioneel lied zingen met de regels ‘They had slain the Earl of Moray / And laid him on the green’, maar verstond de laatste regel als ‘And Lady Mondegreen’. Vandaar dus *mondegreen*.

Ook in het Nederlands bestaan er mondegreens. Taalkundige Nicoline van der Sijs schonk er als een van de eersten aandacht aan, in een artikel over volksetymologie dat in de zomer van 1998 in *Onze Taal* verscheen. Van der Sijs bespreekt daarin allerlei veranderingen in teksten, bijvoorbeeld ‘Maar o wee, wat bitter smaakt’ in plaats van ‘Maar o wee, wat bitt're smart’, of ‘Hoe huppelt zijn paardje, het dekt op en neer’ in plaats van ‘Hoe huppelt zijn paardje het dek op en neer’. In haar vorig voorjaar verschenen boek *Hondsdrif* geeft ze nog een aantal voorbeelden, zoals ‘Hij komt van alzo hoge, zo ongeveer’ (moet zijn: ‘van alzo veer’) en - ook heel mooi - ‘met een broek vol zilverwerk’ voor ‘met een boek vol zilverwerk’ (uit ‘Altijd is Kortjakje ziek’).

Website

Intussen was er op de *Onze Taal*-redactie ook een meer dan gemiddelde belangstelling voor de mondegreen ontstaan. Op internet ontdekten we allemaal websites met verkeerd verstane liedregels, bijvoorbeeld www.kissthisguy.com (‘the archive of misheard lyrics’). Verlekkerd zagen we talloze voorbeelden, keurig in het gelid en voorzien van allerlei achtergrondinformatie - alleen viel het op dat het alleen maar om Engelstalige mondegreens ging. Wij wilden op de *Onze Taal*-website ook wel zo'n verzameling, maar dan met louter Nederlandstalige gevallen.

Begin vorig jaar deden we daarom een oproep in het blad. Mochten we aanvankelijk nog even bang zijn geweest dat de lezers misschien zouden aarzelen om toe te geven dat ze soms iets helemaal verkeerd hadden verstaan, al gauw werd duidelijk dat er van valse schaamte geen sprake was. We ontvingen ruim 300 Nederlandse praktijkvoorbeelden, waarvan zo'n 250 verschillende. De inzendingen waren zelfs zó divers dat soms de vraag rees of we nu nog wel met een mondegreen te maken hadden.

Grenzen

Maar wat is een mondegreen eigenlijk precies? In de vakliteratuur bestaat er geen volledige overeenstemming over (sommigen laten er bijvoorbeeld ook andere dan gezongen teksten onder vallen), maar doorgaans wordt eronder verstaan: een verkeerd verstande liedtekst - in de praktijk meestal een woord of een regel. Dat lijkt een heldere definitie, maar meteen al bij de eerste inzendingen werden de grenzen van de mondegreen danig afgetast. Iemand wist niet of hij in het lied 'M'n eerste' van Willy Alberti nu moest verstaan: 'Ik wandelde in 't laantje' of 'in 't maantje'. Kun je zo'n meerkeuzevraag nog wel een mondegreen noemen? Nee, waarschijnlijk niet. De essentie van de mondegreen ligt in de schok die ontstaat bij de ontdekking van wat er werkelijk blijkt te worden gezongen, en die schok zal achterwege blijven als er vooraf al sprake was van twijfel.

Ook buiten de boot vallen bewust geconstrueerde afwijkingen. Een inzender vertelde dat zijn vader altijd zong: 'Spiegelbeeld, kam je haren', in plaats van 'k kan je haten' (in 'Spiegelbeeld' van Willy Alberti's dochter Willeke), en voegde eraan toe dat daar altijd een tevreden lach bij klonk. Maar niet altijd is zulke informatie erbij geleverd. Daarom is het niet zeker of het kind dat 'in de groentela' verstond in plaats van

‘in de gloria’ (in ‘Lang zal ze leven’) werkelijk dacht dat het zo moest, of gewoon een beetje baldadig aan het doen was - ongeveer zoals kinderen in het beroemde sinterklaasliedje graag zingen: ‘paardje zwaar belazerd’ in plaats van ‘paardje zwaar beladen’. Als er geen duidelijke aanwijzingen waren voor het tegendeel, kregen zulke kinderverhaspelingen het voordeel van de twijfel, en werden ze gewoon als mondegreen beschouwd.

Ook een andere buitencategorie werd stilzwijgend toegelaten: overduidelijke mondegreens die toch niet het gevolg zijn van verkeerd verstaan. Kras voorbeeld: een zekere Aart was als kind erg verontwaardigd toen hij in een kerstlied hoorde: ‘Er is een kindeke geboren op aard’. De klanken van dat laatste woord waren feilloos bij hem doorgekomen, alleen kon hij er niet de bedoelde betekenis aan toekennen - om de voor de hand liggende reden dat hij nog niet vertrouwd was met zulke rare woordvormen als *aard*’.

De bak met twijfelgevallen was dus niet leeg. Maar het aantal onversneden mondegreens was nog steeds heel groot - zo groot dat het schreeuwde om rubricering.

Typische mondegreenklanken

Het eerste wat opvalt aan de mondegreenverzameling is dat de misverstane woorden qua klank erg lijken op wat ervoor in de plaats komt. Van dat verschijnsel lijkt ook doelbewust geprofiteerd te worden. Je zou dan kunnen spreken van een uitgelokte mondegreen. Annie M.G. Schmidt schreef in haar musicalliedje ‘Op een mooie pinksterdag’ de regel ‘vader is een hypocriet / vader is een lul’, maar toen het nummer in 1967 op de plaat verscheen, werd dat ‘lul’ te cru gevonden voor de radio. Daarom luidt het op de plaatversie ‘vader is een nul’, maar velen verstonden toch wel degelijk ‘lul’ - vast en zeker niet tot Annie Schmidts ongenoegen. Sterker: ze heeft waarschijnlijk bewust gezocht naar een nette variant die het makkelijkst verstaan kon worden als wat ze had bedoeld. Het qua betekenis en rijm net zo geschikte *sul* roept minder snel de gedachte op aan *lul* - des lijkt immers veel minder op de *l* dan de *n*.

Sommige klanken zijn kennelijk gevoeliger voor mondegreens dan andere. Dat blijkt ook uit de voorbeelden. Meer dan eens werd er een *ng*-klank gehoord waar die er niet was. ‘Banneling’ werd bijvoorbeeld verstaan als ‘bangeling’ (in een ander Annie M.G. Schmidt-lied: ‘Stroei-voei’) en ‘verlamt’ als ‘verlangt’ (in ‘Bagagedrager’ van Spinvis). Soms werd ook een *ng*-klank niet herkend. In het gelijknamige lied van Rob de Nijs werd ‘banger hart’ gehoord als ‘warmer hart’. Deze gevallen zijn goed verklaarbaar. De *m*- en *n*- en *ng*-klank liggen voor het gehoor zó dicht bij elkaar dat de verwarring nooit ver weg kan zijn.

Uitspraak

Wat er onderweg tussen de mond van de zanger en het brein van de luisteraar allemaal mis kan gaan, is heel vaak gewoon toe te schrijven aan een onduidelijke uitspraak. Dit meest voor de hand liggende dwaalspoor leverde meteen ook een van de vaakst misverstane tekstregels op. Zes inzenders meldden dat zij langere of kortere tijd in de veronderstelling hebben geleefd dat Frank Boeijen in zijn lied

‘Zwart wit’ niet zingt: ‘Denk niet zwart-wit / maar in de kleur van je hart’, maar: ‘in de kleur van je haar’. Heel vreemd is dat niet. In Boeijens wat hese en lijkige uitspraak klinkt ‘hart’ eigenlijk net zo als ‘haar’. Of, wat één inzender verstond, als ‘haat’. Ook ‘haard’ bleek mogelijk. Weer een ander hoorde zelfs ‘huid’ - wat wel toepasselijk lijkt, maar er inhoudelijk flink naast zit. In hetzelfde lied zaten nog meer obstakels. ‘Wie wil er bloed op de achterbank / van de werkelijkheid’, zingt Boeijen verderop, maar iemand was ervan overtuigd dat het was: ‘Dierenbloed op de achterbank / van de degelijkheid’. Een ander hoorde zelfs: ‘Dierinnenbloed op de achterbank / van een edele geit’ - totdat haar erop gewezen werd dat het was: ‘Wie wil er bloed op de achterbank / van de degelijkheid’; dat het niet ‘degelijkheid’ is maar ‘werkelijkheid’ ontdekte ze weer later, toen ze het voor de zekerheid maar even opzocht.

‘Zwart wit’ van Frank Boeijen wordt vaak verkeerd verstaan.

Foto: Hans-Peter van Velthoven

Bløf-zanger Paskal Jakobsen zingt ‘de eeuwigheid’; gehoord werd: ‘de hele geit’.

Foto: Sander Stoepker

Boudewijn de Groot zingt ‘van wie ik nog een tientje krijg’; gehoord werd: ‘pintje’ en ‘kindje’.

‘Zwart wit’ is duidelijk een topper onder de Nederlandstalige mondegrens, maar er zijn meer Boeijenliedjes die tot misverstanden leiden. In ‘Kronenburg Park’ zingt Boeijen, kennelijk over de vrouw van een hoerenloper: ‘Ze heeft nooit iets gevoeld / van z'n ontevredenheid’, maar iemand hoorde duidelijk: ‘Ze heeft nooit iets gevoeld / was een ontevreden meid’. Een andere lezer vatte de titelregel uit Boeijens ‘Koud in mijn hart’ op als het wat prozaïschere, maar zeker niet onlogischere ‘Koud in mijn haard’. Deze zelfde inzender verstond het ‘hart’ uit ‘Zwart wit’ trouwens niet als ‘haard’, maar als ‘haar’.

‘De hele geit’

Natuurlijk is Frank Boeijen niet de enige zanger met een uitspraak die voor ruis op de lijn zorgt. Zijn collega van de Zeeuwse band Bløf zingt in ‘Zeven nachten’: ‘Bij ied're kroeg die sluit / Ga ik steevast onderuit’, maar iemand vatte dit op als: ‘Ga ik steevast door de ruit’. In het Bløf-lied ‘Misschien niet de eeu-

wigheid' werd 'de eeuwigheid' verstaan als 'de hele geit', en in 'Harder dan ik hebben kan' hoorde iemand in plaats van 'harder dan ik drinken kan': 'harder dan ik denken kan'. Twee inzenders meenden dat er in 'Dansen aan zee' niet 'Laten we dansen m'n liefste' gezongen werd, maar 'Laten we dansen mijn biefstuk'.

Ook Boudewijn de Groot werd meer dan eens genoemd. 'Groot te worden zonder diep berouw en spijt' (in 'Testament') werd verstaan als 'Grote woorden zonder diep berouw en spijt', en ook als 'Grote woorden zonder diepe rouw en spijt', en 'Daar zit Onipos en Lennaert Nijgh / van wie ik nog een tientje krijg' (in 'Picknick') als 'Daar zit Tony Vos en Lennaert Nijgh / Van wie ik nog een pintje krijg'. Behalve als 'pintje' werd dat 'tientje' ook twee keer gehoord als 'kindje'.

Problemen die samenhangen met de uitspraak zou je bij uitstek verwachten bij zangers die in dialect zingen. Je zou dus denken dat liedjes van Rowwen Hèze, Skik en Normaal en masse verkeerd worden verstaan, maar bij de inzendingen zit er van deze drie bands maar één geval: in de Normaal-klassieker 'Oerend hard' werd 'Bertus op zien Norton' gehoord als 'Bertus op zien auto'. Hoe dat lage aantal moet worden verklaard, valt misschien af te leiden uit een andere schaarse streektaalmondegreen. 'In nije dei' van de Friese groep De Kast bevat de regels 'Jou my dyn hân, jou my dyn hert, / asto it doarst mei my' ('Geef mij je hand, geef mij je hart, / als je het aandurft met mij'). Dat laatste werd verstaan als 'asto it dochst mei my' ('als je het doet met mij') - en wel door een Fries. Dat wijst er misschien op dat liedjes in streektaal vooral worden mee- of nagezongen door streektaalgenoten.

Woordenschat

Lang niet altijd is precies vast te stellen wat de oorzaak is van een mondegreen. Wél is zeker dat behalve de zanger ook de luisteraar er een rol bij speelt, bijvoorbeeld als hij bepaalde woorden niet kent. Of nóg niet kent, want in de categorie mondegreens die terug te voeren zijn op een beperkte woordenschat van de luisteraar, zitten er heel veel die zijn opgetekend uit de mond van kinderen. De kindermondegreens zijn trouwens sowieso goed vertegenwoordigd: ze vormen bijna de helft van alle toegestuurde gevallen; niet zelden komen ze ook voor in de zogenoemde 'Juf'-boekjes die in de jaren zestig in grote oplagen verschenen, zoals *Juf, daar zit een weduwe in de boom*.

Kinderen zijn bijvoorbeeld niet vertrouwd met Latijn, en daarom is het niet verwonderlijk dat ten minste drie van hen in het lied 'Gloria in excelsis Deo' dachten te horen: 'in de cel zit Theo'. Net zo begrijpelijk is het dat kinderen zich weinig kunnen voor-

Een kind weet dat je olifanten meestal in de dierentuin ziet, en niet in het bos, dus zong er een in plaats van 'Olifantje in het bos': 'O lief hondje in het bos'.

stellen bij iets archaïsch als *vloeiend en klaar*, in de regel 'Hun liederen vloeiend en klaar' (uit 'De herdertjes lagen bij nachte'). Eén keer werd dat gezongen als 'vloeibaar en klaar', een andere keer als 'gloeiend en gaar'.

Het woord *illusie* zegt een kind ook niet veel. Henk Westbroek zong in zijn band Het Goede Doel de gevleugelde regels 'Eén keer trekje de conclusie / vriendschap is een illusie' (uit 'Vriendschap'); een kind maakte daarvan het iets explicietere

‘vriendschap is er en ruzie’. Een jeugdig brein kan natuurlijk ook niets met het woord *olmen*; daarom werd het, in ‘De uil zat in de olmen’, als vanzelf *oven*.

En zo zijn er nog heel wat voorbeelden. Een van de meest misverstane liedjes is ‘Zie ginds komt de stoomboot’; behalve dat ‘het dek’ (dat maar liefst tien keer is verstaan als ‘het dekt’) komt daar ook het in jeugdige oren vast behoorlijk onbekend klinkende ‘wimpels’ in voor, in de regel ‘Hoe waaien de wimpels / al heen en al weer’. Vijf keer werd daar ‘zijn wimpers’ van gemaakt, één keer ‘de winkels’.

Dat kinderen de oplossing van hun onbewuste woordenschatprobleem bij voorkeur zo dicht mogelijk bij huis zoeken, blijkt wel uit het voorbeeld van twee broertjes, Wiep en Gart geheten. In het lied ‘Zie de maan schijnt’ zongen ze natuurlijk niet ‘Wie de koek krijgt, wie de gard’, maar: ‘Wie de koek krijgt, Wiep of Gart’.

Mondegreens als taallaboratorium

Marc van Oostendorp

Elke dag verandert de uitspraak van het Nederlands een beetje. Die veranderingen zijn zo klein dat we het meestal nauwelijks merken: kleinkinderen praten iets anders dan hun grootouders, en Nederlandstaligen van duizend jaar geleden zouden wij waarschijnlijk nauwelijks kunnen verstaan.

Hoe komen die klankveranderingen tot stand? Sommige taalkundigen denken dat verkeerd verstaan een van de belangrijkste oorzaken is. Kinderen horen niet goed wat hun ouders zeggen, bijvoorbeeld omdat het lawaaiig is, omdat die ouders de woorden onduidelijk uitspreken of omdat er achtergrondgeruis is. Als die theorie waar is, zijn in ieder geval sommige ‘echte’ taalveranderingen te wijten aan mondegreens-op-groteschaal. Je zou dan verwachten dat de misverstanden in liedjes sterk lijken op klankveranderingen in het Nederlands en in andere talen.

Dat blijkt voor veel gevallen juist. Zo zien we in mondegreens vooral *t*- en *d*-klanken onbekommerd opduiken (‘het dek op en neer’ wordt ‘het dekt op en neer’, ‘mij’ wordt ‘meid’) of juist verdwijnen (‘hart’ wordt ‘haar’). In de geschiedenis van het Nederlands is datzelfde herhaaldelijk gebeurd: *nieman* (‘geen man’) werd *niemand*, *keller* (als in het Duits) werd *kelder*, en omgekeerd werd *weder* tot *weer*. In de Nederlandse dialecten hoor je het ook vaak: *knech* in plaats van *knecht* en *brommert* in plaats van *brommer*.

Een ander voorbeeld is dat in mondegreens de grenzen tussen woorden ineens op een andere plaats komen te liggen: ‘immer meer’ wordt ‘in het meer’. Ook daar zijn voorbeelden van uit de geschiedenis: *een orrenslee* was eigenlijk *een narrenslee* en het Vlaamse *een nonkel* komt van het Franse *un oncle*.

Zo bezien zijn mondegreens een laboratorium voor de onderzoeker van de taalgeschiedenis. Toch zijn ze voor dat doel nog niet vaak gebruikt - daarvoor zijn ze misschien te frivool. Op het weblog Language Log (www.languageelog.org), onderhouden door enkele bekende Amerikaanse taalkundigen, wordt wel geregeld aandacht besteed aan het verschijnsel.

[Vervolg ‘Maar in de kleur van je haar’]

Sommige kinderen horen in het kerstlied 'Gloria in excelsis deo': 'in de cel zit Theo'.

Logica

Behalve aan een gebrekkige uitspraak van de zanger en aan een ontoereikende woordenschat van de luisteraar kan een mondegreen ook te wijten zijn aan het wat minder logische verband waarin woorden soms staan. Een kind weet vast wel wat 'de hemel' is, maar als hij in een kerstlied hoort: 'Midden in een winternacht ging de hemel open', is het niet raar dat hij daarvan maakt: 'ging de HEMA open'. Een kind weet ook dat je olifanten meestal in de dierentuin ziet, en niet in het bos, dus zong er een in plaats van 'Olifantje in het bos': 'O lief hondje in het bos'.

Ook in volwassenenmondegreens worden min of meer onlogische verbanden onbewust hersteld. In 'Adieu café' van Herman van Veen is sprake van een kroeg waar een 'biljart en geen tv is', en 'waar opa op zijn sloffen / zijn nieren af komt stoffen'. Een inzender kende deze obscure uitdrukking (een eufemisme voor 'drinken') niet, en kon zich ook weinig voorstellen bij deze activiteit, vandaar dat hij er iets van maakte wat hij wél kon plaatsen: 'zijn dieren af komt stoffen', met de gedachte aan in oude cafés aan de muur opgehangen (koppen van) dieren. Een mooi voorbeeld van zingingeving is ook die Frank Boeijenmondegreen 'Dierinnenbloed op de achterbank / van een edele geit' (in plaats van 'Wie wil er bloed op de achterbank / van de werkelijkheid'); die 'edele geit' heeft vast alles te maken met dat 'dierinnenbloed'.

Freud

De oorzaken van mondegreens zijn over het algemeen dus te vinden bij zowel de zanger als de luisteraar. Een slechte uitspraak komt nóg minder goed door bij een slecht verstaander, moeilijke woorden zijn een nog groter probleem voor iemand met een beperkte woordenschat, en onlogische verbanden werpen een nog grotere barrière op voor wie wat minder weet. Maar er is één categorie oorzaken waarbij het misverstand toch vrijwel alleen op het conto van de luisteraar komt: de afdeling freudiaanse gevallen. In 'Stiekem gedanst' van Toontje Lager wordt, onder verwijzing naar een begeerd meisje, gezongen: 'Het panterbloesje en de spijkerbroek'. Twee inzenders maakten er altijd van: 'Het spant haar bloesje en haar spijkerbroek'. Een vrij duidelijk geval is ook, in het lied 'Kleine schooier' van De Trekvogels, jaren vijftig: 'Kleine schooljuf, met die scheur in je broekie', waar toch echt sprake is van een 'kleine schooier'. En ruim veertig jaar later zingt Spinvis in 'Bagagedrager': 'Zo is er altijd iets wat je verlamt, en is het niet de wiet dan is het wel de drank', wat door iemand wordt gezongen als: 'Zo is er altijd iets wat je verlangt...'

Zoals te verwachten viel, lieten veel inzenders hun mondegreen vergezeld gaan van aanvullende opmerkingen. Geregeld gingen die over het woord *mondegreen* zelf: was daar nu niet een ander, duidelijker en misschien zelfs wel Nederlandse woord voor te verzinnen? *Verluistering* werd aangedragen, en dat is inderdaad een stuk doorzichtiger dan *mondegreen*, net als het gesuggereerde *verhoring*. Dat laatste woord sluit mooi aan op het Duitse woord voor het verschijnsel: *verhören*, en ook wel op het Engelse *misheard (lyrics)*. Nicoline van der Sijs stelde intussen in haar boek *Hondsdrif* naar analogie van *mondegreen* de fictieve persoonsnaam *huldebiet*

voor. 'Nadat', schrijft ze, 'een jongetje het bekende lied: "Neem mijn stem, opdat mijn lied, u mijn koning hulde biedt" had meegezongen, vroeg hij namelijk: "Juf, wie is eigenlijk koning Huldebiet?"'

Vanaf 1 april 2005 is de hele verzameling Nederlandse mondegrens te vinden op de website van Onze Taal: www.onzetaal.nl/ot/mondegrens

Met dank aan alle inzenders.

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raam weg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
- Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
- Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
- Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.

Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Typ(e)fout?

Inge Suasso - Best

Naar aanleiding van J. Posthumus' interessante artikel '*Gesurft, geskate?*', over de spelling van Engelse werkwoorden in het Nederlands (*Onze Taal* januari), wil ik het volgende opmerken. Is het in het kader van de vernederlandsing van de spelling niet vreemd dat in *typéfout*, *typemachine*, *typediploma*, *type-examen*, et cetera (nog steeds) een *e* geschreven wordt, terwijl er geen stomme *e* (oftewel *sjwa*) te horen is? Je zegt [tiepfout], [tiepmachine], et cetera. Die *e* is kennelijk een relict uit de tijd dat *typen* nog op z'n Engels werd uitgesproken, dus met een *ij-* of *aai-*klank. Daarom moet die *e* er wél staan in woorden als *typecasting*, *typescript* en *typewriter*: het zijn Engelse woorden, ook al zijn ze ingeburgerd. Maar in *typéfout*, *typewerk*, et cetera is die *e* overbodig en daarom zouden deze woorden beter gespeld kunnen worden als *typfout*, *typwerk*, et cetera, al was het maar om ze te onderscheiden van woorden als *typeaanduiding*, *typecommissie* en *typemonster*, die niets met machineschrijven te maken hebben en die wél worden uitgesproken met een *ie-*klank plus een duidelijk hoorbare *sjwa*.

Resusaapje of rhesusaapje?

R(h)esus [1]: zonder h

Drs. A.A.F. Jochems - medisch bioloog en medebewerker van *Coelho zakwoordenboek der geneeskunde*, Bavel

Dr. B.A. van Dijk houdt in het januarinummer van *Onze Taal* een pleidooi voor de schrijfwijze *rhesus* in plaats van de officiële spelling *resus*. Zijn belangrijkste argument is dat de term waarvan het is afgeleid, *Macaca rhesus* ('resusaap'), ook met een *h*

wordt geschreven. In de gedachtegang van Van Dijk zouden we dan ook bijvoorbeeld de plantennamen *rus* en *rododendron* moeten schrijven als *rhus* en *rhododendron*. Zo worden ze tenslotte ook weergegeven in de wetenschap. Al sinds het Groene Boekje uit 1954 worden dit soort wetenschappelijke termen officieel vernederlandst, waarbij de letter *h* na de *r* is komen te vervallen. Het Groene Boekje vermeldt dus, evenals de grote Van Dale, *resus* in plaats van *rhesus*.

De auteur noemt het gebruik van Rh^+ en Rh^- als extra argument voor de schrijfwijze *rhesus*, maar dat snijdt geen hout. *Rh* is geen afkorting, maar een symbool, en voor symbolen gelden andere regels. Men hanteert hierbij veelal de eerste letter van het originele, Latijnse of Griekse, woord, in dit geval *R*. Dit symbool *R* staat echter al voor zo veel begrippen dat men er ter wille van de duidelijkheid een letter achter heeft geplaatst, te vergelijken met symbolen als *Ca* voor *calcium*, en *Pb* voor lood, in het Latijn *plumbum*.

R(h)esus* [2]: met *h

Adri van der Marel - huisarts, Venhuizen

In het januarinumnummer van *Onze Taal* pleit dr. B.A. van Dijk ervoor de *h* terug te plaatsen in *resus*. In zijn uitstekende betoog miste ik enkele argumenten. Van Dijk vermeldt bijvoorbeeld niet dat het weglaten van de *h* een breuk is met de medische historie, waardoor de toegankelijkheid en daarmee de waarde van tientallen jaren medische literatuur zou afnemen. Maar dat is nog maar een futiliteit vergeleken met de internationale isolatie die door de afschaffing van de *h* is ontstaan. De internationaal afwijkende schrijfwijze geeft bovendien een grotere kans op medische missers.

Schuttingwoorden

T. Groen - Vlaardingen

Ik herinner me nog hoe in mijn jonge jaren schuttingtaal bestraft werd met de opmerking 'Spoel je mond maar.' Bij een volgende keer kreeg je een draai om je oren, en werd er gezegd: 'Dat wil ik nooit meer horen, begrepen?' Het werd begrepen, hoewel soms vergeten.

Blijkbaar gelden er voor andere mensen andere normen. Zo bespreekt Ton Groenendijk in het januarinumnummer van *Onze Taal* (op blz. 26) uitgebreid een 'opgewaarderd' schuttingwoord. Je zou kunnen zeggen: 'Schuttingwoorden zijn toch ook Nederlandse woorden?' Jazeker, maar het gebruik ervan zal onderworpen moeten zijn aan normen van fatsoen.

Eeuwen geleden schreef Paulus in zijn brief aan de Efeziërs: 'Laat geen vuile taal over uw lippen komen maar alleen goede en waar nodig opbouwende woorden, die goed doen aan wie ze hoort' (Efeziërs 4:29). Als *Onze Taal* schuttingwoorden wil opwaarderen, haak ik af. 'Onze' taal is dan niet de mijne, helaas.

Naschrift redactie

Het is ongetwijfeld aanbevelenswaardig om het gebruik van woorden in het algemeen en schuttingwoorden in het bijzonder te onderwerpen aan normen van fatsoen. Alleen: die normen staan niet onwrikbaar vast. Ze hebben de neiging te veranderen. Dat is ook precies waar het stukje van Ton Groenendijk over gaat: over hoe het

kennelijk steeds minder onfatsoenlijk wordt om het woord *kut* te gebruiken. En om dat verschijnsel te bespreken, ontcom je er niet aan ook het woord zelf te noemen.

Gestopt met Nederlands schrijven

Jan Missinne - Tielt, België

Andries Brouwer reageert in de januariaflevering van de rubriek 'Reacties' op een uitspraak van spellingdeskundige Felix van de Laar over de (relatieve) ingewikkeldheid van de tussen-*n*-regeling. Brouwer gebruikt deze als alibi om z'n collegendictaten in het Engels te schrijven. Ik heb nog nooit zo'n belachelijke reden gehoord of gelezen om met zo veel minachting om te gaan met de eigen taal. Het is bovendien erg pretentius om te suggereren dat men het Engels beter beheerst dan het Nederlands (een zeldzame tussen-*n*-fout meegerekend). Ik hoop dat niet alle Nederlanders zo onzorgvuldig over hun moedertaal denken.

Vraag en antwoord Taaladviesdienst

PDF/pdf, MP3/mp3

? Hoe schrijf ik afkortingen die een type computerbestand aanduiden, zoals PDF/pdf en MP3/mp3?

! Zulke afkortingen kunnen met kleine letters geschreven worden als ze het bestand zélf aanduiden: ‘Heb je mijn pdf al ontvangen?’, ‘Ik heb je een mp3 gestuurd.’ Ook in samenstellingen en afleidingen zijn kleine letters juist: *pdf-bestand*, *mp3-speler*, *mp3'tje*. De meeste spellinggidsen en taaladviesboeken adviseren namelijk kleine letters te gebruiken in afkortingen die niet (meer) als naam fungeren, maar als soortaanwijzing. De *Spellingwijzer Onze Taal* schrijft weliswaar nog *MP3-bestand*, maar inmiddels lijkt het helemaal ingeburgerd als ‘gewoon’ woord.

PDF en *MP3* krijgen hoofdletters als ze de internationale standaard aanduiden voor het uitwisselen of opslaan van gegevens, zo meldt onder meer de Van Dale-gids *Afkortingen* (2003). Dus: ‘PDF is een veelgebruikt bestandsformaat.’ In die betekenis komen deze afkortingen in de praktijk echter veel minder vaak voor.

Uitnutten

? In een vacaturetekst kwam ik het woord *uitnutten* tegen: ‘het optimaal uitnutten van alle bedrijfsapplicaties’. Wat wordt daarmee bedoeld?

! De meest gebruikte betekenis van *uitnutten* is ‘ten volle benutten’. In de zin hierboven kan het vervangen worden door *benutten* of *gebruikmaken*; het aspect ‘ten volle’ zit immers al in het woord *optimaal*.

Het woord *uitnutten* was enkele keren onderwerp van discussie in oude jaargangen van *Onze Taal*; het was namelijk een germanisme, een (te) letterlijke vertaling van het Duitse woord *ausnutzen*. Al in de eerste jaargang (1932) werd voorgesteld het te vervangen door ‘(in gunstigen zin:) gebruik maken van, ten volle gebruik maken van, profiteeren van; (in ongunstigen zin:) opgebruiken, exploiteeren, uitzuigen, uitknipen; soms: uitputten’. En in 1941 sputterde de redactie: ‘*Uitnutten* is geen Nederlandsch, ook niet in de betekenis, die onze correspondent er nu nieuw en speciaal aan geven wil. En waarlijk geheel overbodig.’

Uitnutten staat in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (met de opmerking ‘german.’), maar ontbreekt in de hedendaagse woordenboeken. Het wordt ook niet vaak gebruikt, waarschijnlijk omdat *benutten* of *gebruikmaken* (*van*) meestal volstaat.

Vergrotende trap van *schor*

? Wat is de vergrotende trap van *schor*? Bijvoorbeeld: ‘Tijdens carnaval werd mijn keel elke dag... schorror’?

! De juiste vorm is *schorder*. Bijvoeglijke naamwoorden die op een *r* eindigen, krijgen een *d* in de vergrotende trap: vergelijk *verder*, *duurder* en *zwaarder* (*van ver*, *duur*

en *zwaar*). De *d* vereenvoudigt de uitspraak; *schorrer*, *verrer*, *durer* en *zwarer* zijn nu eenmaal niet prettig uitte spreken.

Bij andere soorten afleidingen doet zich hetzelfde procédé voor: van *gluren* maken we *gluurder*, bij *beheren* hoort *beheerder*, en een inwoner van Wassenaar is een *Wassenaarder*.

Vermeld staan

? Ik kom vaak de combinatie *vermeld staan* tegen, bijvoorbeeld: ‘Op de afrekening staat het bedrag vermeld.’ Volgens mij moet het zijn: ‘Op de afrekening is het bedrag vermeld’ of ‘Op de afrekening staat het bedrag.’

! Op de constructie *vermeld staan* is grammaticaal gezien niets aan te merken.

Een van de betekenissen van *staan* is ‘zich bevinden in zekere betrekking of verhouding die door een bepaling uitgedrukt wordt; vaak weer te geven door *zijn*’, zoals de grote Van Dale (1999) het omschrijft. Voorbeelden hiervan zijn *in hoog aanzien staan* en *in verband staan*, maar ook *genoteerd staan* en *geregistreerd staan*.

In deze gevallen is *staan* equivalent aan het koppelwerkwoord *zijn*. Traditioneel onderscheidt men in de grammatica negen koppelwerkwoorden: *zijn*, *worden*, *blijven*, *blijken*, *lijken*, *schijnen*, *dunken*, *heten* en *voorkomen*. Maar ook andere werkwoorden fungeren soms als koppelwerkwoord. De *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (1997) noemt onder meer *gaan* (‘Mijn jas gaat kapot’), *raken* (‘Het bootje raakte lek’), *vallen* (‘Het afscheid valt me zwaar’) en *staan* (‘Mijn neef staat bekend als een oplichter’). In de zin ‘Op de afrekening staat het bedrag vermeld’ kan *staat vermeld* dus gezien worden als een naamwoordelijk gezegde, waarvan *staat* het werkwoordelijk en *vermeld* het naamwoordelijk deel is.

Gonzo-journalistiek

? In februari overleed de Amerikaanse journalist Hunter S. Thompson. Volgens verschillende media was hij de grondlegger van de ‘gonzo-journalistiek’. Wat houdt dat woord precies in, en waar komt het eigenlijk vandaan?

Het boek *Fear and Loathing in Las Vegas* van Hunter S. Thompson werd in 1998 verfilmd.

! Gonzo-journalistiek (een vertaling van het Engelse *gonzo journalism*) is een vorm van verslaggeving waarbij het persoonlijke perspectief een belangrijke rol speelt. De verslaggever is een centrale figuur in het verhaal. De stijl is erg subjectief en kenmerkt zich onder meer door veelvuldig gebruik van de ikvorm, citaten, sarcasme, humor en overdrijving.

Kenmerkend voor de ‘ware’ gonzo-journalistiek is verder dat de tekst niet of nauwelijks wordt geredigeerd. Zo is het ook ontstaan: Thompson had uit tijdnoed en bij gebrek aan inspiratie ooit zijn letterlijke kladnotities ingeleverd toen hij een verslag van een paardenrace moest schrijven. Toen een andere verslaggever dat las, ene Bill Cardoso van de *Boston Sunday Globe*, riep hij uit dat het ‘pure gonzo’ was. Het duurde niet lang of *gonzo journalism* werd een bekend begrip.

Wat Cardoso precies bedoelde met *gonzo* en waar het vandaan kwam, is niet helemaal duidelijk; in het Italiaans betekent *gonzo* ‘onnozel, gek’, maar er zijn ook bronnen die het herleiden tot het Spaans, het Canadees-Frans of een groepstaal.

In elk geval is *gonzo* in het Engels een van de vele woorden geworden voor iets wat excentriek of krankzinnig is.

80 andere woorden voor *taskforce*

Taaladviesdienst

In het januarinumnummer stelden we het Engelse *taskforce* aan de orde, de aanduiding voor een groep deskundigen die tijdelijk samenwerken aan een speciale opdracht. Taskforces duiken vooral op bij de overheid, bijvoorbeeld de Taskforce Jeugdwerkloosheid en de Taskforce Handicap en Samenleving. In de praktijk wordt ook wel het Nederlandse *taakgroep* gebruikt; omdat dat een stuk minder krachtig klinkt dan *taskforce*, vroegen wij ons af of er een beter Nederlands alternatief te bedenken is. Daarop kwamen 47 reacties binnen, samen goed voor 80 alternatieven.

Zeven inzenders vonden *taakgroep* een prima vervanger van *taskforce*, maar de meeste deelden onze mening dat het inderdaad niet zo voortvarend klinkt. Zij stelden onder meer *taakteam* (8x), *daadgroep* (4x) en *taakploeg* (4x) voor (alle andere equivalenten werden slechts één of twee keer aangedragen). *Taakteam* heeft niet onze voorkeur, vanwege de Engelse oorsprong van het overigens geheel ingeburgerde *team*. Daarnaast blijkt *taakteam* in de praktijk al gebruikt te worden voor een 'zelfsturend team binnen een organisatie', een betekenis die niet overeenkomt met die van *taskforce*.

Daadgroep en *taakploeg* zijn wat ons betreft allebei geschikt als vervanger van *taskforce*. Beide klinken krachtig, de eerste door *daad* en de tweede door *ploeg*. Uiteindelijk hebben we besloten *taakploeg* tot winnend alternatief uit te roepen. Door *taak* sluit het beter aan bij *taskforce* dan *daadgroep*; bovendien roept *ploeg* bij ons een beeld van actie en daadkracht op. De eerste betekenis van *ploeg* die Van Dale (1999) geeft, is 'groep van personen die tot een bepaald doel bijeenbehoren of bijeenzijn'. Een taakploeg is dus een groep mensen die samengebracht zijn om een bepaalde taak te volbrengen - precies wat bedoeld wordt met *taskforce*.

Van de vier lezers die *taakploeg* voorstelden, is Jo Geval uit Hoorn als winnaar uit de bus gekomen. Zij ontvangt van de Stichting LOUT (Let Op Uw Taal) de boekenbon van € 25,-. We danken alle deelnemers voor hun bijdrage.

Ander woord voor... *sparringpartner*

Sparringpartner: iemand aan je eigen kant die weerwerk geeft.

Het woord *sparringpartner* is in de sportwereld al minstens een halve eeuw bekend. Een sparringpartner is iemand die voor sporters - in het bijzonder boksers en judoka's - als 'oefentegenstander' fungeert. Maar ook in de zakelijke wereld wordt het woord gebruikt, in een betekenis die in de gewone woordenboeken tot nu toe ontbreekt.

Al in 1989 omschreven Liesbeth Koenen en Rik Smits in *Peptalk & pumps* deze betekenis als 'iemand aan je eigen kant die weerwerk geeft, klankbord'. In *Van aai-instrument tot zwaluwstaarten* (2000), een boekje over adviseursjargon, geeft Charles den Tex meer informatie: 'Wanneer een adviseur de stootvastheid van zijn ideeën en concepten wil testen, dan zoekt hij een "sparringpartner", iemand met wie hij vrijelijk van gedachten kan wisselen en al pratend zijn eigen gedachten kan aanscherpen. "Heb jij vanmiddag tijd om even te sparren?" is een verzoek om tijd vrij te maken voor een gerichte brainstorm van twee personen.'

We zijn benieuwd of er een goed Nederlands alternatief bestaat voor *sparringpartner* in de zakelijke betekenis. Volstaat *oefenpartner* of *klankbord*, of is er iets beters te bedenken? Uw reacties kunt u tot 28 april insturen:

taaladvies@onzetaal.nl of Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Er ligt weer een boekenbon van de Stichting LOOUT klaar voor de winnaar.

Spaan

Lotusbloem

Henk Spaan

Vandaag gaat het over het woord *lotusbloem*. Om de een of andere reden hangt er een wolk van wartaal omheen waaraan het arme woord niets kan doen.

Vraag me niet hoe ik het weet, maar er bestaat een auto met een geurverstuiver. Bij aanschaf kan de koper kiezen uit negen verschillende geuren. Het via het dashboard bedienbare reservoirtje is vervangbaar. Als de ene geur niet meer bevalt, kan de bestuurder overschakelen op een volgende. Laten we ons over de taal van de geurenfolder buigen.

De lucht van de lotusbloem, een van de negen opties, wordt als volgt aangeprezen: 'Zuivere bloem met een mystieke geur. Luchtje met frisse accenten dat je meevoert naar de diepste zuiverheid.'

De lotusbloem is dus een zuivere bloem, wat de vraag doet rijzen of er onzuivere bloemen bestaan. De tekstschrijver zal toch niet bedoelen dat zuivere bloemen zich op een hoger niveau van moraliteit bewegen? Misschien meent hij dat onzuivere bloemen gekweekte bloemen zijn. De paradox is dan dat men bloemen soms juist kweekt voor de geur.

Enfin, deze 'zuivere' lotusbloem zou een mystieke geur afscheiden. Hierin schuilt een innerlijke tegenspraak. Mystiek is iets geheimzinnigs, iets raadselachtigs. Hoe kan een geur nu tegelijkertijd zuiver, dus eerlijk, zijn én duister? Ik zal de eerste niet zijn die constateert dat reclamemakers de taal op een ondoordachte, zo niet onfrisse manier gebruiken, en zo erg als 'de derde oksel' is een zuivere bloem heus niet, maar het kan geen kwaad de puntjes op de i te blijven zetten.

Ook is de lotusbloem geannexeerd door beoefenaars van de in China verboden religieuze beweging Falun Gong, getuige het verhaal 'De Mythe van een Kind: Lily de Lotusbloem', dat is geschreven door een discipel van Falun Dafa. Geen zuivere koffie, lijkt me.

Zo kwam ik terecht bij het bedrijf 'De Lotusbloem' van Greet Kettering uit Hapert. Bij haar kun je de Bach Bloesemtherapie bestellen, een geneesmethode 'die inmiddels in meer dan zestig landen wordt toegepast'. Sommig taalgebruik is een hogere vorm van verleidingskunst, of oplichting. Er bestaan 38 verschillende, door dr. Bach samengestelde watertjes, voornamelijk bereid uit wilde bloemen en bloesems van planten en bomen. Je mag er zo veel van nemen als je wilt: een paar druppels uit het pipetje per keer. Hierdoor worden negatieve gevoelens omgezet in positieve. Vergeleken met deze hekserij is religie het toppunt van rationaliteit.

Nog meer heeft de lotusbloem op zijn of haar geweten. Op een site van 'De Nieuwe Tijd' vond ik het artikel 'Een Lotusbloem als wegwijzer naar verwondering'. De sleutelzin leek me: 'In de stilte van de verwondering zul je het ware geluk vinden in de extase van dat speciale moment.'

Onder het kopje 'Lotusbloem' op een andere site: 'De polariteit tussen Water en Vuur speelt zich binnen de mens af tussen de Nieren en het Hart.'

Ik pleit ervoor dat wanneer we allerlei planten zoals de slanke gentiaan, de kleine zonnedauw, het kluwenklokje, de stengelloze sleutelbloem en de aangebrande orchis wettelijk tegen uitroeiing beschermen, er een verbod komt op misbruik van de merknaam *lotusbloem*.

Weg met doofstom

Anke-Bonny Hijlkema - beleidsmedewerker Dovenschap

Geregeld duikt het woord *doofstom* op in kranten en andere media als men *doofgeboren* of *doof* bedoelt. Dove mensen hebben een hekel aan dat *doofstom*, omdat het de verkeerde associaties oproept. Oorspronkelijk betekende *stom* weliswaar 'niet kunnende spreken', maar zo wordt het woord nauwelijks nog gebruikt. Tegenwoordig betekent het vooral 'dom'. Volgens horende mensen is *doofstom* helemaal niet denigrerend bedoeld, maar niemand zal het een compliment vinden als hij als 'stom' wordt bestempeld.

Bovendien is *stom* in de betekenis 'niet in staat om te spreken' hier niet van toepassing. Veel horende mensen gaan ervan uit dat doven niet kunnen praten, maar ze beschikken beslist over spraakvermogen. Er wordt op scholen voor dove kinderen erg veel energie en tijd gestoken in logopedie; de hoeveelheid kinderen die niet kunnen spreken is te verwaarlozen.

Redacties van tijdschriften en dagbladen hebben er vaak moeite mee om bepaalde woorden uit politiek correcte overwegingen te vermijden. Toch is het niet ongewoon dat een woord in onbruik raakt na protesten van een deel van de bevolking; denk maar aan *nikker*. Iedereen is het er inmiddels wel over eens dat dat een kwetsend woord is dat je niet zomaar kunt gebruiken om zwarte mensen mee aan te duiden.

Er is een tendens om steeds diplomatiekere woorden te gebruiken voor mensen die anders zijn dan wat men 'normale mensen' noemt. Zo keerde voormalig minister van Volksgezondheid Els Borst zich in 2001 tegen de term *idiot*, en het *Algemeen Dagblad* besloot vorig voorjaar de term *bejaarden* uit de krant te schrappen. Laat het dove deel van de maatschappij profiteren van deze trend en vervang het woord *doofstom* door gewoon *doof*. Dat woord is beslist géén belediging, want de dovengemeenschap heeft een positief zelfbeeld.

Een workaholic die geen 'nee' kon zeggen **Woordenboekmaker Johan Hendrik van Dale** **Lo van Driel**

Vorig najaar kozen lezers van *Onze Taal* de invloedrijkste taalgebruiker. Op de vierde plaats (na de Statenvertalers, Van Kooten en De Bie, en Marten Toonder) eindigde Johan Hendrik van Dale, grondlegger van het gezaghebbendste woordenboek van Nederland. Wie was hij en wat dreef hem?

Het grootste, bekendste en belangrijkste Nederlandse woordenboek is de grote Van Dale, vooral bekend als de 'Dikke Van Dale'. Zijn naam ontleent het woordenboek aan zijn eerste bewerker: Johan Hendrik van Dale.

Van Dales leven speelde zich af in het Zeeuws-Vlaamse Sluis, in het midden van de negentiende eeuw. Hij werd er geboren in 1828 en overleed er 44 jaar later aan de pokken (1872). Heel veel is er niet bekend over hem. De archieven van Sluis zijn aan het eind van de Tweede Wereldoorlog nagenoeg geheel verloren gegaan, inclusief de persoonlijke documenten van Van Dale. Maar door latere vondsten zijn er toch heel wat nieuwe gegevens over hem aan het licht gekomen.

Van Dale groeide op in het gezin van een beroepsmilitair, die zelden thuis was en op jonge leeftijd verongelukte. Zijn vader was met zijn militaire carrière overigens wel een buitenbeentje: generaties lang waren de Van Dales in Sluis en omgeving bakker, en ook twee van Johans broers verdienden hun brood door het zelf te bakken. Van Dale, die in zijn jeugd Jan werd genoemd, was ziekelijk van aard. Wellicht mede daardoor bleef hij langer op school dan gebruikelijk was en las hij veel.

Na zijn schooltijd volgde Van Dale een opleiding tot schoolmeester, en hij deed dat op de in die tijd gangbare manier. Hij werd eerst onderwijsassistent, en behaalde vervolgens de vereiste rangen. In de omgeving van Sluis werkte hij als hulponderwijzer en waarnemend hoofd. Jan van Dale trouwde met zijn buurmeisje Maria Moens, de dochter van de visboer, toen ze zwanger bleek, en hij probeerde toen wat te verdienen als huisonderwijzer.

Boeken en boekjes

Van Dale begint al jong te publiceren. Als huisonderwijzer moet hij veel vrije tijd hebben gehad: er zijn legio kleine publicaties van zijn hand uit die tijd, vooral over geschiedenis en taal- en letterkunde, maar ook over dialect en folklore. Al vrij snel volgen grotere artikelen en vooral schoolboekjes. Enkele jaren later krijgt hij de begeerde post van hoofdonderwijzer aan de school in Sluis. Zijn vergelijkend examen is excellent. Bovendien wordt hij archivaris van het stadsarchief, dat een rijke en omvangrijke verzameling documenten beheert.

Uit zijn publicaties blijkt dat Van Dale een grote belangstelling had voor de regionale geschiedenis. Daarnaast ging zijn interesse uit naar taal. Via het werk in het archief kwam Van Dale tot de studie van het Middelnederlands. Zijn schoolboekjes betreffen onder meer spelling, spraakkunst en bijbelse geschiedenis. Daarnaast schreef hij een buitengewoon aardig leesboek over de provincie Zeeland, en boekjes over spreekwoorden en het verbeteren van opstellen.

De stortvloed van bijdragen over streek- en stadsgeschiedenis van zijn hand komt vooral terecht in *Cadsandria*, een door hem opgericht jaarboekje voor

Zeeuws-Vlaanderen, en in *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen* (1856-1863), waarvan hij eveneens oprichter is.

Van Dale vestigt zijn naam als taalkundige vooral door zijn boekjes en boeken over zinsontleding, met name voor onderwijzers. Ook begint hij in vooraanstaande tijdschriften allerlei stukken over de Nederlandse taal te publiceren. 'Van Dale uit Sluis', zoals hij wel op congreslijsten voorkomt, krijgt daardoor een zekere naam en goede contacten in de wereld van onderwijzers en geleerden.

Woordenboek

Van Dale ontleent zijn grootste bekendheid natuurlijk aan zijn werkzaamheden als woordenboekmaker, hoewel die plaatsvonden in een betrekkelijk korte periode aan het eind van zijn leven - hij begon in 1868 aan dat woordenboek en werkte eraan tot zijn dood in 1872. In die vier jaar schreef hij bovendien een voor hem en zijn stad buitengewoon belangrijke geschiedenis van Sluis in de Middeleeuwen. Dat kostte hem anderhalf jaar en daarna was hij bijna een halfjaar overspannen.

Hoe kwam de schoolmeester uit Sluis nu tot de bewerking van een woordenboek? En waarom ging hij niet weg uit Sluis om in Leiden te werken aan het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), het grootste woordenboek van de wereld?

De antwoorden op die twee vragen staan - zo is uit eerder onderzoek gebleken - min of meer met elkaar in verband. Het WNT, waaraan Matthias de Vries (hoogleraar te Leiden) en Lammert te Winkel werkten, werd uitgegeven door een consortium van drie uitgevers: Thieme, Sijthoff en Nijhoff. *Uitgeven* is hier overigens een wat misplaatste term, want de werkzaamheden aan het WNT schoten niet erg op.

De onderneming was in de jaren vijftig van de negentiende eeuw breed opgezet met het exciperen van vele, vele boeken. Het concept dat De Vries opstelde, kwam neer op een gedetailleerde beschrijving van de ontwikkeling van elk Nederlands woord sinds de Middeleeuwen. Bovendien moest voor dat beoogde woordenboek eerst de spelling geregeld worden, en vervolgens moest de kopij uitputtend bewerkt worden. Dat kostte de twee redacteuren, van wie De Vries alleen in zijn vrije tijd aan het WNT werkte, te veel tijd. De uitgevers zagen de markt verlopen. Het WNT had wel een vernieuwde spelling opgeleverd, maar er bestond geen woordenboek waarin woorden volgens die spelling opgezocht konden worden. De hoop dat het WNT binnen afzienbare tijd aan de vraag naar zo'n woordenboek kon voldoen, bleek ijdel. En ondertussen moest de financiering van het eindeloze WNT-project uit de zak van de uitgevers blijven doorgaan.

Calisch & Calisch

De uitgevers betoonden zich slimme zakenlieden. Ten eerste zochten ze serieus naar versterking van de redactie van het WNT. Daarbij is Van Dales naam gevallen, en het is zo goed als zeker dat hij zichzelf heeft gepresenteerd. En ten tweede kochten de drie uitgevers de rechten van een bestaand handwoordenboek, inclusief alle nog resterende exemplaren. Dat was het *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* van I.M. Calisch & N.S. Calisch, dat was verschenen tussen 1861 en 1864. De bedoeling van Thieme, Sijthoff en Nijhoff was dit kleine handwoordenboek te laten verbeteren, met name wat de spelling betreft, zodat de markt bediend kon worden. In een ingewikkeld spel van handelen en onderhandelen is de onderwijzer uit Sluis zowel voor het WNT als voor de bewerking van het woordenboek van Calisch & Calisch in beeld gekomen. Van Dale bedankte voor de betrekking in Leiden, omdat hem geen volwaardig redacteurschap werd aangeboden, maar een betrekkelijk vage positie als medewerker. Dit moet hij te riskant hebben gevonden, of zelfs beneden zijn stand. Maar de verbetering van het handwoordenboek nam hij wel op zich.

De bewerking van het woordenboek van Calisch & Calisch heeft Van Dale veel serieuzer aangepakt dan de bedoeling van de uitgevers was: hij vulde het aan met vele trefwoorden, vooral op het gebied van de kennis der natuur, wat in die tijd een van de nieuwe onderwijsvakken was. De bewerking is geen meesterwerk, hoewel het destijds het beste was wat er was. Van Calisch & Calisch nam hij veel over, ook fouten. In zijn huis aan de Grote Markt van Sluis, dat hij net betrokken had, deed hij wat hij kon met een betrekkelijk kleine bibliotheek en enkele woordenboeken. Twijfelgevallen legde hij voor aan professor Matthias de Vries. Het feit dat de onderhandelingen over een mooie positie bij het WNT op zo'n pijnlijke manier waren misgelopen, heeft geen merkbare invloed gehad op hun relatie.

Een zachtaardige zenuwlijder

Over de persoon van Van Dale weten we niet zo veel. Hij was een vriendelijke, hulpvaardige man en een buitengewoon harde werker, een workaholic. Al bij zijn leven werd gezegd: 'Van Dale werkt zich dood.' Ontspanning kende hij niet. De weinige gegevens die we over hem hebben, wijzen erop dat hij tijdens zijn korte leven geteisterd werd door lange periodes van ziekte: hoofdpijn, koorts, overspannenheid - een zachtaardige zenuwlijder. Er zijn legio anekdotes in omloop die hem typeren als een halve malloot, maar daar is geen enkel bewijs voor. Vrijwel allemaal dateren ze van een halve eeuw later en vrijwel allemaal komen ze uit één bron.

Wie zich in zijn leven verdiept, vraagt zich af wat hem dreef. Zonder enige twijfel was hij een onderwijzer met een brede belangstelling en een grote kennis op het gebied van geschiedenis en taalkunde. Maar waarom zei hij nooit 'nee' als hem weer gevraagd werd zijn schaarse tijd en zijn gezondheid op te offeren aan projecten die ver beneden zijn niveau lagen? Waarom bewerkte hij eindeloos veel schoolboeken, en bovenal: waarom ging hij in op het verzoek dat woordenboek te bewerken, hoewel hij erg onder de werkzaamheden gebukt ging? We weten de antwoorden niet, maar een combinatie van ambitie en geldzucht heeft zo goed als zeker een rol gespeeld. En dat Van Dale zich gefrustreerd voelde over zijn positie en zijn gebrek aan een wetenschappelijke opleiding valt niet uit te sluiten.

Johan Hendrik van Dale (1828-1872).
Collectie A. Bauwens, Aardenburg

Bij zijn vroege, tragische dood in 1872 richtten 'zijne vrienden' een fraai doch sober grafmonument op. In 1924 herdachten 'vereerders' hem met ontelbare toespraken en een borstbeeld. Alle dertien drukken van de grote Van Dale liggen rond dat beeld in Sluis en belemmeren het zicht op wie hij was, op wat we over hem weten en op wat hij werkelijk deed met het woordenboek van Calisch & Calisch. De naam Van Dale suggereert dat Jan van Dale het woordenboek van de grond af opbouwde en verantwoordelijk was voor de huidige kwaliteit. Maar zo is het niet. Van Dale bewerkte een bestaand woordenboek, serieus en degelijk, maar zonder de wetenschappelijke bagage van een historisch-taalkundige of een lexicograaf. Dat is eraan af te zien, en reeds enkele decennia na zijn dood werd het woordenboek grondig bekritiseerd. Nieuwe uitgaven maken korte metten met Van Dales bewerkingen. Onder lexicografen werd al snel gezegd dat het woordenboek ten onrechte zijn naam droeg. Maar dat alles is geschiedenis: Van Dale is een van onze weinige landgenoten wier naam tot merksnaam werd.

Lo van Driel publiceerde eerder twee boeken over Van Dale:

* *Een leven in woorden. J.H. van Dale, schoolmeester - archivaris - taalkundige.* Walburg Pers, 2003.

* *'Ik ben voor hoera! om de uitspraak.'* *De lexicografische correspondentie tussen Matthias de Vries en J.H. van Dale.* Stichting Neerlandistiek VU Amsterdam/Nodus Publikationen Münster, 2004.

Bevruizen, totstoftrillen of dehydrografenis?

Een passende term voor een nieuwe uitvaart

Redactie Onze Taal

Binnen enkele jaren zal in Nederland de nieuwe vorm van uitvaart geïntroduceerd worden die in de pers al ‘vriesdrogen’ wordt genoemd - een term die meer doet denken aan oploskoffie dan aan het laatste eerbetoon aan een dierbare. Ruim 1200 lezers van *Onze Taal* deden een voorstel voor een nieuwe naam.

In het septembernummer van *Onze Taal* vroeg uitvaartorganisatie Yarden de lezers een passende term te bedenken voor een nieuwe vorm van uitvaart, en dat hebben we geweten: een recordaantal van 1238 lezers uit allerlei delen van de wereld verzonden bij elkaar ruim 750 verschillende alternatieven voor wat in de media vaak al ‘vriesdrogen’ wordt genoemd. Hoe zat het ook alweer met die nieuwe uitvaart? Nog eenmaal in het kort.

Nadat iemand overleden is, wordt het lichaam ondergedompeld in vloeibare stikstof van -196 °C en in ultrasone golven geplaatst, waardoor het uit elkaar valt. Dan wordt het water (of eigenlijk het ijs) in een vacuümcabine gescheiden van de rest, en vervolgens worden de niet-organische stoffen (kwik, chirurgisch staal) eruit gehaald. Het restant, circa dertig kilo organisch poeder, kan begraven worden en wordt binnen zes maanden volledig door de natuur opgenomen.

Begraafplaats Oud Eiken Duinen, Den Haag.

Foto: Onze Taal

Eén term

Het gaat dus om een vrij ingewikkeld proces, dat uit verschillende stappen bestaat - meer stappen in ieder geval dan bij een crematie of begrafenis. Hoe moet je daar nu een passende naam voor verzinnen? Sommige lezers probeerden zo volledig mogelijk te zijn door alle stadia van het proces in één term onder te brengen:

- *crio-fibro-dehydrografenis* (van onder meer het Griekse *kruos* ‘ijs, vorst’ en *fibrilleren* ‘trillen’);
- *cryogeen-akoestisch desintegreren*;
- *vriegelaarden* (van *vriezen*, *geluid* en *aarde*);
- *bio-fusion* (waarbij *fusion* niet alleen staat voor het Engelse woord voor ‘vermenging’, maar ook voor grofweg de eerste letters van *freeze*, *ultrasone*, *instant dry*, *organic*, *natural*).

Maar de meeste inzenders lichtten één, soms twee elementen uit het gehele proces. Een kleine greep uit de inzendingen:

- **stikstof**: *azoteren* (naar het Franse *azote* ‘stikstof’), *nitremeren* (naar *nitrogenium*, de Latijnse aanduiding voor stikstof);

- **ijs en kou:** *beijsenis, berewen* (naar het Welshe *rhew* 'vorst'), *bevriëren, cryomeren, fredoneren* (o.a. naar het Italiaanse *freddo* 'koud'), *frosten* (van het Engelse *frost* 'vorst'), *igloamatie, ijsvaart, koud cremeren, verijzenis, vervriezen*;
- **ultrasone golven:** *auderen, begolwing, beklanken, filibrereren, trematie* (van *trillen* en *crematie*), *soneren, ultreren*;
- **poeder, as:** *bestoffelijking, corpotrypsie* (Latijn voor 'verpulvering van het lichaam'), *dusteren* (van het Engelse *dust* 'stof'), *granuleren* (van het Franse *granuler* 'korrelig maken'), *poeder-uitvaart, stoftotstoffing, vergruizen, verpulveren*;
- **onttrekken van vocht:** *aquameren, assecheren* (van het Franse *sec* 'droog'), *evaporisatie, hydrocrematie, ontvochten, ontwatering, verdrogen*;
- **begraven en de opname door/teruggave aan de natuur:** *aardeopneming, beaarden, dungeren* (o.a. naar het Duitse *Dünger* 'mest'), *fertiliseren, gaianiseren* (naar *Gaea*, de Griekse aardegodin), *nutrificeren, redoneren, terralyse, wederkeren*;
- **twee elementen uit het proces:** *bevruizen, cryosoneren, frigopulveriseren, koudgruizen, sonofrigeren, stofdrogen, terrasoneren, totstoftrillen, vervroging, vriesdefragmenteren*.

Ook werd met *bio-*, *groen-*, *natuur-* en *milieu-* vaak verwezen naar het milieuvriendelijke karakter van de uitvaart (*biobegraven, groeneren, naturaliseren, milieucrematiseren*). Sommigen suggereerden om het proces te noemen naar de uitvindster Susanne Wiigh-Mäsak (*mäsakken, wigghen*); anderen gooiden het met bijvoorbeeld *div* ('dwarrelen in vrede') en *i.3.f.t.* ('in drie fasen terug') over een wel heel andere boeg. Kortom: alle creativiteit en maar liefst zeven vreemde talen werden uit de kast gehaald om de nieuwe uitvaart van een naam te voorzien.

Ongewenste associaties

Maar bij de keuze van het geschiktste alternatief gaat het natuurlijk maar om één vraag: welke term kan er op de kaart? Oftewel: wat kan er worden ingevuld op de puntjes in de zinnen 'De... zal plaatsvinden om 15.00 uur' en 'Hij wilde het liefst ge... worden'? Dan vallen heel wat woorden af. Sommige zijn bijvoorbeeld te technisch. Namen als *algotfragmentatie, fibrafrosteren* en *cryoreconversie* doen wel heel erg denken aan enge dokters in tl-verlichte laboratoria. Andere woorden zijn op een andere manier te kil. Een 'verpulvering',

‘vergruizing’ of ‘ontvochting’ wens je je ergste vijand nog niet toe, laat staan overleden dierbaren.

Sommige woorden roepen weer andere ongewenste associaties op. Bij het lezen van een rouwkaart mogen gedachten niet afdwalen naar nachtcrèmes (*dehydreren*), roze koeken (*glaceren*), behangers (*stoferen*), seks (*frigideren*) of snelwegen (*aqueductie*). En tot slot waren er ook woorden die te algemeen waren, of die zich onvoldoende onderscheidden van een begrafenis of crematie: (*ver*)aarden, afscheid, amorferen, decomponeren, decorporatie, deporteren, heenbrengen, postumeren, transformeren, transmutatie en verassen.

Uitvaartuitgang

De naam moet dus niet al te kil zijn, en hij moet op enigszins versluisde wijze iets zeggen over het proces. Dan is er nóg een eis: zoals *begravenis* hoort bij *begraven* en *crematie* bij *cremeren*, zo moet van de nieuwe term zowel een zelfstandig naamwoord als een werkwoord te maken zijn. In de meeste gevallen is dat geen probleem - van *verbrozen* maken we in een handomdraai *verbrozing*, en van *trillatie* *trilleren* - maar woorden als *ijsvaart*, *uitvorst* en *v.d.l.r.* (‘verspreiding der laatste resten’) vallen hierdoor af.

Een ruime meerderheid van de inzendingen eindigde op *-eren* en *-atie*. Kennelijk worden die vormen dankzij *cremeren* en *crematie* gezien als de uitgangen bij uitstek om een uitvaart mee aan te duiden. Deze uitgangen hadden dan ook de voorkeur van de jury, die overigens bestond uit medewerkers van Yarden en Onze Taal.

De winnaar

Uiteindelijk koos de jury voor *cryomeren* en *cryomatie*. Deze woorden voldoen aan bovenstaande eisen. Zo is het onderdeel *cry(o)* (zoals gezegd van het Griekse *kruos* ‘ijs, vorst’), dat door 72 mensen op de een of andere manier in hun inzending verwerkt werd, iets wat overduidelijk niet kan slaan op een crematie of op een begrafenis. Maar daar komt bij dat de betekenis van de winnende woorden vrij gemakkelijk te doorzien is dankzij de gelijkenis met *cremeren* en *crematie*. Aan de andere kant zijn de verschillen tussen *cremeren* en *cryomeren* weer zo groot (let bijvoorbeeld op die extra lettergreep) dat ze niet snel met elkaar verward zullen worden.

Een enkeling had het winnende alternatief met een *k* geschreven. Hoewel dit ook de letter is waarmee het onderliggende Griekse woord wordt weergegeven, ligt een *c* meer voor de hand. Dat is namelijk de manier waarop vergelijkbare woorden, zoals *cryobiologie*, *cryogeen* en *cryometer*, over het algemeen worden gespeld.

Omdat er in totaal zestien mensen waren die *cryomeren* of *cryomatie* (met een *c*) hebben voorgesteld, wordt de hoofdprijs (oorspronkelijk € 150,- aan boekenbonnen en een ballonvaart voor twee personen) onder hen verdeeld. De ballonvaart is na loting gewonnen door J.R. van den Heuvel uit Gorinchem. De andere inzenders van het winnende alternatief zullen ieder een boekenbon van € 20,- ontvangen.

De medewerkers van Yarden en *Onze Taal* willen graag iedereen heel hartelijk bedanken voor hun bijdrage.

Iktionaire

Selmore Getrich

Jan Kuitenbrouwer

Er gaan perioden voorbij dat hij niet uit het cellofaan komt, maar zolang het bestaat, bijna dertig jaar inmiddels, ben ik geabonneerd op *Adformatie*, weekblad over reclame, marketing en media.

Grappig, een branche volgen waar je zelf (bijna) niets mee te maken hebt. Naar een toneelstuk kijken zonder geluid, zoiets.

De hoofdpersonages, de bijrollen, de figuranten. De upstarts, de underdogs, de hasbeens en de wannabe's. (Ja, voor sociologische duidelijkheid moet je bij het Engels zijn.)

Reclame komt uit Amerika en de oernaam voor een Amerikaans reclamebureau is 'Selmore'. Wilt u meer verkopen, ga naar Verkoopmeer. Directer kan het niet, of het zou 'Getrich' moeten zijn. Zelfde idee, zij het al iets minder direct: 'Result'. *Selmore* is ook zo goed omdat het een eigennaam zou kunnen zijn. 'Selmore Getrich, aangenaam.'

Wie meer niveau had, of wilde suggereren, adopteerde het advocatenmodel: de firmanten op een rijtje. FCB: Foote Cone & Belding. RSCG: Roux, Seguela, Cayzac & Goudard. FHV: Franzen, Hey & Veltman. PPGH: Pels, Ploegmakers, Glasbeek en Hettinga. Hoogtepunt: PMS&vW: Prins, Meijer, Stamenkovits en Van Walbeek. Bij meer dan drie letters volgt vaak een tweede afkorting. 'PMS', zei men dan, of 'Prins, Meijer'. Om nooit meer ingeslikt te worden begon vW later een bureau genaamd 'Van Walbeek, Et cetera'. Stamenkovits begon Campaign Company.

Dat werd de trend: 'echte' namen, veel Engels en/of een knipoog. 'Imagine', song van John Lennon, bureau van Ron Meijer (ooit de M in AMV). 'CCCP', ooit de Russische afkorting van de Sovjet-Unie, nu een multimediabureau. Colonel Parker, manager van Elvis, tevens reclamebureau van de oud-directeur van Kuiper & Schouten. Waarvan de oorspronkelijke creatieve directeuren nu een eigen bureau leiden genaamd 'Skip Intro' en 'Leuk Werk(t)'.

Onlangs was er weer zo'n breakaway van toonaangevend talent dat zijn eigen bureau wil. Ze maken de nieuwe campagne voor Chello, *9½ minutes* en *Seven Seconds in Tibet*, u weet wel, die Hollywood-persiflages.

De naam van hun bureau: Selmore.

Conclusie: een reclamebureaunaamtrend duurt dertig jaar. Zou ik de volgende nog halen?

Collages, bolletjes en een onverzorgde stijl

Hoe functioneel is ons schrijfonderwijs werkelijk?

**Frank Jansen - Communicatie- en informatiewetenschappen,
Universiteit Utrecht**

Er is veel kritiek op het huidige schoolvak Nederlands. Het accent van de leerstof zou tegenwoordig te veel op praktische vaardigheden liggen, zoals teksten schrijven en spreekbeurten houden. Maar Frank Jansen denkt daar heel anders over: 'Ik zou haast zeggen: was het maar waar!'

Ik zou de mensen de kost niet willen geven die net als de taalkundige Jan Stroop vinden dat het schoolvak Nederlands is 'verschraald tot het aanleren van inhoudsloze vaardigheden: werkstukken maken, teksten analyseren, spreekbeurten houden, samenvattingen maken en ga zo maar door'. Stroop sprak deze woorden toen hij in 2001 optrad als woordvoerder van de Landelijke Vereniging van Neerlandici (LWN). Deze vereniging wijdde dat jaar een congres aan dit zogenoemde 'functionele taalonderwijs', en protesteerde er vervolgens tegen met een handtekeningenactie.

Vooraf het voortgezet onderwijs zou stijf staan van de praktische oefeningen die de leerling voorbereiden op zijn latere (beroeps)leven. Berust dit beeld op waarheid? Wie als proef op de som bekijkt hoe er tegenwoordig zakelijk geschreven wordt, en dat vergelijkt met de aan schrijven gewijde paragrafen in de bekendste onderwijsmethodes die op school worden gebruikt, merkt al snel hoe groot de kloof tussen de theorie en de praktijk is. In het schrijfonderwijs is er bijvoorbeeld maar weinig aandacht voor de effecten van de nieuwe - elektronische - media. Hoe beïnvloeden die de inhoud, structuur en stijl van teksten? Enkele praktijkvoorbeelden.

Inhoud: collages

Een van de effecten die de elektronische media op de inhoud van teksten hebben, is dat die teksten meer en meer collages van andermans producten zijn, en deze ontwikkeling lijkt in brede kring geaccepteerd te worden. Dat betekent een breuk met de opvatting die sinds de Romantiek dominant is, namelijk dat een tekst origineel moet zijn. De naam boven de tekst is die van de auteur en die heeft de hele tekst zelf geschreven. Als onderdelen niet van hem zijn, laat hij dat merken door middel van nauwgezette procedures, zoals het zetten van aanhalingstekens voor het begin en einde van een citaat, en het toevoegen van bibliografische verwijzingen. 'Let op,' betekenen die, 'dit stukje is niet van mij!' En de rest dus wel.

Het kost steeds meer moeite om studenten ertoe over te halen zich aan deze procedures te houden. Hun teksten bestaan uit flarden van websites en werkstukjes van anderen, zonder dat zij die markeren. Hoe komt het dat collages de norm geworden zijn?

Allereerst komt dat door luiheid. Een elektronisch document laat zich veel makkelijker kopiëren dan een papieren document. Verder is er de beschikbaarheid. Wie documenten wil overnemen, hoeft daar niet lang naar te zoeken. Het internet biedt een onafzienbaar jachtterrein, en krachtige zoekmachines als Google leiden de bronnenjager in enkele seconden naar zijn prooi. Die prooien zijn ook diverser dan vroeger. Behalve traditionele teksten kan ook een gespreksbijdrage die een keertje gepost is in een chatbox van MSN interessant zijn.

Tot slot ontstaan collages door schimmigheid. Het is niet altijd duidelijk wie de auteur is van een internettekst. Veel websitebouwers voelen zich bijvoorbeeld alleen verantwoordelijk voor de centrale pagina van hun websites, maar niet of nauwelijks voor de pagina's die daar verder aan hangen. Die vullen ze graag - en zonder bronvermelding - met alles wat van hun gading is.

Structuur: bolletjeslijsten

Een schrijver van een elektronisch document staat er niet alleen voor: hij kan gebruikmaken van voorgebakken structuren. Zo staat PowerPoint, het meest gebruikte programma om dia's voor presentaties te vervaardigen, standaard afgesteld op 'bolletjeslijsten'. Zo gauw je een dia van tekst begint te voorzien, verschijnen je woorden achter een bolletje en elke harde return lokt het volgende bolletje uit.

Natuurlijk wordt zo'n programma op die manier gemaakt omdat de gebruikers dat zo het liefst willen. Maar als het eenmaal standaard ingevoerd is, bevordert het dat men elke presentatie als een lijst gaat zien.

De lijststructuur heeft als onmiskenbaar voordeel dat de dia niet te vol wordt. Het nadeel is dat het lastig is om een inhoudelijk verband tussen de bolletjes aan te brengen. Er zijn aanwijzingen dat dat verband nog wel duidelijk is bij tamelijk simpele opsommingen, maar ik betwijfel of deze vorm bij redeneringen en andere meer ingewikkelde verbanden voldoende service biedt.

Stijl: minder verzorgd

Schrijvers van elektronische documenten hanteren veelal een minder verzorgde stijl dan die voor documenten op papier gebruikelijk is. In de zomer van 2003 ontdekte een attente hoogleraar Communicatie- en Informatiewetenschappen uit Nijmegen dat de toenmalige staatssecretaris van Onderwijs mevrouw Nijs op haar eigen webpagina zinnen schreef als: 'De keizer heeft het [een goede regering - FJ] verdient' en 'Ik zal mijn beste beentje voordoen.'

Naar aanleiding hiervan stond in mijn discussierubriek 'Hom of kuit' in het *Onze Taal*-nummer van juli/augustus 2003 de stelling 'In persoonlijke ontboezemingen op internet is de afwijking van schrijftaalnormen niet erg.' De *Onze Taal*-lezers vonden het wél erg, en Nijs kennelijk ook, want die liet haar wel-komsttekstje ijlings aanpassen. Toch maakte het incidentje duidelijk dat het stijlspectrum in elektronische documenten breder is dan bij papieren documenten. Dat is heerlijk voor wie al die stijlen beheerst, maar moeilijk voor degenen die dat nog moeten leren.

Gevaren

Wat zou het Nederlandse schrijfonderwijs aan elektronisch schrijven moeten doen? In zijn overzicht van de taalbeheersing in het onderwijs (2000) besteedt Antoine Braet - tot afgelopen maart hoogleraar 'Geschiedenis van de retorica' - aandacht aan de 'eindtermen' voor de basisvorming en voor het havo en het vwo. Aan het eind van de basisvorming moeten leerlingen brieven, verslagen en werkstukken kunnen maken en daarbij gebruik kunnen maken van een tekstverwerkingsprogramma. Havo- en vwo-scholieren moeten daarenboven uiteenzettingen, beschouwingen en betogen kunnen formuleren en daarbij gebruikmaken van ICT.

Volgens deze eindtermen zouden leerlingen goed moeten leren omgaan met de invloed die de nieuwe media hebben op inhoud, structuur en stijl, maar de schoolboeken besteden er eigenlijk niet zo veel aandacht aan. Ik heb enkele deeltjes van de meest gebruikte methodes doorgebladerd: *Nieuw Nederlands, Op niveau plus, Op nieuw niveau, BVTaal, Taallijnen* en *Taaldomein*. Er werd wel ergens gewaarschuwd tegen onvolledigheden en onjuiste beweringen op het web, maar verder ben ik nauwelijks iets tegengekomen over de gevaren van collageteksten, bolletjeslijsten en informele stijl. Hoe komt dat? Behalve de algemene en begrijpelijke weerzin in onderwijsland ten opzichte van alle nieuwe ontwikkelingen zie ik meer redenen.

Tegenwerpingen

Allereerst zullen veel docenten zeggen: 'Het zal zo'n vaart niet lopen met dat elektronisch schrijven.' In die opvatting behelst de invoering van het elektronisch schrijven slechts een paar oppervlakkige technische zaken: de computer heeft de schrijfmachine vervangen, zoals die ooit de kroontjespen verving. Maar als de voorgaande opmerkingen steek houden, brengen de nieuwe media ook andere, diepgaandere veranderingen in het schrijven met zich mee.

Een andere tegenwerping van docenten zal zijn: 'Wat vanzelf goed gaat, heeft geen onderwijs nodig.' Waarom zou je schaarse onderwijstijd besteden aan iets

wat mensen toch al vanzelf goed doen? Deze tegenwerping is misschien zinnig als het gaat om de werkstukjes die leerlingen individueel maken met behulp van het tekstverwerkingsprogramma Word, maar geldt bijvoorbeeld niet voor de morele problemen die de collageteksten met zich meebrengen.

Frankenstein creëert zijn proefschrift uit lukrake fragmenten.
Illustratie: Matthias Giesen

Maar naar mijn idee is de voornaamste reden voor het veronachtzamen van het elektronische schrijven deze: het schrijfonderwijs is helemaal niet zo functioneel gericht, laat staan té functioneel. Ik onderschrijf dus niet de stelling van de Landelijke Vereniging van Neerlandici dat het accent van de leerstof tegenwoordig in hoge mate op de taalbeheersing en taalvaardigheidstraining is komen te liggen. Ik zou haast zeggen: was het maar waar! Kijk in de meest succesvolle onderwijsmethodes en je begrijpt dat het schrijfonderwijs nog steeds gericht is op de persoonlijke groei van de leerling zoals die blijkt uit zijn toenemende vaardigheid om ingewikkelde verbanden te kunnen weergeven in de vorm van het klassieke betoog of de traditionele beschouwing.

Opdracht

Ik denk dat de leerboeken datzelfde doel ook, en beter, kunnen bereiken als ze de leerling bijvoorbeeld een opdracht zouden geven als: 'Zoek een discussielijst op internet over een recent onderwerp ('Moet een imam elke minister een hand geven?' bijvoorbeeld), vat de argumenten van de voor- en tegenstanders samen, en kom tot een eigen standpunt. Daarbij zou dan ook gevraagd moeten worden om zorgvuldig te citeren.

Daarnaast denk ik dat de school beter voorbereidt op het leven als deze de leerlingen niet louter traint in het schrijven en lezen van relatief lange stukken, want die worden nog wel geschreven, maar nauwelijks meer gelezen. Tegenwoordig zijn schrijvers van korte stukken invloedrijker. En websites die veel korte stukken over een onderwerp samenbrengen, zoals discussiefora, trekken meer de aandacht dan grote lappen tekst van één auteur. Daarom zou het goed zijn als de leerling juist getraind wordt in het schrijven van korte tekstjes, die hij het liefst - op een zinnige manier - op een website samenbrengt.

Kleine schrijvers

Cito-rapporten over schrijfonderwijs op de basisschool

Jan Erik Grezel

Hoe schrijven kinderen na acht jaar basisonderwijs? Niet best, concludeert onderzoekster dr. Jannemieke van de Gein in een recent Cito-rapport over het schrijfonderwijs op de basisschool. Van de Gein beoordeelde grammaticale correctheid, spelling en interpunctie in ruim 1250 teksten van kinderen. Een brief of verhaal zonder fouten blijkt een zeldzaamheid. Kan het niet beter?

Welke fouten ziet u in 'En toen kwam er een dief stol fiets weg van Wim weg', en wat is er precies fout? Het zinnetje is geschreven door een jongen uit groep 5 van de basisschool. Zomaar een greep uit een van de ruim 1250 teksten die Jannemieke van de Gein met drie collega-taalkundigen analyseerde voor haar onderzoek naar de kwaliteit van het schrijfwerk op de basisschool.

Van de Gein komt in dit geval tot vier fouten: het grammaticale onderwerp bij 'stol' ontbreekt, de vorm 'stol' klopt niet, er staat geen lidwoord bij 'fiets' en 'weg' komt twee keer voor. Het zelfbedachte werkwoord 'wegstelen' rekent zij niet fout: 'kinderlijk, niet ongrammaticaal'. Het staat te lezen in het begin dit jaar gepubliceerde verslag van het onderzoek *Balans van taalkwaliteit in schrijfwerk uit het primair onderwijs*, uitgevoerd door de Citogroep, in opdracht van het Ministerie van OCW. Samen met het in 2004 verschenen *Balans van het schrijfonderwijs op de basis-school* geeft het een overzicht van de schrijfvaardigheid van kinderen halverwege de basisschool (groep 5) en aan het eind ervan (groep 8).

Rode strepen

Interessant is dat de onderzoekster niet louter rode strepen zet. Ze probeert ook de gemaakte fouten te verklaren door in de huid van de kleine schrijver te kruipen. Hoe komt dit jongetje bijvoorbeeld tot de persoonsvorm 'stol'? Natuurlijk kent hij het deelwoord *gestolen*. Naar analogie van *bewegen - bewoog - bewogen* of *ruiken - rook - geroken* maakt hij *stool*, maar spelt dat volgens Van de Gein verkeerd: 'stol'. Op die analyse valt naar mijn idee wel wat af te dingen. Het kan immers zijn dat het kind een vaag besef heeft dat de verleden tijd van *stelen* een korte klinker heeft. Welke ligt dan meer voor de hand dan de *o*?

Hoe dit ook zij, beide rapporten moeten duidelijk maken wat kinderen opsteken van al die uurtjes schrijfonderwijs. Wat leren ze tegenwoordig nog van meester Jaap of juf Margriet? Of: wat zouden ze moeten leren?

Jaarverslagenproza

De Citogroep verricht regelmatig peilingen die de kwaliteit van het onderwijsniveau vaststellen. Het rapport uit 2004, *Balans van het schrijfonderwijs op de basisschool*, geeft in een groot aantal tabellen weer hoe kinderen halverwege en aan het eind van het basisonderwijs schrijven. Daarbij is gekeken naar 'inhoud, organisatie, doelen en publiekgerichtheid'. Ook inventariseert de publicatie wat het onderwijs de leerlingen biedt als het op leren schrijven aankomt: hoe vaak moeten leerlingen

bijvoorbeeld een tekst schrijven, hoe beoordelen leerkrachten die teksten, welke tekstgenres worden geoefend?

Opwindend leesvoer levert dat niet op. De rapporteurs hebben zichtbaar moeite gedaan de cijfergegevens correct te verwoorden. Kunnen kinderen aan het eind van de basisschool een brief schrijven? 'Leerlingen die tot de tien procent zwakste schrijvers behoren beheersen het merendeel van de briefconventies onvoldoende, met als enige uitzondering het schrijven van een briefaanhef; dit wordt matig tot goed beheerst.' Vage formuleringen voeren de boventoon, nergens vind je wat er nou echt goed is aan het schrijfonderwijs en wat niet. Wie de tijd neemt en zich door het jaarverslagenproza heen worstelt, krijgt uiteindelijk wel een beeld van de investeringen en opbrengsten van het schrijfonderwijs op de basisschool, maar duidelijke conclusies en richtlijnen voor verbeteringen ontbreken (zie kader met conclusies, blz. 92).

Hard

Hoe anders is de toonzetting in het leesbare *Balans van taalkwaliteit in schrijfwerk uit het primair onderwijs*, uit 2005, van Jannemieke van de Gein. Zij bekeek alleen de vorm van de teksten. Gedetailleerd gaat zij in op drie aspecten: interpunctie, spelling en grammaticale correctheid in het schrijfwerk halverwege en aan het eind van de basisschool. Door op twee momenten te meten (in groep 5 en in groep 8) kan zij de vraag beantwoorden hoe geslaagd het

schrijfonderwijs op de Nederlandse basisscholen is. Ze velst een hard maar helder oordeel: 'Afgaand op de kwaliteit van het taalgebruik in de teksten in dit onderzoek moet het antwoord luiden: niet geslaagd.'

Onderzoekster Jannemieke van de Gein: 'Er zou weer meer aan grammatica gedaan moeten worden.'

Foto: Onze Taal

Interpunctie, spelling en grammaticaliteit zijn belangrijke vormaspecten. Een kromme formulering, een joekel van een spelfout, een verkeerd geplaatste punt - ze werken als een vetvlek op een mooi kostuum. Het zijn storende elementen die het oordeel van de lezer behoorlijk kunnen kleuren, hoe goed het verhaal verder ook geschreven is (zie het voorbeeld op de volgende bladzijde).

Leestekens dienen om grammaticale samenhang aan te geven. In gesproken taal doen we dat met intonatie, maar als we schrijven, gebruiken we daar interpunctie voor - als een soort code. Zo is de klassieke stelregel dat een komma (overigens niet betrokken in dit onderzoek) een adempauze in de zin is, en de punt een rustmoment aan het eind van de zin. Maar wie kinderen hoort voorlezen, weet ook dat ze die interpunctie nauwelijks zien en niet laten doorklinken in wat ze voorlezen. Het zal daarom niet verbazen dat ze er een zootje van maken als ze zelf leestekens moeten zetten (zie ook het artikel van Jannemieke van de Gein over interpunctie, in het vorige nummer van *Onze Taal*). Kleine schrijvers gebruiken een compleet tekstfragment als eenheid, niet de zin. Ze denken in alinea's en schrijven in alinea's.

Op school leren kinderen een tekst interpungeren als onderdeel van de spellingles. Interpunctie wordt ook samen met spelling getoetst bij het dictee. Met weinig succes. Aan het eind van de basisschool hebben veel kinderen geen flauw idee hoe ze hoofdletters, punten, vraagtekens en uitroepetekens moeten gebruiken - als ze die al gebruiken. Van de Gein suggereert daarom dat leren spellen en leren interpungeren twee aparte onderdelen in het lesprogramma moeten worden.

Hoe kan het schrijfonderwijs beter?

Het Cito-rapport *Balons van taalkwaliteit in schrijfwerk uit het primair onderwijs* (2005) windt er geen doekjes om: het schrijfonderwijs op de basisschool heeft weinig effect. Aanbevelingen doet het rapport niet. De schrijfster van het rapport, dr. Jannemieke van de Gein, heeft daarentegen wel duidelijke ideeën over verbeteringen. 'Er zou weer meer aan grammatica gedaan moeten worden. Waarom die kinderen niet gewoon de onregelmatige werkwoorden uit het hoofd laten leren? Ik ben niet tegen stampwerk, zo leren ze toch ook de tafels van vermenigvuldiging? Kinderen hebben de onvoltooid-verledentijdsvorm van veel frequente werkwoorden niet paraat. Fouten als "smeltte" in plaats van "smolt" en "gewijt" in plaats van "geweten" kun je voorkomen door gewoon leerwerk.'

'Grammaticaonderwijs kan ook helpen bij het leren interpungeren. Dat valt nu onder spelling. Met grammatica maak je verbanden tussen woorden en woordgehelen duidelijker. Als kinderen die relaties zien, kunnen ze de leestekens beter plaatsen. Eigenlijk is interpunctie een stijlmiddel. Die kinderen hoeven geen grote stilisten te worden, maar door goed grammaticaonderwijs krijgen ze een beetje meer gevoel voor de taal.'

‘Ik denk dat de onderwijstijd ook efficiënter besteed kan worden. Waarom Engels op de basisschool als ze het Nederlands nog niet eens goed beheersen? Bovendien leren ze Engels op een natuurlijke manier, via muziek, tv en internet.’

‘Verder kan de vorm van het schrijfonderwijs beter. Laat een leerkracht eens een kort stukje tekst van een leerling nemen en vragen: “Wat vind je er zelf van? Ben je tevreden? Vond je de opdracht moeilijk? Het staat er mooi, maar kan het nog mooier? Kun je sommige woorden door andere vervangen? Het telt nu 25 woorden, zeg het eens in 18 woorden.” Dat kan prima als groepswerk. Een heel goede werkvorm is ook om de leerkrachten zelf de opdracht in de klas te laten maken. Dan zien kinderen dat de meester of de juf woorden vervangt en zinnen verandert. Dat is vaak een openbaring, want kinderen zijn geen herschrijvers. En dat moet je als schrijver ook goed leren: iets opnieuw onder woorden brengen.’

Loterij

Spellen doen Nederlandse kinderen ook al niet foutloos. Het spellingsysteem van onze taal is - hoe lastig het ook lijkt - volgens Van de Gein goed te leren. Toch slaagt slechts zeventien procent van de achtstegroepers erin zonder fouten te spellen in de teksten bij dit onderzoek. Zo'n zes procent van alle woorden die de kinderen hebben geschreven (5500 van de 95.000), wordt fout gespeld. Is dat veel of weinig? Wie het weinig vindt, moet bedenken dat er heel wat woorden zijn die geen spellingprobleem vormen.

Wat gaat er zoal mis? De grootste categorie bestaat uit misbaksels als ‘blouw’, ‘hondt’ of ‘volgens mij vind niemand mij aarddig’. Veel spelfouten maken kinderen ook met het al dan niet aaneenschrijven: ‘bijelkaar’, ‘opweg’ of ‘perstuk’ tegenover ‘hoogte vrees’, ‘teken film’, ‘waar om’, ‘op gepakt’ of ‘uit gedaan’. Je kunt je afvragen of dit soort fouten net zo erg is als ‘rievier’ of ‘een roodde gloed’. Alle spelfouten hebben in het onderzoek evenwel hetzelfde gewicht. De onderzoekster heeft onverbiddelijk de voorschriften gehanteerd.

Bij het spellen van vervoegde werkwoorden - hét spellingprobleem van het Nederlands - maken de kinderen minder fouten dan je zou verwachten: van de 5500 fout gespelde woorden (op in totaal 95.000 woorden) behoort iets meer dan zeven procent tot deze categorie. De cijfers brengen op dit punt trouwens ook iets bijzonders aan het licht: aan het eind van de basisschool maken leerlingen meer spelfouten bij de vervoeging van werkwoorden dan halverwege het basisonderwijs. Hoe kan dat? Waarschijnlijk hebben kinderen van een jaar of negen een vast woord-

beeld bij bijvoorbeeld *vond* of *haalt*. Maar dan komen in de spellingles de *d*, *t* en *dt* aan de orde. Geconfronteerd met de complexiteit van het systeem begint het de leerlingen te duizelen. Daardoor schrijven sommige twaalfjarigen ‘vondt’ en ‘haald’. Hoe groot de verwarring is, blijkt vooral ook uit vormen als ‘hondt’ en het bijvoeglijke ‘rondt’. Er zijn achtstegroepers voor wie werkwoordspelling meer weg heeft van een loterij dan van een leerbaar systeem, vindt Van de Gein.

Vergaarbak

De ongrammaticaliteit in het schrijfwerk ten slotte is een grote vergaarbak met zeer diverse fouten. Om er wat lijn in te brengen is er een top-drie gemaakt. Bovenaan staan formuleerfouten (‘Ik krijg het op mijn kop’), gevolgd door lidwoordfouten en de gevolgen daarvan (‘in de water’, ‘een jongetje die...’, ‘een groot boos jongen’). Op drie staan verkeerd vervoegde werkwoorden (‘geslaan’, ‘dat maak niet uit’). Vooral de formuleerfouten vormen een lastige categorie. Het is vaak niet vast te stellen waar die kromme bouwsels vandaan komen. Schrijfwerk vereist aandacht en zorg. De conclusie in het rapport is dat veel leerlingen niet hebben geleerd om dat in de praktijk te brengen.

Het resultaat van een schrijfofdracht uit het onderzoek. De leerlingen moesten in de huid kruipen van Kemal, die er ten onrechte van is beschuldigd klasgenote Els aan haar haar te hebben getrokken.

Citogroep

In dit verband herhaalt Van de Gein een paar maal haar stevige stelling: de natuurlijke taalverwerving doet wel haar werk, het onderwijs niet. Dat wil zeggen: kinderen met een standaardachtergrond (bijvoorbeeld twee Nederlandse ouders met een gemiddelde schoolopleiding) gaan in de loop van het basisonderwijs wel vooruit in schrijfvaardigheid, maar dit is vooral toe te schrijven aan de natuurlijke taalontwikkeling. Dat zie je bijvoorbeeld terug in zinsconstructies: die worden gaandeweg ingewikkelder door het gebruik van bijzinnen. Deze leerlingen pikken de taal op uit hun omgeving, door veel te lezen, door goed te luisteren. Kinderen met een andere sociale en taalachtergrond (bijvoorbeeld allochtone ouders zonder vooropleiding) scoren veel slechter als het gaat om spellen, formuleren en interpungeren dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten. Maar in de categorieën die algemener van aard zijn (organisatie, inhoud, en doel- en publiekgerichtheid van teksten), doen zij beslist niet onder voor Nederlandse kinderen. Bij die categorieën gaat het meer om ‘leren denken’. De typische taalvaardigheden (spellen, formuleren, leestekens zetten) zouden ze vooral bij de taallessen op school moeten leren, maar dat gebeurt niet, of niet voldoende.

Conclusies peiling schrijfonderwijs

De *Balans van het schrijfonderwijs op de basisschool* (2004) behandelt allerlei aspecten van het schrijfonderwijs halverwege en aan het eind van de basisschool. Enkele gegevens:

- kinderen oefenen vooral met het schrijven van een verhaal, een verslag en een werkstuk; halverwege het basisonderwijs laten leerkrachten vaker een tekst schrijven dan aan het eind;
- in groep 8 krijgt 'organisatie' van de tekst de meeste aandacht, spelling krijgt de minste aandacht;
- veel kinderen kunnen niet goed publiekgericht schrijven, ze houden geen rekening met de lezer;
- meisjes schrijven beter dan jongens;
- de thuistaal (Nederlands, dialect of een buitenlandse taal) zorgt niet of nauwelijks voor verschillen in schrijfvaardigheid qua inhoud, organisatie en doelgerichtheid; wél is er een groot verschil als het gaat om bijvoorbeeld formuleringen, spelling, verbuigingen en vervoegingen.

De *Balans van taalkwaliteit in schrijfwerk uit het primair onderwijs* (2005) beschrijft hoe kinderen zich na acht jaar basisonderwijs schriftelijk uitdrukken. Daarbij is gelet op interpunctie, spelling en grammaticale correctheid. De belangrijkste conclusies:

- de meeste leerlingen hebben aan het eind van de basisschool geen idee hoe ze leestekens moeten gebruiken;
- gemiddeld bevat 90 procent van de tekstjes minimaal één spelfout, de meeste twee spelfouten; vanuit een ander perspectief: van de in totaal 95.000 woorden zijn er 5500 verkeerd gespeld (zes procent);
- in viervijfde van de teksten van achtstegroepers staat ten minste één ongrammaticaliteit; daarbij gaat het vooral om formuleerfouten, lidwoordfouten en verkeerde vervoegingen.

Kennistekort

Is het echt zo treurig gesteld met het schrijfonderwijs op de basisschool? De tabellen laten immers ook wel degelijk vooruitgang zien, als we leerlingen uit groep 5 en achtstegroepers vergelijken. Van de Gein: 'De progressie is er wel, maar veel te weinig. En dan kun je je nog afvragen of die te danken is aan het onderwijs. In vergelijking met eerder onderzoek, uit 1993, is er nauwelijks verandering. Ik heb echt een overweldigende hoeveelheid fouten in dat schrijfwerk gevonden, ook in groep 8.' Maar je kunt toch moeilijk verwachten dat die kinderen foutloos spellen, formuleren en interpungeren? 'Waarom niet? Ze hebben het toch geleerd? De norm waaraan ze moeten voldoen, is gewoon "foutloos", dus dat moet het streven zijn. Natuurlijk zijn er lastige spellingkwesties en ingewikkelde formuleringen waar ze de mist mee ingaan. Maar daar heb ik het niet over; 43 procent van de spelfouten van achtstegroepers bestaat uit fouten tegen de meest elementaire spellingregels en -beginselen: "klijn", "zach", "flakbij", "loopen", "ligen". En veelvoorkomende ongrammaticaliteiten kun je toeschrijven aan een onnodig grammaticaal kennistekort. Het onderwijs laat hier een forse steek vallen.'

Wereldnederlands

Etnische variëteiten van het Nederlands

Nicoline van der Sijs

Voor veel mensen is de ‘verengelsing’ de meest in het oog springende ontwikkeling die het Nederlands momenteel doormaakt. Maar wie zijn oor te luisteren legt bij de jeugd, ontdekt heel andere invloeden, namelijk van de zogenoemde etnische variëteiten van het Nederlands. Wat hebben die variëteiten met elkaar gemeen? En wat zal er uiteindelijk van in onze taal terechtkomen?

Wie in de bus of in de tram luistert naar een groepje jongeren kan zinnen horen als ‘Er was een fesa in Royal’, ‘Die kil van gisteren’, ‘Hun zijn flex’ of ‘Ik heb geen zin daarin, we llah!’ De meeste volwassenen kennen de gebruikte woorden niet: *fesa* betekent ‘feest’, *kil* is ‘jongen’, *flex* is ‘prima, geweldig’ en *we llah!* is ‘echt’, letterlijk ‘ik zweer het’. Wat is dit voor een taal? Het is een mengtaal, straattaal geheten, waarin een aantal jonge etnische variëteiten van het Nederlands te ontdekken zijn, vooral Surinaams-, Turks- en Marokkaans-Nederlands.

Etnische variëteiten kunnen ontstaan wanneer een groep mensen met een andere moeder- of thuistaal Nederlands spreekt; hun Nederlands wijkt door het contact met die moedertaal af van het Standaardnederlands of het ABN. Die etnische variëteiten zijn niet een verschijnsel van vandaag of gisteren. Al veel langer bestaan het Afrikaans, het Curaçaos-Nederlands, het Jiddisch-Nederlands, het Surinaams-Nederlands en natuurlijk het Indisch-Nederlands. Dat laatste werd bekend door bijvoorbeeld Wieteke van Dort, die als Tante Lien dingen zei en zong als ‘Ach kassian. Het is voorbij’ en ‘tempo doeloe in dat verre, verre land’.

Overeenkomsten en verschillen

Al deze etnische variëteiten worden behandeld in een deze maand te verschijnen boek: *Wereldnederlands. Jonge en oude variëteiten van het Nederlands*, geschreven door een keur van bekende deskundigen. Doordat al die variëteiten bij elkaar staan, is het mogelijk na te gaan wat de overeenkomsten en verschillen zijn. Kunnen er ‘algemeen etnische kenmerken’ worden onderscheiden? Bestaan er kenmerken die altijd binnen Nederlandse etnische variëteiten optreden, onafhankelijk van de moedertaal van de spreker?

Natuurlijk moet bij het beantwoorden van deze vragen worden bedacht dat een variëteit van het Nederlands geen eenheid vormt. Afhankelijk van de generatie en van de groep waarbinnen men zich bevindt, of de persoon met wie men spreekt, worden er verschillende varianten, registers en niveaus gebruikt. Maar dat is op zichzelf niet heel bijzonder: dat geldt ook voor bijvoorbeeld de dialecten. Dialectsprekers passen hun dialectgebruik aan de omstandigheden aan; ze spreken ‘zuiver’ dialect met dorps- of stadsgenoten, regionale taal met personen uit de omgeving, en Standaardnederlands met mensen die geen dialect kennen. Hetzelfde doen sprekers van een etnische variëteit.

Woordenschat en uitspraak

Bijzonderheden die te maken hebben met de woordenschat zijn meestal alleen typerend voor één bepaalde variëteit. Neem nu de leenwoorden: ze komen in alle variëteiten voor, maar ze zijn niet afkomstig uit dezelfde taal. Het Curaçaos-Nederlands bedient zich van Papiamentse woorden, zoals *plaka* 'geld' en *knoek* of *koenoekoe* 'platteland'. Het Indisch-Nederlands is gelardeerd met Maleise of Javaanse woorden, die geregeld in het Standaardnederlands zijn overgenomen, denk aan *adoe*, *branie*, *gladaker*, *kampong*, *soesa* en dergelijke. Het Surinaams-Nederlands gebruikt woorden uit het Sranan, Hindi en andere in Suriname gesproken talen, denk aan de voedingsmiddelen *bara*, *roti* en *tajer*. In het Jiddisch-Nederlands wemelt het van de Jiddische woorden, waarvan vele inmiddels algemeen bekend zijn in het Nederlands, zoals *bajes*, *falderappes*, *gabber*, *gotspe*, *gozer*, *habbekrats*, *jatten*, *jofel*, *smeris*, *smoes*, *stennis* en *tof*. Het Turks- en Marokkaans-Nederlands ten slotte bevatten Turkse en Arabische woorden (soms ook Berberse woorden), bijvoorbeeld voor islamitische begrippen zoals *halal*, *inšallah* ('als Allah het wil') of het al eerder genoemde *we llah* ('ik zweer het').

Ook de bijzondere uitspraakkenmerken van de variëteiten hangen vooral nauw samen met de moedertaal van de spreker. Weliswaar bestaan er geregeld overeenkomsten in variëteiten, maar die gaan deels terug op toevallige overeenkomsten in de verschillende moedertalen. Zo vallen in het Curaçaos-, Indisch-, Surinaams-, Turks- en Marokkaans-Nederlands korte

en lange klinkers, zoals in *man* en *maan*, veelal samen, omdat het verschil in klinkerlengte (eigenlijk in klinkerkwaliteit) in het Papiaments, Indonesisch, Sranan, Turks en Arabisch niet bestaat. In al deze talen wordt bovendien de *w* met beide lippen uitgesproken, en dat wordt overgenomen wanneer men Nederlands spreekt.

Grammaticale kenmerken

Wie op zoek is naar gemeenschappelijke kenmerken van de verschillende etnische variëteiten, vindt dus niet veel als het gaat om woordenschat en uitspraak. Interessanter zijn de bijzonderheden op het gebied van de grammatica: die gelden namelijk niet zelden voor meerdere variëteiten, en zijn vaak niet terug te voeren tot de moeder- of thuishalen. Zo is er de algemene neiging om lidwoorden weg te laten en, als men ze wél gebruikt, geen verschil te maken tussen *de*- en *het*-woorden, en dus slechts één woordgeslacht te onderscheiden. Als bepaald lidwoord gebruikt men het lidwoord *de* ('de hondje'); dit wordt dikwijls met nadruk uitgesproken als *die* ('die hondje'). Het Afrikaans kent zelfs uitsluitend *die* als bepaald lidwoord. Als gevolg van het gebruik van één lidwoord verdwijnt ook het verschil tussen *dat* en *die*, en zegt men 'die meisje' en 'een/de bed die daar staat'. Omdat er maar één woordgeslacht bestaat, verdwijnt eveneens de verbuiging van het bijvoeglijk naamwoord, dus het verschil tussen *een groot boek* en *een grote tafel* is opgeheven. In etnische variëteiten eindigt in principe ieder bijvoeglijk naamwoord op *-e*, dus: *een/de mooie boek*. Enkele voorbeelden:

- Curaçaos-Nederlands: 'Ik zag de aardige meisje gisteren'; 'Een bed die met een goedkope spreid werd opgemaakt'; 'Hij opende deze raam.'
- Indisch-Nederlands: 'de varken', 'de kantor'.
- Surinaams-Nederlands: 'Hij had de juiste merk aan maar toch gingen ze hem dissen'; 'Zie je een zwarte meisje achter die auto?'
- Marokkaans-Nederlands: 'Aan de uitgaansleven in Utrecht'; 'Dan is eh zitten we in de laatste jaar'; 'Nou kijk, zoals in Utrecht eh gezellige sfeertje ja.'

De gebruikte werkwoordsvormen wijken af van die in het Standaardnederlands. Geregeld wordt de werkwoordsvorm op *-en* gebruikt in plaats van een verbogen vorm op *-t*. 'Wat hij zoeken?' Of *zoeken* in deze zin de onbepaalde wijs is of de meervoudsvorm ('Wij/jullie/zij zoeken') die is 'overgebracht' naar het enkelvoud, is onduidelijk. Dikwijls wordt het koppelwerkwoord weggelaten: 'Die jongen pienter' of 'Kikker weg.' De uitgang *-t* wordt weggelaten, of juist geplaatst waar dat niet hoort in het Standaardnederlands, bijvoorbeeld 'Ik kijkt', 'Jij spreek.' In het Afrikaans is de *-t* in alle gevallen weggefallen, waardoor een nieuwe werkwoordsvervoeging is ontstaan. Er wordt niet altijd een verschil gemaakt tussen de tegenwoordige tijd en de verleden tijd, zie het Indisch-Nederlandse 'Gisteren zien wij die jongen.'

Opvallend is verder het gebruik van *gaan* voor de tegenwoordige of de toekomstige tijd, vergelijk het Surinaams-Nederlandse 'Je gaat het niet horen', 'U gaat het niet vinden' of zelfs 'U gaat het niet gaan vinden', van *komen* voor de toekomstige tijd (het Surinaams-Nederlandse 'dat ik straks een Mokro [= Marokkaan] op m'n dak kom krijgen'), en van *doen* en *staan* ter aanduiding van een voortdurende handeling, zie het Marokkaans-Nederlandse 'dan doe je al denken dat...' en het Jiddisch-Nederlandse 'as je in de stad zult sthaan te zijn gekhomen'. Er bestaat niet

altijd een speciale vorm voor passieve zinnen (die in het Standaardnederlands meestal het werkwoord *worden* bevatten), zie het Surinaams-Nederlandse 'Ik ga operatie doen' voor 'ik zal geopereerd worden', 'Het kind gaat dopen' voor 'het kind zal gedoopt worden' en het Curaçaos-Nederlandse 'Ik heb gisteren een kies getrokken' voor 'ik heb een kies laten trekken, er is bij mij een kies getrokken'.

Illustratie: Matthijs Sluiter

'Mijn sus, hij so pienter'

Van persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden worden vaak alleen de beklemtoonde vormen gebruikt (*ik, mij, mijn, jij, jou, jouw, hij, zijn, zij* en *haar*) en niet de onbeklemtoonde vormen (*'k, me, m'n, je, -ie, z'n, ze* en *d'r*) - voor het Afrikaans is dit de regel geworden. Het wederkerend voornaamwoord *zich* wordt soms weggelaten, zie het Indisch-Nederlandse 'Zij vergissen vaak', het Marokkaans-Nederlandse 'De hele groep bemoeit mee' en het Surinaams-Nederlandse 'Ik denk dat je overwérkt'. In het Curaçaos-, Indisch- en Surinaams-Nederlands worden bovendien soms mannelijke en vrouwelijke voornaamwoorden met elkaar verward: 'Mijn sus, hij so pienter, want sijn rappor so mooi'; 'De vader omhelsde haar dochter.'

In alle variëteiten worden het voornaamwoord *het* en het woordje *er* vaak weggelaten, zie het Indisch-Nederlandse 'Trek jou niet aan, seg' en het Marokkaans-Nederlandse 'Wat wil je aan doen?' Het Surinaams-Nederlandse 'Is goed' ('het/dat is goed, oké'), uitgesproken met een lang aangehouden *i* ('liiiiis goed') is zelfs doorgedrongen tot het Standaardnederlands. Als *er* niet wordt weggelaten, klinkt het meestal als *daar*, vergelijk het Marokkaans-Nederlandse 'Ik heb geen zin daarin.' Het Afrikaans kent uitsluitend vormen met *daar*: *daarin, daarvan*, etc: 'Julle moet iets daaraan doen.'

In het Standaardnederlands heeft het vervoegde werkwoord een speciale positie: het staat in normale zinnen tussen onderwerp en voorwerpen ('Jij lust aardappelen'), maar in vraagzinnen meestal vooraan ('Lust jij aardappelen?') en in bijzinnen achter de voorwerpen ('... omdat jij aardappelen lust'). In etnische variëteiten hanteert men dikwijls ook in bijvoor-

beeld vraagzinnen en bijzinnen de woordvolgorde van hoofdzinnen, zie het Curaçaos-Nederlandse ‘Je vader gaat weg?’, het Indisch-Nederlandse ‘Jij lust geen doerian?’, het Jiddisch-Nederlandse ‘als (...), dat was een familiair ongeluk’ en het Marokkaans-Nederlandse ‘Wat hij zoeken?’ en ‘Daarna het kind ligt in bed.’

Voorzetsels worden vaak anders gebruikt dan in het Standaardnederlands of weggelaten, zie het Curaçaos-Nederlandse *dromen met* (‘dromen van’), het Jiddisch-Nederlandse *met m'n weten* (‘bij mijn weten’) of het Surinaams-Nederlands *waar ga je?* (‘waar ga je naartoe?’).

Algemene etnische kenmerken

We kunnen niet anders dan concluderen dat er inderdaad algemene etnische kenmerken bestaan. In het hoofdstuk in *Wereldnederlands* dat gewijd is aan het Turks- en Marokkaans-Nederlands (dat hoofdstuk stond onder redactie van Margreet Dorleijn en Jacomine Nortier) komt bovendien nog iets buitengewoon interessants naar voren: er blijkt sprake te zijn van een universeel ‘allochtoons’ accent dat gebaseerd is op de taal van de Marokkaanse Nederlanders (ongeacht of deze Arabisch of Berbers als moeder- of thuistaal hebben) - en onderdelen van dit ‘allochtoonse’ accent worden ook overgenomen door niet-Marokkaanse allochtonen, zoals Turkse Nederlanders en door sommige autochtone Nederlanders. Het gaat daarbij niet alleen om leenwoorden, maar ook om klanken en zinsconstructies. Zo worden de *z* en *g* veel sterker stemhebbend uitgesproken dan in het Standaardnederlands. Een woord als *gezien* klinkt dan al gauw als [ggzzien]. Wanneer in het Nederlands een *z* wordt voorafgegaan door een stemloze klank, bijvoorbeeld de *k*, wordt de *z* stemloos uitgesproken: *ik zie* klinkt als [iksie]. In het Marokkaans-Nederlands worden beide medeklinkers juist stemhebbend uitgesproken: [igzie] (met een *g* als in het Engelse *good*).

Uit het binnenkort te verschijnen boek *Wereldnederlands* blijkt dat er een universeel ‘allochtoons’ accent bestaat.

Sommigen beschouwen de afwijkingen van het Nederlands als taalfouten of als blijk van gebrekkige taalverwerving. Het blijkt echter dat sommige afwijkingen systematisch voorkomen, en niet of niet per se zijn bepaald door de moedertaal, maar eerder door de bijzondere eigenschappen van het Nederlands: zo is in de etnische variëteiten de woordvolgorde in vragende zinnen meestal identiek aan die van bevestigende zinnen: ‘Wat hij doen?’ of ‘Ik heb altijd gelijk ja?’

De status van de verschillende variëteiten is niet onomstreden, met name in het onderwijs. Sinds de jaren zestig van de twintigste eeuw is er een discussie gaande over de vraag naar de status van het Curaçaos- en Surinaams-Nederlands op de Benedenwindse Eilanden en in Suriname. Sommigen willen de genoemde variëteiten geheel uitbannen en vervangen door het Standaardnederlands, anderen willen juist bepaalde afwijkingen toelaten binnen het Standaardnederlands, zoals ook Zuid- en Noord-Nederlandse bijzonderheden als onderdeel van het Standaardnederlands zijn erkend, denk aan Zuid-Nederlandse woorden zoals *ajuin*, *beenhouwer* en *goesting*, of Noord-Nederlandse woorden zoals *kantonrechter* en *wethouder*, die zijn opgenomen in het Groene Boekje. Toen in januari 2005 de toetreding van Suriname als geassocieerd lid van de Nederlandse Taalunie werd bekrachtigd, verklaarden vertegenwoordigers van de Taalunie dat dit onder andere zou betekenen

dat er in de nieuwe druk van het Groene Boekje, die later dit jaar verschijnt, Surinaams-Nederlandse woorden worden opgenomen. Als kanshebbers noemden zij onder andere *cambiohouder* ('eigenaar van een wisselkantoor'), *cellenhuis* ('arrestantenlokaal'), *houwer* ('kapmes'), *padieboer* ('rijstboer'), *pinaren* ('het moeilijk hebben'), *rotishop* ('zaak waar roti verkocht wordt'), *shutters* ('horizontale, kantelbare en elkaar overlappende latjes als raamluik'), *tandenschuier* ('tandenborstel'), *wiet* ('onkruid') en *zwamp* ('moeras').

'Ik ben je bitch niet'

Hoezeer etnische variëteiten al zijn doorgedrongen in Nederland blijkt wel uit een tv-reclame waarin twee oude dametjes met permanentjes in een zeer ouderwets interieur (tapijtje op tafel, tikkende klok. etc.) een kopje Douwe Egberts drinken en met elkaar in straattaal spreken. Deze reclame is zeer populair onder jongeren. De tekst van de twee oude dames luidt:

- A: Dus check ik zit in mijn waggi, 50 Cent pompt uit mijn speaker. Je weet toch, gewoon chill. Dus ik boek die bak vet hard toch. Komt die skowtu met zijn neppe patas.
B: Noo!
A: Zegt die copper tegen me dat ik hier niet zo hard mag boeken en dat ik hem duku moet passen.
B: Tsss!
A: Ik zeg: 'Hé doe moeilijk, ik ben je bitch niet.'
B: Gruwelijk!

Verklaring van de vreemde woorden:

<i>waggi</i> (Sranan) 'auto'	<i>copper</i> (Engels) 'politieagent'; of van Sranan <i>kopro</i> 'creool met lichte huidskleur' - vaak spottend
<i>50 Cent</i> : Amerikaanse rapper	
<i>boek</i> (<i>buku</i> : Sranan) 'geef veel gas'	
<i>bak</i> (Nederlands) 'auto'	<i>boeken</i> (<i>buku</i> : Sranan) 'veel gas geven'
<i>skowtu</i> (Sranan) 'politie(agent)'	<i>duku</i> (Sranan) 'geld'
<i>neppe</i> (Nederlands) 'namaak'	<i>passen</i> (Engels) 'geven'
<i>patas</i> (Sranan) 'schoenen'	<i>bitch</i> (Engels) 'teef'

De toekomst

In Nederland zijn het vooral jongeren die etnische variëteiten hanteren en verschillende talen mengen. De jeugd heeft de toekomst - wordt de jeugdtaal dan het Nederlands van de eenentwintigste eeuw? Daarover zijn de auteurs van *Wereldnederlands* het niet met elkaar eens geworden. Er zijn verschillende scenario's mogelijk. In ieder geval lijkt het zeer waarschijnlijk

dat de etnische variëteiten in meerdere of mindere mate leenwoorden zullen leveren aan het Standaard-nederlands.

Wat de invloed van etnische variëteiten op de uitspraak en de grammatica van het Standaardnederlands zal zijn, is moeilijker te voorspellen. Kenmerkende verschijnselen van de etnische variëteiten worden momenteel doorgegeven aan de volgende generatie, zo blijkt in de verschillende hoofdstukken van *Wereldnederlands*. Ze worden ook overgenomen in de straattaal die gebruikt wordt door jongeren van allerlei achtergronden - ook autochtone Nederlandse jongeren - en ze hebben een belangrijke groepsvormende functie. Het is mogelijk dat kenmerken uit de variëteiten in de toekomst via de straattaal onderdeel van het Standaardnederlands gaan worden. In het verleden hebben variëteiten ook invloed gehad op de Nederlandse standaardtaal of volkstaal: vanuit iedere variëteit zijn wel leenwoorden overgenomen door het Nederlands. Er is gesuggereerd dat de karakteristieke Amsterdamse uitspraak van de s voor in de mond, bijna als [sj], overgenomen is uit het Jiddisch-Nederlands; denk aan de uitspraak [sjwaon] voor *zwaan* en [mensj] voor *mens*.

Hoe dit alles ook zij: de etnische varianten van het Nederlands zijn minstens even belangrijk en interessant als de regionale variëteiten (dialecten en stadstalen). Het wordt tijd dat er naast een dialectrenaissance ook een variëteitenopwaardering komt.

Wereldnederlands. Jonge en oude variëteiten van het Nederlands, onder redactie van Nicoline van der Sijs, verschijnt deze maand bij Sdu Uitgevers in Den Haag. ISBN 90 12 10739 3.

Zie ook de lezersaanbieding op blz. 93.

Schobberdebonk Hans Heestermans

‘Het wapen van Minerf (...), Verciert met schobben van serpente’, schrijft de zeventiende-eeuwse dichter Jacob Westerbaen. Het wapen van Minerva, de godin van de wijsheid en kennis, heeft dus als versiering een geschubde slangen huid. *Schob* is de verouderde, misschien nog gewestelijk voorkomende nevenvorm van *schub*. Het woord wordt ook gebruikt voor de metalen plaatjes waaruit sommige wapenrustingen bestaan. ‘Maliën’ heten die plaatjes ook wel. Vandaar *maliënkolder*. In West-Brabant is een malie ook het harde, plastic ringetje dat aan het uiteinde van een schoenveter zit en dat ervoor zorgt dat die veter op een ordentelijke wijze door de daartoe bestemde oogjes is te krijgen.

De Nederlandse vertaling van Erasmus' *Colloquia familiaria* vermeldt ook dat woord *schob* in de betekenis ‘malie’: ‘Van waer (...) hebt ghy [krijgsman] dien glinsterenden helm? die ysere hoorens? sulcke gevinde armen? so veel ysere schobben?’ In oudere teksten komt *schob* ook nog voor in de betekenissen ‘huidschilfer’ en ‘korst op de huid’. Mogelijk zijn hieruit nog twee andere betekenissen te verklaren. Die schilfer en die korst hebben de associatie van armoede, van onverzorgdheid. Vandaar dat *schobbe* ook staat voor een haveloos en vervolgens ook eerloos persoon. En ook voor een ‘slordige vrouw’, een ‘slons’. De zeventiende-eeuwse schrijver Sprankhuisen beschrijft de vrijers van Penelope als volgt: ‘Dewijle sy de schoone Penelope niet en kennen, so vrijen sy haare dienst-maaghden en schobbekens.’ Die rakkers mogen niet met Odysseus' vrouw

naar bed, dus nemen ze maar genoeg met de dienstmeiden en het lagere dienstpersoneel.

In verschillende zuidelijke dialecten, onder meer in West-Brabant en in Vlaanderen, komt een verbinding voor die waarschijnlijk is afgeleid van dit *schobbe* met die associaties van armoede en haveloosheid. *Op de schobberdebonk lopen* betekent in die zuidelijk streken 'klaplopen', een betekenis die duidelijk berust op dat aspect 'armoede'. En in Leiden kent men *voor schobberdebonk lopen* in de betekenis 'er als een schooier bij lopen'. En daarin zien we het aspect 'haveloosheid' terug. Met een beetje fantasie is dan ook nog te begrijpen dat in diezelfde stad die uitdrukking ook wordt gebruikt voor 'iemand links laten liggen': 'Die jongens willen Jan niet graag mee hebben, ze laten hem voor schobberdebonk lopen.' Haveloosheid en armoede drijven Jan weg van zijn virtuele speelkameraadjes.

Is het niet merkwaardig dat die *schobberdebonk* in het zuiden voorkomt en dan verder ook nog in Leiden, een stad die toch redelijk ver verwijderd is van Brabant en Vlaanderen? Nee, dat is niet verwonderlijk. Zo rond 1640 was 35 procent van de Leidse bevolking afkomstig uit Vlaanderen - Vlamingen die gevlucht waren voor de armoede en voor de Spaanse overheersers (Leiden noemt zich niet voor niets een stad van vluchtelingen). Zo'n grote hoeveelheid nieuwelingen oefent natuurlijk invloed uit op de taal, en dat is ook het geval geweest in Leiden. Talrijke Leidse woorden, uitdrukkingen en betekenissen zijn uit Vlaanderen afkomstig: *aardig*, in de zin van 'raar', 'merkwaardig', *zot* in de betekenis 'gek', *koekebak* voor 'pannenkoek', *kles* voor 'nietbetaalde caféschuld', *permetatie* voor 'familie' en *hazengrauw* voor 'schemering'.

Jacob Westerbaen (1599-1670): 'schobben van serpente'.
Illustratie: DBNL

Een 'schwierig(es)' vertaalprobleem Wolf Sieberichs

Nederlanders die Duits willen schrijven of spreken, zullen vaak problemen hebben met de uitgang van bijvoeglijke naamwoorden. Het is *ein eifriger Arbeiter* maar *der eifrige Arbeiter*, en *ein schwieriges Problem* maar *das schwierige Problem*. Het bijvoeglijk naamwoord wordt sterk verbogen (wat wil zeggen dat het eindigt op -s, -r, etc.) tenzij een eerder woord, een lidwoord bijvoorbeeld, die sterke verbuiging al 'overgenomen' heeft. Dan wordt het bijvoeglijk naamwoord zwak verbogen. In de derde naamval wordt het *mit dem kühlen bayrischen Bier*, maar zonder lidwoord *mit kühlem bayrischen Bier*.

Deze bijzonderheid van het Duits levert nog een ander probleem op, namelijk als je dit soort constructies bij omzetting naar het Nederlands gedeeltelijk wilt handhaven. Stel, je moet iets vertalen als *Hanseatisches Oberlandesgericht Hamburg, (von) dem Hanseatischen Oberlandesgericht Hamburg* of *das Hanseatische Oberlandesgericht Hamburg*; moet *Hanseatisch* dan in het Nederlands zonder uitgang, met -e, met -en of zelfs met -es?

Als ik van het Duits naar het Frans moet vertalen - wat ik geregeld doe - dan aarzel ik, bij een passage over een arrest van deze rechtbank, niet: *cet arrêt du Hanseatisches Oberlandesgericht Hamburg*. Maar voor het Nederlands vind ik het beter om te spreken van *dit arrest van het Hanseatische Oberlandesgericht Hamburg*. Dat is dus de zwakke verbuiging van de eerste naamval (alsof er *das* voor heeft gestaan). Misschien komt dat wel doordat het Nederlands meer op het Duits lijkt?

Ook bij het vertalen uit het Nederlands naar het Frans kom ik dit soort problemen af en toe tegen. Stel dat ik het op een congres van orthopedagogen over 'het gedrag van het stoute kind' wil hebben, en daarbij (*het*) *stoute kind* onvertaald in het Frans wil overnemen, dan krijg ik iets als *le comportement du 'stoute kind'*. Moet *stout* nu met of zonder *e*? En moet het lidwoord *het* worden meegenomen in de vertaling?

Eigenlijk klinkt geen enkele oplossing helemaal goed.

De oorwurm is geen wurm Harrie van Sloun - Grevenbicht

In 1936 stierf het laatste exemplaar van een verre verwant van de kangoeroe: de Tasmaanse buidelwolf, in zijn thuisland 'Tasmanian tiger' genoemd vanwege zijn gestreepte rug. Onlangs liet een Australische paleontoloog weten dat het uitgestorven roofdier met het bewaard gebleven DNA-materiaal door klonen weer tot leven kan worden gebracht.

Oorwurm

Foto: Richard Leung

Mocht het lukken, dan zou dit een goede gelegenheid zijn om het beest van een passende naam te voorzien, want het Australische diertje was tijger noch wolf; het was een buideldier.

Er zijn vrij veel namen waarachter een ander dier schuilt dan je in eerste instantie zou vermoeden. Ik vond alleen al de volgende:

naam

soort dier

<i>azijnaaltje glimworm</i>	vuurvlieg (die op zijn beurt overigens geen vlieg is, maar een kever)
<i>grasuil</i>	vlinder
<i>hazelworm</i>	hagedis
<i>Japanse nachtegaal</i>	vogel, maar niet verwant met de nachtegaal; komt bovendien uit China, niet uit Japan
<i>koevinkje</i>	vlinder
<i>mierenleeuw</i>	insect, een soort uit de kluiten gewassen libel
<i>oorwurm</i>	insect
<i>prairiehond</i>	eekhoornachtig knaagdier (dat overigens wél 'blaft')
<i>veenmol</i>	krekel
<i>vliegend hert</i>	kever; het mannetje heeft gewei-achtige kaken
<i>wandelende tak</i>	insect
<i>woudaapje</i>	watervogel
<i>zeekat</i>	inktvis (die op zijn beurt weer geen vis is, maar een weekdier)
<i>zilvervisje,</i> <i>papiervisje</i>	insect

Verder blijkt tellen ook niet de sterkste kant van naamgevers. Om met Midas Dekkers te spreken: 'Negen is geen ongebruikelijk aantal voor de tiendoornige stekelbaars.' Neem nu de 'Subcoccinella vigintiquatuorpunctata', in normaal Nederlands: *24-stippelig lieveheersbeestje*. Mooi dat je bij het natellen nooit verder zult komen dan zestien, hooguit twintig onregelmatige vlekjes.

Het mooiste woord van... Ton den Boon

In een voorgoed verleden tijd waren er 'domineeswoorden': woorden met een betekenis waarvan je als gewone sterveling geen flauw idee had en waarover predikanten 's zondags in de kerk daarom tekst en uitleg kwamen geven. *Ootmoed* was zo'n woord, evenals *barmhartig* en *goedertieren*. Maar bijvoorbeeld ook *kinnebak* rekende ik ertoe. Geleidelijk aan raakten ze bekend, bijna vertrouwd, die woorden. Zo werd vroeger bij ons aan tafel keer op keer het steeds weer spannende verhaal verteld over Simson, die met wat rake kinnebakslagen maar liefst duizend Filistijnen dood sloeg. De bewuste kinnebak van een ezel - predikheren van de oude stempel spraken in de kerk zelfs archaïserend over een 'ezelskinnebak' - stelde ik me daarom voor als een soort knuppel of knots. Maar dat je met één zo'n stuk ezel nu duizend man kon doodslaan...

Kinnebak was en bleef zo een woord met een geheim, een geheim dat het niet prijs gaf, al werden er nog zo veel woorden aan gewijd.

Van alle domineeswoorden was *lankmoedig* wel het geheimzinnigst. Vooral omdat het zo vaak ter sprake werd gebracht in verband met een ander, doodgewoon woord: *liefde*. Zo viel in de kerk regelmatig de spreuk 'De liefde is lankmoedig' te beluisteren. Die combinatie van zo'n vertrouwd, bijna banaal woord als *liefde* met dat mysterieuze begrip *lankmoedig* leidde allengs tot de vraag of de juiste betekenis van het eerste woord, *liefde* dus, wel bekend kon zijn als onduidelijk bleef wat het tweede woord, *lankmoedig*, betekende. Moest men misschien eerst alles van lankmoedigheid af weten om te kunnen weten wat liefde is?

Lezen in *Het Beste boek voor de jeugd* en de *Jeugdencyclopedie* en vragen stellen aan ouders, aan de schoolmeester, en ten langen leste aan een dominee of drie - het mocht allemaal niet baten. Al werd er links en rechts weliswaar wat gemompeld over de betekenis van *lankmoedig*, het bleef een woord met een geheim, want net zoals de delen *barm* en *tieren* van *barmhartig* en *goedertieren* mysterieus bleven, zo tastte ik ook jarenlang in het duister over betekenis en herkomst van het woorddeel *lank* in *lankmoedig*.

Pas veel later zou blijken dat het eerste deel van *lankmoedig* opgevat moest worden als 'lang'. Dat was eigenlijk een tegenvaller, omdat het zo voor de hand lag. Maar al snel werd het woord weer interessant, want *lankmoedig* bleek terug te voeren te zijn op het christelijk-Latijnse woord *longanimis*, dat te analyseren is als een samenstelling van *longus* 'lang' en *animus* 'ziel'. Daarmee betekent *lankmoedig* dus zoiets als 'een lang, een rekbaar gemoed hebbend', en dat verklaart in elk geval de betekenis van dit woord: 'toegeeflijk'.

Maar die pasverworven kennis riep wel meteen weer een nieuwe vraag op - een vraag die heel wat lastiger te beantwoorden is: heeft men een ziel van elastiek nodig om te kunnen liefhebben? Waarmee het mysterie zich verplaatst heeft van *lankmoedig* naar *liefde*.

Ton den Boon (1962) is hoofdredacteur van de grote Van Dale, schrijver van diverse taalboeken en eigenaar van uitgeverij De weideblik.

Taaltest
Taaladviesdienst

A. Test uw spellingkennis

1. a. 55+'er
b. 55'+er
c. 55+er
d. 55+-er

2. a. breiig
b. breiïg
c. brijig
d. brijïg

2. a. dwarslaesie
b. dwarsleasie
c. dwarslesie
d. dwarslezie

4. a. kickbokser
b. kickboxer
c. kikbokser

5. a. muggenziftenrij
b. muggenzifterij
c. muggezifterij

6. a. practicum
b. praktikum
c. praktikum

B. Vergroot uw woordenschat

1. *abat-jour*
 - a. dageraad
 - b. lampenkap
 - c. slachthuis

2. *ethologie*
 - a. gedragsleer
 - b. insectenleer
 - c. volkenkunde

3. *etiologie*
 - a. leer van de oorzaken
 - b. voedingsleer
 - c. zedenleer

4. *saharienne*
 - a. amfibievoertuig
 - b. colbertje
 - c. zandbak

C. Zoek de fouten

1. De reorganisatie bracht de corpsbeheerder van de KLPD in een lastig pakket. Door de diffuse criteria die hij daar bij hanteerde, kreeg de politieagent het verwijt dat hij met twee maten meette. Hij zwoor echter dat de reorganisatie wel degelijk eerlijk verliep.
2. Maart roert haar staart en april doet wat zij wil-vandaar dat het met de pasen mogelijk nogal eens grillerig weer kan zijn.

D. Extra

Wat hebben de volgende woorden met elkaar gemeen?

cayennepeper

hangmat

scheurbuik

De antwoorden vindt u op pagina 105 van dit nummer.

‘Hoe is dat kunnen gebeuren?’

Vlaamse zinswending als toekomstig Nederlands

Joop van der Horst

Een zin als ‘Zij is niet durven gaan’ klinkt Vlamingen volstrekt normaal in de oren. Nederlanders niet, die zouden zeggen ‘Zij heeft niet durven gaan.’ Maar dat gaat veranderen volgens taalkundige Joop van der Horst. Wat gaat er schuil achter deze taalverandering?

Onder veel Nederlandse taalkundigen geldt Vlaanderen als een linguïstisch openluchtmuseum. Onder Vlaamse taalkundigen trouwens ook. Je kunt er namelijk taalverschijnselen aantreffen die bij ons al honderd of vijfhonderd jaar uitgestorven zijn. En daar zijn ze nog dagelijks te zien en te horen, ‘in het wild’. Dat is voor wie er oog voor heeft, en een klein beetje op de hoogte is van onze taalgeschiedenis, fascinerend. Alsof er ergens op de wereld een streek zou zijn waar nog dinosauriërs rondhuppelen, of waar je een mammoet kan tegenkomen. Of, minder ver in het verleden, alsof er een land zou zijn met ridders in harnassen, met gaslicht, met dodo's of met stoomtreinen. Zoiets spreekt tot de verbeelding. Wie zou dat niet graag eens zien? Dat er niet jaarlijks taalkundige expedities naar Vlaanderen gestuurd worden om de toestand aldaar grondig te onderzoeken, komt enkel maar doordat Vlaamse taalkundigen het zelf al doen.

Toekomstpark

Toch is het beeld van een taalkundig openluchtmuseum maar half waar. Er zijn inderdaad in het zuidelijke Nederlands zaken aan te wijzen die in het noordelijke Nederlands verdwenen zijn. Soms al heel lang verdwenen zijn. Iedere historisch-taalkundige kan er wel een paar noemen. Maar het omgekeerde is even waar: op verschillende punten is het zuidelijke Nederlands een stapje vooruit op het noorden. Of zelfs vele stapjes. Daardoor is Vlaanderen, vanuit Nederland gezien, niet enkel een openluchtmuseum maar evengoed een soort taalkundig toekomstpark, waar je dingen te zien en te horen krijgt die in Nederland pas over vijftig jaar, honderd jaar of nog langere tijd zullen aanbreken. Alleen: dat is minder bekend. Dat Vlamingen niet evengoed Nederland als een taalkundig openluchtmuseum beschouwen, waar evenzeer reden voor is, komt slechts doordat je over de omgekeerde verhouding (Vlaanderen loopt voorop, Nederland komt achteraan) minder hoort. Hoe dat komt, weet ik niet. Tijd voor een voorbeeld.

Hebben en zijn

In bijna ieder gesprek tussen een Vlaming en een Nederlander kan men horen, naast andere grote en kleine verschillen, hoe de Nederlander zegt, bijvoorbeeld: ‘Ik weet niet hoe dat heeft kunnen gebeuren’, en de Vlaming: ‘Ik weet niet hoe dat is kunnen gebeuren.’ Beiden spreken keurig Algemeen Beschaafd Nederlands, maar er is verschil. Er zijn ook wel Nederlanders die ‘is kunnen gebeuren’ zeggen, en Vlamingen met ‘heeft kunnen gebeuren’. Maar in overgrote meerderheid staat een noordelijk *heeft* tegenover een zuidelijk *is*.

Wie erop let, ziet het verschil ook in bijvoorbeeld:

- [naar V] is zij niet meer durven gaan.
(Stijn Streuvels, *Levensbloesem*, 1937)
- Vandenbroucke is toch maar kunnen gaan studeren (...)
(*De Morgen*, 24 april 1998)
- De vlammen zijn onmogelijk kunnen overwaaien van de ene plaats naar de andere.
(*De Morgen*, 24 april 1996)
- Ook de Belgische staats hervorming is vaak met zeer kleine pasjes moeten vooruitgaan.
(*De Morgen*, 19 juni 1997)
- Ons volk is moeten wijken voor de overmacht.
(*In oorlogsnood. Virginie Lovelings dagboek 1914-1918*)
- Hij was uit de gevangenis weten te ontsnappen.
(*De Morgen*, 24 juni 1998)
- De Verenigde Staten zijn echter nog op geen enkel compromisvoorstel willen ingaan.
(*De Morgen*, 17 februari 1998)

Ik ben niet de eerste die dit heeft opgemerkt. Het verschil is in de vakliteratuur bekend, ook al wordt het door veel mensen niet gehoord. Als je een Nederlander of een Vlaming naar verschillen vraagt, blijkt dit onderscheid tussen *heeft* en *is* weinig opvallend.

De kwestie strekt zich trouwens iets verder uit. In andere gevallen gebruikt de Vlaming juist *hebben*, waar de Nederlander *zijn* kiest:

- Dat heeft hij zich blijven herinneren.
(België Radio 2, 6 september 2001)

- Die heb ik in Gent gaan kopiëren.
(gehoord in Leuven, 1997)
- Ze heeft mij komen opzoeken.
(België Radio 2, 6 september 2001)

Maar het gaat om hetzelfde verschijnsel. Dat laat zich uitleggen.

Voltooiden tijden

Om te begrijpen wat hier gebeurt, moet u een paar dingen weten. In de eerste plaats is het van belang dat we onze voltooiden tijden maken met *hebben* of *zijn*. We zeggen: 'Hij heeft een brief geschreven' en 'We hebben kip gegeten', naast: 'Hij is thuisgekomen' en 'Ik ben vorige week vertrokken.' Bij *schrijven* en *eten* kiezen we *hebben*, bij *thuiskomen* en *vertrekken* kiezen we *zijn*. Daar zit systeem in, maar dat leggen we een andere keer weleens uit. Voor dit moment is het voldoende dat we allemaal, zonder te hoeven nadenken, meteen de juiste keuze maken tussen *hebben* en *zijn*. Dat is in Nederland zo, en het is in Vlaanderen precies zo, en volgens hetzelfde systeem. De keuze wordt bepaald door het andere werkwoord in de zin: *schrijven*, *thuiskomen*, enz. Als ik u een lijst geef met honderd werkwoorden, dan kunt u bij elk vlotweg zeggen wat daarbij hoort: *hebben* of *zijn*. Probeer het maar vast met *nadenken*, *uitglijden*, *bibberen*, *verdwalen* en *zich haasten*. En Vlamingen geven precies dezelfde antwoorden.

Zolang er maar één ander werkwoord in de buurt is, doen Noord en Zuid hetzelfde (afgezien van enkele uitzonderingen die hier van geen belang zijn). Verschil is er pas wanneer er twee andere werkwoorden in het geding zijn. Wat is de voltooiden tijd van 'Hij kan vertrekken'? Nu hebben we *kunnen* en *vertrekken*. Bij *kunnen* hoort *hebben* ('Hij heeft het gekund'), en bij *vertrekken* hoort *zijn* ('Hij is vertrokken'). Welk van de twee bepaalt de keuze? Kijk, nu gaan de wegen uiteen. In Nederland laten we de keuze bepalen door *kunnen*: 'Hij heeft kunnen vertrekken', terwijl men in Vlaanderen de keuze laat bepalen door *vertrekken*: 'Hij is kunnen vertrekken.'

Keuze

Precies hetzelfde gebeurt bij de voltooiden tijd van 'Hij moet thuiskomen.' Bij *moeten* hoort *hebben* ('Hij heeft dat gemoeten'), maar bij *thuiskomen* hoort *zijn* ('Hij is thuisgekomen'). Hier laten we in het Noorden de keuze bepalen door *moeten*, en vandaar: 'Hij heeft moeten thuiskomen', terwijl men in het Zuiden de keuze laat bepalen door *thuiskomen*: 'Hij is moeten thuiskomen.'

In taalkundige termen kunnen we het verschil tussen het noordelijke en het zuidelijke systeem dus zo beschrijven: in het Noorden wordt de keuze bepaald door het hulpwerkwoord, in het Zuiden door het hoofdwerkwoord.

Nu is meteen ook duidelijk dat het bij 'Die heb ik in Gent gaan kopiëren' om hetzelfde verschijnsel gaat. In het noordelijke 'ben ik gaan kopiëren' heeft *gaan* de keuze bepaald (*gaan* is een *zijn*-werkwoord), terwijl in 'heb ik gaan kopiëren' het werkwoord *kopiëren* (een *hebben*-werkwoord) de doorslag gaf.

Faseverschil

Illustratie: Hein de Kort

Twee systemen, met elk hun eigen logica. Ik zou niet kunnen zeggen welk van beide beter is. Ieder mag zijn voorkeur hebben, maar zo'n voorkeur is meestal alleen maar gebaseerd op wat je gewend bent. Interessanter is de vraag hoe het verschil heeft kunnen ontstaan (is kunnen ontstaan). Heeft het zuidelijke Nederlands toevallig een ietwat andere weg gekozen dan het noordelijke Nederlands? Zulke dingen komen voor. Maar eerlijk gezegd: dat is in kwesties die het grammaticale hart van de taal raken niet zo waarschijnlijk. Veel aannemelijker is het dat dit verschil tussen Noord en Zuid een faseverschil weerspiegelt, twee stadia in een en dezelfde ontwikkeling, waarbij een van beide de oudere toestand is, en het andere de nieuwere toestand. Om welke ontwikkeling gaat het dan? En wat is hier oud en wat is nieuw? Ik denk dat daar wel een antwoord op te geven valt. Maar om mijn idee uit te leggen, moet ik eerst wat achtergrondinformatie geven. Dat kan heel kort, want de vakgeleerden weten precies waar ik het over heb, en wie geen vakgeleerde is, heeft feitelijk maar weinig nodig om het te snappen.

Grammaticalisatie

Onze hulpwerkwoorden, zoals *kunnen*, *moeten*, *mogen*, *gaan* en *blijven*, zijn van oorsprong gewone zelfstandige werkwoorden. Ze zijn pas in de loop der eeuwen hulpwerkwoord geworden. Zoiets gaat niet van de ene dag op de andere; het is een zeer langdurig en traag proces. Sommige werkwoorden zijn er al meer dan duizend jaar mee bezig. Ja, de echte taalveranderingen gaan niet snel! Stapje voor stapje, bijna onmerkbaar langzaam, schuiven ze op in de richting van hulpwerkwoord.

Neem nu *zullen*. In het Gotisch (circa 375 n.Chr.) komen we dat tegen als *skulan*. Dan is het nog grotendeels een gewoon zelfstandig werkwoord, met als betekenis 'verschuldigd zijn'. Het is verwant met *schuld*. In het Gotisch kon je *skulan* nog verbinden met *een grote som geld*, of met *gehoorzaamheid*. Maar in de vele eeuwen die daarop volgden, verloor *skulan* beetje bij beetje een groot deel van zijn betekenis. Eigenlijk bleef alleen een snuffje 'toekomstig', of 'niet helemaal zeker' over. En niet alleen de betekenis verbleekte, ook de grammaticale mogelijkheden veranderden: een lijdend voorwerp was er op den duur

niet langer bij mogelijk, een voltooid deelwoord of tegenwoordig deelwoord viel af (*gezuld?*, *zullende?*), enz. Ik zal u de details besparen, maar het gaat erom dat het werkwoord *zullen* eeuw na eeuw zijn ‘gewone’ eigenschappen verloor, als het ware ontmanteld werd, en zich steeds meer toespitste op enkele specifieke grammaticale functies. In de taalwetenschap noemt men zo'n ontwikkelingslijn: grammaticalisatie.

Justus Lipsius (1547-1606): ‘soo en isser oock noyt yet arghers teghen d'ondersaeten bedacht konnen worden.’

Illustratie: DBNL

Op de lange weg van de grammaticalisatie bevinden zich ook *moeten*, *kunnen*, *gaan* en een aantal andere. Maar ze zijn niet allemaal even ver. Het ene grammaticaliserende werkwoord heeft de weg verder afgelegd dan het andere. En wat het eindpunt van die weg is, dat weet niemand. *Zullen* is waarschijnlijk het langst onderweg; *moeten* en *kunnen* zijn ook al heel lang aan de gang, maar zij hebben in tegenstelling tot *zullen* nog een voltooid deelwoord (*gemoeten*, *gekund*). Betrekkelijk kort geleden zijn ook *dreigen*, *beloven* en *proberen* op pad gegaan.

Ontmanteling

Nu keren we terug naar ons Noord-Zuid-verschil: in Nederland (globaal) bepaalt het hulpwerkwoord de keuze tussen *hebben* of *zijn*, in Vlaanderen (globaal) bepaalt het hoofdwkwoord de keuze.

Zonder twijfel is het noordelijke systeem het oudere. Dat blijkt als we kijken naar teksten uit het verleden. In het Middelnederlands, het héle Middelnederlands van Noord  n Zuid, zien we overal hoe het hulpwerkwoord de keuze bepaalde. Pas vanaf de zestiende eeuw komen we af en toe zinnen tegen waarin het hoofdwkwoord de doorslag geeft. Het eerste voorbeeld dat ik ken, heb ik gevonden in Justus Lipsius' *Twee boecken vande stantvasticheyt*, vertaald door J. Mourentorf (1584). Kortom een ‘Vlaamse’ bron, ook al kun je dat voor de zestiende eeuw nog niet zo noemen.

soo en isser oock noyt yet arghers teghen d'ondersaeten bedacht konnen worden.

(‘zo is er ook nooit iets slechters tegen de onderdanen bedacht kunnen worden’)

In de daaropvolgende eeuwen zien we hoe vooral in het zuidelijke Nederlands de nieuwe systematiek snel terrein wint.

De overstap van het oudere systeem (hulpwerkwoord bepaalt de keuze) naar het nieuwere systeem (hoofdwkwoord bepaalt de keuze) lijkt me een van de stappen op de lange weg der grammaticalisatie. Terwijl in het oudere systeem het hulpwerkwoord nog wel zo veel eigen zelfstandigheid heeft dat het de keuze tussen *hebben* en *zijn* kan bepalen, daar verliest het deze kracht gaandeweg aan het hoofdwkwoord. De ‘ontmanteling’ van het hulpwerkwoord bereikt een volgende fase.

Logica

Als deze analyse juist is, en ik twijfel daar eigenlijk niet aan, dan is het zuidelijke Nederlands in dit opzicht een belangrijke stap verder dan het noordelijke. En dan is voorspelbaar dat hetzelfde vroeger of later ook in het Noorden zal gebeuren. Met andere woorden: dan zal ook Nederland in een nabije of verre toekomst gaan zeggen: 'Hij is kunnen ontsnappen', 'Hij is moeten thuiskomen' en 'Ze heeft dat in Gent gaan kopiëren.'

Nee, niet door Vlaamse invloed, maar door taalinterne logica. Wat in Vlaanderen moest gebeuren, moet ook in Nederland gebeuren. Want nogmaals: het is hoogst onwaarschijnlijk dat Noord en Zuid van dezelfde taal in een zo fundamentele grammaticale zaak verschillende wegen zouden gaan. Het kan een poosje duren voordat iedereen weer mee is (faseverschil is niets bijzonders), maar het is hetzelfde proces van grammaticalisatie, waarin dezelfde omstandigheden en dezelfde factoren noodzakelijk tot dezelfde gevolgen leiden. Vroeger of later.

Beetje raar

Uiteraard is het huidige verschil tussen Noord en Zuid niet zo zwart-wit als we hier voor het gemak even beschreven hebben. Er zijn ook in Vlaanderen wel mensen die zeggen: 'Hoe dat heeft kunnen gebeuren' - hetzij doordat ze ouderwets spreken dan de meesten van hun landgenoten, hetzij omdat ze weten dat het zo in Nederland gezegd wordt en ze het noordelijke Nederlands beter vinden dan hun eigen Nederlands. Ik sprak slechts van een globaal Noord-Zuid-verschil.

Evenzo zijn er in Nederland wel gevallen aan te wijzen van 'Hoe dat is kunnen gebeuren', enz. Die zijn niet van vandaag of gisteren. Ik heb zelfs de indruk dat ze momenteel snel toenemen in frequentie. Uit *NRC Handelsblad* noteerde ik al eens:

- (...) hoe het Weinreb-complex is kunnen ontstaan.
(*NRC Handelsblad*, 31 oktober 1997)
- Hoe het archief zo onbeheerd is kunnen achterblijven zal het ministerie nog onderzoeken.
(*NRC Handelsblad*, 3 december 1997)

Waarschijnlijk gaat ook dat weer gradueel. In sommige gevallen is het voor Nederlanders al wat gemakkelijker om het 'nieuwe' systeem te gebruiken (bijvoorbeeld met *worden*: 'Hoe het zo vuil is kunnen worden') dan in andere (met een handelingswerkwoord: 'Hoe hij is kunnen ontsnappen').

Ook in Vlaanderen is de beweging trouwens nog lang niet voltooid. De meeste Vlamingen vinden 'Hoe hij is kunnen ontsnappen' volstrekt gewoon (en ze vinden het Nederlandse 'heeft kunnen ontsnappen' zelfs een beetje raar), en gebruiken het ook in schrijftaal. Maar dat geldt nog niet voor 'Die heb ik in Gent gaan kopiëren', wat velen er al wel zeggen, maar nog niet zo gauw zullen schrijven.

Al met al kunnen we in Vlaanderen alvast een stukje toekomst van onze taal beluisteren dat in Nederland nog niet, of nog maar nauwelijks, is aangebroken. Wat in sommige opzichten een linguïstisch openluchtmuseum is, blijkt dus in andere opzichten juist moderner en geavanceerder te zijn.

Geschiedenis op straat

Weemstraat

Riemer Reinsma

Straatnamen met het woord *weem* bestrijken ruwweg het noorden, oosten en zuidoosten van Nederland. Ze komen voor in de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg. Dat *weem* verwijst meestal naar een pastorie en heeft een lange voorgeschiedenis. In het Middelnederlands sprak men van een ‘wedem’. Die tussen-*d* is later verdwenen, net als bijvoorbeeld bij *weder* en *neder*. Volgens de deskundigen op het gebied van het Indo-Europees, de taal die ten grondslag moet hebben gelegen aan veel Europese en Aziatische talen, gaat het woord terug op een vorm waarop de gemiddelde Nederlander zijn tong zou breken, namelijk *ued-mno*-. Dit is een gereconstrueerde vorm, wat wil zeggen dat hij nooit zo in teksten is aangetroffen. Wat wél is aangetroffen, bij een van de nakomelingen van het Indo-Europees, is de Oudindische vorm *vadhū*, wat ‘bruid, jonge vrouw’ betekende.

Bruid

Gerestaureerde weem te Westeremden.

Foto: Jasper C. Helmantel (www.deweem.nl)

Het lijkt gewaagd een verband te leggen tussen een bruid en een pastorie, maar de feiten zijn toch wel overtuigend. We weten dat *wedem* in het Middelnederlands nog de betekenis ‘bruidsschat’ kon hebben: het bedrag dat je voor een bruid neertelde. Later in de Middeleeuwen ontwikkelde zich hieruit in het Nederlands de betekenis ‘gebouwen en stukken grond die aan een kerk gedoteerd waren’. De dotatie die je voor een bruid betaalde aan haar vader, had dus plaatsgemaakt voor een dotatie aan ‘de bruid van Christus’, oftewel de kerk. En uit deze betekenis moet zich - nog steeds in de Middeleeuwen - weer die van ‘pastorie’ ontwikkeld hebben. Zo schrijft D. Buijter in *Geschiedenis en verklaring van de straatnamen in Steenwijk* (1985) dat aan de plaatselijke Weemstraat, in 1449 nog Wedemestraat geheten, een pastorie heeft gestaan. Een enkele keer sloeg *weem* niet op een pastorie maar op een (pacht)boerderij. Een boekje over de herkomst van de straatnamen van de gemeente Ooststellingwerf meldt dat de straat De Weeme in Oldeberkoop (onderdeel van deze gemeente) is genoemd naar een gelijknamige boerderij.

Dé Weeme is het dus. Althans, in Oldeberkoop. Ook het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* vermeldt dit. *Weem* is volgens dit woordenboek vrouwelijk, evenals de nevenvorm *weeme*. Maar daar trekken de inwoners van het dorpje Nijeveen (Drenthe) zich mooi niks van aan. ‘Het Weeme’ noemt men de pastoriestraat daar.

Exotische spellingen

Naast *Weeme* en *Weem* (onder andere in Nijmegen) vinden we allerlei exotisch aandoende spellingen. Het lijkt wel of Engeland en Duitsland hier onmiddellijk aan elkaar grenzen: ‘Engelse’ vormen als *De Wheem* (Zweeloo), *Wheeme* (Goor,

Vollenhove) en *De Wheeme* (Holten) staan tegenover ‘Duitse’ als de *Wehmestraat* (Aalten, Steenderen, Markelo). De drie laatstgenoemde dorpen liggen niet ver van de Duitse grens en het is voorstelbaar dat bepaalde Duitse schrijftradities zich hier hebben kunnen laten gelden. Al hebben Aalten, Steenderen en Markelo nooit ofte nimmer deel uitgemaakt van Pruisen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Gelderse Wehl.

Moeilijker ligt het bij de Engels aandoende *wh*-spelling. Vormen ze een overblijfsel uit de tijd dat ons land door Engelse en Ierse monniken tot het christendom bekeerd werd? Als je de *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (1997) leest, zou je dat kunnen denken. In het hoofdstuk over de spelling van het Oudnederlands (het Nederlands van vóór 1100) schrijft W.J.J. Pijnenburg: ‘Het voorbeeld voor de schrijvers in de verschillende kloosters was naast het Latijn het Oudengels en/of het Oudhoogduits.’

Toch kan dit niet de oorzaak zijn, want in het Engels is de spelling met *wh* pas omstreeks het jaar 1200 ingeburgerd geraakt, vele eeuwen na onze kerstening. Vóór die tijd plachten onze westerburen met *hw* te spellen, of alleen met een *w*.

Hoe moeten we de *wh*-spelling dan wél verklaren? Misschien moeten we de blik ook in dit geval op het oosten richten. Het *Deutsches Wörterbuch* meldt dat er in de zestiende eeuw, ver voordat er in Duitsland sprake was van een officiële spelling, verschillende manieren waren om aan te geven dat een bepaalde klinker lang was. Zo werd het woord *Wehr* (nu de enige toegestane Duitse spelling) bijvoorbeeld ook wel geschreven als *Wher*. Toch is er iets wat tégen Duitse invloed pleit. De *wh*-spelling komt namelijk ook in het westen van Nederland voor, ver van Duitsland. Onder andere in *Overwhere*, bij NS-reizigers bekend als een station in Purmerend. En wellicht moeten we dus de conclusie trekken dat zowel in Duitsland als in Nederland vele eeuwen geleden de *wh*-spelling gebruikt werd als alternatief voor de enkele *w*.

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

Discussie over Engelstalig onderwijs

Moeten studenten wel of niet in het Engels onderwezen worden? De Universiteit Gent hakte afgelopen februari de knoop door: het Nederlands zal er - op enkele specifieke gevallen na - altijd de instructietaal zijn.

Een universiteit die het Engels beslist níét schuwt, is de internationaal georiënteerde Universiteit Maastricht. Maar of dat Engels iedereen daar ook bevalt? De Maastrichtse studentenvakbond Nsem kraakte er in een nota in ieder geval enkele harde noten over. Zo vindt de bond de taalttest die met name studenten van buiten de Europese Unie moeten afleggen beneden de maat. De taalvaardigheid van docenten die Engelstalig onderwijs geven, wordt zelfs helemaal nooit getoetst. Volgens de Nsem moet het niveau met spoed omhoog als de universiteit 'kwalitatief hoogstaand onderwijs' wil blijven leveren. Kort erna sloeg de universiteitsraad van de Technische Universiteit Eindhoven alarm. De raad pleitte begin maart in het universiteitsblad *Cursor* eveneens voor strengere toetsen voor docenten en buitenlandse studenten.

Ook buiten het hoger onderwijs is het laatste woord over Engelstalig onderwijs nog niet gesproken. Stichting Taalverdediging gooide onlangs olie op het vuur door een rechtszaak aan te spannen tegen de Rotterdamse basisschool Eduard van Beinum en het Bestuur Openbaar Onderwijs Rotterdam. De school in kwestie biedt (net als drie andere scholen in Rotterdam) een deel van zijn programma in het Engels aan in het kader van de Engelse les die op basisscholen op het programma staat. Volgens Ab Braamkolk van de stichting druist dat in tegen de wet. Braamkolk heeft de rechter verzocht nog voor het komende schooljaar uitspraak te doen.

Bronnen: Universiteit Gent, *Dagblad De Limburger*, *de Volkskrant*, *De Telegraaf*

De Europese Commissie vertaalt sinds januari de persberichten niet meer in alle officiële EU-talen, maar alleen nog in het Engels, Frans en Duits. Vooral de Italianen en Spanjaarden zijn hierdoor in hun wiek geschoten en vrezen dat dit het begin van het einde is van het Italiaans en Spaans als EU-talen. (BBC, Van Dale)

Engels is op de Europese lagere en middelbare scholen - behalve in België en Luxemburg - de populairste vreemde taal, zo blijkt uit een onderzoek dat gefinancierd is door de Europese Commissie. Op de tweede plaats kiest Europa voor het Duits (vooral in Noord-, Midden- en Oost-Europa), gevolgd door het Frans (in Zuid-Europa en Duitstalige landen). (Europese Unie)

De Belgische taalstrijd laait weer op. Begin maart kwam het in de Brusselse gemeente Lindebeek zelfs tot schermutselingen tussen radicale Franstaligen en Vlamingen. De Vlamingen eisen een splitsing van het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde, dat momenteel bestaat uit 19 tweetalige gemeenten (in Brussel) en 35 Nederlandstalige (in het Vlaamse Halle-Vilvoorde). De Franstaligen in Halle-Vilvoorde moeten zich volgens de taalwet onderwerpen aan een Nederlandstalig bestuur, maar een andere wet geeft ze ook de mogelijkheid om op Franstalige kandidaten uit Brussel te stemmen. Een arrondissementssplitsing zou aan dat laatste een einde maken. (*Het Laatste Nieuws*)

10 voor taal zal van de Vlaamse televisie verdwijnen. Volgens een woordvoester van de Vlaamse publieke omroep moet het taalspelletje plaatsmaken voor grotere

quizen, omdat de formule ervan ‘versleten’ is. De nieuwe reeks van *10 voor taal* is wel op Nederland 1 te zien. (Van Dale)

10 voor taal-presentatoren Marcel Vanthilt en Anita Witzier.

Taalzwakke peuters die tussen hun derde en vijfde gestimuleerd worden om veel te praten, gaan met een kleinere taalachterstand naar de basisschool dan kinderen tégen wie vooral gesproken wordt. Dat blijkt uit een landelijk onderzoek dat is uitgevoerd door het kenniscentrum Sardes en het Expertisecentrum Nederlands. (Kennisnet)

Terrorisme. Het proces tegen Samir A., die wordt verdacht van het voorbereiden van terroristische aanslagen, heeft een maand vertraging opgelopen doordat het Openbaar Ministerie niet wist wat *sila7* betekende, een woord dat de verdachte op enkele plattegronden had opgeschreven onder het kopje ‘nodig’. Het OM werd op het verkeerde been gezet door het cijfer in het woord, dat voor een bepaalde Arabische klank staat die niet in Latijns schrift weer te geven is. Het woord zelf bleek overigens gewoon in enkele vertaalwoordenboeken voor te komen, waarin het omschreven wordt als ‘wapens’, (*de Volkskrant*)

Koppelingen naar de originele berichten staan op de internetpagina www.onzetaal.nl/tamtam; let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Hom of kuit Van Wissen terecht Dichter des Vaderlands Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt maandelijks zo'n kwestie. Hij steekt daarbij zijn eigen mening niet onder stoelen of banken, en eindigt telkens met een stelling, waarop u kunt reageren.

Driek van Wissen is met een overmacht aan stemmen gekozen tot de nieuwe Dichter des Vaderlands. Zijn uitverkiezing was tegen het zere been van het dichterklijk establishment, met name van Zee- en Zwagerman, die in het midden brachten dat Van Wissen als sinterklaasrijmelaar over onbenulligheden het Dichterschap des Vaderlands onwaardig was.

Dichter des Vaderlands Driek van Wissen (1943).

Hebben de critici gelijk? Nee. Het enige wat de Dichter des Vaderlands moet doen, is ten minste vier keer per jaar naar aanleiding van een actuele gebeurtenis een vers schrijven. Daarvoor heb je een dichter nodig die op commando kan leveren en zich er niet voor schaamt om andere thematieken te behandelen dan zijn eigen zielenroerselen. Dat kan Van Wissen.

Dan de matige kwaliteit. Van Wissen schrijft inderdaad gedichten die sterk afwijken van wat thans onder kenners geldt als goede poëzie. De inhoud en strekking van zijn gedichten zijn nooit raadselachtig, en de vorm is door de rijmschema's traditioneel. Maar is dat een nadeel? Het gaat hier om gebruikspoëzie, waaraan nu eenmaal andere eisen gesteld worden dan aan de 'officiële' poëzie. Canondichters als Boutens en A. Roland Holst hebben zich aan het gelegenhedsvers gewaagd maar faalden jammerlijk. Niemand begreep hun verheven hermetische schrijfsels. Al sinds de middeleeuwse troubadours voorzien gelegenhedsdichters in onze behoefte aan toegankelijk, berijmd commentaar op belangrijke gebeurtenissen.

En bederft Van Wissens rijmelarij dan niet het poëticaal bewustzijn van datzelfde volk? Nee. Zo'n bewustzijn bestaat namelijk niet. Poëzie is voor de meeste mensen een reeks emotionele kreten met veel wit eromheen, zo maakte een vorig jaar verschenen analyse van amateurverzen in rouwadvertenties duidelijk. Als zulke dichters iets kunnen leren, dan verwacht ik meer van Van Wissens elementaire rijmen dan van de officieel goedgekeurde dichtwerken.

Is Van Wissen dus de ideale Dichter des Vaderlands? Helaas niet. Iedereen, ook zijn grootste tegenstanders, noemt hem 'vormvast'. Maar wat te denken van de volgende vervaarlijk hompelende regels uit 'Pekinees eten' (te vinden op www.poeziemarathon.nl/dichters/wissen.html)?

En toen het mormel mij voor ogen stond
Dat thuis vaak op mijn stoepje had gescheten
En dat ooit na een trap onder zijn kont
Mijn dure broek aan stukken had gereten

Gelukkig gaat Van Wissen binnenkort met de VUT, zodat hij tijd heeft om aan ritme en metrum te schaven.

Vooralsnog blijf ik daarom bij mijn stelling:

Driek van Wissen is terecht Dichter des Vaderlands geworden.

Bent u het eens of oneens met deze stelling? Breng voor 18 april uw stem uit op onze website: www.onzetaal.nl/homofkuit. U kunt ook per post reageren; stuur een briefkaart met 'Driek van Wissen terecht Dichter des Vaderlands' of 'Driek van Wissen ten onrechte Dichter des Vaderlands' naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag van de stemming.

Voor meer literatuur over het onderzoek naar verzen in rouwadvertenties zie www.onzetaal.nl/2005/4/rouw.html.

Uitslag vorige stemming

Steek meer energie in het vreemdetalenonderwijs: bied middelbare scholieren minimaal drie uur per week onderwijs in de vreemde talen aan, en eis daarnaast van hen dat ze die talen zelf oefenen als ze in de omringende landen vertoeven. Het was een lange stelling, de vorige keer. Natuurlijk had dat een bedoeling: er werd benadrukt dat iedereen, ook ouders en kinderen, de handen meer uit de mouwen moeten gaan steken, dus dat niet alles gemakzuchtig naar de overheid weggeschoven zou moeten worden.

Opvallend veel mensen waren het hiermee eens: 91,6% (535 stemmers). De 49 tegenstemmers (8,4%) waren blijkens de reacties op het internetforum bang dat het moedertaalonderwijs anders nog meer verwaarloosd wordt.

Antwoorden taaltest (zie pagina 99)

A. Spelling

1. a. 55+'er
2. c. brijig
3. a. dwarslaesie
4. a. kickbokser
5. b. muggenzifterij
6. a. practicum

B. Woordenschat

1. b. lampenkap
2. a. gedragsleer
3. a. leer van de oorzaken
4. b. colbertje

C. Zoek de fouten

1. *korpsbeheerder, het KLPD (= Korps Landelijke Politiediensten), parket, diffuse, daarbij, mat, zwoer*

2. *zijn staart, wat hij wil, met (de) Pasen, mogelijk kan beter weg, grillig*

D. Extra

Cayennepeper, hangmat en scheurbuik hebben alle drie hun huidige vorm te danken aan verbastering in de volksmond. *Cayennepeper* komt niet van *Cayenne*, de hoofdstad van Frans-Guyana, maar van *kyinha*, de naam voor deze peper in het Tupi (een indianentaal). *Hangmat* komt van het Spaanse *hamaca* en gaat terug op een Caraïbische taal. *Scheurbuik* ten slotte gaat terug op de Scandinavische woorden *skyr* ('zure melk') en *bjūgr* ('gezwel'): men schreef de ziekte toe aan het menu op lange zeereizen, dat vooral uit melk bestond.

Inzicht Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Afkortingen

In de gezondheidszorg worden zó veel afkortingen van instanties en regelingen gebruikt dat er in 1991 een woordenboekje (op vestzakformaat) aan gewijd werd. Er was blijkbaar ook behoefte aan, want onlangs verscheen de vierde herziene druk ervan. Het verklaart meer dan drieduizend afkortingen, van AA (‘Anonieme Alcoholisten’) tot ZZC (‘Zorg Zwaarte Groep’).

Afkortingen in de gezondheidszorg is een uitgave van Uitgeverij De Hoven en kost = 6,50 (ingenaaid, 120 blz.). Bestellen kan per fax (040 - 25175 22) en op internet (www.hoven.nl). ISBN 90 73312 05 1

Koosnamen

Het pas verschenen *Lievewoordenboek* is geen woordenboek, maar een mooi ogend cadeauboekje. Het bevat een inventarisatie van koos- en troetelnamen, zoals *zoebel*, *sketepeteetje*, *doppertje*, *sugarbird*, *knurkje* en meer dan duizend andere, die hier in willekeurige volgorde zijn opgenomen.

Lievewoordenboek van Theo Stapel is uitgegeven in eigen beheer. Het kost = 12,06 en is enkel te bestellen op www.lievewoorden.nl (ingenaaid, 140 blz.).

Alles over werkwoorden

Het *Werkwoordenboek* van Anne-Margré C. Kokée is een omvangrijk naslagwerk waarin allerhande informatie over werkwoorden te vinden is. Het is vooral gericht op hen die het Nederlands niet als moedertaal hebben, en daarom is de uitleg tweetalig (Nederlands en Engels). In het eerste deel worden de grammaticale aspecten van de Nederlandse werkwoorden uitgelegd, en vervolgens zijn er zes hoofdstukken die ingaan op onder meer de vervoeging van regelmatige en

onregelmatige werkwoorden, onvervoegbare werkwoorden, en homofone ('gelijkklinkende') en homonieme ('gelijkvormige') werkwoorden. Bovendien bevat het boek een lijst waarin onregelmatige vormen teruggezocht kunnen worden. Op zeer veel plaatsen wordt extra informatie gegeven, bijvoorbeeld over vaste voorzetsels, uitdrukkingen en afgeleide zelfstandige naamwoorden.

Werkwoordenboek. Alle werkwoorden van het Nederlands in kaart gebracht is een uitgave van Het Spectrum en kost = 29,50 (gelijmd, 551 blz.). ISBN 90 274 9761 3

NT2

Een gevolg van alle aandacht voor de integratie van allochtonen is dat er om de haverklap leer- en lesboeken verschijnen die gericht zijn op hen die het Nederlands als tweede taal (NT2) leren. De jongste uitgave op dit gebied is *Gooi het maar in mijn pet*, dat de betekenis van Nederlandse uitdrukkingen verklaart met voorbeeldteksten en tekeningen. Het boek richt zich op het basisonderwijs. Al wat ouder is de driedelige serie *Beter Nederlands*, die de Nederlandse grammatica uitlegt aan anderstaligen die minstens enkele jaren voortgezet onderwijs hebben gehad. Van twee van die drie delen is nu een herziene druk verschenen.

- *Gooi het maar in mijn pet. Uitdrukkingen en zegswijzen getekend en uitgelegd* van Annelies Karelse is een uitgave van Uitgeverij Pereboom en kost = 24,50 (gelijmd, 108 blz.). ISBN 90 77455 28 0
- *Beter Nederlands. Grammaticaal hulpboek voor anderstaligen. Een inleiding* van Dina Bouman-Noordermeer is een uitgave van Coutinho en kost = 17,50 (ingenaaid, 276 blz.). ISBN 90 6283 453 1
- *Beter Nederlands. Grammaticaal hulpboek voor anderstaligen. Deel 1*, onder redactie van Dina Bouman-Noordermeer, is een uitgave van Coutinho en kost = 10,- (ingenaaid, 135 blz.). ISBN 90 6283 452 3

Taalvaardigheid op het mbo

De laatste jaren komen er uit het onderwijsveld steeds vaker signalen dat het bedroevend gesteld is met de taalvaardigheid van leerlingen in het middelbaar beroepsonderwijs, en dat men er niet in slaagt die achterstand weg te werken. Voor het Centrum voor innovatie van opleidingen (CINOP) was dit reden eens na te gaan of die klachten terecht zijn. Het centrum voerde een verkennend onderzoek uit onder docenten Nederlands en vakdocenten, en de resultaten hiervan zijn nu gepubliceerd in het rapport *Nederlands in het middelbaar beroepsonderwijs* - dat inderdaad een weinig rooskleurig beeld schetst: 'De uitkomsten wijzen erop dat het om een hoogst urgente problematiek gaat, waarop landelijk gezien nog geen afdoend antwoord is gevonden.'

Nederlands in het middelbaar beroepsonderwijs. Een verkennend onderzoek naar het onderwijsaanbod Nederlands en de taalvaardigheid van leerlingen is een uitgave van het CINOP en kost = 26,50 (gelijmd,

196 blz.). Bestellingen bij het CINOP, afdeling Verkoop (bestelnummer A00229): telefoon 073 - 680 07 68; e-mail verkoop@cinop.nl. ISBN 90 5003 428 4

Dialecten

Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (NCV) houdt zich bezig met studie en documentatie van onze volkscultuur - folklore zo u wilt, of zoals het NCV het op zijn website (www.volkscultuur.nl) uitlegt: 'cultuur van het dagelijks leven en het immaterieel erfgoed'. Het NCV geeft ook een tijdschrift uit, dat *Alledaagse dingen* heet en viermaal per jaar verschijnt. Het voorjaarsnummer van dit jaar is een themanummer over dialecten. Het bevat inleidende artikelen over streektaalfunctionarissen en dialectorganisaties, over dialect op school, op de universiteit en in de media, over dialectatlassen, en meer.

Het dialectnummer van *Alledaagse dingen* kost = 7,50. Informatie en bestellingen bij de NCV: telefoon 030 - 276 02 44; e-mail ncv@volkscultuur.nl.

Website

Talen

Hoeveel talen worden er op de wereld (nog) gesproken? Volgens Ethnologue.com zo'n 6800. Althans, dat is het aantal talen dat op deze website geïnventariseerd en beschreven is. Zo kunnen we er opzoeken dat het Yoruba vooral in Nigeria gesproken wordt, maar ook in Togo en Benin, door in totaal zo'n 20 miljoen mensen, en dat de taal verwant is aan onder meer het Ulukwumi, het Isekiri en het Ica. Alle talen zijn op twee manieren gerangschikt, alfabetisch en geografisch, en wie meer overeen bepaalde taal wil weten, kan de eveneens op deze site geplaatste bibliografie doorzoeken op relevante publicaties. Adres:

www.ethnologue.com.

Schriftsoorten

Wereldwijd worden er zeer veel verschillende schriftsoorten gebruikt, van ons Latijnse alfabet via het Thaise lettergreepschrift tot Chinese karakters - maar ook bijvoorbeeld braille en morse. Op de website Omniglot.com zijn er zo'n 150 verzameld, ieder schrift is er te bekijken, inclusief een voorbeeldtekst, en uiteraard wordt er ook aanvullende informatie gegeven (oorsprong, historie, gebruik en verspreiding), plus meestal een flinke verzameling verwijzingen naar relevante websites. Behalve 'echte' schriften kan men op Omniglot ook bekende fantasieschriften bekijken - zoals het Klingon-alfabet en J.R.R. Tolkiens 'tengwar'-schrift - en door liefhebbers ontworpen schriftsoorten. En wie van mysteries houdt, kan terecht in de afdeling 'onontcijferde schriften'. Adres: www.omniglot.com.

Hoe zeg ik het in het...

Op internet zijn veel websites te vinden waar bepaalde zinnen of teksten in zoveel mogelijk talen verzameld worden. Het hierboven genoemde Omniglot, bijvoorbeeld, geeft 85 vertalingen van Genesis 11:1-9, dat verhaalt van de toren van Babel, en op de website Zompist.com worden de getallen 1 tot en met 10 in meer dan 5000 talen gegeven. Wie wil weten hoe een Chinese hond blaft, kan terecht bij Sounds of The World's Animals: daar wordt het geluid dat bijen, katten, ezels, et cetera maken weergegeven in 35 talen. Veel van dit soort vertalingensites lijken overigens vooral voor de lol opgezet: zo bevat de site Travelphrases 340 vertalingen van vier zinnestukjes die iedere vakantieganger moet kennen: 'Waar is mijn kamer/het strand/de bar?' en 'Raak me (daar) niet aan.' Adressen: • www.zompist.com/numbers.shtml, • www.georgetown.edu/faculty/ballc/animals/animals.html en • www.travelphrases.info.

Ruggespraak

ruggespraak@onzetaal.nl

Door het weghalen van dichtbegroeide plekken langs het fietspad van de N3 verwacht de gemeente dat de sociale veiligheid zal toenemen of zelfs verdwijnen.

Dordt Centraal

BIJ VERTREK

- De vaatwasser leeghalen en in de keukenkastjes zetten.
Infopakket Hoogenboom vakantiepark

Op zondag 6 maart (internationale vrouwendag), 10 april, 22 mei en 19 juni is er een feestelijke, educatieve, informatieve en gezellige activiteit. De kosten hiervan zijn — 1,50 p.p. maar kinderen, koffie, thee en hapjes zijn gratis.

Brief Moedercentrum Stabij, Utrecht

Toestand baby kritiek na verwijdering hoofd

Cairo - De Egyptische baby Manar, bij wie artsen vorige week een tweede hoofd hebben verwijderd, verkeert in kritieke toestand.

Nu.nl

Wachtlijst na mishandeling snel weg

Goudsche Courant

Een intellectuele test maakt onderdeel uit van deze sollicitatieprocedure

Website ING

zondag 27 februari 05

geen activiteit

Tot dan Eb

Affiche psychiatrisch centrum

KLM raakt meeste koffers kwijt

Schiphol (GPD) - Van alle luchtreizigers lopen KLM-passagiers het grootste risico hun bagage kwijt te raken. Dat blijkt uit een vergelijking van de Association of European Airlines (AEA).

Leeuwarder Courant

Katja Schuurman is verliefd, smoorverliefd zelfs. Op Thijs Römer. Het tweetal leerde elkaar kennen op de set van de AVRO-serie 'Medea'. Ze zijn onafscheidelijk en het schijnt dat ze hun liefde willen betugelen met een huwelijk.

Weekendkrant Eindhoven

Het zal moeilijk zijn om de doelstelling van negenhonderd verkeersdoden en zeventienduizend ernstig gewonden per jaar te halen, maar met alle hensen aan dek kan het.

Metro

Het gevoel het leven een nieuwe dementie te geven hebben we allemaal wel eens.

HaagWestNieuws

U gaat de bal die op de penaltystip ligt inkoppen.

FNV-voorman Lodewijk de Waal

[Nummer 5]

Doe-het-zelfsamenstellingen

De opkomst van zin-woordcombinaties

Theo Janssen en Esther Pascual - Vrije Universiteit Amsterdam

Spoor en weg worden samengevoegd tot *spoorweg*, en voet en bal tot *voetbal*. Onze woordenschat bestaat voor een groot deel uit samenstellingen: aaneensmedingen van losse woorden. Maar hoe langer hoe meer zie je ook combinaties van een zin en een woord: *blijf-van-mijn-lijfhuis*, *reken-rijksfilosofie*, *doe-het-zelfmakelaar*. In welke behoefte voorzien zulke lange samenstellingen? En hoe worden ze gebruikt?

Iedereen maakt weleens een woord door een of meer woorden te combineren met een ander woord, zoals ooit *pindakaas* en *vijfsterrenhotel* bedacht zijn. Maar wie durft het aan om een zin met een woord te combineren tot een samenstelling? Waarom zou je dat doen? Mag dat wel? Feit is dat het gebeurt. De volgende gevallen zijn uit het leven gegrepen: *een-zes-is-binnenmentaliteit*, *we-nemenons-kind-overal-mee-naartoegewoonte*, *waar-moet-je-oplettentliteratuur*, *weet-je-nogverhalen*, *hé-hoe-b-het-noumet-joufeestjes*, *zijn-ze-nou-helemaal-gek-gewordenstukje*, *'t-zal-je-maar-gebeuren-tv-film*, *reken-rijksfilosofie*, *uit-je-excuus-voor-de-cameraprogramma* en *stinkendriek-en-egoistisch-Nederland-ga-je-schamendag*. Soms zie je zelfs twee zinnen die samengesteld zijn met een woord, zoals in *haastje-repjemaniem*, *zie-je-wel-dat-vond-ik-altijd-algehalte*, *'Niet tevreden? Geld terug!'-garantie* en *'Rij voorzichtig - Handen aan het stuur'-actie*.

Woordenboeken

Samenstellingen van een zin en een woord worden de laatste decennia steeds vaker gebruikt, niet alleen in reclames maar ook in de krant en in romans. De oudste ons bekende gevallen zijn *de-boom-wordt-hoe-langer-hoe-dikkerstructuur* uit 1960 (in een taalkundig artikel) en *je-slaat-erop-gaat-ie-huilenontmoetingen* uit 1969 (in een roman, vertaald uit het Engels). Kan *maar-laten-waaiensysteem* uit 1937 doorgaan voor zo'n samenstelling van een zin en een woord? Het is twijfelachtig, want er ontbreekt bijvoorbeeld een persoonsvorm. Maar met wat goede wil is in het eerste lid een onvolledige (elliptische) zin te zien: *(je moet dat) maar laten waaien*.

De volgende samenstellingen van een zin en een woord zijn in woordenboeken te vinden: *blijf-van-mijn-lijfhuis* (voor het eerst opgenomen in de grote Van Dale van 1984), *doe-het-zelfartikel*, *doe-het-zelfwinkel* en *doe-het-zelfzaak* (Van Dale 1992) en *lach-of-ik-schietshow* (Van Dale 1999). Drie van de vijf beginnen met *doe-het-zelf*. Dit beginstuk is populair, zoals blijkt uit de volgende gevallen: *doe-het-zelfketens*, *doe-het-zelf sector*, *doe-het-zelfrecht*, *doe-het-zelfrechter*, *doe-het-zelfmakelaar*, *doe-het-zelf dokter*, *doe-het-zelfkeizersnede*, *doe-het-zelfcrèche*, *doe-het-zelfkalkoen*, *doe-het-zelfoesterkraker* en *DNA-doe-het-zelfpakket*. Een mooie reden om combinaties van een zin en een woord 'doe-het-zelfsamenstellingen' te noemen. En is het niet verleidelijk om ze ook zelf te vormen?

Internationaal

De opkomst van doe-het-zelfsamenstellingen wordt toegeschreven aan invloed van het Engels, waar ze al langer in zwang zijn. *Do it yourself illustration, hand-me-down clothes, how are you letter, I told you so attitude* en *who's the boss wink* zijn enkele voorbeelden. Engelse zinnen zijn ook in nogal wat Nederlandse doe-het-zelfsamenstellingen te vinden: *do-it-yourselfactivisme, do-it-yourselfopleiding, Paint-it-Yourself Keramiek Studio, take-awayvestiging, don't-believe-the-hypefanaten, feelgoodroman, 'I like Ike'-tijdperk* en *let's-rock-and-rollgevoel*. Ook hier zijn samenstellingen met *doe het zelf (do it yourself)* goed vertegenwoordigd.

Doe-het-zelfsamenstellingen worden ook in enkele andere talen al zo'n 25 jaar gebruikt. In het Afrikaans komen voor: *ekskuus dat ik lewe-gesig, gedra jou goed-vermaning, moet ek dit alles alleen doen-uitdrukking, ons word gruwelyk uitgebuit-houding, wie is baasgryns, wie kla kryg slae-dreigement*. In het Duits: *Abgerechnet-wird-am-Schluss-Taktik, Ich-geb-Gas-ich-will-Spaß-Politik, Muss-das-denn-sein-Blick, Trimm-dich-Pfad, Wer-war-das-Frage* (een zeldzaam exemplaar uit 1901 is: *Nichtsgewissesweißmannicht-Theorie*).

Levensecht

Doe-het-zelfsamenstellingen hebben iets aantrekkelijks. Dat komt vast doordat een zin in een samenstelling een situatie levendig, bijna filmisch voorstelt. De zin lijkt deel uit te maken van een gesprek. De techniek om met een enkele zin een gesprekssituatie op te roepen is mooi te betrappen in het volgende voorbeeld uit Ronald Gipharts roman *Gala* (2003).

De relatie die wij hebben heet: *I see ya when I see ya*.

De hoofdpersoon in de roman benoemt de relatie die zij met haar vriend heeft met de Engelse afscheidsformule *I see ya when I see ya* ('ik zie je wel weer 'ns'). Ook al wordt de zin hier niet voor een concreet afscheid gebruikt, hij doet wel denken aan ontmoetingen die met zo'n groet worden afgesloten. De zin komt nog vaker voor in Gipharts boek, in twee versies, onder andere als eerste lid van een samenstelling.

- We hadden het over Elaine en over mijn *see ya*-relatie met Fraser.
- Wij hadden een *I see ya when I see ya*-relatie, Fraser.

De nonchalante afscheidsformule preciseert levendig hoe vluchtig en zorgeloos de relatie is. Giphart is in staat levensechte schijndialogen ten tonele te voeren, zoals ook blijkt in het volgende tekstfragment ('Ronald Giphart als zichzelf', *Rails*, juni 2003):

Hoofdschuddend maakte ze me duidelijk: wat haal jij je allemaal in je lelijke brillenkop, engerd? Onmiddellijk was mijn lach verdwenen. Ze maakte nog een paar walgende 'o, o, wat ben jij zielig'-gebaartjes en verdween gillend van plezier uit het zicht.

Eerst geeft hij het pseudo-citaat 'wat haal jij je allemaal in je lelijke brillenkop, engerd?' en dan komt hij met een pseudo-citaat dat hij gebruikt als begin van een samenstelling: 'o, o, wat ben jij zielig'.

Soms lijkt de zin in een doe-het-zelfsamenstelling een echt citaat te zijn, bijvoorbeeld in:

Als je zo ongeveer op de helft van je eigen leven bent, treedt een nieuwe fase in: de 'we-kunnen-het-niet-meer-opbrengenfase' van je ouders. Ze blijven liever thuis. Want buiten vriest en sneeuwt het, en als het niet vriest en sneeuwt, dan gáát het vriezen en sneeuwen, de weerman heeft het zelf gezegd, en dat risico met die gladde wegen kunnen we op onze leeftijd niet meer nemen. De trein? Maar dan moeten we overstappen!

De uitspraak 'We kunnen het niet meer opbrengen' is mogelijk een citaat van een ouder stel. Dat idee wordt versterkt door de dialoogachtige passage na de eerste zin. Maar de combinatie *we-kunnen-het-niet-meer-opbrengenfase* wordt hier ook voor ouders gebruikt die de uitspraak nooit zelf gedaan hoeven te hebben. In elk geval doet de samenstelling denken aan gesprekken waarin zo'n uitspraak gedaan wordt. Zie bijvoorbeeld ook: *doe-gezellig-je-jas-uitdwang*, *er-zit-wat-op-uw-schoudertruc* en *komt-een-gorilla-een-café-binnenmoppen*.

Niet altijd staat een gesprekssituatie aan de wieg van een doe-het-zelfsamenstelling. Het komt nogal eens voor dat de ingebedde zin uit het verbale culturele erfgoed komt. Het kan gaan om een spreekwoord, een vaste verbinding of een versregel, zoals in de volgende gevallen: *wie-het-eerst-komt-het-eerst-maaltprincipe*, *van-dik-hout-zaagt-men-plankendrama*, *doe-maar-gewooncultuur*, *ik-kwam-zag-en-overwon-mentaliteit* en *Hollands-vlag-je-bent-m'n-gloriegevoel*. Hier gaan iets ouds en iets nieuws verrassend goed samen.

Illustratie: Matthias Giesen

Nieuwe categorieën

Wat is het nut van doe-het-zelfsamenstellingen? Waarom worden ze bedacht? Wat doen we eigenlijk wanneer we nieuwe samenstellingen vormen? Het komt erop neer dat we er een nieuwe denkcategorie mee creëren. Een duidelijk voorbeeld is te vinden in een interview met schrijfster Heleen van Royen:

Interviewer: Ja, in je boek komen die regels ook ter sprake, als een soort...

Van Royen: ... *To Get As Many Men In Your Life*-doe-het-zelf boek.

Met de samenstelling '*To Get As Many Men In Your Life*-doe-het-zelf boek' presenteert Van Royen een volstrekt nieuwe categorie, die geldt voor het moment waarop ze haar uiting doet, en wel voor een specifiek communicatief doel van dat moment. Uit de zoekende frase 'als een soort...' spreekt dat er in de ogen van de interviewer geen welbekende standaardcategorie bestaat voor wat hier verwoord moet worden. Kennelijk hebben (post)moderne mensen er behoefte aan om de werkelijkheid anders te zien dan op de conventionele wijze en om hun werkelijkheid ook preciezer te karakteriseren dan met kant-en-klare woorden mogelijk is. Zinnen lenen zich ervoor om er een verfijndere beschrijving mee te geven dan met een enkel woord, ook al bestaan zinnen zelf natuurlijk ook weer uit kant-en-klare woorden.

Nieuwe (doe-het-zelf)samenstellingen zijn niet zelden gelegenheidsategoriseringsen, zoals in Van Royens geval. Dat kan ook mooi geïllustreerd worden met de volgende zin uit een aflevering van het kinderprogramma *Sesamstraat*:

Dit is niet de honkbalspeelklop maar dit is het
jij-bent-mijn-goeie-vriend-en-ik-de-jouweklopje.

Wat heeft er zich in *Sesamstraat* afgespeeld dat er samenstellingen als 'honkbalspeelklop' en 'jij-bent-mijn-goeie-vriend-en-ik-de-jouweklopje' nodig zijn? Telly klopt bij Oscar aan met de vraag of hij honkbal wil komen spelen. Oscar heeft er geen zin in en dat

brengt hem op het idee om afspraken te maken over de communicatieve functie van allerlei klopjes, zoals: tweemaal kloppen is een ‘honkbalspeelklopje’ en eenmaal kloppen is een ‘hoepeloklop’. Dit alles dus om Telly af te wijzen, maar Telly bedenkt een list. Als hij opnieuw aanklopt, is hij Oscar te vlug af met de mededeling ‘Dit is het jij-bent-mijn-goeie-vriend-en-ik-de-jouweklopje.’

Ook in de liefde zijn zin-woordsamenstellingen heel handig.

Leve de *Liefde!* van Hersh & Paley, in *Het Laatste Nieuws*, 16 mei 2004 © King Features Syndicate

We kunnen dus nieuwe categorieën bedenken (zoals allerlei soorten boeken en klopjes) en die met nieuwgevormde woorden benoemen. Daarmee geven we vorm aan ons denken over de werkelijkheid, die we met categorisering inrichten. Doordat woorden de indruk wekken dat we er bestaande categorieën mee aanduiden, kunnen ze makkelijk als normgevend gaan gelden of opgevat worden. Nieuwvormingen lijken dan ook direct een normerende geldigheid te hebben, en soms zelfs een welhaast bezwerende kracht, zoals bij *jij-bent-mijn-goeie-vriend-en-ik-de-jouweklopje*.

Aanstellerij of lef?

Al in 1937 heeft Gerrit S. Overdiep zich in zijn *Stilistische grammatica* afgevraagd in welke behoefte samenstellingen als *stembusopgeblazenheid* en *werkloozensteunregeling* voorzien. Hij vond ze in krantenkoppen en betogend proza vaak als compacte samenvatting van wat ervoor of erna explicieter werd aangeduid. Dit geldt zeker ook voor doe-het-zelfsamenstellingen. Ze fungeren nogal eens als blikvanger boven een artikel. Ook fungeren ze niet zelden als ‘gedachtevangers’ om de kern van de tekst te benoemen. Denk bijvoorbeeld aan de samenstelling *U see ya when I see ya-relatie*, waarmee de centrale thematiek van Gipharts roman puntig wordt verwoord.

Getuigt het van aanstellerij of een gebrek aan stilistisch vermogen wanneer iemand complexe samenstellingen produceert? Of is er juist lef voor nodig om samenstellingen te maken die lekker bekken? ‘Omvangrijke samenstellingen vooral worden door puristen met schele oogen aangezien’, zegt Overdiep. Zelf vindt hij dat taalgebruikers de vrijheid moeten hebben om ‘een korten taalvorm’ te kiezen. Echter, aan gevallen die erg dicht in de buurt van doe-het-zelf-samenstellingen liggen, stelt hij een grens:

‘Het Dalton-stelsel lost het “*op-de-plaats-rust*” en “*met-de-looppas-vooruit-probleem*” voor een deel op.’ Hier is een zachte wenk van de taalpolitie niet ongepast: ‘het probleem (van) met-de-looppas-vooruit’ ware wel zoo fraai.

In een recent onderzoek blijken Gentse studenten vrij gereserveerd te staan tegenover allerlei nieuwvormingen, waaronder doe-het-zelfsamenstellingen. Ze wijzen ze af als afkomstig uit Nederland. Feit is wel dat ook in Vlaams taalmetaal doe-het-zelfsamenstellingen te vinden zijn. Voorbeelden zijn: *alles-magmentaliteit*, *Belgen-doen-het-beterdossier*, *het-is-er-een-van-onsgevoel*, *dit-vind-ik-lekkerplekjes*, *ik-kan-er-niet-aan-plekjes* en *I-love-you-bordjes*. De Vlaamse reserve valt wellicht te verklaren uit een zekere talige onzekerheid: wat niet duidelijk vertrouwd

(geconventionaliseerd) is, wordt niet als correct vertrouwd. Het is trouwens de vraag of Nederlandse studenten zoveel positiever over zulke woorden zouden oordelen.

Is het gebruik van doe-het-zelfsamenstellingen een modegril passend bij de tijdgeest, wat die ook moge zijn? De behoefte aan precieze, trefzekere, aansprekende, situatiegebonden categoriseringën lijkt perfect te passen bij de hoogstpersoonlijke eisen van (post)moderne mensen. Zolang die er zijn, zullen - almaar nieuwe - doe-het-zelfsamenstellingen vast hun dienst blijven bewijzen als vluchtige wegwerpartikelen.

Voor meer informatie zie www.onzetaal.nl/2005/5/samenstellingen.html.

'Laatnaarjekijkendichter'

Simon Vinkenoog heeft de doe-het-zelfsamenstelling tot poëtische hoogte verheven in zijn gedicht 'Profielschets: dichter' (in de bundel *De ware Adam*, 2000):

Ik ben

*dichter
experimenteel dichter
gelegenheidsdichter
laatnaarjekijkendichter
je mag gezien worden, dichter
stadse kijkmijnoudichter*

Vinkenoog markeert hier met twee doe-het-zelfsamenstellingen het experimentele karakter van zijn dichterschap, en ook van zijn gedicht. Hij geeft zijn benamingen aan zijn categoriseringën, zoals hij verderop nog laat weten:

*In het spoor
van Adam dichter
naamgeefdichter.*

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
- Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
- Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
- Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.

Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Bush-administratie

Rob Koch - Uithoorn

Dr. P. Wisse uit Dwingeloo noemt in zijn ingezonden brief in het januarinumnummer anglicismen als *legacies* 'dommigheid'. Zo vindt hij CDA-fractievoorzitter Maxime Verhagen dom omdat die het geregeld heeft over de 'Bush-administratie'. De onderbouwing van Wisse vind ik niet wijs.

In Nederland hebben velen het begrip 'administratie' beperkt tot de boekhoudkundige sfeer, maar om *administratie* te zien als een anglicisme gaat mij te ver. In België wordt *administratie* gewoon gebruikt voor 'bestuur', en zo staat het ook in de grote Van Dale. In ons koloniaal verleden was de bestuurder van een overzees gebied of van een plantage de 'administrateur'.

Nieuwsgierig

Frits J. Mostert - Leeuwarden

In het februari/maartnummer veegt Henk Spaan de vloer aan met het taalgebruik van Henk Gemser. Zo zou Gemser een 'nieuwe grammaticale vorm' hebben gemunt: 'Heel nieuwsgierig is het hoe ze de tactiek gaan kiezen.' Er valt ongetwijfeld hier en daar wel iets af te dingen op Gemser's taalgebruik, maar het betreft hier mijns inziens geen 'depersonalisatie van emotie', zoals Spaan het noemt, maar simpelweg een frisisme. Het Friese woord *nijsgjirrich* betekent niet alleen 'nieuwsgierig', maar ook 'interessant'. Op de website van de Fryske Nasjonale Partij vond ik een fraai voorbeeld: 'Justerjûn in tige nijsgjirrich mini-symposium oer it nije kiesstelsel', dus: 'Gisteravond een erg interessant minisymposium over het nieuwe kiesstelsel.' Veel Friezen gebruiken *nieuwsgierig* ook in het Nederlands in de betekenis 'interessant'.

Toen ik, als Hagenaar, nog maar kort in Fryslân woonde, verbaasde ik me enorm over wat me destijds als een ernstige taalfout trof, maar intussen valt het me nauwelijks meer op.

Met zich meebrengen

J.C. Roosendaal - Amsterdam

Minister Donner begon in de Tweede Kamer laatst een zin met 'Dat brengt dan natuurlijk wel met zich dat'. Ik kijk blij verrast op wanneer ik iemand dit hoor zeggen in plaats van het, volgens mij, via het Duits binnengeslopen *met zich méébrengen*, een contaminatie van *met zich brengen* en *meebrengen*.

Maar wat lees ik in de redactionele intro bij het openingsartikel in het februari/maartnummer van *Onze Taal*? 'Die keuze brengt veel getob met zich mee.' Dit valt mij, zacht uitgedrukt, tegen. Ik geef onmiddellijk toe dat *met zich meebrengen* dagelijks taalgebruik is, maar dat wil nog niet zeggen dat het correct taalgebruik is.

Naschrift Taaladviesdienst

Met zich meebrengen is inderdaad ontstaan als een combinatie van *meebrengen* en *met zich brengen*. Zoals met contaminaties vaker gebeurt, is ook *met zich meebrengen* inmiddels geaccepteerd als correct Nederlands. De uitdrukking past immers keurig in het grammaticale systeem: vergelijk *met zich meenemen* en *met zich meeslepen*. Veel mensen vinden juist het minder gebruikelijke *met zich brengen* vreemd; Peter van der Horst noemt het in *De taalgids* (1999) voorzichtig 'een (ingeburgerd) germanisme'.

Functiebenamingen [1]: neutraal is niet mannelijk

Jacqueline Lucas - De SchrijfWerkPlaats, Maarssen

In het artikel 'Neutraal is onduidelijk' (*Onze Taal*, februari/maart) pleit Lau Kanen voor het gebruik van vrouwelijke afgeleide vormen van beroeps- en functieaanduidingen. Maar al bij het eerste voorbeeld, dat van de zogenaamde dief in Amsterdam die werd doodgeslagen, gaat de argumentatie mank. Lau Kanen stelt dat het woord *dief* ondeugdelijk was, omdat de persoon in kwestie geen man was. Maar een dief is iemand die steelt. Haarkleur, leeftijd, nationaliteit en sekse van de dief blijken niet uit het woord. Een dief zou dus zelfs vrouw kunnen zijn!

De schrijver gaat ervan uit dat de neutrale naam een mannelijke naam is, maar dat is een denkfout: beroeps- en functieaanduidingen geven aan wat iemand doet. Iemand die schrijft is een schrijver, iemand die dirigeert een dirigent. Over zo'n persoon is veel meer te zeggen, maar dat 'meer' blijkt wellicht uit het werk.

Ik stel voor te kiezen voor de helderheid van neutrale benamingen, en de vrouwelijke functieaanduidingen te vergeten. De enige vrouwelijke benamingen die bestaansrecht kunnen houden zijn *popster* en *gangster*!

Functiebenamingen [2]: discriminatie

Jakob Wiener - Bilthoven

Lau Kanen schrijft in het februari/maartnummer dat de stelselmatige vermindering van geslachtsherkenbaarheid in zijn ogen 'een tamelijk potsierlijke ontwikkeling' is. Ik zou zelfs nog verder willen gaan, en het een vorm van discriminatie noemen om de vrouw op deze manier onzichtbaar te maken. Maar in sommige gevallen is het moeilijk te vermijden. Neem het voorbeeld 'Ik ben nu musicus, mezzosopraan en zangpedagoge', waarin de mannelijke vorm *musicus* naast de vrouwelijke vorm *pedagoge* staat. Hoe moet dit anders? Je noemt jezelf toch geen *musica*? In dit geval is er nog het wat pretentieuze klinkende alternatief *musicienne*, maar bij *fysicus* en *mathematicus* ontbreekt zelfs zo'n alternatief.

Lau Kanen schrijft verder: 'Alleen een vrouw die denkt in die functie niet voor vol aangezien te worden, laat zich "directeur" noemen in plaats van "directrice"', maar zo simpel lijkt het me niet te liggen. Het geldt wel voor het hoofd van een internaat of een school, maar ik vrees dat je je als vrouwelijk directielid van een enigszins groot bedrijf belachelijk maakt als je je 'directrice' laat noemen. Iets

dergelijks geldt voor *secretaris - secretaresse*. In wezen is hier sprake van discriminatie, maar of we het leuk vinden of niet, vooralsnog hebben we te maken met algemeen aanvaard taalgebruik.

Functiebenamingen [3]: functionaliteit Dr. Marieke de Mooij - Burgh-Haamstede

‘Neutraal is onduidelijk’, schrijft Lau Kanen in zijn artikel over vrouwelijke functiebenamingen. Maar in de afgelopen jaren is gebleken dat onduidelijkheden in beroepsaanduidingen wel zeer functioneel zijn.

Nog geen dertig jaar geleden was seksdiscriminatie heel gebruikelijk in het personeelsbeleid van overheid en bedrijfsleven. Er waren banen voor mannen en banen voor vrouwen, en ‘chef’ was een andere functie dan ‘cheffin’. Een chef was een manager en een cheffin het hoofd van een afdeling vrouwen, bijvoorbeeld de typekamer (ook wel ‘kippenhok’ geheten). Op een advertentie waarin om een chef werd gevraagd diende een vrouw niet te solliciteren. Vooral in advertenties voor overheidsfuncties werd veelal nadrukkelijk om een man gevraagd via de toevoeging ‘(m)’, ook als het beroepen betrof waarvoor geen fysieke kracht vereist was, zoals psycholoog of bibliothecaris. Het antwoord op mijn brief met de vraag waarom op de advertentie waarin een psycholoog werd gevraagd alleen een man kon solliciteren, luidde: ‘Gezien de aard en zwaarte van de functie, kan deze alleen door een man vervuld worden.’

In 1980 verscheen er een overheidsbrochure met adviezen voor sekseneutraal taalgebruik: *Het verschil*.

Eind jaren zeventig heeft ons parlement besloten de toevoeging ‘(m)’ in overheidsadvertenties te verbieden, en sindsdien wordt de toevoeging ‘(m/v)’ gebruikt bij beroepsaanduidingen die zo veel mogelijk sekseneutraal zijn. Het voorbeeld werd gevolgd door het bedrijfsleven. In 1980 liet de Rijksvoorlichtingsdienst zelfs een film maken (door Nouchka van Brakel) met de titel *Het verschil*, begeleid dooreen boekje met adviezen voor neutraal tekstgebruik in overheidscommunicatie, waaraan ik meewerkte. Weinigen zagen de adviezen als perfecte oplossingen, maar betere voorstellen zijn er niet geweest.

Veel besluitvormers bij de overheid, het bedrijfsleven en de media zijn nog steeds mannen. Het alternatief voor neutraliteit zal zeker de mannelijke variant worden voor de interessante en goedbetaalde beroepen en de vrouwelijke variant voor de ondergeschikte beroepen. Dit is niet te verkiezen nu er nog grote groepen kansarme vrouwen zijn. Zij moeten zich met alle beroepen op alle niveaus kunnen identificeren. Laten we de zo hard bevochten neutraliteit behouden!

U en jij en gij Francien Schoeters - Antwerpen

Frank Jansens artikel ‘Heb ik soms met u geknikkerd?’ (*Onze Taal* februari/maart) heb ik met belangstelling gelezen. Het stuk gaat overduidelijk alleen over Nederland, want de *u/jij*-kwestie ligt in België nog wat ingewikkelder, omdat ze er een extra

dimensie heeft door het vermaledijde woordje *gij*. Geen voornaamwoord is vertrouwelijker dan *gij*. Je gebruikt het in familiekring, voor je beste vriend en voor je geliefde. In de professionele sfeer schakel je over van dialect op 'beschaafd', en wordt het *jij*. Het gaat als volgt:

- Zeg pa, gaat *gij* vanavond mee naar de cinema?
- Zeg Jan [collega], ga *jij* vanavond mee naar de bioscoop?

Jij creëert dus al een zekere afstand, maar het kan nog afstandelijker:

- Jan [chef], wat denkt u, zou u vanavond mee naar de bioscoop gaan, of...?

Er zijn dus drie stadia van afhankelijkheid, waar in Vlaanderen continu mee gegoocheld en gerommeld wordt. Of erger nog: er wordt duchtig mee geknoeid. Het ergst wordt het als er verbuigingen en bezittelijke voornaamwoorden mee gemoeid zijn, want het lijdend en meewerkend voorwerp van *gij* is *u*. Een voorbeeld:

- Hebt *gij* mijn boek gezien?
- Nee!
- Maar ik had het toch aan u gegeven?
- *Gij* zoudt eens beter op uw spullen moeten letten, *gij*!

Héél normaal Vlaams is dat.

Maar in een iets afstandelijker context als school of werk menen wij toch dat we een nettere vorm als *jij* moeten gebruiken, wat dan soms leidt tot treurige mengvormen als 'Je mag morgen niet vergeten uw boek mee te brengen.' Vreselijk. De spreker is hier duidelijk in de war: heeft hij het tegen zijn moeder, een leerling of een collega? Eigenlijk vrees ik dat we wat *gij*, *u* en *jij* betreft in Vlaanderen in een onontwarbare situatie terechtgekomen zijn, waar geen mens nog raad mee weet (maar waar, behalve muggenzifters als ik, geen hond zich wat van aantrekt).

Bloed, zweet en tranen **M. de Jong-Cuijk**

De Taaladviesdienst meldt (in de februari/maartaflevering van 'Vraag en antwoord') dat de uitdrukking *bloed, zweet en tranen* in een iets andere versie al te vinden is in een gedicht van John Donne uit 1611: 'thy tears, or sweat, or blood'.

Het is maar een idee van mij, maar wellicht heeft de uitdrukking ook te maken met de dood van Jezus Christus. In Lucas 22:44 staat over een intens gebed dat Jezus vlak voor zijn dood had: 'Maar in hevige smart gerakend, vervolgte hij zijn gebed nog vuriger; en zijn zweet werd als druppels bloed, die op de grond vielen'.

Elders in de bijbel, in Hebréeën 5:7, staat over deze gebeurtenis: 'In de dagen van zijn vlees heeft [Christus] met sterk geroep en tranen, smekingen en ook smeekbeden opgedragen aan Degene die hem uit de dood kon redden (...) (het citaat is, net als het vorige, afkomstig uit de Nieuwe Wereld Vertaling, de versie van de bijbel die gebruikt wordt door Jehovah's Getuigen; in een noot wordt er verwezen naar bovenstaande Lucas-passagie).

Vraag en antwoord Taaladviesdienst

Ik typ(e), jij typ(e)t

?In het aprilnummer kwam de spelling *typfout* aan de orde. Daardoor vroeg ik me af hoe het werkwoord *typen* vervoegd wordt. Schrijf je *ik typ* of *ik type*?

!Juist is *ik typ*, zonder *e*. Aan het Engels ontleende werkwoorden worden volgens de Nederlandse regels vervoegd. De stam is in principe gelijk aan het hele werkwoord zonder *-en*. Alleen als dat voor de uitspraak noodzakelijk is, eindigt de stam van het werkwoord op een *e*: *date*, *time*, *race*. Zonder *e* zouden we deze vormen uitspreken als [dat], [tim] en [rak] in plaats van als [deet], [taim] en [rees].

Typen is weliswaar aan het Engels ontleend, maar de uitspraak is vernederlandst tot [tiepen]; de stam klinkt als [tiep]. Om die uitspraak weer te geven ligt de spelling *typ* (zonder *e*) het meest voor de hand; *type* zou tot de uitspraak [taip] of [tiepe] kunnen leiden. Enigszins verwarrend aan de spelling *typ* is misschien dat de *y* in gesloten lettergrepen vaak wordt uitgesproken als de *i* van *pit*; denk aan *gym*, *lynx* en *onyx*. Maar dat is niet altijd het geval: in *enzym*, *leukocyt* en *systeem* klinkt de *y* als [ie].

Van de stam *typ* worden de vervoegde werkwoordsvormen afgeleid: *ik typ*, *jij typt*, *wij typen*, *getypt*, etc. De vormen *typte* en *getypt* staan ook in het Groene Boekje en andere naslagwerken. De gebiedende wijs is, zoals gebruikelijk, gelijk aan de stam: 'Typ eens wat zorgvuldiger!'

Plebs

?Ik kom vaak het woord *plebs* tegen. Wat betekent dat nu eigenlijk?

!*Plebs* betekent 'het gewone volk'. Het heeft een vrij negatieve bijklank; volgens Koenen (1999) kan het zelfs 'schorriemorrie' betekenen. Doordat het vaak op een ironische manier wordt gebruikt, kan *plebs* ook juist grappig klinken.

Het woord komt rechtstreeks uit het Latijn. In het oude Rome was *plebs* de benaming voor de 'derde volksklasse' (na de adel en de patriciërs). Zodoende werd het in het Latijn de aanduiding voor het gewone volk, en later voor de lagere volksklasse of het gepeupel.

Uit het Latijnse *plebs* zijn ook de Nederlandse woorden *plebejisch* ('niet-adellijk'; 'onbeschaafd, vulgair') en *plebejer* ('niet-adellijke'; 'lomperd') ontstaan.

Van leven op dood!

?'Deze bedrijfjes voeren een concurrentie van leven op dood met elkaar', las ik laatst ergens. Volgens mij klopt er iets niet, maar wat?

!*Van leven op dood* is geen juiste uitdrukking; het is een verhaspeling van *op leven en dood* en *van leven of dood*. Het moet dus zijn: *een concurrentie op leven en dood*.

De constructie *op leven en dood* wordt meestal gecombineerd met woorden als *strijd*, *gevecht* en *duel*. Een strijd op leven en dood is volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* 'een strijd, waarbij leven en dood den inzet vormen, die één der tegenstanders het leven moet kosten'.

Bij *van leven of dood* ligt het anders: deze woordgroep staat meestal achter het woord *zaak* of *kwestie*. 'Winnen is voor veel mensen een kwestie van leven of dood' betekent dat veel mensen winnen cruciaal vinden. 'Het is geen zaak van leven of dood' is inmiddels een vrij vaste formulering om aan te geven dat iets niet bijzonder belangrijk is, of dat het geen haast heeft.

Te hard/snel rijden

?Op verkeersborden zie je vaak de waarschuwing 'U rijdt te snel'. Ik vind dat een ongewone formulering; ik zou zelf 'U rijdt te hard' zeggen.

!Beide formuleringen zijn juist. *Snel* wordt in Van Dale (1999) onder meer omschreven als 'zich vlug voortbewegend of daartoe in staat', en in Koenen (1999) als 'vlug, niet veel tijd nodig hebbend, haastig'. Bij *hard* geven beide woordenboeken de betekenis 'snel', met voorbeelden als *hard lopen* en *hard rijden*. *Hard* en *snel* kunnen dus hetzelfde betekenen; *snel rijden* klinkt voor de meeste mensen vooral formeler dan *hard rijden*. Zo zul je in gesproken taal eerder 'Rij toch niet zo hard!' horen dan 'Rij toch niet zo snel!'

Meer in het algemeen geven *hard* en *zacht* vaak een bepaalde intensiteit aan. Daarom is *hard werken* ('ingespannen werken') niet perse hetzelfde als *snel werken* ('vlug werken'). Vanuit die intensiteitsbetekenis is bij *hard* de betekenis 'snel' ontstaan, evenals de betekenis 'luid' ('Wat staat die radio hard!').

Antar(c)tica

?Hoe schrijf je de andere naam voor het zuidpoolgebied: *Antarctica* of *Antartica*?

!De juiste schrijfwijze is *Antarctica*, met een *c* na de *r*. Ook in *antarctisch* ('bij de zuidpool horend') en *arctisch* ('bij de noordpool horend') zit een *c*.

Antarctica betekent letterlijk '(gebied) tegenover de noordpool': het is opgebouwd uit het voorvoegsel *ant(i)-* ('tegen, tegenover') en *Arctica*, een andere naam voor het noordpoolgebied. *Arctica* en *arctisch* gaan via het Latijn terug op het Griekse woord *arktos*, dat allereerst 'beer' betekent. *Arktos* was ook de Griekse naam voor het sterrenbeeld Grote Beer, dat altijd in het noorden staat; daardoor ging het woord ook 'noorden' betekenen.

Het is mogelijk dat de oude Grieken al de naam *Antarktos* gebruikten; volgens sommige bronnen zou Aristoteles (384-322 v.Chr.) die naam bedacht hebben. De Grieken wisten waarschijnlijk al dat de aarde uit een noordelijk en een zuidelijk halfrond bestond. Omdat ze de koude zone in het noorden kenden, gingen ze ervan uit dat er ook in het zuiden zo'n zone zou bestaan.

Keizerspinguïns op Antar(c)tica.

Taalergernissen

‘Genootschap, doe er wat aan!’

Crimineel

Herman Verschuren - De Bilt

Misdadiger wordt in toenemende mate vervangen door *crimineel*. Zou dat de invloed van het Engels zijn? Merkwaardig genoeg houdt het woord *misdaad* wel stand.

Gelijk

Reinette Th. van de Stadt - Amsterdam

Mij werd thuis ingeprent dat het woord *gelijk* in de betekenis ‘meteen’ slecht Nederlands is. Het is dus: ‘Ik zal dat ook meteen even meenemen’, en niet: ‘Ik zal dat ook gelijk even meenemen.’ Nog niet zo heel lang geleden kwam je *gelijk* in de genoemde betekenis eigenlijk alleen in spreektaal tegen. Tegenwoordig wordt het ook in schrijftaal steeds vaker gebruikt, zelfs in boeken! Ik ervaar dat als erg storend, want in mijn optiek is *gelijk* een germanisme (‘Das nehme ich gleich mit’). Daarom voortaan dus maar weer *mereen* in plaats van *gelijk*.

OV-klemtoon

Peter Poelstra - Amsterdam

Ik ben een fervent fietser en zit zelden in de tram, maar laatst moest ik met lijn 1 naar het centraal station in Amsterdam. Ik zat in een Combino, de relatief nieuwe tram, en daarin worden de haltes automatisch omgeroepen. Dat is een goede zaak, beter dan maar afwachten óf er wat wordt omgeroepen en of het dan te verstaan is. Maar wat een rare klemtonen zeg! ‘Súrinameplein’, ‘Cónstantijn Huygensstraat’, ‘Stádhouderskade’.

De Combino, de nieuwe Amsterdamse tram, legt ‘rare klemtonen’.

Ik luister weinig naar radio en tv vanwege de vermoeiende, aandachttrekkende, overspannen beklemtoning van ieder woord. Moet ik nu ook het openbaar vervoer gaan mijden? Moeten we naast beschermde stadsgezichten ook beschermde beklemtoning van straatnamen instellen?

Woordgeslacht

Wilhelmina Demolie - Ukkel, België

Enkele jaren geleden werd ik door mijn collega-vertalers bij een Europese instelling uitgelachen omdat ik over soep gezegd had dat ‘ze’ koud was. Vijftig jaar terug werd het geslacht van zelfstandige naamwoorden nog overal gevoeld, nu lijkt dat vooral regionaal bepaald. In de Nederlandse ondertitels bij het Vlaamse feuilleton *Flikken* bijvoorbeeld werd de zin ‘De politie doet wat zij kan’ ondertiteld met ‘De politie doet wat hij kan.’

Ik leg me erbij neer dat *soep*, maar ook *handtas*, *tafel*, enz. voortaan *hij*-woorden zijn, maar van *raad*, *parlement* en andere, vergelijkbare woorden voor groepen mensen *zij*-woorden maken en van *politie* en *commissie* en woorden op *-heid* juist *hij*-woorden, dat kan echt niet.

Onnodige anglicismen

M. Vaalburg-Arnhem

Steeds vaker kom ik in het Nederlands uitdrukkingen en woorden tegen die letterlijk uit het Engels zijn overgenomen en die overbodig zijn omdat ze volkomen gangbaar Nederlands vervangen. Niet alleen op televisie bezondigt men zich hieraan, ik tref ze ook aan in zogenaamde kwaliteitskranten. Enkele voorbeelden:

- Waar leef je? (i.p.v. 'woon');
- De volgende beslissing werd gemaakt (i.p.v. 'genomen');
- Hij had een punt (i.p.v. 'had gelijk');
- Het rentepercentage bedroeg vijf punt vier procent (i.p.v. 'vijf komma vier');
- Voor het plan gaan (i.p.v. 'het plan aanpakken');
- Er mist nog één persoon (i.p.v. 'ontbreekt');
- voor nu (i.p.v. 'voorlopig').

Anglicismen

Wouter Noordewier - Utrecht

Onlangs kreeg ik een boekje getiteld '*k Heb u lief, mijn Nederlands*, waarin de Stichting Taalverdediging strijd voert tegen Engelse leenwoorden. Ik zal een deel van de verketteringslijst doornemen, en dan mag u me vertellen of de alternatieven die de stichting aandraagt juist en natuurlijk klinken of zijn.

airbag

badge

black-out

bookmaker

carpoolen

catwalk

computer

gospelsong

logo

milkshake

printer

scanner

trolley

underdog

botsbalg

ospeldkaartje

tijdelijke blindheid

weddenschapsmakelaar

ruilrijden

smalle doorgang voor voetgangers

datamaat

ritmisch kerkgezag

firma-embleem

bruismelk

afdrukapparaat

leespistool

zwenkwielwagentje

onderdeur

Dinges**Marco Soeters - Maastricht**

Ik erger mij aan het overvloedige en overbodige gebruik van de woorden *ding*, *dingen* en *dinges* in met name de spreektaal. Het lijkt wel of iemand gemakshalve voor het 'vluchtwoord' *ding* kiest wanneer hij moe of anderszins geestelijk overbelast is, of gewoonweg een woord of naam niet à la minute uit zijn geheugen weet op te diepen.

Niet alleen mensen die je het niet eens zo kwalijk zou kunnen nemen bezondigen zich eraan (ouderen, ongeschoolden, allochtonen), maar steeds vaker maakt ook de jongere taalgebruiker zich er makkelijk van af: 'Je weet wel, uhh... dinges', of 'Geef me dat ding eens.'

Het mag de gebruiker wellicht wat energie schelen, de toehoorder zeker niet, want wat wordt er nou precies bedoeld? Daarom ook deze oproep: wees duidelijk in je woordkeuze. Denk liever eerst even na over het correcte woord alvorens meteen *ding* of *dinges* te gebruiken.

Toegeven aan *wat*

A. Kalkman - Waddinxveen

Bijna veertig jaar ben ik leraar Nederlands geweest. Ik heb mijn leerlingen in die tijd altijd gezegd dat je jezelf diskwalificeert als je niet correct spreekt en schrijft. Ik had het geluk les te mogen geven aan slimme leerlingen, zodat mijn veldtocht tegen de verloedering van de taal vaak zegerijk was. Aan het eind van de middelbare school leverden ze vaak samenvattingen en opstellen in waar van alles op aan te merken viel, maar spelfouten en (andere) zonden tegen de taal kwam je toch weinig tegen.

Ook nu ik gepensioneerd ben, kan ik het niet laten om in opstand te komen tegen foutieve constructies. Maar nu komt 'het hele erge': ik heb me neergelegd bij zinnen als *het meisje wat*, waarin *wat* dus wordt gebruikt in plaats van het betrekkelijk voornaamwoord *dat*. Niet omdat ik de fout goedkeur, maar omdat het niet meer bij te benen is. Het verzet tegen de constructie is me te veel geworden sinds ik ook minister Donner en premier Balkenende zinnetje hoorde bezigen als *een verschijnsel wat*. Nu de koningin nog. Pas dan heb ik er echt volledig vrede mee.

Mediator

Herman Staring - Giesbeek

De overheid heeft weer een nieuwe poging ondernomen onze taal te vervuilen, en wel met *mediation* en *mediator*. De media nemen die term braaf over; zo hoorde ik hem laatst in het *NOS journaal*, en ook in *de Volkskrant* kwam hij voor. Waarom niet gewoon *bemiddeling* en *bemiddelaar*, vraag ik me af.

Meisjesnaam

Yvonne Malherbe - Den Haag

Overal waar ik mijn naam opgeef, vraagt men mij zonder enige gêne: 'Is dat uw meisjesnaam?' Wat ik dan antwoord? 'Dit is mijn eigen naam, mijn meisjesnaam, mijn pubernaam, mijn vrouwen naam, mijn oudewijven naam en de naam op mijn grafsteen!' Wat ze zouden kunnen vragen: 'Is dat uw eigen naam?'

Zo'n tien jaar geleden fulmineerden enkele lezeressen van dit blad ook al tegen dat vreselijke *meisjesnaam*. Het wordt nu echt tijd dat we dit woord uit het woordenboek schrappen!

Bloedgroep nul

Dr. B.A. van Dijk - transfusiearts, Academisch Ziekenhuis Groningen

Sommige mensen spreken *bloedgroep o* uit als [oo], maar dat is niet juist. De echte naam van die bloedgroep is 'nul'. Waarschijnlijk komt de spraakverwarring door het Engels, waar het cijfer *o* wordt uitgesproken als de letter *o*, denk maar aan 'double-o-seven' voor James Bond.

Langgeleden en algauw **Ida Schrijver- Munnekeburen**

Steeds vaker struikel ik over de verwerpelijke gewoonte om *langgeleden*, *eeuwengeleden* en *god-weet-wat-allemaalgeleden* aan elkaar vast te schrijven, net zoals *allang* en *algauw*.

Die aan elkaar geschreven woorden zijn strijdig met normale klemtoonwetmatigheden in het Nederlands. *Algauw* dringt zich aan mij op met de klemtoon op *al* en niet op *gauw*. Hetzelfde geldt voor *langgeleden*: in mijn hoofd hoor ik bij die spelwijze 'láng geleden', terwijl de bedoeling is: 'lang geléden'. Telkens weer blijven mijn hersens haken bij zo'n woord.

Ik weet dat het zo in het Groene Boekje staat, maar mag dat Groene Boekje dan het raam uit?

Uitstralingsinjectie **Rolf Deen - Heemskerk**

Graag wil ik u deelgenoot maken van het volgende onderschrift onder een foto in een huis-aan-huisblad dat in Heemskerken Beverwijk wordt bezorgd:

Najaren van papieren voorwerk is nu in het echt gestart met de voorbereidingen voor de nieuwbouw. Daarmee krijgt het Julianaplein qua oostelijke gevelwand een uitstralingsinjectie.

Mij liepen de koude rillingen over de rug toen ik dat laatste woord las. Ik vermoed dat de redactie de tekst rechtstreeks uiteen gemeentelijke nota heeft overgeschreven.

Homofobie **Geert Rinkel - Nijmegen**

Als derdeklasleerling van het gymnasium erger ik mij aan het woord *homofobie*. Anders dan het woord *homofilie* ('liefde voor de gelijke') en *arachnofobie* ('angst voor spinnen') is het woord *homofobie* geen echte Griekse afleiding. Het betekent immers niet 'angst voor de gelijke', maar 'angst voor homo's, of homofielen' (de grote Van Dale formuleert het als 'krampachtige verdringing van alles wat homoseksueel is'). *Homofobie* is dus een combinatie van het Nederlandse woord *homo* en het Griekse woord *fobie*, vergelijkbaar met *spinnenfobie*. Maar in woorden als *spinnenfobie* valt de hoofdklemtoon op het eerste woord. De hoofdklemtoon op de laatste lettergreep, die zelfs in Van Dale voorgeschreven wordt, zou moeten worden verplaatst naar het begin: 'hómofobie'. Of het zou moeten worden vervangen door *homofilofobie*.

'Metelogen' **Martin van de Logt - Den Haag**

In de rubriek 'Taalergernissen' in het decembernummer (2004) schreef P.C. van Kerkum over- inderdaad ergerniswekkende - weerberichtzinnen als 'Morgen, dan is het droog', en 'In Spanje, daar is het bewolkt.' Maar ook de rest van het weerbericht

doet doorgaans mijn tenen krommen. Een mevrouw met kennis van 'meteologie' vertelt dat de 'minuumtempetuur' morgen 'lager is vergeleken met gisteren'. Dat is nog eens wat anders dan 'lager dan gisteren'.

En dan hebben we nog de depressies: 'het is de bedoeling dat die ons morgen bereiken'. Of: 'als het goed is, bereiken die ons morgen'. Depressies met een bedoeling, dus. Dan wordt het dus niet 'best wel' een mooie dag, of een dag waarop we hoge 'tempeturen terugvinden' op de kaart. Nu maar hopen dat die toch nog terechtkomen.

Verrijker van het Nederlands Schrijver en tekenaar Marten Toonder Frank van Hartingsveld en Hans Matla

Eind vorig jaar kozen de lezers van *Onze Taal* de invloedrijkste taalgebruiker. Op de derde plaats (na de Statenvertalers, en Van Kooten en De Bie) eindigde Marten Toonder, eminent schrijver en tekenaar van verhalen over Tom Poes en heer Bommel. Wat betekent taal voor hem?

Op het eerste gezicht lijkt het misschien een beetje vreemd dat een maker van stripverhalen bij een verkiezing van de invloedrijkste taalgebruiker in de bovenste regionen eindigt. Zo iemand werkt toch vooral met beeld, en hooguit voor een klein deel met het woord? In het geval van Marten Toonder zijn zulke bedenkingen helemaal niet op hun plaats. Van meet af aan is Toonder geprezen om zijn bijzondere taalgebruik in de verhalen over heer Bommel en Tom Poes. Dankzij zijn ironie, de manier waarop hij clichés nieuw leven inblaast en vooral ook dankzij de vele woorden en uitdrukkingen waarmee hij het Nederlands heeft verrijkt, geldt hij als een groot schrijver. Al in 1954 werd hij benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en in 1992 ontving hij de oudste Nederlandse literaire onderscheiding: de Tollensprijs.

Verhalenverteller

Marten Toonder (2 mei 1912) is een geboren verhalenverteller. Vanaf zijn jeugd onderhield hij zijn jongere broertje Jan Gerhard dagelijks met verzonden verhalen. Zijn vader, die kapitein was op de grote vaart, nam weleens Amerikaanse stripverhalen mee. Daardoor maakte Toonder kennis met een nieuwe manier van vertellen: in beeld en in woord. Na een paar maanden te hebben doorgebracht op de Rotterdamse Teekenacademie ontwikkelde hij zich tot tekenaar van stripverhalen en cartoons. Na jaren van illustreren en stripverhaaltjes maken voor tijdschriften en dagbladen begon hij in 1941 aan zijn belangrijkste reeks: 'Tom Poes'. Van meet af aan oogstte hij hier veel succes mee. Omdat hij ook nog veel ander tekenwerk had, besloot hij om medewerkers aan te trekken; dat leidde al spoedig tot een bloeiende onderneming: de Marten Toonder Studio's. Het bedrijf diende tijdens de Tweede Wereldoorlog ook als dekmantel van illegale activiteiten. De studio's werden al snel een kweekplaats voor nieuw teken- en schrijftalent. Tientallen stripverhalen werden bedacht en vervaardigd onder zijn bezielende leiding. In 1965 besloot Toonder te stoppen met het zakelijke aspect en vestigde hij zich in Ierland, waar hij zich kon wijden aan wat hij het liefst deed: de belevenissen optekenen van heer Bommel en Tom Poes.

Het woord als gevoel

Tot 1986 verschenen er in totaal niet minder dan 177 verhalen over Tom Poes en heer Bommel, in tientallen tijdschriften en kranten in binnen- en buitenland, en al spoedig ook in boekvorm. Zijn verhalen werden in meer dan dertig talen vertaald, zelfs in het Latijn. Vooral in zijn fantasierijke Bommel-vertellingen heeft Toonder

een unieke wereld tot stand gebracht met een groot aantal stereotiepe figuren die hem de gelegenheid geven om op een bijzondere wijze zijn ideeën uit te dragen over thema's als leven, dood, religie, machtsmisbruik, onderworpenheid, natuur, tijd, magie, liefde en opofferingsbereidheid. De bewoners van Rommeldam, het stadje waar de verhalen zich meestal afspelen, zijn gaandeweg vertrouwde personages geworden, en dat geldt ook voor hun taal. Wie kent niet zegswijzen als *verzin een list, parbleu amice, superzaken, de politie volgt bereids een spoor, met uw welnemen, mallerd!, naar de verturving en breinbaas?* En dan zijn er nog de archaische woorden en zinnen, die een sprookjesachtige sfeer oproepen die komisch contrasteert met de alledaagsheid van de personages. En niet te vergeten de vele nieuwe woorden die Toonder heeft bedacht en die een vaste plaats in het spraakgebruik hebben gekregen: *denkraam, dorknoper, grofstoffelijk, ipsen, minkukel, oude schicht, vleeslichaam*, enzovoort.

In 1995 werd Toonder het erelidmaatschap van het Genootschap Onze Taal toegekend, wegens 'zijn creatieve taalgebruik en zijn grote bijdragen aan de verrijking van het Nederlands'. In zijn dankwoord stond Toonder stil bij de rol die taal speelt in zijn werk. Hij benadrukte het belang dat hij hecht aan het gebruik van 'het woord als gevoel':

Woorden ontstaan eigenlijk, tenminste voor mij, uit het innerlijk; een woord dat van buiten is, dat is een rationeel woord, een bedacht woord. Bedachte woorden vertrouw ik absoluut niet, die misleiden. Het zijn woorden van politici en van zakenlieden en al die mensen die ik wel hoogacht, maar meer als groep dan als individu.

Marten Toonder in Ierland.
Foto © Robin Lutz

Oeroude symbolen

In een binnenkort te verschijnen boek over de denkwereld van Marten Toonder, *De Tao van Toonder*, gebaseerd op vijftig jaar vraaggesprekken, gaat Toonder wat dieper in op de gevoelswaarde van taal:

De magie van het woord en de kracht van het beeld zijn samen met de emoties van klanken de oudste vormen van magie. De kleur van woorden, het gevoel dat daarachter zit, dat vind ik mooi. De zeggingskracht van beelden vind je terug in de oeroude symbolen. Woorden en beelden roepen gevoelens op en kunnen drijfveren worden. Echte kunst berust op magie. Het zijn beelden, die meer dan een plaatje zijn. Woorden die meer dan zinnen zijn. Echte kunst is daarom niet ongevaarlijk. Je weet soms niet wat je oproept.

Woorden mogen dan gevoelens oproepen, uiteindelijk vormen ze niet de oorsprong, volgens Toonder. Aan de basis liggen impulsen, visies, gevoelens - en woorden zijn alleen maar middelen om daar uitdrukking aan te geven:

Er zijn mensen, geleerden, die beweren dat je niet kan denken zonder woorden. Dat is absoluut onwaar. Je denkt zonder woorden. Je denkt met impulsen, visies, dingen die je ziet, die je voelt. En je probeert daar woorden aan te geven. Hoe meer fantasie je hebt, hoe meer woorden je daaraan kan toekennen. Maar elk woord dat je vindt is toeval. Of misschien de uitkomst van dichtelijke aanleg. Soms zijn klanken genoeg: *au*-klank voor pijn, *oe*-klank voor zoet, *ij*-klank voor iets wat koud is. Daarvoor heb je geen woorden nodig. Dat zijn vertalingen van impulsen die je krijgt. Intuïtie is reageren op impulsen. Die impuls is dus cruciaal voor wat men denken noemt. Dat mentale denken heb je nodig om vorm te geven aan de impuls. Niet iedereen is daar even gemakkelijk toe in staat. Taal is een hulpmiddel om je gevoel te uiten.

Aan de hand van een jeugdherinnering vertelt Toonder hoe het vinden van woorden bij hem soms in z'n werk gaat:

In een stad ben ik geboren. Toen ik een jaar of zeven was, woonden we in een nieuwbouwwijk. In de omgeving was daar nog vrij veel natuur. Voor het eerst van mijn leven zag ik allemaal groen. Op een dag liep ik de straat uit en plotseling stond ik midden in de weilanden. Dat waren weidse weilanden, reikend tot de gezichtseinder. De wind streek over het gras en schaduwen van wolken gleden over het land. Dat weet ik nog heel goed. Daar stond ik toen ademloos naar te kijken, omdat ik besepte dat er iets heel groots aan de hand was. Ik liep daar een tijd doorheen. Het gras was ongeveer zo hoog als mijn hals, want ik was nog een klein

ventje. Toen kwam ik in een streek met vreemde grote bladeren, een soort hoefblad. Daar hing toen een heel sterke geur. Die geur noemde ik toen 'groen'. Dat heb ik gebruikt in een verhaal. 'Het ruikt groen.'

Toonder heeft behalve zulke beeldende taal ook altijd beeld, letterlijk, ingezet om een verhaal te vertellen:

Ik heb het voorrecht gehad om te tekenen wat ik schreef en om te schrijven wat ik tekende. De tekening was een deel van de vertelling, evenals het geschreven verhaal. Beide een aparte entiteit, maar elkander aanvullend voor het verhaal. Beide zijn onverbreekelijk met elkaar verbonden. Dat vond ik een heldere vertelwijze. Maar dat is persoonlijk, hoor. Meestal is men of goed in het één, of goed in het andere. Ik vond beide erg interessant.

Dat het één niet ten koste van het ander ging, blijkt uit Toonders reputatie als schrijver én als invloedrijke taalgebruiker.

De Tao van Toonder, samengesteld door Frank van Hartingsveld, verschijnt in het najaar bij Uitgeverij Panda. Gebonden, 128 bladzijden, met dvd, € 49,50.

Taalverandering of 'fout'?

Mr. R.W. Asser - Amstelveen

Zo nu en dan staat in *Onze Taal* ter discussie of bepaalde nieuwe taalontwikkelingen als 'fout' moeten worden bestreden of moeten worden geaccepteerd als 'taalverandering'. Meninge worden dan gegeven via ingezonden brieven, in de rubriek 'Taalergernissen' of via een stemming naar aanleiding van de rubriek 'Hom of kuit'. Zo konden we in december 2003 via de website van Onze Taal 'voor' of 'tegen' de stelling stemmen dat taalveranderingen als *hun hebben* niet bestreden moeten worden. Uit de uitslag bleek dat meer dan 90% van de ruim duizend stemmers vindt dat het onderwijs een krachtige inspanning moet leveren om dergelijke veranderingen tegen te gaan. Dat was ook mijn mening, en ik zou dus tevreden moeten zijn, maar ik vond en vind dat de zwart-witvraagstelling voorbijgaat aan de argumenten en de nuances in deze zaak. Daarom pleit ik voor een goed gestructureerd debat.

Wanneer is een nieuw taalfenomeen een algemene verandering? Dat er mensen zijn die 'hun hebben' zeggen, betekent toch niet dat er sprake is van een taalverandering? Deze variant bestaat al heel lang en is te horen in bepaalde kringen waarvan ik de beschrijving graag overlaat aan deskundigen. Een variant - nou en? Natuurlijk is het iets te gemakkelijk om te zeggen dat er pas sprake is van een taalverandering als de taalkundigen, het onderwijs, de grammatica's en de woordenboeken zeggen dat *hun hebben* net zo goed is als *zij hebben* - maar voordat het zover is? We kunnen toch niet elk groepsidioom, elke streekvariant, afwijking, vergissing of fout een taalverandering noemen? Is *de vrouw wiens* (ik lees dat nota bene in de krant) een taalverandering? Welnee, dat is toch gewoon een fout? Dat wij zo'n fout moeten bestrijden vind ik evident.

Als dat bestrijden (door goed onderwijs en oplettende redacteurs) niet wordt geprobeerd dan wel gewoon niet lukt, dan hebben we misschien uiteindelijk wel een taalverandering. Dat lijkt te zijn gebeurd met *de gasten wordt/worden verzocht*, met *controleren* in de betekenis 'beheersen', en nog zo veel meer. Daar kun je dan over blijven mopperen met woorden als *taalverloedering*, maar dan weten we tenminste waar het over gaat. En dan kunnen we beslissen over al of niet (blijven) bestrijden. Wie alle afwijkingen, varianten, vergissingen en fouten neutraal en kritiekloos aanvaardt en als taalverandering registreert, ontloopt de discussie en laat de verwarring voortbestaan.

Congres Onze Taal

Redactie *Onze Taal*

De redactie ontvangt geregeld brieven als de bovenstaande, waarin het benoemen van een taalkwestie als 'taalverandering' of 'taalverloedering' principieel ter discussie wordt gesteld. Ook verder blijkt dat deze kwestie veel van onze leden bezighoudt. Het onderwerp heeft in het najaar van 2003 en in 2004 ook tot discussies en commotie geleid in kranten en andere publicaties. Daarom heeft het bestuur van het genootschap besloten het volgende Onze Taalcongres, op zaterdag 12 november in de Jaarbeurs te Utrecht, te wijden aan het thema 'taalverandering en -verloedering'.

Jaarvergadering Onze Taal

Secretariaat Onze Taal

Op dinsdagavond 24 mei zal in Sociëteit De Witte, Plein 24 in Den Haag, om 19.30 uur de jaarvergadering van het Genootschap Onze Taal worden gehouden. De sociëteit ligt dicht bij het centraal station (ruim vijf minuten lopen, richting Binnenhof).

In verband met de beschikbare plaatsruimte wordt de leden die de jaarvergadering willen bijwonen, vriendelijk verzocht zich telefonisch (070 - 356 12 20) of schriftelijk aan te melden.

Agenda

- 1 *Opening door de voorzitter*
- 2 *Verslag van de jaarvergadering in 2004*
- 3 *Jaarverslag 2004*
- 4 *Financieel verslag 2004*
- 5 *Verslag kascommissie*
- 6 *Benoeming nieuwe kascommissie*
- 7 *Benoeming bestuursleden*

Aftredend en herkiesbaar:

- lic. Ludo Permentier

Aftredend en niet-herkiesbaar:

- mevr. mr. C.M. le Clercq-Meijer
- mevr. drs. V.M.E. Kerremans

Het bestuur draagt voor benoeming voor:

- mevr. E. Goossens
- mr. G.C. Haverkate

PAUZE

- 8 *Rondvraag*
- 9 *Voordracht door Ludo Permentier, onder de titel 'De spellingactualisering van 2005'*
- 10 *Sluiting*

Het jaarverslag en het financieel verslag 2004 alsmede de overige vergaderstukken liggen een halfuur voor aanvang van de vergadering op de plaats van de jaarvergadering ter inzage. De vergaderstukken zijn van 3 mei tot en met 24 mei ook in te zien op het secretariaat van het Genootschap Onze Taal, Raamweg 1a in Den Haag.

Alle leden zijn van harte welkom.

Van langsprietmot tot doodshoofdvlinder Nederlandse vlindernamen

Jos Swanenberg - taalwetenschapper, Rosmalen

Avondrood, rouwmantel, dambordje... Vergeleken met namen van andere dieren getuigen vlindernamen van een grote fantasie. Wat voor namen komen er zoal voor? En waarom zijn ze zo anders?

Wat is een hopwortelboorder? Een vergeten werktuig van bierbrouwers misschien? En een hageheld? Een held op sokken onder hoveniers? Nee, de hopwortelboorder is een vlindertje dat wordt genoemd naar zijn larvenstadium: als rups boort hij gangetjes in de wortels van hopplanten. En ook de hageheld is een vlindersoort, die zo genoemd wordt omdat hij zich verborgen houdt in hagen, en van daaruit snelle korte vluchten maakt.

Vlinders krijgen de meest fantasierijke - soms zelfs bijna poëtische - namen, die van een heel andere orde zijn dan bijvoorbeeld vogelnamen als *vink*, *merel*, *kwartel* en *spreeuw*, of namen van andere gewervelden: *vos*, *konijn*, *haas*, *slang*, *baars* en *snoek*. Dat zijn bijna allemaal namen die speciaal voor die dieren verzonnen zijn, en ook alleen voor die dieren gebruikt worden.

Koninginnenpage.

Illustraties uit: V.J. Staněk, *The Illustrated Encyclopedia of Butterflies & Moths*. London, Octopus Books, 1977

Bij de naamgeving van vlinders is het heel anders gegaan. Voor vlinders is er vrijwel altijd geput uit woorden die al in de Nederlandse taal bestonden. Alleen de vlindernamen *atalanta* (ook 'admiraalvlinder' genoemd), *erebia* en *aurelia* komen verder niet voor in het Nederlands, maar we zien meteen dat die van een andere orde zijn dan bijvoorbeeld *vink*, *haas* of *snoek*. Ze zijn overgenomen uit de (pseudo-)wetenschappelijke, Latijnse naamgeving. De vorm *atalanta* is een verkorting van het oude wetenschappelijke *Vanessa atalanta*, dat verwijst naar een personage uit de Griekse mythologie: de koningsdochter Atalanta, die zeer goed kon jagen en een uitmuntend hardloopster was. De *atalanta* is een vlinder die heel snel vliegt. De zomererebia en de boserebia hebben hun wetenschappelijke geslachtsnaam *Erebia* meegenomen in hun Nederlandse naam. De *aurelia* is genoemd naar zijn goudoranje kleur (het Latijnse *aurum* betekent 'goud').

Samenstellingen

De makkelijkste manier om namen te maken met woorden die al bestaan, is door er samenstellingen mee te vormen. Bij vlindernamen is het tweede deel vaak *vlinder* of - bij kleine nachtvlinders - *mot*; het eerste deel zegt dan iets over de speciale eigenschappen van de vlinder in kwestie, bijvoorbeeld zijn leefomgeving (*heivlinder*, *distelvlinder*, *meelmot*), de tijd waarin hij leeft (*wintervlinder*), zijn kleur (*citroenvlinder*), de glans van zijn vleugels (*weerschijnvlinder*), het patroon van zijn vleugels (*doodshoofdvlinder*), de vorm van zijn vleugels (*vedermotje* - zijn vleugels zijn door spleten verdeeld in gevederde slippen) en overige uiterlijke kenmerken (*langsprietmot*). De sint-jansvlinder heeft net als de wintervlinder zijn naam te danken aan de tijd waarin hij leeft, want de sint-jansvlinder verschijnt rond 24 juni, de naamdag van Sint-Jan. En de sint-jacobsvlinder is net als de distelvlinder genoemd

naar een waardplant (een plant die gastheer is voor parasieten): de rups van de sint-jacobsvlinder leeft op het jacobskruiskruid.

Maar er zijn meer soorten samenstellingen waarin een waardplant voorkomt als eerste deel. Het tweede deel vertelt dan wat de vlinder of, beter gezegd, de rups met die plant doet: spinnen, spannen, boren en rollen. Voorbeelden zijn *hopwortelboorder*, *dennenspinner*, *berkenspanner* en *eikenbladroller*. Boorders boren gangetjes in organisch materiaal, spinners produceren dunne draadjes, rollers draaien zich in samengesponnen en -gerolde blaadjes, en spanners bewegen zich 'spannend' voort, dat wil zeggen dat de rups van de spanner het achterste paar pootjes helemaal naar voren tegen de borst schuift, zodat hij sterk gekromd staat, voordat de voorpootjes loslaten en een nieuw steunpunt zoeken.

Zulke namen zijn voor de leek minder duidelijk dan namen die eindigen op *vlinder*. Dat *dennenspinner* de naam van een vlinder en een rups is, kan een lezer of toehoorder alleen uit de context opmaken.

Een opvallend lichaamsdeel

Dan zijn er de metonymische samenstellingen. Die belichten een eigenschap van de vlinder, zonder het woord *vlinder* of *mot* zelf te noemen. We kunnen bijvoorbeeld denken aan vlinders die worden genoemd naar een opvallend lichaamsdeel, zoals het dikkopje, de pijlstaart en het oranjetipje. De omschrijving van dat lichaamsdeel wordt dan de naam voor de héle vlinder. Een oranjetipje is immers niet een tipje dat oranje is, maar een vlinder die oranje tipjes aan de vleugel bezit.

Doodshoofdvlinder.

Iets minder letterlijk is de verwijzing naar een opvallend li-

chaamsdeel in *zandoogje* en in *nacht-* en *dagpauwoog*. Deze vlindersoorten hebben een opvallende ronde stip op hun vleugels, die aan een oog doet denken.

Ook kan men denken aan kleurnamen die tot namen van vlinders zijn geworden omdat hun vleugels die kleur hebben: wit (*koolwitje*, *geaderd witje*), blauw (*pimpernelblauwtje*, *gentiaanblauwtje*) en groen (*groentje*). De vlindernaam *roesje* hoort ook bij dit groepje, want het is eigenlijk een 'roestje', genoemd naar de roestbruin gevlekte vleugels.

Vergelijkingen

Een vergelijkbare groep zijn de metaforische namen, die eigenlijk een andere zaak aanduiden en op grond van vergelijking werden overgedragen op een vlinder. Zo worden vlinders wel vergeleken met andere dieren, zoals de vos (*kleine* en *grote vos*), de uil (*akkerwinde-uil*, *koperuil*, *gamma-uil*), de vink (*koevinkje*) en ook de beer (*kleine* en *grote beer*) en de tijger (*witte tijger*); die laatste twee via *beervlinder* en *tijgervlinder*, waarvan zij verkortingen zijn.

Die namen zijn dus op grond van vergelijking overgedragen. De vossen heten zo vanwege hun oranjebruine kleur en de uilen wegens hun nachtelijke leven, maar men zegt ook wel dat hun kopje met grote ogen op een uilenkop lijkt. De gamma-uil heeft bovendien een patroon op de vleugel dat op het Griekse letterteken lijkt. De beren en tijgers worden zo genoemd omdat ze als zwartbruine rups dicht en lang behaard waren (en ook als vlinder hebben deze beestjes een dik, behaard borststuk). Het koevinkje is ook een dialectbenaming voor de kwikstaart, en deze vogel wordt zo genoemd omdat hij het vee volgt en daarbij op insecten jaagt die door het vee worden aangetrokken. Waarom de vlinder ook zo heet, is mij nog een raadsel.

Vlinders als personen

Vlindernamen kunnen dus gebaseerd zijn op een gelijkenis met een ander dier, maar ook een gelijkenis met mensen of voorwerpen kan tot een opmerkelijke vlindernaam geleid hebben. In de Nederlandse vlindernamen *rouwmantel*, *eikenblad*, *Spaanse vlag*, *dambordje* en *landkaartje* wordt naar een voorwerp verwezen. Daarbij is gekeken naar een bepaalde uiterlijke gelijkenis in de vorm (een 'eikenblad' is een prachtig staaltje van camouflage), de kleuren (een 'Spaanse vlag' is rood, geel, rood) en het patroon van de vleugels (kan een naam meer illustreren dan *dambordje* of *landkaartje*?). Vaak wordt de vlindernaam in deze gevallen verkleind. Kennelijk wil men met die relativering het overdrachtelijke karakter van de naam benadrukken.

Dambordje.

Met de namen *huismoeder*, *weeskind*, *hageheld* en *wapendrager* worden vlinders als personen neergezet. De wapendrager heeft vleugels van zilveren schubjes, zodat de vlinder een maliënkoldertje lijkt te dragen (met toegevouwen vleugels is het net een takje van de zilverberk). De vlindernaam *page* hoort ook bij deze categorie en komt voor in een aantal samenstellingen: *eikenpage*, *iepenpage*, *koninginnenpage*. Net als de wapendrager en de hageheld heeft ook de page een verwijzing naar het riddertijdperk in zich.

Tot slot het 'klein' en 'groot avondrood'. Het gaat hier om een ander soort namen dan *koolwitje* (een 'witje' dat zijn eieren op kool legt) of *gentiaanblauwtje* (een 'blauwtje' dat zijn eieren op gentianen legt), want ze verwijzen niet naar een 'roodje' dat bijvoorbeeld in de avond vliegt. Het is een vlinder met de kleur van een lucht bij zonsondergang.

Waarom werkt de naamgeving bij vlinders nu eigenlijk anders dan bij andere dieren? Dat komt doordat bijvoorbeeld *vink* en *snoek* tot de basiswoordenschat behoren. *Vlinder* doet dat ook nog, maar de ondersoorten daarvan niet meer. Daarom worden er allerlei omschrijvende benamingen voor verzonnen, die pas in tweede instantie de vlindersoort aanduiden. De verschillende benoemingsstrategieën leiden daarbij tot een kleurrijk schilderstukje van de woordenschat van de Nederlandse taal.

Iktionaire

De pers zijn

Jan Kuitenbrouwer

Op het D66-congres dat de coalitie redde trad een jonge spreker naar voren. Hij was nerveus, dat zag je. 'En daarom', sprak hij op een gegeven moment, 'wilt ik aandacht voor het volgende.'

Overall televisiecamera's, een belangrijke bijeenkomst en dan van zo'n 'intellectuele' partij: een klassieke situatie voor hypercorrecties. Er was ook een D66-jongere op televisie die wilde zeggen dat hij het Paasakkoord geen 'existentiële crisis' waard vond, maar halverwege de uitspraak van dat moeilijke woord ontspoorde.

'Al onze kinderen zitten op hokje.'

'O leuk. Gaan jullie het huis nog verhouden?'

De angst voor fouten als oorzaak van fouten. Het is 'wesp', geen 'weps', en dus zeggen brave kinderen, liggend in het gras: 'Kijk, een rusp.' Met *als* en *dan* zie je het ook steeds vaker. Achter op de krant, een boterproduct dat 'evenveel calorieën bevat dan halvarine'.

Een hypercorrectie is een tragedie verpakt in één woord. Het mooist, want meest tragisch, is de hypercorrectie waarbij de fout uit angst waarvoor de fout gemaakt wordt, helemaal geen fout is. Een tegenligger komt recht op je af, je wisselt van baan maar er komt opnieuw een auto op je af, want de eerste was een spookrijder.

Jaap de Groot, eerste voetballoog van *De Telegraaf*, schrijft: 'De confrontatie tussen de gerestylde topclubs was vooraf voorspelbaar opgeklopt. De Britse media had de stoere teksten van José Mourinho over zijn collega Frank Rijkaard al flink uitgevergroot, de Spaanse pers gooiden daar vermenigvuldigingsfactor 20 overheen.'

'Wacht even,' dacht de schrijver, '*pers, media*, hoe zat het ook alweer, daar was iets mee. Iets met enkel- en meervoud of zo. (Pauze) O ja, ik weet het weer: "de media is" en "de pers zijn", dat was het.'

Het resultaat is 'onnavolgbaar', zowel volgens J.H. van Dale ('te uitstekend of niet vatbaar om nagevolgd, om geëvenaard te kunnen worden') als volgens zijn hedenlandse collega J.P. Balkenende, die dat woord vorige maand introduceerde als eufemisme voor 'fout'.

Maar laten we eerlijk zijn: de sport is wat dit betreft een lastige sector. Er komt een half leger het veld op gelopen en toch is het 'de' ploeg. Je ziet elf mannen in het gelid staan, maar je moet 'het' elftal zeggen. Probeer dat allemaal maar eens te onthouden!

Enig begrip is hier dus op hun plaats.

De computer als scherprechter

Hoe haalbaar is de automatische taaltoets van Verdonk?

Helmer Strik - Radboud Universiteit Nijmegen

Half maart veegden enkele deskundigen de vloer aan met de automatische taaltoets die minister Verdonk deze zomer wil invoeren voor immigranten. Wat houdt die toets precies in? En is er echt zo veel mis mee?

Op 1 juli dit jaar wil minister Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie een inburgeringsexamen invoeren voor immigranten uit niet-EU-landen. Dat examen bestaat uit een toets over de Nederlandse samenleving en een voor mondelinge taalvaardigheid. Beide toetsen moeten afgelegd worden in het land van herkomst, bij de ambassade of het consulaat. Het examen zal worden afgenomen via een telefoon die in verbinding staat met een centrale computer, en de antwoorden zullen automatisch verwerkt worden met behulp van spraakherkenningstechnologie. Het gehele proces zal trouwens automatisch verlopen - de computer velts zelfs het eindoordeel: voldoende of onvoldoende. Reclameren over dit eindoordeel is niet mogelijk. Deelname aan de toets gaat ongeveer € 350,- kosten. Een voorwaarde voor toelating tot Nederland is dat beide toetsen met goed gevolg afgelegd zijn.

In maart dit jaar ontstond veel commotie toen enkele deskundigen hun twijfels uitten over de kwaliteit en de haalbaarheid van de automatische taaltoets. Hebben zij gelijk?

Zenuwachtig

De toets bestaat uit een aantal onderdelen. Allereerst krijgen de kandidaten via de telefoon een aantal zinnestjes te horen die ze moeten nazeggen. Een voorbeeld van zo'n zinnestje is: 'Het is niet helemaal gegaan zoals we hadden verwacht.' Ten tweede moet de kandidaat enkele eenvoudige vragen beantwoorden, zoals: 'Als je thee zet, gebruik je dan heet water of koud water?' Ten slotte moet de geëxamineerde van een aantal woorden het tegengestelde woord verzinnen: bij 'wit' moet 'zwart' worden gezegd, bij 'hoog' 'laag', etc.

De computer controleert alle antwoorden, zowel dat wat nagezegd is als de antwoorden op de eenvoudige vragen. De software moet dus bepalen of de mondelinge taalvaardigheid voldoet aan het vereiste niveau, het zogenoemde A1-minniveau, dat omschreven is door de commissie-Franssen (zie het kader 'Het niveau van de toets', op bladzijde 130). Maar hoe goed kan de computer dat?

Allereerst zou je je kunnen afvragen of een zo laag niveau als het voorgestelde A1-min wel toetsbaar is door een computer. In het rapport van de commissie-Franssen wordt de spraak op A1-minniveau omschreven als: 'De uitspraak is vaak onbegrijpelijk en wordt sterk beïnvloed door de moedertaal. Een spreker op dit niveau kan slechts met zeer grote moeite begrepen worden.' Als die spraak voor een mens al problematisch is, hoe zou een computer het dan beter kunnen doen?

Daar komt bij dat in de na te zeggen uitingen van de computer veel woorden en constructies zitten die de kandidaten nog nooit eerder gehoord hebben, in ieder geval niet als ze alleen in eigen land les hebben gehad op niveau A1-min. Vaak zullen ze niet weten hoe ze daar adequaat op moeten reageren. Bedenk hierbij dat het gaat om mensen die moeten proberen om in hun eigen land Nederlands te leren, veel geld moeten betalen om aan de toets te kunnen deelnemen, in een voor hen

meestal vreemde omgeving (consulaat of ambassade) een telefoon in de hand gedrukt zullen krijgen, en dan vervolgens, vaak zenuwachtig, via de telefoon moeten gaan praten met een computer in een heel ander deel van de wereld.

Verfzaak

Een andere vraag is of deze taaltoets wel test wat hij moet testen. Eigenlijk test hij alleen een reactie op dingen die de computer zegt. Wat je eigenlijk zou willen testen is of iemand zichzelf kan redden in onze maatschappij. Wezenlijke kenmerken van een normale conversatie ontbreken in de toets. Stel, je gaat naar een verfzaak, en de verkoper vraagt ergens in het gesprek: 'Wit?' Dan is er een enorme variatie in wat je kunt antwoorden. Zeg je bijvoorbeeld 'Wit? Nee, ik bedoel eh, z-z-zwart ja', dan zal dit geen enkel probleem opleveren, zelfs als je het woord *zwart* met een zwaar accent uitspreekt, bijvoorbeeld als 'z-z-zwert' of 'sjwoart'. Zelfs het aan elkaar plakken van twee woorden ('z-z-zwer-tja') komt in alledaagse spraak veel voor. De automatische spraakherkenner van de taal-toets zal het in veel van deze gevallen moeilijk hebben. En wat erger is: in de automatische taaltoets ontbreken vele mogelijkheden van een normale conversatie. Je kunt niet zeggen 'Wat zegt u?', of 'Wit?' Het welslagen van een gewoon gesprek hangt voor

een groot deel af van het gebruik van deze technieken, en die kunnen bij de taaltoets niet gebruikt worden.

Treinreizen

De deskundigen betwijfelen of de huidige spraaktechnologie ingezet kan worden voor de taaltoets. Hoe zit dat?

Een spraakherkenner zet gesproken woorden om in geschreven tekst. Ofschoon spraakherkenners - net als mensen - af en toe fouten maken, kan de huidige technologie heel goed gebruikt worden voor het maken van nuttige toepassingen. De tekst die u hier leest, heb ik bijvoorbeeld gedikteerd in plaats van getypt. Dicteerprogramma's moeten echter wel uitgebreid getraind worden op het woordgebruik en de uitspraak van één gebruiker. Dan nog zijn ze bepaald niet foutloos, maar fouten kunnen snel gecorrigeerd worden en het programma leert in de loop van de tijd bij. Dicteerprogramma's zijn een voorbeeld van 'sprekerafhankelijke' spraakherkenning.

Sprekerónafhankelijke spraakherkenning (geschikt voor een willekeurige gebruiker) is al een stuk moeilijker. Het aantal herkenningfouten neemt hierbij snel toe. Daarom wordt deze technologie meestal alleen gebruikt voor beperkte domeinen. In Nederland bestaan er bijvoorbeeld toepassingen waarbij via de telefoon informatie opgevraagd kan worden over treinreizen, beurskoersen, nieuws en files.

Voorspellen

In de taaltoets wordt sprekerónafhankelijke spraakherkenning gebruikt. Dat lijkt op het eerste gezicht misschien wel te kunnen, want de goede antwoorden liggen voor een groot deel vast. Zinnetjes moeten worden nagezegd, of er is maar een beperkte variatie mogelijk. Als je het tegengestelde van *wit* moet noemen, moet het woord *zwart* in je antwoord zitten. De spraakherkenningstechniek is meestal behoorlijk in staat om in een willekeurige zin het woord *zwart* te herkennen (de zogeheten wordspottingstechniek). Toch zullen uitspraakvarianten (de al eerder genoemde zware accenten) voor problemen zorgen, en verder zijn er ook praktische problemen. Stel, de reactie op 'Wit' is: 'Zwart? Nee, vuil', dan zal de computer dit antwoord ten onrechte goed rekenen.

Als een spraakherkenner op basis van wordspotting niet goed genoeg werkt, kun je ook proberen het hele antwoord te laten herkennen. Dan krijg je echter het probleem dat je moet aangeven wat mensen kunnen antwoorden op de vraag naar het tegengestelde van het woord *wit*. Soms antwoorden mensen niet alleen met het woord *zwart*, maar met een uiting als 'Eh, eh, zwart.' Je kunt de spraakherkenner in beperkte mate leren om dit soort loze toevoegingen toe te staan, maar om dat goed te kunnen doen moet je van tevoren goed kunnen inschatten wat de mensen zullen gaan zeggen tegen de computer in de taaltoets. En dat is heel moeilijk te voorspellen. Dit is al moeilijk met autochtonen, maar zeker met allochtonen met een zo grote diversiteit in achtergronden.

Spraakgebrek

Behalve mensen met zware accenten (die op dit taalniveau toegestaan zijn) krijgen ook mensen met een spraakgebrek, bijvoorbeeld stotteraars, het moeilijk met de taaltoets. Verder zullen alle geluiden die de computer binnenkrijgt van invloed zijn op wat herkend wordt, bijvoorbeeld echo's, kraak- en andere stoorsignalen op de telefoonlijn, muziek, pratende mensen, slaande deuren en andere achtergrondgeluiden.

Illustratie: Hein de Kort

Ook de verdere omstandigheden waaronder de toets wordt afgelegd kunnen beslissend zijn. Krijgen de mensen vooraf duidelijke instructies? Kan het personeel op de ambassade of het consulaat helpen als dat nodig is, of doen zij niet meer dan het aangeven van de telefoon? Dit is belangrijk omdat er vaak iets mis blijkt te gaan als mensen voor de eerste keer via de telefoon met een computer praten.

Er zijn dus nogal wat factoren die ertoe kunnen leiden dat de spraakherkenner veel fouten maakt. Toch zijn de resultaten van de spraakherkenner de enige basis voor de computer om tot een eindoordeel te komen: voldoende of onvoldoende, toegelaten of niet. Als ik een afgewezen kandidaat was, zou ik wel graag willen weten welke fouten ik precies gemaakt heb, en waar de computer mij misschien verkeerd verstaan heeft.

Hachelijk

Het onderliggende spraakherkenningssysteem voor de taaltoets heeft in het verleden zijn waarde wel bewezen, maar het is voor iets heel anders ontwikkeld. Het systeem (PhonePass genaamd) is in staat om een indicatie te geven van je taalniveau, van A1 (beginner) tot C2 (zeer gevorderd). Dat gaat heel aardig. Ben je een spreker van niveau B1, dan zal het oordeel van het systeem ook in de buurt van B1 liggen. Ben je A1, dan zal het systeem je heus niet als C2 karakteriseren. Toch is de taaltoets fundamenteel anders: het systeem moet een scherpe grens trekken tussen net boven of net onder niveau A1-min. Je kunt het een beetje vergelijken met leeftijden schatten. Het is niet zo moeilijk om vast te stellen dat iemand ongeveer veertig is, of drie, maar lastiger wordt het om van kinderen tussen de vijf en de tien jaar te zeggen wie er ouder dan zeven is. De taaltoets gebruikt een systeem voor een globale schatting om een scherpe grens te trekken. Dat is ui-

termate hachelijk, en het moet inderdaad, zoals de minister aankondigt, geëvalueerd worden - iets wat momenteel gebeurt. In mei verschijnen hierover twee rapporten.

Ofschoon het bij de huidige stand van zaken in de spraaktechnologie zeker mogelijk is om goede en nuttige toepassingen te maken, is het twijfelachtig of die technologie al geschikt is voor een dergelijke automatische taaltoets. Vele deskundigen hebben in de media hun twijfels geuit. De minister, haar woordvoerders en mensen die bij de ontwikkeling van deze toets betrokken zijn, verweren zich tegen de kritiek door te beweren dat wetenschappelijk onderzoek aangetoond heeft dat de toets betrouwbaar is. Maar tot dusver is dat onderzoek niet gepubliceerd. De twijfels die er bestaan, kunnen alleen weggenomen worden door een geheel onafhankelijk onderzoek.

Belangrijk hierbij is wel dat onafhankelijke instanties het complete onderzoek doen (data verzamelen, analyseren en resultaten publiceren), dat dit gebeurt voor een representatieve steekproef, en dat het systeem gebruikt wordt op dezelfde manier als waarop het later ook gebruikt zal worden. Als een gedeelte van dit onderzoek, bijvoorbeeld het verzamelen van de data, wordt uitgevoerd door belanghebbenden, dan heeft dit onderzoek weinig waarde. Ik ben benieuwd naar de resultaten.

De Tweede Kamer heeft op 5 april ingestemd met de taaltoets voor immigranten, maar trekt zijn steun in als een van de in mei te verschijnen rapporten daartoe aanleiding geeft.

Het niveau van de toets

In veel landen wordt gebruikgemaakt van het zogenoemde Europees Raamwerk voor Moderne Vreemde Talen, waarmee gemakkelijk bepaald kan worden op welk niveau iemand een vreemde taal beheerst. In dat systeem worden zes taalniveaus onderscheiden: A1, A2, B1, B2, C1 en C2, waarbij dat laatste niveau geldt voor zeer vaardige gebruikers van de nieuwe taal en A1 voor mensen die alleen de basis van de taal beheersen. Zo kan iemand zich bij A1 voorstellen in de nieuwe taal. Verder kan hij iemand vragen naar zijn woonplaats, naar kennissen of naar bezittingen, en hij kan - als hij een geduldige, hulpvaardige gesprekspartner heeft - zulke vragen ook beantwoorden.

Toch is dat A1-niveau nog te hoog voor de immigranten die de taaltoets moeten doen. Een commissie van deskundigen, de commissie-Franssen, heeft daarom voorgesteld om het niveau A1-min te hanteren, en de minister heeft dit voorstel overgenomen. Dit A1-minniveau is door de commissie-Franssen zelf afgeleid van het A1-niveau, en wordt omschreven als:

- Men kan slechts een beperkt aantal vertrouwde woorden en basiszinnen begrijpen die betrekking hebben op de directe, persoonlijke levenssfeer en op de allereerste levensbehoeften; en alleen in direct contact met Nederlandssprekenden die gewend zijn zich aan te passen.
- Men kan zich slechts in zeer beperkte mate uitdrukken, eigenlijk alleen met behulp van losse woorden en standaardformuleringen ('formulaic speech'), op een gering aantal terreinen die verband houden met de directe, persoonlijke levenssfeer.

Bron: *Inburgering getoetst. Advies over het niveau van het inburgeringsexamen in het buitenland* (rapport van de commissie-Franssen). Te vinden op www.justitie.nl/Images/inburgering_getoetst_tcm35-46016.pdf.

Spaan Popie Jopie Henk Spaan

Nooit ben ik me ervan bewust geweest dat ik een woord heb toegevoegd aan het woordenboek, tot het weekend waarin de paus overleed. Toen werd ik erop gewezen dat *Popie Jopie* is opgenomen in een lexicon van populaire uitdrukkingen, van Marc De Coster, uit 1998. 'Oorspronkelijk een spotnaam voor paus Johannes Paulus II,' staat er, 'en in die zin een creatie van Henk Spaan en Harry Vermeegen van het in de jaren tachtig erg populaire tv-programma "Pisa" (...); tegenwoordig onder jongeren een pejoratieve benaming voor iemand die alle moeite doet om bij anderen in de smaak te vallen'.

Dat van die 'creatie' is misschien wat al te veel eer. In 1984, toen wij het een goed idee vonden om in *Pisa* een serie tv-filmpjes te wijden aan het naderende bezoek van de paus aan Nederland, lag de naam Popie Jopie nogal voor de hand. In mijn Amsterdamse jargon (gegrondvest in Nieuw-West) bestond *popie jopie* al in de betekenis die De Coster (en trouwens ook het woordenboek van Koenen) geeft: iemand die er alles aan doet om zijn populariteit te vergroten. Dat *déze* man bovendien paus was, 'pope', en Johannes heette (de roepnaam van mijn moeder Johanna was Jopie), droeg alleen maar bij aan de feestvreugde.

Verder kwam aan de serie geen woordkunst te pas, wat mij aanvankelijk niet zinde. Voor uitgebalanceerde teksten hadden wij zelf gewoon geen tijd, voor extra tekstschrijvers was veel te weinig geld. Pas later ben ik gaan beseffen dat het hele fenomeen paus, en dus elke persiflage daarop, uitsluitend een kwestie van beeld is. Het is pure emotie. De ratio van de taal heeft hier niets te zoeken.

Alleen de vorm al van de pausmobiel is een geniaal idee geweest van een ontwerp-kardinaal met universele striptekenaarskwaliteiten. Voeg er die achterin staande paus in zijn verkleedjurk aan toe en de waarnemer heeft iets op zijn netvlies wat er nooit meer af gaat. Onze eerste proefrit in de door het facilitair bedrijf van de NOS nagebouwde pausmobiel voerde ons in Hilversum over de Vaartweg in de richting van de Gijsbrecht van Amstelstraat. Ik stond achter in het ding, aangekleed en geschminkt alsof ik nooit iets anders had gedaan. Het was een uur of halfvier. De scholen waren aan het uitgaan. Ik overdrijf niet als ik zeg dat overal om ons heen mensen, kinderen vooral, begonnen te schateren van het lachen als ze ons zagen langsrijden. Men liet zich achterover in de berm rollen van de pret. Hoewel er nog niets van Popie Jopie was opgenomen, laat staan uitgezonden, wisten we dat we 'goud' in handen hadden. Zulke krachtige beelden als die van die paus in zijn mobiel worden zelden bedacht. Wij hoefden alleen maar na te volgen.

Steeds als ik zogenaamd aankwam op het vliegveld van Hilversum in mijn tweemotorige vliegtuigje, kuste ook ik de grond. De lach zat hem uitsluitend in het nadoen van een gimmick die al lachwekkend van zichzelf was.

Hiervan werden wereldwijd béelden aangekocht, ik geloof niet dat er ook maar een flard van een dialoog het buitenland gehaald heeft. Wel een schaatsende paus, een slootjespringende paus, een haring etende paus naast een draaiorgel, een paus

die een biscuitje doopte in een kopje koffie. Daar kwam geen taal aan te pas, behalve de taal van het beeld.

Merken worden woorden

prodent-lach

Ton den Boon - hoofdredacteur grote Van Dale

Brintageneratie, bountyeiland, barbiefiguur: er zijn merken die zo'n grote invloed hebben gekregen dat ze in het dagelijks taalgebruik zijn terechtgekomen. Sommige staan zelfs op het punt een plaatsje in het woordenboek te bemachtigen. Om de maand bespreekt Ton den Boon zulke merken in *Onze Taal*.

Ukent ze vast wel, van die gebronsde en zorgvuldig gekapte types in vlotte merkkleding met hun eeuwige, op het gezicht gebeitelde grijns. Zo'n plastic glimlach die geen gebitselement verhuult, opdat eenieder maar moge zien hoe parelwit de tanden van de trotse bezitter zijn. Een 'tandpastalach' heet het wel, zo'n 'gemaakte, onechte lachstand van de mond', zoals de grote Van Dale het omschrijft. In die definitie klinkt een forse negatieve bijklank door, al is het de vraag of dat in alle gevallen terecht is. Wie *tandpastaglimlach* intikt in een zoekmachine, vindt namelijk meteen contexten waarin dat woord vooral verwijst naar een stel al dan niet geheel bloot gelachen hagelwitte tanden, dus zonder de notie van gemaaktheid of onechtheid. Zo wordt een tandpastaglimlach per definitie heel wat benijdenswaardiger gevonden dan een rijtje gele rokerstanden. Als *tandpasta* in de samenstelling wordt vervangen door een tandpastamerknaam, wordt de positieve bijklank zelfs dominant. Een 'Macleans-glimlach', een 'Colgate-glimlach' en natuurlijk een 'Prodent-glimlach' heet zo'n stralende lach dan, en wie zou die niet willen hebben?

Het ReclameArsenaal

Bleken

Van de genoemde tandpastamerken blijkt Prodent veruit het populairst als eerste lid in samenstellingen. Niet alleen in samenstellingen met *glimlach*, maar vooral - ook in het Nederlands - met *smile*. Via Google vind je zo enige tientallen hits met *Prodent* en (*glim*)*lach*, en zeker enige honderden met *Prodent* en *smile*. Vaak is *Prodent* in die samenstellingen met een kleine beginletter gespeld, alsof men al vergeten is dat het eigenlijk de merknaam is waaronder sinds 1935 gebitsverzorgingsproducten worden verkocht. Een sterke merknaam, dat blijkt, want hij wordt steevast geassocieerd met het doel waarvoor het product op de markt gebracht is: de tanden schoonhouden. Immers, in de meeste gevallen is *Prodent-smile* of *Prodent-glimlach* synoniem met een stralende, blinkend witte glimlach. Zo vertelt een meisje in het tijdschrift *Flair* dat ze haar tanden heeft laten 'bleken'. Een pijnlijke aangelegenheid, naar ze zegt, maar wie mooi wil zijn moet pijn lijden, want haar tanden zijn nu wel witter, en dat wilde ze ook: 'Mijn tanden waren niet geel, maar ik wilde (...) graag een prodentsmile.'

Anno 2005 wordt *Prodent-smile* trouwens vaker geassocieerd met de glimlach die het beoogde resultaat is van een kunstmatige bleking van het gebit, al komt daar natuurlijk geen tube Prodent aan te pas.

Gehaktmolen

Behalve in samenstellingen als *Macleans-lach*, *Prodent-smile* en *Colgate-glimlach* komen alle drie de tandpastamerknamen ook geregeld voor in samenstellingen met *gebit*. Zo blijkt iemand tijdens een 'extreme make-over' - zo'n tv-programma waarin mensen door de gehaktmolen van de plastische chirurgie, cosmetiek en couture worden gehaald teneinde ze van lelijk eendje om te toveren in mooie zwaan - te worden uitgerust met een 'Colgate-gebit' (een gebleekt gebit waarin de gebitselementen keurig in het gelid staan), terwijl iemand in een datingrubriek haar 'spetterende macleansgebit' aanprijst. Wie zo'n wit gebit heeft, loopt overigens wel het risico daarnaar te worden getypeerd. Zo werden Gert en Hermien ooit eens treffend als 'gospelend prodentduo' gekenschetst.

Zou een type merknaam dat kennelijk zo populair is ook al de ultieme versoortnaming hebben doorgemaakt en als werkwoord worden gebruikt? Zie bijvoorbeeld *xeroxen* 'kopiëren' en *tipp-exen* 'met correctievloeistof verwijderen'. Dat valt mee. Of tegen, net hoe je het bekijkt. In het Engels wordt de werkwoordsvorm *colgating* (ook wel gespeld als *colgate-ing*) weleens aangetroffen, maar niet in die mate dat je met recht kunt beweren dat *to colgate* een breed ingeburgerd Engels werkwoord is. En het Nederlands blijkt het nog prima zonder het werkwoord *prodenten* te kunnen stellen.

Overigens is er in het Nederlands wel een bijvoeglijk naamwoord met een tandpastamerk aangetroffen, namelijk *prodentschoon*, wat wordt gezegd van tanden die heel schoon zijn. De makers van Prodent zullen er blij mee zijn.

Aftocht

Van *prodentschoon* is het nog maar een heel kleine stap naar *tandpastaschoonheid*. Want dat woord staat volgens Van Dale voor 'het gemaakt mooi-zijn' en voor een 'meisje dat gemaakt mooi is'. Veel van die meisjes lopen er in onze taal trouwens niet rond, want Google kent het woord niet en de krant heeft het laatste decennium ook al geen melding van hun bestaan gemaakt. Ook niet in de vorm *Prodent-schoonheid* of *Colgate-schoonheid*, en dat mag de tandpastaproducten gelukkig stemmen, want het is minder prettig om met gemaakte schoonheid te worden geassocieerd dan met schoonheid zonder meer. Deze kennelijke aftocht van de tandpastaschoonheid zou weleens kunnen samenhangen met de bredere opwaardering van uiterlijke schoonheid die de laatste jaren gaande lijkt te zijn. Want deed je in de jaren zestig en zeventig al gek genoeg als je gewoon deed, tegenwoordig is - om het maar even zwart-wit te zeggen - uiterlijk vertoon de norm en mag je ongestraft ijdel zijn. Vandaar immers dat al die mensen hun tanden laten bleken.

Overtuigende reclametaal

De waardering van retorische vormen in advertenties

**Hans Hoeken - hoogleraar Bedrijfscommunicatie Radboud
Universiteit Nijmegen**

Wat wil een reclamemaker ons duidelijk maken met de tekst ‘Het personeel van de houtzagerij zal nooit iets missen’? Waarom zegt hij niet gewoon wat hij bedoelt: ‘Bij ons kunt u zich verzekeren tegen de loonkosten van zieke werknemers’? Kennelijk gaan we meer kopen als we worden aangesproken met afwijkende formuleringen. Hoe komt dat? Over een bijzondere vorm van talige verleidingskunst.

In 1967 scoorde Frank Sinatra samen met zijn dochter Nancy een Amerikaanse nummer-één-hit: ‘Somethin’ Stupid’. De Sinatra’s zingen daarin over het onvermogen om hun gevoelens op een originele en treffende wijze te formuleren:

And then I go and spoil it all, by saying somethin’ stupid
Like: ‘I love you’
I can see it in your eyes, that you despise the same old lies
You heard the night before
And though it’s just a line to you, for me it’s true
It never seemed so right before
I practice every day to find some clever lines to say
To make the meaning come through

Het is duidelijk: de geliefde beantwoordt de liefde niet, en Frank en Nancy Sinatra weten ook heel goed hoe dat komt. ‘Ik hou van je’ is maar een stupide en afgezaagde manier van zeggen, en ze kunnen het zich voorstellen dat de geliefde die formulering veracht, vandaar dat ze dagelijks op zoek zijn naar slim bedachte regels die wél het gewenste effect sorteren. Frank en Nancy Sinatra geloven, kortom, in overtuigende taal.

Frank en Nancy Sinatra geloven, in hun nummer ‘Somethin’ Stupid’, in overtuigende taal.

Moderne reclamemakers zien zich voor hetzelfde probleem gesteld als vader en dochter Sinatra. Ook zij zoeken slimme manieren om hun doorgaans eenvoudige boodschap over te brengen om zo de consument te verleiden een product te kopen. Er zijn twee grondvormen waarin die eenvoudige boodschap bijna altijd wordt gegoten. De eerste is ‘Product X heeft kenmerk Y’, zoals in ‘American Express: de 100% veilige creditcard’; de tweede luidt ‘Gebruik van product X leidt tot effect Y’, zoals in ‘Met het FlexiBel-abonnement van KPN hebt u altijd uw belangrijke informatie bij de hand.’ Dergelijke advertenties zijn vergelijkbaar met de verliefde die ‘Ik hou van jou’ zegt. Reclamemakers doen dat - net als de Sinatra’s - toch liever anders.

Ingewikkeld

Stel, u bent een verzekeringsmaatschappij die zich specialiseert in verzekeringen voor het personeel van bedrijven. De boodschap voor potentiële klanten is dan: ‘Gebruikmaken van onze diensten leidt ertoe dat wij de loonkosten van ziek personeel

overnemen.' Verzekeraar De Amersfoortse vond dat blijkbaar niet de juiste vorm, getuige de advertentie waarmee het bedrijf op de proppen kwam (zie de pagina hiernaast).

Het is een ingewikkelde advertentie en niet alleen omdat er een paar letters ontbreken. De tekst vertelt u dat het personeel van de houtzagerij nooit iets zal missen. De toevoeging 'Qua inkomen, dan' suggereert dat ze op andere fronten mogelijk wél iets missen, waarbij onze wereldkennis onmiddellijk het beeld van ontbrekende vingers oproept, ontbrekende vingers die bovendien worden gesymboliseerd door de ontbrekende letters in de tekst. De combinatie van deze kennis met de naam van de verzekeringsmaatschappij moet dan leiden tot de conclusie dat deze maatschappij de loonkosten van ziek personeel kan overnemen.

Dit is een voorbeeld van moderne reclametaal, maar is het ook een voorbeeld van overtuigende taal? Zijn bedrijven eerder geneigd om een inkomensverzekering af te sluiten bij deze verzekeringsmaatschappij dan bij een maatschappij die, glashelder, zegt: 'Bij ons kunt u een verzekering afsluiten voor het overnemen van de loonkosten van zieke werknemers'? En als dit soort taal effectief is, hoe komt dat dan?

Retorische vormen

In deze advertentie wordt de basale boodschap op een afwijkende manier vormgegeven, met zogenoemde retorische vormen. In wat voor opzicht zijn deze retorische vormen afwijkend? En hoe werken ze eigenlijk?

De filosoof Paul Grice introduceerde in 1975 het 'samenwerkingsbeginsel', het idee dat communicatie het gevolg is van samenwerking tussen communicatiepartners, waaraan vier eisen worden gesteld, die te maken hebben met:

- kwantiteit (geef precies voldoende informatie);
- kwaliteit (geef alleen informatie waarvan je gelooft dat die waar is);
- relevantie (geef informatie die van belang is);
- de manier waarop (geef informatie op een duidelijke wijze).

Reclamemakers dragen informatie over, bijvoorbeeld dat je bij een bepaalde verzekeringsmaatschappij kunt verzekeren voor het betalen van loonkosten voor zieke werknemers. In hun optiek is deze informatie voldoende, waar en relevant, volgens de eerste drie vereisten. Maar de reclamemaker van de verzekeringsmaatschappij uit de voorbeeldadvertentie schendt de laatste regel: de boodschap had veel duidelijker gebracht kunnen worden.

De retorische vorm die hier is toegepast, is een kunstzinnige afwijking van stelregel vier. De boodschap van de tekst 'Het personeel van de houtzagerij zal nooit iets missen' is immers lastiger te achterhalen dan die van 'Bij ons kunt u zich verzekeren voor de loonkosten van zieke werknemers.' In reclametaal blijkt het schenden van de vier eisen van Grice eerder regel dan uitzondering. Waarom doen reclamemakers dat?

Plezier

De taalkundige Keiko Tanaka heeft beredeneerd waarom het gebruik van retorische vormen in advertenties toch in overeenstemming is met het samenwerkingsbeginsel. Zij veronderstelt dat de verwerking van een boodschap niet alleen kennis oplevert, maar ook plezier. De advertentie over het personeel van de houtzagerij vermeerdert niet alleen uw kennis over de diensten die de verzekeringsmaatschappij aanbiedt, maar roept ook een glimlach op. Die glimlach is belangrijk. Het oproepen van een plezierig gevoel is een van de manieren waarop reclame het consumentengedrag kan beïnvloeden.

Hoe zorgen retorische vormen voor die glimlach? Om dat te beschrijven, neem ik een korte omweg: die van het cryptogram. Cryptogrammen bestaan uit cryptische omschrijvingen, zoals de volgende, waarvan de oplossing bestaat uit één woord van twaalf letters en één woord van vier:

Spreken reclamemakers? (12, 4).

Wellicht dat niet iedereen onmiddellijk het antwoord paraat heeft. Voor diegenen geef ik wat extra aanwijzingen:

Het aantal mensen dat de correcte oplossing heeft gevonden, neemt nu toe. Het vinden van die oplossing (hij staat vermeld aan het eind van dit artikel) geeft u een goed gevoel; het streelt uw ego. Reclamemakers gaan net zo te werk: ze leggen de boodschap van de advertentie er niet duimendik bovenop, maar zorgen dat u voor het achterhalen ervan enige moeite moet doen. Als u daarin slaagt, geeft u dat een plezierig gevoel. Verschillende onderzoeken hebben laten zien dat u dat plezierige gevoel gaat verbinden met het product waarvoor wordt geadverteerd. Daarom zou het gebruik van retorische vormen de overtuigingskracht verhogen.

Ik gebruikte in de vorige zin met nadruk het woordje 'zou'. Want stel dat u er níét in slaagt om de cryptische omschrijving op te lossen. In dat geval ervaart u helemaal geen prettig gevoel, maar raakt u gefrustreerd. Zo kan een retorische vorm in een advertentie ook voor onoplosbare problemen zorgen. De frustratie die dat oproept, kan ook worden verbonden met het product waarvoor geadverteerd wordt, en in dat geval vermindert het gebruik van retorische vormen de overtuigingskracht.

Woordspelingen

Samen met Margot van Mulken en Renske van Enschoot heb ik ooit onderzoek gedaan naar een van die retorische vormen: de woordspeling, die veel wordt gebruikt in advertenties. Zo adverteerde de luchtvaartmaatschappij Austrian Airlines ooit met de slogan 'In Oost-Europa ziet iedereen ze vliegen' en werd de treintaxi een aantal jaren geleden aangeprezen met de tekst 'Deze actie laat u niet lopen'. Voor beide advertenties geldt dat er twee interpretaties mogelijk zijn, maar er is ook een belangrijk verschil. Bij de advertentie voor Austrian Airlines leidt de woordspeling tot de volgende twee interpretaties: 'In Oost-Europa is iedereen van lotje getikt' en 'In Oost-Europa ziet iedereen onze vliegtuigen in de lucht.' Uit de verdere tekst van de advertentie blijkt dat Austrian Airlines vooral wil benadrukken dat het op veel bestemmingen in Oost-Europa vliegt. Met deze boodschap strookt alleen de tweede interpretatie; de eerste moet als niet relevant ter zijde worden geschoven. Bij de advertentie voor de treintaxi zijn de twee interpretaties: 'Deze actie wilt u niet missen' en 'Met deze actie hoeft u niet te lopen maar kunt u zich laten rijden.' Beide interpretaties zijn in dit geval relevant voor de boodschap die men tracht over te brengen.

Advertentie van De Amersfoortse Verzekeringen.

Dit onderscheid werd al in de eerste eeuw na Christus gemaakt door de beroemde Romeinse leraar in de welsprekendheid Quintilianus, in zijn boek *De opleiding tot redenaar*: 'Op zichzelf is er natuurlijk niets tegen woorden met twee betekenissen, maar het

komt haast nooit voor dat die allebei bruikbaar zijn', stelt hij, in de vertaling van Piet Gerbrandy. Quintilianus betitelt woordspelingen waarvan slechts één interpretatie relevant is als een flauwiteit, en toont zich onder de indruk van woordspelingen waarvan beide betekenissen relevant zijn. In ons onderzoek richtten we ons op de vraag of de moderne consument even kritisch is als de klassieke retor.

Appels en peren?

We selecteerden 24 daadwerkelijk gepubliceerde advertenties: 8 daarvan bevatten geen woordspeling. Een voorbeeld is de volgende tekst uit een advertentie voor het kalmeringsmiddel Valdispert: 'Je slaat je er wel doorheen. Ook in stressvolle tijden.' Deze advertenties vormden de controlegroep. Daarnaast waren er 8 advertenties van het Austrian Airlinestype: slechts één interpretatie van de woordspeling is relevant. De laatste groep van 8 advertenties waren van het type treintaxi: beide interpretaties van de woordspeling zijn relevant. 68 proefpersonen beoordeelden hoe goed en hoe leuk ze de advertenties vonden. Ook werd gevraagd of de proefpersonen meer dan één betekenis hadden herkend.

Uit de resultaten bleek dat advertenties mét woordspelingen zowel beter als leuker werden gevonden dan de advertenties zonder. De gebruikte retorische vorm, de woordspeling, leidt dus inderdaad tot een hogere waardering, ondanks de extra inspanning die vereist is om twee interpretaties te genereren. Dat resultaat biedt ondersteuning voor de gedachte dat de waardering van mensen voor communicatie niet alleen afhangt van de kennis die ze opdoen, maar ook van het plezier dat ze ontlennen aan de verwerking van de boodschap.

De vraag is nu of die waardering even groot is voor woordspelingen waarvan beide interpretaties relevant zijn als voor woordspelingen waarvan één interpretatie niet relevant blijkt te zijn. In dat opzicht blijken onze proefpersonen genuanceerd te oordelen. Net als Quintilianus vinden ze woordspelingen met twee relevante betekenissen, zoals bij de treintaxi, beter dan die met maar één relevante betekenis, zoals bij Austrian Airlines. Maar vinden ze die ook léúker? Nee. Woordspelingen met twee relevante betekenissen werden als even leuk gewaardeerd als woordspelingen met maar één relevante betekenis.

Nu kunt u tegenwerpen dat we appels met peren vergelijken: behalve in het aantal relevante interpretaties verschillen deze woordspelingen ook in woordkeuze. Dat verschil zou óók tot het verschil in waardering kunnen leiden. We hadden de proefpersonen echter gevraagd of ze de woordspeling hadden gezien. Daardoor konden we de waardering van proefpersonen die de woordspeling in een bepaalde slogan hadden herkend vergelijken met de waardering van de proefpersonen die deze woordspeling niet hadden herkend. En wat bleek? Als de woordspeling herkend werd, werd de slogan hoger gewaardeerd.

Retorische vormen komen steeds vaker in advertenties voor. Dat is niet vreemd. De producten van verschillende fabrikanten zijn bijna uitwisselbaar, met als gevolg dat hun boodschap vrijwel identiek is. Fabrikanten van wasmiddelen vertellen ons al jaren dat hun product onze was stralend schoon maakt. Zich onderscheiden van de concurrent kan dan alleen nog in de verpakking van die boodschap, in de keuze van een geslaagde retorische vorm. Het ziet er dus naar uit dat we de komende jaren alleen nog maar meer gebukt zullen gaan onder het Sinatra-syndroom:

reclamemakers die willen voorkomen dat hun afgezaagde boodschap ook nog onbeholpen wordt overgedragen.

Deze tekst is een sterk verkorte versie van de rede die Hans Hoeken op 25 februari jl. uitsprak bij de aanvaarding van het hoogleraarschap in de Bedrijfscommunicatie aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
De oplossing van het cryptogram is: 'overtuigende taal'.

Oproep: zelfvervullers

Lex van Boetzelaer - Zeewolde

Een palindroom is een woord dat hetzelfde blijft als je het van achteren naar voren leest. *Legovogel* is een palindroom, en *parterretrap*, en *koortsmeetsysteemstrook*. Maar het woord *palindroom* zelf is geen palindroom. Waarom toch niet? Het zou woorden een aardige extra dimensie geven als ze zelf de eigenschap zouden bezitten die ze uitdrukken. Inderdaad zijn er woorden te vinden waarvoor dit geldt. Ik noem ze hier 'zelfvervullers'.

Enkele eenvoudige voorbeelden van zelfvervullers zijn: *woord* (dit is zelf een woord), *naamwoord*, *verkleinwoordje*, *klanken* en *isogram* ('woord waarin elke letter maar één keer voorkomt'). Maar met een beetje fantasie kunnen we zelf veel leukere zelfvervullers bedenken. Terugkomend op het voorbeeld aan het begin: wat te denken van *draaiaard* voor *palindroom*? Battus noemt palindromen overigens 'symmys' (*Onze Taal* december 1991). En als zelfvervuller van *anagram* zou ik *ragnaam* willen voorstellen (*raggen* betekent tenslotte 'wild heen en weer bewegen').

Nog een voorbeeld: Jules Welling schreef in *Onze Taal* (1997 en 1998) twee stukjes over 'oplopers', woorden waarin de verschillende letters in een oplopend aantal voorkomen: *banaan* bijvoorbeeld heeft 1 *b*, 2 *n*'en en 3 *a*'s. Ik zou zo'n woord 'oploop' willen noemen, met 1 *l*, 2 *p*'s en 3 *o*'s, waarmee het een zelfvervuller geworden is. Een ander woord dat zichzelf vervult, is *fooneeties* (of eigenlijk [fon'etis]).

Ik zou graag een verzameling aanleggen van dit soort zelfvervullers en daarvoor wil ik een beroep doen op uw vindingrijkheid. Bestaan er bijvoorbeeld zelfvervullers voor *pleonasme* (*tweedubbelvoud*?) en voor *contaminatie*? En voor *zelfvervuller* zelf? Mail ze onder vermelding van 'zelfvervullers' naar redactie@onzetaal.nl, of stuur ze per post naar de redactie: Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag.

Etymologica

Wis- en natuurkundige termen

Nicoline van der Sijs

Hoe is de Nederlandse wis- en natuurkundige terminologie tot stand gekomen? En welke rol heeft Simon Stevin hierin gespeeld? Nadat in de vorige afleveringen van ‘Etymologica’ de medische en juridische termen centraal stonden, komen ditmaal de natuurwetenschappelijke termen aan bod.

Het is een algemeen aanvaarde gedachte dat Simon Stevin de grondlegger is van het wiskundige en natuurwetenschappelijke Nederlands; hij geldt bijvoorbeeld als degene die woorden als *afrekken*, *delen* en *driehoek* heeft gemunt. Het heeft Stevin recentelijk een plaats in de top-honderd van belangrijkste Nederlanders opgeleverd, en de zesde plaats in de *Onze Taal*-verkiezing van de invloedrijkste taalgebruikers. De gedachte ligt ook voor de hand: Simon Stevin (Brugge, 1548-Leiden/Den Haag, 1620) was immers de eerste bekende natuurwetenschapper die in de zestiende eeuw in het Nederlands schreef - hoewel geleerden op andere vakgebieden, met name in de medicijnen, hem waren voorgegaan. Maar klopt dit beeld wel? Is Stevin inderdaad verantwoordelijk voor de natuurwetenschappelijke terminologie? Welke woorden heeft hij dan precies gemunt? Voordat we deze vragen kunnen beantwoorden, moeten we eerst iets meer weten van de situatie waarbinnen Stevin opereerde.

‘Zuiver’ Nederlands

Wetenschappers zoals Stevin, die ervoor kozen om in het Nederlands te schrijven, stuitten op praktische problemen: voor lang niet alle begrippen bestonden Nederlandse termen, omdat tot dan toe het Latijn de wetenschapstaal was, en er daarnaast veel in het Frans werd geschreven. Dit probleem kon men op drie manieren oplossen.

Ten eerste kon men een uitheemse (Latijnse of Franse) term overnemen. Voorbeelden hiervan zijn woorden als *cijfer*, *definitie*, *materie* en *propositie*, die allemaal in het werk van Stevin te vinden zijn. Het voordeel van dergelijke leenwoorden was dat ze al ‘geijkt’ waren: voor mensen die Latijn of Frans kenden, was hun betekenis direct duidelijk. Een nadeel was dat het gebruik van leenwoorden niet strookte met de opvattingen over ‘zuiver’ Nederlands. In deze periode bestond er namelijk een sterke puristische beweging, die zich keerde tegen het grote aantal Franse en Latijnse leenwoorden dat in de loop van de tijd het Nederlands was binnengeslopen. Daarom kozen sommige wetenschappers voor een andere oplossing: zij maakten een nieuwe Nederlandse term, vaak een afleiding of een samenstelling, als vertaling van een bestaande Latijnse term. Voorbeelden van dergelijke leenvertalingen zijn *afrekken* voor het Latijnse *detrahere*, *kegelsnede* voor het Latijnse *sectio conica* en *raaklijn* voor het Latijnse *tangens linea*. *Aftekken*, *kegelsnede* en *raaklijn* komen alle drie bij Stevin voor.

De derde en laatste manier om het terminologieprobleem op te lossen was door een al bestaand Nederlands woord een nieuwe technische betekenis te geven. Zo kreeg *bepaling*, gebruikt voor ‘begrenzing met paaltjes’, er de betekenis ‘definitie’ bij. *As*, dat ‘spil’ betekende, werd gebruikt voor ‘lijn die een vlak in twee symmetrische

helften deelt', en *delen* 'verdelen' kreeg de rekenkundige betekenis 'een getal splitsen'. Opnieuw zijn de voorbeelden afkomstig uit het werk van Stevin.

Zelfgemaakt?

Uit de voorbeelden blijkt dat Stevin zowel leenwoorden als Nederlandse termen gebruikte. Zijn keuze was vooral pragmatisch: in zijn oudste werken hanteerde hij leenwoorden, omdat deze bij zijn lezers bekend waren. Zo gebruikte hij *definitie* in plaats van *bepaling*, *propositie* in plaats van *voorstel*, *argument* in plaats van *strijdreden*, *materie* in plaats van *stof*, *arithmetike* in plaats van *telkunst*, *geometrie* in plaats van *meetkunst* en *astronomie* in plaats van *sterrenkunst*. Later gaf hij meestal om ideologische redenen de voorkeur aan Nederlandse termen, maar hij bleef oog houden voor zijn doelgroep. Zo koos hij in de *Coopmansbouckhouding* uit 1608 voor 'gewone on-Nederlandse woorden', omdat deze leenwoorden bekend waren bij de boekhouders van prins Maurits, 'terwijl zij de Nederlandse synoniemen niet begrijpen'.

Als Stevin Nederlandse termen gebruikte, waren dat dan zelfgemaakte nieuwe woorden of koos hij voor al bestaande woorden? Er is tweemaal een inventarisatie gemaakt van de Nederlandse woorden die voorkomen in de verschillende werken van Stevin: in 1919 door K.W. de Groot en in 1943 door E.J. Dijksterhuis. Tezamen komen zij op 450 à 500 woorden. Hoeveel van deze woorden door Stevin zijn bedacht, is vooralsnog niet precies bekend: hiernaar is nog nooit onderzoek gedaan. Alleen de rekenkundige woordenschat van Stevin is tot nu toe vergeleken met het woordgebruik van oude rekenboekjes van vóór Stevins tijd. Dit onderzoek is uitgevoerd door Marjolein Kool.

Kool komt tot de bevinding dat het aantal nieuwvormingen van Stevin veel geringer is dan algemeen wordt aangenomen. Ze ontdekte dat slechts 23 van de 61 door Stevin gebruikte rekenkundige termen nieuw zijn gevormd of een nieuwe betekenis hebben gekregen. Voorbeelden van nieuwvormingen zijn *parig* voor 'even', *onparig* voor 'oneven', *tiendetel* voor 'getal in het decimale stelsel' en *uitbreng* voor 'product van een vermenigvuldiging'. Woorden die aan Stevin een nieuwe wetenschappelijke betekenis te danken hebben, zijn bijvoorbeeld *begeerde* voor 'gevraagde', *maal* en *werf* beide voor 'quotient', *teerling* voor 'derdemacht' en 'kubus', en *werkstuk* voor 'vraagstuk'. Daarentegen zijn woorden als *afrekken*, *deelder*, *delen*, *deeling*, *noemer*, *rekenen*, *som*, *wortel* en *worteltrekken* allemaal al in eerdere werken gebruikt.

Interessant is dat Stevin vrijwel nooit nieuwvormingen maakte wanneer er al een Nederlands woord voorhanden was; in dat geval nam hij bijna altijd het bestaande woord over. Als er geen Nederlandse term voor een be-

paald begrip bestond, breidde hij bij voorkeur de betekenis van een ander woord uit. In mindere mate vormde hij zelf nieuwe termen, meestal samenstellingen. Dergelijke samenstellingen waren over het algemeen gemakkelijk te begrijpen, denk aan het hierboven genoemde *werkstuk*.

Fabeltje

Dat Stevin verantwoordelijk is voor een zeer groot aantal nieuwvormingen, is dus een fabeltje. Maar is het eigenlijk wel zo interessant of Stevin zijn termen zelf heeft verzonnen of dat hij ze heeft overgenomen van anderen? Het lijkt mij een groter wapenfeit om termen te verbreiden dan om ze te verzinnen: dat laatste kan iedereen, maar hoe krijg je anderen zover om nieuwvormingen te gaan gebruiken? Wat ons brengt op de vraag in hoeverre het Stevin gelukt is om Nederlandstalige termen te verbreiden.

Stevin werd door tijdgenoten geroemd, en door hem gebruikte woorden werden overgenomen in verschillende woordenboeken, zoals dat van de beroemde lexicograaf Cornelis Kiliaan en in *Meijers Woorden-schat*. Dat Stevin succesvol was in zijn eigen tijd, hoeft echter nog niet te betekenen dat de door hem gebruikte woorden de tand des tijds hebben doorstaan. Hoeveel woorden precies hebben standgehouden, is lastig te bepalen - opnieuw is nader onderzoek gewenst. Het probleem is dat lang niet altijd duidelijk is of de huidige betekenis nog wel overeenstemt met de toenmalige, en dat veel van de door Stevin gebruikte woorden in de loop van de tijd een vormverandering hebben ondergaan. Dikwijls wordt Stevin bijvoorbeeld als munter van de woorden *wiskunde*, *vermenigvuldigen* en *teller* genoemd. Maar wanneer we de vormen bij hem opzoeken, blijkt dat hij spreekt van *wiskonst*, *menigvuldigen* en *telder*. De vorm *wiskunde* dateert van 1711, *teller* komt het eerst voor in het beroemde rekenboekje van Bartjens uit 1633, en *vermenigvuldigen* dateert in de wiskundige betekenis uit de tweede helft van de zeventiende eeuw. Formeel gezien kunnen deze woorden niet op het conto van Stevin worden gezet; hoogstens kunnen we opmerken dat Stevin de basis heeft gelegd voor de huidige vormen.

Voortleven

Naar mijn schatting zijn ongeveer veertig van de honderdveertig door Stevin gebruikte wiskundige termen nog steeds algemeen in gebruik; denk aan woorden als *afrekken*, *as*, *delen*, *omtrek*, *som*, *veelhoek*, *veelzijdig*, *vierhoek*, *vierkant* en *wortel*. Let wel: het gaat hier om door Stevin gebruikte woorden, niet om door hem verzonden woorden. Het is belangrijk hierbij te bedenken dat er in de zuivere wiskunde ongetwijfeld meer Nederlandstalige termen blijven voortleven dan in andere vakgebieden, omdat rekenen en meetkunde op school worden onderwezen en men voor kinderen een inheemse term prefereert. In de toegepaste wiskunde, bijvoorbeeld in vakgebieden als statica en hydrostatica, is het aantal vreemde termen groter dan in de zuivere wiskunde, omdat de wetenschapsbeoefening hiervan internationaal georiënteerd was en is. In de toegepaste wiskunde zijn allerlei Nederlandse scheppingen van Stevin in de loop van de tijd dan ook vervangen door uitheemse woorden. Tekenend is dat Stevins *weegconst* en *waterwicht* geheel verdrongen

zijn door *statica* en *hydrostatica* - en dit nog wel terwijl Stevin de eerste was die over deze vakgebieden publiceerde. Evenmin hebben Stevins woorden *voorspraak*, *zuil*, *bezorger*, *teerling* en *waterloop* standgehouden tegenover de leenwoorden *advocaat*, *cilinder*, *curator*, *kubus* en *riool*. Dit zijn slechts enkele voorbeelden uit vele.

Salonfähig

Een belangrijke oorzaak voor de verdwijning van veel Stevin-woorden was de invloed van het Frans, die in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw sterk toenam. De Franse cultuur en wetenschap waren in heel West-Europa toonaangevend. Daardoor werden allerlei Franse leenwoorden ingevoerd, ook in de wiskunde, bijvoorbeeld *kubiek*, *multipliceren*, *product*, *kwadraat* en *quotiënt*.

Illustratie: Matthijs Sluiter

Kortom: het aantal nieuwe woorden dat Stevin heeft gevormd, is kleiner dan meestal wordt gedacht, en van die nieuwe woorden is een groot deel ook nog eens in de loop van de tijd vervangen door een ander woord, meestal een leenwoord - Stevin draait zich vast om in zijn graf.

Betekent dit dat we Stevin niet langer kunnen beschouwen als grondlegger van het natuurwetenschappelijke Nederlands? Dat staat nog te bezien. Stevin heeft zich namelijk in één opzicht onderscheiden van zijn tijdgenoten: hij was de enige natuurwetenschapper die zijn keuze voor het Nederlands in twee uitvoerige werken een degelijke theoretische onderbouwing verschafte. Daarmee maakte hij het Nederlands als wetenschapstaal salonfähig. Vele natuurwetenschappers na hem publiceerden of vertaalden hun werken in het Nederlands, en geen van hen hoefde nog een groot punt te maken van het taalgebruik. Stevin mag dan niet de munter zijn van woorden als *wiskunde* en *natuurkunde*, het is wel aan hem te danken dat aan de Nederlandse universiteiten momenteel faculteiten voor Scheikunde, Wiskunde, Natuurkunde en Sterrenkunde zijn gevestigd, en niet voor Chemie, Mathematica, Fysica en Astronomie - namen die in het buitenland gebruikelijk zijn.

Bij wijze van zeggen

Riemer Reinsma

Amok maken

Omstreeks 1688 maakte de arts Aegidius Daalmans melding van een bijzonder medisch geval: amok. Een slaaf in de stad Makassar, op Celebes, had zijn Hollandse meester en diens vrouw en kind vermoord, plus nog iemand anders.

De *Grote Winkler Prins* meldt dat amok 'bij (o.a.) mannelijke Maleiers tot het begin van de 20ste eeuw nogal eens' voorkwam nadat iemand gezichtsverlies had geleden; het ging om 'in schemertoestand verrichte daden van blinde agressie (...) eventueel tijdens een koortsige ziekte (o.a. malaria)'. Van Dale noemt ook de invloed van opium.

Amokmakers die zo'n aanval van agressie overleven - dat wil zeggen: niet zichzelf doden en ook niet door buurtgenoten gedood worden - herinneren zich er later niets meer van. Maar blijkbaar raakt de amokmaker toch niet álle controle over zichzelf kwijt. Verscheidene zeventiende-eeuwse bronnen melden althans dat de in razernij verkerende persoon 'Amok!' riep en daarmee zijn omgeving wilde waarschuwen.

En ook anderen waarschuwden soms. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* zegt hierover: 'Om de bewoners van den omtrek en de personen die op weg zijn voor den razenden inlander te waarschuwen, geven de wachters, met houten knuppels op uitgeholde houten blokken slaande, het bepaalde sein: dit noemt men *amok slaan*.'

Misvatting

Het woord *amok* komt uit het Maleis en doet in de uitdrukking *amok maken* dienst als zelfstandig naamwoord. Maar was het dat ook in het Maléís? Het is niet eenvoudig om daar zekerheid over te krijgen. Het *Etymologisch woordenboek* van Van Dale herleidt het onzijdige *amok* tot het Maleise woord *amuk*, dat 'razernij' betekent, maar volgens de *Grote Winkler Prins* kan het ook een bijvoeglijk naamwoord zijn, met de betekenis 'woedend'. Over het verschijnsel zelf heeft de encyclopedie goed nieuws: 'Sinds meer uitgebreide contacten met de westerse cultuur komt amokmaken (vrijwel) nergens meer voor.'

Dat laatste is verblijdend, maar wekt ook verbazing. Heeft de heilzame westerse cultuur de onbeheerste oosterlingen soms zelfbeheersing bijgebracht? Volgens de Brockhaus-encyclopedie neemt de medische wereld aan dat amok veroorzaakt wordt door epilepsie, malaria of catatonie, 'maar de gelijkvormige afloop bij zeer verschillende ziektegevallen wijst erop dat er ook een psychogene factor werkzaam is'. Dat zal best waar zijn. Maar als het optreden van een van deze ziekten een voorwaarde was voor het optreden van amok, zou het weleens kunnen zijn dat het amok verdwenen is doordat de genoemde ziekten aanzienlijk teruggedrongen zijn.

Amok in de oorspronkelijke, medische betekenis mag dan bijna uit het Nederlands verdwenen zijn, in overdrachtelijke zin leeft het woord voort. En het is vanuit het Maleis ook in andere talen terechtgekomen. In het Engels heeft dat tot een grappige misvatting geleid: het Engelse leenwoord *amuck* werd soms opgevat als *a muck*, en een nieuw woord *muck* leek geboren. Maar dit is nooit een algemeen aanvaarde schrijfwijze geworden; tegenwoordig staat het alleen nog als *amok* of *amuck* in het woordenboek.

Een kind kan de was doen

Algemeen heerst de mening dat het de wasmachinefabrikant Velo was die de slagzin 'Een kind kan de was doen' heeft bedacht. Het bedrijf zou dat hebben verzonnen om aan te geven dat zijn apparaat supereenvoudig te bedienen was. Zelfs het Wasch- en Strijkmuseum in Boxtel weet niet beter dan dat Velo de leus omstreeks 1900 heeft gelanceerd, toen het zijn wasmachine op de markt bracht.

Allemaal onjuist, zo blijkt uit het boek *Tussen te koop en miskoop. De geschiedenis van de consument en zijn belangen in Nederland* van Elisabeth Boissevain en Ton de Joode (1976). De leus dateert al uit 1894 - enkele jaren voordat de firma Velo wasmachines begon te maken - en stond in een advertentie in een Nederlands tijdschrift. Daarin maakte de Amsterdamse handelaar Gustav Raken, gevestigd op 'Leidschestraat' 107, reclame voor een Amerikaanse, met de hand aangedreven wasmachine van het merk Simplex. Het product kostte 25 of 35 gulden - waarom er twee prijzen waren, werd niet toegelicht. De handelaar dacht bij de potentiële kopers overigens niet aan gezinnen: volgens de annonce was het 'de aangewezen machine voor Hôtels, Waschinrichtingen, Ziekenhuizen, Gestichten enz. enz. Aanbevolen door HH. Doctoren'.

Jaren later, in 1904, eigende Velo zich de slagzin toe om er reclame mee te maken voor zijn 'agitatorwasmachine'; het toestel werkte niet op elektriciteit en had, naast de 'agitator' (waarmee je schuddende bewegingen moest maken), een houten schommelende kuip en drijfwerk aan het deksel. Momenteel zijn er nog steeds wasmachines van het merk Velo in de handel, maar de leus 'Een kind kan de was doen' wordt door deze firma niet meer gebruikt.

Met dank aan Hans Dijkhuis.

Advertentie voor een Simplex wasmachine (1894).

In: Elisabeth Bolssevain en Ton de Joode, *Tussen te koop en miskoop. De geschiedenis van de consument en zijn belangen in Nederland*. Amsterdam, ideeboek, 1976

Het mooiste woord van... Jan Boerstool

‘O! 't ruischen van het ranke riet.’ Guido Gezelle was een groot dichter. Met een goed oor voor bescheiden geluiden. Want *ruisen* had en heeft nog altijd iets bescheidens. Een soort onnadrukkelijk kennisgeven van aanwezigheid. Daarom past het vermoedelijk beter bij de negentiende dan bij de lawaaige twintigste of eenentwintigste eeuw. Beter bij ruisende japonnen dan bij knetterende motoren. Nicolaas Beets, poëtisch veel beperkter dan Gezelle, gebruikt het in de openingsregel van waarschijnlijk zijn beste gedicht: ‘De moerbeitoppen ruischten’. En Jacques Perk laat in zijn sonnet ‘De scheper’ de schapen zelfs ‘al ruischend grazen’. Hoewel dat laatste misschien niet het allergelukkigste voorbeeld is. De meeste dichters van nu lijken inmiddels niet zo veel meer met *ruisen* op te hebben. Al kom ik het bij Jean Pierre Rawie nog weleens tegen en schreef Vasalis ooit over een boom in het Vondelpark: ‘Hij zuchtte ruisend als een kind / terwijl hij viel (...)’.

Toen ik een kind was, zong ik op de zondagsschool: ‘Daar ruist langs de wolken een lieflijke naam (...)’. Het vervolg weet ik niet precies meer, maar het ging over Jezus en ik herinner me nog dat ik het een prachtig lied vond. Vooral vanwege die eerste zin. Ik probeerde me voor te stellen hoe dat klonk: hard en toch zacht, voor iedereen hoorbaar zonder dat je oren tuiten. Alsof Pat Boone, die toen (zei men) voor dominee studeerde, op maximale radiosterkte ‘Love Letters in the Sand’ betreurde. Die eigenschap heeft ruisen trouwens nog steeds. Heel anders dan ritselen, waarvoor je stil moet zijn wil het je opvallen, zal het ruisen van bijvoorbeeld bomen in je omgeving je zelden ontgaan. Ook al luister je er niet bewust naar, als het ophield zou je dat onmiddellijk merken. Zoals op zomeravonden aan zee de stilte alleen maar wordt geaccentueerd door het geruis van de branding.

Ruis is, helaas, heel wat anders. Met de komst van de elektronische media werd de ruis geïntroduceerd, die enkel aangeeft dat ontvangst of weergave niet (meer) mogelijk of op z'n minst niet optimaal is. Daarvan afgeleid werd het tevens een nieuw woord voor ‘betekenisloos gebabbel’. Eigenlijk is het jammer dat een romantisch - Kees de Jongen zou allicht zeggen ‘edel’ - woord als *ruisen* aan de wieg kan staan van zo'n abominabel begrip. Quasimodo als kind van Marilyn Monroe. Maar zo gaat het met taal. En *ruisen* blijft er niet minder mooi om. Bovendien is het zo'n echt Nederlands woord. Geen buitenlander die het ooit accentloos zal kunnen uitspreken.

Jan Boerstool (1944) is dichter en tekstschrijver.

Taaltest Taaladviesdienst

A. Test uw spellingkennis

1.
 - a. 25 °C
 - b. 25° C
 - c. 25°C

2.
 - a. absint
 - b. absinth
 - c. absinthe

- d. absynth
- 3.
 - a. golden retriever
 - b. Golden retriever
 - c. Golden Retriever
- 4.
 - a. Lelystad'er
 - b. Lelystadter
 - c. Lelystatter
- 5.
 - a. politieagent
 - b. politieägent
 - c. politie-agent
- 6.
 - a. rosé'tje
 - b. rosétje
 - c. roseetje

B. Vergroot uw woordenschat

- 1. *en pantoufles*
 - a. niet-officieel
 - b. met gemak
 - c. stiekem
- 2. *kui*
 - a. kade
 - b. koekalf
 - c. steen
- 3. *pikeur*
 - a. kiezer
 - b. rijmeester
 - c. speerwerper
- 4. *zefier*
 - a. juweel
 - b. trots
 - c. westenwind

C. Zoek de fouten

- 1. De habituee deed de deur van het dorpscafé open en rook meteen de lucht van verschaald bier. Normaalgesproken was het café een oase van rust, maar nu was het er plotseling een drukke bedoeling.

2. Om te voorkomen dat zijn woorden de lont in het kruidvat zouden zijn, woog de man zijn woorden op een gouden schaalje. Echter dit had tot gevolg dat hij nogal inproductief was.

D. Extra

Wat is de etymologische overeenkomst tussen de volgende woorden?

armoede

kleinood

sieraad

De antwoorden vindt u op pagina 141 van dit nummer.

Taal in beeld

Foto: Jacques Kraaijeveld - Gorinchem.
Hij ontvangt een boekenbon van € 25,-.

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

Extra aandacht voor Frans en Duits op school

De belangstelling voor Frans en Duits op school loopt al jaren terug. Om daar verandering in te brengen, beginnen onderwijsminister Maria van der Hoeven en het Europees Platform komend schooljaar op veertig basis- en middelbare scholen allerlei projecten die de interesse voor die talen moeten aanwakkeren. In het voortgezet onderwijs wordt er plaats ingeruimd voor extra uren Frans en Duits. Bovendien zullen er andere vakken, bijvoorbeeld geschiedenis, in het Frans of Duits gegeven worden. In het basisonderwijs moeten kinderen spelenderwijs met de talen kennismaken, bijvoorbeeld door het zingen van Franse en Duitse kinderliedjes.

De plannen vloeien voort uit de zogenoemde Lissabon-agenda. Daarin hebben de Europese regeringsleiders vijf jaar geleden vastgelegd dat scholen hun leerlingen naast Engels een tweede vreemde taal moeten aanbieden, én dat ze daar zo vroeg mogelijk mee moeten beginnen.

Bron: *NRC Handelsblad*

Anne van der Meiden (links) ontvangt de Twentse Taalprijs uit handen van cabaretier Herman Finkers.

Foto: Frans Nikkels

Twentse Taalprijs voor bijbelvertaling. Anne van der Meiden kreeg op 22 maart de Twentse Taalprijs voor zijn Twentse vertaling van de bijbel. Volgens Bernard Kobes, juryvoorzitter en burgemeester van Wierden, laat de vertaling zien 'hoe inspirerend, literair, poëtisch en vitaal de Twentse taal kan zijn'. Bovendien: 'Een grote toename van kerkdiensten in de streektaal was het directe gevolg van de Twentse vertaling.' De prijs is een initiatief van de *Twentsche Courant Tubantia* en het Van Deinsse Instituut. (*Twentsche Courant Tubantia*)

Groen licht voor omstreden taaltoets. De Tweede Kamer heeft op 5 april ingestemd met het plan van minister Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie om immigranten een taaltoets te laten afleggen voordat ze in aanmerking komen voor een Nederlandse verblijfsvergunning. De toets wordt telefonisch afgelegd en verloopt geheel via spraakherkenning. Half maart ontstond er beroering toen enkele gerenommeerde wetenschappers de haalbaarheid van een dergelijke toets in het openbaar in twijfel trokken (zie ook het artikel op bladzijde 128 van dit nummer). (Parlando)

'Moskee moet Nederlandstalig.' In moskeeën in Nederland moet het Nederlands de voertaal zijn. Dat schrijft de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) in het advies *Eenheid, verscheidenheid en binding*, dat half maart is aangeboden aan minister Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie. Om dat te bereiken moet de overheid onder meer de oprichting van Nederlandse imamopleidingen gaan stimuleren. Op dit moment zijn er volgens de raad zo'n 500.000 allochtonen die te slecht Nederlands spreken om aan de samenleving te kunnen deelnemen, (*de Volkskrant*)

Leesniveaue onderzocht. Uit gegevens van de Citogroep blijkt dat een op de tien kinderen uit groep 8 van de basisschool moeite heeft met het lezen van een boek als *Pluk van de Petteflet*, dat voor een kind met een doorsnee-leesniveaue aan het einde van groep 6 geen problemen oplevert. Een half procent van de achtstegroepers zit zelfs onder het begripndleesniveaue van een gemiddelde vierdegroeper, die in staat is bijvoorbeeld *Jip en Janneke* te lezen. *De Telegraaf* meldde dat kinderen 'als analfabeet' hun school zouden verlaten, maar de Citogroep zelf noemt het algemene leesniveaue juist 'behoorlijk goed'. (*De Telegraaf*, Citogroep)

Journalisten leren beter spellen. Mede vanwege de kritiek die menig stagebegeleider had op de spel- en interpunctievaardigheid van aankomende journalisten moeten studenten aan de Utrechtse School voor Journalistiek voortaan een extra taalvaardigheidsexamen afleggen. Een dergelijk tentamen werd al afgenomen in het propedeusejaar, maar moet nu ook in het tweede jaar gemaakt worden. Bovendien wordt de normering strenger. (*Toestand*)

Aanpak schelden op agenten. De Amsterdamse politie verkent de mogelijkheden om scheldpartijen tegen agenten aan banden te leggen. Plaatsvervangend korpschef Wijbenga wil een lijst laten opstellen met scheldwoorden die niet door de beugel kunnen, vergelijkbaar met de lijst voor verboden spreekkoren die de KNVB onlangs publiceerde (zie 'Tamtam' van februari/maart). Het is nu al verboden een agent te beledigen, maar het blijkt in de praktijk niet altijd even makkelijk te zijn om te bepalen wat nu wel een belediging is, en wat niet. De politie is momenteel met het Openbaar Ministerie in gesprek om de plannen nader uit te werken. (Nu.nl)

VARA vloekt vaker. In 2004 klonk er ieder uur 1,3 vloek, scheldwoord of verwensing op de Nederlandse tv - ongeveer eenzelfde aantal als vorig jaar. De jongerenomroep BNN staat met 5,1 grove woorden per uur net als in 2003 boven aan de lijst, maar heeft de toon wel wat gematigd: vorig jaar werden er ieder uur nog 7,7 vloeken en dergelijke geteld. De nieuwe nummer twee, de VARA, werd juist veel ruwer in de mond: 4,1 grove uitingen per uur tegenover 1,5 in 2003. Opvallend genoeg was maar liefst 15% van alle grove woorden te horen in kinderprogramma's. (*Vloekmonitor 2004* van de Bond tegen het vloeken)

Koppelingen naar de originele berichten staan op www.onzetaal.nl/tamtam; let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Hom of kuit Smileys in elektronische teksten? Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt maandelijks zo'n kwestie - zij het met ingang van dit nummer op een iets andere manier. Hij verdedigt niet langer een stelling, maar stelt een vraag, die hij voorziet van argumenten voor en tegen. Net als voorheen kunt u daarop reageren.

Met de computer kun je in je tekst heel eenvoudig lachebektekentjes ('smileys') zetten. Is het een goed idee om ook gebruik te maken van die mogelijkheid?

Voor:

Wat ben ik blij dat ik in de eenentwintigste eeuw leef. Schrijven is nu veel leuker dan in de vorige eeuw. Dat komt door de computer. Je kunt bijvoorbeeld op strategische plaatsen in de tekst een smiley zetten. Het enige wat je daarvoor hoeft te doen is een dubbele punt, een liggend streepje en een haakje tikken, en het tekstverwerkingsprogramma maakt er zelf een ☺ van. Als ik zo'n gezichtje heb gemaakt, moet ik zelf al een beetje lachen. En - belangrijker - mijn lezers ook. Dat is vooral nodig omdat ik weleens iets in het bericht moet zetten wat mijn lezers kunnen opvatten als een persoonlijke aanval, als ik kritiek heb op hun teksten bijvoorbeeld. Zo'n smiley zorgt er dan voor dat het bericht goed wordt opgevat: 'Oké, Jansen heeft kritiek, maar het is allemaal niet zo erg want hij blijft er vrolijk onder.' Doordat ik zo veel smileys gebruik, maak ik het zelden of nooit mee dat discussies ontsporen en ik hatemails ontvang. En dat is pure winst, omdat de elektronische communicatie bol staat van de agressiviteit.

Tegen:

Als ik een e-mail met zo'n lachend gezichtje erin krijg, kost het me moeite het hele bericht - en de zender erbij - nog serieus te nemen. Wat kinderachtig zeg! In gewone teksten op papier zie je nooit smileys. Dat bewijst al dat ze nergens voor nodig zijn. Wie iets moet overbrengen wat niet plezierig is voor zijn lezers, kan alle technieken van de oude retorica uit de kast halen: zoals de eufemistische omschrijving, de zelfverdediging bij voorbaat, de slag om de arm en het gebruik van ironie. Die maken ook veel minder een lach-of-ik-schietindruk. Maar het voornaamste probleem met de smileys is wel dat je helemaal niet zeker weet of je lezers de smiley precies zo opvatten als je het bedoeld hebt. De smiley in 'Wat kinderachtig ☺' hoeft immers niet per se te betekenen: 'Maar ik vind het niet zo erg'. De bedoeling kan ook zijn: 'Wat heb ik een leedvermaak met zo'n slechte schrijver'.

Wat vindt u ervan? Is het een goed idee kritische of negatieve uitingen in e-mails te voorzien van een ☺?

Geef voor 23 mei uw mening op onze website: www.onzetaal.nl/homofkuit. Of stuur een briefkaart met 'Gebruik wel smileys' of 'Gebruik geen smileys' naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag.

Uitslag vorige stemming

Poëzie leeft, zo blijkt uit de 1875 - een record! - reacties en de discussies op het forum op de website. Maar is Driek van Wissen terecht Dichter des Vaderlands geworden, zoals de stelling de vorige keer luidde? Het antwoord is 'ja'. De voorstanders winnen met 1343 stemmen (71,6 procent); de tegenstanders zijn met 532 stemmen duidelijk in de minderheid (28,4 procent). Wat de argumenten op het forum betreft, viel me op dat nogal wat voorstanders het laten bij adhesiebetuigingen ('Hup Driek'), democratische opmerkingen ('natuurlijk is het terecht, we hebben hem toch gekozen?') of beschimpingen van Van Wissens duisterder concurrenten. Veel tegenstanders stellen aan poëzie de eis dat die vooral moet ontregelen en verontrusten. En aan die eis voldoet Van Wissen duidelijk niet.

Antwoorden taalttest (zie pagina 139)

A. Spelling

1. a. 25°C
2. a. absint
3. a. golden retriever
4. c. Lelystatter
5. a. politieagent
6. c. rosetje

B. Woordenschat

1. a. niet-officieel
2. b. koekalf
3. b. rijmeester
4. c. westenwind

C. Zoek de fouten

1. *verschaald, normaal gesproken, bedoening*
2. *kruitvat, goudschaaltje, Dit had echter of Maar dit had* (eventueel met een komma: *Echter, dit had*), *improductief*

D. Extra

Armoede, *kleinood* en *sieraad* zijn oude afleidingen met hetzelfde achtervoegsel. Ze zijn op dezelfde manier gevormd: van een bijvoeglijk naamwoord (*arm*, *klein* en - in het Middelhoogduits - *ziera*, 'mooi') met het West-Germaanse achtervoegsel *-ōdja-*. De afleiding heeft een abstracte betekenis: 'dat wat arm/klein/mooi is of maakt'. Hetzelfde achtervoegsel zit ook in de Duitse woorden *Heimat* ('geboortestreek') en *Einöde* ('eenzaamheid').

InZicht

Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Woordenboek Sranantongo

Het Sranantongo is een in Suriname gesproken creooltaal ('mengtaal'), die in de woordenschat veel invloeden van het Engels, Portugees, Nederlands en Sarnami laat zien. De taal wordt door 700.000 mensen in Suriname en Nederland gesproken, als moedertaal of contacttaal. Onlangs verscheen bij Het Spectrum het eerste vertaalwoordenboek Sranantongo-Nederlands (en v.v.), van de hand van Gracia Blanker en Jaap Dubbeldam. De lemma's vermelden de vertaling (waar nodig met toelichting), woordsoort, uitspraak en eventuele grammaticale bijzonderheden van het trefwoord. Daarnaast geeft het boek informatie over de grammatica en de historie van het Sranantongo, en is er een lijst met spreekwoorden en gezegden opgenomen.

Prisma woordenboek Sranantongo-Nederlands-Sranantongo kost € 17,95 (gelijmd, 570 blz.). ISBN 90 274 1478 5

Basisgrammatica

Bij uitgeverij Het Spectrum zijn vier boekjes verschenen die in kort bestek de grammatica van respectievelijk het Nederlands en drie moderne vreemde talen uitleggen. De boekjes zijn gericht op leerlingen uit het middelbaar onderwijs en bevatten korte hoofdstukken met oefeningen die de lezer stapsgewijs vertrouwd maken met de eerste beginselen van de grammatica van de desbetreffende taal (ontleden, woordsoorten, samengestelde zinnen, et cetera).

- *Prisma basisgrammatica Nederlands* van Henriëtte Houët (€ 5,95, gelijmd, 80 blz.). ISBN 90 274 9702 8
- *Prisma basisgrammatica Frans* van Ingolf den Ouden en Johan Zonnenberg (€ 6,95, gelijmd, 126 blz.). ISBN 90 274 9703 6
- *Prisma basisgrammatica Engels* van Johan Zonnenberg (€ 6,95, gelijmd, 106 blz.). ISBN 90 274 9704 4
- *Prisma basisgrammatica Duits* van Arjan Krijgsman en Johan Zonnenberg (€ 6,95, gelijmd, 118 blz.). ISBN 90 274 9705 2

Eindredactie

In 2002 verscheen Wim Daniëls' *Gids voor de eindredacteur*, waarin hij aan de hand van een model voor tekstevaluatie duidelijk maakt waar een eindredacteur allemaal op moet letten. Van dit boek is nu de tweede druk verschenen. De hoofdtekst is ongewijzigd, maar er is wel een hoofdstuk toegevoegd waarin ervaren eindredacteurs veelvoorkomende fouten bespreken en tips geven.

Gids voor de eindredacteur is een uitgave van L.J. Veen en kost € 16,95 (gebonden, 171 blz.). ISBN 90 204 0265 X

Scripties schrijven

Informatie die vroeger alleen in bibliotheken te vinden was, is tegenwoordig goeddeels op of via internet beschikbaar. Dat is handig als je een scriptie moet schrijven, maar vaak blijkt het nog moeilijk om de juiste informatie op het spoor te komen. In *Zinvol zoeken, stijlvol schrijven* legt Elke Brungs uit hoe je gericht naar informatie kunt zoeken, hoe je die moet beoordelen, en hoe je het gevonden materiaal vervolgens in een scriptie verwoordt en presenteert. Het boek richt zich in de eerste plaats op studenten in de sociale wetenschappen.

Zinvol zoeken, stijlvol schrijven. Handleiding voor het schrijven van wetenschappelijke teksten in de sociale wetenschappen is een uitgave van Acco en kost € 25,- (ingenaaid, 176 blz.). ISBN 90 334 5781 4

'Omgekeerd' woordenboek

Wie op zoek is naar een bepaalde term kan terecht in *De snelle weg naar het juiste woord*. In dit woordenboek zijn de woorden niet alfabetisch gerangschikt maar ondergebracht onder overkoepelende begrippen. Dus als u het woord *parodontologie* even was vergeten, dan vindt u het, voorafgegaan door een betekenisomschrijving, terug onder het trefwoord *gebit*. De tekst wordt afgewisseld met opengewerkte tekeningen die de onderdelen van het afgebeelde onderwerp benoemen, en met een groot aantal kaders met daarin woordverzamelingen als 'islamitische termen', 'literaire termen' en 'popmuziek', die dan weer wel een alfabetische rangschikking hebben. Dat laatste geldt ook voor het achter in het boek opgenomen 'Woordenboek van moeilijke en minder gangbare woorden' - in feite een gewoon woordenboek, dus - waarin een groot deel van de woorden uit het eerste deel wordt uitgelegd. Ook wordt op deze plaats wat meer informatie gegeven, b.v. over woordgeslacht, meervoudsvorm en herkomst.

De snelle weg naar het juiste woord is een uitgave van The Reader's Digest en kost € 59,90 (gebonden, 896 blz.). Lezers van Onze Taal kunnen dit boek met korting bestellen; zie blz. 135. ISBN 90 6407 712 6

Psalmberijmingen

Onder de naam 'Psalmen voor Nu' werkt een groep hebraïci, dichters en popmuzikanten sinds 2002 aan eigentijdse bewerkingen - 'in bushokjestaal' - van de psalmen. De eerste zestien zijn half april verschenen, op cd en in boekvorm. Voor bestellingen en meer informatie zie de website van Psalmen

voor Nu (www.psalmenvoornu.nl), waar ook twee van de psalmen te beluisteren zijn.

Alblasserwaards

In *Van wurf tot wettering* zijn zo'n achthonderd woorden uit de dialecten van de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden opgenomen, die te maken hebben met het leven en werken op en rond de boerderij. De opgenomen woorden en uitdrukkingen betreffen vaak (bijna) vergeten zaken, en daarom wordt er in de lemma's ook vaak wat uitleg gegeven. De woordenlijst wordt voorafgegaan door een beschrijving van de kenmerken van de dialecten, en gevolgd door zeven verhaaltjes in dialect en een index in het Standaardnederlands.

Van wurf tot wettering. Verzameling van woorden, uitdrukkingen en verhalen in en om de boerderij is een uitgave van de Stichting Streektaal A&V en kost € 11,- (gelijmd, 124 blz.). Het boek is te bestellen op de website van de stichting (www.demauwerd.nl). ISBN 90 73442 09 5

Juridisch lexicon Spaans-Nederlands

De Belgische advocaat in ruste en ex-politicus Eddy Boutmans heeft het *Juridisch lexicon Spaans-Nederlands* samengesteld. Dit in eigen beheer uitgegeven boek geeft voor Spaanse en Latijns-Amerikaanse juridische en politieke termen de Nederlandse en/of Belgische equivalenten. Ook zijn termen op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking opgenomen. Het boek (336 blz.) is ook op cd-rom verkrijgbaar. Prijs € 100,- plus porto. Boek en cd-rom samen € 125,-. Bestellingen en informatie: eddy.boutmans@pandora.be.

Taaladviesblog

De Vlaamse krant *De Standaard* is een weblog (internetpagina met persoonlijke, actuele tekstjes) over taal begonnen, het zogeheten Taalblog. Het bevat taaltips en -adviezen, die door de bezoekers ook bediscussieerd en becommentarieerd mogen worden. Adres: <http://standaard.typepad.com/taalblog>.

Taal op straat

Wie geen genoeg kan krijgen van de *Onze Taal*-rubrieken 'Ruggespraak' en 'Taal in beeld' neme een kijkje op het weblog van Slagerij van Kampen ('Voor alle tenenkrommende taalmissers in het openbaar'), waar een verzameling is aangelegd

van foto's van vreemde teksten, verkeersborden en andere talige uitingen in het straatbeeld. Adres: www.flickr.com/groups/slagerijvankampen.

Dunghish

Nederlanders spreken hun talen. Yeah, right, maar op het weblog Dunghish zijn vele bewijzen te vinden dat het schrijven van Engels hun in ieder geval niet altijd even glad af gaat. Ze hebben namelijk de neiging om hun Engels te vernederlandsen ('Herberg De Hondsrug is a guest free, small, cosy and NON-Smoking *** hotel') - of het gewoon met het Nederlands te mixen: ('Store voor men en women'). Bij Dunghish verschijnt vrijwel dagelijks een nieuw geval, vaak voorzien van een foto. Adres: www.dunghish.nl.

Ruggespraak

ruggespraak@onzetaal.nl

Bijzonder geestige, onderkoelde hoofdrol van Fiorentino, die de dodelijke opmerkingen er achteloos uitgooit alsof ze ondertussen haar nagels aan het veilen is.

VARA TV Magazine

Samen met de gladde voorzijde en de energieabsorberende structuur van de motorkap, heeft een botsing met de Volvo XC90 dezelfde impact als een botsing met een gewone personenauto. En dat is plezierig voor voetgangers en fietsers.

Advertentiekraant Autospecial

Vrouw gaat iets vaker vreemd als man

Trouw

Was het niet Henk Hofland, die ooit een historicus gipste, omdat de beste man had geschreven over 'hartje winter' in Auschwitz?

Vrij Nederland

Achter de zon doemen weer wolken op

Perspectief

Ondanks overnames en fusies blijven Toyota en PSA Peugeot Citroën als rotsen in de branding hun eigen koers varen.

De Maaspost

'Darkrooms verkeren ergens in een schemerzone.'

Gay News

Ze was de poes van onze zoon Bob, die we nog gebeld hebben om op tijd te komen voor haar sterven. Maar hij moest uit Tilburg komen, dus hij kwam net een uur te laat. We hebben hem met z'n allen begraven.

Opzij

We gebruikten al jaren geen conceptie, maar er kwam geen zwangerschap.

Kinderen

Hirsi Ali mag geweld thuis onderzoeken

Metro

Verhuur kleine kantoorruimtes in de lift

Stad in bedrijf

[Nummer 6]

De kartelrand van het Vlaams ***Een wandeling langs de Belgische taalgrens*** **Riemer Reinsma**

Dwars door België loopt een grens: de taalgrens. Ten noorden ervan wordt er Nederlands gesproken, ten zuiden Frans. Hoe werkt dat in de praktijk? Hoe is het om aan de taalgrens te wonen? Riemer Reinsma wandelde de hele grens af in oostelijke richting, en doet hier verslag van de etappe van Bellegem (West-Vlaanderen) naar Kluisbergen (Oost-Vlaanderen).

De heuvels ten oosten van het West-Vlaamse Bellegem lijken in de zon op brandinggolven die komen aanrollen. 'Rolling hills' noemen de Engelsen dat. Voor iemand die hier van een kilometer hoogte op neerkijkt, moeten de heuvels op bevroren golven lijken, waar ik als een vreemdsoortig insectje overheen schuif. De industrie van West-Vlaanderen en Henegouwen ligt nu helemaal achter me, het land is bijna leeg; af en toe een boerderij of een gehuchtje.

Ik wandel in oostelijke richting de Belgische taalgrens af, de scheiding tussen Vlaams (Nederlandstalig) en Waals (Franstalig) België, die in 1963 wettelijk is vastgelegd en die uniek is in de wereld. 58 kilometer liggen er op dit moment achter me, en ik heb er nog 295 te gaan. Het eerstvolgende dorpje waar de grens me brengt, is Spiere-Helkijn, een Vlaamse faciliteitengemeente van tweeduizend inwoners met een Franstalige minderheid (zie ook het kader op de bladzijde hiernaast). De vreemdeling blijft hier niet lang onopgemerkt: gordijnen gaan meteen op een kier en dan snel weer dicht.

Hoe Vlaams de gemeente officieel ook mag zijn, bijna alle neringdoenden maken reclame in het Frans. De plaatselijke broodjeszaak manifesteert zich voor het grootste deel in twee talen, maar de menukaarten zijn alleen in het Frans. Vreemd allemaal, maar het klopt wel met het geroezemoes van de clientèle dat ik opvang: dat is voor driekwart Frans. Ook het bedienend personeel gebruikt die taal in het onderlinge verkeer. Op een tafel zie ik de krant *Het Laatste Nieuws* liggen, broederlijk naast het periodiek *Nord Éclair* ('noordbliksem'). Op de radio weerklinkt de sensuele kreunstem van Barry White. Aan de muur een Nederlandse tekst waarmee de broodjeszaak personeel werft, met de opmerking: 'Als u meerdere talen spreekt is dat nuttig, maar niet essentieel.' Ik maak hieruit op dat de eigenaar naarstig naar Nederlandstalig personeel zoekt, maar moeite heeft dat te vinden. Frans hoeven ze niet eens te kennen, zo hoog is de nood.

Tegenpartijtje

Niet alle Franstaligen in Spiere-Helkijn staan er florissant voor. In 2000 ontstond hier zowaar een Waals vluchtelingenprobleem. 'Berooide inwoners van Doornik en Moeskroen (Henegouwen) trekken massaal naar de faciliteitengemeente om Waalse deurwaarders te ontvluchten', rapporteerde *De Morgen*. 'Ze huren krotwoningen en schrijven zich in bij het Vlaamse OCMW [Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn, zoiets als de sociale dienst in Nederland - RR]. Ze leven op aangestampte aarde. Hun toilet bestaat uit een gat in een plank.' Inmiddels lijkt het hele probleem grotendeels verdampd te zijn. Gemeentesecretaris Wout Lefebvre vindt trouwens dat de pers de zaak sterk overdreven heeft. 'Wat u hebt gelezen, is eerder het gevolg

van journalistiek werk. Wel is het zo dat het gemeentebestuur het woningenbestand in het algemeen wenst te verbeteren.'

De taalgrens verdeelt België in een Nederlandstalig en een Franstalig gebied.
Foto: Toerisme Vlaanderen & Brussel

De twee taalgemeenschappen leven hier in volmaakte vrede, lijkt het. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de naam van de politieke partij die hier de boventoon voert: *ASTE*, wat staat voor 'Allen Samen - Tous Ensemble'. Die partij domineert de politiek zelfs zozeer dat er in 2000 sprake van is geweest om hier maar géén verkiezingen te houden. De oppositie had zich bij de meerderheid gevoegd, en alles zat heel knus in één partij - vandaar dus ook de naam. Het is dat

iemand het tóch nog op het laatste moment nodig vond een tegenpartijtje op te richten, anders waren er hier inderdaad geen verkiezingen geweest.

De taalgrens verdeelt België loopt van de gemeente Komen-Waasten in het westen tot de gemeente Voeren in het oosten.

Illustratie: Provincie Limburg

Spiegelbeeld

In het zusterdorp Helkijn steek ik de Schelde over. Ik ben nu in de Franstalige provincie Henegouwen. Eindelijk weer eens een móóie wandeling, langs een jaagpad waar de auto's uitgebannen zijn. Een enkele fietser zoeft langs, verder stilte. Bij Escanaffles wordt het landschap opeens veel minder landelijk. De rivier wordt nu geflankeerd door veel industrie, vooral aan de Vlaamse kant.

Op een bankje aan het jaagpad, ergens tussen de dorpjes Waterhoek en Outrijve, bestudeer ik op een kaart het verloop van de taal- en provinciegrens. Grappig: oorspronkelijk viel de taalgrens samen met de rivier. Dat veranderde aan het eind van de negentiende eeuw, toen de rivier keurig rechtgetrokken werd. Maar de taalgrens werd niet méé rechtgetrokken en bleef waar hij was, net als de provinciegrens. En zo slingert de taalgrens zich nu om de kaarsrecht voortstromende Schelde als een slang om een boomstam.

De Schelde maakt een ruime bocht naar rechts, en dan opent zich het uitzicht op de elektrische centrale van Kluisbergen. Daarachter weer een hele rij fabrieken en bedrijven die zich aan de rivier genesteld hebben. En daar weer achter ligt Kluisbergen zelf, aan de voet van de Kluisberg. De taalgrens is hier landschappelijk gezien op zijn mooist: hij verdeelt de langgerekte, fraai beboste heuvel (141 meter hoog) in tweeën en loopt precies over de top. Aan de Franstalige kant ligt het taalkundige spiegelbeeld van het dorp Kluisbergen, het plaatsje Mont-de-l'Enclus. Maar de namen van de horecabedrijven trekken zich van de taalgrens niets aan. Aan Vlaamse kant heten ze bijvoorbeeld l'Orangerie en La Sablière, aan de Waalse kant hebben ze juist namen als Kluizeke en Gasthof Palace. Waarschijnlijk dateren die laatste uit de tijd vóór 1963, toen de Kluisberg nog in zijn geheel Vlaams was.

Wat is een faciliteitengemeente?

Sommige gemeenten aan de taalgrens en rondom Groot-Brussel (dus rondom de negentien Brusselse gemeenten) hebben een 'gemengde' bevolking, dat wil zeggen: een grote Nederlands- dan wel Franstalige minderheid. Zo'n minderheid kreeg bepaalde wettelijke rechten, 'faciliteiten', wanneer ze in 1952 minstens 30 procent van de bevolking omvatte. Ze heeft in dat geval recht op vertalingen van de gemeentedocumenten, kan haar eigen taal gebruiken in de rechtbank, en kinderen uit die minderheidsgroep hebben recht op onderwijs in de eigen taal.

Of de faciliteiten eeuwig van kracht blijven, heeft de wetgever destijds maar in het midden gelaten; de materie was al lastig genoeg. De Walen willen eraan vasthouden, de Vlamingen willen ze afschaffen. In 1997 stuurde de Vlaamse deelstaatsminister Peeters een inmiddels veelbesproken 'omzendbrief' naar de

Vlaamse faciliteitengemeenten, waarin hij erop aandrong dat zij de faciliteiten zouden laten 'uitdoven'. Maar de Walen willen juist een 'betonnering' van de faciliteiten.

Faciliteitengemeenten hebben dus een ander taalregime dan Groot-Brussel. In Groot-Brussel staan het Nederlands en het Frans officieel op volstrekt gelijke voet, maar in de faciliteitengemeenten speelt één taal de eerste viool. De negentien Brusselse gemeenten moeten ook niet verward worden met de zes Vlaamse randgemeenten rondom Groot-Brussel die faciliteiten bieden aan Franstaligen. Deze gemeenten vallen onder het Vlaamse Gewest.

En hoe zit het met de rel die de Belgische regering half mei bijna de kop kostte? Dat is een nogal gecompliceerde kwestie. België heeft één kiesdistrict dat zowel de Vlaamse regio Halle-Vilvoorde omvat als het tweetalige gebied Brussel, dat daar middenin ligt. Franstalige politieke partijen willen deze toestand behouden, omdat Franstaligen die uitwijken naar de Vlaamse Rand rond Brussel, in Brussel-Halle-Vilvoorde op Franstalige politici in Brussel kunnen stemmen. De Vlaamse politieke partijen willen de kieskring splitsen (in Brussel en Halle-Vilvoorde) omdat ze vrezen dat de verfransing van de Vlaamse Rand door deze vermenging versterkt wordt. Er is na een politieke crisis in de federale en daarna de Vlaamse regering geen oplossing voor gevonden.

Exotisch volk

In hotel Au Relais, aan de Vlaamse kant, ben ik de enige gast, en dat komt prachtig uit: ik wil alles weten over de taaltoestanden hier, en zo te zien heeft de herbergierster alle tijd. Bovendien houdt ze wel van een praatje. Welke taal zij spreekt als ze in Wallonië is? In principe Frans, zoals zij in Vlaanderen in principe

Nederlands spreekt. Wordt zij in Vlaanderen in het Frans aangesproken, dan heeft ze daar in beginsel geen probleem mee. Wel zal ze misschien vragen 'Verstaat u een beetje Nederlands?', bijvoorbeeld als ze ergens extra uitleg over moet geven. Zelf is ze van huis uit eentalig, en haar Frans is niet geweldig, maar: 'Ik red het.' Het dagelijkse nieuws volgt ze altijd op de Vlaamse commerciële zender VTM. Kranten leest ze niet.

Illustratie: Matthijs Sluiter

De 'hôtesse' meldt dat ze verscheidene Waalse gasten heeft gehad die Nederlands proberen te leren. Dat is tegenwoordig geen uitzondering meer. Of zij in een Waals ziekenhuis behandeld zou willen worden? Geen probleem, 'want de dokters spreken veel Nederlands. Kijk trouwens maar naar de zaak-Dutroux: die psychiaters spraken allemaal Nederlands.'

In Wallonië heeft zij geen persoonlijke vrienden. Wel zakelijke contacten, en daar kan zij prima mee overweg. Zij waardeert het in de Walen dat ze makkelijk contact maken. Haar boodschappen doet zij in een kleine Waalse winkel waar ze van alles hebben, 'typisch Wallonië'. Heel lieve mensen, in die winkel. 'Walen zijn veel rustiger dan Vlamingen, en ze zijn met veel minder tevreden.' Het lijkt wel een beetje of zij het over een exotisch volk uit Afrika heeft: schattige mensen, maar lang niet zo efficiënt en succesvol als wij.

Nachtmerrie

De taalgrens zelf, zegt zij, is geen beletsel. Het zijn de politici die een barrière scheppen. Neem bijvoorbeeld het zwembad, hier vlakbij op de Kluisberg. Normaal krijgt het zwembad zijn water uit Vlaanderen, maar toen Vlaamse en Waalse bewoners uit de streek in de zomer van 2002 een bijzonder evenement organiseerden, was er extra water uit Wallonië nodig. Er werd toelating gevraagd om 'Waals' water te gebruiken, maar dat werd afgewezen. De Waalse overheid hield de kraan potdicht.

Een ander berucht plaatselijk probleem, zo kom ik via internet aan de weet, is het bospadje dat zich in niets onderscheidt van enig ander bospad, maar... precies op de taal-, gemeente- en provinciegrens ligt. Een nachtmerrie voor de bureaucratie, want wie is er verantwoordelijk voor? Als het pad ondergesneeuwd is, pleegt de reinigingsdienst van Kluisbergen naar die van Mont-de-l'Enclus te wijzen, en omgekeerd. Ook worden de afvalbakken hier op de top maar zelden geleegd. En hoewel er op topdagen meer dan vijfduizend toeristen naar de Kluisberg en het Kluisbos komen, houdt de politie daar op de heuveltop nauwelijks toezicht. Want, zo vertelde een functionaris van de Dienst Toerisme van Kluisbergen in 2003 aan een krant, 'een Vlaamse agent is niet bevoegd op Waals grondgebied en omgekeerd (...). Dan krijg je hilarische taferelen waarbij de Vlaamse agent een bezoeker die iets mispeuterd heeft, moet laten gaan omdat hij twee stappen over de grens heeft gezet en er niet meteen een Waalse agent bij is om het werk over te nemen. Dat hebben we hier vaak gezien.'

Anderzijds leidt het gebrek aan samenwerking tot geldverspilling, doordat er dubbel werk wordt gedaan. Zo is er aan de Vlaamse én aan de Franse kant van de Kluisberg een toeristenbureau. 'Als we zouden samenwerken, zou iedereen gelukkig zijn', aldus de hoteleigenares.

Niet alleen in Kluisbergen, maar ook in Mont-de-l'Enclus zijn er veel mensen die zich doodergeren aan de absurde situatie. Intussen heeft het probleem waarschijnlijk zijn langste tijd gehad. In 2003 zijn de twee Kluisbergse gemeentebesturen met elkaar gaan praten over samenwerking, en ze wisten een subsidie te krijgen van het Prins Filipfonds, dat in 1998 is opgericht om de samenwerking tussen de taalgemeenschappen in heel België te bevorderen. En zo komt het dan misschien toch ooit nog goed met de taalstrijd in deze twee lieflijke dorpen.

Deze tekst bevat enkele fragmenten uit Riemer Reinsma's boek *Wandelen langs de taalgrens*, dat deze maand verschijnt bij uitgeverij Contact in Amsterdam.

Hoe is de taalgrens ontstaan?

Over de manier waarop de taalgrens is ontstaan, is veel discussie geweest, maar op een aantal belangrijke punten zijn de onderzoekers het tegenwoordig met elkaar eens. Het moet ongeveer zo gegaan zijn: vanaf kort voor het begin van de jaartelling vormde de Rijn de noordgrens van het Romeinse Rijk. Maar dat betekende niet dat het héle gebied ten zuiden van de Rijn prompt op het Latijn overging. Zo behielden ruwweg de huidige provincies Noord-Brabant en Limburg, en de Kempen (ten noorden en oosten van het huidige Antwerpen) hun Germaanse taal (een voorloper van het Nederlands).

In de vijfde en zesde eeuw na Christus vielen grote groepen Germanen (Franken, die in het noorden en noordwesten van Duitsland leefden) het Romeinse Rijk binnen. Ze drongen ver naar het zuiden door, zelfs tot voorbij de Franse rivier de Loire, maar ze slaagden er niet in om blijvend hun taal aan de veroverde gebieden op te leggen. Doordat de Franken in het Noord-Franse gebied een kleine minderheid vormden en in vergelijking met de Romeinen een tamelijk primitieve cultuur hadden, was een Romaanse 'herovering' onvermijdelijk. De Franken werden voor een groot deel geromaniseerd, en gingen over op een taal die het midden moet hebben gehouden tussen het Latijn en een vroege vorm van Frans. En zo schoof de taalgrens als een terugspringend elastiekje naar het noorden terug - een proces dat tot de negende eeuw heeft geduurd. Die grens, waaruit de huidige taalgrens is voortgekomen, bleef ruwweg 100 tot 150 kilometer ten zuiden en westen van de Rijn steken. In het gebied ten noorden en ten oosten van deze lijn bleef het Germaans de heersende taal (die later zou uitvloeien in het Nederlands, het Duits, het Zweeds, etc.), in het zuidwesten was dat het Romaans (later: Frans, Spaans, Italiaans, etc.).

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
 - Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
 - Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
 - Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.
- Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Mondegreens [1]: tsunami-lied M. Brummelkamp - Amsterdam

Wat geweldig leuk, dat artikel van Kees van der Zwan over verkeerd verstane liedteksten ('mondegreens') in het aprilnummer van *Onze Taal*. Ik heb me hardop rot gelachen. Ik moest ook meteen denken aan mijn zoon Stijn (11), die laatst een stukje van het Nederlandse tsunami-lied 'Als je iets kan doen' op een mooie manier interpreteerde. In plaats van '(...) dat ik mijn ogen sluit voor onrecht en verdriet' zong hij: '(...) dat ik mijn ogen sluit bij onweer en verdriet'.

Verkeerd verstaan: 'dat ik mijn ogen sluit bij onweer en verdriet'.

Mondegreens [2]: *enkelbladen* Theo Bakker - Nijmegen

In het artikel over verkeerd verstane liedteksten ('mondegreens') in het aprilnummer worden drie door lezers aangedragen Nederlandse alternatieven voor *mondegreen* genoemd: *verluistering*, *verhoring* en *huldebiet*. Ik doe ook graag een duits in het zakje.

Het lied 'Een meisje van zestien' van Boudewijn de Groot eindigt met de regel 'als stormwind speelt met een enkel blad.' Tekstschrijver Lennaert Nijgh zegt daarover in zijn boek *Teksten uitleg. Liedteksten 1964-1990*: "Dat enkelblad is niet zo mooi", zei Ernst [van Altena - TB]. Maar het stond al op de plaat. De zanger van de Nederlandse popgroep Tröckener Kecks vertelde laatst in een interview dat hij jarenlang had gedacht dat een "enkel-blad" iets was wat aan een voet groeide, familie van het schouderblad zeker.'

Omdat in de liedmelodie (anders dan in de zinsmelodie) de klemtoon op 'enkel' valt en niet op 'blad', ligt deze 'verluistering' van Rick de Leeuw (zoals de Tröckener Kecks-zanger heet) voor de hand. Als dergelijke groten van het Nederlandstalige lied zich met dit misverstand hebben beziggehouden, lijkt *enkelblad* (meervoud *enkelbladen*, in navolging van *schouderblad* - *schouderbladen*) mij een aardige kandidaat voor het Nederlandse equivalent van *mondegreen*

Naschrift redactie

Het artikel over mondegreens in het aprilnummer leverde nog eens zo'n honderdvijftig voorbeelden op. Maar natuurlijk is de verzameling op onze website [www. onzetaal.nl](http://www.onzetaal.nl) nog altijd niet compleet. We houden ons aanbevolen voor meer mondegreens; stuur ze naar onzetaal@onzetaal.nl of naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Vermeld a.u.b. titel en eventueel uitvoerende van het lied, de eigenlijke tekst en wat u (of iemand anders) altijd verstond.

Straattaal in koffiereclame René Appel - Amsterdam

In een kader bij het artikel van Nicoline van der Sijs over etnische variëteiten (*Onze Taal* april) staat de dialoog afgedrukt van de twee oude dames uit de Douwe Egberts-tv-reclame die in straattaal spreken. De eronder gegeven verklaring van de vreemde woorden is niet overbodig voor de modale *Onze Taal*-lezer. Maar die verklaring is nogal onvolledig. Zo wordt *check* uit 'Dus check ik zit in mijn waggi' niet vertaald, waardoor de zin voor veel mensen mogelijk moeilijk te interpreteren is. De zin betekent iets als: 'Moet je nagaan, ik zit in mijn auto.'

In straattaal worden normale Nederlandse woorden ook vaak in een andere - soms zelfs tegenovergestelde - betekenis gebruikt. Zo komt in de afgedrukte tekst het woord *moeilijk* voor in het zinnetje 'Hé, doe moeilijk, ik ben je bitch niet.' Ik heb nog eens goed geluisterd, en vermoedelijk is de tekst: 'Hé, te moeilijk (...)' Dat betekent hier ongeveer 'te gek', in ouderejongerenjargon. *Moeilijk* komt vaker voor in straattaal, en betekent dan meestal iets als 'heel goed' of 'fantastisch'. Ik beschik over een tekstfragment van een Marokkaanse jongen die vertelt dat er in de 'shoppa' ('coffeeshop') twee 'chicks' binnenkwamen, en een van hen was volgens hem 'moeilijk, moeilijk, moeilijk'. Jongeren van pakweg twintig jaar geleden zouden hebben gezegd dat ze een enorme stoot was of een lekker stuk.

'Gruwelijk', waarmee een van de twee dames het dialoogje afsluit, staat hier ook voor 'fantastisch' of 'geweldig' (of zoals mijn zoon zei: 'vet goed'), want ze bedoelde natuurlijk dat de mevrouw die was aangehouden die agent goed gedist had.

Interpunctie op de basisschool Felix van de Laar-Antwerpen

Leerlingen uit groep 8 hebben moeite met interpunctie, zet Jannemieke van de Gein uiteen in het februari/maartnummer van *Onze Taal*. Dat blijkt volgens haar onder meer uit dit voorbeeld:

Bob en Barbara waren op een mooie winterdag aan het schaatsen. Toen ze op eens een luid geblaf hoorden. Bob zei: daar is het we gaan er snel naar toe.

Er zou hier een punt te veel staan, tussen 'schaatsen' en 'Toen', maar is dat werkelijk zo? De dramatische kracht van het verhaal zou sterk afnemen als je die punt zou weghalen. De punt kan wel degelijk worden voorgelezen, en de volgende zin kan in een vertelling goed met toen beginnen en de bijbehorende woordvolgorde hebben. Dat er in de laatste zin geen punt of hoofdletter voorkomt, kan men opvatten als een krachtige uitdrukking van wat er staat, letterlijk: 'snel gaan'.

Het al dan niet zetten van een punt door deze jonge auteur is dus in ieder geval niet zo willekeurig als de kwalifi-

catie 'er een potje van maken' van Jannemieke van de Gein suggereert.

Oorwurm is geen wurm

Aad Westerman - Alphen aan de Rijn

Harry van Sloun noemt in zijn bijdrage 'De oorwurm is geen wurm' (*Onze Taal* april) zestien voorbeelden van dieren die 'zichzelf niet zijn', zoals de 'veenmol', die eigenlijk een krekel is, en het 'vliegend hert', dat een kever is. In de grote Van Dale staan echter nog veel meer van dit soort 'verkeerde' namen. Ik vond er ruim 250. Hieronder een kleine greep uit deze verzameling.

aardwolf - hamster

agaattijger - paard

beekdonderpad - vis

bijenwolf - kever

bloedbot - worm

boorworm - mossel

buishaantje - kever

eikpoes - eekhoorn

everdas - hagedis

heiaal - hagedis/slang

hemelgeit - watersnip

hoornhert - varken

ijsbeer - (ook:) staartmees

kameelgeit - lama

landwolf - rat

meerkat - aap

steenbok - (ook:) vis

steenmeeuw - vis

wandbeer - luis

zeehaas - slak

zeehond - (ook:) haai

zeekoekoek - vis

De staartmees wordt ook wel 'ijsbeer' genoemd.
Foto: Raymond De Smet

Oorwurm is wel een wurm

Marlies Philippa - etymologe, Universiteit van Amsterdam

In het aprilnummer van *Onze Taal* schrijft Harry van Sloun in het artikel 'De oorwurm is geen wurm' over 'onjuiste' diernamen, zoals *grasuil* (een vlinder), *woudaapje* (een watervogel) en *zilvervisje* (een insect). Maar doorgaans zijn die namen goed te verklaren. De oorwurm, hazelworm en glimworm zijn nu geen wurm of worm meer, maar in de Oudheid waren ze dat wel, omdat de definitie van 'worm' toen veel ruimer was dan nu - ook slangen, draken en insecten behoorden tot de wormen.

In de volksgeneeskunst speelde de worm een belangrijke rol bij het denken over ziekte. Er zouden demonen in huizen die knagende en borende pijnen veroorzaakten, en die gedachte werd ondersteund door het feit dat er bij een aantal klachten van de ingewanden inderdaad sprake is van de aanwezigheid van wormen. Hierdoor ontstond er een beeld van wormen als ziekteverwekkers. Het gevolg was dat men een aantal ziektes naar de worm ging noemen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de huidaandoeningen *dauwworm*, *haarworm* en *ringworm*. De vingerontsteking *fijt* heette ook wel *vingerworm*, en aan diverse oorontstekingen en oorgezwellen gaf men de naam *oorworm*.

Ziektes kon men ook met wormen bestrijden, bijvoorbeeld door deze in amuletten te dragen of door er een medicijn van te maken. Die 'geneeswormen' waren vooral gedroogde en daarna gemalen insecten. Tegen oorziekten gebruikte men dus 'oorworm': 'Vermis auricularis'. Met die term werden diverse insecten aangeduid, waaronder ook de 'Forficula auricularia' (de ons bekende oorwurm). Dit gebruik kwam vooral voor in het Romeinse Rijk, zeg maar Zuid-Europa.

Ten tijde van de volksverhuizingen (400-800 n.Chr.) verspreidde de 'wormenleer' zich naar het noorden en gingen noordelijker volken die dit gebruik niet kenden, de naam *oorworm* voor dit beestje herinterpreteren. En zo ontstond tussen de vijfde en de achtste eeuw het volksgeloof dat de *Forficula auricularia* (met zijn enge tangen aan de achterkant) in oren kroop, het trommelvlies doorknaagde en tot in de hersenen kon doorstoten - een misvatting die nog steeds niet helemaal verdwenen is.

Schobberdebonk [1]: Amsterdams

A.F. Coenen - Alkmaar

Hans Heestermans schrijft in het aprilnummer van *Onze Taal* over het woord *schobberdebonk*, dat vooral geassocieerd wordt met 'klaplopen' en 'er haveloos uitzien'. Behalve in de zuidelijke dialecten komt het alleen in het Leids voor, meldt Heestermans. Maar de schobberdebonk komt mij als Amsterdammer erg bekend voor. Bij ons thuis gebruiken wij het woord om aan te geven dat iemand er erg onverzorgd uitziet. Ook mijn ouders, inmiddels 88 en 86 jaar oud, bezigen de term. Onze familie woont al generaties lang in Amsterdam (ik ben de eerste dissident) en wij hebben nooit contact gehad met welke schobberdebonk uit Leiden dan ook.

Schobberdebonk [2]: noordelijke provincies

Henk Bloemhoff - streektaalfunctionaris voor het Stellingwerfs

Met plezier las ik de bijdrage van Hans Heestermans over het woord *schobberdebonk*, dat alleen in het zuiden en in Leiden zou voorkomen. Maar ik ken het ook uit het Stellingwerfs. *Op schobberdebonk lopen* betekent 'klaplopen'. Zo heb ik het ook opgenomen in het *Stellingwarfs woordenboek*. Inspectie van het

Woordenboek der Friese taal, het *Nieuw Groninger woordenboek* van Ter Laan en het *Woordenboek van de Drentse dialecten* leerde dat het ook in het Fries, Drents en Gronings bekend is. Ik vond het zelfs in het *Woordenboek van het Schiermonnikoogs*, recentelijk uitgegeven door de Fryske Akademy. Kortom, het hele noorden kent het. Misschien hebben de streektalen tussen Leiden en Friesland *schobberdebonk* vanouds toch ook gekend, en gaat het niet om een ontlening uit zuidelijke streken?

Naschrift Hans Heestermans

De briefschrijvers hebben helemaal gelijk: *voor schobberdebonk lopen* komt niet alleen in Leiden voor, maar ook in Amsterdam, Stellingwerf, Groningen, Friesland, Schiermonnikoog, Utrecht, Harmelen en in West-Friesland. Ikzelf ken het ook nog uit mijn vroegere woonplaats Bergen op Zoom, maar het Bergs sluit vaak naadloos aan bij het Vlaams. Mijn conclusie dat het Leids het uit het Vlaams heeft, was voorbarig. Ze berustte op het feit dat het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) uitdrukkelijk vermeldt dat de verbinding alleen maar in Leiden voorkomt en ik *voor schobberdebonk lopen* verder alleen uit Vlaanderen en een deel van

Noord-Brabant kende. Het lijkt erop dat we te maken hebben met een verouderd, algemeen Nederlands woord dat in vele dialecten nog is blijven voortleven.

Overigens blijkt hieruit hoe belangrijk het is voor een wetenschappelijk woordenboek als het WNT om over zo veel mogelijk dialectgegevens te beschikken.

***Doofstom* [1]: soms accurate term** **Monique Janssens - Utrecht**

Anke-Bonny Hijlkema van Dovenschap legt in het aprilnummer van *Onze Taal* uit dat *stom* in *doofstom* beter achterwege gelaten kan worden. Het heeft associaties met *dom*, maar ook de juiste betekenis ('niet kunnende spreken') is hier vaak niet op z'n plaats: de meeste doven beschikken wel over spraakvermogen.

Ik kan het me voorstellen dat het voor doven onaangenaam is om het woord *doofstom* verkeerd gebruikt te zien. Dat ligt echter niet aan het woord, maar aan de gebruikers. Dit woord verbannen, zoals Hijlkema voorstelt, helpt niet. Mensen die een woord onzorgvuldig gebruiken, zullen er altijd zijn.

Hijlkema schrijft dat er nauwelijks nog doofgeborenen zijn die niet kunnen spreken, doordat ze tegenwoordig uitstekend begeleid worden. Dat is een schitterende ontwikkeling. Het gevolg zal zijn dat we de term *doofstom* vrijwel niet meer nodig zullen hebben. Er zullen enkel nog 'doven' zijn, waarmee het probleem mooi opgelost is.

Echter, wanneer ik als tekstschrijver de situatie moet beschrijven van een doofgeborene in het West-Afrikaanse Guinee die door armoede en isolatie geen hulp heeft ontvangen, of van een speelfilmpersonage uit het verleden dat eveneens nooit heeft leren spreken, wil ik graag gebruik kunnen maken van de compacte, voor iedereen begrijpelijke term *doofstom*.

***Doofstom* [2]: eufemismen** **M. Houtzager - Waalwijk**

Met het artikel 'Weg met doofstom' van Anke-Bonny Hijlkema (*Onze Taal* april) ben ik het helemaal eens. Ik stoor me ook altijd aan het gebruik van die term. En dat geldt ook voor de benaming voor slechthorenden. Vroeger sprak men van 'gehoorgestoorden', daarna werd het 'slechthorenden', maar tegenwoordig heeft men het liever over 'mensen met hoorproblemen'. Het is wel een verbetering, maar ik vind het toch een mondvul.

Men vindt tegenwoordig altijd weer een ander woord om iets mooier of aantrekkelijker uit te drukken. Laatst waren we in een meubelzaak en vroegen naar een seniorenbed, maar de winkeljuffrouw verbeterde ons en vertelde dat zij liever sprak van een 'comfortbed'.

Namen van reclamebureaus **Albert Ticheler - Helmond**

Met genoegen heb ik in het aprilnummer de column van Jan Kuitenbrouwer gelezen over de merkwaardige namen van reclamebureaus. Ik heb me hierover als klant ook jarenlang verbaasd.

Zo was er een reclamebureau in Den Bosch dat 'Jansen en partners' heette. Bij navraag bleken er geen partners te zijn, maar de eigenaar dacht dat deze toevoeging meer indruk zou maken op mogelijke opdrachtgevers.

'Hoe is dat kunnen gebeuren?'

Frans Debrabandere - voorzitter Vereniging Algemeen Nederlands, Brugge

In het aprilnummer van *Onze Taal* behandelt Joop van der Horst het verschijnsel dat Vlamingen zeggen: 'Hoe is dat kunnen gebeuren?', terwijl Nederlanders de voorkeur geven aan: 'Hoe heeft dat kunnen gebeuren?' De laatste vorm is - zoals Van der Horst al schreef - de oorspronkelijke. Het is ook de grammaticaal correcte, want het hulpwerkwoord *kunnen* wordt vervoegd met *hebben*. Het is: 'Hij heeft kunnen werken', maar ook: 'Hij heeft kunnen komen', ook al wordt *komen* met *zijn* vervoegd. In Vlaanderen hebben met *zijn* vervoegde werkwoorden als *komen* in deze constructies kennelijk een grote invloed, want daar zegt men ook wel: 'Hij is kunnen komen.' Ook de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS, 1997) situeert de vervoeging met *zijn* vooral in Vlaanderen: 'in Nederland kiest men veeleer voor *hebben*, in België - zij het in minder sterke mate - voor *zijn*'.

Maar is het wel zo Vlaams? Het verschijnsel werd in 1963 al besproken door Paardekooper, Moeyaert en Peperstraete in de *Beknopte ABN-spraakkunst*. Op grond hiervan vraag ik me af of de constructie met *zijn* wel zo Vlaams is als Van der Horst en de ANS veronderstellen. Van Paardekooper, de enige Nederlandse auteur in het gezelschap, verwachten we toch niet dat hij een Vlaams taalmodel dat van het Noord-Nederlandse afwijkt, correct ABN noemt.

Van der Horst schrijft verder: 'In andere gevallen gebruikt de Vlaming juist *hebben*, waar de Nederlander *zijn* kiest'. Dus terwijl een Nederlander zegt: 'Dat is hij zich blijven herinneren' en 'Dat ben ik in Gent gaan kopen', zou een Vlaming zeggen: 'Dat heeft hij zich blijven herinneren' en 'Dat heb ik in Gent gaan kopen.'

Van der Horst meent dat het 'om hetzelfde verschijnsel' gaat, en dat in bijvoorbeeld 'Hij heeft gaan kopen' het werkwoord *kopen* (een *hebben*-werkwoord, want het is 'Hij heeft gekocht') de doorslag geeft. Daar ben ik het niet mee eens. Deze foute zinnen - want fout zijn ze - hoor je inderdaad bij Vlamingen die de standaardtaal niet beheersen en anders ook zeggen: 'Hij heeft gebleven', 'Hij heeft gegaan', 'Hij heeft gekomen' (al komt dat laatste minder voor). De foute zin 'Dat heb ik in Gent gaan kopen' is te verklaren door het gewestelijke en foute 'Hij heeft gegaan.' Ook in de 'Vlaamse' variant wordt de keuze tussen *hebben* en *zijn* hier dus bepaald door het hulpwerkwoord.

117 andere woorden voor *sparringpartner*

Taaladviesdienst

In april riepen we de lezers van *Onze Taal* op een ander woord te bedenken voor *sparringpartner* in de betekenis 'iemand aan je eigen kant die weerwerk geeft, klankbord'. Het aantal reacties was wat lager dan we de afgelopen tijd gewend waren: 46 inzenders, die 117 verschillende alternatieven aandroegen.

Dat lage aantal is misschien te verklaren uit het feit dat *sparringpartner* een vaktalig karakter heeft; in de 'gewone' omgangstaal wordt het niet zo vaak gebruikt. Maar misschien is het gewoon lastig te vertalen, bijvoorbeeld omdat het iets tegenstrijdigs heeft: een partner (positief) die aan het 'sparren' (vechten, boksen) is.

De meeste inzendingen zijn woorden waarin *sparring* wat positiever vertaald is. Veruit het populairst waren de woorden *oefenmaat* en *oefenmaatje*, die samen negen keer werden genoemd, gevolgd door *meedenker*, *weerwerker* en *weerwerkmaat* (elk drie keer) en *praatmaat*, *praatpaal*, *schaafmaat* en *stoeimaat* (elk twee keer). Van deze woorden zijn *meedenker*, *praatmaat* en *praatpaal* wat te algemeen; *weerwerkmaat* vinden we wat ongemakkelijk klinken. *Weerwerker* maakt niet direct duidelijk wat er bedoeld is; je zou er zelfs de aanduiding voor een weerman of -vrouw in kunnen lezen. *Schaafmaat* en *stoeimaat* lijken ons weer iets te populair.

Bij de andere inzendingen zaten alternatieven als *boksbal*, *breinmaat*, *denkdeler/deeldenker*, *knokmaat(je)*, *samenspanner* en *weerwoorder* - niet onaardig gevonden, maar ze zijn niet specifiek genoeg of hebben een onbedoelde negatieve bijklank. In de categorie woordspelingen melden we verder nog het woord *vechtgenoot* (van *vechten* en *echtgenoot*) en *testkees*, een vernederlandsing van *testcase*, die te interpreteren is als 'een kees (= persoon) op wie je je ideeën test'. *Testkees* verdient wat ons betreft een eervolle vermelding.

Toch klinkt ook deze keer het vaakst ingezonden alternatief ons het best en duidelijkst in de oren. Weliswaar bevat *oefenmaat(je)* niet direct het element 'kritisch' of 'weerwoord', maar het is volgens ons goed te gebruiken als aanduiding voor iemand op wie je je ideeën uitprobeert, waarna je ze desgewenst nog kunt bijstellen. Vergelijk ook de sportterm *oefenwedstrijd*: een wedstrijd bedoeld om de kracht en samenstelling van een ploeg te testen. We hebben een voorkeur voor de niet-verkleinde vorm *oefenmaat*, die krachtiger klinkt dan *oefenmaatje*. Janneke van Hoven uit Alblasterdam had zowel *oefenmaat* als *oefenmaatje* ingezonden; zij krijgt de boekenbon van € 25,- van de Stichting LOUT (Let Op Uw Taal).

We danken alle inzenders hartelijk voor hun bijdrage.

Ander woord voor ... *tabloid*

Dagblad *Trouw*: sinds kort op tabloidformaat.
Foto: Onze Taal

Er verschijnen steeds meer kranten op de helft van het traditionele krantenformaat: het zogeheten tabloidformaat. *Het Parool* is hier vorig jaar op overgegaan, *Trouw* begin dit jaar, en ook *De Standaard* en de *Gazet van Antwerpen* zijn 'gekrompen'. De gratis kranten *Spits* en *Metro* - vooral bedoeld voor de OV-reiziger - hebben zelfs nooit het traditionele formaat gehad. Ook in andere landen verschijnen steeds meer tabloids. In het Engels wordt het woord *tabloid* overigens geassocieerd met de

boulevardpers: het waren in het Verenigd Koninkrijk in eerste instantie met name de sensatie- en roddelbladen die op het halve formaat verschenen.

Er bestaat nog geen gangbaar Nederlands alternatief voor *tabloid* of *tabloidformaat*. *Trouw* zelf heeft een voorkeur uitgesproken voor de term *compact* (*formaat*), en hoopt dat die term ingeburgerd zal raken, ook als zelfstandig naamwoord: *een compact*. We zijn benieuwd wat de lezers van *Onze Taal* ervan vinden: is *compact* een kanshebber, of hebt u een beter alternatief? Zowel ideeën voor *tabloid* als voor *tabloidformaat* zijn welkom; u mag ze ook combineren.

U kunt uw inzendingen tot 27 juli mailen naar taaladvies@onzetaal.nl, of per post sturen naar: Taaladviesdienst, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. De Stichting LOUW stelt weer een boekenbon beschikbaar voor het beste alternatief.

Vraag en antwoord Taaladviesdienst

Erwt

?Waarom schrijf je *erwt* met een *w*? Die spreek je toch niet uit?

! *Erwt* wordt inderdaad uitgesproken als [ert]. Dat we een *w* schrijven, heeft te maken met de geschiedenis van dit woord. Oudere vormen waren bijvoorbeeld *erwete*, *erweete* en *arveete*, waarin de *w* (of *v*) het begin van een nieuwe lettergreep was. Rond de achttiende eeuw werd het woord in de standaardtaal verkort tot *erwt*; de uitspraak werd nog verder vereenvoudigd tot [ert]. Een van de basisprincipes van het Nederlandse spellingsysteem is dat bij de schrijfwijze van een woord rekening wordt gehouden met vroegere vormen daarvan; dat is de reden dat er in *erwt* een *w* staat. Vergelijkbare woorden zijn *ambt* en *bedompt*: vrijwel niemand spreekt in *ambt* een *b* uit of in *bedompt* een *p*, maar etymologisch gezien zijn de *b* en *p* wel op hun plaats: *ambt* is een verkorting van *ambacht*, en *bedompt* is afgeleid van *damp*.

De *v*-achtige klank van *erwt* mag dan in de standaardtaal verdwenen zijn, in sommige dialecten wordt hij nog uitgesproken; in het Twents en Achterhoeks zegt men bijvoorbeeld [arfte]. Ook in het Duits wordt een tussenletter geschreven: *Erbse*, maar in de Scandinavische tegenhangers van *erwt* is die tussenletter verdwenen (Noors *ert*, Zweeds *ärt*, etc), evenals in het Friese *ear*.

Blijken

?In het aprilnummer van *Onze Taal* stond: ‘Jan van Dale trouwde met zijn buurmeisje (...) toen ze zwanger bleek.’ Had dat niet moeten zijn: ‘toen ze zwanger bleek te zijn’?

! Nee, *bleek* kan hier ook op zichzelf gebruikt worden. Het werkwoord *blijken* heeft namelijk twee functies: het kan een hulpwerkwoord zijn en een koppelwerkwoord. In ‘Ze bleek zwanger te zijn’ is het een hulpwerkwoord (het hoofdwerkwoord is hier *zijn*), in ‘Ze bleek zwanger’ is het een koppelwerkwoord.

Koppelwerkwoorden gedragen zich als hoofdwerkwoord en kunnen dus zonder hulpwerkwoord worden gebruikt. Dat blijkt ook uit zinnen als ‘Hij leek erg aardig (te zijn)’ en ‘Het verleden schijnt altijd mooier (te zijn) dan het was’; zowel met als zonder de toevoeging *te zijn* zijn de zinnen correct. Als *te zijn* wordt weggelaten, verandert de functie van *leek* en *schijnt* van hulpwerkwoord in koppelwerkwoord.

Vertellen tegen

?Ik hoor vaak het werkwoord *vertellen* in combinatie met *tegen*, bijvoorbeeld: ‘Hij vertelde zijn hele levensverhaal tegen zijn burens.’ Kan hier niet beter *aan* worden gebruikt, of zelfs helemaal geen voorzetsel (‘Hij vertelde zijn burens zijn hele levensverhaal’)?

! In de *Schrijfwijzer* van Jan Renkema (2002) staat dat *vertellen tegen* een contaminatie is van *zeggen tegen* en *vertellen (aan)*; Renkema noemt *tegen* in combinatie met *vertellen* zelfs een verkeerd gebruikt voorzetsel. Dat lijkt ons iets te streng. Volgens ons is *tegen* hier wel mogelijk: dit voorzetsel kan onder andere 'gericht tot' betekenen; we kennen bijvoorbeeld *iets tegen iemand zeggen* en *tegen iemand praten*, en Van Dale (1999) noemt nog de formulering 'een vriendelijk gezicht tegen iem. zetten'. Wat ons betreft sluit *vertellen tegen* bij dergelijke constructies aan.

We keuren *vertellen tegen* daarom niet af, maar *vertellen aan* - of *vertellen* zonder voorzetsel - vinden we nog altijd een betere keuze.

Inwoners van Almere

?Hoe noem je inwoners van Almere? Wat voor regels gelden er voor de vorming van inwonernamen?

! Om met de laatste vraag te beginnen: er zijn geen vaste regels voor de vorming van inwonernamen. Vaak raakt een bepaalde vorm in de loop der tijd ingeburgerd. Wel zijn er bepaalde patronen aan te wijzen. Achtervoegsels als *-(i)aan* en *-(n)ees* komen in principe alleen bij buitenlandse aardrijkskundige namen voor (*Marokkaan*, *Chinees*) en niet bij Nederlandse. Veruit het gewoonste achtervoegsel bij inwoners van Nederlandse plaatsen is *-er*, dat ook voorkomt in de vormen *-der*, *-aar* en *-(e)naar*, afhankelijk van de voorafgaande letter of lettergreep: *Barendrechter*, *Zevenaarder*, *Antwerpenaar*, *Maastrichtenaar*, *Zwollenaar*.

Bij *Almere* is de gangbare inwonernaam *Almeerder*, deze wordt onder meer vermeld in de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (1997). Het bijvoeglijk naamwoord luidt *Almeers*; de vrouwelijke inwonernaam is daar met een *e* van af te leiden: *Almeerse*.

De plank mislaan

?Als iemand zich vergist of iets fout doet, kun je zeggen dat hij 'de plank mislaat'. Waar komt die uitdrukking vandaan?

! Er wordt weleens gesuggereerd dat *de plank mislaan* uit de timmerwereld komt, maar daar worden juist spijkers misgeslagen en geen planken (als iemand naast de spijker slaat, raakt hij juist de plank). Het gaat naar alle waarschijnlijkheid om een vermenging van twee andere uitdrukkingen: *de bal mislaan* en *de plank mis zijn* ('naast de plank stappen'). Dit vermoeden wordt al geuit in het bekende spreekwoordenboek van dr. F.A. Stoett (tweede deel) uit 1925.

De uitdrukking *de bal mislaan* verwijst naar het kegelspel.
Foto: www.kegelballen.nl

Het *Idioomwoordenboek* van Van Dale (1999) licht toe: '*De bal mislaan* verwijst naar het kegelspel of het kolfspel; *de plank mis zijn* wilde zeggen dat iemand naast een loopplank of vlonder stapte en in het water viel. Als je de bal gooit op de kegelbaan, moet hij mooi recht over de plank rollen, anders rolt hij aan het eind van de baan langs de kegels zonder er een om te gooien.'

De uitdrukking *de bal mislaan* bestaat ook nog steeds, alleen wordt ze in Nederland niet veel meer gebruikt. In Vlaanderen daarentegen wel: *de bal mislaan* is daar zelfs gewoner dan *de plank mislaan*. *De plank mis zijn* staat ook nog in Van Dale (1999), maar komt in de praktijk niet of nauwelijks meer voor.

‘Ik ben lekker stout’

De invloed van Annie M.G. Schmidt

Joke Linders

Eind vorig jaar kozen de lezers van *Onze Taal* de invloedrijkste taalgebruiker. Op de vijfde plaats (na de Statenvertalers, Van Kooten en De Bie, Van Dale en Marten Toonder) eindigde Annie M.G. Schmidt. Vooral door haar werk voor kinderen is haar betekenis voor Nederland en het Nederlands nauwelijks te overschatten.

Tien jaar na haar dood is Annie M.G. Schmidt nog alom aanwezig. Er is een Annie M.G. Schmidt-leerstoel voor kinderliteratuur in Leiden, een Annie M.G. Schmidt-prijs voor het beste Nederlandstalige kleinkunstlied en een Annie M.G. Schmidt-dag, waarop heel Nederland haar werk citeert. De verfilmingen van haar werk (*Ja zuster nee zuster*, *Minoes*, *Pluk van de Petteflet*) trekken volle zalen en haar boeken worden nog steeds gelezen - en voorgelezen, want ook bij de allerkleinsten gaan haar verhalen er nog altijd in als Gods woord in een ouderling. Ze zijn kennelijk tijdloos herkenbaar en aansprekend: Jip en Janneke, Otje, Pluk en Floddertje.

Met de jeugd van de schrijfster zelf hadden deze vrolijke, eigenzinnige en onafhankelijke personages en hun knusse wereld intussen niet al te veel overeenkomsten. Anna Maria Geertruida was het vierde kind van Johannes Daniel Schmidt en Geertruida Maria Bouhuijs, maar het tweede dat in leven bleef. Bij haar geboorte op 20 mei 1911 in het Zeeuwse Kapelle kreeg ze dezelfde namen mee als de twee overleden zusjes voor haar. Als we volhouden, moet het een keer lukken, dachten haar ouders waarschijnlijk. In de musical *Met man en muis*, uit 1969, schreef Annie daarover: ‘Nou ja, toen ik er was, waren ze blij, ik niet. Ik ben nooit blij geweest. Ik denk: wat doe ik hier in godsnaam bij, een outsider, een bietser op het feest en wat voor feest?’

Isolement

De omstandigheden waarin Zus - zoals ze veertig jaar lang werd genoemd - opgroeide, hadden weinig feestelijks. Haar moeder, een en al frustratie over haar huwelijk, haar positie als domineesvrouw, haar koude huis, haar humorloze echtgenoot en het ellendige pestdorp waar ze haar dagen moest slijten, eigende zich dit kind toe. ‘Als een dikke spinnende moederpoes blies ze iedereen van het nest af.’ Zelfs haar man mocht er niet bij. ‘Heeft hij me ooit op de knie genomen of een bordje pap gevoerd?’ vroeg Schmidt zich later af in *Wat ik nog weet* (1992).

In dat betrekkelijke isolement werden de verhalen die haar moeder vertelde en de liedjes die ze zong vanzelf een bron van troost en verbeelding. Want ook in het dorp was de dochter van de dominee uit dat grote sombere huis bij de kerk een vreemdeling. Ze was dik en verlegen, praatte deftig, droeg stadse kleren en kon al lezen toen ze naar school ging. ‘De eenzaamheid die ik als kind van een notabel in een klein dorp voelde, ligt waarschijnlijk ten grondslag aan mijn schrijven. (...) Lezen en schrijven waren mijn escape’, zei ze in 1969 in een interview.

Pas als ze tamelijk laat in haar leven, na een reeks mislukte liefdes en een loopbaan in het bibliotheekwezen, op het documentatiecentrum van *Het Parool* belandt, komen de frustraties en boosheid over haar jeugd naar buiten. Eerst voorzichtig in de vorm van een keteltje dat niet meer op kan houden met fluiten, en dan openlijk recalcitrant, zoals in haar bekende gedicht 'Ik ben lekker stout', uit 1954:

Ik wil niet meer, ik wil niet meer!
Ik wil geen handjes geven!
Ik wil niet zeggen elke keer:
Jawel mevrouw, jawel meneer...
nee, nooit meer in m'n leven!

Aangemoedigd en bevestigd door collega's als Simon Carmiggelt, Han G. Hoekstra, Jeanne Roos en Wim Hora Adema, die de samenleving vrij en onverveerd tegemoet treden, gooit ze de heilige huisjes van de jaren vijftig om: de jaren vijftig van de spruitjesgeur, de wekelijkse wasbeurt in de teil en de politici die de vooroorlogse moraal willen herstellen. Ze doet dat bijvoorbeeld in *Het schaap Veronica*, gedichten die tussen 1950 en 1957 maandelijks in de krant stonden. Bij alle onderhuidse kritiek op de belachelijke burgerlijkheid uit die tijd laten de gedichten toch ook iets zien van de aantrekkelijkheid van het familiegevoel - de knusheid die Annie als kind zo had moeten missen. Ook het veelbeluisterde radiohoorspel *In Holland staat mijn huis* (al gauw beter bekend als *De familie Doorsnee*) is doordeesemd van die huiselijke knusheid.

Tekstcontroledienst

De vader en moeder van die eerste etherfamilie zijn zuinige, hardwerkende ouders, die hun gezin door de jaren van schaarste en herstel loodsen. Vader drijft een winkel in kantoorartikelen waar niet veel vraag naar is. Moeder Mina is te verkwistend, vindt hij. Maar eigenlijk heeft zij de touwtjes in handen, samen met Sjaan, de hulp in de huishouding. Zij bepalen de regels (een schoon huis en elke dag een gezonde maaltijd), beheren de huishoudpot (stuivers sparen en die ouwe japon kan best nog eens gekeerd worden) en hebben een open oog voor nieuwigheden als de nylon beha, make-up en kopen op afbetaling. In de winkel komt een bediende met een opvallende belangstelling voor bloemschikken en kralen, de eerste lieve jongen in de literatuur. Heel modern allemaal en toch - of juist daarom - protesteert de tekstcontroledienst van de VARA. Woorden als *pokkenkat*, *stik*, *gedonder*, *verrek*, *bil*, *pesten*, *verdomd*, *poten*, *kontje* of *zwanger* kan ook een socialistische omroep niet tolereren en ze worden geschrapt, tot woede en ergernis van de makers.

Vijftig jaar later zijn de luisteraars van toen mondige grootouders geworden. Op een zaterdagmiddag tegen vijven sporen vader, moeder, opa, oma en drie kinderen terug naar Haarlem, moe van een dagje slenteren in Amsterdam en te veel zoetheid. 'Dag ouwe oma', zeurt het meisje van acht. De ouders sputteren zwakjes: 'Zoiets zeg je niet.' Maar zo makkelijk laat de achtjarige zich de mond niet snoeren. 'Dag ouwe opa', gaat ze vrolijk verder. Een paar reizigers kijken op. Wie is haar volgende slachtoffer? Opa, net zo dwars als zijn kleindochter, komt met een superieure oplossing. 'Daar ken ik een liedje over.' En twee tellen later zingt de halve coupé het beroemde Annie Schmidt-lied: 'M'n opa, m'n opa, m'n opa, in heel Europa was er niemand zoals hij.' De achtjarige zwijgt stil en verbijsterd. Vluchten kan niet meer.

Jip-en-Janneketaal

Ook de 'oude politiek' ontdekte in 2002 de kracht van Schmidts taal. Toen de VVD ten onder dreigde te gaan in het verbale geweld van de steeds populairdere Fortuyn, riep voorzitter Bas Eenhoorn lijsttrekker Hans Dijkstal op zijn wat wollige formuleringen te vervangen door 'Jip-en-Janneketaal'.

Jip en Janneke was trouwens ook wat de uit Iran afkomstige schrijver Kader Abdolah las om Nederlands te leren. Schmidts humor, stijl en scherpe manier van kijken bieden een klare blik op de Nederlandse taal en volksaard, beweerde hij daags na haar dood in *de Volkskrant*. Eenvoud, een natuurlijk ritme, zeggen wat je te zeggen hebt, niet moeilijk doen, een simpele doch dwingende logica en een tikkeltje ondeugendheid. Ziedaar de geheimen van haar schrijverschap.

Annie M.G. Schmidt heeft niet veel woorden toegevoegd aan onze taal, maar haar liedteksten leverden wel een scala aan gebeeldhouwde zinnen op: *Lachen mag van God*; *Lekker stout*; *Ik zou je het liefste in een doosje willen doen en bewaren, heel goed bewaren*; *Op een mooie pinksterdag*; *Morgen kan ze zwanger zijn*; *Ja zuster, nee zuster*; *De achteraffers*; *'t Is over*; *Heerlijk duurt het langst*; *Kom Kees*, *'t is maar tijdelijk* en het onvergetelijke *Zeur niet*. Toegegeven, ze trof het met haar componisten (Harry Bannink), haar zangers en acteurs. Artiesten als Conny Stuart, Jenny Arean en Willem Nijholt voelden haarscherp aan waar het haar om te doen was: een zacht plagend treiteren, dat nooit gemeen, sentimenteel of moralistisch mocht zijn.

Rolmodel

In menig nieuw naoorlogs genre was Schmidt dominant aanwezig. Op de vrouwenpagina met feministische klaagzangen (*Impressies van een simpele ziel*), op de kinderpagina met versjes en verhalen, in het naoorlogse cabaret en op de radio. De televisie stond nog in haar kinderschoenen toen zij al de eerste soap leverde: *Pension Hommeles* (van oktober 1957 tot april 1959). Op verzoek van Wim Hora Adema schreef zij columns voor *Opzij*. En met *Heerlijk duurt het langst*, *Wat een planeet* en *Foxtrot* blies zij de geëngageerde musical in Nederland nieuw leven in, met onderwerpen waarover toen in het theater maar weinig gesproken werd: massificatie, nivellering, de emancipatie van de vrouw en die van het kind, ontzuiling, milieuverontreiniging, de rechten van de mens. Zij was het ook die met *Er valt een traan op de tompoes* (1980) het blijspel in ere herstelde en over euthanasie durfde te spreken.

Annie M.G. Schmidt (1911-1995)
Foto: Chris van Houts

Maar haar belangrijkste bijdrage aan de Nederlandse taal en literatuur zijn toch de gedichten en verhalen voor kinderen. Haar ondernemende kleuters groeiden dankzij hun levendige en beknopte dialogen en hun kleine beetje stoutigheid uit tot rolmodellen voor alle Nederlandse burgers. Met *Pluk van de Petteflet*, *Otje en Minoes* creëerde Schmidt sympathieke, eigengereide figuren die geen blad voor de mond nemen en veel vriendjes hebben. Kinderen zoals ze er zelf een had willen zijn. En in haar versjes bleef de opstand hoogtij vieren, in taal én in verbeeldingskracht. *Zebra Flopje*, die weleens een ander hansopje wil dan zijn eeuwige streepjes, koningen die steeds iets anders willen eten, een tante en een oom die in een boom wonen - ze belichamen speelse protesten tegen de beknelling van regeltjes en normen. Bij haar blijken ook hoogwaardigheidsbekleders gewone mensen met gewone, kinderlijke verlangens, een beetje nieuwsgierig en een beetje tegen de keer in.

Het zijn de taal, de dartelheid van haar woorden, het steeds wisselende ritme, het plezier in rijm en grappige namen die daar de ruimte voor creëerden.

Illustraties: Fiep Westendorp

Joke Linders schreef *Doe nooit wat je moeder zegt. Annie M.G. Schmidt, de geschiedenis van haar schrijverschap*. Amsterdam, Querido, 1999.

Luisteren met je ogen

De weergave van geluiden in strips

Joost Pollmann - journalist, directeur Haarlemse Stripedagen

VROAR, ROOOAAA, iiiiiiiiiiiiii - het zijn de geijkte manieren om in strips brullende motoren en gierende banden weer te geven. Maar er zijn meer mogelijkheden om klanken in beeld te brengen. Stripdeskundige Joost Pollmann gaat ze na.

Strips zijn stil. Het omslaan van de bladzijden veroorzaakt een zacht geritsel, maar daar houdt het dan ook wel mee op. Tegelijkertijd bevatten strips veel geluid denk maar aan de dialogen - en kunnen ze zelfs zeer lawaaiig zijn: crashende auto's, stampende laarzen, fluitende kogels, noem maar op. Die geluiden worden meestal weergegeven met woorden, in allerlei vormen en gedaanten. De mogelijkheden daartoe zijn beperkt, maar daarbinnen blijkt een hoop variatie te bestaan. En soms kun je geluid ook suggereren, door het te tekenen.

Hiërogliefen

De bekendste manier om in stripverhalen geluid weer te geven is door middel van een tekstballonnetje of tekstwolkje - bij uitstek het symbool voor de stripkunst. Hiermee wordt gesproken taal weergegeven. Het tekstwolkje kent twee varianten, namelijk het fluisterwolkje (met stippelijnen) en het gedachtewolkje (herkenbaar aan de wollige contouren). In de wolkjes kun je allerlei 'special effects' toepassen om iemands manier van spreken - uitspraak en intonatie - weer te geven. Een beroemd voorbeeld hiervan is te vinden in Walt Kelly's krantenstrip 'Pogo' - een Amerikaanse klassieker die in Nederland niet zo bekend is. Een van de hoofdfiguren van deze dierenstrip is de breedsprakige beer P.T. Bridgeport, en diens gedragen taal geeft Kelly zeer overtuigend weer met behulp van de Figaro, een lettertype dat in de negentiende eeuw veel gebruikt werd op Amerikaanse aanplakbiljetten (en dat daarom ook in de Lucky Luke-strips wel gebruikt wordt). Een andere kunstgreep die Kelly wel toepast, is het vullen van de tekstballon met bloemetjes, om aan te geven dat iemand op lieflijke toon spreekt. Het Franse duo Uderzo & Goscinny gebruikte ook weleens Kelly-achtige trucjes in de avonturen van hun legendarische vriendenpaar Asterix en Obelix. Wanneer de Galliërs bijvoorbeeld een Griek ontmoeten - in het album *Het eerste legioen* - wordt het Grieks dat hij spreekt gesuggereerd door Grieks aandoende letters. Als ze Goten tegenkomen, spreken die in Gotisch schrift, en de Egyptenaar spreekt uiteraard in hiërogliefen.

Verstaanbaarheid

Spraakverschillen kunnen ook samenhangen met iemands maatschappelijke achtergrond of karakter, en ook dat is weer te geven. De jonge Amerikaanse tekenaar Brian Biggs, bijvoorbeeld, geeft in zijn boek *Chère Julia* de confrontatie van zijn hoofdpersoon met een politiemannetje weer door de gevoelige jongeman in lopend schrift

te laten spreken, en de agent in blokletters. Het roept bij de lezer meteen de vraag op of deze mensen elkaar ooit zullen verstaan.

Verstaanbaarheid is ook het probleem van de schildpad Jodocus uit de strip 'Heinz', getekend door het duo Windig & De Jong, die jarenlang in een aantal Nederlandse dagbladen verscheen. Heinz is een wat chagrijnige kat die wordt omringd door allerlei maffe bijfiguren, aan wie hij zich ontzettend kan ergeren. Vooral Jodocus irriteert hem, doordat die - zoals het hoort voor een schildpad - heel, heel, heel langzaam praat. Om dat weer te geven plaatsen Windig & De Jong verbindingsstreepjes tussen alle letters in Jodocus' tekstballonnen. H-e-t r-e-s-u-l-t-a-a-t i-s e-e-n s-t-r-o-p-e-r-i-g-e s-p-r-e-e-k-t-r-a-n-t d-i-e a-a-n-t-o-o-n-t-d-a-t j-e o-o-k i-n s-l-o-w-m-o-t-i-o-n k-u-n-t s-c-h-r-i-j-v-e-n. Ook als lezer word je hier ongeduldig van.

Symbolen

Er bestaan ook ballonnen waar helemaal geen tekst in staat: de 'symboolwolkjes', waarin woorden zijn vervangen door symbolen en pictogrammen en soms zelfs door kleine tekeningetjes. Ze worden vrij algemeen gebruikt om vloeken en scheldwoorden op een nette manier weer te geven, maar er zijn tekenaars die ook als het niet om schuttingtaal gaat, weigeren woorden te gebruiken en hun wolkjes enkel met symbolen vullen. De Nederlander Erik Kriek is zo'n tekenaar. In zijn stripreeks 'Gutsman', een parodie op de Amerikaanse heldencomics, komt geen enkel woord voor, maar alleen beeldtaal. Biedt er iemand iets te drinken aan, dan tekent Kriek een glas bier met een vraagteken in het wolkje, en het antwoord is dan een tekeningetje van een glas wijn. Krieks tekstwolken kunnen ook een compleet stripplaatje bevatten, of zelfs een hele strip. In het verhaal 'A man called Guts' zit het alter ego van Erik Kriek zelf (die regelmatig opduikt in Gutsmans avonturen) op de veranda met een banjo en zingt een lied over de vele tegenslagen van de ongelukkige Gutsman. Die tegenslagen zijn in één tekstwolk samengevat, die daardoor paginavullend is geworden.

Er zijn ook tekenaars die het symboolwolkje gebruiken om iets weer te geven wat zich lastig in woorden laat vangen. Zo komt in de Peanuts-strips van de Amerikaan Charles Schulz het vogeltje Woodstock voor, dat vaak iets te vertellen heeft aan de hond Snoopy. Woodstocks tekstwolkjes bevatten alleen maar verticale streepjes, die staan voor zijn onbegrijpelijke getjilp. De vertaling ervan wordt steeds gegeven door Snoopy, die op het gekwetter reageert.

Gebrul

In stripverhalen wordt veel gebruikgemaakt van onomatopoeën: klanknabootsende woorden, zoals *paf*, *waf*, *ploenk* en *tingeling*. Die onomatopoeën kunnen in wolkjes staan, maar ze staan ook vaak gewoon ergens in de tekening. De toepassing ervan is lang niet altijd even creatief. In de albums over Michel Vaillant, de onoverwinnelijke macho-coureur, heeft de Belgische tekenaar Jean Graton meer dan dertig jaar lang een eindeloze hoeveelheid pagina's gevuld met woorden als *VROAR*, *VROAP* en *VROAW*, die het gebrul van racewagens weergeven. En als de auto's een scherpe bocht maken, produceren hun banden een langgerekt lint van *l's*. Het zijn conventies, en daardoor zijn ze ook nogal monotoon. Een beetje autoliefhebber weet dat een Porsche 911 een heel ander gebrul voortbrengt dan een Renault Alpine, maar in de boeken van Graton klinken alle wagens hetzelfde.

Dat je onomatopoeën ook anders kunt gebruiken, bewijst de Nederlander Hanco Kolk in zijn boek *Schlager*, dat zich afspeelt in het denkbeeldige land Meccano. Het

boek begint met het woord *BOUM* - het geluid van een explosie. De letters hebben de kleur van geronnen bloed en bevatten in miniatuur beelden van een bomaanslag in een nachtclub. De toon van het vrij gewelddadige verhaal dat volgt, is dan meteen gezet - met één woord.

Ook in de boeken van de Italiaan Attilio Micheluzzi verschijnen van die dreigende letters. Op het omslag van *Mombassa Road* bijvoorbeeld wordt een meisje bijna verslonden door haar eigen angstschreeuw; ze zit halverwege de *A*'s en de *H*'s - het roept een sfeer van onheil en gevaar op.

Alledaagse geluiden

Sommige tekenaars lijken meer plezier te hebben in het weergeven van geluiden dan andere, en leven zich ook uit op alledaagse geluiden. Wie kent bijvoorbeeld het merkwaardige woordje *kazwierp*? Niemand, want *kazwierp* bestaat alleen in een Eefje Wentelteefjestrif van Jeroen de Leijer. Het is het geluid van een statiegeldmachine die een bonnetje uitspuugt. Het Franse duo Dupuy & Berberian is ook erg goed in het verklanken van dit soort zaken. Het doortrekken van een toilet klinkt bij hen als: 'PSCHHRRRLLOO'. En een koffiezetapparaat doet 'FLEUBLEULLF-PSCHHH' of 'RRO-RORO-RRR-R'.

Iemand die zich graag te buiten ging aan het weergeven van geluiden was de Amerikaan Don Martin, en waarschijnlijk is hij ook de enige tekenaar die er een zekere faam aan ontleent. Zijn strips, die verschenen in het tijdschrift *Mad*, maken vaak een nogal luidruchtige indruk vanwege de plastische onomatopeeën die hij gebruikt. Als iemand worstelt met een strook weerbarstig behangpapier klinkt dat als 'Skliksklush-shklakle-splak-fip-thwat-fap-sitthump-kkchk-crackle-krunch', en een woudloper die door het bos rent, klinkt als 'Snap-krak-smash-krash-thump-fushkrakle-spamp'.

Kalligrafie

In Japan wordt de kunst van het lawaai anders beoefend dan bij ons. Japanse karakters zijn veel kalligrafischer dan onze fabrieksmatige lettertypes. Er zit meer 'handschrift' in: je kunt de snelle polsbeweging van de kalligraaf bij wijze van spreken nog traceren, en dat verhoogt de dynamiek van de tekening. Een voorbeeld is te vinden in Keiji Nakazawa's *Barefoot Gen* - een getekend verslag van het bombardement op Hiroshima. In de Engelse vertaling wordt het woord *WHOOSH* gebruikt om de verwoestende schokgolf van de atoombom 'hoorbaar' te maken: het verschijnt te midden van een werveling van dakpannen en bakstenen. Maar in het Japanse origineel staat er 'go-go'. Dat klinkt niet alleen anders, het stáát ook anders. De woordjes versterken de compositie van de tekening.

Japanners gaan overigens nogal ver in hun onomatopeegebruik - ze passen ze zelfs toe als er van geluid geen sprake is: in zijn boek *Manga! Manga! The World of Japanese Comics* vertelt Frederick L. Schodt dat Japanners zelfs onomatopeeën hebben voor blozen, en voor het dwarrelen van een herfstblad.

Geneurie

Een tekening kan overigens ook volkomen onomatopeeloos zijn, en toch bepaalde dingen ten gehore brengen. In *Portraits crachés* ('Uitgespuugde portretten') van de Brusselse tekenares Dominique Goblet staat een verhaal over een moeder en haar dochtertje. De moeder is alcoholiste en nymfomane, en het kleine meisje doet hard haar best dat te negeren. Ze probeert haar paradijsje intact te houden. Goblet heeft een ontroerende manier gevonden om die pogingen van het meisje over te brengen. De donkere, morsige afbeeldingen van een oudere, dronken en hitsige vrouw worden omcirkeld door naïeve en onschuldige tekeningetjes van vogels, vissen, vruchten, auto's, televisies en andere alledaagse dingen. Als je die pagina's ziet, hóór je bijna het koppige neuriën van een kind dat koste wat het kost doof wil blijven voor de ellende van 'de grote mensen'.

Dat je zonder ook maar een woord te lezen geluiden zou kunnen ervaren, is voor sommigen misschien een gewaagde of onzinnige veronderstelling, maar iemand als de Belg Edgar P. Jacobs, de schepper van 'Blake & Mortimer', geloofde wel degelijk dat zijn lezers een soort 'innerlijk oor' hadden, en de Franse tekenaar Stanislas lijkt het met hem eens te zijn. In zijn boek *De avonturen van Hergé*, over het leven van de tekenaar van Kuifje, heeft hij een scène opgenomen over de Kuifje-verfilmingen. Er staat een jongetje op de filmset en Hergé vraagt aan hem wat hij van de verfilming vindt. Het jongetje vindt er niks aan, want: 'Haddock heeft niet dezelfde stem als in de albums!'

'Shrivel, crinkle, ack!'

Terwijl de meeste onomatopeeën alleen dienen om het beeld toe te lichten, zijn er ook die zelf toelichting behoeven. In een van de afleveringen van 'Dilbert', een kantoorstrip van Scott Adams die wereldwijd in 1900 kranten verschijnt, komt een enthousiaste man solliciteren. Hij heeft grootse plannen en wil de grootste hydro-elektrische dam ter wereld bouwen. Of een medicijn tegen astma uitvinden. 'Dat soort dingen doen we hier niet', zegt Dilbert tegen hem. 'Wat doen jullie dan?', vraagt de man. 'We zitten in hokjes', antwoordt Dilbert. Boven de sollicitant verschijnen de woorden 'Shrivel, crinkle, ack!' Dilbert legt het uit: 'Dat is het geluid van je stervende idealisme.'

Paddenstoel en dronkenlap ***Het nieuwe Groene Boekje*** **Taaladviesdienst**

Het Groene Boekje wordt vernieuwd: op 15 oktober verschijnt er een herziene uitgave. Alvast een overzicht van de belangrijkste wijzigingen.

Op 25 april was de *Woordenlijst Nederlandse taal*, oftewel het Groene Boekje, uitgebreid in het nieuws. Op die dag werd namelijk bekendgemaakt dat er eind oktober een nieuwe editie verschijnt, en dat de wijzigingsvoorstellen hiervoor - geformuleerd door de Werkgroep Spelling - zijn goedgekeurd door het Comité van Ministers van de Nederlandse Taalunie. Het nieuws werd in alle media kritisch besproken, maar verandert er nu echt zo veel?

Belangrijkste aanpassingen

Strikt genomen verandert er maar één ding aan de spellingregels die in 1995 zijn ingevoerd: de tussen-*n*-uitzondering voor samenstellingen van een diernaam en een plantkundige aanduiding vervalt. In plaats van *paardebloem*, *kattekruid* en *duivekervel* wordt het *paardenbloem*, *kattenkruid* en *duivenkervel*. Volgens de Taalunie gaat het hierbij om slechts vierentwintig woorden.

De overige spellingregels blijven intact. Woorden als *kerkenraad*, *zielenpoot* en *secondelang* veranderen dus niet. Het is vooral de bedoeling dat de spelling van de woorden onderling consequenter wordt (nu staat bijvoorbeeld *Februaristaking* met een hoofdletter in de Woordenlijst en *oktoberrevolutie* met een kleine).

Een greep uit de aanpassingen:

- Namen van bevolkingsgroepen krijgen een hoofdletter, ook als er geen land- of streeknaam is waarvan ze zijn afgeleid: *Azteek*, *Kelt*, *Eskimo*. Deze woorden hebben in het huidige Groene Boekje een kleine letter, omdat er niet zoiets bestaat als Aztekië of Keltenland. Een bijzonder geval is *jood/Jood*: er zal onderscheid worden gemaakt tussen *jood* als religieuze aanduiding ('aanhanger van het joodse geloof') en *Jood* als 'inwonernaam' ('iemand die tot het Joodse volk behoort').
- Er komen richtlijnen voor de schrijfwijze (los, aaneen of streepjes) van Engelse woordgroepen. Voorbeelden: *eye-opener* wordt *eyeopener*, *fullcolour* wordt *full colour*, *on line* wordt *online*.
- Enkele woorden die nu zonder tussen-*n* worden geschreven omdat ze als versteende samenstelling worden beschouwd, terwijl de afzonderlijke delen duidelijk herkenbaar zijn, krijgen wél een *n*. Voorzover bekend gaat het om *paddenstoel*, *dronkenman* en *dronkenlap*.
- Afleidingen van en samenstellingen met aardrijkskundige namen die uit meerdere woorden bestaan, behouden de spaties die in het grondwoord staan: *New Yorker*, *Costa Ricaans*, *Puerto Ricoreis* (of *Puerto Rico-reis*). Dergelijke woorden staan nu nog niet in de Woordenlijst.

De Woordenlijst van het Groene Boekje wordt uitgedund: enkele duizenden voor de hand liggende samenstellingen die geen spelling-probleem hebben, worden

geschrappt. Zo staan er in het huidige Groene Boekje 130 woorden die met *geld* beginnen; dat wordt teruggebracht tot ongeveer 30. Ook verouderde woorden worden geschrappt, zoals *aalgeer*, *diergelijk* en *haspelwerk*. Daar staat tegenover dat er een paar duizend woorden worden toegevoegd, waaronder nieuwe (leen)woorden en Surinaams- of Belgisch-Nederlandse woorden. Zie het kader voor enkele voorbeelden.

Woordenboeken

Ook andere woordenboeken en spellinggidsen brengen dit jaar of volgend jaar nieuwe edities uit. Kort na het Groene Boekje zal bijvoorbeeld de veertiende druk van de grote Van Dale verschijnen. De makers van de belangrijkste woordenboeken en spellingnaslagwerken hebben met de Nederlandse Taalunie overlegd, om te voorkomen dat er woorden zijn die bijvoorbeeld in Van Dale anders worden gespeld dan in het Groene Boekje. Dat is nu nog wel het geval: zo schrijft Van Dale al sinds 1995 *paardenbloem* en staan *voorzover* en *terzake* aaneen in het Groene Boekje, terwijl Van Dale bij beide woorden streng vermeldt: 'is geen samenstelling'.

Is het nu nodig om een nieuw exemplaar van het Groene Boekje aan te schaffen om op de hoogte te blijven van de spelling? Ja en nee. Aan de ene kant staan er veel nieuwe woorden in en is er flink gesleuteld aan de uitleg van de regels (te vinden in de Leidraad, voorin) en aan de inconsequenties en omissies in de Woordenlijst. Dat maakt het Groene Boekje waarschijnlijk een stuk gebruiksvriendelijker - en dat mocht ook wel. Maar wie toegang heeft tot internet, heeft het nieuwe boekje niet nodig: het Groene Boekje zal vanaf oktober ook online te raadplegen zijn. Overigens wordt de spelling volgens de nieuwe *Woordenlijst Nederlandse taal* pas op 1 augustus 2006 van kracht.

In het oktobernummer komen we uitvoeriger terug op de wijzigingen.

Nieuwe woorden

Enkele voorbeelden van nieuwe woorden die in het Groene Boekje zullen verschijnen (bron: www.taalunieversum.org).

Algemeen

antrax
e-mailen
gft-afval
i-bankieren
poldercultuur
sms'en

Vlaams

aanslagvoet
achterpoortje
basketten
brugpensioenleeftijd
onthaalouder
trein-tram-busdag

Surinaams

bacove
bakeljouw
dozeren
gomma
handknie
koep
okseltruitje
porknokker
schuier

Japans

bunraku
shiatsu
tsunami

Arabisch

bendir
boerka
feloeka/feloek
moellah/mollah
soenna

Hebreeuws/Jiddisch

bollebof
kaddisj
mezomme
sjammes

Zo meteen of later?

De reikwijdte van straks

Femke Simonis - Erasmushogeschool Brussel

Wanneer is 'straks' precies? Daar blijkt heel verschillend over te worden gedacht, zo blijkt uit de reacties op een oproep.

In het februari/maartnummer riep ik de lezers van *Onze Taal* op mij te laten weten hoe ver *straks* voor hun gevoel naar de toekomst en/of het verleden verwijst. Zo'n honderddertig lezers uit Nederland en gelukkig ook uit Vlaanderen reageerden met korte of lange beschouwingen over het gebruik van *straks* in verschillende contexten. Heel wat reacties bevatten leuke anekdotes over de misverstanden die de verschillende nuances van het begrip *straks* in bepaalde situaties oproepen.

Straks in de Scandinavische talen

Veel lezers wezen op de betekenis van *straks* in het Noors, Zweeds en Deens, namelijk: 'direct, meteen, onmiddellijk'. Een echte 'valse vriend' dus. Dat hebben heel wat lezers tot hun schade en schande ondervonden. Zie de volgende anekdote.

Gevraagd of ik mee aan tafel wilde schuiven, antwoordde deze Hollander: 'Jag kommer strax.' En ik verscheen zo'n stief kwartiertje later. Een wat ijzige, geïrriteerde ontvangst was mijn deel. Zeggen dat je eraan komt en dan het gezelschap een kwartier laten wachten, is in Zweden even onfatsoenlijk als in Nederland. Toen duidelijk werd dat een taalverschil de oorzaak was van het misverstand, werd mij alles vergeven. Zo weet een aantal Zweden nu dat ze nog even geduld moeten hebben als een Nederlander 'straks/strax' zegt.

De nabije toekomst

Over de reikwijdte van *straks* in de nabije toekomst lopen de meningen sterk uiteen, van gemiddeld een kwartier tot vier uur, maar bijna iedereen is het erover eens dat *straks* valt binnen het dagdeel waarin je het gebruikt. Als iemand 's morgens 'Tot straks' zegt, dan bedoelt hij 'tot niet later dan het einde van de morgen'. Anders zeg je: 'Tot vanmiddag' of 'Tot vanavond.' Toch blijft *straks* voor velen een rekbaar begrip, dat tot misverstanden kan leiden. Vooral kinderen hebben er moeite mee.

Ik zit rustig te lezen als mijn zoontje vraagt: 'Pap, mag ik een ijsje?' 'Straks, Jesse.' Een kwartier later is hij terug. 'Pap, mag ik nu een ijsje?' 'Straks, Jesse.' Hij slaakt een diepe zucht. 'Maar pap, jouw straks duurt veel langer dan mijn straks.'

Uit het voorbeeld blijkt al een beetje dat *straks* ook gebruikt kan worden om je snel en gemakkelijk ergens van af te maken of om iets uit te stellen tot je er wel zin in of tijd voor hebt. In dat laatste geval kan er ook een onderton van irritatie in zitten: 'Nee, nu niet. Straks!'

De langere termijn

Straks kan ook verwijzen naar een onbepaalde toekomst, zoals in ‘Straks komen hier nieuwe huizen te staan.’ Iets meer bepaald kan ook: ‘Als ik straks met pensioen ben’, ‘Straks, als je groot bent’, ‘Als straks blijkt dat vwo voor hem te hoog gegrepen is.’ Of in een gedicht van Wilbert Friederichs dat vooruitblik op de dood: ‘Straks ga ik weer terug naar waar de aanvang net is als het eind.’

Het verschil tussen deze ‘verre’ betekenis en de eerdergenoemde ‘nabije’ betekenis kan tot misverstanden leiden. Dat blijkt ook wel uit de ingestuurde anekdotes, die vaak een situatie met kinderen beschrijven.

Toen ik zeven was en tussen de middag even naar huis kwam, hoorde ik mijn buurvrouw over mijn zusje van drie zeggen: ‘Dus zij gaat straks ook naar school?’ Mijn moeder beaamde dat. Ik begreep er niets van. Ik ging om halftwee weer naar school, en mijn zusje was toch veel te klein! Mijn moeder legde me uit: ‘Ze bedoelt: straks, als ze vier is.’ Het was prachtig zomerweer en ik legde een paar pas gewassen truien te drogen op het gras. Mijn Spaanse buurvrouw keek toe over de haag. ‘Zo, die kan ik straks weer aan’, zei ik. ‘Straks?’, riep ze verbaasd. ‘Het is toch veel te warm!’ Terwijl ik bedoelde: later dit jaar, in de herfst of de winter.

De meeste moedertaalsprekers zullen geen moeite hebben met de interpretatie van *straks* in deze specifieke gebruikssituatie, omdat ze het in de juiste context weten te plaatsen.

Het verleden

In mijn oproep gaf ik een voorbeeld van *straks* als verwijzing naar het verleden: ‘Dat heb ik je straks toch al gezegd!’ Vooral lezers uit de Randstad meldden dat ze *straks* nooit gebruiken om naar het verleden te verwijzen, hoewel sommigen daar toch weer aan beginnen te twijfelen als ze er langer over nadenken. Maar, zo voegen ze eraan toe, dan zouden ze toch eerder *daarstraks* gebruiken. Overigens geldt voor de reikwijdte van *straks* in het verleden hetzelfde als voor *straks* in de nabije toekomst: niet verder dan de grens met het dagdeel ervoor.

Opvallend zijn een aantal reacties uit Midden-Nederland en Noord-Brabant. Daar wordt als verwijzing naar het verleden vaak *toenstrak(s)* of *toestrak(s)* gebruikt. Ik heb deze woorden eens ingevoerd in Google. Dat leverde 1050 treffers voor *toenstraks* en 390 voor *toestraks*, tegenover maar liefst 16.200 voor *daarstraks*.

Geen regionale variatie

Het bereik dat mensen toekennen aan het begrip *straks* blijkt niet streekgebonden, want de reacties uit de diverse regio's zijn vaak heel uiteenlopend. Zelfs binnen hetzelfde gezin blijken er soms verschillende interpretaties te zijn. Dat geldt voor zowel Nederland als Vlaanderen. De Vlamingen kennen wel nog twee in Nederland onbekende varianten van *straks*: *seffens* en *subiet*. *Subiet* (‘dadelijk, zo meteen’) heeft daarbij een kleiner bereik dan *seffens*, waarvan het

gebruik volledig samenvalt met dat van *straks*, in alle hierboven beschreven contexten.

Illustratie: Hein de Kort

En verder zagen we al dat de meeste lezers uit de Randstad zeggen *straks* nooit te gebruiken om naar het verleden te verwijzen. Maar misschien denken ze daar straks wel anders over! Of strakjes, zoals sommigen verkiezen.

Straks als waarschuwing

Een heel apart gebruik van *straks*, ten slotte, komt voor in verwijzingen naar een situatie ergens in een onbepaalde toekomst, waarin een waarschuwing, verwijt of dreiging doorklinkt, al dan niet in ironische zin.

- Straks moeten we zelfs voor het bezit van een cavia een vergunning hebben.
- Pas op met dat mes! Straks snij je je nog in je vingers!
- Straks heb ik het nog gedaan!
- Straks zwemt hij nog naar Engeland!

Straks door de eeuwen heen

Straks is afgeleid van *strak* in de betekenis 'rechtstreeks'. Volgens het *Woordenboek der Nederlansche Taal* (WNT) is de oudste betekenis van *straks*, dat voor het eerst is aangetroffen in 1597, 'aanstonds, dadelijk, onverwijld'. Die betekenis werd steeds ruimer. Eerst werd het 'vervolgens' en daarna 'spoedig, maar niet dadelijk'. Al vroeg in de zeventiende eeuw werd *straks* ook gebruikt om naar het verleden te verwijzen. Hoewel de naslagwerken het niet vermelden, is die betekenis misschien zelfs wel dominant geweest, want in een aflevering van *Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn* uit 1853 wordt een brief beantwoord van iemand die beweert dat het gebruik van het woord *straks* voor een situatie in de toekomst niet correct zou zijn, omdat het betrekking heeft op het verleden.

Het tijdstip waar *straks* naar verwijst, is door de eeuwen heen dus steeds verder in de toekomst (of in het verleden) komen te liggen, maar de laatste jaren is er weer een tegengestelde beweging merkbaar. In zijn boek *Tot straks, na de reclame!* (1994) signaleert Marcel Lemmens tot zijn verbazing dat *straks* in sommige gevallen opeens 'een kwestie van enkele minuten' blijkt te zijn.

Iktionaire

Ruw

Jan Kuitenbrouwer

De Volkskrant van 29 april: 'Behalve wethouder Frits Huffnagel blijkt ook Gonny van Oudenallen, fractievoorzitter en enig raadslid van Mokum Mobiel, te "ruw" te hebben

gedeclareerd. Dit heeft de gemeentelijke accountantsdienst van Amsterdam donderdag bekendgemaakt.'

Ruw declareren.

Bij de persafdeling van de gemeentelijke accountantsdienst werkt een liefhebber van vroeg-twintigste-eeuwse surrealistische poëzie, die deze vondst wel móést gebruiken. Paul Éluard zou jaloers zijn geweest:

Hij kuste tot achter de komma,
haar lach was naar boven afgerond.
Hij begrootte teder,
maar declareerde ruw.
Blozend sloeg de extra nul haar blik
neer.

De hulpeloosheid van de dommekracht, dat is het eigenlijk. Er is geen opzet in het spel, slechts onvermogen. Lenny, uit John Steinbecks *Of Mice and Men*, met dat tere muisje tussen zijn enorme handen.

Frits en Gonny, ze hebben het allebei. Ze doen hun best, maar ze missen nu eenmaal die fijne motoriek. Laatst stootte Frits per ongeluk een hele dienst om. Gonny smijt met ambtenaren. Dikteert brieven vanaf de wc. Geen idee, ja, hoe rúíg dat overkomt. Of zoals ze de voorzittershamer hanteren. Dat je denkt: moet dat nu zo? Ja en dus dat ruwe declareren. Ik bedoel, zo'n Cohen, zoals die declareert, dat is fors, dat is stévig, maar nooit ruw, en dat is net het verschil.

De vermomde cijfers zwegen zwart
op wit
zij waren ruw berekend, maar blank
van pit.

De taal van de dichter

Poëzie is een heel bijzondere vorm van taalgebruik. De tekstregels zijn korter dan normaal, en de woorden staan soms in een rare volgorde. Maar dat is niet alles. Dichters leggen ook ongewone betekenisverbanden tussen woorden, en ze besteden veel aandacht aan de klank. De volgende twee artikelen presenteren opmerkelijk onderzoek naar deze twee kanten van de dichterlijke taal.

Dichters in het lab

Verwerkt het dichtersbrein de woorden anders?

R. Harald Baayen, Robert Schreuder en Kerstin Mauth - Radboud Universiteit Nijmegen en Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek

Zijn dichters anders dan gewone mensen? Zien ze meer in alledaagse woorden? Een aantal hedendaagse dichters toog naar Nijmegen om zich aan een onderzoek te onderwerpen.

In een gewone, informerende tekst is eenduidigheid van groot belang, maar in poëzie ligt dat anders. Dichters profiteren juist graag van de meerdere betekenissen die woorden soms hebben. Wie duidelijk wil maken dat hij zijn zoon op het ijs tilt, zal waarschijnlijk niet zo gauw zeggen dat hij hem 'op sterk water zet', zoals Victor Vroomkoning deed in zijn gedicht 'Proef', uit 1987.

Dichters gebruiken de taal dus anders dan nietdichters. Laat die dichterlijke omgang met woorden ook zijn sporen na in het brein van de dichter? Kunnen dichters zich meer voorstellen bij allerlei dagelijkse woorden? Leggen ze andere verbanden? Zijn ze in dit opzicht anders dan gewone mensen? Drie experimenten, uitgevoerd in samenwerking met Pim Franssen en Liesbeth Eugelink van theater Lux in Nijmegen, brachten enkele opmerkelijke verschillen tussen dichters en niet-dichters aan het licht.

Branding van vuur?

In het gedicht 'De soldaat en de zee' van Martinus Nijhoff (1894-1953) is sprake van 'brandend getij'. Hoe kwam Nijhoff op die ongebruikelijke combinatie? Moest hij bij dat 'getij' denken aan de branding, de bewegingen die golven maken bij het naderen van de kust? Riep *branding* bij hem vervolgens het werkwoord *branden* op? En is dit nu typisch de gedachtegang van een dichter? Ons eerste experiment was bedoeld om daar meer inzicht in te krijgen. Via internet legden we twaalf Nederlandse dichters een aantal woordparen voor met het verzoek om op een zevenpuntsschaal aan te geven hoezeer die qua betekenis op elkaar lijken. De deelnemende dichters waren Mark Boog, Anneke Brassinga, Tsead Bruinja, Arjen Duinker, Anna Enquist, Piet Gerbrandy, Lucas Hüsgen, Rutger Kopland, Marc Kregting, Erik Menkveld, Simon Vinkenoog en Elly de Waard. Twee van de aangeboden woordparen zijn *branding - zee* en *branding - vuur*. *Branding en zee* hebben iets met elkaar te maken, maar *branding en vuur* niet. De vraag was of dichters de betekenisrelatie tussen *branding* en *vuur* anders zouden beoordelen dan niet-dichters.

Daarom legden we de woordparen ook voor aan een controlegroep: een groot aantal niet als dichter bekend staande vrijwilligers. Zowel de dichters als de niet-dichters beoordeelden paren als *branding - zee* als het meest op elkaar lijkend, en vonden dat de woorden uit controleparen als *schuchter - zee* en *schuchter - vuur* het minst met elkaar te maken hadden. Interessant is dat paren als *branding - vuur* door beide groepen een tussenpositie kregen toegewezen. Hun overeenkomst in betekenis werd lager ingeschaald dan die van *branding - zee*, maar hoger dan die voor *schuchter - zee* of *schuchter - vuur*. Blijkbaar worden woorden als *branding* ontleed in *brand* en *ing*, en geeft het grondwoord *brand* toch het gevoel dat er een zekere betekenisrelatie is met *vuur*.

Bedenktijd

Behalve overeenkomsten waren er ook opmerkelijke verschillen tussen de dichters en de niet-dichters. De dichters kwamen bij alle woordparen tot hogere inschalingen dan niet-dichters - dat wil zeggen dat zij meer betekenisverbanden bespeurden. Verder dachten de dichters bij alle woorden veel langer na dan de niet-dichters; extra veel bedenktijd hadden ze nodig bij woordparen als *branding - vuur*. Dit zijn de woordparen waarin de dichters en niet-dichters blijkens hun inschalingen toch nog een zeker betekenisverband zagen. Echter, de bedenktijden geven aan dat de dichters zich nog meer dan de niet-dichters bewust waren van de betekenisrelatie tussen *brand* (in *bran-*

ding) en *vuur*. Hun oordeel over de betekenisrelatie was vergelijkbaar met dat van de niet-dichters, maar ze hadden duidelijk meer moeite om de verleiding te weerstaan hier een (nog) hogere inschaling te geven.

Illustratie: Matthias Giesen

Tijdsdruk

Voor het tweede experiment vroegen we onze proefpersonen naar ons laboratorium te komen op het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek in Nijmegen. Veertien dichters deden eraan mee: Robert Anker, Benno Barnard, Tsead Bruinja, Anna Enquist, Piet Gerbrandy, Elma van Haren, Lucas Hüsgen, Rutger Kopland, Marc Kregting, K. Michel, Hagar Peeters, Ilya Leonard Pfeijffer, Simon Vinkenoog en Elly de Waard. Daarnaast onderwierpen negentien niet-dichters zich aan het experiment. De proefpersonen kregen dezelfde woordparen te zien als in het eerste experiment, maar nu onder tijdsdruk. Het eerste woord van een paar, de zogenoemde 'prime' (*branding* of *schuchter*), werd heel kort aangeboden (0,15 of 0,5 seconden), het tweede woord (*zee*, *vuur*), de zogenoemde 'target', bleef maximaal 1,5 seconden op het scherm staan. We vroegen proefpersonen zo snel en precies mogelijk en binnen 2 seconden met een druk op de knop kenbaar te maken of het targetwoord een bestaand Nederlands woord is. We hadden in dit experiment namelijk ook woordparen opgenomen met als target een mogelijk maar niet echt bestaand woord, zoals *alf* en *flemp*. Het enige doel van deze woordparen was de proefpersonen te dwingen goed na te denken over de betekenis van de target alvorens hun antwoord te geven.

Morfologische familieleden

Net als in het eerste experiment dachten de dichters ook ditmaal veel langer na dan de niet-dichters. Maar er was ook een ander verschil. Een targetwoord als *vuur* komt in allerlei andere woorden voor, denk aan *vuurdoop*, *vuurtje*, *aanvuren*, *vuurgloed* en *vuurdoorn*. Deze woorden worden 'morfologische familieleden' van *vuur* genoemd. Uit eerder onderzoek weten we dat woorden sneller verwerkt worden naarmate ze meer van zulke morfologische familieleden hebben. Nu dachten we dat dichters, als woordspecialisten, grotere morfologische families zouden kennen en daarom hadden we voorspeld dat dichters in dit experiment sneller zouden reageren. Tot onze verbazing bleek het omgekeerde het geval te zijn. Zowel de dichters als de niet-dichters hadden baat bij een grotere morfologische familie, maar de niet-dichters profiteerden er meer van dan de dichters.

Zitten er in het geheugen van de dichter dan minder verbindingen tussen woorden, in plaats van meer? Dat lijkt ons onwaarschijnlijk, ook al omdat de dichters in het eerste experiment hogere inschalingen gaven. Wij denken dat er iets anders aan de hand is: de dichter heeft veel meer verbindingen tussen woorden in zijn geheugen dan de niet-dichter, en daardoor kijkt hij veel minder op van een woord met een grote morfologische familie. Het gevolg: de niet-dichter heeft meer voordeel van een grote familie dan de dichter.

Rijm

Welke rol speelt de vorm van woorden bij dit alles? Om daarachter te komen vroegen we dezelfde proefpersonen nogmaals om zo snel mogelijk met een druk op de knop aan te geven of twee woorden betekenisverwantschap hebben. Alleen kregen ze nu woordparen te zien die niet alleen qua betekenis meer of minder op elkaar leken, maar die ook al dan niet rijmden. Voorbeelden: *been* - *teen* (rijmend, verwante betekenis), *schaak* - *smaak* (rijmend, geen verwante betekenis), *sap* - *soep* (niet-rijmend, verwante betekenis) en *ship* - *schub* (niet-rijmend, geen verwante betekenis). Beïnvloedt rijm de beoordeling van betekenisverwantschap tussen woorden? We vermoedden vooraf dat in rijmende woordparen makkelijker een betekenisovereenkomst wordt gezien dan in niet-rijmende. Ook hadden we verwacht dat de dichters meer last van deze tegenstrijdige informatie (bijvoorbeeld geen betekenisverwantschap maar wel rijm) zouden hebben dan de niet-dichters, omdat dichters nu eenmaal gevoeliger zijn voor rijm.

Foto: Theo van Zwam/De Gelderlander

Maar er bleek iets anders. De dichters hadden bij de beoordeling van de betekenis juist minder last van het rijm. Hoe zou dat komen? Misschien doordat de dichters in onze steekproef doorgaans zeer spaarzaam met rijm omgaan. Misschien is rijm voor hen wel veel minder belangrijk dan voor de niet-dichtende leek, die van bijvoorbeeld een sinterklaasgedicht wel verwacht dat het rijmt.

Dichters zien meer betekenisverbanden tussen woorden dan niet-dichters, en ze hebben ook meer de neiging op zoek te gaan naar die overeenkomsten, maar ze laten zich daarbij minder beïnvloeden door vormovereenkomsten tussen de voorgeschotelde woorden (zoals rijm) en door betekenisrelaties op grond van de woordbouw - dat zijn de belangrijkste uitkomsten van ons onderzoek. Het is misschien wel opmerkelijk dat deze verschillen konden worden vastgesteld zonder ook maar een enkel gedicht te gebruiken. Het dichtersbrein verwerkt ook alledaagse woorden anders.

‘Oh oor o hoor’***Hoe Lucebert muziek maakte van taal*****Marc van Oostendorp**

De dichter Lucebert dankt zijn reputatie voor een groot deel aan de muzikaliteit van zijn werk, die vooral doorklonk in zijn eigen voordracht. Waarin zit 'm die welluidendheid precies? Met een hedendaagse computer kan het begin van een antwoord worden gevonden.

Veel regels in de *Verzamelde gedichten* van Lucebert (1924-1994) zijn moeilijk in je eigen woorden na te vertellen: ‘allen die zonder licht leven / de in ijzeren longen gevangen libellen / hebben van hard stenen horloges / de kracht en de snelheid’. Het is een raadsel wat het betekent, maar het snijdt door merg en been. En nog mooier zijn zulke woorden in de voordracht van de dichter zelf, zoals te horen is op de cd *Herfst der muziek*.

Waar komt dat door? De wetenschap heeft daar nog geen antwoord op, al is over weinig twintigste eeuwse Nederlandse dichters zo uitvoerig geschreven als over Lucebert, en al wordt zijn muzikaliteit vaak geroemd. Een ‘luisterdichter’ noemt de Amsterdamse hoogleraar Thomas Vaessens hem, en hij citeert regels als ‘mijn gedichten zijn gevormd / door mijn gehoor’ en ‘oh oor o hoor’. ‘Als Lucebert zijn gedichten voorlas,’ schrijft de essayist Rudy Kousbroek, ‘hielden de klokken op met tikken.’ Maar het raadsel waarom zo veel onbegrijpelijk toch zo mooi kan zijn, is nog lang niet ontsluitend.

Gummikoker

In de jaren vijftig deed de neerlandicus Paul van Caspel een origineel onderzoek. Anders dan zijn collega-literatuurwetenschappers bestudeerde hij niet Luceberts teksten. In plaats daarvan onderwierp hij hem en andere ‘experimentele’ dichters, zoals Remco Campert en Gerrit Kouwenaar, aan proefjes in een fonetisch laboratorium. Van Caspel meende dat de zogenoemde Vijftigers lichamelijke poëzie schreven, waarin je de eigenaardigheden van hun lichaam kon terughoren. Zo hees hij hen in een gummikoker om hun ademhaling te meten en deze te vergelijken met de gemiddelde lengte van hun versregels. Ook liet hij hen gedichten voordragen om ondertussen op een ‘roetband’ - een papieren strook waarop een machine met roet geluidssignalen registreerde - de toonhoogte van hun stem vast te stellen en sloot hij hen op in een stille kamer waar ze alle woorden die in enkele minuten in hen opkwamen moesten zeggen om hun ‘oorspronkelijkheid’ objectief te kunnen bepalen.

Van Caspel schreef een boek over de resultaten van zijn onderzoek, *Experimenten op experimentelen* (Uitgeverij Holland, 1955), maar veel inzicht in de poëzie leverde zijn gesjouw met ‘kathodestraaloscillografen’ en ‘gordelpneumografen’ niet op. Misschien heeft zijn onderzoek om die reden lange tijd geen vervolg gekregen; bovendien zijn veel letterkundig onderzoekers meer op de persoon van de auteur of de inhoud van de tekst gericht dan op de klank.

Inmiddels zijn in een doorsnee-laptopcomputer geavanceerdere technieken verwerkt dan in het professionele laboratorium dat de onderzoeker vijftig jaar geleden ter beschikking stond. Het is tijd voor een nieuwe poging: hoe kan taal muziek maken? Wie Luceberts voordracht nauwkeurig beluistert, merkt

*Onder de medeklinkers zijn bij Lucebert onder andere de n, m en v favoriet
- dat zijn klanken die je gemakkelijk lang aan kunt houden: [mmmmm].*

hoe nauwkeurig de dichter elke medeklinker uitspreekt. Niets laat hij weg - zelfs niet de slot-*n* in *allen*, *leven*, *longen* en *libellen*, terwijl je dat vanwege zijn licht Amsterdamse accent wel zou verwachten. Wie nog nauwkeuriger luistert, hoort bovendien hoe langgerekt die medeklinkers zijn, vaak langer dan de klinkers waar ze omheen staan.

Fonetisch schrift

De Vijftigers zetten zich af tegen de vooroorlogse poëzie die gebruikmaakte van geijkte middelen om een gedicht welluidend te maken, zoals een regelmatige afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen - het metrum. Nu wordt de klemtoon van een woord vooral hoorbaar in de klinkers: een beklemtoonde lettergreep heeft een klinker die langer

is en luider en hoger klinkt. De muzikaliteit van eerdere gedichten was dus voor een belangrijk deel een kwestie van klinkers. Ik denk dat Luceberts welluidendheid juist gedragen werd door zijn medeklinkers.

Lucebert (1924-1994).

Foto: Chris van Houts

Om die gedachte hard te maken, zetten we de computer in. Op internet staan twee van Luceberts vroegste bundels in hun geheel als digitale bestanden (zie het kader 'Zelf experimenteren', op de volgende bladzijde). We kunnen ze gebruiken als een steekproef van Luceberts poëzie om klinkers en medeklinkers te tellen. Daarvoor moeten die teksten eerst worden omgezet in een fonetisch schrift - de twee letters *ch* in *licht* staan voor één *g*-klank en om die laatste is het ons te doen - maar dat kan de computer automatisch met behulp van een grote databank met miljoenen Nederlandse woorden die ook al op internet te vinden is. Nadat dit eenmaal gedaan is, kunnen we gaan tellen hoe vaak iedere klinker en medeklinker voorkomt, en dit vergelijken met het gewone Nederlands.

Slaap

Nu blijkt er iets opmerkelijks. Onder de medeklinkers zijn bij Lucebert onder andere de *n*, *m* en *v* favoriet - dat zijn klanken die je gemakkelijk lang aan kunt houden: [mmmmm]. Medeklinkers die je niet zo makkelijk lang kunt aanhouden, zoals de *p* en de *k*, komen bij Lucebert juist minder voor dan in de dagelijkse omgangstaal. Bij klinkers zien we het omgekeerde: relatief korte klinkers als [è] en [ò] (van *Let* en *lot*) gebruikt de dichter vaker, en relatief lange klinkers als [oo] en [aa] (van *loot* en *laat*) minder vaak. Rekenkundig lijkt Lucebert dus inderdaad te streven naar langere medeklinkers en kortere klinkers.

Ook de opnamen zelf kunnen we preciezer bekijken. Op internet zijn computerprogramma's te vinden waarmee wetenschappers spraaksignalen bestuderen. Het woord *slaap*, uitgesproken door een vrouw van 28, ziet er bijvoorbeeld zo uit als het in zo'n programma geanalyseerd wordt:

De golfvorm bovenaan geeft de relatieve luidheid aan; eronder is het woord verdeeld in de vier klanken *s*, *l*, *aa* en *p*. Duidelijk is te zien dat de klinker *aa* veel luider is dan de overige klanken. Verder duren de *s*, de *aa* en de *p* alle drie ongeveer even lang, en is de *l* een stuk korter dan de andere klanken.

Op de cd *Herfst der muziek* staan drie opnamen van het gedicht 'er is alles in de wereld het is alles'. Lucebert heeft dat gedicht in de jaren tachtig twee keer in de studio opgenomen en een keer op een podium. Het eerste wat opvalt bij het meten van de relatieve lengtes, is hoe consequent hij in zijn voordracht was. Wie op een podium voor een zaal met mensen staat, spreekt vanzelf wat langzamer dan wie alleen voor een studiomicrofoon zit, en daarin was Lucebert geen uitzondering. Maar de versnellingen en de vertragingen die de dichter in zijn spraak aanbracht, waren steeds tot in detail hetzelfde.

Die opnamen kunnen we ook weer in de computer stoppen om het geluidssignaal te bekijken. Het laatste woord van het gedicht luidt *slaap* en ziet er voor een van de opnamen zo uit:

Ineens is het niet meer de *aa*-klank die het luidst is: de meter slaat veel verder uit bij de *s*. Bovendien duren de *s* en de *p* een stuk langer dan de klinker, die zelfs nauwelijks langer is dan de *l*. Het aandeel van de medeklinkers is in dit woord dus veel groter dan in het 'gewone' Nederlands. Wat, tot slot, ook nog opvalt, is dat in de grafiek bovenin bij Lucebert aan het eind van de *p* een duidelijkere uitslag te zien is: ook de slotklank laat hij duidelijk horen.

Lucebert

Lubertus Swaanswijk (1924-1994) was een dubbeltalent dat onder het pseudoniem Lucebert als beeldend kunstenaar en als dichter beroemd werd. De dichter zelf sprak zijn naam uit als [loetsjebert]: *luce* is een Italiaans woord voor 'licht', zoals *bert* daar een Germaans woord voor is.

Zijn dichtwerk valt onder te verdelen in twee perioden: in de jaren vijftig verschenen onder andere de bundels *Triangel in de jungle* (1951), *Apocrief/De analphabetische naam* (1952), *Van de afgrond en de luchtmens* (1953) en *Val voor vliegengod* (1959). Daarna publiceerde Lucebert lange tijd geen nieuwe poëzie meer, tot in 1981 de bundel *Oogsten in de dwaaltuin* verscheen. Tot aan zijn dood publiceerde hij vervolgens nog enkele bundels. Het meeste dichtwerk is samengebracht in *Verzamelde gedichten* (De Bezige Bij, 2003); op de cd *Herfst der muziek* (De Bezige Bij, 2003) staan opnamen. Kort proza is verzameld in *Kalm aan kinderen, er komt nog wat bij* (De Prom, 2004). De dichter kreeg voor zijn gehele oeuvre in 1965 de Constantijn Huygensprijs, in 1967 de P.C. Hooftprijs, en in 1983 de Nederlands-Belgische Prijs der Nederlandse letteren.

Aftelrijmpjes

Ik heb het voorbeeld *slaap* gekozen omdat het extreem is en daardoor duidelijk, maar het illustreert wel een algemener beeld: Luceberts medeklinkers zijn langer dan die van andere sprekers. In andere

opnames blijkt hij daar subtiel gebruik van te maken. Het gedicht 'horror' begint bijvoorbeeld met een regel die een duidelijk metrum heeft:

savonds gaat heer horror uit

Er zijn veel regels met zo'n patroon: een beklemtoonde lettergreep gevolgd door een onbeklemtoonde, gevolgd door weer een beklemtoonde, enzovoort. In totaal staan in zulke regels vier beklemtoonde lettergrepen en vier onbeklemtoonde: pá-dam pá-dam pá-dam pá-dam. Veel kinderliedjes en aftelrijmpjes hebben zo'n zelfde dreun: 'Schipper mag ik overvaren?', 'Boer wat zeg je van mijn kippen?', 'Schuitje varen, theetje drinken'.

Op papier ontbreekt er aan de regel van Lucebert een lettergreep: het eindigt op het beklemtoonde *uit*. Maar in de opname blijkt iets anders: de dichter spreekt de slot-*t* heel precies en duidelijk hoorbaar uit, en last tussen de *ui* en deze medeklinker zelfs een korte pauze in, zodat de medeklinker precies klinkt op de plaats van de laatste *dam* in *pá-dam*: 'sá-vonds gáát-heer hór-ror úí-t'.

Heeft Lucebert beseft dat hij zijn medeklinkers zo'n prominente plaats gaf? We kunnen het hem niet meer vragen. Wel weten we in ieder geval dat ook nietdichters kunnen verschillen in de gemiddelde lengte die ze aan klinkers en medeklinkers geven - oud-premier Lubbers maakt bijvoorbeeld zijn medeklinkers langer dan de meeste andere mensen. Waarom de ene persoon dat doet en de andere niet, is onbekend; het lijkt een toevallige eigenschap te zijn van individuen. Misschien maakte Lucebert onbewust gebruik van zijn eigenaardigheid om zijn gedichten een eigen toon te geven. Dat was immers indertijd ook de gedachte van Paul van Caspel.

Hebben we het raadsel van Luceberts muzikaliteit hiermee ontsluit? Het is niet waarschijnlijk dat iemand die besluit voortaan extra aandacht aan zijn medeklinkers te besteden, onmiddellijk even indrukwekkend dicht. Bovendien: waarom lang en nauwkeurig uitgesproken medeklinkers zo'n effect zouden hebben op de lezer, dat blijft ook na alle metingen even raadselachtig als Luceberts gedichten.

Zelf experimenteren

Voor het in dit artikel beschreven onderzoekje is, afgezien van de cd *Herfst der muziek* (Bezige Bij, 2003), alleen gebruikgemaakt van hulpmiddelen die gratis via internet kunnen worden gedownload. De teksten van de bundels van Lucebert komen van www.dbnl.org. Ze kunnen automatisch in fonetisch schrift worden omgezet met behulp van de woordenlijsten op de website Celex, al is hier wel enig taalkundig en computerkundig inzicht voor nodig (www.ru.nl/celex).

De fonetische analyses zijn uitgevoerd met behulp van het programma *Praat* (www.praat.org). Dit programma, het populairste dat er wereldwijd is voor fonetische analyses, is gemaakt door de Nederlandse fonetici Paul Boersma en David Weenink en wordt door hen ook gratis ter beschikking gesteld.

Taaltest Taaladviesdienst

A. Test uw spelling-kennis

1.
 - a. abacadabra
 - b. abakadabra
 - c. abracadabra
 - d. abrakadabra

2.
 - a. a.s. maandag
 - b. as. maandag
 - c. as maandag

3.
 - a. fisiologisch
 - b. fisyologisch
 - c. fysiologisch

4.
 - a. jijen en jouen
 - b. jijen-en-jouen
 - c. jijen en jouwen
 - d. jijen-en-jouwen

5.
 - a. manevreren
 - b. manoevreren
 - c. manoevreren
 - d. manouvren

6.
 - a. Y-splitsing
 - b. y-splitsing
 - c. ysplitsing

B. Vergroot uw woordenschat

1. *belgitude*
 - a. Belgische mentaliteit
 - b. oude breedtegraad
 - c. plagerij

2. *efelide*
 - a. dichtvorm
 - b. eencellige
 - c. zomersproet

3. *fermate*
 - a. rustpunt in muziek
 - b. slot
 - c. woonboerderij

4. *zopilote*
 - a. Mexicaan
 - b. stinkvogel
 - c. volgelingen

C. Zoek de fouten

1. Vanover heel de wereld komen hordes touristen af op de pittoresque Hollandse stad die de bakermat van het Delfts blauw is.
2. Een heel ander verhaal is de Antwerpse diamanten industrie, traditioneel een bolwerk van chassidische joden, waar het gewone publiek vanwege veiligheidsredenen tenauwernood toegang tot heeft.

D. Extra

Van welke woorden verandert binnenkort de spelling?

jood

kattekruid

pannenkoek

De antwoorden vindt u op pagina 179 van dit nummer.

Geschiedenis op straat

Peperstraat

Riemer Reinsma

Het komt niet vaak voor dat de betekenis van een straatnaam wisselt naar gelang van de plaats waar hij voorkomt. Een mooi voorbeeld van een straat waarbij dat wél het geval is, is de Peperstraat. Er zijn niet minder dan 61 Peperstraten in Nederland en ze komen in alle provincies voor, al is de 'dichtheid' zeer verschillend.

Zo heeft Zaandam een Peperstraat. Volgens F. Mars (in zijn *Zaandams straatnamen verklaard*, 1960) gaat het hier om een verbastering van *Pijperstraat*. Immers, zo schrijft de auteur: 'In andere steden gaat de woordafleiding in deze richting en dan zou het een straat met veel vrolijk vertier zijn geweest.' Maar het is volstrekt onduidelijk welke steden Mars bedoelt. Zeker, er zijn in Nederland elf plaatsen met een Pijperstraat, maar in geen daarvan bestaat er een aantoonbaar verband met... ja, met wat eigenlijk? Met *pijpen* 'op een fluit spelen' of met...? Inderdaad, dat andere. De schrijver meldt namelijk dat de Zaanse Peperstraat in de zeventiende eeuw Rosemarijnsteeg heette, en die laatste naam 'houdt in veel plaatsen ook verband met de betekenis van "oord des vermaaks" en wel in zeer lichte zin' - vermoedelijk bedoelt de schrijver hier erotische genoegens. Maar ook dit tweede argument overtuigt niet: het is nooit bewezen dat de naam Rozemarijnstraat, waar dan ook in Nederland, op de aanwezigheid van prostituees duidde, zoals we in mei 2003 in deze rubriek al zagen. In werkelijkheid zal de Zaanse straat zijn genoemd naar de specerij. Niet voor niets heeft de grootste grutter des lands hier (nog) zijn hoofdzetel.

Mattenbies heet ook wel 'peper'.

Foto: Paul Busselen

Geneeskrachtig kruid

Zekerheid hebben we wél over enkele andere Peperstraten in Noord-Holland. J.A. Wiersma schrijft in *De naam van onze straat* (1987) dat de Amsterdamse Peperstraat - niet ver van de Foeliestraat, ook een oude naam - is genoemd 'naar de Peperwerf, die op de plaats van de huidige Peperstraat lag en behoorde bij de pakhuizen van de Oost-Indische Compagnie; daar lagen onder meer de aangevoerde specerijen opgeslagen'. En in Enkhuizen had de Peperstraat zijn naam te danken aan het feit dat er ooit een specerijenwinkel stond. In het boek *Historie van den oorspronck (...) der (...) koopstadt Enchuysen* (1660) staat bij het jaartal 1553 vermeld: 'De Peperstraet (...) kreegh dien naem, om dat daer een huijs in was, daer Neeringh in gedaen en de Peper verkocht worde.'

Minder duidelijk is de herkomst van de Peperstraat in Den Bosch. J.A.M. Roelands schrijft in zijn boek *Straat in, straat uit. Een wandeling door de oude binnenstad van 's-Hertogenbosch* (1984) dat de straat naar een perceel grond is genoemd dat vroeger De Pepers heette; dat was al voordat de Sint-Janskathedraal gebouwd werd. De bevolking, aldus Roelands, noemde dat stuk grond ook Peperwei of Peperkamp, en deze veldnamen zouden op hun beurt zijn genoemd naar het 'pepercruut', een - volgens Roelands - geneeskrachtig kruid dat hier veel voorkwam.

Interessanter is wat Roelands daarná schrijft: 'Nog in de vorige eeuw groeide er buiten de stad, op de vestingsingels en langs de Dieze, het z.g. hydro-piper wat

waterpeper betekent. Misschien groeit het er nu nog wel.' In dat geval zouden we moeten aannemen dat *peper* een verkorting zou zijn geweest van *waterpeper*, dat overigens als straatnaam verder niet voorkomt - behalve dan in nieuwbouwwijken.

Ultieme opheldering

Een gooi naar de ultieme opheldering deed een zekere Carmelita, in het blad *Buiten* (6 december 1914). Zij (of hij) meldde dat bepaalde belastingen ('cijnzen') op percelen grond moesten worden betaald in de vorm van peper; peper was vroeger duur en diende soms als betaalmiddel. Dit verhaal over de cijnzen is op zichzelf juist; het wordt gedocumenteerd in het proefschrift van W. Bezemer, *Bijdrage tot de kennis van het oude Cijns- en Grondrenterecht in Brabant* (1889). Maar of dat nu bewijst dat er een verband bestaat met de naam Peperstraat? Oké, blijkbaar was het in die tijd niets bijzonders als je bepaalde dingen met peper betaalde, maar dat is toch geen reden om er een veld of een straat naar te vernoemen?

Een betere verklaring biedt waarschijnlijk J.C.A.M. Bervaes (*Tussen de Voorn en Loevestein: contactblad van de Historische Kring*

'Bommelerwaard', jaargang 1994). Hij legt een verband met een woord *peper* dat niets met de specerij te maken heeft, maar - en dan zijn we deels weer terug bij de eerste, Zaanse verklaring - wel met het werkwoord *pijpen* of *pepen* 'fluiten'. *Peper* was namelijk de 'volksnaam' voor de plant 'mattenbies', waarvan je niet alleen stoelen kunt matten, maar die ook geluid geeft als je erop blaast. De mattenbies groeit in vochtige gebieden. Dat zou dan ook verklaren dat de Peperstraten alleen in vochtige streken voorkomen, zoals Bervaes constateerde. In de droge zandgebieden van Brabant, Limburg, Gelderland, Overijssel en Drenthe, waar de mattenbies niet wil groeien, komt de naam Peperstraat niet voor.

Glad ijs

Is het denkbaar dat een of meer van die Peperstraten afgeleid zijn van een familienaam Peper? G.H. Kurtz en J.J. Temminck (*De straat waarin wij wonen. Alle Haarlemse straatnamen verklaard*, 1999) denken dat dit in elk geval wél geldt voor de Haarlemse Peperstraat. En ook Bervaes denkt dat sommige Peperstraten genoemd zijn naar inwoners die zo heetten. Allemaal heel goed denkbaar, maar Bervaes komt op glad ijs wanneer hij beweert dat de achternaam Peper in oorsprong de beroepsnaam was voor degene die de mattenbies bewerkte en tot matten vlocht. Het probleem is namelijk dat *peper* in deze betekenis nooit door het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* is gesignaleerd; *peper* ontbreekt ook in het 'beroepsnamenboek': www.oudeberoepsnamen.nl. Laten we het er dus maar op houden dat families met de naam Peper gewoon naar de plant zelf heetten.

Het mooiste woord van... Anton Korteweg

Ik heb nog even overwogen om een algemeen erkend mooi woord als *slotsom* ook maar mijn mooiste woord te vinden. Ook *mededogen*, een wat in onbruik geraakt woord, kwam korte tijd in aanmerking, en ten slotte nog *hompikurken*, waarmee ik kortgeleden mocht kennismaken. Maar het is uiteindelijk *volhandig* geworden.

Eerst dacht ik dat mijn keuze van juist dat woord niet alleen te maken moest hebben met wat door dat woord wordt uitgedrukt, maar ook met de structuur ervan. *Volhandig*: drie lettergrepen van elk drie letters, waarin steeds een andere klinker wordt omrand door medeklinkers. Wat kan een woord toch mooi in elkaar zitten! Maar *vernünftig* is ook zo opgebouwd en daar val ik niet op, laat staan op *kankerpit* of *kokhalzen*. Mijn uitverkiezing moet dus op de betekenis berusten.

Zo'n dertig jaar geleden las ik in *NRC Handelsblad* een lang artikel van mr. K.L. Poll. Ik weet niet meer waarover het ging, maar ik heb er een terloopse opmerking uit onthouden, namelijk dat het een ernstige vorm van onbeleefdheid, ja zelfs van onfatsoen is om te laten merken dat je het druk hebt. Dat doe je niet. Een fatsoenlijk mens heeft altijd tijd, of doet op z'n minst alsof. Net zo goed als hij, voeg ik aan Polls vuistregel toe, nooit over het weer praat, laat staan daarover zeurt, en nog minder over eigen of andermans kwalen.

Hoe dan ook, Polls staaltje van hogere etiquette zag ik een paar jaar later jarenlang even bewonderenswaardig als consequent in praktijk gebracht door de toenmalige bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek, dr. C. Reedijk, met wie ik beroepshalve veel te maken had. Hij had het in woord en geschrift steeds over zijn 'volhandigheid',

wanneer hij bedoelde dat hij tot over z'n oren in het werk zat. Ik heb nooit iemand anders dan hem het woord *volhandig* zien, of horen, gebruiken, en ik vond het zozeer een blijk van heer-achtigheid, zelfs beschaving, dat ik het heb geadopteerd. Meestal gebruikte hij het woord voorafgegaan door het matigend bijwoord *nogal*: hij had het de laatste tijd 'nogal volhandig'. Dat maakte het, en daarmee hem, nog subtieler. Het wekte de indruk dat hij het beslag dat door anderen op zijn tijd werd gelegd volledig zelf in de hand had.

Wat een rijk woord, *volhandig*! Zegt iemand dat hij het druk heeft, dan denk je al gauw dat hij zo dom is geweest zich te laten blootstellen aan niet door hemzelf te reguleren ongewenste invloeden van buitenaf. Hij erkent dat hij volstrekt geen meester is van de tijd. Maar wie het 'volhandig' heeft, geeft te kennen dat hij uit eigen beweging allerlei moois te bieden heeft en graag bereid is in een fors, maar uiteindelijk door hemzelf bepaald tempo goede werken te verrichten. Hij gaat gestaag, maar niet eens als een druk baasje, weldoende rond.

Ik moet het maar volhandig gaan hebben. Nogal.

Anton Korteweg (1944) is dichter en directeur van het Letterkundig Museum.

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

Commotie over spellingaanpassing

Op 25 april kondigde Philip Freriks in het achtuurjournaal de wijziging aan van 'die vermaledijde spelling'. Dat hij daarbij met een Groen Boekje zwaaide, deed misschien vermoeden dat hij die nieuwe spelling al in handen had en dat die per direct zou worden ingevoerd, maar dat is niet zo. Het nieuwe Groene Boekje verschijnt 15 oktober, en de aanpassingen worden pas 1 augustus 2006 officieel van kracht.

De bekendmaking van de spellingwijzigingen vond plaats nadat het Comité van Ministers van de Nederlandse Taalunie had ingestemd met de voorgestelde nieuwe editie van de *Woordenlijst Nederlandse taal*, zoals het Groene Boekje officieel heet. Overigens waren veel veranderingen al eerder uitgelekt (zie bijvoorbeeld *Onze Taal* van november vorig jaar).

De wijzigingen zijn op zichzelf niet heel ingrijpend. Het komt erop neer dat de zogenoemde *paardenloem*-uitzonderingsregel vervalst, dat alle namen van volkeren een hoofdletter krijgen, dat het woordenbestand is ververst (er komen ook zo'n 500 Surinaamse woorden bij) en dat fouten zijn hersteld. (Op pagina 161 van dit nummer leest u er meer over.)

Toch klonk er - net als bij de vorige, veel rigoureuzere wijziging van tien jaar geleden - nogal wat gemor, al was dat ook wel weer snel verstomd. De mopperaars hadden er vooral moeite mee dat er alwéér wordt gemorreld aan de spelling. Een opvallend geluid kwam van taalkundige Jan Renkema. In 1995 schreef hij de Leidraad bij het huidige Groene Boekje, maar daar heeft hij inmiddels afstand van genomen. Wat hem betreft zou er heel wat méér mogen worden teruggedraaid dan alleen die ene uitzonderingsregel voor de tussen-*n*.

Bronnen: *BN/De Stem*, *de Volkskrant*, *NOS journaal*, Nederlandse Taalunie, *Trouw*

Doodstil: mooiste plaatsnaam.
Foto: R. Afman

Mooiste en lelijkste plaatsnamen gekozen. De mooiste plaatsnaam van Nederland is *Doodstil*, de naam van een klein dorp in de Groningse gemeente Eemsmond. Die naam werd althans uit een shortlist van vier namen gekozen door de bezoekers van een speciaal daarvoor ingerichte website. De mooiste Belgische naam is te vinden in Oost-Vlaanderen: *Schellebelle*. Het Limburgse *Roggel* behaalde de titel 'lelijkste plaatsnaam'. (www.mooieplaatsnaam.tk)

Oudste Nederlandse zin ontdekt. Dat 'Hebban olla vogala nestas hagunnan' uit ca. 1100 niet het oudste Nederlandse zinnetje is, was bij deskundigen al wat langer bekend. Die eer komt al jarenlang een passage uit de *Utrechtse doopbelofte* (eind achtste eeuw) toe. Maar onlangs ontdekte de redactie van het *Oudnederlands woordenboek* een nóg oudere zin: 'maltho thi afrio lito' ('ik zeg je: ik maak je vrij, halfvrije'). Deze formule, nu nauwelijks meer herkenbaar als Nederlands, werd uitgesproken bij het vrij verklaren van een laat (een 'halfvrij persoon') en komt voor in de *Lex salica* (de 'Salische wet') uit de zesde eeuw. (website *Onze Taal*)

Strengere eisen aan pabo-studenten. Eerstejaarsstudenten van de pabo, de lerarenopleiding voor het basisonderwijs, móéten vanaf komend schooljaar een voldoende halen voor Nederlands en rekenen, anders mogen ze niet doorgaan met de opleiding. Onderwijsminister Van der Hoeven heeft dat met de lerarenopleidingen afgesproken, omdat blijkt dat veel jonge onderwijzers die vakken onvoldoende beheersen. (NOS)

Lof- en Sofprijs toegekend. De Stichting Nederlands kende op 23 april de Lofprijs toe aan dagblad *Trouw* vanwege 'de grote zorgvuldigheid waarmee de redactie de Nederlandse taal hanteert en de grote aandacht die de krant voor het wel en wee der Nederlandse taal heeft'. De Sofprijs ging naar de Nederlandse EU-commissaris Neelie Kroes 'voor de mishandeling van de Engelse taal bij haar introductie als EU-commissaris, waar ze ook gewoon Nederlands had kunnen spreken'. (Stichting Nederlands)

Nederlands steeds populairder in Duitsland en Frankrijk. In de aan Nederland grenzende Duitse deelstaat Noord-Rijnland-Westfalen studeren 400 jongeren in het hoger onderwijs Nederlands: een verdubbeling in vergelijking met het jaar 2000. Ook volgen zo'n 16.000 middelbare scholieren er Nederlandse les. In diezelfde periode werden er soortgelijke cijfers bekend voor Frankrijk. Het aantal Franse middelbare scholieren dat voor het vak Nederlands koos, verdubbelde in vijf jaar tijd en het aantal basisscholen waar Nederlands wordt gedoceerd, steeg in 25 jaar van nul naar 72. Met name in het noorden van het land is de vraag naar lessen momenteel zelfs zo groot dat er een tekort aan docenten Nederlands is ontstaan. (Taalunieversum)

'Haal *neger* uit het woordenboek.' De Stichting Eer en Herstel wil dat woorden als *neger* en *creool* uit het nieuwe Sranantongo-woordenboek van uitgeverij Het Spectrum verdwijnen, omdat ze kwetsend en racistisch zouden zijn. In 2001 dreigde de stichting al met een heuse woordenboekverbranding op de Dam in Amsterdam als Van Dale deze termen niet uit het woordenboek zou verwijderen. (*De Telegraaf*)

Koppelingen naar de originele berichten staan op www.onzetaal.nl/tamtam.
Let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Jodenlijm

Een eeuwenoud asfalt

Ewoud Sanders

In het februari/maartnummer van *Onze Taal* deed Ewoud Sanders een oproep mee te werken aan een onderzoek naar woorden en uitdrukkingen met *jood* erin. Reacties zijn nog steeds welkom. Intussen alvast aandacht voor één interessant geval: *jodenlijm*.

In 1764 schreef M. Hofkens de Courcelles, een arts uit Alkmaar, een artikel getiteld 'Nut der olie van jodenlym in verouderde verzweringen der ingewanden'. In dit artikel beschrijft hij hoe je olie uit jodenlijm kunt verkrijgen en hoe heilzaam dit goedje heeft gewerkt bij vier van zijn patiënten.

Olie uit jodenlijm? Maar *jodenlijm* is toch een - enigszins verouderd - woord voor 'spuug, speeksel'? Ja, dat is het óók. Maar oorspronkelijk betekende het iets heel anders, namelijk 'asfalt' of 'aardhars'.

Bij *asfalt* denken we tegenwoordig in de eerste plaats aan dat zwarte, stinkende spul dat op de autowegen ligt, maar in het Nederlandse taalgebied kennen we *asfalt* al sinds het begin van de zeventiende eeuw, toen er van geasfalteerde wegen nog lang geen sprake was. Asfalt - een mineraal hars dat ontstaat door langzame oxidatie van aardolie - werd toen ook niet industrieel vervaardigd, zoals nu, maar voornamelijk verzameld op en bij meren waar het als vloeibare hars was komen bovendrijven.

De Dode Zee, lang het 'Asfaltische Meer' genoemd.

Asfalt of bitumen werd op meer plaatsen gewonnen, maar asfalt uit de Dode Zee, lang het 'Asfaltische Meer' genoemd, stond in onze streken in hoog aanzien. Naar Judea, het land van herkomst, stond dit plakkerige goedje onder meer bekend als *Bitumen Judaicum*, *jodenasfalt*, *jodenlijm*, *jodenpek*, *jodenpik* en *jodenhars*. Daarnaast noemde men het ook wel 'mummiebalsem' of 'mummiegom', omdat men meende dat arme Egyptenaren ooit asfalt gebruikten om hun lijken mee te balsemen.

Geneeskrachtige olie

Bij ons werd jodenlijm voor van alles en nog wat gebruikt. Het was glanzend zwart of bruin, had een sterke, onprettige geur en het was licht ontvlambaar. De Alkmaarse arts Hofkens de Courcelles bereidde er een geneeskrachtige olie uit, graveurs gebruikten het in de achttiende eeuw bij de bewerking van koperen platen, en er werd verf en vernis van gemaakt.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw lezen we dat jodenlijm, vermengd met andere stoffen, werd gebruikt voor bestrating. Zo schreef Johan Hendrik van Dale in 1872 bij *jodenlijm*: 'Asphalt of aardhars, eene vaste of klevige stof van bruine of zwarte kleur, welke gebruikt wordt tot het leggen van terrassen en in de groote steden voor *trottoirs* of paden voor voetgangers'.

Ook toen asfalt allang niet meer alleen uit Palestina werd geïmporteerd, maar bijvoorbeeld ook uit Frankrijk, Zwitserland, Trinidad en Nieuw-Mexico, bleef *jodenlijm* bij ons de gangbare aanduiding. Een volksencyclopedie uit 1856 meldde dat *jodenlijm* 'de oude naam van het tegenwoordige bitumen' was, maar nergens wordt bevestigd dat het woord halverwege de negentiende eeuw al op z'n retour was. Het is wel

opvallend dat het nauwelijks in oude digitale krantenleggers opduikt; mogelijk vond men het op een gegeven moment geschikter voor de spreektaal dan voor de schrijftaal.

De betekenis 'speeksel' duikt in 1898 voor het eerst op, in de vierde druk van de grote Van Dale. Er staat bij dat het schertsend bedoeld is. In 1914 wordt de betekenis gespecificeerd met een voorbeeldzin: *'iets met jodenlijm vastplakken, met speeksel'*. *Jodenlijm* is dus niet 'speeksel' tout court, maar spuug dat dienstdoet als lijm. De betekenisuitbreiding zal duidelijk zijn: 'jodenasfalt' was plakkerig, en als lijm is speeksel goedkoop en inferieur - bijbetekenissen die we bij veel samenstellingen met *jood* en *joden* tegenkomen.

Discriminerend

Het curieuze is dat *jodenlijm* in de betekenis 'spuug' diverse vergelijkbare woorden en uitdrukkingen in het leven lijkt te hebben geroepen. Men zegt 'een jood in de keel hebben' voor 'een fluim in de keel hebben'. In Antwerpen gebruikt men *jodenvet* in de betekenis 'speeksel, fluim' (in Nederland wordt dit woord gebruikt voor bepaalde witte snoepbrokken). Een kind dat liep te spuwen werd in Antwerpen een 'jode(n)spouwer' of kortweg 'jood' genoemd.

Is *jodenlijm* in de betekenis 'speeksel' nog algemeen bekend? En wordt het nog veel gebruikt? Uit de reacties op de oproep die ik deed in het februari/maartnummer van *Onze Taal* blijkt dat het, zeker bij ouderen, nog algemeen bekend is. Maar nee, het wordt niet veel meer gebruikt. De afgelopen vijftien jaar is het in de dagbladen alleen genoemd in artikelen over discriminerend taalgebruik. Toch heeft het die klank niet altijd gehad. Zo schreef een lezer: 'Mijn grootvader gebruikte het als er bijvoorbeeld een vlekje op je kleren zat of als een klein kindje een kleverige toet had: gebruik maar wat jodenlijm. Gewoon speeksel dus. Daar was niets denigrerends aan.'

Het is nog altijd mogelijk om op www.onzetaal.nl/2005/2/sanders.php een formulier in te vullen met 23 vragen met betrekking tot 'Het beeld van de joden in het Nederlands'.

Het onderzoek

De gedroomde eigen naam

Marc van Oostendorp

Overdag was Emil Kraepelin (1856-1926), de ‘vader’ van de wetenschappelijke psychiatrie, een deftig en systematisch heer die onder andere aan de wieg stond van diagnoses als schizofrenie, manische depressiviteit en de ziekte van Alzheimer; hij werd al jong hoogleraar en richtte een belangrijk psychiatrisch instituut op in München.

's Nachts, in zijn dromen, brak bij Kraepelin net als bij veel mensen de nonsens door. Hij droomde zinnen en zinsneden die in de dagelijkse omgangstaal niets betekenen: *dipseliger Schwips* bijvoorbeeld, dat je in het Nederlands zou kunnen vertalen als ‘dipzaliger roesje’. Die ‘gestoorde taal’ intrigeerde de professor, ook omdat ze hem deed denken aan de manier waarop schizofrene patiënten spraken - vol vreemde versprekingen en nieuwvormingen. Kraepelin besloot zijn eigen gestoorde taal zorgvuldig te noteren: tientallen jaren schreef hij, zodra hij wakker werd, op wat voor rare zinnen er nu weer in hem opgekomen waren. Hij publiceerde er in 1906 een boek over (*Über Sprachstörungen im Traume*, ‘Over taalstoringen in de droom’), maar ook daarna bleef hij nog lang doorgaan met het maken van aantekeningen.

De Duitse psychiater Emil Kraepelin (1856-1926): autoriteit op het gebied van ‘gestoorde taal’.

Verwoed

In 1993 raakte de Nederlandse psycholoog Huub Engels geïntrigeerd door Kraepelins droomzinnen. Zat er niet meer systeem achter al die schijnbare wartaal dan Kraepelin indertijd zelf had aangewezen? En zou de autobiografie van de Duitse geleerde, die in 1983 verscheen, nog nieuw licht op de zaak werpen? Eerder dit jaar promoveerde Engels op dit onderwerp aan de Radboud Universiteit in Nijmegen.

Engels deed zijn onderzoek onbezoldigd. ‘Veel jonge promovendi worden assistent in opleiding (aio)’, vertelt hij. ‘Ze krijgen salaris en ze voeren een door een hoogleraar bedacht project uit. Ik kreeg alleen een onkostenvergoeding, maar daar stond dan wel tegenover dat ik mijn eigen plan kon trekken.’ Dat was onder andere nodig omdat het soort onderzoek dat Engels wilde doen - droomtaal interpreteren - in de moderne psychologie weinig belangstelling geniet. Wat niet met experimenten in een laboratorium kan worden getoetst, wordt met wantrouwen bekeken.

Engels, geboren in 1949, was psycholoog geworden om een nieuwe draai aan zijn leven te geven. Hij had eerder wiskunde gestudeerd en had vervolgens carrière gemaakt als statisticus bij het chemisch concern Akzo. Rond zijn veertigste besloot hij opnieuw te gaan studeren, psychologie deze keer. Hij was, naar eigen zeggen, zelf ook een ‘verwoed noteerder van dromen’.

Crapaud, crap, Kraepelin

‘Dat ik geen experimenten uitvoerde, maakte het lastig,’ zegt Engels, ‘want ik wilde natuurlijk wel wetenschappelijk te werk gaan. Ik moest daarom een methode

bedenken om taaldromen te interpreteren.’ De sleutel tot de droomtaal vond hij uiteindelijk bij toeval. In een boek over Kraepelin zag hij een bespreking van een droom waarin het Franse woord *crapaud* (‘pad’) figureerde; vlak onder dat woord stond toevallig Kraepelins naam geschreven, en zo viel Engels ineens de vormelijke overeenkomst op tussen de naam en het droomwoord.

Hoe meer Engels zich in Kraepelins dromen begon te verdiepen, des te vaker viel hem op dat er vervormde versies van diens achternaam in de dromen terug te vinden waren, ook in vreemde talen die de psychiater sprak: *crap* (‘onzin’, maar ook een bepaalde uitkomst bij het dobbelspel in het Engels), *Kropf* (‘struma’ in het Duits), *carapace* (‘schild’ in het Frans en Engels), *Kröte* (‘pad’ in het Duits), al die woorden leken vervormingen van Kraepelins naam. Zo ontwikkelde Engels zijn centrale stelling: terwijl de taal van overdag doorgaans dient om communicatie met anderen mogelijk te maken, ontbreekt die functie in droomtaal. Daardoor is die droomtaal meer op het ik gericht en speelt de eigennaam van de persoon een belangrijke rol in onbewuste associaties.

Roesje

Als Kraepelin gelijk had, zouden schizofrene patiënten ook associaties met de eigen naam moeten maken, maar aan het onderzoek naar mogelijke aanwijzingen hiervoor is Engels nauwelijks toegekomen. Een probleem was dat hij over zijn bevindingen ook niet zou kunnen publiceren: ‘Om redenen van privacy mag ik de naam van die patiënten niet onthullen.’ Wel vond hij aanwijzingen in de taal van een negentiende-eeuws medium, Hélène Smith, dat ook zij in haar in trance gesproken tongentaal verwijzingen naar haar eigen naam gebruikte. Eerdere onderzoekers, onder wie de beroemde vroeg-twintigste-eeuwse taalwetenschapper Ferdinand de Saussure, hadden Smiths voortbrengsels als willekeurige klankcombinaties afgedaan.

Heeft Engels zelf ook weleens iets gedroomd wat op zijn eigen naam kon worden teruggevoerd? ‘Jawel. Daarbij ging het meestal om mijn voornaam, *Huub*. Ik droom weleens van uilen - in het Frans heet een uil *hibou*.’

Waarom speelt bij sommige mensen de voornaam een rol en bij andere de achternaam? Engels: ‘Voor Kraepelin was het mogelijk van belang dat hij vond dat zijn vader zijn naam bezoedeld had: vader Kraepelin dronk en hield er buitenechtelijke relaties opna.’ Dat paste natuurlijk niet bij zo’n keurige professor, die bovendien op zijn 39ste geheelonthouder geworden was.

Ook in de droom over het dipzaliger roesje speelde volgens Engels de naam van de vader (zaliger) mogelijk op de achtergrond een rol. Het Griekse woord voor

roes is namelijk *kraipalè*, en als we dat woord op zijn Duits verkleinen, krijgen we *kraipalein*. Vergezocht? Volgens Engels zit er wel degelijk een systeem achter: 'Wie mijn methode gebruikt, komt stap voor stap waarschijnlijk tot dezelfde conclusies.'

Huib Engels, *Gestoorde tool in de dromen van Emil Kraepelin*. Uitgave in eigen beheer. ISBN 90 6464 2281. Het proefschrift is niet in de handel; de tekst kan worden gedownload van http://webdoc.ubn.ru.nl/mono/e/engels_h/gesttaind.pdf.

Hom of kuit Slechte brieven aan de schandpaal? Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt iedere maand zo'n kwestie, en nodigt iedereen uit te reageren.

Het dagblad *Metro* publiceert sinds begin april in de ingezondenbrievenrubriek 'de slechtste brief', onder de titel 'Terug naar school?'. Zo'n brief is stevast slecht gespeld, onbeholpen geformuleerd en vaak ronduit onbegrijpelijk. Is die rubriek een goed idee?

Uit *Metro*, 12 april 2005.

Voor:

Een lezersbrief naar de krant is in principe kopij. Als je een dergelijke brief schrijft, heb je je maar te houden aan de normale regels van het taalverkeer: correcte spelling, goedlopende zinnen en een structuur met een kop en een staart. Wie zich daar niet aan houdt, schaadt in de eerste plaats zichzelf. Als een bureauredacteur kan kiezen tussen een halfuurtje corrigeren en de prullenbak, is die keuze niet moeilijk. De brieverschrijver bezorgt redacteurs dus extra werk, en de lezers geeft hij een slecht voorbeeld. Maakten redacteurs zich vroeger alleen intern vrolijk over knuddebrieven, nu is dat genoeg gedemocratiseerd. Jammer dat *Metro* de brieven anoniem afdruckt. Dat is net zoiets als een gesluierde aan de schandpaal nagelen. Alleen als iedereen de taalzondaar met de vinger kan nawijzen, zal de brief ten volle corrigerend kunnen werken. Want dat zal op den duur de uitkomst zijn van het laten zien van al die slechte voorbeelden: er zullen nauwelijks nog belabberde brieven geschreven worden. Wat wel merkwaardig is: dat de gratis treinkrant *Metro* hier het goede voorbeeld moet geven aan de zogeheten kwaliteitskranten.

Tegen:

Een lezersbrief is in principe een behulpzaam uitgestoken hand van een betrokken lezer aan zijn krant. Zonder zulke brieven zouden kranten niet gemaakt kunnen worden. Wat *Metro* doet, is bijten in de hand die hem voedt. Als *Metro* de

zorgwekkende staat van de briefschrijverij echt ter harte gaat, stuurt de krant slechte schrijvers een aardige brief waarin ze op hun feilen gewezen worden. Bovendien wijst de rubrieknaam 'Terug naar school?' op een misverstand: dat scholen voor goed schrijfonderwijs zouden zorgen. Klopt dat nog wel, nu de leerlingen in hun studiehuis wel veel schrijven, maar de leraar heel weinig grondig corrigeert en met hen bespreekt?

En dan nog iets heel anders. De vooronderstelling in het voorgaande is dat uit de brieven blijkt dat de schrijfvaardigheid naar een bedenkelijk peil zou zijn gedaald. Maar is een andere verklaring niet veel waarschijnlijker? *Metro* heeft met zijn korte berichtjes nieuwe groepen tot krantenlezers gemaakt. Waarschijnlijk schrijven die lezers wel naar deze krant, terwijl ze er niet over zouden peinzen om dat naar andere fora te doen, en dat zeker nooit zouden durven. We kunnen het ons niet veroorloven deze nieuwe medeschrijvers te kakken te zetten.

Wat vindt u ervan? Is het een goed idee om slechte brieven in de krant aan de schandpaal te nagelen?

Geef voor 4 juli uw mening op onze website: www.onzetaal.nl/ homofkuit. Of stuur een briefkaart met 'Slechte brieven aan de schandpaal' of 'Slechte brieven niet aan de schandpaal' naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag.

Uitslag vorige stemming

Is het een goed idee kritische of negatieve uitingen in e-mails te voorzien van een lachebektekentje, oftewel een smiley? Dat was het probleem dat de lezers in het meinummer werd voorgelegd. Dat het in brede kring leefde, bleek uit het grote aantal stemmen: bijna 1400 ditmaal.

De meeste stemmers waren duidelijk voor smileys: er waren 968 stemmen voor (69,8%), en 419 tegen (30,2%). De voorstanders geven de volgende motivering voor hun standpunt: met de smiley kunnen ze snel de bedoeling van hun e-mail nader uitleggen. Ze hebben niet de ervaring dat hun lezers de smiley verkeerd, bijvoorbeeld spottend, interpreteren.

Inzicht Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Voorleeswoordenboek

Met de introductie van *Mijn eerste Van Dale* is er nu ook een woordenboek voor de allerallerkleinsten - dat hun natuurlijk wel voorgelezen moet worden. Het boek legt 750 woorden uit met een plaatje en een rijmpje. De opgenomen woorden (en die in de versjes) zijn afkomstig uit de ‘1000-woordenlijst’, die de woorden bevat die een kind actief moet beheersen wanneer het naar de basisschool gaat. Het boek bevat een thematisch register.

Mijn eerste Van Dale. Voorleeswoordenboek van Liesbeth Schlichting e.a. is een uitgave van Van Dale Lexicografie en kost € 18,95 (gebonden, 144 blz.). ISBN 90 6648 089 0

Woordenboek Noors

In 1993 verscheen het *Woordenboek Nederlands-Noors, Noors-Nederlands* van D. Lulofs. Dit boek is nu door medewerkers van de universiteiten van Oslo en Amsterdam flink uitgebreid. Het aantal trefwoorden is bijna verdubbeld; het woordenboek bevat nu 25.000 Nederlandse en 30.000 Noorse lemma's, waarmee het tot de middelgrote vertaalwoordenboeken behoort. De lemma's geven informatie over betekenis (eventueel toegelicht met een voorbeeldzin), woordsoort, geslacht en uitdrukkingen, en in het deel Nederlands-Noors ook over de vertalingen in de twee officiële varianten van het Noors: het Bokmål en het Nynorsk. In het deel Noors-Nederlands wordt uiteraard ook aangegeven of een woord in het Bokmål dan wel het Nynorsk voorkomt.

Woordenboek Nederlands-Noors, Noors-Nederlands van D. Lulofs is een uitgave van Boekwerk & partners en kost € 49,90 (gebonden, 824 blz.). ISBN 90 5402 247 7

Namen voor baby's

Aanstaande ouders die nog op zoek zijn naar een naam voor hun kind, kunnen voor inspiratie terecht in allerlei boeken en boekjes. De nieuwste uitgave op dit terrein is *Hoe noem ik mijn kind?*, van Ed van Eeden, Doreen Gerritzen en Emma van Nifterick. Het boek bevat een alfabetische lijst van jongens- en meisjesnamen met uitleg over de betekenis en de herkomst. De lijst wordt voorafgegaan door een hoofdstuk met aandachtspunten en een groot aantal korte thematische lijstjes (korte, Franse, Belgische, hemelse, chique, literaire, beroemde namen, et cetera).

Hoe noem ik mijn kind? is een uitgave van Het Spectrum en kost € 12,50 (gebonden, 255 blz.). ISBN 90 274 9951 9

Brabantse spreuken

Eind jaren tachtig schreef Cor Swanenberg een column in het tijdschrift *Brabantia* over de vele puntige en humoristische 'spreuken' (spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen) die in de Brabantse dialecten voorkomen. Die columns werden in 1990 gebundeld. Onlangs verscheen er een uitgebreide en deels herschreven editie van die bundel onder de titel *Jikkies Merante!* Het boek bevat 29 hoofdstukken, waarin Swanenberg ingaat op spreuken over allerlei onderwerpen, zoals eten, feest, geloof, de duivel en koeien - en mannen en vrouwen: 'Maansvolk denkt dè ze ordelijk zen, zin Door, umdèsse wete òn wie dè ze moete vraoge wor d'r skoewn stòn.'

Jikkies Merante! Sprokkelen in Noord-Brabantse spreuken is een uitgave van Kempen Uitgevers en kost € 15,- (gelijmd, 186 blz.) ISBN 90 6657 2221

Huldebundel voor Van der Sijs

Onlangs verscheen er bij Sdu Uitgevers een huldebundel voor Nicoline van der Sijs, 'een van de bekwaamste en productiefste Nederlandse taalonderzoekers van tegenwoordig' en auteur van een groot aantal publicaties op taalhistorisch en etymologisch gebied. Ter gelegenheid van haar vijftigste verjaardag is een groot aantal vakgenoten gevraagd een bijdrage te leveren. Het resultaat, *Taal als levenswerk*, bevat 37 qua toon en onderwerp zeer gevarieerde artikelen - van academisch tot speels - die allemaal een zeker raakvlak hebben met het werkterrein van Van der Sijs. Het boek wordt afgesloten met een bibliografie van al haar publicaties.

Taal als levenswerk. Aspecten van de Nederlandse taalkunde is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 19,95 (ingenaaid, 224 blz.) ISBN 90 12108071

Woordenboek voor bijbellezers

In het *Woordenboek voor bijbellezers* worden bijna tweehonderd kernwoorden uit de bijbel, zoals *almacht, heil, mens, rein, vervulling* en *ziel*, van een uitgebreide toelichting voorzien. De bedoeling van de samenstellers is de bijbellezer inzicht te geven in wat die woorden zoal kunnen betekenen, waardoor een beter begrip van bijbelteksten mogelijk wordt. Alle lemma's hebben dezelfde opbouw: eerst wordt ingegaan op de culturele en religieuze betekenis, vervolgens worden de wortels van het woord in de grondtalen van de bijbel besproken, en daarna volgen de betekeniswaarden die het woord in de bijbel kan hebben en ten slotte een korte samenvatting. Bevat een register.

Woordenboek voor bijbellezers, onder redactie van dr. A. Noordegraaf e.a., is een uitgave van Boekencentrum en kost € 55,- (gebonden, 800 blz.). ISBN 90 239 1204 7

Geschiedenis van het Nederlands

Onlangs is de tweede (bewerkte en uitgebreide) druk van *Het Nederlands van vroeger en nu* verschenen. Het boek beschrijft het Nederlands vanaf zijn vroegste voorlopers tot en met de tegenwoordige

vormen. De zogenoemde externe geschiedenis, 'de lotgevallen (...) van dialecten, standaardtaal en groepstalen in hun brede politieke, maatschappelijke en culturele context', krijgt daarbij de nadruk. Van de ontwikkelingen op het gebied van de uitspraak en de grammatica worden alleen de hoofdlijnen gegeven. Het boek is in eerste instantie bedoeld voor studenten Nederlands in het buitenland, maar is ook geschikt voor andere belangstellenden.

Het Nederlands van vroeger en nu van Guy Janssens en Ann Marynissen is een uitgave van Acco en kost € 34,- (ingenaaid, 276 blz.). ISBN 90 334 5782 2

Vertalen in vroegmodern Europa

Om haar bekendheid als wetenschappelijke bibliotheek te vergroten, is de Koninklijke Bibliotheek een 'fellowprogramma' begonnen, dat gerenommeerde wetenschappers de gelegenheid biedt onderzoek te verrichten aan de collectie. De eerste fellow was prof. dr. Peter Burke van de universiteit van Cambridge, een cultuurhistoricus die zich richt op de geschiedenis van vertalingen, taal en tekstanalyse. Zijn KB-onderzoek richtte zich op de vertaaltradities in de zestiende en zeventiende eeuw, met de nadruk op Nederlandse vertalingen van historische werken. De tekst van zijn afsluitende lezing over dit onderwerp is onlangs verschenen onder de titel *Ik vertaal, dus ik ben*. Hierin gaat Burke vooral in op wat er vertaald werd, waarom en door wie.

Ik vertaal, dus ik ben. Vertalers en vertalingen in vroegmodern Europa is een uitgave van Bert Bakker en kost € 12,50 (gelijmd, 40 blz.). ISBN 90 351 2882 6

Engelse spellingcontrole

Het Nederlandse bedrijf Polderland heeft in samenwerking met Oxford English Dictionary een spellingcontrole voor het Engels ontwikkeld. Hiermee kan men de spelling van 300.000 Britse woorden controleren, alsmede de spelling van 25.000 eiggennamen. De spellingcontrole kan geïntegreerd worden in Microsoft Word, en gaat vergezeld van een elektronische editie van de *Oxford English Dictionary*. Meer informatie: www.polderland.nl/english/osd.htm.

Dialectenboek 8

Op 12 maart jongstleden werd de achtste Dialectendag gehouden. Het thema was 'Een kijkje in de keuken van de Nederlandse dialecten', oftewel dialectwoorden en -uitdrukkingen in verband met eten en drinken. Gewoontegetrouw werd er tijdens de Dialectendag ook een bundel bijdragen over het dagthema gepresenteerd. Deze bundel (titel: *Proeven van dialect*) bevat de lezingen die op de dag zelf werden

uitgesproken, en verder bijdragen van dialectologen, die ingaan op provinciale culinaire termen en uitdrukkingen. Bovendien bevat het boek zoals gebruikelijk een wegwijzer voor de Nederlandse dialectologie, met daarin veel adressen van instellingen en titels van publicaties.

Het *dialectenboek 8. Proeven van dialect*, onder redactie van Veronique De Tier e.a., is een uitgave van de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) en kost € 15,- (excl. porto) (ingenaaid, 364 blz.). Het boek kan besteld worden bij de SND: tel. 024-361 59 98, e-mail h.van.de.wijngaard@let.kun.nl. Ook verkrijgbaar bij de betere boekhandel. ISBN 90 73869 08 0

Antwoorden taaltest (zie pagina 170)

A. Spelling

1. c. abracadabra
2. a. a.s. maandag
3. c. fysiologisch
4. a. jijen en jouen
5. b. manoeuvreren
6. a. Y-splitsing

B. Woordenschat

1. a. Belgische mentaliteit
2. c. zomersproet
3. a. rustpunt in muziek
4. b. stinkvogel

C. Zoek de fouten

1. *Van over, toeristen, pittoreske*
2. *diamantenindustrie of diamantindustrie, liever om veiligheidsredenen, ternauwernood, toegang toe*

D. Extra

Kattekruid krijgt er binnenkort een tussen-*n* bij: *kattenkruid*. Aan de hoofdregel voor de tussen-*n* wordt niets veranderd, dus *pannenkoek* blijft *pannenkoek*. De spelling *Jood* ten slotte wordt officieel (als aanduiding van iemand van het Joodse volk), maar *jood* blijft bestaan, als aanhanger van de joodse religie (dezelfde kleine letter staat ook in *christen, katholiek* en *moslim*).

Zie voor details het artikel op pagina 161.

Taal in beeld

Mededeling in het Rode Kruis-ziekenhuis in Den Haag.

Foto: A.J. van Duijn, Den Haag. Hij ontvangt een boekenbon van € 25,-.

Ruggespraak

ruggespraak@onzetaal.nl

Eng sprekende vrouw zoekt huish.werk

Advertentie in *Het Parool*

Ik zag en voelde, dat de bestuurder spuwde in mijn gezicht wat werd gevolgd door diverse scheldkarbonades en een harde vuistslag.

Advertentie in *Ede Stad*

Proces-verbaal politie Haaglanden

Advertentie in *Ede Stad*

De laatste weken circuleren in Moskou tal van geruchten over de dood van Maschadov. Een lezing wil dat de Russen de rebellenleider al eerder hadden gedood, waarna zij hem enkele dagen zouden hebben verhoord en gemarteld.

de Volkskrant

RELLEN ROND TOPPERKamer: Weer supporters bij uitwedstrijden

Spits

In Wit-Rusland hebben vrouwen het recht gekregen, in sommige treinen gescheiden te reizen van mannen: vrouwen klagen dat mannen uit hun mond stinken naar uien of wodka en naar ongewassen sokken.

NRC Handelsblad

Oplossing puzzel

De oplossing van de puzzel in het Witte Weekblad van afgelopen week is:

Nudisme

De hoofdprijs, een KCL-bon van 12,50 euro, is gewonnen door:

R. Naaktgeboren, Brekant, Noordwijk

Witte Weekblad

Wil je weken in de Amsterdamse haven?

Bel ons om te kijken wat de mogelijkheden zijn.

Advertentie in *Kompas regiokrant*

TITANIC-DAG (National Geographic, 12.00). 14 april 1912. Het onzichtbaar geachte, hypermoderne cruiseschip RMS Titanic botst op zijn eerste reis tegen een ijsberg en verdwijnt, terwijl het orkest rustig blijft doorspelen, naar de bodem van de zee.

Haagsche Courant

Kabinet en Tweede Kamer zijn er niet in geslaagd om gemeenten vanaf 1 januari nieuwe bevoegdheden te geven voor bestrijding van overlast door stadswachten.

Beveiliging

'Mocht een oplossing onverhoopt niet met het standaardprogramma gerealiseerd kunnen worden, dan zijn wij bij SICK zo flexibel dat we onze producten klantspecifiek kunnen aanpassen'. Niet voor niets is het motto van de rayonmanagers: 'Kan niet, bestaat niet'.

Insight

[Nummer 7/8]

Taalmythen

Er bestaan opvattingen over taal die zo hardnekkig zijn dat het lijkt alsof ze niet meer bewezen hoeven te worden. ‘Vreemde woorden bedreigen het Nederlands’ is er een. Of: ‘De ene taal wordt sneller gesproken dan de andere.’

In de serie ‘Taalmythen’ onderwerpen we een aantal van dergelijke veelgehoorde opvattingen aan een nadere beschouwing. Ditmaal gaat het om de zogenoemde ‘scrabblemythe’.

De scrabblemythe ‘Staat een woord niet in het woordenboek, dan bestaat het niet’

Ewoud Sanders

Bestaat het woord *mwah*? En *kopkluiven*? Of *napoetsen*? Bij twijfel wordt er vaak gegrepen naar het woordenboek, vooral naar de grote Van Dale. Die is zo dik dat alles er wel in zal staan. Maar is dat ook zo? Heeft het woordenboek altijd het laatste woord?

Wie weleens scrabbelt, kent het probleem. Een speler legt een lang en veel punten opleverend woord, en redt zich daarmee uit een onmogelijk lijkende positie. Triomfantelijk kijkt hij om zich heen. Maar dan begint het gemor van de tegenstander:

- Hè? Dat woord ken ik helemaal niet.
- Nou het bestaat wél hoor, kijk maar in het woordenboek.
- Pech voor jou, maar daar staat het dus níét in. Kortom, dat woord bestaat niet.

De details zullen verschillen, maar reken er maar op dat jaarlijks ook heel wat andere taaldisputen met het woordenboek worden beslecht. Inzet: de betekenis, de gevoelswaarde, de spelling of het al dan niet bestaan van een woord. De meest geraadpleegde scheidsrechter: de grote Van Dale. De keuze voor de grote Van Dale ligt voor de hand, want dat is - op het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (WNT) na - het dikste en meest gezaghebbende woordenboek voor het Nederlands. Niet alleen scrabbelaars en onderwijzers mogen het graag ter hand nemen, ook rechters, advocaten, eindredacteuren en de voorzitter van de Tweede Kamer.

In de laatste, dertiende druk van de grote Van Dale (1999) staan ruim 230.000 trefwoorden. Betekent dit dat het Nederlands evenzoveel woorden telt? Nee. In het WNT, dat het Nederlands van de zestiende tot het begin van de twintigste eeuw beschrijft, staan zo'n 350.000 trefwoorden, en er bestaan puzzelwoordenboeken met ruim een miljoen ingangen.

In theorie is het helemaal niet zo moeilijk om een woordenboek met nog veel meer trefwoorden te maken. Zoals bekend fabriceren we in het Nederlands aan de lopende band nieuwe samenstellingen en afleidingen. Een greep uit de samenstellingen van de afgelopen tijd: *ja-kamp*, *nee-kamp*, *ja-campagne*, *nee-campagne*, *grondwetreferendum*, *anti-grondwetstemming*, *EU-scepticus*, *EU-fanaat*, *grondwetsdeskundige*, *grondwetshow*, *grondwelfolder*, *grondwetkrant*, enzovoort, enzovoort. U ziet: met de blokken van de Nederlandse woordenschat kun je een toren bouwen waarbij die van Babel volkomen in het niet valt.

Scrabblewoordenlijst

Zijn er veel mensen die geloven in de mythe dat een woord pas écht bestaat als het in een woordenboek is opgenomen? Daar lijkt het wel op. Men heeft het gevoel dat een woord pas echt geaccepteerd is als het bijvoorbeeld tot de kolommen van de grote Van Dale is doorgedrongen. Pas dán heeft een woord (dan wel: een betekenis of een uitdrukking) burgerrecht verkregen, pas dán telt het officieel mee. Of deze mythe onder scrabbelaars sterker leeft dan onder niet-scrabbelaars, is nooit onderzocht. Zeker is dat veel scrabbelaars als spelregel hanteren dat een gelegd woord alleen goed is als het bijvoorbeeld in de grote Van

Dale voorkomt. Omdat dit in het verleden tot veel ruzies heeft geleid ('maar ik lees het toch dagelijks in de krant'), heeft uitgeverij Van Dale samen met de officiële scrabbleverenigingen van Nederland en België een *Scrabblewoordenlijst* gemaakt. Dit boek bevat allerlei vervoegde en verbogen vormen en verkleinvormen die in de grote Van Dale ontbreken, zoals *kwaadst*, *nattigs*, *kauwend*, *proefden* en *gefopten*. Om de omvang binnen de perken te houden zijn alleen woorden opgenomen van twee tot acht tekens lang, maar dat zijn er al 130.982.

Keuzes

Maar nog even los van de scrabbelaars: als een woordenboek incompleet is, wat staat er dan allemaal níet in? Hieronder enkele rubrieken ontbrekende woorden en afkortingen. En uitdrukkingen, want al mag je die niet leggen bij het scrabbelen, woordenboeken nemen ze natuurlijk wel op. Als uitgangspunt is de invloedrijkste hedendaagse taalreferee genomen: de dertiende druk van de grote Van Dale (in oktober van dit jaar verschijnt de veertiende druk).

Voor de goede orde: dit artikel is niet bedoeld als kritiek op de grote Van Dale. Om te voorkomen dat een woordenboek onnodig dik wordt, moet de redactie keuzes maken. Sommige keuzes zijn logisch, over andere kun je twisten. Dat geldt vanzelfsprekend eveneens voor de keuze van de onderstaande rubrieken en voorbeelden - ook die zijn niet compleet.

1. Doorzichtige samenstellingen

In 1992 schrapte de redactie van de grote Van Dale achttienduizend woorden uit het woordenboek. In 1999 waren dat er 5488. Volgens de redactie ging het om zogenoemde doorzichtige samenstellingen: samengestelde woorden waarvan de betekenis voor iedereen meteen duidelijk is, zoals *energieoverschot*, *gazonsteen* en *hoteltarief*. Als ook de spelling van dergelijke woorden geen problemen oplevert, waarom zou je ze dan opnemen? Inmiddels denken ook de samenstellers van het Groene Boekje er zo over. Uit de nieuwe editie, die in oktober verschijnt, zijn zo'n 14.000 'irrelevante woorden' geschrapt, waaronder tientallen samenstellingen met *geld-* en *milieu-*. Allemaal woorden dus die straks volgens aanhangers van de scrabblemythe niet meer bestaan. Overigens zijn de woordenboeken op dit punt niet erg consequent. Heeft iemand problemen met de spelling of betekenis van het woord *fietsbel*? Nee, maar omdat een paar maal lacherig in de media is gesignaleerd dat dit oer-Hollandse woord niet in Van Dale staat, zal het - hoe doorzichtig ook - aan de volgende editie worden toegevoegd. *Oer-Hollands* staat er trouwens ook niet in.

2. Gelegenheidswoorden

Tijdens de millenniumwisseling ontstonden honderden zogenoemde gelegenheidsamenstellingen met *millennium-*. Het aantal samenstellingen met *terrorist-* en *terrorisme-* is de afgelopen jaren spectaculair gestegen. Staan al die woorden in de woordenboeken en horen ze daarin thuis? Nee dus. Jaarlijks

verschijnen er duizenden woorden in kranten en tijdschriften die we alleen even nodig hebben om omstandigheden te beschrijven die dan actueel zijn. Net als *ja-kamp* en *nee-kamp* zijn dit eendagsvliegen die je helemaal niet moet willen vangen in een woordenboek.

3. Oude woorden

Neem een woordenboek van honderd of vijftig jaar geleden, sla dit open op een willekeurige bladzijde en de kans is groot dat u meteen woorden tegenkomt die u totaal onbekend zijn. Bijvoorbeeld op pagina 2005 in de grote Van Dale van 1924: *vlottersbaas* voor 'ploegbaas der houtvlotters of houtlossers'. De zaak is verouderd en daarmee het woord. Dat Van Dale veel verouderde woorden schrapt is overigens discutabel, want dit woordenboek zegt het Nederlands van de afgelopen honderdvijftig jaar te beschrijven, en honderdvijftig jaar geleden werd er nog volop 'gevlot', zowel door 'houtvlotters' als door 'vlottersbazen'. De grote Van Dale uit 1999 telt 6224 woorden en betekenissen met het label 'verouderd'. Die staan er dus nog in, maar er moeten duizenden woorden te vinden zijn die inmiddels - na bewezen diensten - de laan uit zijn gestuurd.

4. Dialectwoorden

De grote Van Dale telt zo'n dertienduizend trefwoorden met het label 'gewestelijk' (dan wel met de afkorting 'gew.'). *Gewestelijk* betekent dat het woord slechts in een bepaalde streek wordt gebruikt - welke streek staat er niet bij. Is de hele Nederlandse en Vlaamse dialectwoordenschat met die dertienduizend trefwoorden in kaart gebracht? Nee, natuurlijk niet. Er zijn dialectwoordenboeken met tienduizenden ingangen. Slechts een fractie van de dialectwoordenschat komt in de algemene handwoordenboeken terecht.

5. Taboewoorden

Lang zijn lexicografen van mening geweest dat woordenboeken een voorbeeldfunctie hadden. Woorden en uitdrukkingen die zij te grof vonden, hielden zij simpelweg buiten de kolommen. Zo heeft het heel lang geduurd voordat het woord *neuken* in de woordenboeken werd opgenomen. De seksuele betekenis van *neuken* is al in 1653 voor het eerst geboekstaafd. De grote Van Dale vermeldt deze betekenis sinds 1898, Koenen sinds 1974 en Verschuieren pas sinds 1979-326 jaar na de vroegste vindplaats. Ondertussen zijn de woordenboeken op dit punt een stuk liberaler geworden, maar nog altijd zijn ze verre van compleet. Voorbeeld: op internet komt het woord *negerlul* maar liefst 139.000 maal voor in de betekenis 'grote penis', maar geen woordenboek zal hier de vingers aan branden. Overigens kent de grote Van Dale wel *curaçaoënaar* voor 'grote penis'.

Nogal wat gangbare woorden hebben nooit de grote Van Dale gehaald.

6. Politiek incorrecte woorden

Stonden er in 1984 nog 61 samenstellingen met *jood-* of *joden-* in de grote Van Dale, in 1992 waren dat er nog maar 35 en in 1999 32. Bijna de helft is dus geschrapt. Waarom? Omdat er sinds de holocaust een taboe op die woorden rust, omdat men ze nu politiek incorrect vindt. Zal het woord *geitenneuker* als scheldnaam voor 'moslim' de woordenboeken halen? Die kans is erg klein. De grote Van Dale is een commercieel woordenboek; uitgevers zijn beducht voor negatieve publiciteit. Ook dergelijke overwegingen spelen een rol om sommige algemeen bekende woorden buiten de boeken te houden.

7. Vergeten woorden

Zijn er woorden die vrijwel iedereen kent maar die toch niet in de woordenboeken staan? Ja, *kneiter* bijvoorbeeld. Dit wordt al decennialang gebruikt voor 'hoofd' in de verbinding *kale kneiter*, maar ook voor 'knul', 'knikker' en 'joekel' ('een kneiter van een hit'). Honderden keren te vinden - in diverse spellingvarianten - in de krantenarchieven en op internet, maar níét in de grote Van Dale, noch in Van Dale Hedendaags Nederlands, Koenen, Kramers, Verschueren of het WNT. Hoe kan dat? Omdat het simpelweg over het hoofd is gezien. Nog een paar opmerkelijke hiaten in de grote Van Dale: *lerp* voor 'slungel' ('een lange lerp'), *kopkluiven* voor 'heftig (tong) zoenen', *controlfreak*, *droomoord* en *napoetsen* (een dagelijkse praktijk in tienduizenden gezinnen met jonge kinderen). Dit zijn allemaal woorden die al heel lang meegaan.

Oetsiekoetsie, een van de eerste woorden die baby's horen, is ook de titel van een tv-serie over kindertaal. In de woordenboeken ontbreekt dit nonsenswoord.

8. Kersverse neologismen

In een woordenboek dat, zoals de grote Van Dale, gemiddeld om de tien jaar wordt herzien, moet je natuurlijk niet gaan zoeken naar woorden, uitdrukkingen en afkortingen die nog maar net uit de luiers zijn. Bestaan woorden als *botox*, *girlpower*, hormoonvlees, internetcafé, nachtmerriescenario, nulzesje, nummerweergave, sms'en, sorrydemocratie, spindoctor, spitstarief, startpagina, stealth-technologie, *thuis kopiëren* en *voicedialing*? Ja, ze bestaan, maar nog niet in de grote Van Dale van 1999. Enkele ervan staan overigens wél in Van Dale Hedendaags Nederlands uit 2002, maar dit boek wordt aanzienlijk minder vaak geraadpleegd als scheidsrechter in taalkwesties.

9. Spreektaalige woorden

Vraagt zij: 'Heb je daar zin in?' Antwoordt hij: 'mwh'. Dit kan drie dingen betekenen: 'ik weet het niet', 'nee' (als het laag wordt uitgesproken) en 'vooruit' (als het hoog

wordt uitgesproken). Is *mwah* een woord? Als *brr* een woord is - en dit staat in de grote Van Dale - dan is *mwah* het ook. Toch zul je het vergeefs in de grote Van Dale zoeken (Koenen kent het wel), net als veel andere woorden en uitdrukkingen die je vooral in de spreektaal hoort. Zo zijn er tientallen, zo niet honderden stoplappen en dooddoeners die de woordenboeken tot nu toe niet hebben gehaald, terwijl ze volop worden gebruikt. Vergelijk op dit punt de prachtige verzameling *Als mijn tante een snor had* (1995) van Inez van Eijk eens met de handwoordenboeken.

10. Vakjargon

Ieder vak kent zijn eigen jargon. Loodgieters, timmerlieden, artsen, geologen, biologen, scheikundigen, plantkundigen, taalkundigen, computerdeskundigen - allemaal gebruiken ze specialistische woorden en uitdrukkingen. Vind je die ook allemaal terug in de algemene handwoordenboeken, zoals de grote Van Dale? Gelukkig niet. Als het goed is, vind je alleen die vakwoorden terug die geregeld in de standaardtaal opduiken - en dat is slechts een fractie van het totaal. Om u een indruk te geven: het *Zakwoordenboek der geneeskunde* van Coëlho telt 26.000 'termen en begrippen uit de medische en aanverwante vakgebieden'. De grote Van Dale telt 1070 trefwoorden met het label 'medisch'.

11. Nonsenswoorden

Een van de eerste woorden die baby's in Nederland horen, is *oetsiekoetsie*. Niemand weet wat het betekent en zeker de baby's niet. Het is dan ook een nonsenswoord. Hoewel onze taal op dit gebied een lange en rijke traditie heeft, zul je in woordenboeken vrijwel geen nonsenswoorden vinden. Dus geen 'Labberdie, labberda, labberdonia', geen 'Jutekei, jutekei, jutekeisa-sa', geen 'tjingela, tjingela hop sa sa' en zelfs geen 'Schietspoele, sjerrebekke spoelza! Djikke djakke, kerrekoltjes, klietsklets!' De grote Van Dale kent wel *hopfalderië* en *klisklezoor*. Dat laatste woord is echter een vakterm voor een 'metselsteen met halve breedte en volle lengte'.

12. Jeugdtaal

Luister eens naar kinderen die op het schoolplein aan het knikkeren zijn. In de omgeving van Haarlem (er zijn grote regionale verschillen) hoor je dan voor de kleur en het formaat van de knikers woorden als *berebere*, *vijfmaal*, *tienmaal*, *bonkie*, *dolfijn*, *panter*, *snot* en *papegaai*. En voor de regels van het 'potje' onder meer *met dubbel kets*, *laatste kets*, *eerste kets*, *zonder of met trukendoos*, *zonder lup*, *met-over-de-kuuk-waag*, *met of zonder hijskraan*. En natuurlijk wordt er altijd gekozen tussen 'voor echie' en 'voor neppie'. *Echie* is wel te vinden in de grote Van Dale, die andere woorden niet - althans niet in de gezochte betekenissen. Van de jeugdtaal komt bijna niets in de woordenboeken terecht, en dat is een verstandige keuze, want die taal is zeer vluchtig en veranderlijk.

13. Afkortingen

Hoeveel mensen ondertekenen hun e-mailtjes, kaartjes of kattedelletjes met *hgr*, *h.gr.* dan wel met *vrgr.* of *vr.gr.*? Héél veel. De grote Van Dale kent *vr* voor 'vrijdag' en *vr.* voor 'vrouw', *gr* voor 'gram' of 'graad' en *gr.* voor 'groot', maar niemand bedoelt met *vrgr.* 'vrouw groot' of 'vrijdag gram'. Zo zie je maar: zelfs afkortingen die dagelijks tienduizenden keren worden gebruikt, staan soms niet in de woordenboeken.

Er zijn meer categorieën te bedenken en véél meer voorbeelden, maar de boodschap zal duidelijk zijn: je kunt niet zeggen dat een woord niet bestaat omdat het in een woordenboek ontbreekt. Dat is een mythe, een hardnekkige taalmythe - ook al een woord dat je vergeefs in de woordenboeken zult zoeken.

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
- Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
- Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
- Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.

Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Reclametaal

Paul R. Jurriëns - communicatieadviseur, Helvoirt

Prof. Hans Hoeken toont in zijn artikel 'Overtuigende reclametaal' (*Onze Taal* mei) aan dat retorische vormen in advertentieteksten een hogere waardering krijgen dan teksten zonder woordspelingen. Hij verwacht dan ook een toename van advertenties met dubbele bodems.

Het onderzoek van Hoeken is in een laboratorium uitgevoerd, waarbij de respondenten 'gedwongen' werden te lezen. Buiten de setting van een laboratorium blijken lezers echter weinig gemotiveerd om een advertentie tot zich te nemen. En al helemaal niet als ze er moeite voor moeten doen. Ze haken af en komen in het geheel niet toe aan waardering, omdat de advertentie hen niet bereikt. En zelfs als de lezer bereid is er moeite voor te doen, dan nog is er een geringe kans dat de lezer niet aan de woordspeling toekomt omdat de dubbele bodem te moeilijk is of omdat hij domweg geen tijd heeft.

Neem nu de cryptische opgave die Hans Hoeken in het artikel geeft: 'spreken reclamemakers? (12,4)'. Ik heb snel aan het einde van het artikel gekeken naar de oplossing ('overtuigende taal'). Ik vond het artikel interessant, maar had - zelfs met de extra aanwijzingen - geen zin en tijd om het raadseltje op te lossen.

Ik voorzie dan ook geen opmars van de retorische vormen, maar juist van de simpele rechttoe-rechtaanteksten waaraan behoefte is in een samenleving die steeds sneller wordt. De kans dat de advertentie de boodschap overbrengt, is dan veel groter.

Naschrift Hans Hoeken

Ik vrees dat hier de wens de vader van de gedachte is. Grootschalig onderzoek naar het voorkomen van retorische vormen in advertenties laat zien dat

reclamemakers de boodschap in advertenties op een steeds ingewikkelder manier verpakken, iets wat geldt voor zowel het woord als het beeld. Dat is ook niet vreemd. Omdat de boodschap van veel advertenties hetzelfde blijft ('Omo wast schoon'), kunnen reclamemakers de verleiding om deze boodschap op een bijzondere manier te verpakken niet weerstaan. En dat slechts een kleine(re) groep de grap begrijpt, vinden zij niet erg. Deze groep mensen krijgt hiermee het gevoel op dezelfde golflengte te zitten als het adverterende merk, wat hun waardering voor het merk alleen maarten goede komt.

Bommel-anglicismen

Berry J. Prinsen - Marbella, Spanje

Zoals ook al wordt vermeld in het meinummer heeft Marten Toonder, volgens de lezers van *Onze Taal* een van de invloedrijkste taalgebruikers van het Nederlands, een groot gedeelte van zijn leven in Ierland gewoond. Dat heeft er mede toe bijgedragen dat vele van zijn spitsvondigheden ontleend zijn aan het Engels.

Het door de geniale dwerg Kwetal gebruikte woord *denkraam* is waarschijnlijk ontleend aan *frame of mind*, en in het verhaal 'Een bommelding' trapt de herder Kloover zijn kampvuurtje uit en zegt: 'Asjes tot asjes', afgeleid van het Engelse gezegde *Ashes to*

ashes and dust to dust ('stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren').

En in de strip *De andere wereld* zingt Lut Lurelei: 'Lent is inte knoppen / Lude sing tutu'. Ik vermoedde dat de heer Toonder hier gedacht heeft aan het oudst bekende muziekmanuscript in de Engelse taal, hetgeen hij later in een briefwisseling met mij bevestigde. Het origineel bevindt zich in het British Museum en de tekst begint als volgt: 'Summer is I-cumen in / Lhude sing cuccu'.

Koningin Beatrix: 'Een ander element wat bij zo'n ceremonie hoort...'

Foto: Rijksvoorlichtingsdienst

Ook koningin zegt 'wat' **Nel van der Weijden - Nieuwegein**

De bijdrage van de heer A. Kalkman uit Waddinxveen aan de rubriek 'Taalgernissen' van het meinummer was mij uit het hart gegrepen. Kalkman beschrijft daarin hoe het betrekkelijk voornaamwoord *dat* zo goed als verdrongen is door *wat* (in bijvoorbeeld *een verschijnsel wat*) en ook hoe hij zich daar inmiddels bij heeft neergelegd. Of eigenlijk: bijna bij heeft neergelegd, want hij besluit zijn stukje met: 'Nu de koningin nog. Pas dan heb ik er echt volledig vrede mee.'

Graag wil ik hem attent maken op de documentaire *25 kroonjaren*, die naar aanleiding van het 25-jarig regeringsjubileum van Beatrix werd uitgezonden op tv. Daarin zegt de koningin onder andere: 'Een ander element wat bij zo'n ceremonie hoort, waren herauten', en later heeft ze het over 'een instituut wat'. De heer Kalkman zal nu dus volledig vrede hebben met het gebruik van *wat* waar het *dat* hoort te zijn. Ik ben helaas nog niet zover.

Bloedgroep o [1]: 'ohne Antigen' **Drs. A.A.F. Jochems - medisch bioloog, Bavel**

Dr. B.A. van Dijk schrijft in de rubriek 'Taalgernissen' van het meinummer over *bloedgroep o*, waarvan het tweede deel vaak ten onrechte wordt uitgesproken als [oo] in plaats van 'nul'. Volgens Van Dijk zou er hier sprake kunnen zijn van invloed van het Engels. In die taal wordt het cijfer o tenslotte wel uitgesproken als de letter o. Maar er zijn nog twee plausibele verklaringen voor die verkeerde uitspraak.

De Oostenrijks-Amerikaanse patholoog Karl Landsteiner heeft begin vorige eeuw bij de mens twee bloedgroepantigenen ontdekt, door hem aangeduid als 'antigeen A' en 'antigeen B'. Sommige mensen blijken beide antigenen te bezitten, die hij daarom aanduidde met 'bloedgroep AB'. Ongeveer de helft van de mensen in de westerse wereld bezit geen van beide antigenen, nul antigenen dus. Die groep noemde hij 'Ohne (= zonder) Antigen'. Mogelijk dat de letter *O* van *Ohne* tot de verwarring heeft geleid.

Een derde verklaring waardoor de uitspraak [oo] in de wereld is gekomen, heeft te maken met de techniek. Toen Landsteiner met zijn ontdekking kwam, begin vorige eeuw dus, beschikten veel typemachines nog niet over het cijfer nul. Daarvoor in de plaats werd gewoon de kleine letter *o* getypt.

Bloedgroep o [2]: een derde letter

Oda van der Pas - Vaassen

Bloedgroep o (nul) wordt vaak foutief uitgesproken als ‘bloedgroep [oo]’, zo signaleert dr. B.A. van Dijk in het meinummer van *Onze Taal*. Volgens Van Dijk gebeurt dat onder invloed van het Engels, maar het lijkt mij logischer om een verband te leggen met de andere bloedgroepen: A, B en AB. Mensen die niet weten dat bloed van het type o zo genoemd is omdat het de factoren A en B mist, zullen automatisch de nul als [oo] uitspreken: een letter, net als A en B.

Geboortenaam

A.H.J.M. van Grol - Utrecht

Yvonne Malherbe ergert zich in het meinummer van *Onze Taal* aan het gebruik van het woord *meisjesnaam* als het gaat om de achternaam van een vrouw. Zo'n vrouw is vaak allang geen ‘meisje’ meer. Maar er pleit nog iets anders tegen deze aanduiding: tegenwoordig kan de man, overeenkomstig de wet, ook de naam van de bruid aannemen. Zie je het al voor je, dat aan een man wordt gevraagd: ‘Is dat uw meisjesnaam?’ Voortaan zou er eenvoudigweg moeten worden gevraagd naar de ‘geboortenaam’.

Stinkvogel

Ronald Schrijber - Arnhem

In het onderdeel ‘Vergroot uw woordenschat’ van de Taaltest in het juninummer staat dat *zopilote* de aanduiding is voor een ‘stinkvogel’. De enige bron die dit bevestigt, is de grote Van Dale. Zelfs op internet is deze verwijzing niet te vinden. *Zopilote* is de Spaanse benaming voor vier soorten Midden- en Zuid-Amerikaanse gieren, en dan in het bijzonder voor de zwarte gier (*Coragyps atratus*) en de kalkoengier (*Cathartes aura*). Het is helemaal geen Nederlands woord. Dat het toch in Van Dale voorkomt, heeft waarschijnlijk te maken met de toevoeging van Surinaamse woorden in een ver verleden.

Overigens leeft er wel een stinkvogel in Zuid-Amerika. Die wordt ook wel ‘hoatzin’ genoemd (*Opisthocomus hoazin*). De hop (*Upupa epops*) en nog enkele andere soorten dragen plaatselijk eveneens de naam *stinkvogel*. Ze hebben die te danken aan de stank in en rond de nestelplaats, die ze bevullen met uitwerpselen en voedselresten - waarschijnlijk om hun vijanden op een afstand te houden.

In de grote Van Dale komen geregeld verkeerde omschrijvingen en/of benamingen van planten en dieren voor. In zulke gevallen is het goed niet alleen op dit woordenboek af te gaan.

Zwarte gier (*Coragyps atratus*), ook wel ‘zopilote’ genoemd.
Foto: David L. Smith

Vraag en antwoord Taaladviesdienst

Daadkrachtig, krachtdadig

? Is er een verschil tussen *krachtdadig optreden* en *daadkrachtig optreden*?

! Er kan een klein verschil zijn. In de praktijk worden *daadkrachtig* en *krachtdadig* vaak zonder betekenisonderscheid door elkaar gebruikt; ze zijn min of meer synoniem. Wel associëren veel taalgebruikers *krachtdadig* met kracht of geweld, bijvoorbeeld in 'De politie trad krachtdadig op.' Wie die associatie wil vermijden, kan beter kiezen voor het wat neutralere 'De politie trad daadkrachtig op.'

Een ander verschil is dat *daadkrachtig* eerder van personen wordt gezegd en *krachtdadig* meestal van zaken of handelingen. Verder blijkt uit een internettelling dat *daadkrachtig* in Nederland vaker wordt gebruikt dan *krachtdadig*; in België is het andersom.

Daadkrachtig betekent van oorsprong 'energiek, vol werklust'. Het is afgeleid van *daadkracht* ('kracht om daden te verrichten, werkkraft, werklust'). Dat is van oorsprong een germanisme (een vertaling van het Duitse *Tatkraft*), maar inmiddels is het ingeburgerd. *Krachtdadig* betekent oorspronkelijk 'kracht toepassend, krachtig werkend'. De twee woorden hebben elkaar in de loop der tijd beïnvloed; ze kunnen beide zowel 'energiek, flink' als 'doortastend, voortvarend' betekenen.

Meervoud *epos*

? In een tekst over heldendichten kwam ik het woord *epen* tegen. Is dat het gebruikelijke meervoud van *epos*?

! Er zijn twee meervoudsvormen van het Griekse leenwoord *epos*: *epossen* en *epen*. Alle hedendaagse woordenboeken vermelden beide vormen. *Epen* is de gebruikelijkste van de twee.

Waar komt dat meervoud *epen* vandaan? Daar is in de naslagwerken niets over te vinden. De meeste Griekse leenwoorden hebben een Nederlandse meervoudsuitgang (*stadion* - *stadions*, *chaos* - *chaossen*); zo is *epossen* ook ontstaan. In enkele gevallen heeft het Nederlands het oorspronkelijke meervoud overgenomen - het gaat dan om weinig gebruikte woorden, zoals *topos* - *topoi* en *epitheton* - *epitetha*. Bij *epos*, dat in het Grieks het (ongebruikelijke) meervoud *epè* heeft, is voor de meervoudsvorming uitgegaan van de Griekse stam van het woord, *ep-*, waar de Nederlandse uitgang *-en* achter is gezet. Zo'n procédé komt weinig voor; het doet zich voor bij enkele Latijnse woorden op *-us* of *-um*: *cultus* - *culten*, *dactylus* - *dactylen* (naast *dactyli*), *decennium* - *decenniën* (naast *decennia*), *estuarium* - *estuariën* (naast *estuaria*).

Mogelijk zijn dergelijke meervoudsvormen ontstaan onder invloed van het Duits, waar dit procédé veel gewoner is: *Rhythmus* - *Rhythmen*, *Album* - *Alben* (naast *Albums*), *Taxi* - *Taxen* (naast *Taxis*) en ook *Epos* - *Epen*.

(On)beschoft

? Als je het woord *onbeschoft* hebt, bestaat er dan ook zoets als *beschoft*?

! Nee, het woord *beschoft* bestaat niet. De herkomst van *onbeschoft* is niet geheel duidelijk. Het etymologisch woordenboek van Van Dale (1997) en dat van J. de Vries en F. de Tollenaere (2004) noemen twee mogelijkheden. De eerste is dat *onbeschoft* ontstaan zou zijn als nevenvorm van *onbeschaafd*, waarbij de ò-klank volgens De Vries en De Tollenaere ‘gevoeld [kan] zijn als te passen bij de betekenis’. Kennelijk vinden ze een *o* wat platter klinken dan een *aa*.

De andere theorie legt een verband met *scheppen* (‘vormen, creëren’) en *schub*; Van Dale verwijst hierbij naar het Middelnederlandse werkwoord *schobben* voor ‘schuren’. *Onbeschoft* zou dan iets als ‘ongevormd’ betekenen. Deze theorie is volgens De Vries en De Tollenaere aannemelijk gezien de oudste betekenis van *onbeschoft*: ‘wanstaltig, lelijk’. En de betekenis ‘ongevormd, ruw, onaangepast’ komt inderdaad beter overeen met het huidige gebruik van het woord.

Jordanezen, Jordaniërs, etc.

? Hoe noem je een inwoner van Jordanië, en hoe een inwoner van de Jordaan (de wijk in Amsterdam)?

! Volgens alle gezaghebbende naslagwerken is *Jordaniër* de inwonernaam die bij het land Jordanië hoort. Over inwoners van de Jordaan is in naslagwerken op het gebied van aardrijkskundige namen niets te vinden, maar enkele hedendaagse woordenboeken geven er wel informatie over. Volgens de grote Van Dale (1999), Verschuieren (1996) en Kramers (2002) is zowel *Jordaner* als *Jordanees* mogelijk; Koenen (1999) noemt alleen *Jordanees*. Dat is ook de vorm die in de praktijk het meest voorkomt.

Een inwoner van de Amsterdamse Jordaan wordt meestal ‘Jordanees’ genoemd.
Foto: Onze Taal

Het bijvoeglijk naamwoord bij *Jordaan* is *Jordanees* of *Jordaans*; bij *Jordanië* hoort *Jordanisch* of (eveneens) *Jordaans*.

À of *ad*?

? Wat is het verschil tussen *à* en *ad*? Zeg je: ‘Wij sturen u tien boeken à € 20,-’ of ‘Wij sturen u tien boeken ad € 20,-’?

! Het voorzetsel *à* betekent ‘per stuk’ of ‘per eenheid’, *ad* betekent ‘ten bedrage van’. *Tien boeken à € 20,-* heeft dus betrekking op tien boeken van € 20,- per stuk; bij *tien boeken ad €20,-* zou het gaan om tien boeken die sámen € 20,- kosten. Het voorzetsel *ad* komt meestal voor in constructies als *een rekening ad € 20,-* (‘ten bedrage van’), *een rente ad vier procent* (‘van, tegen’) en *een aanbetaling ad € 25,-* (‘van’). *À* heeft trouwens ook de betekenis ‘tot’: ‘Er waren 25 à 30 mensen aanwezig.’

Ad is een Latijns voorzetsel, *à* komt uit het Frans. Het wordt soms met een accent aigu geschreven (*á*), maar dat is niet juist: in het Frans staat op een *a* nooit een accent aigu. Het Nederlands heeft het accent grave op *à* overgenomen. Overigens vond het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* dat accent al in 1864 overbodig. Toch is het nooit afgeschaft: de officiële spelling is *à*.

**‘Zonder uitbundig bochtenwerk geen waarheid’
 Journalist Hugo Camps over stijl, Vlaamse brabbelaars en het
 Mart Smeets-jargon
 René Appel**

De Vlaming Hugo Camps schrijft in zijn columns en interviews in *De Morgen*, *Elsevier* en *NRC Handelsblad* ongeëvenaard bloemrijk en exuberant - en volgens sommigen zelfs wat gechargeerd. Interview met een journalist die vooral schoonheid nastreeft.

‘Voetballers zijn hun eigen schaamteloze goudwinkel. Gevangen in de concentrische cirkels van kitsch en cosmetica. Niet gehinderd door sociale satire. Nauwelijks gezegend met de antennes van zelfkennis en kunst.’ Deze zinnen uit een column in *NRC Handelsblad* van 10 april 2004 kunnen door niemand anders geschreven zijn dan door Hugo Camps. Hij is de maestro van de megalomane metafoor, de kampioen van de riskante beeldspraak, de edelsmid van de poëtische collocatie. Ja, wie over Camps schrijft, lijkt zelf ook te worden aangestoken door het verbale virus dat dwingt om alles mooier, rijker en verrassender te formuleren, terwijl het advies moet luiden: probeer deze Vlaamse publicist in zijn woordkunst niet te evenaren, laat staan naar de kroon te steken.

Camps is het volledig eens met karakterisering van zijn proza als ‘bloemrijk’ of ‘exuberant’. Het is volgens hem de dure plicht van de schrijver om zo fraai mogelijk te formuleren. ‘Taal is te beschouwen als de huid van de mens, en die huid moet je zo goed mogelijk verzorgen. Soberheid is een vorm van luiheid. Het door sommige mensen gepropageerde kaal schrijven is eigenlijk lui schrijven. Bovendien: door met taal bezig te zijn, door het kiezen van een bijzondere formulering, door het selectieproces van het juiste woord, scherp je het denken. Inderdaad, sommige beperkte geesten stellen dat de overdadige vorm de inhoud aan het oog onttrekt, maar dat is onzin. Inhoud is altijd vorm, inhoud en vorm zijn ondeelbaar één. Door de manier waarop ik formuleer, creëer ik juist mede de inhoud, en daarom kies ik voor het ornament, voor die vorm.’

Chaotisch tafereel

In een recent artikel in *Neerlandica extra muros* (wanneer zal dat blad voor buitenlandse neerlandistiek ooit eens een Nederlandse naam krijgen?) vergeleek de Vlaamse taalkundige Ludo Beheydt het proza van Remco Campert en Jan Mulder uit hun *Volkskrant*-column met dat van Hugo Camps en Bernard Dewulf, die op vergelijkbare wijze als columnistisch duo opereren in de Vlaamse krant *De Morgen*. ‘Campert formuleert helder, zuinig, ironisch, afstandelijk’, stelt Beheydt, die Mulder een iets heftiger, maar toch bedachtzame ironie toeschrijft. ‘De beide Vlamingen daartegenover zijn barokke versierders. In overladen beelden verven ze een chaotisch tafereel.’

Camps kan zich wel vinden in die analyse, en ook in de opvatting van Beheydt dat dit verschil samenhangt met een cultuurverschil, misschien zelfs wel een verschil in volksaard. ‘Bedenk wel dat Vlaanderen nog steeds een in- en inkatholiek land is’, zegt Camps, ‘waarin er zonder uitbundig bochtenwerk geen waarheid is. Het volstrekt gesecculariseerde Nederland is meer een land van rechttoe-rechtaan, van de zuivere lijn. Mondriaan is van Nederland, en zou nooit van België kunnen zijn. Daar komt nog bij dat in België sommige onderwerpen meer toegedekt, meer

ingesuikerd moeten worden behandeld.' En dat chaotische tafereel dat hij en Dewulf zouden verven, ja, dat zint hem wel. 'Er is immers niets mooier dan zo'n tafereel. De chaos staat voor het voorlopige, het onduidelijke, en daarmee kun je nog alle kanten uit.'

Iets verder in zijn beschouwing noemt Beheydt uw taalgebruik zelfs 'gechargeerd'.

'Nee, mijn proza is niet gechargeerd in die zin dat het te ver gaat of overdreven zou zijn. Ik zorg voor een uitvergroting van de werkelijkheid, en dat is efficiënt. Daar kies ik bewust voor, want het carnivaleske, de domheid, maar ook de saaiheid kun je niet groot genoeg maken.'

Karsten Kroon

Camps publiceert zowel columns als interviews, die qua stijl nogal van elkaar verschillen; de interviews zijn soberder en directer. Dat doet hij bewust. 'Als columnist sta ik in dienst van de provocatie en als interviewer ben ik waterdrager, de Karsten Kroon van de geïnterviewde, en met hem of haar construeer ik samen het gesprek. De column is alleen van mezelf, het interview niet.'

Maar die interviews zijn ook onmiskenbaar vintage Camps. In een interview met Adriaan van Dis uit 1988 schreef hij bijvoorbeeld over die auteur: 'Ook op deze avond straalt de aura van ordentelijkheid en aangepastheid en van vouwen in de broek me ongeremd

toe.' Waarom 'aura', waarom is het niet voldoende om te zeggen dat de ordentelijkheid en de aangepastheid de interviewer toestrallen, en dan kennelijk ook nog 'ongeremd'? Volgens Camps, die er geen enkel bezwaar tegen heeft om zijn teksten op deze wijze te laten fileren, is de keuze voor 'aura' juist zeer bewust. Van Dis heeft de genoemde uiterlijke kenmerken immers tot zijn handelsmerk verheven, en dat straalt hij ook uit, vandaar: 'aura'. 'En dat ongeremde heeft ermee te maken dat het me overvalt. Het is dus zeker geen mooischrijverij om de mooischrijverij. Ik heb tijdens het gesprek die fysieke ervaring, en die wil ik zo adequaat mogelijk onder woorden brengen.'

Hugo Camps: 'Ik zorg voor een uitvergroting van de werkelijkheid.'
Foto: Filip Claus

En als u spreekt over het 'geparfumeerde charisma' van Ruud Gullit?

'Dat doe ik omdat hij zo weinig zichzelf lijkt, zo gemaakt. Die zogenaamd natuurlijke charme is ook een aangeleerde houding, net zo onoprecht als zijn flirtage met Nelson Mandela.'

U schrijft over de 'planetaire onverschilligheid' van Harry Mulisch. Wat moet ik me daarbij voorstellen?

'Mulisch wekt altijd de indruk van een andere planeet te komen. Alles ligt als het ware ver van hem, en hij is in wezen niet geïnteresseerd in wat er in zijn naaste omgeving gebeurt, vandaar "planetaire onverschilligheid". Het is in dit verband natuurlijk wel interessant dat zijn grootste roman *De ontdekking van de hemel* heet.'

Een laatste voorbeeld. In een sportcolumn staat dat voetballers 'geföhnd tot diep in de bek (...) hun zelfbedachte overspeligheid bezingen'. Nog even los van 'zelfbedachte overspeligheid', wat is 'geföhnd tot diep in de bek'?

'Onder voetballers bestaat een geweldige lichaamscultuur, een materiële cultuur, die tot uiting komt in kleding, in auto's, maar ook in de manier waarop ze praten. Seedorf is daar een mooi voorbeeld van. Alles is opgemaakt, geföhnd, onecht, maar ik schrijf dan niet "onecht".'

Hugo Camps

Hugo Camps (1943) is geboren in Molenstede, Vlaams-Brabant. Hij schrijft columns, wekelijks in *NRC Handelsblad* over sport, en één keer in de twee dagen in *De Morgen* over een veelheid aan onderwerpen. Verder publiceert hij al jaren grote interviews in *Elsevier*, onder meer met Harry Mulisch, Wim Kok, Pim Fortuyn, Katja Schuurman en Ronald Koeman. Vijftig van deze gesprekken zijn in 2003 gebundeld in *In de ogen* (uitgeverij Prometheus).

'Fantoom orgasme'

Je zou Hugo Camps de dichter onder de Nederlandstalige journalisten kunnen noemen. Zijn proza gaat niet in een rechte lijn, maar draait over de krommingen van de poëtische verbeelding en de dichtertelijke wijze van zeggen. Zo schreef hij dat Paul Haenen de pen liet vloeien 'op de heupslag' van Olga Zuiderhoek, dat wielrenners (vanwege dopingcontroles) in Italië dag en nacht paraat staan voor het

'fantome orgasme' van procureurs en carabinieri, terwijl Kamerlid en wielbestuurder Joop Atsma alleen nog met de Amsterdamse humor van Gerrie Knetemann een beetje 'uitgebeend' wakker kon worden. Schuilt er in de publicist een gemankeerde of zelfs gefrustreerde dichter?

'Nee, dat is zeker niet het geval. Ik heb in het geheim weleens wat gedichten geschreven, maar ik geloof dat ik te bescheiden ben om aan publicatie te denken. Een grootheid als Hugo Claus zou ik zelfs niet kunnen benaderen. Voor mij is het belangrijk om zo mooi mogelijk te schrijven. De schoonheid, en niets dan de schoonheid. Ik ben zelf niet bewust op zoek naar nieuwvormingen. Als ik over Leo Beenhakker schrijf "Leo kan mij niet dribbelen", dan is dat geen rationele poging tot vernieuwing. Dan probeer ik alleen op een bijzondere manier te zeggen dat ik mij niet laat bedotten door Beenhakker.'

En die veel optredende retorische drieslag, hoe komt die tot stand?

Bijvoorbeeld de volgende over David Beckham: 'Hij zit gevangen in de kleren van Victoria, in de schoenen van Adidas, in de haartooi van een knettergekke Japanner.'

'Soms ben ik me bewust van het retorisch effect, dat draagt bij tot het drama. Dat moet zo groot mogelijk zijn. Een andere keer ontstaat het als het ware vanzelf. Misschien omdat twee te weinig is, vier net te veel, en drie precies goed. We zijn - of we willen of niet - toch gestempeld door de Heilige Drievuldigheid.'

Van de Heilige Drievuldigheid komen we op Johan Cruijff, die in Barcelona 'de Verlosser' werd genoemd, en die route leidt ons weer naar de sport. Camps schrijft bijna alleen over voetbal en wielrennen. Waarom? Er zijn immers nog zo veel andere interessante sporten. Het zijn allebei echte volkssporten volgens Camps, dat is al belangrijk, en het heeft met taal te maken. 'Voetbal en wielrennen zijn echte "commentaarsporten". Denk aan groepjes mensen, meestal mannen, langs de kant, in het café. Uren kunnen ze praten over de opstelling van een team, over een doelpunt, een demarrage, een eindsprint. Voetbal en wielrennen zijn uitgevonden om over te kunnen praten. En dus ook om over te schrijven. Ik kijk graag naar snooker, maar ik zou er nooit over kunnen praten, laat staan schrijven.'

En de sporttaal, bijvoorbeeld het wielersjargon?

'Dat sporters dat register zelf hanteren, lijkt me terecht, maar ik kan me verschrikkelijk ergeren aan de clichés van de commentatoren, op de Vlaamse televisie, maar vooral ook van iemand als Mart Smeets. Zoals die kan zeggen: "Dat moge duidelijk zijn..."'

Zoiets doet pijn aan mijn oren, het is een belediging voor mijn taalgevoel, en dat wordt nog erger als hij de bekende wielervermenen gaat gebruiken: renners die “stoempen” of “er een snok aan geven”. Het toppunt van verbale wanstaltigheid is wel als hij weer eens triomfantelijk uitroept dat een renner wint “met twee vingers in de neus”.

Geen Vlaams

Het valt op dat de stukken van Camps in de Vlaamse krant *De Morgen* en in het Nederlandse *NRC Handelsblad* en *Elsevier* qua taalgebruik volstrekt inwisselbaar zijn. Hij is er alert op geen typisch Vlaamse woorden te gebruiken, dus ook niet in zijn columns voor *De Morgen*. ‘Als ik dan toch een keer “effenaf” schrijf in een interview met Claus, komt dat simpelweg omdat zo'n woord in het gesprek enkele keren valt. Dan ontsnapt het me ook als ik schrijf. Maar in het algemeen ben ik voor één geschreven taal voor Vlaanderen en Nederland. Die door sommigen gevoelde behoefte om een eigen Zuid-Nederlandse standaard te creëren, voel ik volstrekt niet. Sterker: ik ben daar mordicus tegen. Zo'n eigen standaardtaal is een uitdrukking van de kleinheid van het regionalisme. De gesproken taal mag een huis-tuin-en-keukentaal zijn, maar de schrijftaal moet daar ver van blijven.’

En de taalvaardigheid van Nederlanders en Vlamingen? De laatsten worden vaak als voorbeeld gesteld in Nederland.

‘Dat is onzin. De doorsnee-Vlaming is een onmogelijke brabbelaar. Straatinterviews in Vlaanderen zijn van een stuitende treurigheid. Op dat punt doen Nederlanders het beter, hoewel de Nederlandse politici ook verschrikkelijk zijn. Van Balkenende tot Bos, en van Verhagen tot Dittrich. Allemaal gemaakt en onecht in dat verstijfde parlementaire jargon van ze. Zo'n woord als *entameren*, ik kan het gewoon niet meer horen! En als Nederlanders zelf zeggen dat Vlamingen taalvaardiger zijn, dan kijken ze met een soort folkloristische, badinerende blik. De zogenaamd betere prestaties van Vlamingen in een taalquiz of een spellingwedstrijd zijn nietszeggend... pure incidenten.’

Mensen veranderen, de taal verandert. Hoe staat u daar als taalliefhebber tegenover?

‘Ik kies voor stabiliteit, voor behoud van overgedragen vormen en woorden. Subgroepen kunnen hun eigen dialect hebben, hun eigen woorden, maar de taal moet in zijn geheel, ondeelbaar gedragen worden door een volk. De scheiding tussen spreektaal en schrijftaal is een kostbaar goed. Ik ben hierin conservatief; *beter als* kan nooit, dat is een vloek. Voor mij is het simpelweg een kwestie van respect voor de taal.’

Jari

Hugo Camps over Jari Litmanen, ex-Ajacië:

Vaak was hij norser dan boomschors. Honderden keren heb ik me de vraag gesteld: zou Jari gelukkig zijn? Of zorgeloos? Of vrij van lijf en leden? Aan de bal wel, maar niet in het leven. Niet in zijn Ajax-tijd, niet in Barcelona, niet nu hij afbouwt in Finland. Altijd was er dat masker van de afgewezen minnaar, die grimas van pijn. Existentieel leed bijna.

Maar wat een ster.

Speels en vernuftig in dodelijke ernst. Collegiaal tot op het bot, zonder toeters en bellen, zonder pathetisch gelik. Nederig in de overwinning, nederig in het soortelijk gewicht van zijn talent. Hij kon krommer zijn dan Freek de Jonge op de bühne en dan ineens oprijzen uit een ranke elegantie die niet meer van deze wereld is. Van wasdraad tot gebeitelde schoonheid, Jari had het allemaal in het pakket.

Uit *NRC Handelsblad*, 16-10-2004

De mooiste plaatsnamen

Verslag van een verkiezing

Ben Schattenberg

We hadden al diverse mooiste wóorden: het mooiste Nederlandse, Vlaamse, Drentse, Zeeuwse en Friese woord. Dit voorjaar kwamen daar de mooiste plaatsnamen bij - onder een opmerkelijk grote mediabelangstelling. De organisator van de verkiezing doet verslag.

Doodstil is begin mei uitverkoren als mooiste plaatsnaam van Nederland, en veel kranten en radioprogramma's berichtten daarover - tot het acht-uurjournaal aan toe. Een week later gebeurde hetzelfde in Vlaanderen, waar kranten en tv melding maakten van de uitverkiezing van *Schellebelle* tot Vlaanderens mooiste. Het was de afsluiting van een bijna twee maanden durende verkiezing op internet, die was begonnen als een aardigheidje.

In maart van dit jaar vroeg ik de redactie van de taalnieuwsbrief *Taalpost* (samengesteld door Van Dale en het Genootschap Onze Taal) haar lezers op te roepen mij te laten weten wat ze de mooiste plaatsnaam van Nederland dan wel Vlaanderen vonden. Nadat deze oproep geplaatst was, besteedden ook de Vlaamse krant *De Morgen* en twee radiozenders er aandacht aan. Het gevolg was een stroom van honderden e-mails, waarin zeer diverse kandidaten werden genomineerd, al dan niet voorzien van een motivatie.

Ritme

Wat valt er te zeggen over de inzendingen? Allereerst dat veel Nederlanders een voorkeur lijken te hebben voor plaatsnamen die zij als rustgevend ervaren. Vandaar waarschijnlijk de grote populariteit van het Groningse dorpje *Doodstil*. Maar bijvoorbeeld ook het Zuid-Limburgse *Simpelveld* kon de waardering van velen wegdragen: 'Omdat het leven in *Simpelveld* mooi en overzichtelijk moet zijn', zoals een inzendster uit de hectische Randstad het verwoordde. 'Hier geen drukte van alledag. Dit

is het land waar het leven goed is.’

Foto: R. Afman

Veel meer dan de Nederlanders lieten de Vlamingen hun voorkeur bepalen door een zekere welluidendheid van de plaatsnaam: *Zoerle-Parwijs*, *Lochristi*, *Hoepertingen*. Maar ook *Amsterdam* en *Rotterdam* oogstten veel waardering vanwege hun strakke ritme. Om dezelfde reden werd het Drentse *Gasselternijveenschemond* gewaardeerd. Maar de plaatsnaam die het vaakst om zijn klank werd geroemd, was het Oost-Vlaamse *Schellebelle*: ‘Het klinkt als een schelle bel, maar ook als een charmant geklede, jonge vrouw’, schreef een van de inzenders.

Een andere populaire categorie zijn de namen die goed zijn voor een glimlach, zoals *Muggenbeet* en *Sint-Job-in-'t-Goor*, en namen die geassocieerd worden met kinderboeken: ‘Een echt leuke plaatsnaam vind ik *Didam*. Dat klinkt als een plaats waar zich een Annie M.G. Schmidt-verhaal afspeelt.’ En: ‘Zou er een Vlaamse Harry Potter-film bestaan, dan zou *Pulderbos* daar zeker in voorkomen.’

Gewichtige namen

Na een maand werd het tijd om te turven. De vier meest genoemde Vlaamse plaatsnamen bleken *Schellebelle*, *Sint-Job-in-'t-Goor*, *Scheldewindeke* en *Smeerebbe-Vloerzegem*. Net iets minder stemmen hadden *Zoerle-Parwijs*, *Kuttehoven* en *Lochristi*. In Nederland bestond de top-vier uit *Doodstil*, *Waterlandkerkje*, *Muggenbeet* en *'s-Hertogenbosch*. Net buiten de boot vielen *Hendrik-Ido-Ambacht*, *'s-Heerhendrikskinderen* en *'s-Gravenhage* - behalve van rust houden Nederlanders blijkbaar ook van gewichtige namen.

Voor de tweede stemronde bouwde ik inderhaast een speciale website, met de domeinnaam www.mooieplaatsnaam.tk. Op de site kwamen twee stemformulieren: een met de vier mooiste Nederlandse plaatsnamen en een met de vier mooiste Vlaamse. Om stemmers op het bestaan van de site te wijzen, deed ik een persbericht de deur uit, en veel media besteedden er aandacht aan. De Nederlandse afdeling van de site raakte al na een dag overbelast. Vijfenzeventig procent van de al meer dan tweeduizend stemmen was op dat moment uitgebracht op de naam van het 115 inwoners tellende *Doodstil*. Er leek sprake van een Groningse lobby, maar vanuit Zeeland kwam er een tegenbeweging op gang: *Waterlandkerkje* begon in te lopen. Maar niet genoeg, zo bleek uiteindelijk, want *Doodstil* won met 49 procent van de circa achtduizend stemmen, tegen 34 procent voor *Waterlandkerkje*.

Nek aan nek

Spannender was het in Vlaanderen, waar *Schellebelle* en *Sint-Job-in-'t-Goor* lange tijd nek aan nek gingen. Beide plaatsnamen schommelden steeds rond de 35 procent. ‘Goorders’ stuurden me boze emails als *Schellebelle* weer iets voor lag (‘Ze manipuleren de verkiezingen!’) en andersom. Zeker toen na 13.000 stemmen het

stemformulier vastliep, vlogen de beschuldigingen van sabotage over en weer. Achteraf bleek dat het simpele stemprogrammaatje het allemaal niet meer had aangekund. Er kwam een nieuwe teller op de site, en vanaf dat moment kon men alleen nog maar kiezen voor de twee plaatsen die op kop lagen. Een meerderheid van 64 procent van zo'n drieduizend stemmers koos toen voor *Schellebelle*.

De Nederlandse uitslag werd bekend op 1 mei, de Vlaamse een week later. Doodstil heeft nu onder zijn plaatsnaambord een extra bord geplaatst, met het opschrift 'de mooiste plaatsnaam van Nederland', en in Schellebelle heeft men honderden bumperstickers laten drukken met 'Ik Schellebelle, mooiste dorpsnaam van Vlaanderen'. En daarmee werden deze twee plaatsen op de kaart gezet. Begin juli meldde het ANP dat Doodstil een ware toeristische trekpleister is geworden.

Etymologie

Schellebelle en *Doodstil* worden mooie namen gevonden, maar de betekenis ervan is misschien wat prozaïscher dan de meeste mensen vermoeden. *Schellebelle* betekent zoveel als 'Belle aan de Schelde', waarbij *belle* waarschijnlijk teruggaat op het Middellatijnse *balliolus* ('palissade'). En *Doodstil* komt van *Doedes til*, oftewel 'de brug van Doede'.

Meer dan een rimpeling op een kalme zee

De veranderingen in het nieuwe Groene Boekje

Ludo Permentier

In oktober verschijnt er een nieuwe editie van de officiële *Woordenlijst Nederlandse taal*, beter bekend als het Groene Boekje. Volgens de Nederlandse Taalunie worden de spellingregels ditmaal grotendeels met rust gelaten. Toch is het aantal veranderingen in de *Woordenlijst* aanzienlijk.

Tien jaar na de vorige, geruchtmakende spellingwijziging verschijnt er in oktober van dit jaar een nieuw Groen Boekje. De Leidraad (het hoofdstuk waarin de regels uiteengezet worden) wordt aangepast, net zoals de eigenlijke *Woordenlijst*. Verschillende media berichtten dit voorjaar dat we binnenkort 'alweer een nieuwe spelling' krijgen. Maar is de aanpassing echt zo drastisch? Volgens de Nederlandse Taalunie, de overheidsinstelling die verantwoordelijk is voor de officiële spelling, wordt er nauwelijks aan de spellingregels gemorreld. Je zou dan ook verwachten dat er in de *Woordenlijst* evenmin veel verandert, maar opvallend genoeg lijken er nu meer woorden een nieuwe spelling te krijgen dan tien jaar terug. Hoe zit dat?

De Werkgroep Spelling, die de herziening van het Groene Boekje heeft geleid, had van de ministers van de Nederlandse Taalunie (de vier Vlaamse en Nederlandse bewindslieden van Cultuur en Onderwijs) uitdrukkelijke orders gekregen. De spellingregels mochten in geen geval worden gewijzigd. Het ging erom meer samenhang te brengen tussen de Leidraad en de *Woordenlijst* in het Groene Boekje, en de fouten moesten eruit gehaald worden. Dat laatste mocht de werkgroep ruim opvatten: het was de bedoeling gelijksoortige gevallen ook gelijk te behandelen, wat in de uitgave van 1995 lang niet altijd het geval was. Daarenboven mochten overbodige woorden worden geschrapt en nieuwe worden toegevoegd.

Regels voor 'grijze zone'

Toch hebben de ministers wel degelijk hun goedkeuring gegeven aan de wijziging van een van de regels. De zogenoemde *paardebloem*-regel - er is al veel over geschreven (zie onder meer het vorige nummer van *Onze Taal*) - is geschrapt, waardoor in totaal 24 samenstellingen van een dierennaam en een plantkundige aanduiding straks ook een tussen-*n* krijgen. *Paardebloem* wordt dus *paardenbloem* en *kattekruid* wordt *kattenkruid*. Verder blijven alle regels overeind, zegt de Taalunie. Maar dat is slechts een deel van het verhaal.

Om te beginnen komen er voorschriften voor een heleboel kwesties die tot nu toe slechts oppervlakkig of helemaal niet geregeld waren, en die dus een 'grijze zone' waren gebleven. Een voorbeeld is het hoofdlettergebruik bij woorden die afkomst, nationaliteit of ras aanduiden. De Leidraad van het Groene Boekje van 1995 gaf daar geen duidelijke richtlijn voor. Alleen was er regel [5a], die zei dat afleidingen van aardrijkskundige namen een hoofdletter behouden, terwijl regel [5b] zei dat dit niet het geval is als 'de aardrijkskundige naam niet meer als zodanig fungeert'. Wie het begrijpt, mag het zeggen. De *Woordenlijst* bevatte woorden als *Brit*, *Waal*, *Hindoe* en *Arabier* met hoofdletter, maar *eskimo*, *bantoe*, *azteek*, *indiaan*, *zigeuner*, *jood* en *katholiek* zonder. Straks komt er een preciezere regel: de naam van een bevolkingsgroep of een lid daarvan schrijven we met een hoofdletter als hij is afgeleid van een geografische naam: *Brit*, *Waal*, *Arabier*, of als het om een specifiek volk

gaat: *Eskimo, Bantoe, Azteek*. Een overkoepelende term voor een etnische groep schrijven we met een kleine letter: *indiaan, zigeuner*. Een benaming die gebaseerd is op een overtuiging of religie krijgt ook geen hoofdletter: *hindoe* en *katholiek*. We schrijven daarom *Jood* als we bedoelen dat iemand bij een bepaald volk behoort, maar *jood* als we een gelovige van die godsdienst bedoelen.

Andere kwesties waar regels voor werden uitgewerkt, zijn de schrijfwijze van Engelse samenstellingen in het Nederlands (*accountmanager, eyeopener, online, pullover, singer-songwriter, electronic data processing*), de spelling van verkleinwoorden (*giraffetje, girafje, cakeje, tiramisu'tje*) en het al dan niet aaneenschrijven (met of zonder koppeltekens) van bijzondere woordcombinaties (*extreemrechts, ik-roman, top 10-boek*).

Wijzigingen per woord

Deze verduidelijkingen in de grijze zone van de spelling noemt de Taalunie 'veranderingen op woordniveau'. Het gaat dus officieel niet om nieuwe regels. Maar er zijn wel erg véél van die veranderingen op woordniveau. De Vlaamse minister van Onderwijs, Frank Vandenbroucke, wees er tijdens een persconferentie op dat het om een bescheiden aantal gaat: 'Van de bestaande trefwoorden in de Woordenlijst onder-

gaat op basis van dit type beslissingen ongeveer 2,6% van het totaal aantal trefwoorden een wijziging.'

De ministers vinden dat weinig, maar is dat wel zo? Stel u voor dat het Groene Boekje representatief is voor het woordgebruik in geschreven teksten, dan had u in dit artikel, zo ver als u nu met lezen gekomen bent, al zo'n twintig woorden aangetroffen die straks anders gespeld worden.

Dat geeft een overtrokken beeld, want in een tekst komen woorden als *een*, *de*, *van* en *is* uiteraard veel vaker voor dan *paardenbloem* en *Azteek*. En de Werkgroep Spelling heeft er wel op gelet dat frequente woorden zo veel mogelijk onaangetast blijven. De vraag bij een mogelijke herziening was altijd: hoe is de praktijk vandaag, eerder dan: welke eenvoudig toe te passen regel kunnen we verzinnen? *Samoerai* heeft bijvoorbeeld zijn *oe* behouden, hoewel bijna alle andere *oe*-klanken in Japanse woorden als *u* worden geschreven (*sushi*, *bunraku*, *tsunami*). *Vacuüm* heeft zijn trema behouden, terwijl dat bij Latijnse uitgangen vaak wordt weggelaten, zoals in *museum* en *baccalaureus*.

Gesleuteld

De ultieme proef om uit te maken hoeveel er is gesleuteld aan de spelling die we dagelijks gebruiken, kan pas worden uitgevoerd na de publicatie van de nieuwe Woordenlijst. Dan kunnen we tellen, bijvoorbeeld in een krant, hoeveel woorden er gewijzigd zijn. Maar er is een manier om de grootte van de verandering voorlopig te schatten: het percentage dat Vandenbroucke noemt vergelijken met het aantal veranderingen dat in 1995 werd doorgevoerd. Battus (pseudoniem van Hugo Brandt Corstius) heeft bij de spellingwijziging van 1995 de aanpassingen bekeken, en er verslag van uitgebracht in zijn boek *Opperlans! Taal- & letterkunde*, in het hoofdstuk 'De spelling van masochisten'. De nieuwsgierige en geduldige auteur ging uit van een representatieve lijst van duizend woorden. Die had hij heel eenvoudig samengesteld, door het laatste woord van elke pagina uit het (ruim duizend pagina's tellende) boekje te plukken. De helft van deze woorden kwam ook al voor in het boekje van 1954. Uit die lijst van vijfhonderd zocht hij de woorden die in 1995 veranderden. Die veranderingen verdeelde hij in categorieën en daarna ging hij tellen.

Vijfentwintig van Battus' vijfhonderd voorbeeldwoorden verloren in 1995 hun alternatieve spelling. Dat waren woorden als *consequent* en *vakantie*, die respectievelijk hun nevenvorm met *kw* (de zogenoemde progressieve spelling) en met *c* (de conservatieve spelling) verloren. Voor de meeste Nederlanders en voor alle leraren en ambtenaren in het gehele taalgebied maakte dat niet zo veel uit. Zij hadden altijd al de 'voorkeurspelling' moeten gebruiken, en die bleef nagenoeg ongewijzigd.

Schaal van Richter

Afgezien van de 'nakeurspelling' die verviel, waren er volgens Battus slechts zes wijzigingen per vijfhonderd trefwoorden in het Groene Boekje. Bij die zes waren er twee woorden waarvan een *k* in een *c* veranderde en vier die getroffen werden door de fel bediscussieerde regels voor de tussen-*n* in samenstellingen. Het ging om

kersenhout, *iepenhout* en *essenhout*, die voordien zonder *n* waren, en om *dienstbodevraagstuk*, dat zijn *n* verloor. De 'nieuwe spelling' betrof dus 1,2% van de trefwoorden die zowel in het Groene Boekje van 1954 als in dat van 1995 voorkwamen; dat is twaalf wijzigingen per tien pagina's van het Groene Boekje, als we uitgaan van honderd trefwoorden op een pagina. De geactualiseerde spelling van 2005 gaat over 2,6%, of zesentwintig wijzigingen per tien pagina's. Op basis van deze cijfers verandert er dus tweemaal zo veel als in 1995. Maar hebben we er ook tweemaal zo veel 'last' van?

Illustratie: Matthias Giesen

Om welke woorden het precies gaat, weten we dus pas zeker op 14 oktober, wanneer het nieuwe Groene Boekje aan de pers wordt gepresenteerd. Maar uit voorlopige lijsten die de Taalunie heeft vrijgegeven, is al het een en ander op te maken. De verandering van *dronkeman* naar *dronkenman*, van *hartelust* naar *hartenlust*, van *europarlementslid* naar *Europarlementslid* of van *ikfiguur* naar *ik-figuur* zal geen weerstand oproepen. De nieuwe spelling van deze woorden sluit inderdaad beter aan bij de regels. Het herstellen van zeffouten van het type *kenningsmakingsgesprek* is natuurlijk ook geen punt van discussie. En zo zijn er honderden woorden waarvan de aanpassing geen potten breekt. Als de verandering al wordt opgemerkt, zullen de meeste taalgebruikers dat eerder als het opruimen van struikelblokken zien dan als echte vernieuwingen. Wellicht zijn het woorden als *paddenstoel*, straks dus inderdaad met een *n*, die in discussies over spelling nog het meest ter tafel zullen komen.

Een tsunami in het taallandschap valt in oktober niet te verwachten, maar dat het meer zal zijn dan een rimpeling op een kalme zee, is nu al te voorspellen. Wij houden alvast de schaal van Richter in het oog.

Ludo Permentier is journalist en de auteur van de Leidraad van het nieuwe Groene Boekje. Deze tekst is een bewerking van een lezing die hij op 24 mei uitsprak tijdens de jaarvergadering van Onze Taal in Sociëteit De Witte in Den Haag.

Frans op het menu

Nederlands gestuntel met de Franse keukentaal

Rik Smits

Veel Nederlandse toeristen gaan naar Frankrijk vanwege het lekkere eten. Maar in de praktijk wordt het genot vaak vergald door een onneembaar lijkende taalbarrière. Want wat betekent dat ‘épuisé’ op de menukaart ook alweer? Of wat bedoelt de ober met ‘pavé’? En waarom wordt hij steeds chagrijniger? Een analyse én een handleiding.

‘Et la cuisson?’, vroeg de ober. Radeloos keek het stel aan tafel elkaar aan. Wat bedoelde die man nou? Iets met de keuken of zo? Daar hadden zij toch niets mee te maken? ‘Well, uh...’, begon hij in zijn beste Engels, en mompelde verder wat onbestemds. De ober gaf het op en beende weg. ‘Mooi land, Frankrijk,’ giechelde zij, ‘alleen jammer van al die Fransen die er wonen.’ En ze vond haar Henk in al zijn onbeholpenheid toch wel lief, zoals hij van frustratie onder zijn boord net iets meer kleurde dan de opgedane zon kon verklaren.

De ober dacht er heel anders over. Doodmoe was hij van de dagelijkse aanvaringen met toeristen die geen woord van zijn taal spraken. Van het hopeloze uitleggen met handen en voeten, van de misverstanden en ergernissen. ‘Bien cuit’, snauwde hij tegen de kok. Het werd die avond niet meer echt gezellig, daar in dat romantische restaurantje in Nullepart-le-Petit, hoezeer zij ook probeerde om de moed erin te houden. Haar visje lag er smakelijk bij, al keek het haar wel eng aan met dat ene bruingebakken oog, maar Henks biefstuk bleek veel te doorbakken. De ober was chagrijnig, en bleek ook nog weigerachtig toen Henk de wijn wilde bestellen die op de kaart nota bene speciaal als ‘épuisé’ werd aangeraden. Dan maar een bière, had hij nukkig gezegd, en zij had zich geschikt in een cola, die ze bij de vis maar liet staan. Ze maakte zich stilletjes zorgen om de kinderen, onder de hoede van de buren op de camping.

Illustratie: Matthijs Sluiter

Examen doen

Zo lopen vakanties in het buitenland vaak op een diepe teleurstelling uit. Alles wat je in het buitenland doet, alles wat het hele jaar door met zo'n romantische reclameglans omgeven is, blijkt als je eenmaal aangekomen bent op de plaats van bestemming een opgaaf. Constant loop je examen te doen: aan de balie van je hotel, in de receptie van de camping, in elke winkel. En zelfs bij dat idyllische dineetje-voortwee-zonder-de-kinderen moet je hordelopen voordat je wat te eten krijgt. Dan willen de spanningen wel oplopen. Stug zwijgend terugrijden in de auto. Flink ‘O, prima’ zeggen als de oppasburen vragen hoe je avondje was. En als die weg zijn, ontdekken waarom campingservies van plastic is: breekt niet zo gauw en maakt minder herrie.

Wat zonde toch, want er valt in Frankrijk juist zo veel te genieten, zowel van de Fransen als van wat ze op tafel weten te zetten. De meeste Fransen zijn juist reuze aardig en bereidwillig, als je ze de kans maar geeft. Welbeschouwd kun je het hun niet kwalijk nemen dat ze in hun eigen land, waar wij slechts op bezoek komen, hun

eigen taal spreken. Dat wij in eigen land zodra we een vakantievierende buitenlander ontwaren meteen een keel opzetten in steenkolen-Engels - iets waar veel van die toeristen zich overigens fiks aan ergeren - is geen excuus.

Onzeker en ongemakkelijk

Er is een belangrijk verschil tussen ons, Nederlanders van de harde en de zachte *g*, en de sprekers van de 'langue d'oui' (ruwweg Frankrijk boven de Dordogne) en de 'langue d'oc' (de rest, waar ze vroeger Occitaans spraken en 'oc' zeiden in plaats van 'oui'). Fransen zijn veel meer op het eigen land georiënteerd. Behalve de ouderen spreken ze tegenwoordig bijna allemaal wel een mondje Engels, maar ze voelen zich daar onzeker en ongemakkelijk bij. Dat is de belangrijkste reden dat Fransen zo vaak stug, ontoeschietelijk en arrogant overkomen: ze weten zich domweg geen houding te geven tegenover mensen die ze niet verstaan en die hen niet begrijpen. Dus leer een beetje janboerenfluitjes-Frans, en vriendelijkheid en dank-

baarheid, soms zelfs verbazend vergaande bereidwilligheid zullen uw deel zijn - plus af en toe een opgeluchte waterval van ratelend Frans die uw begrip ver te boven gaat. Dan knik je gewoon vriendelijk, dat hoort er nu eenmaal bij.

Auberge de la forêt in Arques la Bataille. Franse gerants hebben vaak een harde dobber aan het Frans van Nederlanders.

Maar daar zit hem de kneep met ons Hollanders: wij zijn ontzettend bereid om buitenlands te spreken zolang het Engels is, en verder absoluut niet. Elke andere taal verdommen we te leren. Zelfs Duits, toch de taal van onze grootste handelspartner, is, net als Frans, op school tegenwoordig een ondergeschoven, impopulair randverschijnsel. En de rest van de wereld maar lachen, want als iets geen grenzen kent, is het wel onze overschatting van onze kennis van dat Engels. En de rest van de wereld maar huilen ook, want het valt voor de meeste wereldburgers niet mee om met die Hollanders te communiceren in een taal die zij noch wij behoorlijk beheersen.

Oreiller de la belle aurore

Ook de Fransen, die jaarlijks meer dan een miljoen van ons over de vloer krijgen, hebben een harde dobber aan onze vreemdetalenbeheersing. Dat merkte ik toen ik in 1996 voor het eerst wekenlang door Frankrijk trok, van menukaart naar menukaart, bezig om *La carte* te maken, het boekje dat ik zelf zo miste. Iets waarin je van alles wat op zo'n kaart stond snel aan tafel de betekenis kon vinden, zodat je tenminste wist wat je bestelde en geen domme dingen deed. Kwam ik iets tegen wat ik niet kende, dan stapte ik naar binnen en vroeg de chef of de gerant om uitleg. Nu zijn chefs en gerants drukbezette lieden - horeca is een hard vak - maar zodra ze hoorden waar het om ging, zetten ze steevast alles opzij. Uit aardigheid en beroepstrots, maar ook om een veel praktischer reden: 'Ah monsieur, wat zouden wij graag hier zo'n boekje hebben!', verzuchtten zij vaak, 'Wij staan namelijk dagelijks met onze mond vol tanden, want hoe moet je in het buitenlands uitleggen om welk stukje vlees het gaat, of welke groente, of wat er in een saus zit?'

Dat is, als je er even bij stilstaat, ook echt heel lastig. 'Steak' roepen lukt nog wel, al zegt dat niet veel meer dan dat er doorgaans gebakken rundvlees in het spel is. Maar een bietje, een vis of een kruid kun je eigenlijk alleen maar laten zien en proeven als je de juiste benaming niet kent, en daar is geen beginnen aan. Aan Engels heb je als restaurateur ook niks, behalve als de gasten Engelsen zijn. Van veel eetbare dingen weten de gasten de juiste naam al niet eens in hun eigen taal, laat staan dat ze de Engelse benaming zouden kennen. Menigeen zal dan ook, als hij het verleidelijke *oreiller de la belle aurore* ('oorkussen van de schone dageraad') hoort omschrijven als 'meat pudding', snel iets anders bestellen, denkend dat je toch wel een erge klap van de Franse molen moet hebben gehad om mensen een vleespudding te durven aanbieden. Jammer, want daarmee gaat een smakelijke wildpastei met maderà aan zijn neus voorbij.

Geen Nederlandse tegenhangers

Heel wat Franse waar heeft bovendien geen directe Nederlandse of Engelse tegenhanger. Onze koeien hebben bijvoorbeeld geen 'pavé'. Dat komt doordat Franse slagers een beest anders opdelen dan hun Nederlandse vakbroeders. Binnen Frankrijk alleen al zijn er drie verschillende 'scholen' van slachten, die allemaal anders tegen een beest aankijken dan Nederlandse slagers. Zelfs het amandelvormige stukje kip dat de Fransen verlekkerd als 'sot l'y laisse' betitelen, letterlijk 'een gek die het laat zitten', schuilt in Nederland naamloos en roemloos onder het krokante vel. Typische culinaire verworvenheden als 'mazagran' en 'mazarin' bestaan bij ons eenvoudig niet, evenmin als streekgerechten als de Elzasser 'bettelman' en 'beckenoff'. Vertalen is er dan niet bij. Omschrijven is de enige mogelijkheid. Uitleggen, maar dat is in een vreemde taal heel lastig. En natuurlijk komt ook de meeste Middellandse Zee-vis in Nederlandse wateren noch woordenboeken voor, net zomin als veel schaal en schelpdieren.

Valse vrienden

De Nederlander die het duizelt in een Frans restaurant, zal bij sommige woorden op de menukaart misschien een zucht van verlichting slaken: die kent hij tenminste. Maar juist dan is het oppassen geblazen. Want er zitten 'valse vrienden' onder: woorden die in het Frans iets anders betekenen dan bij ons. Een kleine greep.

amande - niet alleen 'amandel', maar ook 'schelpdier met grote, roodachtige schelp'.

avocat - niet alleen 'avocado', maar ook 'kleine zeetong'.

chipolata - geen pudding maar kleine worstjes.

crème - geen room maar een soort soep.

fromage fondu - geen kaasfondue maar smeerkaas.

hareng saur - *hareng* is 'haring' en *saur* is 'zuur', maar *hareng saur* is niet 'zure haring', maar 'bokking'.

sauce - niet alleen de gebonden vorm die wij eronder verstaan, maar ook gewoon 'vleesnat'.

tartare - niet alleen 'gehakte biefstuk', maar ook een saus.

Amorfe brokken

Maar zelfs als het gaat om dingen die wél deel uitmaken van het Nederlandse culinaire landschap, dan nog is de kans klein dat Nederlanders er weg mee weten. Naast een gebrek aan woorden zorgen ook angst en een gebrek aan smaakervaring dat we veel van het goede wat Frankrijk te bieden heeft missen of afwijzen - iets waar die Fransen weer helemaal niets van begrijpen. Nederland is weliswaar een waterland, maar kokkels, wulken en alikruiken zijn voor ons meer koopwaar dan eetwaar. Al die heerlijkheden van de Wadden verdwijnen - als de vangst al niet verboden is - net als het gros van onze beroemde Zeeuwse oesters voornamelijk naar de hallen van Rungis, de hedendaagse 'buik van Parijs'. Wij zijn toch meer een

volk van amorf brokken. Van klonten kibbeling, hompjes hamlap, broodjes bal en als avontuurlijk toppunt sliertjes shoarmavlees.

En dus kijken veel Hollanders op vakantie vol afgrijzen toe hoe anderen gretig zo'n berg 'fruits de mer' zitten leeg te pulken. Het grootste deel ervan is rauw, het ziet eruit als rare beestjes, en dus vinden wij het eng. Als het oogjes of pootjes heeft, dan blijven we het niet. Vis met de kop er nog aan, kwarteltjes met spartelpootjes waar het nekje nog uit steekt, we vinden het maar niks, en anders zorgt de fundamentalistische dierenliefde-indoctrinatie die onze kinderen op school ontvangen wel voor ernstig afkeurende, bleke gezichtjes in supermarché of restaurant. 'Abats' - al dat verrukkelijke orgaanvlees, van de gekonfijte 'gésiers' in de salade landaise tot en met kalfsnertjes, rundertong, 'museau de boeuf' en 'cervelles' - vinden velen alleen maar a-bah.

Nu zult u van mij niet horen dat je alles lekker moet vinden of zelfs maar proberen. 'Tripes à la mode de Caen', met groenten gaargesudderde herkauwersdarmen, is echt iets wat lang niet iedereen bevalt. Maar consequent een zompige pizzeria of laffe autobaanetent opzoeken is weer het andere uiterste. Wie de toppen van Montmartre, de diepten van de Dordogne en het uitzicht te Agde durft te verkennen, doet zichzelf tekort door aan de genoegens van het Franse eetleven voorbij te gaan. Angst is, zoals zo vaak, een slechte raadgever. Gewapend met een heel klein beetje Frans, wat goede wil en de bereidheid om eens wat raars te proberen, gaat er een wereld van genot open. Alleen wat 'épuisé' is, zult u nooit mogen proeven. Want dat betekent 'uitverkocht'.

Oproep

Is er bij u ook weleens iets grondig misgegaan in een buitenlands restaurant doordat u niet vertrouwd was met het plaatselijke culinaire jargon? Meld het ons vóór 24 augustus in maximaal 200 woorden. In het oktobernummer plaatsen we de opmerkelijkste inzendingen. Onder de inzenders verloten we tien exemplaren van *La carte. Tafelwoordenboek voor de Franse keuken* van Rik Smits.

Woordenlijst

Op deze pagina's serveerden wij u:

abats - slachtafval en orgaanvlees.

beckenoff - Elzasser stoofschotel uit de oven van laagjes varkensvlees, lamsvlees, ui en aardappel, met witte wijn. Ook: *bäckerofen, backofen, baekenofe, baeckoffe*.

bettelman - Elzasser ovenschotel van in melk met vanille gedoopt wit broodkruim, eigeel, suiker, sinaasappel en kersen, bedekt met stijfgeklopt eiwit en paneermeel.

cervelles - hersens.

cuisson, la - letterlijk: de bereiding. Daar wordt als u biefstukachtig vlees bestelt steevast naar gevraagd. U zegt dan terug 'bien cuit' (flink doorbakken), 'à point' (nog net rosé van binnen), 'saignant' (letterlijk bloedig, aangebakken maar nog

rood van binnen) of 'bleu' (net even aangebakken maar van binnen nog geheel rauw).

épuisé - uitverkocht.

fruits de mer - zeevruchten: verzamelnaam voor schaal- en schelpdieren.

gésiers - gekonfijte gevogeltemaagjes.

mazagran - 1. taartje van aardappelpuree gevuld met een of andere andere puree en in de oven gebakken; 2. warme of koude koffie met rum en cognac.

mazarin - ronde cake waar het kegelvormige middenstuk uit is weggesneden, waarna het gat is gevuld met gesuikerde vruchten, siroop en abrikozenjam met kirsch. De uitgelichte kegel gaat er, bedekt met roze suikerglazuur, omgekeerd weer bovenop, en over het geheel gaan nog meer gesuikerde vruchten.

museau de boeuf - ossensnuit (neus en wang). Gekookt en koud in plakjes geserveerd, meestal in een vinaigrette (zurige dressing).

oreiller de la belle aurore - wildpastei van in madera en cognac gemarineerde fazant, met truffel bestoken ganzenlever, diverse andere vlees- en wildsoorten, champignons, sjalotjes en kruiden.

pavé - 1. gegrilde of gebakken biefstuk of moot vis; 2. koude plak van hartige of zoete pastei, terrine of mousse; 3. in ei en broodkruim gedoopte en daarna gebakken blokjes zoete gekookte rijst met gekookt fruit, warm geserveerd met vruchtensaus; 4. cake, al of niet in laagjes, en al of niet geglazuurd met chocola-, mokka-, hazelnoot- of ander glazuur; 5. zachte Normandische kaas.

sot l'y laisse - de beide amandelvormige stukjes vlees die in het bekkenbeen van gevogelte liggen, meestal kip.

Iktionaire

Koek en ei

Jan Kuitenbrouwer

Dochter, 11 jaar, groep 8, huiswerk. Uitdrukkingen en gezegden, thema: het dier. Een gegeven paard in de bek kijken, oude koeien uit de sloot halen, de hond in de pot vinden. Ja hoor, zij leert ze. Atypische school? Ik denk het. Een heel goede school, dát in elk geval, met een paar leerkrachten van voor de Mammoet, lezers van *Onze Taal*. Dus misschien komt het allemaal wel weer goed. Intussen zitten we idiomatisch gezien met een 'lost generation', en *lost* dan in de zin van de weg bijster, het spoor kwijt.

'Tussen deze Marokkaanse en Hollandse jongeren gaapt een kloof van verschil', zegt de Journaal-verslaggever. 'De gedupeerden hebben inmiddels een advocaat in de hand genomen', meldt Radio 1. Een sportjongen van BNN vertelt over een motor-met-zijspan-duo: 'Ze kennen elkaar van zwavel tot gort.'

Een buitenlandcorrespondent in een reportage over Georgië: 'Zij stonden aan de wortel van een politieke beweging die het land onherkenbaar zou veranderen.'

De directeur van Nuon is door de media 'met pek en veren aan de schandpaal genageld', vindt hij zelf.

'Ja nee,' zegt een dj van Radio Noordzee in verband met iets wat me nu even ontschiet, 'je moet natuurlijk niet de kip op het spit binden.'

De hond kruipt in de zak, de kat in de pot, de olifant krijgt nog een staartje en de beer verkoopt zijn oude schoenen.

Ikzelf lust er wel kaas van, al die vernieuwing, maar anderen zien dit wellicht met scheve ogen aan. Waar moet dit heen? Ze hebben er een heet hoofd in. Hun wil ik een riem onder het hart steken: één zwaluw maakt misschien nog geen lucifer, maar je weet nooit hoe een koek een ei vangt.

‘Want Marc heeft aids’

Hoe werken bedelbrieven?

**Hans Hoeken - hoogleraar Bedrijfscommunicatie, Radboud Universiteit Nijmegen
Lettica Hustinx - universitair docent
Nederlandse Taal- en Letterkunde, Radboud Universiteit Nijmegen**

Goede doelen maken gretig gebruik van de bedelbrief om geld los te peuteren bij de bevolking. En met succes, want als het erop aankomt willen we best onze portemonnee trekken. Alleen wel onder bepaalde voorwaarden. Wat zijn die? En hoe kunnen bedelbrieven daarop inspelen?

Een gemiddeld Nederlands gezin krijgt per maand één bedelbrief. U ontvangt wel vaker een brief waarin men u om een financiële bijdrage vraagt, maar meestal krijgt u daar dan iets voor terug: een creditcard, een lot van de postcodeloterij of een abonnement op een tijdschrift. Maar de bedelbrief is een bijzonder geval. Men vraagt u om uw geld, maar geeft daar niets voor terug. Niets tastbaars tenminste. Rationeel beschouwd zou u wel gek zijn om op dat verzoek in te gaan. Toch is het volgens de cijfers van het Centraal Bureau Fondsenwerving (CBF) een succesvolle aanpak. De in totaal bijna 18 miljoen bedelbrieven die organisaties met een CBF-keurmerk in 2003 verstuurd, leverden naar schatting € 40,4 miljoen op. Mensen die besloten te reageren op een brief, gaven gemiddeld € 15,27. Wat is de kracht van die brieven?

Emotie

Om te achterhalen hoe het komt dat iemand zich laat overtuigen door een bedelbrief, ook wel fondsenwervingsbrief genoemd, moeten we eerst kijken hoe mensen zich in het algemeen laten overtuigen. Daarvoor bestaan verschillende modellen. De manier waarop mensen beslissingen nemen hangt namelijk af van de situatie. De veiligste manier om een besluit te nemen is het zorgvuldig afwegen van alle relevante voors en tegens van de handelwijze. Maar dat kost veel denkwerk en je moet ook over voldoende kennis en vaardigheden beschikken om argumenten op hun waarde te kunnen schatten. In het algemeen zijn mensen alleen bij heel belangrijke beslissingen bereid om op deze manier een oordeel te vellen. Het reageren op een bedelbrief is niet zoiets belangrijks. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat lezers ervan op basis van een zorgvuldige afweging van de argumenten besluiten om wel of niet geld te geven aan een organisatie.

Mensen kunnen hun oordeel ook vormen door naar deskundigen te luisteren. In advertenties wordt vaak ingespeeld op de vuistregel ‘deskundigen hebben meestal gelijk’ door een deskundige het product te laten aanprijzen, denk maar aan de topfokkers die Pal-hondenvoer aanbevelen. Een andere vuistregel staat bekend als de ‘consensus-vuistregel’; de redenering die erbij hoort, luidt ongeveer: ‘als veel mensen het goed vinden, dan zal het wel zo zijn’. Hierop wordt ingespeeld met teksten zoals ‘Een auto kopen met geleend geld? 7 op de 10 kopers doen het.’ Deze methode wordt niet gebruikt in bedelbrieven. Ga ook maar na: als je het idee hebt dat al voldoende andere lezers geld geven, voel je zelf minder druk om een offer te brengen. Dan kun je denken: o, ze hebben al geld genoeg.

Ten slotte kunnen mensen zich laten leiden door het gevoel dat het lezen van een tekst bij hen oproept, door emoties dus. En dat is de boeg waarover bedelbrieven het graag gooien. Maar hoe gaat dat precies in z'n werk? Volgens moderne

reclame-ideeën zou er vooral met plaatjes moeten worden gewerkt, want vooral die roepen emoties op, maar in bedelbrieven ontbreken ze nagenoeg. Bedelbrieven doen het met grote stukken tekst.

Eigen schuld, dikke bult

De emotie van de potentiële gever is vooral afhankelijk van één vraag: hebben degenen voor wie die hulp bestemd is de problemen waarin ze verkeren aan zichzelf te wijten of niet? Als iemand vindt dat deze mensen zelf de oorzaak zijn van hun ellende, dan wordt hij boos en geeft geen steun. Dragen zij volgens het publiek echter geen verantwoordelijkheid, dan wekt dat medelijden en is men doorgaans wél bereid om ze te steunen. Deze grondslag voor het hulpgedrag van mensen valt kernachtig samen te vatten met 'eigen schuld, dikke bult'.

Nu vragen organisaties geen geld voor één enkele persoon, maar voor een groep mensen, bijvoorbeeld hartpatiënten of mensen met een handicap, en ook hier speelt de verantwoordelijkheid van de getroffen een belangrijke rol. Alleen, hoe stel je die vast voor een hele groep? Het blijkt dat mensen een oordeel over de groep vellen op basis van het stereotiepe beeld dat ze ervan hebben. Dit stereotiepe beeld ligt niet onveranderd vast in iemands geheugen, maar is beïnvloedbaar door informatie van buitenaf. Dat bleek uit een onderzoek waarin men Amerikaanse

proefpersonen vroeg om dé Amerikaanse arbeider te beschrijven. De helft van de proefpersonen werd vooraf herinnerd aan Archie Bunker (de mopperkont uit de tv-serie *All in the Family*), de andere helft aan Dan Conner (de goedzak uit *Roseanne*). Wat bleek? De stereotiepe Amerikaanse arbeider kreeg eigenschappen toebedeeld van de fictieve personages aan wie de proefpersonen vooraf waren herinnerd.

Gewone, alledaagse mensen

Fondsenwervingsorganisaties lijken zich bewust van het belang van het stereotiepe beeld én van de mogelijkheid om dat beeld te beïnvloeden door het tonen van een voorbeeld. Neemt u eens de proef op de som en vormt u zich eens een beeld van de mensen waarvoor het Leger des Heils zich inzet. Gelukt?

Hieronder vindt u een fragment uit de fondsenwervingsbrief van het Leger des Heils die een van ons mocht ontvangen.

Sonja en David zijn gewone, alledaagse mensen. Ze hebben drie kinderen. Een gelukkig gezin? Ja, tot de oudste dochter overleed. Dit drama verwoestte uiteindelijk hun gezinsleven. David verwaarloosde zijn werk, Sonja zit ziek thuis en heeft geen werk meer. De inkomsten namen af en de schulden toe. De deurwaarder heeft diverse keren op de stoep gestaan met als gevolg dat David, Sonja en de kinderen daar ook stonden. Dakloos!

Het Leger des Heils gelooft in de wilskracht en het vermogen van mensen. En daarom bieden wij mensen zoals Sonja, David en hun kinderen concrete hulp: een slaapplaats, eten en geborgenheid.

En, lijkt het beeld van Sonja, David en hun twee kinderen op het beeld dat u in uw hoofd had? Waarschijnlijk niet. Het is de vraag of dit gezin een representatief voorbeeld vormt voor de grote groep mensen voor wie het Leger des Heils zich inzet. In de brief wordt daar niets over gezegd. De keuze voor dit gezin is natuurlijk geen toeval. Velen zullen zich kunnen voorstellen dat het verlies van een kind een dermate traumatische ervaring is dat het je hele leven op z'n kop kan zetten met alle verdere desastreuze gevolgen van dien. De potentiële gevers zouden daarom minder geneigd kunnen zijn om het gezin verantwoordelijk te houden voor de problemen waarin het verkeert.

Varianten

In een reeks onderzoeken hebben we bekeken of dit soort voorbeeldgeschiedenissen inderdaad invloed had op het algemene beeld van de groep waarvoor men fondsen wief. We hebben daarom verschillende brieven geschreven en die voorgelegd aan proefpersonen. Van iedere brief waren er twee varianten, die alleen van elkaar verschilden in de wijze waarop het personage uit de voorbeeldgeschiedenis in de problemen was gekomen. Hieronder een voorbeeld uit de brieven die we hadden geschreven om fondsen te werven voor het Aids Fonds.

Binnenkort is het voor de dertiende keer Aids Memorial Day. Voor het dertiende opeenvolgende jaar staan we even stil bij, ja, bij wie eigenlijk? Nou, bij mensen als Marc. Marc, 34, begeleidt al vier jaar het eerste jeugdteam van tafeltennisvereniging Castricum. Training op dinsdag en donderdag, competitie op zaterdag. Zijn spelertjes zijn dolenthousiast. Twee wedstrijden voor het einde ligt het team drie punten voor op nummer 2. Volgend jaar in de eerste klasse. De kinderen dromen ervan. Maar of Marc er dan nog bij is? Want Marc heeft aids. Hij is besmet door zijn vrouw. Zij was vreemdgegaan met een collega. Waar zij Marc niets van had verteld.

Illustratie: Hein de Kort

In de 'schuldige' versie van de brief waren de laatste drie zinnen vervangen door:

Hij is besmet door een vriendin. Marc had vrij veel verschillende vriendinnen. Met wie hij niet altijd veilig vrijde.

Vervolgens werd er nog informatie gegeven over waar het geld voor zou worden gebruikt en hoe mensen konden geven. Na het lezen van de brief moesten de proefpersonen een aantal vragen beantwoorden. De belangrijkste waren: 'Hebben aidspatiënten in het algemeen hun problemen aan zichzelf te wijten?' en 'Zou u geld geven aan deze organisatie?' (En zo ja: 'Hoeveel?')

Zijn nederlanders gierig?

In een ander onderzoek hebben we gekeken of de reactie op fondsenwervingsbrieven kan afhangen van nationaliteit. We vergeleken de reactie van Vlamingen en Nederlanders op een fondsenwervingsbrief voor een nieuwe organisatie die hartpatiënten ondersteunde. Ook deze brief bevatte een voorbeeldgeschiedenis van een patiënt. In de ene versie had hij de hartaandoening opgelopen als gevolg van een erfelijke aandoening en in de andere versie als gevolg van een ongezonde levensstijl. Zowel Vlamingen als Nederlanders hielden hartpatiënten na de brief over de ongezonde levensstijl meer verantwoordelijk voor hun kwaal. Hierin vonden we dus geen verschillen. Wat wel verschilde, was dat meer Nederlanders dan Vlamingen zeiden geld te willen geven aan de organisatie. Maar - en in dat opzicht doet de Nederlander zijn reputatie eer aan - als we keken naar het gemiddelde bedrag dat de Nederlanders en Vlamingen zouden geven, dan was de opbrengst van de Vlaamse proefpersonen desondanks hoger. De Vlamingen die gaven, gaven dus meergeld dan de grotere groep Nederlanders samen. Misschien een schrale troost voor de Nederlanders: het was maar een heel klein verschil.

Medelijden

Dergelijke onderzoeken hebben we gedaan met brieven voor zeer ernstige aandoeningen (aids) en minder ernstige (astma, zwaarlijvigheid). In al deze gevallen bleek dat de manipulatie van de voorbeeldgeschiedenis grote invloed had op de mate waarin men de patiëntengroep als geheel verantwoordelijk hield voor de

problemen waarin die verkeerde. Zo vonden de proefpersonen die de 'onschuldige' versie van de

aidsbrief hadden gelezen dat aidspatiënten in het algemeen minder schuld droegen aan hun besmetting. Dat de voorbeeldgeschiedenis grote invloed had op het algemene beeld van aidspatiënten, bleek ook uit het antwoord op de vraag 'Hoeveel procent van de Nederlandse aidspatiënten is volgens u op dezelfde manier besmet geraakt als Marc?' In een vooronderzoek waarbij aan proefpersonen een lijst met mogelijke besmettingswijzen werd voorgelegd, schatte men dat 3,6% van de Nederlandse aidspatiënten besmet was door een overspelige partner en 12,2% als gevolg van onveilige seks met verschillende partners. Na lezing van de brief over de overspelige echtgenote steeg dit eerste percentage naar 26,2%. De proefpersonen die de andere brief hadden gelezen, dachten dat 59,9% van de Nederlandse aidspatiënten besmet was geraakt door eigen wisselende contacten.

Maar opvallend genoeg had de schuldvraag niet altijd consequenties voor de beslissing om geld te geven of niet. Met name bij levensbedreigende aandoeningen zouden proefpersonen ook geld geven als ze de getroffen personen verantwoordelijk hielden voor de problemen waarin ze verkeerden. Blijkbaar heeft medelijden hier de overhand op boosheid. Bij de minder ernstige aandoeningen zoals overgewicht of astma speelde de verantwoordelijkheid wél een rol in de mate van gulheid. Als mensen hun overgewicht of astmaklachten te wijten hadden aan een slechte levensstijl (eten, roken), dan was men minder bereid te geven dan bij verhalen over aangeboren astma of overgewicht door schildklierproblemen.

Deze lijn van onderzoeken laat zien dat bij het reageren op een fondsenwervingsbrief de schuldvraag een belangrijke rol kan spelen en dat het antwoord dat men op de schuldvraag geeft erg afhankelijk is van het voorbeeld dat in de brief wordt beschreven. Maar als de aandoening ernstig is, zijn we ongeacht de schuldvraag toch bereid in de buidel te tasten.

Meer informatie: www.onzetaal.nl/2005/78/bedelbrieven.html.

Spaan Ça va? Henk Spaan

Goed, het Friese woord *nijsgjirrich* betekent dus 'interessant', en daarom had ik het de schaatsdeskundige Henk Gemser in het februari/maartnummer van *Onze Taal* niet mogen aanrekenen dat hij tijdens het toernooi om het Nederlands kampioenschap voor de televisie zei het heel 'nieuwsgierig' te vinden hoe ze, de schaatsers, hun tactiek gingen kiezen. Er was sprake geweest van een friesisme, dan wel frisisme. Ik bedank alle briefschrijvers zeer hartelijk voor hun bijdrage aan de uitbreiding van mijn woordenschat.

In Frankrijk maken taalgeleerden zich zorgen over de woordenschat van Franse jongeren in de zogenoemde satellietsteden. De jongeren praten met elkaar in een straattaal die van buurt tot buurt verschilt. Prachtig materiaal voor René Appel lijkt me dit. In een voorstad ten noorden van Parijs gebruiken ze voor 'vrouw' het woord *darzouze*, dat noch uit het Arabisch, noch uit het Creools, noch uit het Berbers, laat staan uit het Frans stamt. Grappig is dat ik bij *darzouze* meteen de associatie heb met 'jurk', al weet ik niet of ik die ook zou hebben gehad voordat ik wist dat het woord 'vrouw' betekent. Je kunt ook denken aan een banketbakkersproduct.

De zorgelijke taalgeleerden vinden dat de jongeren tweetalig moeten worden en hun Franse woordenschat moeten uitbreiden tot 2500 om een vak te leren, of om

op zijn minst een bankrekening te kunnen openen. Als bewoner van een boerenhuis op het diepste platteland van Frankrijk lijkt dit me een te grote ambitie. Het probleem, voorzover het dat is, beperkt zich niet tot de stedelijke getto's. Ook in mijn gehucht spreken de keuterboeren, fabrieksarbeiders en ambachtslieden onderling een soort koeterwaals dat een dorp verderop al niet meer begrepen wordt, en helemaal niet door mij. Dit patois, een residu uit de Languedoc, wordt gekenmerkt door de *ng*-klank: 'kweng' voor *coin*, die iedereen kent die weleens in het zuiden naar het strand is geweest. Hoe het dialect in de Corrèze is beland, weten mijn burenen/boeren niet. Dat het dialect van dorp tot dorp verschilt en zo mooi bewaard is gebleven, ligt ongetwijfeld aan een meer dan honderdjarig isolement van die dorpen. Grappig is dat mijn burenen denken dat *patois* de náám is van hun taal, waarop ze erg trots zijn, ook al wordt hij nog maar door misschien honderd mensen beheerst. Nu de bewoners allemaal televisie hebben en auto's en scooters, zal het patois wel snel verdampen, met de benzinegassen mee.

Met ons spreken ze Frans, ook al halen ze de 2500 woorden lang niet. Aanvankelijk dacht ik dat het aan mij lag dat ze me niet begrepen. Totdat ik besepte dat mijn Frans, hoe matig ook, gewoon beter was dan het hunne. Waarom zou ik de Franse journaallezer wel begrijpen en mijn buurman niet kunnen volgen? Ik heb me verbaal een beetje teruggetrokken en beperk me tegenwoordig tot de volgende, reeds honderden malen uitgesproken, dialoog.

- 'Bonjour, ça va?'
- 'Ça va, ça va.' (Als een Franse plattelandsbewoner 'ça va' zegt, bedoelt hij dat het goed gaat. Alles is understatement.)
- 'Il fait beau, hein?'
- 'Ils annoncent de la pluie pour demain.' (Nooit van het moment genieten, altijd beducht zijn voor toekomstige tegenslag.)
- 'Auvoir.'
- 'Auvoir.'

Verder hebben ze allemaal een bankrekening en een baantje in de deurenfabriek, of ze beheren een stal van twaalf koeien. Dit alles gewapend met een woordenschat van, pakweg, 250. Zo gaat het leven hier al honderden jaren zijn gangetje.

Taalcrypto

Gineke van der Putten

Horizontaal

- 5 Keurige uitgang. (4)
- 7 Zo'n voornaamwoord is niet zonnig. (11)
- 10 Undergroundblad. (5)
- 11 Huichelarij in bedekte term. (6)
- 13 Zwijgen waaraan geen ruchtbaarheid wordt gegeven. (6)
- 16 Vrouwelijke verbinding. (5)
- 18 Politiek gebruikt bijvoeglijk naamwoord. (8)
- 20 Vrouw die Algemeen Nederlands spreekt. (2)
- 21 Zinskern. (4)
- 22 Hij of zij heeft de tijd het geslacht te ontwikkelen. (5)
- 24 Ouder en mannelijk. (2)
- 25 Je kunt ermee plakken en wissen. (3)
- 26 Gebied van tijd en plaats. (4)
- 27 Taaluiting die opgewekt is. (5)
- 29 Toch niet in het Engels doen. (8)
- 31 Boom die geen blad voor de mond neemt. (4)
- 33 Vet zetsel. (5)
- 35 Glijder die zich verplaatst. (2)
- 36 De maat van een medeklinker. (2)
- 37 Achtervoegsel dat verder kan groeien. (3)
- 38 Leraar die het zelf nog moet leren. (3)
- 39 Herhaald onderwerp. (11)
- 44 Doel van het dictee. (9)
- 46 Dramatisch spelonderwijs. (12)
- 47 Stand van zaken binnen het taalonderwijs. (12)
- 49 Matig zangerig. (4)
- 50 Instinctieve toon. (2)
- 51 Gewenste uitspraak die tot zijn recht komt. (3)
- 52 Zij varen uit om de mond te snoeren. (6)
- 54 Versnelling in het verloederen? (9)
- 57 Oud Frans dat men geschonken krijgt. (5)
- 59 Gewichtige naam. (3)
- 61 Plaats in Noord-Holland waar aan de bel wordt getrokken. (12)
- 65 Zich ontwikkelen uit een dichtvorm. (10)
- 66 Onwelvoeglijk. (8)
- 69 Die stomme e! (4)
- 71 Verdienste vanwege de laatste letter. (5)
- 72 Latijns gevolg. (4)
- 73 Voorvoegsel waarmee men op weg kan. (4)
- 75 Daarin manifesteert zich een elegie. (9)
- 77 Misleidend klinkertje. (5)
- 78 Warmte die van een bevestiging uitgaat. (8)

- 82 Geen ja is misselijk. (5)
- 83 Blijk van waarachtigheid. (5)
- 84 Spelletje van typen waar gebroed uit komt. (10)
- 88 Dat kan iedereen zijn. (3)
- 89 Voorziening na het werk. (8)
- 90 Ontkenning én bevestiging. (6)
- 93 Onderwerp met een eigen identiteit. (2)
- 95 Maal dat men moet slikken. (4)
- 96 Verlaten werk van iemand op leeftijd. (7)
- 98 Aards goed waar een luchtje aan zit. (8)
- 99 Technoloog met hoge noot. (2)

Verticaal

- 1 Cijfermatige taalgebruiker. (6)
- 2 Bescheiden van zich laten horen. (6)
- 3 Begrip van het alfabet? (12)
- 4 Voor Latijn. (3)
- 5 Hulpwoord. (7)
- 6 Geest van plagerij. (3)
- 7 Schoonheid in het Frans die de doorslag geeft. (5)
- 8 Onderdeel van de trap van afstand. (4)
- 9 Voegwoord in de onvoltooid verleden tijd. (3)
- 10 Chinese e. (2)
- 12 Bijwoord als serie. (2)
- 14 Een man van de leesplank. (4)
- 15 Ingeburgerd Italiaans met stijl. (8)
- 17 Geeft kleur aan zijn emoties. (8)
- 19 De Vlaamse kop in de wielrennerij. (8)
- 21 Ga gauw weg met dat inhoudsloze gedoe! (3)
- 22 Betekenis van een wapen. (6)
- 23 Onduidelijke uitspraak van de s. (10)
- 24 Verplaatsing van het object? (8)
- 25 Kwestie van bemiddeling. (10)
- 26 De kunst van het treffen van de juiste toon. (13)
- 28 Pijnlijk verkeerde spelling bij de Open Universiteit. (2)
- 29 Daarmee kun je iets inkleden zonder er een mouw aan te passen. (4)
- 30 Gezelschap waarin ze besloten Frans te spreken. (6)
- 32 Platte buik. (4)
- 34 Mode om het kort te houden. (4)
- 40 Geeft van beide zijden een grens aan. (3)
- 41 Verdedigt in het Engels zijn doel. (6)
- 42 Maas komt van de Maleise boom. (4)
- 43 Naam waarmee je dubbel kunt spelen. (2)
- 44 Het is in omloop om toegeeflijk te zijn met betrekking tot de uitspraak. (14)
- 45 Dat beeldende taalgebruik is geschikt voor op de kist. (11)
- 48 Het voltooid deelwoord hiervan is voortreffelijk. (8)
- 53 Zeeman die vreemdelingen aanklampt. (6)
- 55 Spaanse rivier. (3)
- 56 Spel zoals voerspeld. (5)
- 57 Standaardvakantie. (8)

- 58 Deeltje dat geladen is. (3)
- 60 Bloem als tijdsbeeld. (6)
- 62 Zender die maar één klinker kent. (7)
- 63 Ontlading door inhalen van de tros. (7)
- 64 Groetende tijd. (3)
- 67 Lid zonder middelen. (3)
- 68 Vooruitziende blik. (7)
- 70 Tros op het water. (3)
- 74 Bezit van een tweede persoon. (2)
- 76 Mooier praten. (6)
- 79 Gemiddelde hardheid bij het schrijven. (2)
- 80 Zilveren kindertaal. (6)
- 81 Taal van mensen die je rauw lusten? (6)
- 85 Verschrikkelijk bederf. (3)
- 86 Enkelvoudig onderhuids teken. (4)
- 87 Duits-Engels onderkomen. (3)
- 91 Allemaal Frans. (4)
- 92 Hij heeft recht van spreken. (6)
- 94 Wat afvalt bij koren. (3)
- 97 Zure kunst. (3)

Uw oplossing kunt u voor 30 augustus sturen naar Onze Taal, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag, e-mail: administratie@onzetaal.nl, onder vermelding van 'taalcrypto'. Onder de inzenders van de goede oplossing wordt een boekenbon van € 25,- verloot. De uitslag zal gepubliceerd worden in het oktobernummer.

‘Voor wat joe loop wee?’

Nederlandse creooltalen en etnische variëteiten

Nicoline van der Sijs

Behalve etnische variëteiten van het Nederlands (zoals het Marokkaans-Nederlands) bestaan er ook Nederlandse ‘creooltalen’: ooit in Azië en Zuid-Amerika ontstaan uit een mengeling van de plaatselijke taal en het Nederlands. Bestaan er overeenkomsten tussen deze creooltalen en de etnische variëteiten van het Nederlands?

Het Curaçaos-Nederlands, het Indisch-Nederlands, het Jiddisch-Nederlands, het Marokkaans-Nederlands, het Surinaams-Nederlands, het Turks-Nederlands en het Afrikaans: het zijn allemaal zogenoemde etnische variëteiten van het Nederlands. Dit zijn variëteiten die ontstonden doordat een groep mensen met een andere moeder- of thuistaal Nederlands spreekt; hun Nederlands wijkt door het contact met die moedertaal af van het Standaardnederlands of het ABN. In het aprilnummer van *Onze Taal* besteedde ik er aandacht aan. Er bleken overeenkomsten te zijn tussen die verschillende etnische variëteiten. Er is zelfs sprake van algemeen etnische kenmerken, met name op het gebied van de grammatica. Zo bestaat er de neiging om geen verschil te maken tussen *de-* en *het-*woorden, en dus slechts één woordgeslacht te onderscheiden: ‘de hondje’, ‘de boek’.

Mengtalen

Andere taalvariëteiten waarin het Nederlands een rol speelt, zijn de zogenoemde Nederlandse creooltalen. Ze ontstonden in de zeventiende of aan het begin van de achttiende eeuw in Azië en Zuid-Amerika als omgangstalen bij het contact tussen de plaatselijke bevolking, aangevoerde slaven en Nederlanders. Die omgangstalen werden de moedertaal van volgende generaties sprekers, en ontwikkelden zich tot aparte talen. De Nederlandse creooltalen zijn mengtalen: ze hebben een eigen, vereenvoudigde grammaticale structuur, terwijl hun woordenschat grotendeels gebaseerd is op het Nederlands.

Zo'n creooltaal is het Berbice-Nederlands, dat voorkomt in Guyana (Zuid-Amerika) - al is het misschien beter om te zeggen dat het daar voorkwám, want er zijn nu nog hoogstens drie stokoude mensen die de taal spreken. De bloeiperiode van het Berbice-Nederlands lag tussen 1730 en 1830. Een zinnetje in deze taal is ‘O glouf bi di tau kán bitjo’, wat betekent: ‘hij geloofde dat de slang hem kon bijten.’ Bijna elk woord is Nederlands: *glouf* is het Nederlandse *gelooven*, *di* is *de*, *tau* is *touw* (overdrachtelijk gebruikt voor ‘slang’), *kán* komt van *kunnen* en *bitjo* gaat terug op *bijten*.

Voorzover bekend zijn er in Zuid-Amerika drie Nederlandse creooltalen ontstaan. Naast het Berbice-Nederlands is dat het er nauw aan verwante Skepi-Nederlands, dat in de zeventiende en achttiende eeuw in de landstreek Essequibo (Iskepe) gesproken werd (nu een deel van Guyana), en waarover vrijwel niets bekend is, en verder is er het Negerhollands, dat vanaf omstreeks 1700 gesproken werd op de Maagdeneilanden (tegenwoordig US Virgin Islands geheten). Een Negerhollandse zin is bijvoorbeeld ‘As Pussie ka slaep, Rotto le kurrie na Vluer’ (‘als de poes slaapt, lopen de ratten over de vloer’).

Uit Indonesië zijn het Petjoh en Javindo bekend. Het Petjoh heeft Maleis als grammaticale basis, het Javindo Javaans.

Overeenkomsten

Zowel etnische variëteiten als Nederlandse creooltalen zijn ontstaan door het contact tussen het Nederlands en een vreemde taal. Zijn er afgezien van deze gemeenschappelijke ontstaansgeschiedenis ook taalkundige overeenkomsten - en verschillen? En wat is eigenlijk de positie van het Afrikaans? Het Afrikaans is immers uitgegroeid tot een aparte taal met een eigen ontwikkeling, los van het Nederlands, precies zoals dat het geval is met de creooltalen.

In 1982 heeft de wetenschapper Thomas Markey een overzicht samengesteld van elf taalkundige kenmerken die typerend zijn voor creooltalen; door latere onderzoekers is dit overzicht nog aangevuld. Ik ben nagegaan welke kenmerken voorkomen in etnische variëteiten van het Nederlands en hoe het zit met het Afrikaans, dat ik hieronder apart, als zelfstandige taal bekijk. Wat bleek?

Twee kenmerken van creooltalen komen zowel voor in etnische variëteiten als in het Afrikaans, namelijk dat zelfstandige naamwoorden geen grammaticaal geslacht kennen en dat bijvoeglijke naamwoorden niet worden verbogen. Het Negerhollands en het Berbice-Nederlands (van die twee creooltalen is het meest bekend) hebben net als het Afrikaans slechts

één bepaald lidwoord, namelijk *die* of *di*. Voorts zei men in het Negerhollands bijvoorbeeld ‘die heilig geest’, dus het Nederlandse verschil tussen *een groot huis* en *een grote tafel* komt niet voor. In het stuk in het aprilnummer bleek dat in alle etnische variëteiten van het Nederlands een voorkeur bestaat voor één lidwoord, *de* of *die*, en voor één vorm van het bijvoeglijk naamwoord: ‘een/de mooie boek’.

Kleine woordjes

Een derde kenmerk van creooltalen komt in gewijzigde vorm voor in het Afrikaans en niet in etnische variëteiten. Het betreft de manier waarop de verschillende werkwoordstijden worden gevormd. Creooltalen drukken de verleden tijd, de toekomstige tijd en de duur van de handeling uit door allerlei kleine woordjes, ook wel ‘partikels’ genoemd. Zo kent het Negerhollands naast de tegenwoordige tijd *mi jít* ‘ik eet’ onder andere de vormen *mi a jít* (‘ik at’), *mi sa jít* (‘ik zal eten’) en *mi lo jít* (‘ik ben aan het eten’), met de partikels *a*, *sa* en *lo*. In het Afrikaans wordt de duur van de handeling niet weergegeven door één vast partikel; men kan bijvoorbeeld zeggen ‘Hy is aan die skrywe’ (‘hij is bezig met schrijven’) of ‘Ons was besig om te skrywe’ (‘we waren aan het schrijven’). Etnische variëteiten maken geen gebruik van partikels om werkwoordstijden mee uit te drukken.

De vorming van de vergrotende trap van bijvoeglijke naamwoorden is het vierde kenmerk van creooltalen. Het komt ook voor in etnische variëteiten en - in gewijzigde vorm - in het Afrikaans. Deze vergrotende trap is in alle variëteiten gebaseerd op het Nederlands, zie het Afrikaanse *beter* en *kleiner* en het Negerhollandse *beter* en *meer klein*. Uit het laatste voorbeeld blijkt dat creooltalen wel creatief zijn omgesprongen met de Nederlandse vorming. De Nederlandse creooltalen en de etnische variëteiten hebben ook het voegwoord van vergelijking uit het Nederlands overgenomen; zo zegt men in het Berbice-Nederlands ‘mere dan eke’ (‘meer dan ik’). Het Afrikaans gebruikt daarentegen eigen voegwoorden, namelijk *as wat* of *as waar*: ‘Dit kom meer voor as wat ‘n mens dink’ (‘dit komt vaker voor dan men denkt’) of ‘minder laat toekom as waar hy reg op het’ (‘iemand tekortdoen’).

‘Mijn sus, hij so pienter’

Tot slot zijn er drie punten waarop er een zekere overeenkomst is tussen creooltalen en etnische variëteiten, maar waarop het Afrikaans een eigen ontwikkeling heeft doorgemaakt. De woordvolgorde in creooltalen is steeds onderwerp - werkwoord - lijdend voorwerp, ook in de vraagzinnen en bijzinnen, zie het Negerhollandse ‘Voor wat joe loop wee?’ (‘waarom ga je weg?’). Ook in de etnische variëteiten wordt in vraagzinnen en bijzinnen dikwijls vastgehouden aan de woordvolgorde van de hoofdzin. Het Afrikaans daarentegen hanteert dezelfde woordvolgorde als het Nederlands, zie ‘Gaan julle iets daaraan doen?’

Het persoonlijk voornaamwoord voor de derde persoon kent in creooltalen geen geslachtsverschil. Zo zei men in het Negerhollands (h)em’ voor zowel ‘hij, hem’ als ‘zij, haar’. Het Afrikaans kent wel geslachtsverschil: *hy/hom* tegenover *sy/haar*. In het Curaçaos-, Indisch- en Surinaams-Nederlands wordt incidenteel met mannelijke voornaamwoorden naar vrouwen verwezen en andersom. Zie het Indisch-Nederlandse ‘Mijn sus, hij so pienter, want sijn rappor so mooi.’

Creooltalen kennen - tot besluit - geen passieve vormen, zoals blijkt uit de Negerhollandse vertaling van Matteüs 8:12: 'Die kinders van die rik, sellie sal gooy sender na die byttenste dysternis' ('en de kinderen des Koninkrijks zullen uitgeworpen worden in de buitenste duisternis', letterlijk: 'de kinderen van het rijk, zij zullen ze gooien naar de buitenste duisternis'). In het Afrikaans bestaat net als in het Nederlands de lijdende vorm *worden*: 'Die brief word deur Piet geskryf.' Daarentegen gebruiken sommige etnische variëteiten in incidentele gevallen evenmin een speciale vorm voor passieve zinnen, zie het Surinaams-Nederlandse 'Ik ga operatie doen' voor 'ik zal geopereerd worden', en het Curaçaos-Nederlandse 'Ik heb gisteren een kies getrokken' voor 'ik heb een kies laten trekken', 'er is bij mij een kies getrokken'.

Gladgestreken

Het Afrikaans heeft, zo blijkt, vier kenmerken gemeenschappelijk met creooltalen, en etnische variëteiten drie à zes - de ene variëteit kent wat meer overeenkomsten dan de andere. Er is echter wel een essentieel verschil: terwijl de kenmerken in creooltalen en het Afrikaans vaste regels zijn, komen ze in etnische variëteiten variabel voor; hoewel er in etnische variëteiten bijvoorbeeld een duidelijke voorkeur bestaat voor één lidwoord, kan dit lidwoord zowel *de* als *die* zijn, en bovendien blijven er gevallen waarin men het lidwoord *t* gebruikt. Het Afrikaans gaat soms ook een geheel eigen weg, het neemt een tussenpositie in.

Het Petjoh is een creooltaal: een mengtaal die zich ontwikkelde tot aparte taal. In 1994 verscheen er een woordenlijst Petjoh-Nederlands.

De regel lijkt als volgt te zijn: Nederlandse creooltalen hebben een eigen, vereenvoudigde grammatica, waarin slechts in geringe mate Nederlandse invloed te vinden is, terwijl de etnische variëteiten gebruikmaken van de Nederlandse grammatica, maar de onregelmatigheden hierin gladstrijken: ze systematiseren en simplificeren de bestaande regels. Uitzonderingen in de grammatica van het Nederlands, die in de loop van de tijd zijn ontstaan en van generatie op generatie door Nederlanders zijn doorgegeven, worden in het etnisch Nederlands weggewerkt, zodat de grammaticale regels veel logischer worden. Zo maakt men in etnische variëteiten een nieuw vormonderscheid tussen een bijvoeglijk naamwoord (te herkennen aan de uitgang *-e*: 'een mooie schilderij') en een bijwoord en naamwoordelijk deel van het gezegde (zonder uitgang: 'Dat is mooi', 'Mooi niet!').

Het verschil tussen de creooltalen en de etnische variëteiten is te verklaren uit het feit dat creooltalen geen, en etnische variëteiten wél contact hebben gehouden met het Nederlands. Dat het Afrikaans een tussenpositie inneemt, ligt dan voor de hand: het Afrikaans heeft namelijk aanvankelijk een zeer losse band onderhouden met het Nederlands, een band die in de negentiende en twintigste eeuw weer is aangehaald.

Woordenboek van de poëzie

Wispeltuur

Guus Middag

De Romeinse dichter Catullus wist, lang geleden, in de eerste eeuw voor Christus, al waar het in de liefde op neerkwam: 'odi et amo' - 'ik haat haar en ik bemin haar'. En verder kon hij er kort over zijn. Dit is de volledige tekst, in de vertaling van Jan Emmens: 'Ik haat en bemin haar. Waarom, zul je vragen? Weet ik het. / Ik voel het gebeuren en ga er kapot aan.' Valt er nog meer over te zeggen? Het kan wel, maar het komt meestal op hetzelfde neer. 'Nu eens elkaar beminnen en dan weer verachten / en nu eens breken met elkaar en dan weer smachten', zo begint vele eeuwen later de Franse dichter Pierre de Ronsard (1524-1585) een sonnet. En hij vindt het niet erg om er nog wat voorbeelden van hetzelfde aan toe te voegen: 'Nu eens de Liefde smalen en dan hoog weer achten, / nu eens elkaar ontvlieden, dan elkaar toejachten'.

De Franse dichter Pierre de Ronsard (1524-1585): 'Want Liefdes wispeltuur toont ons juist Liefdes staat' (vertaling Ernst van Altena).

De vertaling is van Ernst van Altena. Hij lijkt onder de indruk te zijn geweest van zo veel variaties op één beperkt thema, en hij heeft zich er als vertaler door uitgedaagd gevoeld. Ronsard gaat nog even door met het opsommen van de aardige en de minder aardige kanten van de liefde: acht regels in totaal, twee rijmklanken. Van Altena probeert het in zijn vertaling met één rijmklank: acht regels eindigend op *-achten*. Het al geciteerde 'toejachten' is een geval van rijm dwang, maar verder lukt het hem zonder zich in al te veel bochten te wringen: 'Nu eens je tonen, dan weer in een schuilhoek wachten, / nu 't juk afwerpen, dan weer je ermee bevrachten, / nu eens het trouwwoord breken, dan het weer verpachten, / bewijst dat Liefde altijd heerst in de gedachten.'

Wisselvalligheid

Zo gaat het dus in de liefde. Hard tegen hard en dan weer zacht tegen zacht, steeds opnieuw. Catullus werd er gek van, maar Ronsard legt zich erbij neer en lijkt er zelfs wel lichtjes door geamuseerd te zijn. Misschien hoort die wisselvalligheid er juist bij en is zij juist een teken van liefde. Dat concludeert Ronsard, na de traditionele wending tussen de achtste en de negende regel van het sonnet: 'L'inconstance amoureuse est marque d'amitié.' Woord voor woord, in lelijk Nederfrans: de inconstantheid in de liefde is het kenmerk van vriendschap. Ernst van Altena vertaalt: 'Want Liefdes wispeltuur toont ons juist Liefdes staat.'

In de daaropvolgende regels loopt Ronsard deze gedachtegang nog eens na. Is dus het tegelijk naast elkaar voorkomen van tegenstrijdige dingen als beminnen en haten juist het bewijs van liefde? De dichter kan het haast niet geloven, maar lijkt er wel blij mee. Als dat zo is, dan moeten zij wel heel veel van elkaar houden, 'want tussen ons is 't altijd oorlog dan wel vrede.'

Mijn oog bleef haken aan het woord 'wispeltuur', in de negende regel. Bestond dat wel in het Nederlands? Van Dale kent het woord niet. Andere woordenboeken ook niet, althans niet op deze manier gebruikt. En waar komt het vandaan? Van *wispelturig* vermoedelijk, maar waar komt *wispelturig* dan weer vandaan? De

etymologen zien er, zoals altijd met enige slagen om de arm, een oud werkwoord *wispelen* in, dat zoiets betekent als 'heen en weer draaien, wankelen, waggelen, onzeker zijn'. De uitgang *-turig* (of *-durig*, zoals in *ongedurig*) zou dan een aanduiding van de soort, of van de aard zijn. *Wispel-turig*: heen en weer van aard zijnde, wankel-aardig, waggel-moedig, wissel-vallig.

Eén notuul

Wispeltuur kwam en komt wel voor als een nevenvorm van *wispelturig*. Bredero, in zijn *Spaanschen Brabander*: 'de saacken vande werelt / die gaan wat wispeltuur'. En het komt ook wel voor als een zelfstandig naamwoord met de betekenis 'een wispelturig iemand': 'Als rasecht wispeltuur heb ik nogal snel ergens genoeg van' (ene Marieke, op haar website, juli 2004). Maar hier, in de vertaling van Van Altena, was het anders gebruikt: als een abstracte eigenschap (het wispelturig zijn) die tot een telbaar zelfstandig naamwoord (*de wispeltuur*) verzelfstandigd was. Het enkelvoud was voor mijn gevoel ook vreemd - vermoedelijk omdat wispelturigheid van zichzelf (nu eens dit, nu eens dat, heen en weer, draaien en wankelen) zo'n meervoudig begrip is. 'Eén wispeltuur' klonk even vreemd als 'één middeleeuw', 'één aanstalt', 'één mazel' en 'één notuul'.

Zoals het er stond, leek het haast wel alsof de Liefde, met een hoofdletter, een persoon was en zijn of haar wispeltuur een lichaamsdeel. Zoiets als een kwispelstaart. Op grond van de woordvorm en klank zou de wispeltuur ook wel een gebruiksvoorwerp kunnen zijn: zoiets als een kwispedoor, een lispeltuut of een wappervlag. Het leek ook wel wat op een Bommel-woord van eigen vinding. Naast 'Heer Bommel en de liefdadiger' en 'Tom Poes en de pijpleider' kunnen we ons een verhaal van Toonder voorstellen waarin het doorgaans zo rustige Rommeldam plotsklaps wordt opgeschrikt door de komst van de Wispeltuur (een Cupido-wezen met wispelturen in plaats van vleugels).

Vanzelfsprekende toon

Ik heb de wispeltuurling nergens elders aangetroffen, behalve in een vertaling van dezelfde vertaler, van een ander gedicht van dezelfde Pierre de Ronsard, op dezelfde vanzelfsprekende toon, alsof het een al jaren bestaand Nederlands woord is. Het is een lang, licht en erotisch getint gedicht, waarin de ouder wordende dichter aan een vriend beschrijft hoe zijn ideale geliefde eruitziet. Ze moet vooral jong zijn, Lolita-leeftijd liefst, maar wel al met alles erop en eraan. De oudere Ronsard kan zich voorstellen dat zij weleens een foutje maakt, door bijvoorbeeld op zoek te gaan naar een minnaar die iets jonger is dan hij, maar dat wil hij haar op voorhand wel vergeven: 'En ach, als zij zeer dwaas haar schaats eens scheef rijdt, / dan is 't de wispeltuurling der leeftijd.' Ook hier staat het vreemde woord 'wispeltuurling' midden in de regel, dus ook hier was er voor de vertaler geen rijm dwang in het spel. Ook hier geeft de Franse tekst geen aanleiding tot de noodsprong van een neologisme: Van Altena heeft zelf verschillende elementen uit de tekst van Ronsard ('inconstant', 'onstandvastig', 'ontrouw', 'lichtzinnig', 'vrolijk', 'passend bij haar leeftijd') samengevoegd tot de uitdrukking met de scheve schaats en de daaropvolgende 'wispeltuurling der leeftijd'.

De betekenis van het merkwaardige woord 'wispeltuurling' is in beide gevallen wel duidelijk. Het is het Nederlandse equivalent van het Franse *inconstance*. Noteren wij daarom met hetzelfde vertalers gemak in het Woordenboek van de poëzie: '*wispeltuurling, inconstantie; zie ook wisselval en ongeduur.*'

Taaltest

Taaladviesdienst

A. Test uw spellingkennis

1.
 - a. acne
 - b. acné
 - c. acnee

2.
 - a. comisariaat
 - b. commisariaat
 - c. commissariaat

3.
 - a. yin en yan
 - b. yin en yang
 - c. ying en yan
 - d. ying en yang

4.
 - a. trompe-l'euil
 - b. trompe-l'oeil
 - c. trompe-l'oeuil
 - d. trompe-l'ouil

5.
 - a. burchgraaf
 - b. burchtgraaf
 - c. burggraaf

6.
 - a. tock
 - b. tok
 - c. toque

B. Vergroot uw woordenschat

1. *baklava*
 - a. aubergine
 - b. bivakmuts
 - c. Turks gebak
2. *barteren*
 - a. op rekening drinken
 - b. rangeren
 - c. ruilhandel drijven
3. *jumelage*
 - a. Scandinavisch kerstbanket
 - b. stedenband
 - c. toneelkijker
4. *Venusovergang*
 - a. het voor de zon langs schuiven van Venus
 - b. historische omslag in de Romeinse kunst
 - c. menopauze

C. Zoek de fouten

1. De cheerleaders trachtten met hun pompoenen de juiste maat te vinden op de muziek van de excellente bandeonist; ondertussen wordt er achter hun driftig doorgevolley-en -gebasebald.
2. Parijs is dé kunststad bij uitstek: vele kunstenaars zijn er grootgeworden en hebben er hun sporen nagelaten. Wie opzoek is naar kunst, vindt er vanalles!

D. Extra

Een fontanel is het vliezige deel van het schedeldak bij zeer jonge kinderen. Waar komt het woord vandaan?

- a. Het is genoemd naar de Zwitserse arts Jean-Adolphe Fontanel.
- b. Het gaat terug op het Latijnse *fontana* ('fontein, bron').
- c. Het gaat terug op het Franse *fond* ('basis').

De antwoorden vindt u op pagina 213 van dit nummer.

Taal in beeld

Foto: Anoek Kruizinga, Ter Aar.
Zij ontvangt een boekenbon van € 25,-.

Het onderzoek

Taal leren met een gehoorprothese

Marc van Oostendorp

De wetenschap kan een mens naar exotische oorden drijven. ‘Jij in Nederland? Dat is als een pinguïn in de tropen’, had de man van Martine Coene voorspeld. De Vlaamse onderzoekster heeft sinds begin dit jaar zowel in Nederland als Vlaanderen een team om zich heen waarmee ze onderzoek gaat doen naar de invloed van gehoorprothesen, zogenoemde cochleaire implantaten, op de taalontwikkeling van kinderen. De komende jaren werkt ze de helft van de week in Antwerpen en de andere helft in Leiden.

In haar nieuwe werkomgeving doet ze onderzoek op een nog onbekend terrein. Cochleaire implantaten (CI's) zijn in het lichaam ingebouwde apparaatjes die geluid rechtstreeks omzetten in prikkels voor de gehoorzenuwen. Het oor wordt daarbij overgeslagen. Ze worden sinds enkele jaren bij veel doofgeboren kinderen ingebracht, en trouwens ook bij dove volwassenen. Het is inmiddels duidelijk dat het gehoor met deze implantaten verbeterd wordt, maar veel dingen zijn ook nog helemaal niet bekend. We weten bijvoorbeeld nog nauwelijks of kinderen met een CI ook makkelijker en beter gesproken taal leren dan kinderen met een krachtig hoortoestel. Het Vlaams-Nederlandse onderzoek van Coene moet hierover duidelijkheid verschaffen.

Onderzoekster Martine Coene: ‘Kinderen die vóór hun tiende maand een gehoorprothese krijgen, lijken het even goed te doen als horendgeborenen.’

Foto: Photology

Opnamen

In haar team zitten niet alleen taalkundigen, maar ook onder anderen een keel-neus-en-oorarts, een audioloog (gehoordeskundige) en een logopediste. De afgelopen jaren zijn er voorafgaand aan het project al grote hoeveelheden gegevens verzameld. Onder andere heeft men een groep kinderen met een CI vanaf de geboorte gevolgd. Iedere maand kwam er iemand aan huis om een uur lang gesprekken tussen ouders en kind op te nemen; sommige deelnemende kinderen zijn inmiddels al vier. In Coenes onderzoeksproject zullen deze opnamen (bij elkaar honderden uren) nauwkeurig onder de loep genomen worden.

De onderzoekers bekijken onder meer het tempo waarin lidwoorden als *een*, *de* en *het* worden geleerd. Coene: ‘In het begin zeggen alle kinderen bijvoorbeeld “Bal!” Dat is ook logisch, ze maken zinnen van precies één woord. Op een bepaald moment leren ze “een bal” zeggen, en verschil maken tussen *een bal* en *de bal*, en ontdekken ze dat je zulk speelgoed niet kunt aanduiden als *het bal*.’ De vraag is nu of kinderen met een CI die subtiliteiten even snel oppikken als andere kinderen. Hoewel het nog veel te vroeg is om definitieve conclusies te trekken, meent Coene dat zo'n effect wel degelijk te zien is: ‘Kinderen die vóór hun tiende maand een implantaat krijgen, lijken het vooralsnog even goed te doen als horendgeborenen. Kinderen die later geopereerd worden, doen het een stuk slechter.’

Internationale samenwerking

Om zulke voorlopige conclusies hard te kunnen maken, is internationale samenwerking nodig. In België krijgen sinds enkele jaren heel veel kinderen al in hun eerste levensjaar een implantaat, maar in Nederland verhindert strengere wetgeving zo'n vroege behandeling. Als er alleen in Vlaanderen onderzocht zou worden, zou er dus nauwelijks vergelijkingsmateriaal zijn tussen kinderen mét en kinderen zónder CI. Coene wijst er ook op dat kinderen met een CI nog steeds niet net zo zijn als horende kinderen, en dat sommigen van hen ook deelnemen aan de eigen doencultuur, en gebarentaal leren.

Ook van de samenwerking met niet-taalkundigen trekt Coene profijt. 'De arts in ons team is heel goed in het bedenken van proefexperimenten om razendsnel te kunnen achterhalen waar we waardevolle gegevens kunnen vinden. In de taalwetenschap zijn we daar toch wat trager in; we beginnen met een onderwerp te onderzoeken, en zien dan wel waar we na enkele jaren uitkomen.' Daar staan volgens haar wel andere verschillen tegenover: 'In de natuurwetenschappen is men geneigd alleen te publiceren bij een positief resultaat. Maar in dit geval is het ook nuttig om te weten als er niets uit ons onderzoek komt. Als blijkt dat kinderen met een CI het helemaal niet beter doen dan kinderen met een gewoon gehoorapparaat, is dat ook belangrijke informatie.'

Welomschreven nut

Coene heeft zelf taalwetenschap gestudeerd. In haar proefschrift van enkele jaren geleden bestudeerde ze tot in detail de grammaticale structuur van enkele Romaanse talen. Er zijn weinig mensen die meer weten van het Roemeense lidwoord dan zij. Hoewel ze dergelijk studeerkamerwerk nog steeds af en toe doet, raakte ze steeds meer gefascineerd door de vraag hoe kinderen taal leren. 'Als je wilt weten hoe menselijke taal in elkaar zit, kun je nergens beter terecht dan bij kleine kinderen', zegt ze beslist.

Het onderzoek naar kinderen met een cochleair implantaat voegt daar nog een nieuwe dimensie aan toe: het heeft een welomschreven nut. 'Vroeger vond ik het altijd moeilijk om uit te leggen waar mijn onderzoek over ging, of waar het toe diende. Ik zei dan maar het liefst dat ik les gaf. Als ik nu vertel waar ik mee bezig ben, begrijpt iedereen waarom dat gedaan moet worden.'

Had haar man nu gelijk? Coene moet inderdaad weleens wennen aan de Nederlandse onderzoekscul-

tuur. Aan de taalverschillen bijvoorbeeld. ‘Net als veel Vlamingen’, zegt ze, ‘heb ik geleerd dat ik me sterk moet aanpassen. Als ik dat niet doe, beginnen Nederlanders Engels tegen me te spreken.’ Ze weet dan ook inmiddels dat ze in een café geen ‘croque-monsieur’ moet bestellen, maar een ‘tosti’. En ze doet voor hoe het Nederlands van Nederlanders klinkt: ‘Chewaun Flaams mit 'n Ingels accent.’ Iedere Vlaming past zich aan, zegt ze. ‘Als mijn man de telefoon opneemt, kunnen we thuis onmiddellijk horen of er aan de andere kant van de lijn een Vlaming of een Nederlander aan het woord is.’

Het mooiste woord van... Toon Hagen

De vage herinnering is die aan een fantastisch verhaal over een middeleeuwse mystica. Ze kwam terecht in een toestand van extatische liefde tot God. Raakte buiten zichzelf, ontvlood haar lichaam en werd een vogeltje. Dat hing aan een tak, in trance en transcendentie, rillend en trillend van vervoering. Daarna, in scherpe herinnering, onze docent, die na dat verhaal sprak: ‘Dames en heren (zo ging dat toen nog aan de universiteit), dit is orewoet.’ Het woord grifte zich, ineens en voor altijd, in mijn persoonlijke lexicon. Waarom is *orewoet* zo'n prachtwoord?

De 13de-eeuwse mystica Hadewych dichtte vaak over ‘orewoet’.
Uit: J. van Mierlo, *Hadewijch*. Amsterdam/Brussel, 1926

Dat is het door de woordvorm, de woordbetekenis en de onverbreekelijke relatie daartussen. Voor ik dat uitleg, eerst iets over het korte en vrome leven van dit woord.

Mystiek

Orewoet is een woord uit de Middelnederlandse periode van onze taal (tot ongeveer 1500). Het is daarbinnen weer beperkt tot de dertiende eeuw. Ook ruimtelijk is het beperkt, want het wordt alleen aangetroffen in teksten uit het hertogdom Brabant. De gebruikssfeer van *orewoet* is inderdaad alleen die van de Brabantse mystiek uit die periode. Deze is beroemd geworden als de eerste belangrijke volkstaalmystiek in West-Europa. Er zijn de namen aan verbonden van de non Beatrijs van Nazareth uit Tienen, de begijn Hadewych uit Antwerpen en, wat later, de priester Jan van Ruusbroec uit het Brusselse.

Naar de vorm is het toen ontstane volkstaalwoord niet transparant. Dat past bij de mistige mystieke wereld waarin het functioneert. Het element *-woet* uit de samenstelling, dat als zelfstandig woord ook varianten kent als *woetheid* en *woetscap*, is wel hetzelfde als ons hedendaagse *woede*; het had vroeger een bredere betekenis ‘dolzinnigheid’, ‘razernij’, die zich niet alleen in ‘boosheid’ uitte. Het eerste element *ore-* is duister. Etymologen menen dat dat niet het voorvoegsel *oor-* (als in *oorkonde*) kan zijn; ook het lichaamsdeel *oor* is onwaarschijnlijk, evenals *oer-*. Al is het wel verleidelijk aan dit laatste te denken, want *orewoet* roept associaties op met *oerol*, *oeralinda* en andere *oer-*woorden. Zo ervaar ik in ieder geval het klankkarakter van het woord: het rolt voort met de ronde, achter in de mond hangende *oo-* en *oe-*klanken, niet gehinderd door de lichte, glijdende en halfvocalische medeklinkers, tot het afgesloten wordt met een ferme explosieve *t*. Pater Jozef van Mierlo S.J., de ontdekker van de Brabantse mystiek, schreef eens over een vers van Hadewych

‘dat kleurt in het donkerrood der zware *oe*-klanken’. Dat is ook het gamma van *orewoet*: rond en donker van klank, duister als samengestelde vorm, zonder scherpe grammaticale contouren - het woordgeslacht kan vrouwelijk, mannelijk en onzijdig zijn - en rood van koloriet, want het woord is doorstraald van minnegloed.

Aardse lichamelijkheid

In de betekenis van *orewoet* staat de minne inderdaad centraal. Teksten hebben het over ‘orewoet van der minnen’ en ‘in minnen orewoede’. De Brabantse mystici uit de dertiende eeuw dienen God niet in de tastbare wereld van de kerkbank en van de vroomheid in hout en steen. Hun geestelijke wereld is een visionair universum van vormen van vervoering en innige liefde tot God. *Orewoet* verwijst niet naar uiterlijke tekenen van het geloof, maar naar een geestesgesteldheid. Het intrigerende aan die geestesgesteldheid is dat de opperste vergeestelijking bereikt wordt in visioenen vol van aardse lichamelijkheid.

Vooraf vrouwen zijn in staat tot deze orewoet. De vrome vrouwen hebben verzaakt aan het huwelijk, maar zijn bijna geëxalteerd op zoek naar de ware geestelijke bruidegom. De maagdelijke liefde is gericht op liefdesdienst, en lichamelijke ervaringen worden sterk erotiserend beschreven.

Het moet allemaal zeer gewaagd en bijna blasfemisch geklonken hebben in die dagen: vrouwen die niet tot de geestelijke stand behoorden, maar toch schreven over religieuze zaken; die dat bovendien deden in de volkstaal, en niet in de taal van het religieuze domein, het Latijn; en dat dan ook nog op een wijze waarbij emotie en affectie het royaal wonnen van rede en verstand.

Die hele revolutionaire benadering culmineert in de orewoet. Ze - de vrouwelijke vorm past het meest - is alchemie van zingeving en zintuigen, ze is tegelijk dieptepsychologisch en theologisch, psychisch en somatisch; in haar is het Woord liefdevol Vlees geworden. Ze is de piekervaring van de Godsen liefdesdienst; het afrodisiacum der vroomheid, de religieuze xtc van de dertiende eeuw.

Al deze tegenstellingen, ongerijmdheden en duisternissen zitten al meer dan zeven eeuwen opgeborgen in die ene schimmige en donkere woordvorm. Daarom is *orewoet* zo'n mooi woord.

Toon Hagen is emeritus hoogleraar en doceerde dialectkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen

Merken worden woorden

Het Harley-gevoel

Ton den Boon - hoofdredacteur grote Van Dale

***Brintageneratie, bountyeiland, barbiefiguur.* er zijn merken die zo'n grote invloed hebben gekregen dat ze in het dagelijks taalgebruik zijn terechtgekomen. Sommige staan zelfs op het punt een plaatsje in het woordenboek te bemachtigen. Om de maand bespreekt Ton den Boon zulke merken in *Onze Taal*.**

Elke veertiger en vroege vijftiger met nog een spootje avontuur in zijn bloed herkent het wel: midden in het leven is daar opeens het Harley-gevoel, het vage idee dat je eigenlijk weer op stap zou moeten, het geluk achterna, misschien zelfs wel naar een nieuw lief in enig ander land. Het is allicht een oeroud gen dat nog een keer opspeelt, een erfenis uit de tijd dat de mens nog een jager-verzamelaar was, altijd maar onderweg om in zijn levensonderhoud te voorzien. De moderne man vat dit atavisme op als het verlangen om vrij te zijn en over 's heren wegen en door ruig maar bij voorkeur al wel gebaad terrein te rijden. Niet te paard, zoals vóór hen gedaan door cowboys - die andere verpersoonlijking van onze vrijheidsdrang - maar op de motor. Bij voorkeur van het merk Harley-Davidson, al schijnt een ritje op een Moto Guzzi of een ander merk motor met een relaxte onderuitzit het Harley-gevoel ook heel aardig te kunnen benaderen.

Bevrijders

De Harley-Davidson: motor voor relaxte maar avontuurlijke rijders.
Foto: www.classycruisersclub.com

Het merk Harley-Davidson, waaraan het Harley-gevoel zijn naam dus te danken heeft, bestaat al sinds 1903 en is vernoemd naar de oorspronkelijke makers van deze 'bike': William S. Harley (Bill voor vrienden, 1856-1937) en de gebroeders Davidson: Walter (1876-1942), William (1880-1943) en Arthur (1881-1950). Begonnen deze mannen ruim een eeuw geleden motoren te bouwen om je van A naar B te verplaatsen, het beursgenoteerde bedrijf dat uit dit ondernemersinitiatief voortkwam, verkoopt vandaag de dag niet alleen de inmiddels beroemde Choppers en Sportsters, maar vooral de beleving van vrijheid. Want wie een Harley-Davidson koopt, koopt geen vervoermiddel, maar vrijheid pur sang.

Dat is zo gekomen door de uitstraling die het motormerk door de jaren heen heeft ontwikkeld, vooral sinds de Tweede Wereldoorlog, toen de Harley-Davidsons wereldwijd bekend werden als de motoren van de bevrijders. De fabriek leverde de 'Liberators' ('bevrijders') in groten getale aan het Amerikaanse en Canadese leger, die er Europa mee veroverden. Althans, de Harley met zijn herkenbare mannelijke gepruttel, dat de makers overigens ooit nog eens tevergeefs als merk hebben willen registreren, maakte een onvergetelijke indruk op menig Europeaan die jarenlang onder de verdrukking had geleefd: het was het geluid van echte vrijheid.

Behalve door hun geluid vielen de Harley-Davidsons ook op door hun zit, hun zadel, hun stuur en niet te vergeten hun brede motorblok. Vergelijkbare motorblokken van machines van een ander merk worden soms zelfs heiligschennend 'Harley-blok' genoemd.

Roadmovie

De Harley-Davidson kreeg definitief zijn allure van motor voor relaxte maar avontuurlijke rijders door de film *Easy Rider* (1969), een inmiddels klassieke roadmovie waarin twee drugsgebruikers/hippies/outcasts op Harleys door een typisch Amerikaans platteland onderweg zijn naar New Orleans, hun utopia, waar ze overigens nooit zullen aankomen. De vrijheidsdrang en de kameraadschap van de hoofdpersonen uit deze film werden stereotiep en worden nog steeds begeerd door een groot deel van de generatie die in de jaren zestig en zeventig opgroeide met deze cultfilm.

Mede door deze film wordt het merk Harley-Davidson ook nog steeds geassocieerd met antiburgerlijk gedrag. Het merk zelf koestert dat imago en flirt zelfs met de extremen daarvan. Maar ook de outcasts zelf, de bewoners van de rafelranden van de maatschappij, associëren zich maar al te graag met het merk. Zo laten Hells Angels zich bij voorkeur uittekenen of fotograferen op hun enige bezit van waarde, hun bike, hun Harley - al dan niet met een 'Harley-helm' op het hoofd: het klassieke zwarte dopje. Maar niet alleen zij vereenzelvigen zich met de beleving van de Harley-Davidson. Inmiddels zijn de jongeren die in de jaren zeventig wegdroomden bij *Easy Rider* bankdirecteur, notaris of accountant geworden, in hun midlifecrisis weliswaar, gekweld door 'les démons de l'après-midi' en een onbestemde 'Sehnsucht nach der Ferne'. Vooral op mooie zondagen in mei en juni, als de 'outbacks' van Nederland lokken, schijnt dat Harleygevoel zich bij deze representanten van de burgerlijke samenleving onweerstaanbaar te manifesteren. En zo ziet men ze over B-weggetjes en de versterktedijkenroute pruttelen: welgestelde veertigers en vroege vijftigers, gelokt door de verte, op de vleugels van hun vrijheidssensatie. On the road!

Bij wijze van zeggen Riemer Reinsma

De haren rijzen mij te berge

Als de haren je te berge rijzen, houdt dat in dat je hevig schrikt of een diepe angst of afschuw voelt. *Te berge* betekende oorspronkelijk 'de berg op', maar in deze uitdrukking is het een metafoor geworden voor 'omhoog, naar boven'. Dat iemands haar bij schrik overeind gaat staan - of dat hij althans het gevoel heeft dat dat gebeurt - is al heel lang bekend. Zo staat in de Statenvertaling (Job 4:15): 'Toen ging voorbij mijn aangezicht een geest; hij deed het haar mijns vleses te berge rijzen.' Blijkbaar was het bij Job de beharing van het hele lichaam die overeind ging staan (of leek te staan), maar in latere bronnen gaat het toch vooral om het hoofdhaar: 'en de haren rezen mij te berge', staat er in de Nieuwe Bijbelvertaling.

Zelfs borstelige haren konden te berge rijzen, als we P.C. Hooft mogen geloven:

Te bergh uw borstligh' haren rezen
Door 't gruwen voor u zelf.

Evolutiebiologen zien in dat rechtopstaande haar een overblijfsel uit de tijd dat onze verre voorouders nog een vacht hadden. Bij angst of schrik kwamen de haren van de pels automatisch overeind, zodat het dier groter leek en meer indruk maakte op de belager.

A capella

De uitdrukking *a cap(p)ella* geeft aan dat een koor (of een solist) zonder instrumentale begeleiding zingt. Oorspronkelijk werd ermee bedoeld: in de stijl van de (kerk)kapel, van de kerkmuziek, dus onbegeleid. Maar musicologen plaatsen hier een nuancerende kanttekening bij: het kwam in de begintijd van de a-capellazang wel voor dat een koor begeleid werd door een kerkorgel dat de menselijke stemmen 'doubleerde'. De correcte omschrijving van de uitdrukking moet dus eigenlijk luiden: 'zonder onafhankelijke instrumentale begeleiding'.

De Nederlandse naslagwerken zijn het er niet over eens of je de uitdrukking met één of met twee *p*'s moet spellen. Het lijkt een strijd tussen woordenboeken en encyclopedieën. De woordenboeken (en het Groene Boekje) gebruiken één *p*, de *Grote Winkler Prins* heeft er twee. Om te beoordelen wie nu gelijk heeft, moeten we naar de geschiedenis kijken. De a-capellazang is ontstaan in Italiaanse kerken, en dat lijkt te pleiten voor een dubbele *p*: zo schrijven de Italianen het immers. Maar... de gezangen die men zong, waren in het Latijn, en dat pleit voor een enkele *p* (zoals gebruikelijk in het Latijn). Het is overigens wel te begrijpen dat de Italiaanse spelling zich tot op zekere hoogte heeft weten te handhaven, aangezien de meeste andere muziektermen óók Italiaans zijn: *forte*, *accelerando*, *adagio*, enzovoort.

Een spelwijze die wél volmondig afkeuring verdient is *à capella*. Dat accent is misplaatst, want het suggereert een Franse herkomst, en die is uitgesloten.

Gevallen engel

Mensen die aanvankelijk enig aanzien hadden maar door hun handelen uit de gratie zijn geraakt, worden ook wel 'gevallen engelen' genoemd. De oorsprong van de uitdrukking moeten we natuurlijk in de bijbel zoeken. Hoewel: in de canonieke (d.w.z. door de kerken erkende) bijbelboeken wordt niet expliciet iets meegedeeld over gevallen engelen. Hoogstens over één gevallen engel: Lucifer. In Lucas 10:18 zegt Christus tegen de zeventig discipelen, die overal in de wereld zijn boodschap zullen gaan verkondigen: 'Ik heb Satan als een lichtflits uit de hemel zien vallen!' Deze tekst is door uitleggers in verband gebracht met Jesaja 14:12: 'O morgenster, zoon van de dageraad, / hoe diep ben je uit de hemel gevallen.' Als je die teksten tezamen interpreteert, is de gevallen Satan identiek met de 'morgenster', Venus, die vroeger ook Lucifer ('lichtbrenger') genoemd werd.

De gevallen engel Lucifer volgens Gustave Doré (1832-1883).

Volgens het apocriefe (niet door de kerken erkende) boek *Henoch* zou Satan in oorsprong inderdaad een engel als alle andere zijn geweest, die in Gods nabijheid verkeerde. Op een zeker moment zou hij echter hoogmoedig geworden zijn en door God uit de hemel zijn gestoten.

We kennen Satan als dé duivel, maar in de Middeleeuwen meenden sommige theologen dat er nog zes andere waren. Elk van de zeven hoofdduivels zou correleren met een van de zeven hoofdzonden. Zo zou de duivel Asmodeüs, genoemd in het boek Tobit (dat niet tot de protestantse, maar wel tot de rooms-katholieke bijbelcanon behoort), vooral vrouwen belagen.

Kun je gevallen engelen ergens aan herkennen? De *Winkler Prins van de kunst* (1958) is op dit punt heel duidelijk: 'Gevallen engelen hebben vaak vleermuisvleugels.' Handig om te weten.

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

‘Allochtone vrouwen binnen vijf jaar taalvaardig’

De commissie PaVEM (Participatie van Vrouwen uit Etnische Minderheidsgroepen), waarin naast voorzitter Paul Rosenmöller onder anderen ook prinses Máxima zitting had, maakte begin juni de resultaten bekend van twee jaar werk. Er zijn onder meer afspraken gemaakt met 29 gemeenten over werk voor allochtone vrouwen en over taalcurssussen. Volgens de commissie moet het met deze afspraken mogelijk zijn de taalachterstand van allochtone vrouwen binnen vijf jaar weg te werken - iets wat redelijk ambitieus genoemd mag worden: de gemeenten zelf dachten er een tijdje terug zo'n vijftien jaar voor nodig te hebben.

Uit een onderzoek dat de Max Geldens Stichting van McKinsey & Company in 2004 voor de commissie PaVEM heeft verricht, blijkt dat er in Nederland zo'n 240.000 allochtone vrouwen met een taalachterstand zijn. Er worden weliswaar veel cursussen aangeboden, maar die bereiken niet de hele doelgroep. Sommige vrouwen kunnen, mogen of durven het huis niet uit, en leven daardoor erg geïsoleerd. Het door de commissie PaVEM gestimuleerde project ‘Taalles aan huis’ moet voor deze vrouwen uitkomst bieden. Vrijwilligsters gaan één à anderhalf jaar lang bij de allochtone vrouwen langs om ze de beginselen van het Nederlands bij te brengen. Het is de bedoeling dat de cursisten zich na die tijd wat gemakkelijker buitenshuis begeven, zodat ze een reguliere taal cursus kunnen volgen of andere ‘integratiebevorderende activiteiten’ kunnen ondernemen.

Bron: *Participatieagenda 2010* van de commissie PaVEM,
www.taallesaanhuis.nl

Prof. dr. Peter Hagoort, winnaar van de Spinozapremie.
Foto: Dick van Aalst.

Spinozapremie voor taalonderzoeker. De neuroloog Peter Hagoort heeft de NWO-Spinozapremie 2005 gekregen - de belangrijkste wetenschappelijke prijs in Nederland. Hij kreeg de onderscheiding onder meer voor zijn onderzoek naar het menselijk taalvermogen. Zo onderzocht hij hersenactiviteit tijdens het spreken en taalstoornissen bij mensen met hersenbeschadigingen, en ontwikkelde hij een veelgeprezen methode die zichtbaar maakt op welk moment de hersenen informatie over een woord ophalen. De anderhalf miljoen euro die aan de prijs verbonden is, is bedoeld voor nieuw onderzoek. (Radboud Universiteit Nijmegen)

Taaltoets uitgesteld. De volledig automatische taaltoets voor nieuwkomers die minister Verdonk voor Vreemdelingenzaken op 1 juli wilde invoeren, laat nog even op zich wachten. Een van de twee evaluatierapporten die in mei zouden verschijnen, zal pas tijdens het zomerreces klaar zijn. Verdonk heeft begin april met de Kamer afgesproken dat de toets alleen wordt ingevoerd als beide rapporten er gunstig over oordelen. (Ministerie van Justitie, *Haagsche Courant*)

Nog een taal in EU. Tijdens de eurotop in Luxemburg afgelopen juni is besloten dat het lers vanaf 1 januari 2007 een volwaardige EU-taal wordt en dat drie kleine Spaanse talen (het Catalaans, het Galicisch en het Baskisch) een semi-officiële

status krijgen. Spanje betaalt zelf de extra vertaalkosten, zo'n anderhalf miljoen euro per jaar; de kosten voor dertig Ierse vertalers, circa vijf miljoen euro per jaar, worden door de EU gefinancierd. De verwachting is dat er nu voor meer talen een (semi-)officiële status zal worden aangevraagd. (*USA Today*, Eurolang, IC Wales)

Meer geld voor autochtone leerlingen. Minister Van der Hoeven komt met een nieuwe regeling om taal- en leerachterstanden bij basisschoolleerlingen weg te werken. Straks wordt er bij de toekenning van extra geld voor scholen niet meer gekeken naar de herkomst van een kind, maar naar het opleidingsniveau van zijn ouders. Hiermee worden zwakke autochtone leerlingen beter bereikt. Voor de zwarte scholen, die er straks op achteruit zullen gaan, komt er een overgangsregeling. (Ministerie van OCW, *de Volkskrant*, ANP)

Mooiste woord van Brabants gekozen. Nadat eerder al onder anderen de Vlamingen (*goesting*), de Friezen (*babbelegûchjes* en *ferdivedaasje*) en de Limburgers (*schóttelslet*) het mooiste woord van hun taal gekozen hadden, was het onlangs de beurt aan de Brabanders. Zij kozen massaal voor de afscheidsgroet *houdoe*. (Omroep Brabant)

Prijs voor vrouwenspreekwoorden. Mineke Schipper heeft met haar boek *Trouw nooit een vrouw met grote voeten* de Intermediair Eurekaprijs gewonnen voor de beste populair-wetenschappelijke uitgave van het jaar. In haar boek behandelt ze 4000 spreekwoorden over vrouwen uit ruim 240 talen en 150 landen, waardoor een beeld ontstaat van 'hoe wereldwijd over de vrouw gedacht werd en soms nog wordt', aldus het juryrapport. Schipper gaat met haar gewonnen € 7250,- een cd-rom uitgeven met alle vrouwenspreekwoorden, 15.000 in totaal. (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek)

Koppelingen naar de originele berichten staan op www.onzetaal.nl/tamtam.
Let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Home of kuit Informeel aanhef in zakelijke e-mails?

Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt iedere maand zo'n kwestie, en nodigt iedereen uit te reageren.

Waar zakenbrieven gewoonlijk *geachte* als aanhef hebben en *hoogachtend* als afsluiting, beginnen zakelijke e-mails vaak met *beste* en eindigen ze met *groeten*. Is dat goed?

Voor:

Hoe hoorde het ook alweer, destijds bij brieven? Moest je bij zakelijke contacten - zeker als je iemand voor het eerst schreef - je brief niet beginnen met 'Geachte heer' of 'Geachte mevrouw'? De bijbehorende afsluiting was dan 'Hoogachtend', gevolgd door een handtekening. Blij dat we overgeschakeld zijn op e-mail, want daar hoeft die overbodige franje niet. Direct tot de zaak komen, daar draait het om bij alle vormen van modern communiceren. Bovendien is *geachte* ouderwets. Wie 'acht' er nog iemand? Mensen worden tegenwoordig 'gewaardeerd'.

Kortom, als ik een e-mail stuur aan een onbekende, bijvoorbeeld als ik een offerte aanvraag bij ene Dirk.Boer@etc, dan zet ik er 'Beste Dirk' boven, en 'Met vriendelijke groet, Frank' onder. Zo gauw we dan een paar mails gewisseld hebben, wordt dat al snel 'Ha' of 'Hoi' - eerst nog even met, en dan zonder voornaam erachter. Ik onderteken bij voorkeur met 'GvF' en heb medelijden met Dirk omdat die zo'n afkorting niet gebruiken kan. Ik voel me niet alleen prettiger bij deze informele conventies, ze maken de communicatie ook sneller en daar gaat het toch in de eerste plaats om.

Tegen:

Net komt er een mail binnen van, even kijken hoor, 'H.g., Piepie', dat zal dus wel een mevrouw zijn. Ze dient een voorstel in voor een samenwerkingsverband met onze letterenfaculteit. 'Beste Frank' staat erboven. Ik krijg net zo'n gevoel als ik heb bij mensen die me bij een eerste ontmoeting zoenen. Ik ken Piepie niet, en zij mij ook niet. Maar weet ik dat wel zeker? Misschien ben ik haar vergeten. Vervelend. Ik voel me ook gemanipuleerd. Het lijkt alsof Piepie via deze opgedrongen vertrouwelijkheid de kans zo klein mogelijk wil maken dat ik haar bericht niet beantwoord. En als ik toch reageer, wat is dan Piepies volgende stap? 'Hoi' en 'Doedoei'? Piepie ontnemt ons de mogelijkheid geleidelijk informeler te worden.

Traditionele briefconventies zijn niet achterhaald, maar geven de geadresseerde juist onontbeerlijke informatie over de opvattingen die de afzender heeft over de aard van het contact. Bovendien maken de conventies het voor beide partijen mogelijk om te beslissen op welke voet ze het contact voortzetten. Daarom zijn bij e-mail precies dezelfde conventies gepast als bij brieven.

Wat vindt u ervan? Mogen de aanhef en afsluiting informeel zijn in een zakelijke e-mail?

Geef voor 22 augustus uw mening op onze website: www.onzetaal.nl/homofkult. Of stuur een briefkaart met 'Zakelijke e-mail moet formeel' of 'Zakelijke e-mail mag informeel' naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag.

Uitslag vorige stemming

Onder de titel 'Terug naar school?' publiceert het dagblad *Metro* geregeld slecht gestelde lezersbrieven. Is het een goed idee om zulke brieven in de krant aan de schandpaal te nagelen? Ja, menen 407 stemmers (76,9%). Nee, vindt een duidelijke minderheid van 122 stemmers (23,1%). Maar bij deze kwestie voel ik de behoefte om de minderheid een beetje groter te maken door kleur te bekennen. Ja, ik zou een hartstochtelijke nee-stemmer geweest zijn: om morele en (vanuit het gezichtspunt van een krantenmaker) opportunistische redenen.

De argumenten van de internetstemmers waren dit keer iets minder interessant, vooral omdat de afwijzers, geheel tegen de stemverhouding in, de meerderheid vormen. Tamelijk vaak ondersteunen die afwijzers hun mening met het argument dat het taalgebruik van *Metro* ook niet vlekkeloos is. Een onjuist argument. De modder op uws naasten kleed wast het uwe immers niet schoon.

Antwoorden taaltest (zie pagina 207)

A. Spelling

1. a. acne
2. c. commissariaat
3. b. yin en yang
4. b. trompe-l'oeil
5. c. burggraaf
6. c. togue

B. Woordenschat

1. c. Turks gebak
2. c. ruilhandel drijven
3. b. stedenband
4. a. het voor de zon langs schuiven van Venus

C. Zoek de fouten

1. *trachten* (of verderop: *werd*), (liever) *pomponnen*, *bandoneonist*, *hen*, *doorgevolleybald* en *-gebaseballd*
2. *de* (of 'bij uitstek' *schrappen*), *groot geworden*, (ook mogelijk) *achtergelaten*, *op zoek*, *van alles*

D. Extra

b. *Fontanel* gaat terug op het Latijnse *fontanella* ('kleine bron'). Hoe het woord aan zijn huidige betekenis komt, is niet helemaal duidelijk. Misschien heeft het ermee te maken dat men bij een waterhoofd deze plek doorboorde om het vocht af te voeren.

Inzicht Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Bijbelse invloeden

Het verschijnen van de Nieuwe Bijbelvertaling in 2004 heeft ook geleid tot hernieuwde aandacht voor de invloed van de bijbel, en dan vooral de Statenvertaling, op spelling, grammatica en uitspraak van het tegenwoordige Nederlands. Hoe groot was die invloed nu precies, en welke sporen heeft de bijbel achtergelaten in onze taal? Die vragen staan centraal in het boek *Leeg en ijdel*, waarin een aantal deskundigen antwoord geven vanuit hun eigen specialisme. Het boek bevat bijdragen over onder meer namen, metaforen en eponiemen, over dialectvertalingen, over het verschil tussen katholieke en protestantse terminologie, en over de hedendaagse kennis van bijbelse woorden en uitdrukkingen. In een aantal artikelen komt ook het taalgebruik in de Nieuwe Bijbelvertaling aan bod.

Leeg en ijdel. De invloed van de bijbel op het Nederlands, onder redactie van Nicoline van der Sijs, is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 20,- (ingenaaid, 203 blz.). ISBN 90 12 10740 7

NT2-handboek

Het onderwijs Nederlands aan hen die het Nederlands niet als moedertaal spreken (NT2) vraagt om specifieke deskundigheid van basisschoolleerkrachten, en daarom wordt er ook aandacht aan besteed op de pabo's, waar ze worden opgeleid. *Nederlands als tweede taal*, waarvan onlangs na tien jaar de tweede, grondig herziene en geactualiseerde druk verscheen, is een handboek voor pabo-studenten en leerkrachten waarmee ze de didactiek van het NT2 in de vingers kunnen krijgen. Het geeft inzicht in het proces van tweedetaalverwerving en besteedt aandacht aan werk- en oefenvormen. Ieder hoofdstuk wordt afgesloten met een toets en een literatuurlijst ter verdieping.

Nederlands als tweede taal in het basisonderwijs, onder redactie van Folkert Kuiken en Anne Vermeer, is een uitgave van ThiemeMeulenhoff en kost € 39,90 (ingenaaid, 270 blz.). ISBN 90 06 95501 9

NT2-werkboek

Andere taal van Jenny van der Toorn-Schutte is een werkboek voor lager opgeleide anderstaligen dat hen vertrouwd maakt met praktische situaties in het dagelijks leven, en met de teksten die ze daarbij kunnen aantreffen, zoals bewegwijzering, formulieren en reclamefolders. De hoofdstukken behandelen onderwerpen als verkeer, openbaar vervoer, winkelen, gezondheidszorg, het gemeentehuis en onderwijs. Aan de hand van foto's wordt de lezer uitgelegd hoe iets werkt (kaartjesautomaat, strippenkaart), waarna hij zijn begrip van het onderwerp en de ermee samenhangende woorden kan vergroten door middel van opdrachten.

Andere taal. Inburgeren in de praktijk is een uitgave van Boom en kost € 19,95 (ingenaaid, 120 blz.). ISBN 90 8506 119 9

Sporttermen

In *Rijden met vierkante wielen* heeft sportjournalist Jon Visbeen een aantal Nederlandse sportwoorden bijeengebracht. Het boek bevat een afdeling algemene termen (*man met de hamer, matennaaijer, peptalk*), gevolgd door hoofdstukken over wielrennen (*combine, snok*), schaatsen (*dweilpauze, werkijds*), tennis (*harken, servicekanon*), voetbal (*thuisfluitjer, voetbaldwerg*) en golf (*bogey, strokeplay*). Aan het begin van ieder hoofdstuk geeft Visbeen een korte karakterschets van de desbetreffende sport.

Rijden met vierkante wielen. De verrukkelijke voertaal van de topsport is een uitgave van BZZTôH en kost € 12,50 (gelijmd, 160 blz.). ISBN 90 453 0343 4

Ampzing en het Engels

De Haarlemse dichter-dominee en purist Samuel Ampzing (1590-1632) werd in 2001 opnieuw tot leven gewekt door het satirische Ampzing Genootschap, dat hem vooral laat optreden in strips en cartoons. Begin 2004 verscheen het *Vleesch noch fish woordenboek*, met tekst, tekeningen en muziek (op cd). Dit boek richtte zich vooral tegen de Engelse invloed op het Nederlands. In de pas verschenen opvolger, *Het kant noch wall boek*, kiest het genootschap een heel andere benadering: nu kijkt men naar de invloed van het Nederlands op het Engels. De opzet van het boek is verder hetzelfde: cartoons en strips met de puristische Ampzing in de hoofdrol, artikelen van bekende (Groot-)Haarlemmers als L.H. Wiener, Ewoud Sanders en Louis Ferron - en wederom een cd met liedjes. Daarnaast bevat het boek een lijst van woorden die het Engels uit het Nederlands geleend heeft.

Het kant noch wall boek. Een meet en greet aan het Spaarne kost € 19,50 (gebonden, 88 blz.). Het kan ook besteld worden op de Ampzing-website: www.ampzing.nl. Het kost dan € 17,50 excl. porto. ISBN 90 809873 1 X

Synesthesie

Synesthesie is het verschijnsel dat de waarneming van het ene zintuig beïnvloed wordt door een ander zintuig. De bekendste en meest voorkomende vorm is wel dat mensen

letters en woorden in kleur zien, maar in principe zijn allerlei combinaties tussen de vijf zintuigen mogelijk. Crétien van Campen raakte gefascineerd door dit verschijnsel, en sprak met veel synestheten over hun ervaringen. In *Tussen zinnen* doet hij verslag van zijn onderzoek (waarin de talige synesthesie overigens niet speciaal voorop wordt gezet).

Tussen zinnen. Synesthesie of hoe de zintuigen samenwerken is een uitgave van uitgeverij Zien en kost € 19,95 (ingenaaid, 185 blz.). Het boek is ook te bestellen op www.synesthesie.nl. ISBN 90 9019085 6

Etnisch Nederlands

Het Nederlands dat in Suriname gesproken wordt, is anders dan het Standaardnederlands, en het Nederlands dat door Turken gesproken wordt ook. Het zijn zogenoemde etnische variëteiten, die zich onderscheiden in uitspraak, woordvorming, woordenschat en grammatica. In het boek *Wereldnederlands* worden een aantal van die variëteiten door deskundigen beschreven - naast de hiervoor genoemde ook het Jiddisch-, Indisch-, Marokkaans- en Curaçaos-Nederlands en het Afrikaans - waarbij de aandacht vooral uitgaat naar de ontstaansgeschiedenis en de kenmerkende verschillen met de standaardtaal. Een rode draad in het boek is de vraag in hoeverre deze variëteiten het Standaardnederlands (zullen) beïnvloeden.

Wereldnederlands. Oude en jonge variëteiten in het Nederlands, onder redactie van Nicoline van der Sijs, is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 24,99 (ingenaaid, 196 blz.). ISBN 90 12 10739 3

Puzzelen in Nederland

Het puzzeltijdschrift *Denksport* viert dit jaar zijn 75ste verjaardag. Ter gelegenheid daarvan schreef puzzeldeskundige H.J. Verschuyf een boek over de geschiedenis van de taalpuzzel in Nederland, en dan vooral die van het kruiswoordraadsel en het cryptogram. Verschuyf inventariseert de voorlopers, en geeft een ruim gedocumenteerde beschrijving van de zegetocht die het kruiswoordraadsel vrijwel onmiddellijk na de introductie (rond 1925) inzette, tot op de dag van vandaag. Uiteraard komt ook het typisch Nederlandse cryptogram aan bod, en in het laatste hoofdstuk wordt gekeken naar Angelsaksische puzzels en naar wat we in de nabije toekomst op puzzelgebied nog mogen verwachten. Een apart hoofdstuk is gewijd aan het puzzelblad *Denksport*.

Het geheim van de puzzel. Geschiedenis van het puzzelen in Nederland is een uitgave van Kosmos-Z&K en kost € 19,95 (ingenaaid, 160 blz.). ISBN 90 215 4209 9

Ruggespraak

Het boek *Fear and Loathing in Las Vegas* van Hunter S. Thompson werd in 1998 verfilmd.

ruggespraak@onzetaal.nl

Rafael Nadal blijft overeind tegen tenniskoning

Leeuwarder Courant

Verbod op eten van naakte vrouwen

Peking - De Chinese overheid verbiedt restaurants om nog langer voedsel te serveren op de lichamen van naakte vrouwen.

www.nu.nl

In Brazilië ontworpen en gemaakte mode kun je bijvoorbeeld kopen in Shopping Iguatemi, een overdekt winkelcentrum aan de Avenida Brg. Faria Lima, de oudste van de stad en 'de beste in Zuid-Amerika', volgens een Paulistana. Je kunt er ook je haren, handen en voeten laten restylen in Studio W, een enorme ruimte waar rij na rij vooral vrouwen worden geknipt, geveild en gelakt.

NRC Handelsblad

School laks met discriminatie

Scholen moeten meer doen om discriminatie van leerlingen bij het vinden van een stageplaats te bestrijden.

De Gooi- en Eemlander

Proeftijd voor agenten na diefstal wijn

Noordhollands Dagblad

Vanaf nu is uw SNS Kantoor aan de Postbus 5009 in Haarlem op koopavond open! Voor u een mooie gelegenheid uw bankzaken te bespreken zonder dat het u een vrije dag kost. Loop eens binnen of bel 0900-18 50 (lokaal tarief) voor het maken van een afspraak.

Briefkaart SNS Bank

Een 31-jarige Schiedammer die er bij een controle vandoor ging, bleek na zijn aanhouding op het Stationsplein een vuurwapen bij zich te hebben dat hij had weggegooid.

Algemeen Dagblad

Toyota gaat milieu te lijf

Dieselmotoren zijn hot. Autofabrikanten die jaren niet aan de dieselstoker wilden toegeven, gaan ook nu overstag. Zo krijgt Lexus (nieuwe IS) binnenkort een prachtige, nieuwe diesel van het moederbedrijf Toyota. Het is een 177 pk sterke 2.2 liter common rail-motor met een koppel van 400 Nm. Die is overigens niet alleen krachtig en stil maar ook schoon.

Auto & Motornieuws

Bevrijdingslunch met Zweeds wittebrood uit '45

De Kennemer

Witte Huis ontruimd door verstrooide piloot

Het Nieuwsblad

Folder Edah

[Nummer 9]

‘Hier valt niets te halen’

Inbrekerstekens: broodje-aapverhalen

Peter Burger - Universiteit Leiden, Praktijkstudie Journalistiek & Nieuwe Media

Pas op voor Bargoense tekens op je huis, waarschuwt de politie: geheime symbolen waarmee inbrekers elkaar vertellen waar ze moeten zijn. Een driehoek betekent: vrouw alleen. Drie schuine strepen: reeds bestolen. Maar waarom is er nooit een inbreker betrapt met een krijtje op zak? De geschiedenis van een politionele dwaling.

Amsterdam, 14 februari 2005, zeven minuten voor acht in de ochtend: Jack Druppers, buurtregisseur van de wijk Westelijke Eilanden, klikt op de verzendknop om zijn contactpersonen in de wijk met een mailtje te waarschuwen voor een nieuwe inbrekerstruc. Groepjes onopvallende vrouwen, soms vergezeld van een kind, doen de voorverkenning. Daarna schrijven ze geheime tekens op de muur, bij de bel of op de klep van de brievenbus. Valt er iets te halen? Is er een gevaarlijke hond in huis? Later, soms zelfs dagen later, komt de ‘wegneemploeg’, leest de tekens en pleegt de inbraken. De buurtregisseur levert er ook een lijst bij van twaalf symbolen die bij woninginbraken zijn aangetroffen op gevels. Een cirkel is ‘niets te halen’, een poppetje met de handen omhoog: ‘man met geweer’. Ja, peinst Druppers, het dievengilde kan verrassend creatief zijn.

Enkele tekens waarmee dieven huizen zouden markeren:

Druppers was niet de eerste die in Amsterdam alarm sloeg over de dievencode. Al in augustus 2004 waarschuwde de politie in Amsterdam-West voor Oost-Europese vrouwen die zich bij bejaarden naar binnen babbelden met een verzoek om een glaasje water of omdat ze hun sleutel kwijt waren. Terwijl een van hen de bewoners afleidde, doorzochten anderen de woning. Ook als er niets was gestolen, was het oppassen geblazen: de vrouwen lieten met krijt of stift tekens achter op de gevel om de echte dieven te vertellen waar ze moesten zijn. Die waarschuwing haalde een huis-aan-huiskrant, het *Amsterdams Stadsblad*, en daar bleef het bij. Het bericht van Druppers belandde echter onbedoeld op het bureau van een *Volkskrant*-journalist, die er een spannend verhaal van tikte (‘Dieven kerven tekens op huizen slachtoffers’), dat ook werd opgepikt door andere kranten. Nu waren de dieventekens landelijk nieuws.

Gerucht

Foto: Onze Taal

Ik las het bericht en verbaasde me. Zou je die nou vaak tegenkomen in Amsterdam, mannen met geweren? En wat moest een inbreker met een symbool voor ‘hier mag je kamperen’? Dit rook naar een broodje-aap - een verhaal dat overal van mond tot mond gaat, maar uiteindelijk meestal zonder grond blijkt. Waarom had deze nieuwe vorm van misdaad nog niet geleid tot arrestaties, als die buurtregisseur

alles zo scherp in de peiling had? En hoe lang had deze Sherlock Holmes erover gedaan om de code te breken? Bij de eerste poging had ik met Google de hele lijst al gevonden. Die staat gewoon op het web - niks geheim. Mijn broodje-aapmeter stond nu ver in het rood.

Een woordvoerder van de Amsterdamse politie bevestigde mijn vermoeden: die tekens waren nergens gezien, er was geen sprake van een toenemend aantal inbraken, de buurtregisseur had louter een gerucht doorgegeven. Case closed - en ik had een mooi verhaal voor mijn taalrubriek in het *Algemeen Dagblad* van 5 maart.

Maar die krant was amper in de kattenbak verdwenen of de politie in Eindhoven maakte in een persbericht bekend dat er 'Bargoense tekens' waren gesignaleerd in de stadsdelen Stratum en Gestel. Als bewijs stuurde de politie twee foto's mee: een huisnummer met een kruisje en een rondje eronder, en een deurbel met een vage *F* ernaast. Een sterk staaltje 'crime scene investigation'.

Vreemd was wel dat de crime nog niet had plaatsgevonden: in geen van de huizen met tekens was ingebroken. Toch brachten de Brabantse kranten het nieuws op de voorpagina. Met voorspelbare gevolgen: binnen een dag belden zestig burgers de politie - ze hadden ook krijttekentjes op hun huis gevonden!

Morsetekens

De pers deed er nog een schepje bovenop: hoewel de politie alleen kruisjes en rondjes noemde, publiceerden verschillende kranten een van internet geplukte lijst met dievencodes. 'Zigzag is "hond", driehoek is "vrouw"', kopte *De Gelderlander* boven een voorpagina-artikel waarin ook de *Volkscrant*-canard weer als waar werd opgedist. Vreemd genoeg had deze lijst van negentien tekens geen enkel symbool gemeen met de lijst van de Amsterdamse buurtregisseur.

Nieuwe ontdekkingen volgden. In Enschede ontstond in maart beroering over *V*-tekens die volgens de een op woningen van allochtonen stonden en 'vertrekken!' betekenden, maar volgens de ander werden gezet door Jehova's getuigen. Of waren het toch Poolse dieven? In Hoogeveen werd een Poolse autokraker gearresteerd die een notitieboekje op zak had met morsetekens, kruisjes en pijltjes. Het werd ter ontcijfering opgestuurd naar de Eindhovense codebrekers, maar zonder resultaat. In april werden in Vlissingen uit een huis zeshonderd cd's gestolen; onder het huisnummer leken de letters *C* en *D* geschreven. En toen werd het stil rond de dieventekens.

Leerboeken

Geld in huis
 Reeds bestolen
 Huis van agent
 Gevaar, te mijden
 Gevaarlijke hond
 Vrije toegang

De politie van Eindhoven heeft ook de tekens op huizen in de eigen stad nog niet kunnen vertalen. Woordvoerder Pieter van Hoof: 'Het kan per bende verschillen.' Maar dat het dieventekens zijn, weet hij zeker. Ze zijn al vaker gebruikt in Nederland, al kan hij niet zeggen waar of wanneer. 'Maar alle agenten kennen ze uit hun opleiding.'

Volgens de Gentse politiecommissaris Manuel Mugica-Gonzales brengen ook Belgische dievenbendes met krijt codetekens aan naast huisdeuren.

Foto: Frederiek Vande Velde

Dat is niet helemaal waar. 'Er wordt bij ons geen lesgegeven over die tekens', zegt de woordvoerder van de Politieacademie in Apeldoorn, 'en ze staan ook niet in onze leerboeken. Wel worden ze van tijd tot tijd ter sprake gebracht door agenten in opleiding die er in hun regio over gehoord hebben.' Ook het Nederlands Politie Instituut, verantwoordelijk voor de professionalisering van de politie, kan het bestaan van de tekens niet bevestigen. De inbraakexperts van het Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid evenmin. De docenten van de recherschool in Zutphen, het generaal parket van het Openbaar Ministerie, de Dienst Nationale Recherche Informatie (voorheen de CRI) te Zoetermeer, het Korps Landelijke politiediensten (KLPD) in Driebergen, en ook de beheerder van het Politiemuseum in Apeldoorn: bijna allemaal hebben ze wel van de tekens gehoord, maar niemand kent namen, plaatsen en data.

Foto: Onze Taal

Er is in Nederland nog nooit een inbreker betrapt die geheime tekens op een gevel kraste. Waarom geloven politiemensen dan toch dat inbrekers dat doen? Omdat ze dat weer horen van andere politiemensen. Al langer dan een eeuw circuleren tussen de politiekorpsen van heel West-Europa lijsten met inbrekerstekens. De technische recherche in Vlissingen bijvoorbeeld beschikt over een lijst van maar liefst 102 van die tekens, afkomstig uit het wekelijkse opsporingsblad van de Belgische politie.

Geen bewijzen

Dat die tekens in Nederland ooit door inbrekers zijn gebruikt, is hoogst onwaarschijnlijk. In het buitenland zijn sporadisch aanhoudingen verricht in verband met dieventekens, maar harde bewijzen zijn daar evenmin gevonden. In een artikel uit 1994 concludeert de Franse hoogleraar sociologie Jean-Bruno Renard, gespecialiseerd in geruchten, dat de tekens in de jaren twintig en dertig misschien nog werden gebruikt door zwervers ('Hier zijn ze goedgeefs'; 'Hier krijg je iets als je ervoor werkt'). Voor recent gebruik door dieven vond ook Renard geen aanwijzingen. In 1982 heeft de Franse politie voor de eerste en laatste maal tekens op huizen onderzocht, in de regio Bordeaux. Die bleken afkomstig van colporteurs die zo de huizen merkten waar ze al hadden aangebeld. Ook de Belgische federale politie laat desgevraagd weten dat er in België nooit een bende is opgerold waarvan het bewezen kon worden dat de leden zich van deze tekens bedienden.

Niets interessants
 Anti-diefstal
 Alarmsysteem
 Waakzame agenten
 Eén kind, één vrouw en één man
 Inbreken overbodig

Mijn eigen zoektocht in criminologische en volkskundige literatuur, op internet, in krantenarchieven en bij buitenlandse specialisten leverde niet meer op dan een handjevol twijfelachtige gevallen. Dit geringe aantal alleen al bevreemdt bij een inbrekersmethode die zo oud en zo wijdverbreid zou zijn. Waar komen dan die gedetailleerde lijsten met symbolen vandaan die de Nederlandse kranten in maart hebben afgedrukt? In een poging om meer licht te brengen in deze duistere geschiedenis, gaan we eerst terug naar de vroegste vermeldingen van dit geheimschrift.

Brandstichtersbendes

Berichten over misdadigers die huizen markeren met tekens verschijnen voor het eerst in het begin van de zestiende eeuw. Er heerste in die tijd een hysterische angst voor bendes gespuis die in opdracht van vijandelijke hoge heren huizen en

steden in brand staken. Deze brandstichters - in Duitsland bekend als 'Mordbrenner' - zouden zich bedienen van streepjes, pijltjes en kruisjes om hun doelwitten aan elkaar door te geven. Historici houden het er tegenwoordig op dat dergelijke samenzweringstheorieën grotendeels berusten op weinig meer dan geruchten.

Maar wie kraste er dan tekens op deuren en bomen, bijvoorbeeld in het Franse Troyes, dat in 1524 door brand werd verwoest, of in het Duitse dorp Metschaw bij Merseburg, waar in 1540 de rode haan kraaide? In Troyes zouden de tekens achtergelaten kunnen zijn door landlopers, in Merseburg mogelijk door zigeuners. Vier mannen die daar van brandstichting werden beschuldigd, worden beschreven als ketelsmeden met een zwarte baard. Als dit inderdaad zigeuners waren, hebben zij wellicht tekens aangebracht in hun eigen tekenschrift, het Patrin.

Toegenomen geletterdheid

De brandstichtersbendes verdwenen, maar de onrust over geheime tekens op huizen bleef bestaan. Vanaf het midden van de negentiende eeuw hebben volkskundigen, maar vooral criminologen, zich ingespannen om de tekens te verzamelen en hun betekenis te doorgronden. Een sleutelrol daarbij speelde de Oostenrijkse hoogleraar criminologie Hans Gross. Zijn standaardwerken over het ambacht van rechercheur en onderzoeksrechter verschenen vanaf het eind van de negentiende eeuw en werden herdrukt tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Inclusief de dieventekens, die ook in de editie-1977 van zijn *Handbuch der Kriminalistik* nog goed zijn voor een pagina of zeven - met de aantekening dat ze vroeger veel vaker werden aangetroffen.

Wanneer eigenlijk? Ook rond 1900 merken vorsers - met inbegrip van Gross - al regelmatig op dat er door de toegenomen geletterdheid onder dieven en landlopers minder tekens op huizen te vinden waren. En inderdaad: de jongste voorbeelden uit deze criminologische verzamelingen die echt 'in het wild' zijn aangetroffen, stammen uit de jaren dertig. Deze criminele graffiti, vaak in de vorm van rebus-

sen die plaats, tijd en aard van de inbraak aanduiden, komen echter weer nauwelijks overeen met de lijsten met tekens die al meer dan honderd jaar de ronde doen. D e lijsten berusten nauwelijks op veldwerk, maar vooral op overschrijfwerk.

146 jaar overschrijfwerk

Lijsten met dieventekens zoals die in maart van dit jaar door Nederlandse kranten zijn gepubliceerd, circuleren in heel West-Europa en in de VS. Door verschillende versies naast elkaar te leggen worden onthullende verbanden zichtbaar. Wat valt op?

1. De ouderdom en stabiliteit van de tekens

De oudste vindplaats van tekens die de politie tegenwoordig presenteert als authentieke inbrekersgeheimtaal is een landkaartje voor bedelaars uit een Engels bargoens woordenboek uit 1859. Bijna anderhalve eeuw later komen alle acht tekens van deze Engelse bedelaarskaart samen met hun verklaringen ook voor in de lange lijst van de Belgische politie uit 2003, die ze toeschrijft aan zigeuners uit voormalig Joegoslavië. De Belgische lijst bevat ook plaatjes van twee krukken ('Hier is iets te verdienen als gebrekkige') en van een karaf ('Hier krijgt een bedelaar te drinken'). Deze symbolen werden beide rond 1900  en keer waargenomen op Oostenrijkse muren, respectievelijk in het bedevaartplaatsje Maria Schutz en in Gaming, op de poort van herberg Zum T urkenkipfel. Dit wijst allemaal op een ongewoon stabiele overlevering, over de grenzen van landen, tijden, culturen en talen - of op overschrijfwerk door de politie.

2. Het nostalgische karakter van de tekens

Hoewel de sociale omstandigheden en de inbrekerstechnieken in anderhalve eeuw behoorlijk veranderd zijn, verdwijnen gedateerde codes niet uit de lijsten. De lijst van de Belgische politie uit 2003 bevat bijvoorbeeld een tekening van een viool met een streep erdoor. De verklaring roept een beeld op van rondtrekkende muzikanten: 'Hier is met de viool weinig te bereiken.' Dit is een verbasterde versie van de viool-met-strijkstok die in het begin van de twintigste eeuw eenmaal werd aangetroffen in Oostenrijk en die betekende dat er met de viool w el te verdienen viel. Andere tekens uit de Belgische lijst geven hints voor frauduleuze waarzeggers: 'De huisvrouw wenst een kind te krijgen' of 'Ruzie over erfenis'. Deze waarzeggerstekens gaan terug op een boek over zigeuners uit 1892. Daarna heeft voorzover bekend niemand ze meer gezien.

3. Het cumulatieve karakter van de lijsten

De samenstellers gooien tekens op een hoop die in de vroegste bronnen worden toegeschreven aan groepen die sterk van elkaar verschillen in taal, cultuur en

bezigheden. Een groot deel van de boodschappen kan alleen van nut zijn voor zwervers, zoals 'Je krijgt hier te eten als je ervoor werkt' (tekening van een hamer).

Niets te stelen
Grote pakkans hond

Foto: Onze Taal

4. De taal van de daders

De taal van de vermeende daders maakt sommige symbolen onwaarschijnlijk. Van België tot Portugal worden zigeuners er in onze tijd van verdacht met letters gunstige tijdstippen voor een inbraak door te geven: *D* is zondag, *N* is nacht, *M* is morgen. Maar waarom zouden zigeuners zich bedienen van letters die niet corresponderen met woorden in hun taal, maar wel met woorden uit de Romaanse talen van hun beoogde slachtoffers: *dimanche* en *domenica*, *notte*, *noche*, *matin*, *mattina*?

Door dit verzamelwerk van politie en criminologen verschenen ook Amerikaanse tekens op de Europese lijsten. In een van zijn recherchehandboeken uit het begin van de twintigste eeuw nam de Oostenrijkse criminoloog Hans Gross acht tekens op uit een verzameling van Amerikaanse zwerverstekens uit 1910. Voordat Gross ze publiceerde, zijn die Amerikaanse tekens niet op Europese huizen gesignaleerd. Erna evenmin - maar ze zijn wel opgenomen in de lijsten van dieventekens die nog steeds circuleren. De conclusie is onontkoombaar: ze zijn in Europa geïntroduceerd door Gross en bestaan alleen op papier.

De dieventekens zijn geen inbrekersfolklore, maar politiefolklore.

Meer informatie is te vinden op www.onzetaal.nl/2005/9/dieventekens.htm!

Hackers met krijtjes of krantenbezorgers?

Loop door een willekeurige wijk en kijk goed naar de gevels: de kans is groot dat je rondjes, kruisjes en andere krijttekens vindt. Als die niet van dieven zijn, van wie zijn ze dan wel? Krantenbezorgers zetten soms tekentjes op of bij brievenbussen, werklieden geven de plaats van leidingen aan, kinderen krijten op muren.

Veel internetgebruikers opperden een alternatieve verklaring voor vreemde krijttekens op huizen: het konden symbolen zijn waarmee hackers aangaven waar zich onbeveiligde draadloze internetverbindingen bevonden. Sta je daar in de buurt met je laptop, dan heb je een gratis internetverbinding en de kans om in te breken in het interne netwerk. Deze praktijk, bekend als *warchalking* (waarin *war* staat voor 'wireless application reconnaissance'), is in 2002 bedacht door Matt Jones uit Londen, die zich liet inspireren door de tekentaal van Amerikaanse zwervers.

Tekens die zouden aangeven dat er een draadloze internetaansluiting in het huis is:

Eenvoudig in te breken
Moeilijk in te breken
Beveiligd maar te kraken

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
- Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
- Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
- Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.

Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Peperstraat

Drs. Gerard Ulijn - Megen

Met veel genoegen las ik de juniaflevering van Riemer Reinsma's rubriek 'Geschiedenis op straat', over de herkomst van *peper* in *Peperstraat*. In het verleden is volgens Reinsma wel geopperd dat dit *peper* van een geneeskrachtig kruid komt, of van het spelen op de fluit (in diverse betekenissen). Maar misschien heeft het ook wel te maken met het 'peperen' van paarden, wat in het dialect van Oss staat voor het optuigen en mooi maken van paarden om de verkoop te stimuleren.

In Oss was van oudsher een paardenmarkt waar deze dieren gekeurd werden, wat ook wel 'monsteren' werd genoemd. Daar is nog steeds een Peperstraat, die haaks staat op de Monsterstraat. Deze beide straten komen uit op de plaats waar vroeger de paarden markt was.

De Peperstraat in Oss in 1915.

Foto: Brabants Historisch Informatie Centrum

Bush-administratie

Guido Kuppens - Tessenderlo, België

Rob Koch verdedigt in de rubriek 'Reacties' van het meinummer het gebruik van de term *Bushadministratie*, die in het januarinumnummer onderwerp van een ingezonden brief was. Volgens Koch wordt *administratie* in België 'gewoon gebruikt voor "bestuur"'.

Dat is juist, en er kan aan toegevoegd worden dat hier in Vlaanderen ook de ambtenarij onder het begrip *administratie* valt. Maar in deze kwestie doet dat niet ter zake. Als de Amerikanen het over 'the Bush administration' hebben, bedoelen

ze de regering-Bush, en niet de vele duizenden ambtenaren in de ministeries en de andere overheidsdiensten. Geen Vlaming die het dan ook in zijn hoofd haalt om de regering-Verhofstadt 'de Verhofstadt-administratie' te noemen. *Bush-administratie* is dus wel degelijk een anglicisme voor 'regering- Bush', zoals in het januarinummer beweerd werd.

Inwoners van Hoorn Diet Scholten - Amsterdam, van huis uit Horinees

Inwoners van Almere heten Almeerders, en die van de Amsterdamse Jordaan Jordaners of Jordanezen. Dat schrijft de Taaladviesdienst in 'Vraag en antwoord' van juni en juli/augustus.

Als aanvulling daarop: inwoners van Hoorn (NH) heten Hoornaars, maar ook wel Horinezen. Je mag je alleen maar 'Horinees' noemen als je er bent geboren en getogen. De benaming heeft dan ook een wat chauvinistische lading (net als bij 'échte Jordanezen').

Straks [1]: anders op Curaçao Brian Saal - Julianadorp, Curaçao

In het juninummers van *Onze Taal* schrijft Femke Simonis over de reikwijdte van het woord *straks*. Uit de lezersreacties die zij op haar oproep in het februari/maartnummer ontving, bleek dat het woord vrijwel altijd terug-of vooruitwijst binnen het dagdeel waarin het woord gebruikt wordt. In de zeven maanden dat ik nu op Curaçao woon, is mij gebleken dat die vuistregel hier niet opgaat.

Wanneer ik de kinderen 's ochtends heb afgezet op de peuterschool, zegt de peuterleidster steevast 'Tot straks.' In het begin vertelde ik haar dan nog wel dat mijn vrouw de kinderen zou ophalen, maar uit navraag bij mijn collega's die al wat langer op Curaçao wonen, bleek dat *tot straks* hier ook makkelijk op de dag erna kan slaan.

Straks [2]: niet in Huizen Elbert Jongerden - Breukelen

Toen ik het artikel van Femke Simonis over het woordje *straks* in het juninummer van *Onze Taal* las, realiseerde ik me dat dat woord in het Huizer dialect niet voorkomt. Ik ben in Huizen geboren en het werd thuis nooit gebezigd. Als we het over de toekomst hadden, gebruikten we de woorden *voort*, *voortzo* (die laatste o klinkt als de *oo* in *voort*) en *(voort)dijmie*. Voor 'straks' in het verleden zeiden de oude Huizenaren 'flussies', maar al in mijn jeugd (ik ben nu 76) hoorde je dit woord nauwelijks nog. Wij zeiden zelf 'net' of 'deernet'.

Het woord *voort* heb ik overigens ook eens uit de mond van een rasechte Hilversummer gehoord, dus blijktbaar was dit ook elders in Het Gooi niet onbekend.

Mediator Ing. C. Kaarsemaker - mediator in opleiding, Rotterdam

In de jongste aflevering van de rubriek 'Taalgernissen' (*Onze Taal* mei) vraagt Herman Staring zich af of het woord *mediator* niet gewoon vervangen kan worden door *bemiddelaar*. Deze vraag is wel begrijpelijk, want een mediator is een soort bemiddelaar, maar daarmee is nog niet alles gezegd.

Een mediator heeft een bepaalde opleiding genoten en omdat de titel beschermd is, mag er van hem vakmanschap verwacht worden. De werkwijze van een mediator is gestructureerd en is er onder andere op gericht partijen bij elkaar te brengen. Een conflict wordt op die manier gaandeweg teruggebracht tot een meningsverschil dat zij vervolgens zelf oplossen. De mediator is daarbij inhoudelijk strikt neutraal. Zo zijn er nog meer zaken te noemen die van een bemiddelaar een mediator maken.

Congres Onze Taal 2005: 'Taal in beweging: verval of verrijking?'

Zaterdag 12 november 2005, Beatrix Theater van de Jaarbeurs te Utrecht

Hun hebben, het boek wat ik lees - de een ziet dit soort wendingen als onvermijdelijke taalverandering, de ander als normverval en taalverloedering. Taalkundigen staan daarbij vaak lijnrecht tegenover 'taalbeschermers' of 'leken'. De laatsten willen weten of een constructie al dan niet aanvaardbaar is, de taalkundige beschrijft enkel wat hij ziet gebeuren. Dat levert taalwetenschappers vaak het verwijt op dat ze alles goedpraten wat eigenlijk fout is. Kunnen ontwikkelingen in de taal worden tegengehouden? Is een levende taal niet juist per definitie veranderlijk?

'Taalverandering' is het thema van het 25ste congres van Onze Taal, op zaterdag 12 november. Het bestuur nodigt u van harte uit hierbij aanwezig te zijn.

Programma

10.15-10.20		Welkomstwoord door de voorzitter van het genootschap, mr. E.J. Numann , en congrespresentator drs. Jacobine Geel
10.20-10.45	LEZING	drs. Herbert Blanckesteijn , journalist en publicist, over taal als een onderdeel van onze cultuur dat bescherming verdient
10.45-11.10	LEZING	dr. Joop van der Horst , taalkundige en publicist, over de historie van taalveranderingen
11.10-11.30	OPTREDEN	taal door de eeuwen heen, geïllustreerd door actrice Petra Laseur , voordrachtskunstenaar Helen Gerretsen en scholiere Najat Ben Abdelhakim
11.30-12.00	KOFFIEPAUZE	en boekenmarkt
12.00-12.25	LEZING	taalkundigen dr. Margreet Dorleijn en dr. Jacomine Nortier over de hedendaagse en toekomstige invloed van

12.25-12.35		het Arabisch op het Nederlands Uitreiking Groenman-taalprijs (van de Stichting LOOUT) aan een bekende radio- of tv-persoonlijkheid
12.35-13.00	OPTREDEN	cabaretier Freek de Jonge over taal
13.00-14.30	LUNCHPAUZE	en boekenmarkt
14.30-14.55	LEZING	lic. Ruud Hendrickx , VRT-taaladviseur, over veranderingen in het Nederlands in Vlaanderen
14.55-15.15	OPTREDEN	de Vlaamse zanggroep Laïs , met oude Nederlandse teksten
15.15-15.40	LEZING	taaljournalist drs. Wim Daniëls over taalverandering vanuit de jongerencultuur
15.40-16.10	DISCUSSIE	tussen dr. René Appel (taalkundige en schrijver) en dr. Marc van Oostendorp (taalkundige en onderzoeker) over de vraag wanneer taalverandering taalverloedering genoemd kan worden, onder leiding van dr. Jaap de Jong, redactielid van <i>Onze Taal</i>
16.10-16.15		Uitslag enquête naar taalnormen van congresbezoekers
16.15	SLUITING	door de congrespresentator
16.15-16.30		Thee/koffie na, en afsluiting boekenmarkt

In de pauzes is er een boekenmarkt, waar ook het tweede deel van het *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* gepresenteerd zal worden. Het Theater van de Verloren Tijd voert het poëzieproject *Uur U* op, en er is muziek van het harp-gitaarduo Sunflower.

Aanmelding voor deelname

De aanmeldingskaart vindt u in het hart van dit nummer van *Onze Taal*. Wilt u aan het taalcongres deelnemen, stuur dan de ingevulde kaart zo spoedig mogelijk naar het genootschap, in elk geval vóór vrijdag 28 oktober. De entreprijs voor het congres bedraagt € 17,50 (€ 12,50 toegang en € 5,- voor onbeperkt thee en koffie). Speciale wensen (rolstoelgebruik, vegetarische lunch, et cetera) graag vermelden op de kaart. De plaatsen in de zaal worden vooraf toegewezen en gereserveerd; wilt u samen met een ander komen en naast elkaar zitten, gebruik dan één aanmeldingskaart.

Lunch

U kunt met de aanmeldingskaart tevens een lunchdoos bestellen. Daarin vindt u een belegd stokbroodje en een bruine bol, een donut, fruitsalade, fruityoghurt en snoep. De lunchdoos kost € 7,50. Buiten het theater kunt u overigens op diverse plaatsen in de directe omgeving van de Jaarbeurs lunchen.

Betaling

Na ontvangst van het verschuldigde bedrag op girorekening 115040 van het Genootschap Onze Taal te Den Haag volgt eind oktober toezending van de bestelde kaart(en) en lunchbon(nen). De betaling (o.v.v. 'taalcongres') dient uiterlijk 28 oktober bij Onze Taal te zijn. Voor België: € 17,50 op postrekening 000-1635566-49.

Het taalcongres wordt financieel gesteund door onder meer de Gravin van Bylandt Stichting.

Vraag en antwoord Taaladviesdienst

In de rede(n) liggen

? ‘Het ligt in de rede dat we van de nieuwe voorzieningen gebruikmaken.’ Is *rede* hier juist, of moet het *reden* zijn?

! *In de rede liggen* is juist. Het woord *rede* betekent hier ‘verstand’ of ‘denkvermogen’; ‘Het ligt in de rede dat...’ duidt op iets wat logisch of begrijpelijk is, wat eenvoudig te beredeneren is (of dat in elk geval zou moeten zijn).

De woorden *rede* en *reden* worden regelmatig verward. *Reden* heeft over het algemeen betrekking op een beweegreden, een aanleiding, een motief; *rede* wordt vaak gebruikt in combinatie met handelingen die voortvloeien uit het logisch denkvermogen of uit redelijkheid.

Een verwarrend paar is ook *met rede* - *met reden*; hier bestaat een subtiel betekenisverschil tussen. *Met reden* heeft de betekenis ‘met een goede reden, op goede gronden, terecht’; *met rede* (dat veel minder vaak gebruikt wordt) betekent zoveel als ‘redelijkerwijs’ of ‘op een verstandige manier’.

Het loodje leggen

? Op 1 augustus stond in *de Volkskrant* de kop ‘Pc-bladen leggen het loodje door internet’. Waar komt de uitdrukking *het loodje leggen* vandaan?

! Het woord *loodje* in deze uitdrukking heeft waarschijnlijk betrekking op loden plaatjes die in vroeger eeuwen als kwitantie dienden, zo melden het *Idioomwoordenboek* van Van Dale (1999) en de spreekwoordenboeken van F.A. Stoett en K. ter Laan. Wanneer iemand bijvoorbeeld een plaats in de schouwburg had gereserveerd, kreeg hij als bewijs van betaling een loden plaatje; als hij dit loodje later weer(over)legde, kreeg hij in ruil daarvoor het toegangsbewijs.

Een loodje diende in vroeger eeuwen als kwitantie.

Het loodje leggen betekende dus zoveel als ‘bewijzen dat je betaald hebt’; via de tussenstap ‘(moeten) betalen’ moet dit de betekenis ‘moeten boeten, aan het kortste eind trekken’ hebben opgeleverd (mogelijk met de bijgedachte aan de uitdrukking *het gelag betalen*). Hieruit ontwikkelden zich ten slotte nog negatievere betekenissen als ‘een nederlaag lijden’, ‘doodgaan’ en ‘opgeheven worden’.

Onrealistisch/irrealistisch

? Welk woord kun je het best gebruiken: *irrealistisch* of *onrealistisch*?

! Beide woorden zijn goed gevormd. *Onrealistisch* is veruit het gewoonst: zowel op internet als in Nederlandse en Vlaamse kranten komt *onrealistisch* tientallen malen vaker voor dan *irrealistisch*.

Voor de meeste mensen zal *onrealistisch* neutraal klinken: het betekent niet meer dan 'niet realistisch'. *Irrealistisch* klinkt een stuk sterker: iets wat írrealistisch is, is vrijwel (of geheel) uitgesloten, onmogelijk. Met *onrealistisch* hou je de mogelijkheid open dat iets eventueel wel zal lukken. Overigens zullen er geen (grote) interpretatieproblemen ontstaan als de woorden door elkaar worden gebruikt.

Feedback op/over

? Welk voorzetsel moet in de volgende zin achter *feedback* staan: 'De hoofdverpleegkundige heeft de feedback op/over de resultaten verwerkt'?

! De naslagwerken vermelden alleen *feedback op*, en die variant komt in de praktijk ook het meest voor. Maar *feedback over* is ook mogelijk, namelijk als met *feedback* niet zozeer 'reactie' of 'respons' wordt bedoeld als wel 'informatie'. Vergelijk bijvoorbeeld:

1. Karin gaf Ronald feedback op de notulen.
2. Karin gaf Ronald feedback over de notulen.

In de eerste zin krijgt Ronald commentaar of een reactie van Karin op de notulen die hij heeft geschreven. In zin 2 geeft Karin informatie over of aanvullingen op de notulen, maar blijft het in het midden wie de schrijver daarvan is.

De puntjes op de i's

? Waarom zeg je 'de puntjes op de i zetten' en niet 'het puntje op de i zetten' of 'de puntjes op de i's zetten'?

! De uitdrukking luidde vroeger *de puntjes op de i's zetten*: bedoeld werd dat alle *i's* in een handgeschreven tekst een puntje kregen. De meervoudsuitgang is in de loop der jaren afgesleten, naar alle waarschijnlijkheid doordat die nauwelijks hoorbaar was onder invloed van de beginklank van *zetten*.

Wanneer de verandering precies is ingezet, is niet helemaal duidelijk, maar in 1908 maakte het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) al melding van de enkelvoudige variant: '*De punten (of de puntjes) op de i's* (men zegt ook wel *op de i) zetten*, nauwkeurig te werk gaan; alles zoo duidelijk, zoo "precies" uitdrukken of bepalen, dat geen misverstand of dubbelzinnigheid mogelijk is.' Het WNT verwijst naar de vergelijkbare Franse uitdrukking *mettre les points sur les i* en de Engelse varianten *to dot one's i's* en *to put the dots on the i's*. In het Engels kent men overigens nog een uitgebreidere versie: *to dot one's i's and cross one's t's*.

Nodig zijn

? Mijn man laat zich weleens ontvallen: 'Ik ben dat niet nodig.' Ik ken van huis uit alleen 'Ik heb dat niet nodig.' Is *nodig zijn* in die betekenis misschien een dialectvorm?

! Ja, *nodig zijn* blijkt (met name) in Noord-Nederland gebruikt te worden voor *nodig hebben*. Het is geen algemeen Nederlands. In de standaardtaal kan *nodig zijn* alleen gebruikt worden in zinnen als 'Er is snel een nieuw onderkomen nodig', 'Het is niet nodig om nu al te bellen' en 'Ik ben hier zeker niet meer nodig?'

Het potjeslatijn van de hedendaagse pillendraaiers

Het ontstaan van onze medicijnnamen

Jan Erik Grezel

Een nieuw geneesmiddel ontwikkelen duurt vele jaren en er zijn honderden miljoenen euro's mee gemoeid. Dan moet de naam ervan staan als een huis. Wie bedenkt die namen? Waar moet een goede naam aan voldoen? En welke namen kunnen echt niet?

Vrijwel geen huishouden waar het ontbreekt: het witte medicijnkastje. Meestal hoog aan de muur in de badkamer gemonteerd, zodat de kinderen niet van de pilletjes gaan snoepen. Met een bonte verzameling middelen tegen allerlei kwalen, in potjes, strips en tubes: Ibuprofen tegen helse hoofdpijn, Flumucil bij hardnekkige hoest, Seresta voor de rust, Imodium om buikloop te stoppen, een paracetamolletje als panacee. En Viagra, Prozac, Valium - misschien hebt u het niet direct in huis, toch kent u de namen van deze middelen. Waar komen die namen vandaan? En wat betekenen ze eigenlijk - als ze al iets betekenen? Hoe gaat de farmaceutische industrie te werk bij het vaststellen van de benaming van een pilletje waarmee een enorme investering moet worden terugverdiend, en liefst ook forse winst gemaakt?

Onaanvaardbaar

‘Het verzinnen van zo'n naam gebeurt niet eventjes op een achternamiddag met als beloning een flesje wijn voor de bedenker van het winnende woord’, zegt merkengemachtigde Pierre Konings, verantwoordelijk voor de namen van de producten van het Nederlandse farmaceutische bedrijf Organon. ‘Het vaststellen van een naam is een proces van jaren. Een nieuw geneesmiddel ontwikkelen duurt gemiddeld zo'n acht jaar, er zijn honderden miljoenen euro's mee gemoeid. Dan moet de naam staan als een huis.’

‘Ideaal is een naam die wereldwijd ingang kan vinden, net als Nike of Coca-Cola. Dan heb je een “global brand”, een merknaam die over de hele wereld goed uit te spreken is, geen ongewenste betekenis heeft in een of andere taal en makkelijk te onthouden is.’

Maar een medicijn is wat anders dan een hardloopschoen of een bruisende frisdrank. Bij geneesmiddelen is de gezondheid van mensen direct in het geding. Daarom is er een scherpe controle vanuit de overheden, ook wat de naamgeving betreft. Zo'n veertig procent van de namen die de farmaceutische industrie voorstelt, wordt door de internationale controleorganen afgewezen. Op welke gronden? ‘De naam mag niet lijken op een al bestaande naam. Ook mag hij niet misleidend zijn. Voor de Amerikaanse autoriteiten was bijvoorbeeld *Marvelon*, de naam van een anticonceptiepil van Organon, onaanvaardbaar. Het lijkt te veel op *marvellous* (“wonderbaarlijk”) en wekt in die zin te hoge verwachtingen, oordeelden de Amerikanen. In de Verenigde Staten brengen wij het middel onder de naam *Desogen* op de markt. Iets vergelijkbaars geldt voor *Puregon*, dat gebruikt wordt bij vruchtbaarheidsbehandelingen. Die naam is verworpen omdat het woordje *pure* te veel belooft. In Amerika is het *Follistim* geworden.’

Gek

Een valkuil bij de naamgeving is de negatieve associatie die een naam kan oproepen. 'Dat middel tegen onvruchtbaarheid, Follistim, moet in Frankrijk echt anders heten, omdat *fol* meteen aan "gek" doet denken. Het is net als met de Fiat Croma: Nederlandse marketingdeskundigen hebben de Italianen gewaarschuwd dat geen Hollander daarin wil rijden vanwege de associatie met bakken en braden.'

Konings schetst de ontwikkeling van een geneesmiddel als een grote militaire operatie. De naamgeving is een onderdeel waarbij een groep van vijf tot tien personen - onder wie verkoopdeskundigen, doktoren en buitenstaanders van een merkenbureau - betrokken is. 'Gemiddeld duurt het bepalen van de uiteindelijke naam wel een jaar of vijf. We beginnen met "een concept", een soort codenaam voor het hele proces van de ontwikkeling van een nieuw medicijn. Neem het middel dat in de operatiekamer gebruikt wordt om patiënten uit een narcose te halen. De werking van de spierverslapper die voor de operatie is toegediend, moet ongedaan worden gemaakt. De patiënt moet weer op eigen kracht gaan ademen, bewegen en met de ogen knipperen. Om dat aan te geven hebben we deze productontwikkeling de codenaam *Revival* gegeven. Vervolgens zijn daar honderden merknamen voor bedacht en die zijn allemaal getest. Bijvoorbeeld op juridische beschikbaarheid: als je op een naam geen merkrecht kunt krijgen omdat er gevaar voor verwarring met andere middelen is, valt die meteen af. Zo blijven er een handvol namen over. De definitieve naam die *Revival* oplevert, is op dit moment nog onder embargo.'

Een belangrijke stap in de naamselectie is de risicoanalyse: werkt een medicijnnaam missers in de hand bij het voorschrijven door de huisarts? 'In Nederland is de beruchte handgeschreven receptuur van de huisarts langzamerhand uitgebannen door het gebruik van de computer. Maar in Amerika schrijft elke dokter een receptje nog met de hand. Bij een nieuwe naam testen wij dan uitgebreid of de dokter in de spreekkamer schrijffouten maakt en de apotheker achter de toonbank leesfouten. Een naam moet makkelijk te schrijven, te onthouden én te lezen zijn.'

Van aspirine tot zemuron

Merknaam	toepassing	(mogelijke) herkomst / associatie
<i>Aspirin(e)</i>	pijnstiller	samentrekking van het Duitse <i>Acetylierte Spirsäure</i> . Roept associaties op met <i>aspirire</i> (Latijn) 'in)blazen, streven', misschien 'opluchting'.
<i>Bactocill</i>	tegen een bacteriële infectie	Doet denken aan 'bacterie-killer'.
<i>Cataflam</i>	ontstekingsremmer	(tegen) 'inflammation' ('ontsteking')
<i>Fluimucil</i>	slijmoplosser	<i>flumen</i> (Latijn) 'stroom, rivier' en/of <i>phlegma</i> (Grieks) 'slijm'. Voor Nederlandstaligen is er misschien een min of meer hilarische associatie met <i>fluim</i> .
<i>Hirudod</i>	zalf tegen bloeduitstortingen	<i>hirudo</i> (Latijn) 'bloedzuiger'
<i>Imigran</i>	tegen migraine	'i(n)migraine', geen migraine
<i>Livial</i>	tegen menopauzale klachten	Livia, vrouw van Augustus, moeder van Tiberius; staat bekend als een sterke en knappe vrouw
<i>Lovelle</i>	anticonceptiemiddel (voor de Duitse markt)	'Love & Lovelle, so einfach ist das' (reclametext in Duitsland)
<i>Nizoral</i>	tegen diarree	verbastering van 'niet-zo-rap'

<i>Prozac</i>	tegen depressie en/of boulimie	abstract, maar <i>pro</i> -klinkt volgens de fabrikant positief, en de korte uitgang <i>-zac</i> effectief
<i>Remeron</i>	tegen depressie	<i>remergo</i> (Latijn) 'ik kom weer boven'
<i>Seresta</i>	slaap- en kalmeringsmiddel	combinatie van het Engelse <i>serene</i> en <i>rest</i> ('rust')
<i>Sonata</i>	tegen slaapproblemen	verwijzing naar <i>insomnia</i> ('slapeloosheid')
<i>Zemuron</i>	spierverlapper	De Z staat voor snelle werking en voor ontspanning bij slaap en narcose ('Zzz').

Uitstraling

De vuistregels voor een merknaam van een willekeurig nieuw product zijn in feite al eind negentiende eeuw geformuleerd door George Eastman, uitvinder van het filmrolletje én geestelijk vader van de naam *Kodak*. Een merknaam moest in zijn ogen kort, krachtig en zonder betekenis zijn, en liefst ook niet verkeerd te spellen. *Kodak* voldeed aan die regels, met groot succes. Maar de farmaceutische-namenbedenkers houden zich niet altijd aan die voorschriften.

Veel merknamen van geneesmiddelen zijn abstract - zonder duidelijke betekenis - zoals *Zofran* of *Prozac*, andere zijn associatief (*Imigran*, *Fluimucil*; zie ook het kader hieronder) of beschrijvend (*Easibreathe*). De abstracte namen zijn inderdaad de beste merken, de beschrijvende de zwakste, althans in commercieel opzicht. Frivole namen zijn, zeker bij ernstige aandoeningen, uit den boze. Misschien moet voor een patiënt de naam van een geneesmiddel toch iets geheimzinnigs hebben. Je weet immers - tenzij je medicus bent - niet precies wat erin zit. Als het maar werkt. *Zofran* is een middel tegen misselijkheid bij bijvoorbeeld chemotherapie. 'Het heeft een zachte toon,' zegt Konings, 'het straalt effectiviteit uit en is geruststellend. Het concept is: empathie voor de patiënt die veel last heeft van bijwerkingen van de chemotherapie. Een vergelijkbaar middel tegen misselijkheid is *Kytril*, maar dat heeft een heel andere uitstraling: een ongebruikelijke combinatie van letters, harde klinkers en medeklinkers, een sterke werking.' Zijn zulke verschillen terug te vinden in de verkopen? 'Een mooi voorbeeld daarvan zijn twee identieke middelen om de bloeddruk te verlagen, *Zestril* en *Carace*, met de werkzame stof lisinopril. In *Zestril* klinkt *zest for life* ("levenslust") door. *Carace* heeft die kenmerken niet. De verkoopcijfers van *Zestril* liggen vier keer zo hoog als die van *Carace*.'

Illustratie: Matthias Giesen

Zestril past trouwens ook in het rijtje van de talloze medicijnnamen die met een Z beginnen. Waarom is die Z zo populair? 'De Z staat voor snelle werking, denk maar aan *zoef*. In *Zemuron*, een spierverlapper, gaat die associatie samen met de

suggestie van slaap (“Zzz”) en narcose: snel onder zeil. Maar er speelt nog iets anders mee. Er zijn 26 letters in het alfabet. De merkenregisters voor farmaceutische producten zitten overvol. In de jaren tachtig bleek dat de Z relatief weinig gebruikt werd. Rond 1990 zie je plots een enorme toename van productnamen die met een Z beginnen: naast het al genoemde *Zofran* en *Zestril* bij-

voorbeeld *Zispin, Zocor, Zantac, Zyban, Zyprexa* en *Zomig*. En recenter hebben we een rage met de *X* gehad: *Xanax, Xenical, Xepin*. De beschikbaarheid bepaalt ook de mogelijkheden.'

Tegenwoordig zie je steeds meer medicijnnamen die voor de gebruiker aantrekkelijk moeten klinken.

Foto: Onze Taal

Griezelig

Er zijn nog altijd veel medicijnnamen die erg lang zijn en voor de gebruiker moeilijk te onthouden. 'Dat is aan het veranderen. Vroeger waren medicijnnamen vaak gebaseerd op de wetenschappelijke namen. Bij de naamgeving dacht de fabrikant aan de arts of de specialist die het middel moest voorschrijven, al was zo'n naam voor de patiënt ook wat griezelig. Maar tegenwoordig zie je steeds meer namen die voor de gebruiker aantrekkelijk moeten klinken. Het farmaceutische bedrijf Schering AG heeft nu bijvoorbeeld *Yasmin*, een anticonceptiemiddel. Een deel van de marketing rond die pil, en zeker ook de benaming, richt zich op vrouwen. In de naam vind je niets terug van de eigenschappen van het middel.'

Over 'de pil' gesproken: hoe zal de anticonceptiepil voor de man gaan heten? *Pregnon*, *Semeniet*? 'Een goede naam voor dat middel is echt een uitdaging. Het moet mannen maar ook vrouwen aanspreken. We zijn nu in het stadium van marktonderzoek. Mannen blijken nog niet veel te weten over deze toekomstige vorm van anticonceptie, maar ze zijn al wel kritisch. Er valt bij hen nog een hoop weerstand tegen dit middel te overwinnen. Je kunt overigens nog niet spreken van "de mannenpil", want misschien wordt het wel een implantaat en dan zijn de mensen door die eerdere benaming op het verkeerde been gezet. Het proces van ontwikkeling zal nog erg lang duren.'

Succesnummer

Een heel ander verhaal is het met de namen van geneesmiddelen die zonder receptje bij apotheek of drogist verkrijgbaar zijn. 'Ten eerste ontbreekt daarbij de regulering door de overheid. Farmaceuten zijn veel vrijer in het bedenken van mooie namen voor die middelen. Ze kunnen er bovendien vrijelijk reclame voor maken. Dat is bij andere geneesmiddelen wettelijk verboden.' Als u via internet toch voortdurend de geneugten van *Viagra* krijgt aangeprezen, is dat vaak illegaal; het gebeurt in elk geval niet door de fabrikant.

Reclame of niet, *Viagra* is zonder meer een succesnummer. Niet alleen de werking werd na de introductie in 1998 al meteen geprezen ('De lucht is groen, het gras is blauw, maar ik heb wel een stijve!', jubelde een gebruiker in *de Volkskrant*), ook het woord *Viagra* is een voltreffer. Het voldoet aan kardinale criteria: lekker in het gehoor liggend in verschillende talen, prima te onthouden, niet misleidend of verwarrend. Maar waar komt de naam vandaan? Het antwoord is te vinden op een speciale website over *Viagra*. De naam rijmt in het Amerikaans-Engels op *Niagara*, van de bekende watervallen, een populaire vakantiebestemming voor pasgetrouwde

stelletjes. En, volgens de website, 'de Niagara is zo indrukwekkend dat het een gevoel oproept van ongelooflijke erectiele en ejaculatorische kracht'. Verder zou de naam verband houden met het Sanskriet-woord *vyāghra*, dat 'tijger' betekent. Tot slot klinkt er in *Viagra* iets door van *viriel* ('mannelijk') en het Latijnse *vigor* 'kracht'.

Speels

Tegenover zulke tophits kent elk farmaceutisch bedrijf ook wel een flinke flop. Zoals Implanon, het anticonceptiestaafje van Organon. 'De naam zegt toch eigenlijk al dat het niet werkt', schampert Martin de Witte, advocaat te Amersfoort. Hij treedt op namens vijftien vrouwen in de al jaren slepende zaak tegen Organon en dertien huisartsen. De vrouwen raakten in verwachting, ondanks het gebruik van Implanon. Onduidelijk is nog wie dat valt aan te rekenen: Organon, dat misschien een ondeugdelijk product heeft gemaakt, of de huisartsen, die wellicht de staafjes niet goed of zelfs helemaal niet hebben ingebracht. Hoe het definitieve vonnis ook zal luiden, kan het met de merknaam *Implanon*, die nu opeens een wrange bijmaak heeft, ooit nog goed komen?

Konings reageert nuchter. Een andere naam komt er alleen als er een verbeterd product op de markt wordt gebracht. Een medicijn is geen wasmiddel waar je 'nieuwe formule' op zet. 'Implanon heeft nu een negatieve pers, vooral in Nederland. Maar de zaak is nog gaande, het is best mogelijk dat het product deze periode goed doorkomt. Per slot van rekening gaat het om vijftien vrouwen, tegenover misschien wel twee miljoen gebruiksters wereldwijd. Dat *-(n)on* is er natuurlijk ooit aan toegevoegd om de Organon-producten herkenbaarheid te geven: *Marvelon*, *Remeron*, *Pavulon*.' Overigens zullen ook in Nederland de middelen op *-on* langzamerhand uit het witte kastje verdwijnen. 'Het concept met namen op *-on* is verlaten. De producten krijgen nu een geheel eigen identiteit, bijvoorbeeld NuvaRing, een anticonceptiemiddel, met een speels gebruik van een hoofdletter midden in het woord.'

Prijsverschil en naamsverschil

Last van hardnekkige pijn, stijfheid of een ontsteking? Uw arts schrijft u mogelijk diclofenac voor. De apotheker kan nu kiezen: Voltaren van Ciba Nederland, Diclofenacnatrium van een willekeurige fabrikant ('merkloos'), of Voltarène van Novartis. Het verschil? De prijs. Verder zijn de middelen vrijwel identiek.

Voltaren is de merknaam oftewel 'specialité', herkenbaar aan de ® achter de naam. Een specialité is gepatenteerd voor twintig jaar, inclusief de onderzoekstijd van zo'n acht jaar. Concurrenten mogen het middel in die periode niet namaken.

Als een patent verlopen is (zoals bij diclofenac), komen andere fabrikanten al snel met een vergelijkbaar middel onder een andere naam: vaak de generieke naam van het geneesmiddel, kortweg 'generiek'. Die zijn vaak langer omdat ze verwijzen naar de werkzame stof. Ze eindigen veelal op vaste lettergrepen als *-ine*, *-ol*, *-il* en *-ase*, die de biochemische werking aanduiden. Zo is de uitgang *-ase* gereserveerd voor middelen die werken als enzymen, bijvoorbeeld bij de stofwisseling. De geneesmiddelen met een generieke naam zijn aanmerkelijk goedkoper, doordat de producent van het generiek nauwelijks onderzoekskosten heeft gehad.

In het buitenland zijn sommige geneesmiddelen minder duur dan in Nederland. Die worden dan geïmporteerd en soms onder een licht afwijkende naam verkocht, zoals Voltarène van Novartis. In farmaceutenjargon heet dat 'parallele import'.

Tot slot zijn er medicijnen die je zonder recept bij drogist en apotheker kunt kopen. In de volksmond zijn sommige daarvan bekend onder de naam van de werkzame stof, zoals paracetamol: bij andere is juist de merknaam synoniem geworden voor het middel, zoals bij aspirine.

Het mooiste woord van... Han van Gessel

Het is een warme, zomerse zondagmiddag. De stad ligt er verlaten bij, dus wat doen we nog hier? Eropuit! Maar waarnaartoe? Het strand ligt al tjokvol, het bos lokt ook niet erg en voor het museum is het zonde van het weer.

Een roeibootje huren - dat is het! Wij naar Den IJp, waar vriendin daar in het prachtige Waterland een idyllisch plekje weet om lekker even een tijdje te pieremachochelen in het landschap van Nescio.

Langzaam trekken de roeispanen hun voren in het lome water van de sloot. Kikkers schieten weg in het riet. Kieviten vliegen luid kirrend op van hun verborgen nesten in de wei. Koeien staren ons goedmoedig aan. De zon neigt traag ter kimme. In de verte bast een boerderijhond.

Domweg gelukkig in een pieremachocheltje.

Sinds die middag koester ik het woord als een dierbare 'lieu de mémoire'. Het is natuurlijk een woord van niks (wie gebruikt het nou nog?) en sommigen krijgen al kippenvel van de vreselijke tuttigheid die ervan afstraalt, maar mij pakken ze het niet meer af. *Pieremachochel*. Kwelen zorgen mij of ben ik wat terneergeslagen, dan zeg ik hardop in mezelf: 'pieremachochel', en dan gaat-ie wel weer.

Toch even gekeken waar het woord vandaan komt. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* geeft als herkomst de samenstelling van *pieren* 'foppen, beetnemen' en *machochel*, eigenlijk 'zwaar en log vrouwmensch'. En, staat er in één adem bij: 'thans inzonderheid bekend, bij sportslui (giekroeiers enz.), als benaming voor een gewoon roeischiutje, nl. roeischuiten die men huren kan en waarin burgerlui uit roeien gaan.'

Kan me allemaal niks schelen. De romantiek van een woord - daar gaat het om.

Han van Gessel is oud-redacteur van *de Volkskrant* en was jarenlang de drijvende kracht achter het *Groot Dictee der Nederlandse Taal*. Inmiddels is hij met pensioen.

Marten Toonder 1912-2005 Redactie *Onze Taal*

'Hij heeft een groot denkraam, hij voelt de taal heel fijn aan en heeft daarmee zijn lezertjes veel verkneuterig geboden, als u begrijpt wat ik bedoel.' Op deze manier werd schrijver-tekenaar Marten Toonder in 1995 gekarakteriseerd bij zijn benoeming tot erelid van het Genootschap Onze Taal. De woorden waren opgeschreven door Dick Dolman, de toenmalige vice-voorzitter van het genootschap, maar ze waren voor het grootste deel afkomstig van Toonder zelf. *Denkraam, lezertjes, verkneuterig* ... het is nog maar een kleine greep uit de indrukwekkende collectie Bommelwoorden.

Marten Toonder tijdens het Onze Taal-congres van 1995.

Foto: Bart Versteeg

Het waren vooral deze nieuwvormingen die het genootschap er destijds toe brachten Toonder op deze bijzondere manier te eren. En ze vormden ook het belangrijkste onderwerp van het boekje dat we bij die gelegenheid aan de taal van Toonder wijdden. Het bleken er nog meer te zijn dan we al dachten. *Minkukel, kommer en kwel, bovenbaas, dorknoper, naar de verturving gaan*: de woorden en uitdrukkingen waren stuk voor stuk even beeldend en kunstig, maar deden

tegelijkertijd nooit gekunsteld aan - iets waar Toonder zelf ook een grote weerzin tegen had, zo blijkt uit het dankwoord dat hij in 1995 uitsprak:

Woorden ontstaan eigenlijk, tenminste voor mij, uit het innerlijk; een woord dat van buiten is, dat is een rationeel woord, een bedacht woord. Bedachte woorden vertrouw ik absoluut niet, die misleiden. Het zijn woorden van politici en van zakenlieden en al die mensen die ik wel hoogacht, maar meer als groep dan als individu.

Dat ook de lezers van *Onze Taal* Toonder op zijn waarde weten te schatten, blijkt wel uit het feit dat zij hem in 2004 tot een van de drie invloedrijkste taalgebruikers van het Nederlands hebben verkozen.

Tot zijn overlijden, op woensdag 27 juli 2005, was Marten Toonder het enige erelid van het genootschap. In hem verliezen we een groot taalkunstenaar en een eminent taalverrijker.

Taalergernissen

‘Genootschap, doe er wat aan!’

Verbeterde houdbaarheidsdatum

Ronald le Clercq - Voorschoten

Zoals Dichter des Vaderlands Driek van Wissen ooit eens schreef: ‘De taal die ik zie en de taal die ik hoor, is een doorn in mijn oog en een doorn in mijn oor.’ Dit geldt in enige mate ook voor mij als het gaat om de campagne ‘Verbeterde houdbaarheidsdatum’ van zuivelproducent Campina.

Ook al schijnt (of denkt) iedereen direct te begrijpen waar het om gaat, mijns inziens is deze kreet grote flauwekul. Je kunt immers wel de houdbaarheid van bijvoorbeeld melk verbeteren, maar niet de datum - tenzij je heer en meester bent over de tijd. Ik heb Campina hierop aangesproken, maar tot op heden heeft het bedrijf nog niet de moeite genomen te reageren.

Sale

Dr. P.J. van Dooren - Bussum

Toen ik laatst met mijn vrouw in Maastricht enkele boodschappen deed in een zaak waar overal met grote letters *sale* te lezen was, vroeg ik de verkoopster of ze echt rotzooi of vuiligheid verkocht. De verkoopster verschoot van kleur en legde uit: ‘Maar meneer, *sale* is Engels en betekent “uitverkoop”. We willen restanten oude seizoensmode voor een lagere prijs van de hand doen, maar die oude voorraden zijn niet vuil of smerig!’ Toen liet ik haar een klein Frans woordenboekje zien, waarin *sale* vertaald werd met: ‘vuil, smerig, vies’, en ik vroeg haar wat al die Franssprekende toeristen in Maastricht wel niet van de borden zouden denken. De verkoopster zou het direct aan haar bazin gaan vertellen, die waarschijnlijk geen idee had wat *sale* in het Frans betekent.

Sale is ‘uitverkoop’.

Foto: Onze Taal

Het Nederlandse lied

Frits H. Emmerik - Den Haag

Ik denk nog geregeld aan dat indrukwekkende afscheid van André Hazes, vorig jaar september in de Amsterdam ArenA. Het afscheid van André liet ons zien dat er eenheid kan bestaan doordat we samen één taal spreken. En laat die taal nou toevallig het Nederlands zijn.

Dus Xander de Buissonjé, zing weer gewoon Nederlands. En René Froger, keer weer terug naar je verstaanbare eigen taal. Het klonk allemaal echt veel mooier dan dat namaak-Engels van jullie. Popgroepjes, bezing in eigen taal Maas en Waal en probeer ons niet langer te laten geloven dat jullie aan de oevers van de Mississippi geboren zijn. En stadions, zing weer Nederlandse liederen. Want als ‘We Are the Champions’ overal hetzelfde klinkt, wie is er dan kampioen?

Na dato

Dr. P.N.J. Wisse - Dwingeloo

Is het u ook opgevallen dat het goede Nederlandse woord *later* uit het gesproken Nederlands aan het verdwijnen is? Ik hoor de jongens en meisjes op tv het alleen maar hebben over 'na dato', zelfs als er nog helemaal geen datum genoemd is. Het is natuurlijk een mooie en plechtige uitdrukking, maar om te spreken van 'twee minuten na dato', zoals ik inderdaad ooit hoorde, vind ik erg overdreven en tamelijk stompzinnig.

Eigenstandig

Henk Blankenstein - Rijswijk

Eigenstandig, al eerder had ik het woord opgevangen, en in de uitzending van de actualiteitenrubriek *NOVA* hoorde ik het oktober vorig jaar weer. Ditmaal kwam het uit de mond van minister Brinkhorst, die beweerde dat D66 'een eigenstandige partij' is. Uit de context maakte ik op dat hij 'zelfstandig' bedoelde, en niet 'van eigen bodem', zoals Van Dale het 'weinig gebruikte' *eigenstandig* omschrijft. Kennelijk is het woord *zelfstandig* niet chic genoeg en neemt men zijn toevlucht tot dit gruwelijke germanisme.

In het Duden-woordenboek vindt men onder *eigenständig*: 'auf eigener Grundlage fußend', en het vertaalwoordenboek van Van Dale omschrijft het als 'zelfstandig'. Het valt mij meer en meer op dat het vooral de dames en heren politici zijn die leentjebuurt in het Duits spelen en aldus 'nieuwe' woorden aan het Nederlands toevoegen.

Langzamer

Theo Germann - Zeist

Bij sportwedstrijden maken de verslaggevers bijna allemaal verkeerd gebruik van de vergrotende trap als zij zeggen dat de nummer twee bijvoorbeeld eenhonderdste seconde 'langzamer' is dan de winnaar. De winnaar is niet 'langzaam', dus de nummer twee is 'minder snel'.

'Fusseren'

Lau Kanen - Veldhoven

Nels Schmidt stelde in een vorige aflevering van 'Taalgernissen' (*Onze Taal* december 2004) de geforceerde z-uitspraak in *zestig* en *zeventig* aan de kaak. Ik wil graag aandacht vragen voor een vergelijkbare kwestie: de scherpe uitspraak van de (enkele) s tussen twee klinkers.

Enige tijd terug hoorde ik de nieuwslezer van het *NOS Journaal* zeggen: 'Zuivelbedrijf Campina fusseert met het Deense Arla.' Ook zegt men vaak 'basseren', 'fysiek', 'assielzoe-

kers' en 'doosseren' (waarmee niet *doceren* wordt bedoeld, maar 'de juiste hoeveelheid toedienen').

Over de oplossing hoeft niet lang geprakkiseerd te worden. Ik zie twee mogelijkheden: ofwel we onderwijzen op school weer dat een s tussen twee klinkers als een z uitgesproken moet worden, ofwel we gaan - zoals door progressieve spellers vroeger weleens gepraktiseerd is - een z schrijven wanneer de s als een z moet klinken.

Stoffelijk overschot **Elbert Jongerden - Breukelen**

Een uitdrukking waar ik me reeds jarenlang mateloos aan erger, is *stoffelijk overschot*. Waarom niet gewoon *het lichaam*, of liever nog de naam van de overledene of de titel (bijvoorbeeld *de koning*)? Nu hoor of lees je dit slechts ter afwisseling als het herhaaldelijk gebruikte *het stoffelijk overschot* wat te eentonig gaat klinken. Het is dan ook typerend dat wanneer er een nauwe band met de overledenen bestond, met name in de relationele sfeer, deze denigrerende term nooit zal worden gebruikt.

Zich aansprakelijk stellen **Mark de Graaf - Maarn**

In vrijwel iedere garderobe lees je 'De directie stelt zich niet aansprakelijk voor vermissing van goederen.' Nee, natuurlijk stelt die directie zich daar niet voor aansprakelijk, dat doet de gedupeerde wel als er iets uit zijn jas gestolen blijkt!

Autoriteit? **Hans Aniba - general manager taleninstituut Linguarama, Den Haag**

Chinese Eet Huis, Turks Pizza Koerier. Je ziet het weleens staan op ramen van horecagelegenheden. Het zij de ondernemers in kwestie vergeven: Nederlands is niet hun moedertaal (en hun gerechten zijn schappelijk geprijsd!).

Maar wat te denken van de 'Voedsel en Waren Autoriteit' (VWA)? Wordt daar inderdaad de Nederlandse overheidsorganisatie mee bedoeld die toeziet op de veiligheid van voedsel en waren? De 'voedsel- en warenautoriteit' dus.

Mocht u denken dat al die maffe hoofdletters en al die los geschreven woorden te wijten zijn aan de invloed, of zelfs maar enigerlei kennis van het Engels, dan kan ik u troosten (c.q. moet ik u teleurstellen): de VWA is gevestigd in een imposant nieuw pand aan de Prinses Beatrixlaan te Den Haag dat luistert naar de naam *CentreCourt*. En daar zou bijvoorbeeld een Brit toch weer een paar seconden naar moeten kijken alvorens het muntje valt.

Nog een hele prestatie dat de 'autoriteiten' op hun website het adres niet hebben verhaspeld tot 'PrinsesBeatrix Laan' of iets dergelijks!

Doodaandespatie!

Janneke Vonkeman - Haarlem

De spatie leidt een hachelijk bestaan. Laatst las ik een rouwadvertentie die was ondertekend met 'Je spelletjes vrienden' en bij mij om de hoek is nu een 'dames kapper'. In allerlei samenstellingen duikt overbodige tussenruimte op, terwijl op andere plaatsen de broodnodige spatie juist verdwijnt. Zo heeft Amsterdam een 'BijbelsMuseum', waar kennelijk alleen bijbels te kijk liggen.

De weglatingsziekte van het museum en van bijvoorbeeld toneelgroep Mugmetdegoudentand hangt samen met de spatieloosheid van internetadressen, terwijl, neem ik aan, de overbodige spatie een vorm van verengelsing is. Zelfs het *NOS Journaal* (of is 'zelfs' misplaatst?) vertoonde laatst de tekst 'gevangeniszellen beleid'. Niksmeeraantendoen.

In allerlei samenstellingen duikt overbodige tussenruimte op.
Foto: www.spatiegebruik.nl

Behoorlijk

Harry van den Akker - Rotterdam

Is het u ook opgevallen dat het meest misbruikte woord in de Nederlandse taal momenteel *behoorlijk* is? Het *NOS Journaal* meldde ons het afgelopen jaar bijvoorbeeld dat 'een behoorlijke vloedgolf voor veel leed in Azië heeft gezorgd', dat 'terroristen een behoorlijke ravage hebben aangericht op de Westelijke Jordanoever' en dat 'het kabinet-Balkenende behoorlijke achteruitgang aankondigt voor de nettomaandinkomens van de meeste huisgezinnen'.

Als een slim en haast onopvallend computervirus heeft het woordje *behoorlijk* zich in ons denken genesteld en dit denken behoorlijk, excuses, ik bedoel danig vertroebeld. Het moet niet zo moeilijk zijn om de juiste alternatieven te vinden en daarmee onbehoorlijk taalgebruik terug te dringen.

Leuk

Hugo Klooster - Den Haag

'We vinden elkaar nog steeds leuk', zegt een jong stel tegen de relatietherapeut in *Libelle*. 'Leuke vissersdorpjes', staat in een folder voor vakanties naar de Atlantische kust. 'Direct kletsen met een leuk meisje', klinkt het elke dag uit de radio. 'Een uitdagende baan met een leuk salaris', belooft een personeelsadvertentie.

Leuk, leuk, leuk! Alles is tegenwoordig 'leuk'. De Nederlandse taal vervlakt, terwijl er genoeg woorden zijn om aan te geven dat iets... leuk is. Krijgt u ook zo'n jeuk van al dat ge-leuk?

‘Hij heeft buiten den pot gep...’

De kuisheidspuntjes in het grootste Nederlandse spreekwoordenboek

Ewoud Sanders

Het befaamde negentiende-eeuwse spreekwoordenboek van P.J. Harrebomée deed vrij opvallend aan zelfcensuur. In tientallen uitdrukkingen staan puntjes in plaats van letters. Wat valt daar allemaal uit af te leiden?

Tussen 1853 en 1870 verscheen bij de Utrechtse uitgeverij Kemink en Zoon in drie delen het bekende *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal* van Pieter Jakob Harrebomée (1809-1880). Het boek telt volgens de samensteller 42.540 spreekwoorden, de grootste verzameling tot nu toe. Wie deze verzameling doorbladert, ziet onmiddellijk dat in sommige spreekwoorden aanstootgevende woorden met puntjes worden verkort. Zo staat al op bladzijde III van de eerste aflevering ‘ik sch.. een’ aap, als ‘t waar is’ - waarbij dat ‘sch..’ dus staat voor *schijt*.

Deze puntjes roepen diverse vragen op. Zoals: hoe dacht Harrebomée zelf over deze censuur en hoe keken zijn tijdgenoten ertegenaan? Welke woorden werden er gecensureerd en waren dit inderdaad alle aanstootgevende woorden in het spreekwoordenboek? Uit welke bronnen komen die gecensureerde spreekwoorden? En bij hoeveel spreekwoorden staan er eigenlijk puntjes?

Om met het laatste te beginnen: dat was tot nu toe onbekend. In 2005 verscheen Harrebomées spreekwoordenboek op een cd-rom van het Genootschap Onze Taal, als onderdeel van een grotere collectie spreekwoordenboeken, en dat maakt het in principe mogelijk om digitaal naar die puntjes te zoeken. Dit bleek echter niet secuur genoeg - sommige puntjes werden niet door de computer herkend - zodat het alsnog nodig was om de drie dikke delen bladzijde voor bladzijde door te bladeren. De combinatie van digitaal zoeken en bladeren leverde het volgende antwoord op: van de 42.540 spreekwoorden en zegswijzen in Harrebomée zijn er 240 voorzien van puntjes. Soms staan er twee, soms drie of meer; hun aantal is niet gerelateerd aan de hoeveelheid weggelaten letters.

Walgelijk

De eerste afleveringen van Harrebomées spreekwoordenboek verschenen in 1853 en 1854. Zij werden besproken door onder anderen dr. H.J. Nassau, indertijd een bekende onderwijsman. Hij was geschokt door wat hij aantrof. ‘Al dāt vuile en afzigtelijke,’ brieste Nassau in het tijdschrift *De recensent*, ‘dien drek (...) die walgelijk geestige zetten van ‘t laagste gemeen te verzamelen, en er een woordenboek der Nederlandsche taal mede te bezoedelen, dit is een vergrijp tegen d’algemeene beschaving; ‘t is een hoon, der taal aangedaan.’

En hij was niet de enige die er zo over dacht. Ook de Leidse hoogleraar Matthias de Vries, de drijvende kracht achter het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), vond in 1855 dat Harrebomée op het punt van ‘onkiesche platheden’ niet streng genoeg was geweest.

Harrebomée verdedigde zich in zijn voorwoorden. Hij had lang niet alles opgenomen, schreef hij. ‘Wat werkelijk onkiesch is,’ verklaarde hij zijn opnamebeleid, ‘verdient nergens voor te komen, en dus ook niet in een Spreekwoordenboek.’

Bedrijven

Wat vond men indertijd dan precies aanstootgevend? En welke woorden voorzag Harrebomée van puntjes? Hij deed dat bij twee groepen woorden. De ene groep had als betekenis 'defeceren', de andere 'urineren' - 'poepen' en 'plassen' dus. We vinden de puntjes eenmaal bij *bedrijven* (een verouderd woord voor 'zich bevuild door te drijven', dit is: 'schijten'), eenmaal bij *bestronten* en één keer bij *uitkakken*. *Bekakken* wordt vijfmaal met puntjes ingekort (tot 'bek...'), *beschijten* en *bescheten* 33 keer. *Kakken* wordt 58 maal gecensureerd en *schijten* 86 keer. *Schijten* is daarmee het vaakst gecensureerde woord.

In de groep 'urineren' vinden we eenmaal *wateren* ('Hij heeft zeker in zijn bed gew..., dat hij zoo vroeg op is'), eenmaal *napissen*, eenmaal *ompissen* ('Hij wil den Dom omp...'), driemaal *bepissen* en 56 maal pissen. In vijf spreekwoorden komen zelfs twee taboewoorden voor, bijvoorbeeld *kakken* én *schijten*, of *kakken* én *pissen*.

Geladen aars

De poep- en plaswoorden gingen Harrebomée dus te ver, maar was hij hierin consequent? Nee. Althans, het doet ons nogal vreemd aan dat *(be)kakken* en *(be)schijten* wél van puntjes werden voorzien, maar *aars*, *drol*, *gat*, *gatlikker*, *kak*, *kakhuis*, *kakker*, *kakstoel*, *poep*, *scheet*, *stront*, *veest* en *vijsten* niet. Dat leidt tot rare dingen. Zo lees je in Harrebomée op één

bladzijde zowel 'hij wil den aars leren sch...' als - vier regels daarboven, volledig ongecensureerd - 'hij vliegt als een geladen aars naar het kakhuis'. In de rubriek *kak* vinden we ook zegswijzen als 'grote kak op een klein potje' en 'hij maakt pis- (of: kak-)boodschapjes'.

Voor de goede orde: Harrebomée moffelde de spreekwoorden met bijvoorbeeld *aars* en *stront* niet weg in het voor- of nawerk van zijn boek. Het zijn uitgebreide rubrieken, te vinden op hun alfabetische plaats in het hoofdwerk, met respectievelijk 110 (*aars*) en 86 (*stront*) spreekwoorden.

Het is nog vreemder. In een van zijn vele voorwoorden beweert Harrebomée dat hij nooit van gedachten is veranderd: wat werkelijk onkies was, verdiende geen plaats in zijn spreekwoordenboek. Maar met betrekking tot het plaatsen van puntjes moet hij wel degelijk zijn mening hebben herzien. Werden in de eerste twee delen - voltooid in respectievelijk 1858 en 1861 - de woorden *bekakken*, *beschijten*, *kakken*, *schijten* en *pissen* nog van puntjes voorzien, in deel drie - voltooid in 1870 - verschenen er opeens ongecensureerde rubrieken met deze trefwoorden (met in de rubriek *pissen* het fraaie 'het kan niet missen: die veel drinkt, moet ook veel pissen').

Te onkies

Hebben we een idee wat Harrebomée te onkies vond om op te nemen? Ja. Een van de bronnen die hij raadpleegde, was de *Lyste van Rariteiten* (ook wel de 'leugenboeken van Anna Folie' genoemd). Dit anonieme, ongedateerde werk verscheen omstreeks 1708 en is hoogstwaarschijnlijk samengesteld door een groepje Leidse studenten. In dit boek vinden we verschillende zogenoemde zeispreuken die expliciet verwijzen naar seks en geslachtsdelen. Een voorbeeld: 'Dat gaat'er diep in, sey Joor, en hy stak een naaide in sijn Vrysters Naaldekoker.' Dergelijke zegswijzen vond Harrebomée echt te ver gaan - die nam hij niet op. Er zijn geen aanwijzingen dat hij ook terughoudend was met betrekking tot religie, het koningshuis, rassen en andere taboegevoelige onderwerpen.

Wie veronderstelt dat de meeste 'onkiesche platheden' in het dagelijks leven zijn opgetekend, vergist zich. Van de 240 gecensureerde spreekwoorden komen er 150 uit een schriftelijke bron. De overige 90 zijn niet voorzien van een vindplaats, wat volgens Harrebomée betekende dat hij, of iemand anders, ze in het wild had opgevangen. Overigens zitten er tussen die bronloze spreekwoorden ongetwijfeld ook nepzegswijzen. Harrebomée stond het grootste deel van zijn leven voor de klas. Hij vroeg zijn leerlingen om hem spreekwoorden te leveren - en die bedachten er zelf weleens een paar.

Zijn tijd vooruit

Moet je terugkijkend concluderen dat Harrebomée inderdaad te weinig kritisch is geweest met betrekking tot onkies taal? Nee, in zekere zin was hij zijn tijd vooruit. Was Matthias de Vries, de belangrijkste Nederlandse taalgeleerde in de tweede helft van de negentiende eeuw, in 1855 nog van mening dat vuile taal buiten het woordenboek moest worden gehouden, in 1882 - twee jaar na de dood van Harrebomée - schreef hij: 'Scheldwoorden, verwenschingen, vloeken en dergelijke

grofheden maken een wezenlijk bestanddeel van de taal uit. (...) Uit een taalkundig oogpunt zijn zij niet zelden van het hoogste belang.'

Tot slot: zijn die puntjes inmiddels helemaal van het toneel verdwenen? Gaat het hier om een verschijnsel uit het midden van de negentiende eeuw dat nu geen enkele rol meer speelt? Dat zou je denken, maar het is niet zo. Het spreekwoordenboek van Harrebomée is een belangrijke bron voor het WNT, waarin het duizenden keren wordt aangehaald. Van de 240 'puntjesspreekwoorden' zijn er slechts 58 in het WNT terechtgekomen. Soms met Harrebomée als (enige) bron, soms ook met oudere of andere bronnen. Doorgaans zijn de door Harrebomée gekuiste woorden door de redacteurs van het WNT stilzwijgend aangevuld. 'K...' werd weer *kakken*, 'sch...' weer *schijten*, enzovoort. Maar niet altijd. In zeven gevallen zijn de puntjes blijven staan. Het oudste geval in het WNT dateert van 1947, het jongste van 1997, bij het woord *zwaluw* ('Een vriend, die vriend is om 't profijft, [is als] een zwaluw, die in de oogen sch...').

Hebben kuisheidsoverwegingen hier in 1997 nog een rol bij gespeeld? Vast niet. De redacteur zal hebben gemeend Harrebomée op deze manier correcter te citeren. Hoe het ook zij, ruim honderdvijftig jaar nadat de Utrechtse uitgeverij Kemink en Zoon de eerste kuisheidspuntjes zette in het spreekwoordenboek van Pieter Jakob Harrebomée, zijn ze hier en daar nog steeds te vinden.

Selectie

Illustratie: Matthijs Sluiter

Hierna volgt een selectie van de spreekwoorden die Harrebomée van puntjes voorzag. Er is onder andere geselecteerd op vorm en inhoud. De ontbrekende let-

ters zijn tussen vierkante haken toegevoegd. Achter ieder spreekwoord staat de eerste vindplaats in het *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal* (deel, paginanummer). Veel spreekwoorden stonden op verschillende plaatsen, maar alleen de eerste maal vermeldde Harrebomée de bron(nen), en soms een verklaring van de herkomst. Slechts zelden zette hij er een betekenis bij. Met enig nadenken kon je die zelf wel verzinnen, meende hij.

P.J. Harrebomée (1809-1880)

Puntjesspreekwoorden op onderwerp

1. Verwijzing naar de gangbare 'plaats delict', of naar het zich ontlasten zelf

- Het is: sch[ijt] in den pot, en eet eruit (II, 197)
- Hij heeft buiten den pot gep[ist] (II, 197)
- Zij p[oepen] (of: k[akken]) allen in éenen pot (II, 198)
- De mond staat hem, of hij sch[ijten] wil (II, 97)
- Hij steunt, of hij een bot moet k[akken] (I, 83)
- Het breedste eind komt achteraan, zei de vrouw, en ze k[akte] pollepels (II, XXVIII)
- De grootste kwelling, die een oud man heeft, is, dat hij niet zacht k[akken] kan (I, 463)
- Hij zal wel sch[ijēn], al slikt hij geene pillen (II, 184)

2. Etenswaren

- Als men zijn brood heeft, moet men niet denken: de raven sch[ijten] mij de boter wel (I, 83)
- Zoo als je wel zegt: eet je boter, je k[akt] geene molensteenen (I, 85)
- Dat is zeker: vreet je dekens, dan k[ak] je wol; maar vreet je boter, je sch[ijt] geen oorlogschepen (III, LXXXIV)
- Als de een spek sch[ijt] en de ander erwten, hebben ze beiden den kost (II, XXVIII)

3. Diernamen

Er zijn opvallend veel puntjesspreekwoorden die verwijzen naar diernamen: ruim vijftig, waaronder relatief veel vogelnamen (*ekster, lijster, reiger, meeuw, gans, ooievaar, kieviet, leeuwerik, mees, mus, spreeuw* en *raaf*). Verder veel namen van boerderijdieren: *paard, ezel, kat, hond, kalf* en natuurlijk *koe*. Hier een kleine greep:

- Eene koe k[akt] meer in een' dag, dan eene musch in een jaar (I, 349)
- Hij sch[ijt] als een reiger (II, 215)

- Hoe kan het beest het zoo net mikken, zei Folpert, en een ekster sch[eet] hem op zijn' neus (I, 42)

4. Kerk, geloof en de duivel

- Hij heeft zooveel dank, alsof hij in de kerk gek[akt] had (I, 120)
- Daar ligt de stront, zei de koster, en hij sch[eet] in de kerk (I, 393)
- Het is een heilige: hij loopt sch[jitend] door de hel (I, 298)
- Die [= wie] niet goed wil werken, komt besch[eten] ter kerke (I, 393)
- Dat komt van 't lange preeken, zei de begijn, en zij sch[eet] in den buikzak (III, CLXI)
- Groot van eten en klein van k[akken], dan meent de duivel, dat het een open spel is (I, 164)
- De duivel k[akt] meestal op den grootsten hoop (I, 163)
- Hard tegen hard, zei de duivel, en hij sch[eet] tegen den donder (I, 143)

5. Armoede en rijkdom

- Dat is de wereld: de een gaat besch[eten], de ander bepereld [= bepareld] (II, 172)
- Die oude schoenen kan eten, en weer nieuwe k[akken], kan haast rijk worden (III, CLXXVI)
- Hij staat erbij, of hij dukaten zal k[akken] (I, 167)

6. Liefde

- Liefde is liefde, zei Jantje Achterlast, maar k[akken] gaat voor al (I, 356)
- Wanneer een ding uit liefde geschiedt, dan is het wel, zei Jan Paddebaard, en hij bep[iste] zijn wijf van boven tot onder (I, 137)
- Zijne liefde brandt als de damp van eenen versch gek[akten] koestront in eene blikken lamp (I, 61)

7. Kinderen

- Hij is zoo beschaamd als een kind, dat in zijn bed gep[ist] heeft (I, 34)
- Kinderen, die met vuur spelen, p[issen] in hun bed (I, 35)
- Het riekt naar muskus, zei Anna, en haar kind had haar bek[akt] (I, 16)

Bijzondere gevallen

1. Enkele combinaties met niet-gecensureerde taboewoorden (*aars, gat, stront*)

- Besch[ijt] gij u van vreugde, dan hebt gij een raren aars (III, CLIX)
- Zoo als de oude wijven, zei Maarten, als men haar met een' vinger aan den aars krabt, besch[ijten] ze de geheele vuist tot dankbaarheid (I, 8)
- K[ak] eens hooger, dan je gat staat! (II, XLV)
- Het is kwaad k[akken] voor dien, die geen gat heeft (II, XLV)
- Je gat uitleenen, en zelf door de ribben sch[ijten] (I, 207)
- Hij ruikt een' stront, eer ze gesch[eten] is (II, 314)

2. Rijmende puntjesspreekwoorden

- Zij eten met lepeltjes, en sch[ijten] met schepeltjes (II, 17)
- Droomen zijn bedrog: k[ak] je in je bed, je vindt het 's morgens nog (I, 34)
- Hij is subtielder dan mijn hond, die nooit k[akt] dan fijnen stront (I, 319)
- Het is waar, dat de koe meer sch[ijt] dan de ooijevaar (II, XLVIII)
- Een vriend, die vriend is om 't profijt, [is als] een zwaluw, die in de oogen sch[ijt] (II, 142)
- De muis zegt: Lust je niet, waar ik in bijt, eet, waar ik in sch[ijt] (III, CLXXIV)

Nooit te oud om te leren?

Waarom sommige volwassenen toch perfect een nieuwe taal onder de knie krijgen

Sonja van Boxtel

Als je een taal niet vroeg genoeg leert, dan zul je die nooit tot in de puntjes beheersen. Iedereen die weleens een vreemde taal heeft geleerd, zal dit kunnen beamen. Althans, bijna iedereen, want een enkeling slaagt er toch in een vreemde taal tot in de finesses onder de knie te krijgen. Hoe kan dat? En wat betekent dit voor de gangbare taalkundige theorieën?

Kinderen leren hun moedertaal vrijwel vanzelf. Of ze nou lui zijn of ijverig, hoogbegaafd of minder intelligent, kansarm of kansrijk, of ze nou wel of geen talenknobbel hebben, aan het eind van de basisschool, op ongeveer twaalfjarige leeftijd, beheersen ze allemaal hun moedertaal. Dat kan de standaardtaal zijn, een dialect of een plat uitgesproken taal, maar het is vrijwel altijd dezelfde taalvariëteit als die ze in hun omgeving horen.

Hoe anders vergaat het diezelfde kinderen als ze na hun puberteit een nieuwe taal moeten leren, bijvoorbeeld omdat ze in een ander land zijn gaan wonen. Nu moeten ze hard werken om nieuwe woorden te leren, om ze verstaanbaar uit te spreken en in de juiste volgorde te zetten. Bovendien spelen verschillen in motivatie, inzet, intelligentie en taalaanleg nu ineens wél een rol. Het niveau dat deze zogeheten tweedetaalleerders bereiken, verschilt dan ook enorm: velen hebben na jaren in hun nieuwe land gewoond te hebben nog steeds een heel zwaar accent en maken fouten in vrijwel iedere zin, terwijl anderen de taal zeer goed beheersen - denk bijvoorbeeld aan iemand als Ayaan Hirsi Ali. Hoe komt dit? Waarom leren kinderen hun taal zo makkelijk en waarom is het voor tieners en volwassenen zo moeilijk? En waar komen bij die laatste groep die grote verschillen in niveau vandaan?

Kritieke periode

Volgens veel taalkundigen bestaat er een zogeheten kritieke periode voor het leren van taal, die eindigt rond de puberteit. Aan het eind van deze periode zouden biologische veranderingen in de hersenen plaatsvinden die ervoor zorgen dat we minder gevoelig zijn voor het taalaanbod. Door die verminderde gevoeligheid zou het steeds moeilijker worden om een taal goed te leren, en na de puberteit zou een hoog niveau niet meer haalbaar zijn.

Deze gedachte is gebaseerd op allerlei voorbeelden uit het dierenrijk. Zo kunnen poesjes die de eerste paar weken in het donker opgroeien de rest van hun leven nooit meer goed zien, ook al is er niks mis met hun oogjes. Ook sommige soorten zangvogels hebben een kritieke periode voor het leren van de zang van hun soort. Als ze te lang niet met soortgenoten in contact komen, kunnen ze nog wel een eenvoudig liedje zingen, maar ze leren nooit meer het volledige repertoire. Het idee dat er ook zo'n kritieke periode zou zijn voor het leren van taal is heel aantrekkelijk: het zou de verschillen tussen kinderen en late leerders van een taal onmiddellijk verklaren. Maar worden deze wel veroorzaakt door een biologische ontwikkeling in de menselijke hersenen?

Moeilijkheden

Kinderen hebben het in allerlei opzichten gemakkelijker bij het leren van een taal: ze hebben alle gelegenheid om te oefenen en hun taal langzaamaan op te bouwen, omdat er voor hen wordt gezorgd en er nog weinig maatschappelijke eisen aan hen worden gesteld. Bovendien passen volwassenen en oudere kinderen hun taalgebruik aan kleine kinderen aan: ze praten hoger, articuleren beter, herhalen veel en vermijden moeilijke woorden en lange zinnen.

Voor late leerders die in een nieuw land komen wonen, ligt de situatie vaak heel anders. Zij moeten meteen functioneren in de maatschappij, nog voordat ze de nieuwe taal geleerd hebben. Ze krijgen in een land als Nederland te maken met formuleren, folders, lessen, omroepberichten, rapporten en dergelijke die eigenlijk bestemd zijn voor volwassen moedertaalsprekers. Voor hen is het leren van de taal een extra taak, naast alle andere moeilijkheden.

Kind krijgen

Bij een biologische kritieke periode is er een leeftijdsgrens waarop de hersenen vrij radicaal veranderen. Vóór een bepaalde leeftijd is leren makkelijk, daarna is het heel moeilijk, of vrijwel onmogelijk. Dit is het geval bij de eerdergenoemde poesjes en zangvogels. Maar het leren van taal zou ook heel anders in zijn werk kunnen gaan. Als kinderen van jongs af aan een taal leren, dan zijn de delen van de hersenen die ze daarvoor nodig hebben nog relatief 'leeg'. Bij tieners en volwassenen wordt een groot deel ervan in beslag

genomen door de taal of talen die zij al eerder hebben geleerd. Bovendien zijn de verbindingen in de hersenen voor hun moedertaal veel sterker dan die voor de nieuwe taal, omdat ze die veel meer hebben gebruikt. Dat kan erg lastig zijn bij het leren van een nieuwe taal.

Illustratie: Hein de Kort

Dit soort factoren kunnen heel goed de verschillen tussen kinderen en late taalleerders veroorzaken. De vraag blijft dan of er daarnaast ook een echte kritieke grens van biologische oorsprong is voor het leren van een nieuwe taal. Hoe zou je die kunnen aantonen? Een biologische kritieke grens is in principe voor iedereen hetzelfde en onvermijdelijk. Neem nu de vruchtbare periode van een vrouw. De ene vrouw komt wat later in de overgang dan de andere, maar alle vrouwen maken deze ontwikkeling door en al is een vrouw van zeventig nog zo gemotiveerd om een kind te krijgen en doet ze nog zo haar best, op natuurlijke wijze zal dat niet meer lukken. Als er een biologische kritieke grens voor het leren van een taal zou zijn, dan zou niemand na de puberteit nog in staat zijn om een moedertaalniveau te bereiken. Maar de werkelijkheid is anders.

Spontaan

Taalkundigen hebben de laatste jaren verschillende late taalleerders opgespoord die zich de uitspraak van hun tweede taal zo goed eigen hebben gemaakt dat ze niet van moedertaalsprekers onderscheiden kunnen worden. In mijn promotieonderzoek heb ik aangetoond dat er ook op het gebied van de grammatica geen reden is om een biologische kritieke periode voor het leren van een taal aan te nemen.

Ik heb om te beginnen 43 proefpersonen opgespoord die na hun twaalfde naar Nederland zijn gekomen en toch zeer goed Nederlands spreken: 15 Duitsers, 15 Fransen en 13 Turken. Het Duits lijkt in zijn grammatica erg op het Nederlands, het Frans is al minder verwant en het Turks is helemaal geen familie. Daarna heb ik een onderdeel uit de grammatica van het Nederlands gekozen waarover weinig theorie bestaat: het al dan niet toevoegen van het woordje *het* of *er* als zogeheten voorlopig onderwerp (in bijvoorbeeld 'Nu pas is *het/er* gebleken dat je gelijk hebt'; zie het kader op deze bladzijde voor meer voorbeelden). Waarom juist dit weinig bestudeerde verschijnsel? Als mensen dit onderdeel uit de grammatica beheersen, dan hebben ze dit niet gedaan door regeltjes uit hun hoofd te leren (want die zijn er niet), maar op een spontane manier, zoals kinderen dat doen. Met andere woorden: dan hebben ze op latere leeftijd een deel van de taal geleerd zoals alleen maar kan tijdens de kritieke periode. Dat zou volgens de theorie van de kritieke periode dus niet moeten kunnen.

Het of er?

Dit zijn een paar zinnen uit het grammatica-experiment. Ik vroeg proefpersonen steeds een keuze te maken tussen *het*, *er* of het weglaten ervan (aangegeven door

drie puntjes). Welke keuzes zou u maken? tees onderaan wat de meeste moedertaalsprekers ervan vinden.

1. Men beseft niet altijd dat (het/er/...) een pinguïn een vogel is.
2. Ik vind het vervelend dat (het/er/...) boven een raam openstaat.
3. Meestal valt (het/er/...) niet mee om kaartjes voor een concert te krijgen.
4. Nu schiet (het/er/...) mij ineens te binnen dat ik nog boodschappen moet doen.
5. In de krant wordt (het/er/...) beweerd dat hij dronken achter het stuur gezeten heeft.
6. Door haar vrienden wordt (het/er/...) bewonderd dat ze ook in moeilijke tijden vrolijk blijft.

1. weglaten; 2. liever *er*, maar weglaten is ook mogelijk; 3. *het*; 4. liever weglaten, maar *het* kan ook; 5. liever weglaten, maar *er* kan ook; 6. *het*

Perfect

Het aardige van de gekozen grammaticale constructie was dat moedertaalsprekers ook een zekere variatie vertoonden in hun oordelen. Bij enkele zinnen vonden sommigen *het* en *er* even goed, terwijl anderen vonden dat beide woordjes net zo goed weggelaten konden worden. Daarom heb ik een test ontworpen met alleen maar zinnen waar een groep van 44 moedertaalsprekers *het* in grote meerderheid over eens was. Die test heb ik afgenomen bij de Duitsers, Fransen en Turken. Vervolgens heb ik gekeken of je op grond van de resultaten de taalleerders statistisch kon onderscheiden van de moedertaalsprekers.

Wat bleek? Er waren 8 late leerders (3 Duitse, 4 Franse en 1 Turkse) die op geen enkele manier onderscheiden konden worden van moedertaalsprekers. Volgens diezelfde - strenge - berekeningen waren er zelfs 8 moedertaalsprekers die minder op hun taalgenoten leken dan deze 8 buitenlanders. Met andere woorden: zelfs sprekers van een sterk van het Nederlands verschillende taal als het Turks kunnen een moeilijke grammaticale constructie na hun puberteit spontaan perfect leren beheersen.

De ideale tweedetaalleerder

Als we kijken naar de kenmerken van de proefpersonen uit ons onderzoek die een moedertaalniveau hebben bereikt, kunnen we een soort profielschets opstellen van hoe de ideale tweedetaalleerder eruitziet. Dit is natuurlijk wel een fictieve persoon: geen van deze afzonderlijke kenmerken is voldoende of noodzakelijk.

De typische tweedetaalleerder die een moedertaalniveau heeft bereikt, is een Duitse of Franse vrouw van midden veertig die als twintiger naar Nederland is gekomen en met een Nederlander is getrouwd. Ze heeft in Nederland gestudeerd en werkt nu als vertaalster. Haar moedertaal spreekt ze nog steeds heel goed en ze beheerst nog één andere taal behoorlijk goed. Ze spreekt haar moedertaal met familie, in haar geboorteland en een deel van de tijd op haar werk, en verder gebruikt ze Nederlands. Ze vindt het leuk om talen te leren en om Nederlands te spreken, en ze vindt het belangrijk om dat foutloos te doen.

Plezier

Waarom lukt het nu sommige mensen wel om een moedertaalniveau te bereiken, terwijl de meeste op een veel lager niveau blijven steken? Uit mijn onderzoek bleek dat het taalaanbod, het volgen van Nederlandse les en de leeftijd bij aankomst in Nederland maar een beperkte rol speelden. Tegelijkertijd leken het opleidingsniveau, de beheersing van een andere taal en plezier in het leren van taal wel erg belangrijk. Bovendien viel het op dat veel proefpersonen met een moedertaalniveau een taalkundige achtergrond hadden.

De tweedetaalleerders die een moedertaalniveau hadden bereikt, hadden minstens negen jaar lang dertig procent van hun tijd Nederlands gebruikt, spraken Nederlands minstens op het werk en met Nederlandse vrienden, hadden vrijwel allemaal een speciale achtergrond die met taal te maken had (ze hadden bijvoorbeeld hun moedertaal gestudeerd), waren zeer hoog opgeleid en waren tussen hun 12de en 35ste naar Nederland gekomen.

Taalonderwijs

Hoewel nu is gebleken dat het voor sommige tweedetaalleerders nog mogelijk is om een moedertaalniveau te bereiken, is daarmee niet gezegd dat iedereen het gemakkelijk moet kunnen. Er is dan weliswaar geen biologische beperking om een tweede taal te leren na je puberteit, maar de omstandigheden moeten wel meezitten. Voor de meeste buitenlanders, en zeker voor laagopgeleiden met een totaal andere moedertaal, is een moedertaalniveau helaas onbereikbaar, ongeacht hun motivatie en inzet.

Dit onderzoek suggereert ook een andere kijk op het taalonderwijs. Het lijkt belangrijk dat leerders voldoende aandacht hebben voor de precieze vorm van het taalaanbod. In welke taal ze dit taalbewustzijn ontwikkelen, lijkt niet uit te maken. Als ze het eenmaal hebben, zijn ze veel beter in staat om spontaan constructies van een nieuwe taal te leren, zonder dat ze de regeltjes daarvoor van buiten hoeven te leren. Plezier in het leren van een taal is daarbij belangrijk.

Sonja van Boxtel promoveerde op 20 juni aan de Radboud Universiteit Nijmegen op het hierboven beschreven onderzoek.

Iktionaire

Kejniemakeman!

Jan Kuitenbrouwer

In een reconstructie van de moord werd hij al een keer geciteerd door een van de dagbladen, en kennelijk kwam hij uit het officiële justitiedossier, want de officier van justitie gebruikte hem tijdens het proces ook, en in precies dezelfde bewoordingen. Mohammed B. heeft Theo van Gogh vermoord en loopt door de Linnaeusstraat in de richting van het Oosterpark. Een voorbijganger heeft gezien wat B. gedaan heeft en zegt: 'Dat kun je toch niet maken?'

Mohammed B. antwoordt.

De voorbijganger is niet tevreden, maar produceert geen nieuwe tekst, hij herhaalt zijn eerdere vraag (die in wezen geen vraag is maar een opmerking met een vraagteken).

'Dat kun je toch niet maken?'

Ik vermoed dat op de laatste *a* een accent stond en waarschijnlijk had het vraagteken gezelschap van een uitroepteken.

'Dat kun je toch niet máken!?'

Tja.

Allereerst moet natuurlijk waardering worden opgebracht voor het feit dat de passant iets zegt. Hij reageert. Iemand aanspreken die zojuist van dichtbij zeventien kogels op een weerloze burger heeft afgeschoten om hem vervolgens met een kromzwaard zowat te onthoofden, daar is moed voor nodig. Laten we deze anonieme Amsterdammer voor die moed prijzen.

Dan de formulering. Wat zeg je op zo'n moment? 'Hoho, dat mag niet!'

'Houd de moordenaar!'

'Vuile schoft!'

Moeilijk.

'Zeg ben jij een háártje betoeterd?'

Iets scherper zou wel mogen, maar voorzichtigheid is geboden. Wie te ver gaat, kan zelf het slachtoffer worden. 'Godvergeten geitenneuker!' valt af te raden.

Het idioom van de interventie. Ooit was het rijk gesorteerd. 'Zeg, ben jij besodemieterd?' - ik noem maar iets -, meestal gevolgd door een krachtige reversgreep (schoenzolen verliezen contact met de aarde, onder de oksel scheurt iets) of gewoon direct een vuistslag naar keuze, op het oog of in de maagstreek.

Taal waar geen vraag naar is, verdwijnt, dus als wij in een cultuur van weggijken en moet-kunnen leven, zoals velen geloven, dan sterft het interventie-idioom op den duur ook af. Als er nooit meer iets gezegd wordt, komt de vraag hóé je het zegt niet aan de orde. Wat bij deze spreker opkwam was dus: 'Dat kun je toch niet maken?'

In het café giet iemand een glas bier over het hoofd van een oude dronken man.

Er staat een Harley-Davidson op de invalidenparkeerplaats.

De jongens van kantoor hebben een rubberen duim uit de feestwinkel in de salade van het nieuwe meisje gedaan. Huilend rent ze de kantine uit.

'Dat kun je toch niet máken!?'

De niet goed gevallen grap, daar past hij het best bij.

Voor de beestachtige liquidatie is hij iets minder geschikt.

‘Had hij maar een fluisterstand’

Taal- en spraaktechnologie bij communicatieve handicaps

Ingeborg Stolte

Dankzij slimme computers die tekst omzetten in spraak (en andersom) kunnen blinden de krant lezen en doven telefoneren. Maar hoe mooi sommige toepassingen ook zijn, ze blijken nog steeds niet het communicatiewondermiddel te zijn waarop al zo lang wordt gehoopt.

Joël Dupont is al vanaf zijn geboorte blind. Desondanks kan hij dagelijks de krant lezen, informatie op internet zoeken en gedrukte teksten zelfstandig lezen. Hij doet dit allemaal door gebruik te maken van taal- en spraaktechnologische toepassingen, oftewel toepassingen die taal en spraak automatisch verwerken. Hij toont een notitieapparaat waar hij dagelijks mee werkt: een grijs doosje met onderaan achttien braillecellen. Die vormen een strook met gaatjes waardoor pinnetjes omhoog komen en weer verdwijnen. ‘Daarmee kan ik computerbestanden met gewone tekst in braille omzetten’, zegt hij. ‘Met de leesregel kan ik mijn agenda of een adressenbestand in braille lezen, en ik kan die tekst zelfs door het apparaat laten uitspreken. Dat gebeurt wel met een kunstmatige stem, maar het is goed verstaanbaar.’

Sms'en

Tegenwoordig heeft iedereen bewust of onbewust weleens te maken gehad met taal- en spraaktechnologie, bijvoorbeeld door te bellen met een geautomatiseerde telefoondienst, zoals OV9292 voor reisinformatie, of door gebruik te maken van de spellingcontrole in tekstverwerkers. En wie sms't, kent waarschijnlijk wel de zogeheten woordpredictieprogramma's, zoals T9, die het aantal toetsaanslagen flink inperken. Op je mobiele telefoon kan iedere toets voor meerdere letters staan. Als je bijvoorbeeld 2 (abc), 3 (def), 7 (pqrs), 8 (tuv) en nog eens 3 toetst, levert dat 324 ($3 \times 3 \times 4 \times 3 \times 3$) mogelijke lettercombinaties op, maar dankzij het woordpredictieprogramma 'weet' je telefoon dat je (waarschijnlijk) *beste* wilt typen. Door woordpredictie is de mobiele telefoon helemaal doorgebroken bij doven en slechthorenden. Hoewel ze niet kunnen horen, kunnen ze toch mobiel telefoneren in de vorm van tekstberichtjes. Weinig mensen weten overigens dat woordpredictie oorspronkelijk is ontwikkeld op gewone computers, voor mensen die vanwege motorische beperkingen weinig toetsaanslagen kunnen maken.

Stephen Hawking

Er zijn meer technologieën die eerst werden gebruikt door mensen met een communicatieve beperking voordat ze door het grote publiek werden omarmd. Zo zijn er op NS-stations pas sinds kort automatisch voorgelezen vertragingsberichten te horen, terwijl blinden en slechtzienden al vanaf begin jaren negentig gebruikmaken van spraaksynthese, het automatisch omzetten van tekst in spraak. Op die manier kunnen ze bijvoorbeeld kranten lezen. En de bekende natuurkundige Stephen Hawking communiceert al jaren uitsluitend via de spraaksynthese op zijn computer,

die door hem ingetikte teksten uitspreekt. De kunstmatige spraak was in het begin nog vergelijkbaar met een robotstem in een slechte sciencefictionfilm, maar inmiddels is de kwaliteit erg verbeterd en wordt deze technologie in allerlei producten toegepast. Recentelijk nog verscheen een navigatiesysteem voor blinden op de markt, Trekker genaamd. Dankzij een kunstmatige stem, digitale kaarten en de ingebouwde gps, die met satellietsignalen bepaalt waar iemand zich bevindt, kan het systeem een blinde wandelaar overal in Nederland vertellen welke kant hij op moet lopen om een bepaalde bestemming te bereiken.

Met het programma SYNFACE worden de lipbewegingen van de gesprekspartner nagebootst.

www.speech.kth.se

Spraakherkenning

Net als spraaksynthese wordt spraakherkenning (het automatisch omzetten van spraak naar tekst) al langer gebruikt bij communicatieve beperkingen. Spraakherkenning komt van pas als iemand de spraak niet kan verstaan (bijvoorbeeld een dove student die wil begrijpen wat een docent zegt) of als iemand zijn handen niet kan gebruiken (een rsi-patiënt bijvoorbeeld).

Ook deze technologie is de afgelopen jaren een stuk verbeterd. De nieuwste uitgave van de spraakherkenner *Dragon Naturally Speaking* weet bij goed gebruik raad met ongeveer 99% van alle uitingen. Wel moet de software uitgebreid worden afgestemd ('getraind') op de stem en uitspraak van een persoon, die op zijn beurt weer een redelijke handigheid moet krijgen in het gebruik van het programma.

Ondertiteling

Bij televisieomroepen in Nederland en België wordt spraakherkenning ingezet bij het via teletekst ondertitelen van (Nederlandstalige) liveprogramma's. Dankzij die ondertitels kunnen kijkers die moeite hebben om gesproken tekst te begrijpen (omdat ze het niet verstaan, of omdat ze de taal nog niet goed beheersen) deze programma's toch volgen.

Vroeger werd voor de ondertiteling gebruikgemaakt van twee personen. De een dicteerde een vereenvoudigde vorm van wat er op tv gezegd werd en de ander typte dat dictaat snel in op een speciaal toetsenbord, de zogeheten velotype, waarmee met elke aanslag een lettergreep wordt gevormd. Op zichzelf een prima methode, maar het aantal mensen dat met een velotype overweg kan, is beperkt. Met behulp van spraakherkenning hoeft er alleen iemand de vereenvoudigde tekst te dicteren. De computer zet het dictaat zelf om in ondertitels.

In Nederland wordt het systeem nog getest, maar in Vlaanderen lijkt de nieuwe werkwijze een succes. De Vlaamse omroep kan met behulp van de nieuwe techniek tweemaal zo veel programma's ondertitelen. De kijker merkt er zelf weinig van: de tekst verschijnt even snel. En ondanks typische fouten van spraakherkenners (*hard* wordt bijvoorbeeld verward met *hart*) is het totale aantal fouten in de ondertiteling met de nieuwe techniek opmerkelijk genoeg ongeveer hetzelfde gebleven.

Lipbewegingen

Er wordt nog steeds gewerkt aan nieuwe toepassingen op het gebied van taal- en spraaktechnologie. De researchafdeling van Viataal, een centrum voor communicatieve beperkingen, houdt zich bijvoorbeeld bezig met SYNFACE, een programma waarmee spraak automatisch wordt omgezet in lipbewegingen op een gezicht dat op een computerscherm te zien is. Als een slechthorende wordt gebeld, kan wat de beller zegt worden doorgestuurd naar een computer die het omzet in lipbewegingen. De slechthorende krijgt dan op zijn monitor een driedimensionaal hoofd te zien waarvan de mond synchroon beweegt met het gesprokene, zodat hij het allemaal beter kan begrijpen. Uit een eerste internationale evaluatie blijkt minstens zeventig procent van de gebruikers de toepassing te waarderen.

Een notitieapparaat met een brailregel biedt slechtzienden veel mogelijkheden.
www.low-vision.be

In de Verenigde Staten werkt men ondertussen aan 'tekstuele simplificatie'. Hierbij worden woordenschat en zinsbouw van geschreven teksten automatisch vereenvoudigd. Op deze manier kunnen ingewikkelde teksten toegankelijk worden gemaakt voor mensen met leesproblemen, zoals dyslectici (mensen die woordblind zijn) en afatici (mensen met taalproblemen door hersenletsel).

Wondermiddel?

Er blijkt dus al heel wat mogelijk met al die taal- en spraaktechnologische toepassingen. Is die technologie daarmee ook hét wondermiddel voor communicatieve beperkingen? Uit een inventariserende studie die recentelijk werd uitgevoerd voor de Nederlandse Taalunie - het samenwerkingsverband op taalgebied tussen de Nederlandse, Vlaamse en Surinaamse overheid - blijkt dit nog niet het geval te zijn. In het onderzoek werd ervaringsdeskundigen en organisaties in Nederland en Vlaanderen gevraagd naar de behoeften van mensen met communicatieve beperkingen, en de mate waarin taal- en spraaktechnologie aan deze behoeften voldoet of kan voldoen.

'Gebruiksvriendelijkheid blijkt een van de grootste hindernissen bij deze technologische toepassingen', stelt Marijke Koster van Polderland Language & Speech Technology. Als taaltechnoloog was zij rechtstreeks betrokken bij het onderzoek. 'Je kunt nog zo'n mooi product hebben, maar als de gebruikers niet weten hoe ze de knoppen moeten bedienen, ben je nergens. Veel communicatieve beperkingen komen voor bij ouderen, die over het algemeen meer moeite hebben met de omgang met technische apparatuur. Zij kunnen de producten dan soms niet gebruiken.'

Meerdere beperkingen

Anderen die minder goed met taal- en spraaktechnologie overweg kunnen, zijn mensen met meerdere beperkingen tegelijk - een verschijnsel dat zich bijvoorbeeld kan voordoen bij hersenletsel. Als een hersenbloeding of ongeluk zowel iemands spraakorgaan als de cognitieve vermogens aangetast heeft, dan is spraaksynthese geen optie, omdat die persoon niet begrijpt hoe hij de toepassing moet gebruiken.

Soms treden andere beperkingen op als bijeffect van een stoornis. Zo hebben veel doofgeborenen problemen met spreken, doordat ze nog nooit spraak-

klanken hebben gehoord en daardoor de terugkoppeling naar hun eigen stem missen. Door deze combinatie van beperkingen zijn veel toepassingen voor hen niet effectief. Ze kunnen bijvoorbeeld geen spraakherkenner gebruiken om teksten te dicteren, omdat dit proces een vrij constante uitspraak vereist. Doofblinden kunnen niet via spraaksynthese teksten laten voorlezen, omdat ze de kunstmatige stem niet kunnen horen. En verder hebben veel doofgeboren kinderen een leesbeperking, zo blijkt uit onderzoek aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hun woordenschat is gemiddeld veel kleiner dan die van horende kinderen, vermoedelijk omdat ze woorden alleen schriftelijk of in gebarentaal krijgen aangeboden. Zij missen alle hoorbare informatie die je normaal voortdurend in je omgeving hoort: in gesprekken, op de radio of op tv. Omdat deze groep moeilijk of nauwelijks kan lezen, heeft het geen nut om een spraakherkenner te gebruiken om alle mondelinge informatie om te zetten in tekst. Deze kinderen begrijpen de tekst die uit de computer komt maar met moeite.

Uitbreiding van stemmen

Maar er zijn meer problemen. ‘Sommige producten sluiten gewoonweg niet aan bij de wereld van de gebruiker’, vervolgt Marijke Koster. ‘Neem Sanne Louvenberg. Zij is een achttienjarig meisje met een motorische aandoening waardoor ze niet kan praten. Ze zou wel met spraaksynthese kunnen werken, maar het grootste probleem is dat er maar een beperkt aantal stemmen beschikbaar is. Aangezien dit stemmen van volwassen mannen of oudere vrouwen zijn, ervaart ze deze stemmen niet als de hare. Kortom, omdat “haar” stem er niet bij zit, gebruikt ze het programma amper.’

Joël Dupont, die vanwege zijn visuele beperking geregeld gebruikmaakt van kunstmatige spraak, bevestigt dat een uitbreiding van het aantal stemmen zeer wenselijk is. ‘In vergaderingen kan het erg storend zijn als je een stuk tekst door middel van spraaksynthese aan je buurman laat voorlezen. Het zou erg mooi zijn als er zoiets als een fluisterstand zou zijn. Dan kan je buurman toch de tekst horen, zonder dat iedereen hoeft mee te luisteren.’

Ontoegankelijk

Soms is een bepaald product nog niet voor het Nederlands beschikbaar. Dat geldt bijvoorbeeld voor een programma dat spraak automatisch omzet in gebarentaal. Het wordt onder andere toegepast op Engelse postkantoren zodat doven en slechthorenden de loketbeambte kunnen begrijpen.

TESSA (‘TExt and Sign Support Assistant’) helpt doven en slechthorenden bij transacties in een postkantoor.
www.visicast.co.uk

Touchy: een communicatiebord waarbij symbolen dynamisch worden verwerkt.
www.kmd.nl

Ook ondersteuning en onderhoud van de technologie kunnen een struikelblok zijn. Bij sommige producten is iemand nodig om de zaak goed te installeren en af te stemmen op de gebruiker - en die is niet altijd aanwezig. Rob van Geel van RdgKompagne, leverancier van communicatieve hulpmiddelen, noemt als voorbeeld communicatieborden, waarmee je zinnen kunt maken door het aanraken van symbolen. Het staat niet altijd vast welk symbool wáárvóór staat. Iemand kan bijvoorbeeld een plaatje van een zon met een strand koppelen aan het begrip 'zomer', terwijl iemand anders misschien kiest voor de combinatie van een zon met bergen. Eigenlijk moeten deze combinatieborden onder begeleiding van een therapeut worden ingesteld. Gebeurt dit niet, dan is het product al snel minder bruikbaar en verdwijnt het vaak in een kast.

Weinig ontwikkeling?

De indruk bestaat dat er de laatste tijd weinig ontwikkeling zit in de taal- en spraaktechnologie. 'Dit komt doordat de doelgroep zeer divers is', legt Marijke Koster uit. 'Het aantal handicaps is zeer groot, en zelfs daarbinnen zijn onderverdelingen te maken: Is een beperking aangeboren of verworven? Hoe oud is iemand? Producten die voor specifieke doelgroepen worden ontwikkeld, worden maar door een relatief kleine groep mensen gebruikt. Vanwege dit kleine aantal potentiële klanten is er vanuit de markt minder interesse om in nieuwe ontwikkelingen te investeren, en zijn subsidies lang niet toereikend. En áls er al nieuwe ontwikkelingen zijn, dan wordt hier buiten de specifieke doelgroep weinig ruchtbaarheid aan gegeven.'

Wat zouden de meeste gebruikers van de technologie nu het liefst verbeterd zien? Marijke Koster: 'We kwamen één wens steeds weer tegen: een spraakherkenner die alle sprekers verstaat zonder enige training of aanpassing. Laat dat nou meteen de lastigste toepassing zijn.'

Het rapport *Taal- en spraaktechnologie en communicatieve beperkingen* is gratis op te vragen bij de Nederlandse Taalunie (tst@taalunie.org, 070-346 95 48), of als pdf-formaat te downloaden via <http://taalunieversum.org/taal/technologie>.

Jaarvergadering Onze Taal

Peter Smulders - directeur Onze Taal

Op 24 mei werd in Sociëteit De Witte in Den Haag de algemene ledenvergadering van het Genootschap Onze Taal gehouden. Natuurlijk kwamen daar de vaste onderdelen van een jaarvergadering aan de orde (notulen, jaarverslag, jaarrekening, etc.). Verder werden twee nieuwe bestuursleden benoemd: mevrouw E. Goossens en de heer G. Haverkate; van beiden zijn op deze bladzijde korte curricula vitae opgenomen. Voorzitter E.J. Numann meldde verder het tussentijdse aftreden van Seth Gaaikema, dat zó kort voor de vergadering bekend werd dat het niet meer geagendeerd kon worden. Kandidaat-bestuurslid drs. A. Wiechmann zal - bij gebrek aan een formele benoeming - met het oog op de vrijgevallen plaats in het bestuur, tot de volgende jaarvergadering alvast bij het bestuurswerk betrokken worden.

Financiën

Penningmeester G.F. Raateland oordeelde dat het genootschap een financieel gezonde organisatie is. Het financiële tekort van € 29.527,- in 2003 kon vooral door een contributieverhoging worden omgezet in een positief saldo van € 22.755,- over 2004. De in 1999 ingezette daling van het ledental is een punt van voortdurende zorg. Deze terugloop zette door in 2004, maar nam af van 2,7% in 2003 tot 1,7% in 2004: op 31 december 2004 had Onze Taal 38.955 leden, tegenover 39.633 aan het eind van 2003. Het jubileumjaar 2006 - waarin het genootschap 75 jaar bestaat - zal worden aangegrepen om het ledental een flinke impuls te geven. Ondanks het gedaalde ledental namen de inkomsten van Onze Taal in 2004 met ongeveer € 90.000,- toe. Aan de verbeterde financiële positie droeg in belangrijke mate ook de Taaladviesdienst bij met een toename van de inkomsten met 46% tot € 64.372,-. Verdere cijfermatige details zijn te vinden in het integrale jaarverslag op www.onzetaal.nl.

De penningmeester lichtte zijn plan toe om contributieverhogingen in de toekomst minder schoksgewijs te laten verlopen door, zonodig, jaarlijkse aanpassingen voor te stellen. Tot nu toe werden contributieverhogingen doorgaans na drie jaar toegepast, als er in het afgelopen jaar aanzienlijke tekorten waren ontstaan. Het zou beter zijn om de doorgaande kostenstijgingen direct te kunnen dekken. Bovendien is continu een positief resultaat nodig: alleen daarmee kan de invloed van de inflatie op de reserves van Onze Taal worden gecompenseerd. De jaarvergadering stemde in met het voorstel om de contributie per 1-1-2006 met € 1,- te verhogen.

Curricula vitae

Els Goossens (Schalkhaar, 1940) studeerde na de hbs psychologie aan de Nijmeegse universiteit. Zij is geregistreerd gezondheidspsycholoog en was onder meer werkzaam bij de Schoolpsychologische Dienst voor het Buitengewoon Onderwijs. Bij een stichting in Zuid-Holland die zorg verleent aan mensen met een verstandelijke beperking vervulde zij diverse managementfuncties - laatstelijk als directeur en adviseur van het Expertisecentrum, dat gespecialiseerd is in zorg- en hulpverlening aan ernstig verstandelijk gehandicapten.

Gert Haverkate (Zwolle, 1960) studeerde in 1983 in Utrecht af als jurist; zijn scriptie ging over recht en taal. In militaire dienst zat hij bij de groep Talenspecialisten en werd hij opgeleid tot krijgsgevangenenondervrager Russisch. Daarna begon een justitiële loopbaan: hij was vier jaar rechter en stapte daarna over naar het Openbaar Ministerie. Hij werkte eerst als officier van justitie in Den Haag, daarna als advocaat-generaal te Amsterdam; momenteel is hij plaatsvervangend hoofdadvocaat-generaal bij het ressortsparket in Den Haag. Sinds 1998 is mr. Haverkate lid van de Examencommissie voor de beroepsopleiding advocatuur. Bij uitgeverij Van Dale geeft hij als vaktaalbewerker redactionele ondersteuning voor de grote Van Dale.

Taaltest Taaladviesdienst

A. Test uw spellingkennis

1. a. Attila
 b. Atilla
 c. Attilla

2. a. clair-obscur
 b. clair-obscure
 c. claire-obscure

3. a. foerageerterrein
 b. fourageerterrein
 c. fourangeerterrein

4. a. pas de deu
 b. pas-de-deux
 c. pas de deux

5. a. schaal 10 functie
 b. schaal 10-functie
 c. schaal-10-functie

6. a. tapanade
 b. tapenade
 c. tappanade

B. Vergroot uw woordenschat

1. *baignoire*
 - a. badkuip
 - b. loge
 - c. ochtendjas

2. *convenant*
 - a. deelnemer aan een conventie

- b. klooster
- c. overeenkomst

3. *menist*

- a. doopsgezinde
- b. edelsteen
- c. stinkende bloem

4. *musket*

- a. geweer
- b. mug
- c. zoete wijn

C. Zoek de fouten

1. Het gerucht deed de rondte dat de meteoroloog in tranen was uitgebarst toen hij hoorde dat zijn middenlange termijn-voorspellingen niet klopten. Hij had het gevoel dat zijn carrière aan duigen lag.
2. Toen de bioloog polshoogte ging nemen op de Hongaarse poeszta's, werd zijn vermogen om te kunnen handelen ernstig beperkt door de hoge concentratie van uitgestote stofdeeltjes.

D. Extra

Wat hebben de volgende woorden met elkaar gemeen?

adder

arrenslee

nonkel

De antwoorden vindt u op pagina 249 van dit nummer.

Het onderzoek

De laatste resten Turks Grieks

Marc van Oostendorp

Als jongetje van tien droomde de Zeeuwse taalkundige Mark Janse ervan ooit een taal te ontcijferen die niemand nog begreep. In een encyclopedie van zijn grootvader vond hij afbeeldingen van het Griekse alfabet en het spijkerschrift. Wat moeten de mensen die dat kunnen lezen knap zijn, dacht hij, en hij besloot een taalkundige ontdekkingsreiziger te worden, op zoek naar talen die anderen nog niet kennen.

Taalkundige Mark Janse met een van de laatste sprekers van het Cappadocisch.
Foto: Dimitris Papazachariou

Die jongensdroom lijkt inmiddels werkelijkheid geworden. Deze zomer kwam Janse in het nieuws doordat hij in het midden van Griekenland sprekers had ontdekt van het Cappadocisch, een Turks-Griekse mengtaal die de afgelopen vijftig jaar niet meer in het openbaar was gehoord. Janse wil nu hun verhalen optekenen, en een grammatica en een woordenboek maken van deze wonderlijke taal.

Veel te Turks

Cappadocië is een landstreek midden in het huidige Turkije waar eeuwenlang Grieken gewoond hebben. In de loop van de tijd ontwikkelden die Grieken een eigen taal, die steeds verder van het Grieks af kwam te staan. Daar waren twee oorzaken voor. In de eerste plaats waren de Cappadociërs sinds de elfde eeuw zo goed als afgesloten van de rest van de Griekstalige wereld; allerlei veranderingen in het Grieks gingen aan deze streek voorbij, en in sommige opzichten lijkt het Cappadocisch daardoor meer op het Oud- dan op het Nieuwgrieks. Maar vooral het feit dat de taal eeuwenlang omringd was door het Turks, heeft haar in de loop van de tijd sterk veranderd. De Cappadociërs namen niet alleen veel woorden over uit het Turks, maar ook uitspraakvormen en grammaticale constructies.

Na de Grieks-Turkse oorlog van 1919-1922 werden vrijwel alle Cappadociërs uit Turkije verdreven. Ze moesten terug naar het 'vaderland', waar ze hun eigen dorpjes stichtten. Ze werden er niet altijd met open armen ontvangen en in ieder geval werd hun taal door de meeste Grieken als veel te Turks beschouwd. Tot nu toe werd altijd aangenomen dat de taal daarom al heel snel in onbruik raakte, maar Janse ontdekte onlangs dat de Cappadociërs haar in familiekring van generatie op generatie hebben overgedragen.

Amsterdams accent

Het Cappadocisch trok zo'n dertien jaar geleden Janses belangstelling. Voor zijn proefschrift had hij onderzoek gedaan naar de geschiedenis van Griekse woordjes die vergelijkbaar zijn met Nederlandse woordjes als 'm', 'r' en 't'- taalkundigen spreken van 'clitica'. Terwijl deze woordjes drieduizend jaar geleden bij de dichter Homeros nog op ongeveer elke plaats in de zin konden staan, raakten ze in de loop van de tijd steeds meer aan het werkwoord gehecht.

Het was Janse opgevallen dat de clitica in sommige dialecten vlak vóór het werkwoord stonden, en in andere erachter. Terwijl hij bezig was een overzicht te maken van deze verschillen, stuitte hij op een oude grammatica van het Cappadocisch - een taal die door Griekse taalkundigen nauwelijks nog bestudeerd werd. Janse wierp zich erop en geldt inmiddels internationaal als dé expert op dit gebied. 'Grieken vinden het erg interessant als iemand met blauwe ogen en blond haar zo veel van hun geschiedenis blijkt af te weten.'

Deze zomer trok Janse samen met een collega van de universiteit van Patras, Dimitris Papazachariou, naar een van de Cappadocische dorpjes in Griekenland waar naar verluidt nog sprekers zouden wonen. Ze troffen er een drieënnegentigjarige man aan. 'Hij was zo breekbaar', zegt Janse, 'dat ik bang was dat hij in elkaar zou zakken voor we onze opnameapparatuur konden installeren.' De man bleek nog wel wat Cappadocische woorden te kennen, maar zelf hele zinnen in de oude taal maken lukte hem helaas niet meer.

Het bleek zelfs makkelijker om een heel andere taal terug te vinden in dit afgelegen dorpje. 'Er kwam een Griek naar me toe die met een Amsterdams accent aan me vroeg of ik Nederlands sprak. Die man had enkele jaren in Nederland gewoond.'

Gelukkig vonden Janse en Papazachariou uiteindelijk een aantal jongere sprekers, onder wie een eenenvijftigjarige verpleegkundige, die zelfs zeer trots bleek te zijn op de taal. 'Terwijl de oudere generaties er alles aan deden om hun taal zo snel mogelijk te vergeten, zijn de jongere veel meer geïnteresseerd in waar ze vandaan komen. Ze reizen bijvoorbeeld in groten getale naar Cappadocië, waar ze soms zelfs kennismaken met de oude burens van hun overgrootouders.'

Vrijheid

Janse houdt van pionieren. Niet alleen doet hij onderzoek naar een nauwelijks bestudeerde taal, ook als docent betreedt hij onontgonnen terrein: sinds een jaar is hij de eerste hoogleraar klassieke talen en taalwetenschappen aan de gloednieuwe Roosevelt Academy in Zeeland. In het voormalige stadhuis van Middelburg krijgen studenten hier een brede academische opleiding op het gebied van de geesteswetenschappen, de sociale wetenschappen én de natuurwetenschappen. Janse geniet van de vrijheid die hij hier krijgt: hij mag af en toe naar Griekenland reizen, en ook in zijn colleges besteedt hij aandacht aan de wederwaardigheden van zijn taal.

Volgens Janse dient de studie van de geschiedenis van het Cappadocisch dan ook een zeker maatschappelijk belang, want deze laat zien dat het contact tussen Griekenland en Turkije, of in algemenere zin het contact tussen de christelijke en de islamitische wereld, niet alleen maar gekenmerkt wordt door onderling wantrouwen

en afkeer. Als Grieken en Turken in Cappadocië niet intensief met elkaar samengeleefd hadden, was de ene taal nooit zo sterk door de andere beïnvloed geweest. 'Bovendien zijn er verhalen bekend over hoe de Cappadociërs die in de jaren twintig gedwongen werden weg te trekken, aan hun Turkse burens vroegen om op hun spullen te passen. Ze hoopten ooit terug te komen.'

Geschiedenis op straat

Kadoelen

Riemer Reinsma

De naam *Kadoelen* komen we tegen in acht plaatsen in Nederland, verdeeld over vijf provincies. Zo heeft Sint Jansklooster (in Overijssel) een Kadoelen, en Amsterdam een Kadoelenpad en Kadoelenweg. De twee Amsterdamse straten liggen in een wijk die ook weer Kadoelen heet, en die ten noorden van het IJ ligt. De wijk is genoemd naar het voormalige buurtschap Kadoelen, dat bij de Waterlandse zeedijk lag. Rotterdam heeft een straatnaam *Kadoelermeer*, maar die telt hier niet serieus mee: de straat is volgens Johan Okkema's *De straatnamen van Rotterdam* (1992) vernoemd naar een polder bij Landsmeer.

Rechtsonder een stuk grond met de naam *Kadool*, gelegen in Amsterdam-Noord. De kaart dateert van 1616.

Waterlands Archief, Purmerend; kaartnr. KA00506

Over de vraag wat kadoelen is - of zijn? - is men het niet altijd eens geweest. Zeker is wel dat de naam vroeger anders gespeld werd. In een Amsterdams document uit 1375 vinden we de spelling *Quadolen*, als naam van een heerlijkheid, zo deelt J.A. Wiersma mee in *De naam van onze straat: geschiedenis en verklaring van de straatnamen in Amsterdam* (derde druk, 1987). Die oude spelling leeft nog steeds voort in het Friese dorp Oosterwolde, dat een Quadoelenweg heeft. Quadoele was daar de naam van een stuk grond, zo meldt de gemeente Ooststellingwerf in haar publicatie *Hoe komen wij aan onze straatnamen?* Tja, dat zal best, maar waaróm heetten die heerlijkheid en dat stuk grond zo?

Schimpnaam

De taalkundige G. Karsten deed in zijn boek *Noordhollandse plaatsnamen* (1951) een dappere gooi naar een verklaring. De Kadoelen zou een 'kwade doolweg' zijn: 'quade dolen'. In het *Middelnederlandsch woordenboek* had hij ontdekt dat *dolinge* 'dwaalweg' kon betekenen, ook in letterlijke zin: een doolweg. *Kadoelen* zou dan een soort schimpnaam zijn, een minachtende naam, die vergelijkbaar was met bijvoorbeeld *Kwadendamme*, de naam van een plaatsje in Zeeland. Die betekent 'slechte dam, dam die veel onderhoud vraagt'. Voor de helft had Karsten gelijk: in *Kadoelen* zit inderdaad het woord *kwaad*, in de betekenis 'slecht'.

Maar bij zijn conclusie over het woorddeel *dolen* ging hij volgens de huidige opvattingen in de fout. Taalhistoricus M. Schönfeld legde in zijn boek *Veldnamen in Nederland* (1949; ongewijzigde herdruk van de tweede uitgave uit 1950: 1980) een verband met het woord *doel*, met als oudste (en nu verdwenen) betekenis 'greppel, als grens tussen stukken land'. Het woord *doel* is etymologisch verwant

met *dal*: in beide gevallen gaat het om een lager gelegen deel van het aardoppervlak. *Doel* heeft een paradoxale betekenisontwikkeling doorgemaakt, want ook de uit de greppel opgeworpen grond kon een 'doel' heten. Nog weer later duidde het ook een hoop opgeworpen aarde aan, en daaruit kwam weer de betekenis 'schietbaan' voort, die we ook nu nog kennen. Waarschijnlijk ging het bij de genoemde Kadoelen en Quadoelen om een stel 'kwade' grensslotten: sloten die niet goed onderhouden waren en daardoor verland waren. Schietbanen kunnen het niet geweest zijn: die zijn van veel later datum. De oudste Amsterdamse schietbanen zijn pas in de vijftiende eeuw aangelegd (de naam *Oude Doelenstraat* herinnert er nog aan).

Meervoud

Is *Kadoelen* in oorsprong een enkel- of een meervoud? Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* laat zien dat er naast *doel* - zoals wij dat nog kennen - vroeger een nevenvorm *doelen* heeft bestaan die óók als enkelvoud dienstdeed; het meervoud van die laatste vorm was *doelens*. Maar omdat het *Middelnederlandsch woordenboek* (dat een oudere periode van het Nederlands beschrijft) nog geen melding maakt van *doelen* en het meervoud *doelens*, moeten we dus aannemen dat de naam *Kadoelen* oorspronkelijk een meervoud was.

Het Amsterdamse buurtschap *Kadoelen* schijnt in vroeger eeuwen veel last te hebben gehad van dijkdoorbraken. Daaraan herinnert de naam *Kadoelerbreek*, een meertje bij de voormalige zeedijk langs het IJ. En misschien waren die Amsterdamse doelen dus wel 'kwaad' doordat het IJ zo vaak door zijn dijken brak.

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

Duitsland moddert voort met nieuwe spelling

Sinds 1 augustus is in Duitsland (en Oostenrijk en Zwitserland) de nieuwe spelling officieel van kracht. De complete nieuwe spelling? Nee, want onderdelen ervan zijn nog in behandeling bij de 'Rat für deutsche Rechtschreibung'. In heel Duitsland? Nee, want Beieren en Noordrijn-Westfalen doen niet mee, en omdat de spelling alleen verplicht is voor scholieren en ambtenaren, namen diverse dagbladen, tijdschriften, uitgevers en schrijvers al eerder de vrijheid om de regels geheel of gedeeltelijk aan hun laars te lappen. Kortom, het blijft modderen met de nieuwe spelling, die al sinds 1998 in het onderwijs en bij de overheid in gebruik is en al sinds de allereerste plannen ervoor, uit 1992, onder vuur ligt.

Ondanks alle kritiek besloten de gezamenlijke deelstaatministers van Cultuur eind vorig jaar de invoering van de spelling gewoon door te laten gaan. Maar vervolgens kregen de tegenstanders van de nieuwe spelling diezelfde deelstaatministers toch zo ver dat ze de spellingherziening nog eens tegen het licht lieten houden door de Rat für deutsche Rechtschreibung, een nieuw orgaan waarin ook de tegenstanders zitting mochten nemen. Die raad besloot in april van dit jaar om de meest bediscussieerde wijzigingen - de nieuwe aaneenschrijf-, afbreek- en interpunctieregels - gedeeltelijk terug te draaien. Hangende die 'Reform der Reform' stelde de raad voor de officiële invoering maar helemaal uit te stellen, maar de deelstaatministers hielden voet bij stuk. Daarop besloten twee door de christendemocraten geleide deelstaten dus alsnog de invoering uit te stellen tot de gehele nieuwe spelling haar definitieve vorm heeft gekregen. Het gevolg van dit alles is dat er in Duitsland verschillende spellingen gebruikt worden: de oude en de nieuwe - althans: de voorlopig nieuwe.

Bronnen: *Der Spiegel, De Standaard*

Mierenneuker. Een automobilist uit Akersloot werd dit voorjaar bekeurd omdat hij een parkeerwachter herhaaldelijk een 'mierenneuker' had genoemd. Hij liet de zaak voorkomen, en de politierechter in Alkmaar bepaalde vervolgens met de grote Van Dale in de hand dat *mierenneuker* geen scheldwoord is. Het gevolg was een duidelijke stijging van het aantal malen dat dit woord gebruikt werd om een politieagent uit te schelden. De politie legt zich echter niet bij de uitspraak van de politierechter neer en blijft voor *mierenneuker* proces-verbaal wegens belediging opmaken. (*De Telegraaf, BN/De Stem*)

Meer Fries. Wethouder Ate Oosterhof van Dongeradeel (Dokkum en omstreken) wil de ambtenaren van zijn gemeente een cursus Fries aanbieden. Oosterhof vindt dat er meer stukken in het Fries geschreven moeten worden, maar slechts een paar van de 220 ambtenaren blijken daartoe in staat. En als ze dan eens in het Fries schrijven, is het ook niet goed: kort na de aankondiging van wethouder Oosterhof stuurde de gemeente Vlieland een Dongeradeelse motie retour omdat er geen Nederlandse vertaling bij zat. (*Leeuwarder Courant, Omrop Fryslân*)

Taalkundeolympiade. De internationale taalkundeolympiade voor middelbare scholieren werd dit jaar voor het eerst in Nederland gehouden. In Leiden traden dertien teams uit negen landen (voornamelijk uit Oost-Europa) tegen elkaar in het

strijdperk. Bij de teamwedstrijd ging de eerste plaats naar een Nederlands team. De individuele wedstrijd werd gewonnen door Ivan Dobrev uit Bulgarije. In het oktobernummer van *Onze Taal* besteden we uitgebreid aandacht aan dit evenement. (www.olympiade.leidenuniv.nl)

Duits voor supporters. Om de Nederlandse voetbalsupporters vast in de stemming te brengen voor het WK voetbal dat volgend jaar in Duitsland plaatsvindt, heeft de KNVB een korte stoomcursus Duits op zijn website geplaatst. De cursus is een mengeling van nuttige en melige zinnestukjes, van 'Kan ik hier geld pinnen?' en 'Dat lijkt me buitenspel' tot 'Zal ik uw haar ook oranje verven?' en 'Kun je dit eten?' (*De Limburger*, www.knvb.nl)

Allochtoon. Half augustus vroegen de Tweede-Kamerfracties van de PvdA en de LPF het kabinet om de term *allochtoon* voortaan uit stukken en vergaderingen te weren, vanwege de negatieve bijklank van het woord. Maar minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie Rita Verdonk zag geen aanleiding om *allochtoon* in de ban te doen. Ze schreef de Tweede Kamer dat ze bij haar werk behoefte heeft aan precieze definities, en dat *allochtoon* in dat opzicht heel goed voldoet. Bovendien vond ze dat het voor het kabinet geen zin heeft 'te functioneren als een soort taalpolitie'.

(*de Volkskrant, Haagsche Courant*)

Koppelingen naar de originele berichten staan op www.onzetaal.nl/tamtam.
Let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Hom of kuit Moet de spelling worden aangepast? Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt iedere maand zo'n kwestie, en nodigt iedereen uit te reageren.

Nu schrijven we *paardebloem* en *duivekervel*, zonder tussen-*n*. Dit op grond van de regel 'geen tussen-*n* als het eerste deel van een samenstelling een dier aanduidt en het tweede deel een plant'. Maar die regel wordt geschrapt in het nieuwe Groene Boekje, dat in oktober uitkomt. Het wordt dus *paardenbloem* en *duivenkervel*. En zo zal er nog het een en ander veranderen. Is het verstandig om de spelling op gezette tijden aan te passen?

Voor:

Talen veranderen. Woorden komen en gaan en de uitspraak verandert ook. Dan is het logisch dat de weergave van taal in schrift, de geschreven vorm van de standaardtaal, meeverandert. Daarom heeft de spelling van de standaardtaal eens in de tien jaar een grote beurt nodig, waarbij bekeken wordt welke regels aanpassing behoeven. Het is denkbaar dat er regels bij komen - dat zou in de toekomst bijvoorbeeld weleens met de spelling van vervoegde Engelse werkwoorden nodig kunnen zijn. Maar het is waarschijnlijker dat er regels geschrapt worden. Niet de hoofdregels, maar regels die uitzonderingen op uitzonderingen verantwoorden, zoals de *paardebloem*regel. Dergelijke regels maken de schrijftaal lastiger leerbaar. En het is al zo moeilijk om te leren schrijven. Het is in ons aller belang dat zo veel mogelijk kinderen zo snel mogelijk een aanvaardbaar schrijfniveau weten te bereiken. Daarom verwelkomen we elke versimpeling van de spellingregels.

Tegen:

Inderdaad, leren schrijven is moeilijk. Daarom hebben de mensen die daarin geslaagd zijn, er recht op dat ze niet om de zoveel jaar worden lastiggevallen met weer andere spellingregels. Daar komt nog bij dat de gebruikers van de standaardtaal heel divers zijn; om toch de eenheid - en dus de status - van die standaardtaal te waarborgen, is het het best dat de spelling stabiel en onveranderbaar blijft.

Daar is ook een cultureel argument voor te geven. De officiële spelling is een onderdeel van de nationale cultuur, net als ons wettenstelsel en Prinsjesdag. Dat deze cultuuraspecten een nuttige symboolfunctie hebben, is onmiskenbaar, maar in deze functie slagen ze alleen als ze stabiliteit uitstralen. Een ceremonie die constant verandert, is geen ceremonie. Zelfs al zou een regeringsmeerderheid het geinig vinden om de Gouden Koets voor een jaartje groen te verven, dan zien we dat toch niet zo gauw gebeuren. Wie het respect voor de standaardtaal wil vergroten, doet er daarom verstandig aan de spellingregels niet te veranderen.

Wat vindt u ervan? Is het goed om de spelling op gezette tijden aan te passen?

Geef voor 19 september uw mening op onze website: www.onzetaal.nl/homofkuit. Of stuur een briefkaart met ‘Spelling moet worden aangepast’ of ‘Spelling moet niet worden aangepast’ naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag.

Uitslag vorige stemming

Moeten de aanhef en afsluiting in zakelijke e-mails even formeel zijn als in zakelijke brieven, of is een informelere toon eveneens mogelijk of zelfs wenselijk? De uitslag van de vorige stemming liet niets aan duidelijkheid te wensen over: meer dan driekwart van de stemmers (605, oftewel 78%) meent dat een zakelijke e-mail ook een formele aanhef en afsluiting behoeft. Een minderheid van 171 stemmers (22%) is voorstander van meer informaliteit.

Uit de reacties op het internetforum blijkt dat *met vriendelijke* groet als de normale zakelijke afsluiting wordt beschouwd. Over de aanhef bestaat meer verschil van mening. Nogal wat inzenders breken een lans voor *geachte/beste*, gevolgd door de voornaam plus achternaam.

Antwoorden taaltest (zie pagina 245)

A. Spelling

1. b. Atilla
2. a. clair-obscur
3. a. foerageerterrein
4. c. pas de deux
5. c. schaal-10-functie
6. b. tapenade

B. Woordenschat

1. b. loge (schouwburgloge parterre)
2. c. overeenkomst
3. a. doopsgezinde
4. a. geweer

C. Zoek de fouten

1. *ronde, uitgebarsten, middellangetermijnvoorspellingen, in duigen*
2. *poolshoogte, poesta's, kunnen moet weg, liever concentratie aan, uitgestoten*

D. Extra

De woorden *adder*, *arrenslee* en *nonkel* zijn het resultaat van een verkeerde interpretatie: historisch gezien luiden de juiste vormen *nadder*, *narrenslee* en *onkel*. De verwarring kon ontstaan doordat in de veelvoorkomende combinaties *een nadder*, *een narrenslee* en *een onkel* niet te horen is of het tweede woord nu wel of niet met een *n* begint.

InZicht

Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Japans schrift

Het Japanse schrift geldt als het moeilijkste ter wereld, onder meer omdat het zich bedient van zowel karakters (kanji) als lettergreeptekens (kana), en ook van westers schrift. In *Schrift in Japan* gaat japanoloog Steven Hagers in op de geschiedenis en de ontwikkeling ervan, van de oudste Chinese karakters (die door de Japanners zijn overgenomen) tot het gebruik van het schrift in hedendaagse digitale toepassingen als de ‘wapuro’ (tekstverwerker). Een apart hoofdstuk is gewijd aan de Japanse kalligrafie.

Schrift in Japan is een uitgave van Amsterdam University Press/Salomé en kost € 13.90 (ingenaaid, 104 blz.).
ISBN 90 5356685 6

Gronings

Bij de jonge uitgeverij In Boekvorm zijn twee boeken over het Gronings verschenen, beide van de hand van hoogleraar Groninger taal en cultuur Siemon Reker. Het eerste heet *Goidag!* en is een taalgids op zakformaat, die de lezer laat kennismaken met het Gronings. Het boekje is eigentijds vormgegeven, met veel foto's en plaatjes, en bevat gedichten en tekstfragmenten plus korte stukjes over uitspraak, woordenschat en grammatica. Wie meer wil weten over de taal, kan terecht in *Kennismaking met het Gronings*. Dit boek is gebaseerd op de introductiecolleges Gronings die Reker verzorgt aan de Rijksuniversiteit Groningen, en geeft een gevarieerd overzicht van de kenmerken en eigenaardigheden van spelling, uitspraak, idioom en variatie, werkwoorden, grammatica, woordvorming en zinsbouw. Reker veronderstelt overigens geen taalkundige kennis bij zijn studenten/lezers, en gaat daarom ook in op taal in het algemeen.

- *Goidag! Taalgids Groningen* kost € 14,50 (ingenaaid, 120 blz.). ISBN 90 77548 17 3
- *Kennismaking met het Gronings. Een introductie op het eigentijdse dialect van Stad en Provincie* kost € 30,- (ingenaaid, 176 blz.). ISBN 90 77548 05 X

Taalkroniek

Van 1954 tot 1962 verzorgde de latere hoogleraar algemene taalwetenschap Henk Schultink in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* een rubriek over taalkundige onderwerpen. Hij schreef over zaken 'van algemeen belang', zoals spelling, purisme, de positie van het Vlaams en de nieuwe Van Dale, maar ook over belangrijke nieuwe publicaties en taalkundig onderzoek. Al die stukken zijn nu gebundeld in het boek *Van onze taalkundige medewerker*. Ze geven een beeld van de ontwikkeling in de linguïstiek in de jaren vijftig, en laten ook zien 'in hoeverre binnen de achter ons liggende halve eeuw zowel de taalkunde als de voorlichting erover van karakter veranderd is'.

Van onze taalkundige medewerker. Kronieken 1954-1962 is een uitgave van Stichting Neerlandistiek VU en kost € 15,- (gelijmd, 214 blz.). Bestellingen per post bij de uitgever: De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam. ISBN 90 72365 86 0

Taalcolumns

De neerlandica Reinhilde Haest verzorgde van 1985 tot 2001 een rubriek over taal in de *Gazet van Antwerpen*. Daarin schreef ze vooral over rare, mooie, nieuwe of foute woorden die haar aandacht trokken, zoals *paparazzi*, *rondbanjeren*, *proactief* en *shoppen*, en af en toe over een grammaticale kwestie of over uitspraak. Het onlangs verschenen boek *Taal in stukjes* bevat de beste en leukste columns uit die vijftien jaar: afgewogen en informatieve beschouwingen, die 'de lezer attenderen op de rijkdom van zijn moedertaal en op nieuwe ontwikkelingen en hem enig inzicht bijbrengen in de mechanismen van de taal en van taalverandering'.

Taal in stukjes. Praktische tips is een uitgave van Davidsfonds/Literair en kost € 14,95 (gebonden, 159 blz.). ISBN 90 6306 517 5

Leenwoordenboek

In 1996 verscheen het *Leenwoordenboek* van Nicoline van der Sijs, dat toen vrijwel meteen een standaardwerk werd genoemd. Het boek geeft een cultuurhistorisch overzicht van de talen waaruit het Nederlands geleend heeft en van het soort woorden dat geleend is. Behalve dat het boek een praktisch overzicht van geleende woorden bevat, geeft het ook een antwoord op vragen als hoe ontleningen tot stand komen, wat de redenen voor ontlening zijn en welke veranderingen leenwoorden ondergaan. In de nu verschenen tweede druk zijn nieuwe inzichten en leenwoorden opgenomen. De complete tekst van het boek wordt op cd-rom meegeleverd (ook geschikt voor Apple-computers); twee hoofdstukken uit de eerste druk zijn nu alleen nog via de cd-rom te raadplegen.

Groot Van Dale leenwoordenboek. De invloed van andere talen op het Nederlands is een uitgave van Van Dale Lexicografie en kost € 55,- (gebonden, 684 blz.).
ISBN 90 6648 976 6

Beeldwoordenboek

In 1997 verscheen het viertalige (Engels, Frans, Duits, Nederlands) *Compact beeldwoordenboek* van Jean-Claude Corbeil en Ariane Archambault, bij Sdu/Standaard. In dit (al jaren uitverkochte) boek kon men via gedetailleerde en soms opengewerkte tekeningen van allerlei zaken uit onze leefwereld een woord en/of de vertaling ervan opzoeken. In 2004 verscheen bij Van Dale Lexicografie een tweetalige (Engels en Nederlands, 2000 afbeeldingen), minder omvangrijke versie, en nu, nog geen jaar later, is er een bijna twee keer zo dikke uitgave van het boek verschenen (3500 afbeeldingen), waarin bovendien het Frans als derde taal is toegevoegd. Het boek is ontsloten met een Engels, Frans en Nederlands register.

Van Dale groot beeldwoordenboek. Nederlands - Français - English kost € 37,50 (gebonden, 610 blz.). ISBN 90 6648 976 6

Dialectatlas

Een van de taken van de dialectologie is het in kaart brengen van de variatie in het taallandschap. De presentatie hiervan gebeurt vaak in de vorm van dialectkaarten, waarop de variatie makkelijk is terug te lezen. Deze kaarten worden gebundeld in atlassen. Na jaren van veldwerk en voorbereiding verscheen eind juni het eerste deel van zowel de *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten* (MAND) als de *Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten* (SAND), beide samengesteld door dialectologen uit Nederland en Vlaanderen.

De MAND brengt de vandaag de dag bestaande dialectische variatie in

woordvorming in beeld, en wel wat betreft de verkleinvormen, meervoudsvormen en verschijnselen die met woordgeslacht te maken hebben. Andere onderwerpen komen in het nog te verschijnen tweede deel aan bod. Het eerste deel van de SAND beschrijft onder meer de variatie in voegwoordgebruik, het persoonlijk voornaamwoord als onderwerp, en onderwerps- en vraagwoordverdubbeling. Beide atlassen gaan vergezeld van een commentaarbundel. De MAND en de SAND zijn ook in het Engels verkrijgbaar.

- *Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten. Deel I* van Sjef Barbiers e.a. is een uitgave van Amsterdam University Press en kost € 95,- (gebonden, 95 blz.). ISBN 90 5356 701 1
- *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten. Deel I* van Georges de Schutter e.a. is een uitgave van Amsterdam University Press en kost € 95,- (gebonden, 94 blz.). ISBN 90 5356 696 1

Digitaal Twents woordenboek

Het Dialexicon Twents is een woordenboek Twents-Nederlands op cd-rom. De basisversie geeft de vertaling van ruim 27.000 trefwoorden en zo'n 10.000 uitdrukkingen. Na bijbetaling kan de gebruiker met een code ook toegang krijgen tot het deel Nederlands-Twents (16.000 trefwoorden en evenzoveel uitdrukkingen) en allerlei extra's, zoals een rijmwoordenboek en uitgebreide zoekfuncties. Voor meer informatie zie <http://members.home.nl/dialexicon>.

Dialexicon Twents van Goaitsen van der Vliet is een uitgave van Bits & Books en kost € 10,-. De cd-rom is te bestellen door overmaking van dit bedrag op girorekening 3167095 van Bits & Books in Enschede, o.v.v. 'DLT'. ISBN 90 71610 59 4

Nieuw Latijn

Het Latijn heet een dode taal te zijn, maar het is wel nog steeds de schrijftaal van het Vaticaan. En omdat men in Vaticaanstad toch ook wil kunnen schrijven over computers, maoïsme en Parmezaanse kaas, is er het *Lexicon recentis Latinitatis*, waarin circa 15.000 moderne begrippen een Latijnse omschrijving krijgen. Een greep daaruit is nu gepubliceerd in het *Vaticaanse woordenboekje*, waarin onder meer te vinden is dat mayonaise 'ius Magonianum' is, een dimlicht met 'lux autocineti remissior' wordt omschreven en dat een masseuse een 'tractatrix' wordt genoemd. Het boekje is samengesteld door classicus Vincent Hunink; *NRC Handelsblad*-redacteur Marc Leijendekker schreef het voorwoord.

Vaticaanse woordenboekje is een uitgave van Athenaeum - Polak & Van Genneep en kost € 7,95 (gelijmd, 135 blz.).

ISBN 90 253 3151 3

Ruggespraak

ruggespraak@onzetaal.nl

Controleur ontdekt Polen

Hilversum - Een controleur van de arbeidsinspectie ontdekte dinsdag vijf Poolse werknemers die aan het werk waren in een pand aan de PC Hoofweg.

De Gooi- en Eemlander

Maar had Kuyl niet kunnen weten dat politici er niet tegen kunnen om gebeten te worden door de hand die ze zelf voeden?

HP/De Tijd

Voor een boerenschnitzel, karbonade of halve haan, moet u eens naar 'Cafetaria 't Oosten' gaan. Broodje Shoarma, bami of nasi speciaal, Herma heeft 't allemaal.

Ook verzorgt ze graag uw hapjes of salade, er is altijd wel wat bij van uw gade.

Advertentie cafetaria

De lancering van de Cosmos 1 is mislukt. Volgens het Russische vluchtcentrum is het ruimtezeilschip kort na de landing in zee gestort. De Amerikanen houden hoop.

Trouw

Delftse politie presenteert goede kwartaalcijfers

Jeugd steeds criminel

Delftse Post

Ons Utrecht

Kermisweek Blaricum happening van jewelste

BLARICUM - Ook dit jaar wordt in de maand augustus in Blaricum-dorp weer de gezellige KERSTWEEK gehouden.

Zomervakantiekrant

Ministerieel besluit tot wijziging van het ministerieel besluit van 16 maart 1998 tot vaststelling van de lijst der graden die toegang geven tot bij verandering van graad of bij bevordering door verhoging in graad te

verlenen graden en tot vaststelling van de wijze waarop een vacante betrekking wordt toegekend, bl. 7960.

Belgisch Staatsblad

Nieuw record in 'De Zuidlandse Hoeve'!

Restaurant 'De Zuidlandse Hoeve' ontving dit weekend alweer haar 12de gast in vier maanden en dat was natuurlijk reden voor een feestje!

Hoewel mevrouw Visser alleen van het toilet gebruik wilde maken, leek het ons toch gepast haar in 't zonnetje te zetten!

Advertentie in *Groot Hellevoet*

In de binnenstad van Groningen zijn deze week tijdens archeologisch onderzoek sporen uit de Romeinse tijd opgegraven. Volgens een woordvoerder van de gemeente Groningen gaat het om ploegkrassen, sloten, greppels en paalkuilen uit de eerste eeuwen na Christus. Een dergelijk stuk aardewerk wordt zelden boven de Romeinse rijksgrens gevonden.

NRC Handelsblad

Musea trekken volop publiek

Weer geen strop voor de horeca

BN/De Stem

[Nummer 10]

De spelling verandert

Over twee weken, op 15 oktober, verschijnt er een nieuw Groen Boekje. Er is maar één spellingregel in veranderd, maar alles wijst erop dat ons toch ook weer allerlei andere nieuwe schrijfwijzen te wachten staan. De Taaladviesdienst gaat na waarom dit nu weer nodig was, waarna schrijver Abdelkader Benali uiteenzet wat al die Groene Boekjes voor hem in de praktijk betekenen.

‘Nee hè, niet wéér...’

Het nieuwe Groene Boekje

Taaladviesdienst Onze Taal

Tien jaar geleden ontstond bij de verschijning van het nieuwe Groene Boekje grote commotie over schrijfwijzen als *gedachtewisseling*, *pannenkoek* en *ruggengraat*. De regels van 1995 bleken ook helemaal niet zo eenvoudig onder de knie te krijgen, maar uiteindelijk hebben de meesten ermee leren leven. Waarom wordt er nu dan tóch weer aan de spelling gemorrelt?

‘Nee hè, niet wéér...’ Zo reageren veel taalgebruikers op de mededeling dat er een nieuw Groen Boekje verschijnt. De invoering van de spelling van 1995 en het gekrakeel dat toen uitbrak, zijn nog niet vergeten. Bovendien hebben velen zich nog steeds niet verzoend met (vooral) de tussen-*n*-regels die toen in werking zijn getreden. Woorden als *secondelang*, *hordeloop*, *smartengeld* en *schapenwolk* blijken ook nu nog niet bij iedereen even gemakkelijk uit de pen te vloeien. Geregeld wordt ons gevraagd: Waarom toch telkens weer dat gemorrel aan die spelling? Kunnen ze onze taal nu niet eens met rust laten?

Het is een feit dat al aan het einde van de negentiende eeuw een grote discussie over onze spelling is losgebarsten die nooit echt verstomd is. De aanhangers van vaste woordbeelden, de aanhangers van één spellingnorm, degenen die zo'n norm nergens voor nodig vinden, de voorvechters van een ‘zo eenvoudig mogelijke spelling’: ze bonden en binden geregeld de strijd met elkaar aan en dat zal ook wel zo blijven.

Derde woordenlijst

Het Groene Boekje dat in oktober verschijnt, is de derde echt officiële woordenlijst in Nederland (de eerste en tweede versie dateren van 1954 en 1995). De spelling-Siegenbeek (1804) en vooral de spelling-De Vries en Te Winkel (1863) hebben veel invloed gehad, maar echt officieel waren ze niet. Drie Groene Boekjes in twee eeuwen tijd lijkt weinig, maar bedenk wel dat velen van ons straks voor de derde keer de spelling van sommige onderdelen onder de knie moeten proberen te krijgen. Zo heeft iemand die geboren is in 1983 op de basisschool de ‘oude spelling’ geleerd, op de middelbare school kennisgemaakt met de ‘nieuwe’ spelling, en moet hij of zij nu misschien wel een scriptie schrijven met weer enkele andere regels. Waaróm moet het Groene Boekje nu weer herzien worden?

Paardenbloem

De reden voor het uitbrengen van het nieuwe Groene Boekje is simpel: tien jaar geleden is al bepaald dat er in 2005 een geactualiseerde versie zou uitkomen, waarbij nadrukkelijk werd gesteld dat er geen sprake zou zijn van nieuwe regels. De Nederlandse Taalunie, het Nederlands-Vlaams-Surinaamse overheidsorgaan dat verantwoordelijk is voor het uitbrengen van het Groene Boekje, legt er in haar persberichten dan ook sterk de nadruk op dat de regels uit 1995 gehandhaafd worden. Er wordt slechts één tussen-*n*-regel uit

1995 herzien (de *paardebloem*-uitzondering verdwijnt, zie het kader hiernaast) en voor de rest gaat het om verbeteringen van fouten, verfijningen van te ruim geformuleerde regels in de huidige Leidraad (die voor in het boekje staat), het toevoegen van nieuwe woorden en het schrappen van verouderde woorden, zo wordt iedereen verzekerd. De wijzigingen gaan officieel in op 1 augustus 2006.

Illustratie: Hein de Kort

Paardebloem* wordt *paardenbloem

Hieronder staan enkele woorden die net als *paardenbloem* vanaf 1 augustus 2006 officieel met een tussen-*n* worden geschreven. Er zijn nog meer (maar weinig gebruikte) woorden die onder deze categorie vallen. In het Groene Boekje van 1995 staan er 24; een opsomming van 120 van deze woorden is vanaf 15 oktober te vinden op www.onzetaal.nl/advies.

<i>apenbroodboom</i>	<i>kattenkruid</i>	<i>schapenzuring</i>
<i>apennootje</i>	<i>paardenkastanje</i>	<i>vliegenzwam</i>
<i>eendenkroos</i>	<i>rattenkruid</i>	<i>zwanenbloem</i>

Enkele overige wijzigingen

<i>azteek</i> wordt <i>Azteek</i>	<i>hartelust</i> (naar -) wordt <i>hartenlust</i>
<i>bantoe</i> wordt <i>Bantoe</i>	<i>jood</i> wordt <i>Jood</i> (als etnische aanduiding)
<i>dronkelap</i> wordt <i>dronkenlap</i>	<i>kelt</i> wordt <i>Kelt</i>
<i>dronkeman</i> wordt <i>dronkenman</i>	<i>on line</i> wordt <i>online</i>
<i>eskimo</i> wordt <i>Eskimo</i>	<i>paddestoel</i> wordt <i>paddenstoel</i>
<i>eye-opener</i> wordt <i>eyeopener</i>	<i>pull-over</i> wordt <i>pullover</i>
<i>fullcolour</i> wordt <i>full colour</i>	

Apezuur bij de z

Dat een geactualiseerd en gebruikersvriendelijker Groen Boekje geen overbodige luxe is, staat buiten kijf. De editie uit 1995 is als vraagbaak voor de naar antwoorden zoekende speller een ramp: de Leidraad is onvoldoende gedetailleerd, de Woordenlijst wijkt soms af van de regels, verwijzingen naar gelijkwaardige spellingen ontbreken te vaak in de Woordenlijst, ettelijke woorden worden verkeerd afgebroken, er ontbreken (inmiddels) doodnormale woorden, er zijn vele overbodige samenstellingen opgenomen (zoals *aardappelzetmeelconcern*) en de alfabetisering is verre van gebruikersvriendelijk (*apezuur* is te vinden bij de z van *zich het apezuur werken*). Ook ontbreekt bijvoorbeeld bij *belastingaangifte* het meervoud

belastingaangiftes (de lezer wordt geacht terug te bladeren naar *aangifte* om erachter te komen dat zowel een *n*- als een *s*-meervoud mogelijk is). Bij werkwoorden ontbreken soms vervoegingen, bijvoorbeeld: bijna alle (meer dan zeventig) werkwoorden met *rond*- krijgen een vervoeging (*rondbrengen*, *bracht rond*, *rondgebracht*, enz.), maar bij vijf werkwoorden staat alleen het hele werkwoord (*rondhollen*) en bij *rondpompen* staat alleen het voltooid deelwoord *rondgepompt*.

Handknie

Met dit alles in het achterhoofd is een nieuwe uitgave van het Groene Boekje dus goed te verdedigen. Vooral als - zoals de Taalunie belooft - nu de gebruikersvriendelijkheid vooropstaat. De voortekenen zijn veelbelovend. De samenstellers van het nieuwe boekje hebben alle kritiek op de oude lijst verzameld, in een databank gezet en beoordeeld. De Leidraad zal veel meer details geven, lange rijen van samenstellingen met hetzelfde eerste lid (zoals de tientallen samenstellingen met *geld*-) worden geschrapt uit de Woordenlijst, en nieuwe ingeburgerde woorden (*e-mailen*, *sms'en*) worden toegevoegd. In totaal zal de nieuwe Woordenlijst rond de 96.000 woorden bevatten; dat zijn er 14.000 minder dan in de versie uit 1995. Er zijn wel 500 woorden van Surinaamse herkomst toegevoegd (*handknie* 'elleboog' heeft het vaakst de pers gehaald) en enkele Vlaamse, Arabische en Japanse woorden, zoals *onthaalouder*, *boerka* en *bunraku*.

Dubbelepunt

Een andere verbetering ten opzichte van 1995 is dat de Taalunie heeft overlegd met woordenboekmakers, makers van spellingcheckers en taaladviesdiensten. In 1995 zorgde Van Dale nog voor onrust door te besluiten de *paardebloem*-uitzondering niet te volgen. Van Dale spelt dus al tien jaar *paardenbloem*; die schrijfwijze zal volgend jaar officieel zijn. Andere zaken waarbij veel woordenboekmakers zich niets van het Groene Boekje aantrokken, waren vooral aaneenschrijfwesties: woorden als *alledrie*, *daarbijbehorend*, *terzake* en *voorzover* stonden in de woordenboeken niet of los, en Van Dales *dubbelepunt* was weer niet in het Groene Boekje te vinden.

Hoe is die onenigheid opgelost? De Nederlandse Taalunie heeft enkele jaren geleden een Spellingplatform opgericht, waarin vertegenwoordigers van uitgeverijen en andere belanghebbenden zitting hadden. Zij hebben de herzieningsprocedure kunnen volgen en mochten hun suggesties aan de Taalunie doorgeven. Bovendien heeft de Taalunie een keurmerk in het leven geroepen dat de uitgevers op hun spelling-

product mogen voeren als het 'naar letter en geest' voldoet aan de officiële regels. Wie een spellinggids met een keurmerk koopt, kan erop vertrouwen dat de woorden en de regels in dat boek niet afwijken van de officiële spelling.

Onze Taal heeft dit keurmerk overigens niet aangevraagd voor de *Spellingwijzer Onze Taal*. Die uitgave zullen we in de loop van 2006 herzien. We zullen daarin de officiële regels volgen, maar we willen - mocht dat nodig zijn - taalgebruikers ook een alternatieve spelling aanbieden als daar veel voor te zeggen valt.

De drie officiële woordenlijsten van het Nederlands, uit 1954, 1995 en 2005 (v.l.n.r.).

Hoofdletterregels

Het lijkt in vergelijking met 1995 nu allemaal beter aangepakt te worden, maar hoe het Groene Boekje eruit komt te zien, is nog altijd in een waas van mysterie gehuld. De Taalunie geeft van tevoren geen inzage in de Woordenlijst zelf. We weten dus nog niet hoeveel de Taalunie zich heeft aangetrokken van alle kritiek en wat er is gebeurd met de aanbevelingen van het Spellingplatform. Zo is wel bekendgemaakt dat de nieuw geformuleerde regels het hoofdlettergebruik in samenstellingen als *alzheimerpatiënt* duidelijker gaan regelen, maar hoe dat precies gaat uitpakken, kan pas beoordeeld worden als we het nieuwe Groene Boekje in handen hebben. In het huidige Groene Boekje staat *Alzheimerpatiënt* naast *pfeiffer*, *napoleontisch* naast *Elizabethaans*, *Dionysisch* naast *herculisch* en *Shetlander* naast *newfoundlander* - daar mag de bezem dus wel door.

Geschiedenis van de Nederlandse spelling

De basis van de huidige Nederlandse spelling is de spelling van De Vries en Te Winkel, die in 1863 verscheen en een jaar later in België officieel werd ingevoerd - in Nederland is dat nooit gebeurd. Voor die tijd bestonden in Nederland de spelling-Siegenbeek uit 1804 en in België de spelling-Willems uit-1839.

In 1891 stelde R.A. Kollwijn een radicale spellingvereenvoudiging voor: *mensch* zou veranderd moeten worden in *mens*, *chemisch* in *chemies* en *vrolijk* in *vrolik*. Zijn voorstellen gingen veel mensen te ver, maar ze werden in gematigde vorm toch in het Nederlandse onderwijs ingevoerd in 1934, als de spelling-Marchant (naar de minister van Onderwijs). Tijdens de Tweede Wereldoorlog besloten België en Nederland deze spelling officieel in te voeren. Dat gebeurde in 1946 respectievelijk 1947. Vanaf dat moment was het dus *lopen*, *mens* en *vis* in plaats van *loopen*, *mensch* en *visch*, en verdween in de praktijk ook de allang niet meer uitgesproken naamvals-*n* ('Ik zie den jongen').

De eerste *Woordenlijst Nederlandse taal* verscheen in 1954. Daarin hadden veel bastaardwoorden met *c*'s en *k*'s een voorkeurspelling en een toegelaten spelling. In de jaren zestig en zeventig was er veel kritiek op dit zogenoemde Groene Boekje.

Vanaf de jaren tachtig boog de inmiddels opgerichte Nederlandse Taalunie zich over de spelling. De radicale voorstellen voor de schrijfwijze van de zogenoemde bastaardwoorden (*klakson*, *ginekoloog*) lekten in 1994 uit en veroorzaakten een storm van protest. De Taalunie heeft zich daar dan ook maar niet aan gewaagd, maar wel aan het introduceren van de veel betwiste tussen-*n*-regels. In het Groene Boekje van 1995 werd tegelijkertijd het systeem van de voorkeurspelling afgeschaft.

De editie van 2005 kent officieel slechts één aangepaste regel: de *paardebloem*-uitzonderingsregel wordt geschrapt. Wel is het aantal regels een stuk groter: ze dekken meer gevallen. De regels worden in de Woordenlijst consequenter toegepast en de lijst wordt geactualiseerd. Het herstellen van alle fouten en het toepassen van de nieuwe regels heeft tot gevolg dat het aantal wijzigingen groter is dan in 1995, terwijl het in principe om dezelfde spelling gaat.

In 2015 moet er weer een nieuw Groen Boekje komen.

Herezadel

Intussen wekt de nieuwe regel voor de *paardebloem* bevreemding. In *De Groene Amsterdammer* van 24 januari 1996 wordt Ludo Permentier geciteerd: 'Ik heb bij de presentatie van het nieuwe Groene Boekje in Den Haag aan Maarten van den Toorn, hoogleraar taalkunde en voorzitter van de Taaladviescommissie, gevraagd waarom een woord met een dier en een plant per se geen tussen-*n* mag hebben, want er zijn zo veel gekke woorden met een *n* ontstaan, zoals *pannenkoek*. Hij zei mij toen letterlijk: ik begrijp er ook helemaal niets van, de ministers hebben dat zo gewild. Je zou net zo goed, zei hij, een uitzonderingscategorie kunnen verzinnen van samenstellingen van een persoon en een fietsonderdeel, bijvoorbeeld: *herezadel*. En dan moeten die miljoenen schoolkinderen denken: o ja, een persoon, een fiets, oppassen! Het heeft even veel en even weinig zin.'

De vraag is natuurlijk waarom die uitzondering nu ineens wél geschrapt kan worden. En: waarom dan niet ook nog eens kritisch naar de andere uitzonderingen gekeken? Maar bovenal: waarom is er tien jaar geleden niet meer aandacht besteed aan de Leidraad, de inrichting van de Woordenlijst en het gebruikersgemak van het boekje? Want het rechtbreien van de onvolkomenheden veroorzaakt nu ongetwijfeld weer extra veranderingen.

Meer veranderingen

Wat vooral zorgen baart, zijn de geluiden over het aantal gewijzigde woorden: er veranderen tweemaal zo veel woorden als bij het verschijnen van het Groene Boekje in 1995. Dat het volgens de Taalunie hierbij voornamelijk om 'veranderingen op woordniveau' gaat, neemt onze zorgen niet weg - áchter deze veranderingen zitten ongetwijfeld (veel?) nieuwe richtlijnen en regels. Het is al bekend dat de regels voor streepjes, aaneen- en los schrijven, hoofdletters en kleine letters straks een stuk fijnmaziger zullen zijn. Hoe fijnmazig worden ze? Zijn ze wel hanteerbaar en toepasbaar? Zijn ze voor taaladviseurs en mensen in het onderwijs gemakkelijk uit te leggen?

We weten het op 15 oktober. In het novembernummer komen we uitgebreid terug op het, dan twee weken oude, nieuwe Groene Boekje.

Het nieuwe Groene Boekje verschijnt ook integraal op de website van de Nederlandse Taalunie: www.taalunieversum.org. Ook de website van

Onze Taal geeft vanaf 15 oktober informatie over de nieuwe spelling:
www.onzetaal.nl/advies.

De spelling van de vrije school

Schrijver Abdelkader Benali over zijn ervaringen met de Groene Boekjes

Abdelkader Benali

Ook de komende spellingaanpassing heeft alweer aardig wat pennen in beweging gebracht. En ook ditmaal waren dat vooral de pennen van spellingologen. Maar wat vinden andere taalgebruikers van zulke wijzigingen? Schrijver Abdelkader Benali: 'De verwarring nam alleen maar toe.'

Wat ken ik eichenlijk nog zeggen ofer het Groene Boekje dat noch niet al gesreven en gezegt is door Jan en alleman, door provessoren, Drogstoppels, nieuwkaumers en oudkomers? Het enige wat ik eraan toe te voegen heb, is dat het hele gezeur over spelling en de rare alogische logica die elke totstandkoming van een nieuw Groen Boekje lijkt te moeten begeleiden in het tegendeel omslaat op de dag dat je te maken krijgt met geschriften die niet goed gespeld zijn. Dan verandert de ergernis over die abstracte spelling die op willekeur en toeval lijkt te zijn gebaseerd, in ergernis over diegene die niet kan spellen.

Langgeleden, op de middelbare school, waar de liefde voor de taal onder het goedkope linoleum verstopt ging, raakte ik in een briefcorrespondentie verwickeld met een meisje - ik ben haar naam vergeten, maar het zal wel Maneschijn, Floor, Roos, Mus of Nachtschade zijn geweest - dat ik had leren kennen na afloop van een theatervoorstelling. Zij zat op de Vrije School en aangezien ik het curriculum van de Vrije School niet kende, geloofde ik alles wat ze zei over het aldaar geldende onderwijssysteem, waar je de vrijheid kreeg en zelfs geacht werd om het je aangeboden onderwijs geheel en al naar eigen inzicht in te richten. Het klonk te mooi om waar te zijn, vooral voor iemand als ik, die uit een milieu kwam waar zo veel werd verwacht van discipline en tucht. We wisselden elkaars adresgegevens uit en weldra gingen de eerste brieven richting Dordrecht en kwamen de eerste brieven uit Dordrecht richting mijn woonstee in Rotterdam.

Hartkloppingen

Ik weet niet of ik goed kan spellen, zo hier en daar zal ik wel een steekje laten vallen, maar ik heb altijd veel vertrouwen gehad in mijn vaardigheid om op het witte vel een duidelijke, heldere en ook nog, als het even kan, mooie boodschap te formuleren, en wie dat zelfvertrouwen zijn rug aangenaam voelt masseren, rijgt op de witte pagina al snel in vliegensvlugge vaart het ene na het andere kralensnoer van oneliners, sprankelende bijvoeglijke naamwoorden en citaten aan elkaar. O, wat was ik dan ook blij dat ik haar brieven kon schrijven, zodat ze niet alleen onder de indruk zou raken van mijn met acne bezaaide smoel, maar nog meer van mijn woordenstroom. En wat verwachtte ik veel van haar brief, die natuurlijk - dat was niet eens afgesproken, kom nou! - met de hand geschreven was.

Bij terugkomst van school zag ik een brief in het postvakje liggen, een vakje dat ik elke dag opende met een sleutel die aan het haakje in de keuken hing en dat in mijn familie, zo leek het, alleen door mij met hartkloppingen werd bezien. Nu hebben we e-mail, maar de sensatie die door mijn ruggengraat (ik heb namelijk meerdere ruggen) ging toen ik die twee trapjes naar beneden ging van ons huis, dat op

'Als de bovenbazen van het Groene Boekje zelf om de zoveel jaar de schaakstukken naar voren en dan weer naar achteren schuiven, waarom zou je je dan nog iets gelegen laten liggen aan het instituut van de Nederlandse taal?'

de eerste etage gelegen was, naar de begane grond, heeft daarna in verwachting nooit meer haar gelijke gekend. Daar lag die brief van mijn innige penvriendin, die gisteren of eergisteren of eereergisteren, wie zal het zeggen, flink aan deze brief had zitten zwoegen, met het tongetje uit de mond, verstoken van spellingchecker of ouders die maar al te graag wilden corrigeren, maar je laatje moeder en vader zich natuurlijk niet bemoeien met zo'n intieme zaak als een brief. Ik líép de twee trappen niet terug, ik vloog met

het grootste gemak naar mijn kamer, sloot de deur, plofte op bed, rolde met mijn zij naar links en naar rechts, alsof het een ritueel moest zijn dat je hoorde uit te oefenen voordat je zo'n heilig iets als een persoonlijke notitie aan jou kon openen, en scheurde de envelop open zodat ik de brief kon bevrijden.

Abdelkader Benali: 'Dan kwam er een golf van uitzonderingen op je af waardoor ik ten lange leste besloot toch maar op mijn intuïtie te varen.'

Foto: Chris van Houts

Wat was mijn verbazing groot toen ik merkte dat er op *en* en *dag* na geen woord in stond dat ik op school had geleerd of in de krant was tegengekomen.

Ze vertelde dat ze op *sgol* zat.

En dat ze op *fakanti* ging.

En dat ze met haar vriendin uit was geweest, en zo ging deze brief door, de zinnen leken eerst door een beginnersbeul onder handen te zijn genomen, die gedwongen was te zeggen dat ze niets of niemand waardig waren, waarna er een paar medeklinkers werden vervangen, totdat het geschrevene overeenstemde met wat er in haar hoofd aan allerlei zelfverzonnen woordvlinders rondhing. Ik heb de brief drie keer gelezen, waarna er iets bij mij gebeurde wat ik iedereen wil meegeven die het niet zo veel kan schelen, die spelling, omdat het gaat om wat je zegt en niet om hoe je het zegt. Ik voelde me daar op dat moment in verlegenheid gebracht. Ik wist niet meer wat ik met de brief aan moest omdat ik niet meer zo goed begreep hoe ik haar nog moest antwoorden. Ik raakte niet enthousiast van de vrijheid die in de brief was gelegd, ik raakte ervan in verwarring.

Waarom had ze me in deze positie gebracht waarin ze me dwong om tot een plaatsbepaling te komen? Had ze die brief, god vergeve haar, gewoon geschreven, met een paar kleine kiezeltjes in de spelling, dan was er niets aan de hand geweest. Dan was ik meteen aan het terugschrijven geslagen, dan had mijn hand zich naar haar hand gevormd, dan hadden we de *paso doble* kunnen voortzetten die we zo zalig waren begonnen in het theater, de plek van illusie maar niet zonder innerlijke logica, maar nu vond ik dat ik met iemand anders te maken had, nu had ik het gevoel alsof onze hele alliantie helemaal overnieuw moest beginnen juist omdat ze de regels van het spel had veranderd. 'Luister, Abdel. Zo denkt ze helemaal niet. Elk vogeltje zingt zoals het gebekt is. Laat je niet zo van slag brengen. Ga gewoon op de oude voet verder. Schrijf zoals je schrijft en laat je niet tegenhouden door dit soort van mentale masturbatie.'

De kluts kwijt

Ik kon niet meer terug. Ik was mijn vertrouwen kwijt. Ik had het gevoel dat ik iets verkeerd deed. Er klopte iets niet aan mijn handschrift, aan mijn opvattingen over brieven schrijven, aan mijn taal. Ik was de kluts kwijt. Door die brief was ik mijn taal kwijt. Vanaf dat moment kon ik geen regel meer schrijven of ik vroeg me af of ik het wel goed deed, of het wel klopte. Wie eenmaal met het alternatief heeft kennism gemaakt, kan twee kanten op: het alternatief negeren of zich door het alternatief in de luren laten leggen. Het laatste gebeurde met mij.

Niet veel later kocht ik het Groene Boekje. Ik wilde het Boekje tot een soort van bijbel promoveren waarin ik in geval van twijfel de kloppende variant kon opzoeken. Het was voor mij, de schrijver op zoek naar een baken om zich aan vast te ketenen,

een houvast geworden. Maar ook daar begon het gedonder al snel. Om de zoveel jaar ontstond er heibel rond de spelling. Er werd geredekaveld over de tussen-*n*, niemand wist wat ze met dat ding aan moesten. Eruit gooien, er niet uit gooien. De wijzigingen voelden als een opzette van de Nederlandse Taalunie om een groeiend leger van neerlandici op de een of andere manier aan werk te helpen.

Vanaf dat moment begreep ik ook waar die vrijheid-blijheid-houding van mijn penvriendin vandaan kwam: als de bovenbazen van het Groene Boekje zelf elke keer om de zoveel jaar de schaakstukken naar voren en dan weer naar achteren schoven (alsof ze maar niet genoeg kregen van het terugnemen van gedane zetten), waarom zou zij zich dan nog iets gelegen laten liggen aan het instituut van de Nederlandse taal? Zij was natuurlijk doorgesloten, een groot deel van de verschrijvingen was meer op het conto van dyslexie en luiheid te schrijven dan een weloverwogen beslissing, alsof je die op je zestiende kan nemen. Maar toch.

Ik heb het Groene Boekje ergens in mijn boekenkast liggen. Voor mij als schrijver is het in het creatieve proces van nul en generlei waarde. Het meeste doe ik intuïtief goed en wat ik in de kerncentrale van de verbeelding laat liggen, kan altijd nog rechtgetrokken worden. Wat telt voor mij is dat de stroom van woorden, zinnen, verbanden zonder al te veel onderbreking voortloopt. De schroeven en moeren aan elkaar draaien kan altijd nog, eerst moet het gebouw goed in de steigers worden gezet.

Golf van uitzonderingen

Toch is de correcte vorm een tijdje belangrijk voor me geweest, zo'n beetje tussen het afscheid van de penvriendin (op 1 januari van een nu weggezonden jaar,

er lag ijs op de straten) en de periode nadat *Bruiloft aan zee*, mijn debuut, verschenen was. Ik vroeg me af hoe het dan precies zat met de Nederlandse schrijfwijze. Wat ik me van mijn onderzoek herinner, is dat de verwarring alleen maar toenam. Wat ik intuïtief goed deed of intuïtief fout deed en later werd rechtgetrokken, moest plaatsmaken voor de notie dat er ook een reden is waarom je iets zus of zo doet, maar had je dat eenmaal begrepen, dan kwam er een golf van uitzonderingen op je af waardoor ik ten langen leste besloot toch maar op mijn intuïtie te varen. En weet je wat: het gaat altijd heel erg goed, behalve wanneer ik die rare dier-en-plantcombinaties tegenkom, maar de kans dat die opduiken in mijn literaire oeuvre is net zo groot als de kans dat Rome door een tsunami getroffen wordt. Het is alsof je verbeelding alleen die woorden gebruikt waarvan ze weet dat je er iets goeds mee kan doen, de rest laat ze liggen. Dat is natuurlijk een geruststellende gedachte voor een schrijver, al zal de nieuwe horde gebruikers van het Groene Boekje - een ding dat de verwarring en onzekerheid eigenlijk alleen maar in stand houdt - daar geen boodschap aan hebben. Maar voor de boodschap heb ik nog geen boek geschreven.

Nog iets over mijn penvriendin. Het meisje is snel nadien uit mijn kortetermijngeheugen verdwenen, ze werd onderdeel van het langetermijngeheugen en daarna werd ze onderdeel van de eeuwigheid, ook wel bekend als de vergetelheid. Soms komt ze, als een meteoriet, zoals u ziet, weer langszij om me schrik aan te jagen, om mijn duistere pad door de taal wat te verlichten. Ik dank haar voor de inzichtelijke les en wens haar voor de rest een goede reis toe.

Abdelkader Benali (1975) is geboren in Marokko en verhuisde op zijn vierde naar Nederland. In 1996 debuteerde hij met de roman *Bruiloft aan zee*. De opvolger daarvan, *De langverwachte*, werd in 2003 bekroond met de Libris Literatuur Prijs.

Oproep: meeschrijven met het Groot Dictee

A.M.J. Neijens - Deventer

Als groot liefhebber van het Groot Dictee der Nederlandse Taal vraag ik me af of er cafés, buurthuizen of huiskamers zijn waar wordt meegeschreven. Het lijkt me heel leuk om met een paar hobbygenoten aan een tafel voor de buis mee te doen - zoals voetballiefhebbers ook bij elkaar komen om gezamenlijk naar een wedstrijd te kijken.

Ik verheug mij al op een heerlijk taalavondje in Deventer. Wie reageert?

Naschrift redactie

Weet u of erbij u in de buurt een meeschrijfavond voor het Groot Dictee wordt georganiseerd? Laat het ons weten per e-mail (redactie@onzetaal.nl) of per post (Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag). We zullen alle initiatieven in Nederland en Vlaanderen verzamelen op onze website: www.onzetaal.nl/2005/10/dictee.html.

Spaan

Spelling

Henk Spaan

Af en toe werd er eens zo'n 'broeder' die bij ons voor de klas stond na een bezoekje aan school van de zedenpolitie door zijn orde naar de diepste binnenlanden van het Amazonegebied gestuurd, maar ik kan niet anders zeggen dan dat ik op de lagere school formidabel taal- en rekenonderwijs heb gehad. Dat ik goed kan, of kon, spellen is geen opschepperij. Begin jaren negentig ben ik in de afdeling 'prominenten' vierde geworden bij het Nationaal Dictee, met negentien fouten. Ik had me niet extra voorbereid. Spelling heeft altijd mijn belangstelling gehad. In 1972 heb ik bij neerlandistiek zelfs een 'blok' genaamd 'het Groene Boekje' gevolgd, bij professor Stuiveling. Inmiddels behoort de spelling van het Nederlands tot die maatschappelijke verschijnselen waarover ik me opwind zodra ze ter sprake komen.

Paddestoel schijnt in oktober *paddenstoel* te worden. Het zal wel. Ik heb hier het oude Groene Boekje voor me liggen, dus dat van 1954. Ik blader erin en vind het woord *paddemoedernaakt*. Zouden er echt mensen zijn die van staatswege de moeite hebben genomen om hier *paddenmoedernaakt* van te maken? Of heb ik dan weer iets niet begrepen?

Volgens mijn naar de middelbare school gaande dochter blijft in de huidige regeling, die van 1995, de *n* in samenstellingen ook achterwege als de oorspronkelijke betekenis van een samenstelling niets meer met de huidige te maken heeft. Als ik lieg, lieg ik in commissie. Vandaar: *bolleboos*. *Bollenboos* zou inderdaad te gek voor woorden zijn, niet minder gek dan *paddenmoedernaakt* overigens.

In *Onze Taal* van juli/augustus meldde Ludo Permentier dat het woord *dronkeman* in de nieuwste spelling *dronkenman* zal worden. Gaat hier nu echt de redenering aan vooraf dat een dronkeman dronken is en dat hij daarom vanaf nu 'dronkenman' genoemd moet worden? Wat een armoedige indruk wekt dit niet! 'De twee voetballers die met de koppen tegen elkaar waren geslagen, gingen als dronkenmannen over het veld.' Maak er dan twee woorden van en schrap het mooie *dronkeman* voorgoed. Als wij onze taal niet serieus nemen, wie neemt óns dan serieus?

Frank Jansen poneerde in het septembernummer van *Onze Taal* een standpunt 'voor' en 'tegen' de zoveelste spellingwijziging. Bij 'voor' had hij zelf bedacht: 'Het is in ons aller belang dat zo veel mogelijk kinderen zo snel mogelijk een aanvaardbaar schrijfniveau weten te krijgen. Daarom verwelkomen we elke versimpeling van de spellingregels.' De rook komt al uit mijn oren, maar we moeten eerst nog even naar een argument 'tegen'. 'Wie het respect voor de standaardtaal wil vergroten, doet er daarom verstandig aan de spellingregels niet te veranderen.'

Hoe de lezers van *Onze Taal* hertegenover staan, zal elders in dit nummer te lezen zijn (op blz. 281 - red.). Vast staat dat, mocht deze kwestie onderwerp van een nationaal referendum worden - die grote verworvenheid van het Balkenende-tijdperk - de bevolking en masse 'voor' zou stemmen. Het abstractieniveau van 'tegen' is veel te hoog gegrepen. Wie wil er nu niet dat alle kinderen heel goed en heel snel kunnen spellen?

Respect voor een standaardtaal is een intellectueel en elitair uitgangspunt. Daar heeft het volk van Balkenende geen boodschap aan.

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
- Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
- Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
- Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.

Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Spellingaanpassing [1]: nieuw Groen Boekje Gerla Aerts - tekstadviseur, Nieuwegein

De Taaladviesdienst kondigt in het juninummer in het artikel '*Paddenstoel en dronkenlap*' het verschijnen van het nieuwe Groene Boekje aan. Ik hoop dat deze versie de vorige editie kan doen vergeten - al is het hier misschien beter te spreken van 'vorige edities'.

Toen ik mijn eerste Groene Boekje in de nieuwe spelling aanschafte, in 1995, zat daar een erratalijst van dertig woorden bij. Er stonden echter veel meer verrassingen in, zoals ontbrekende meervouden en verkleinwoorden - en een heel scala aan andere fouten. Maar ik ergerde me het meest aan het feit dat gelijkwaardige woorden niet naar elkaar verwezen (*vervoerbedrijf* en *vervoersbedrijf*), en dan vooral als ze op verschillende bladzijden stonden (*bockbier/bokbier*, *sacherijgig/chagrijnig* en *teckel/tekkel*). Toen ik vervolgens in 1997 een herziene druk van dat Groene Boekje aanschafte, voelde ik me behoorlijk bekocht: zeer veel fouten waarover uitgebreid geschreven was in allerlei publicaties stonden er gewoon nog in. Ik hoop dat die er in oktober wél uit zijn.

Spellingaanpassing [2]:tussen- n-regel Frits Houtman - Den Haag

In het juninummer gaat de Taaladviesdienst in het artikel '*Paddenstoel en dronkenlap*' in op de ophanden zijnde aanpassing van de spellingregels. In het artikel komt ook weer de verschrikkelijke tussen-*n*-regel ter sprake. Alles in mij komt in opstand tegen de producten daarvan, zoals *zielenpoot*, *hartenklop* en *gedachtegang*. Die tussen-*n*-regel komt niet uit de taalkunde maar uit de wiskunde. Verlos ons van de wiskundigen in de taalregelarij en laat het ministerie de spelling weer toevertrouwen aan de taalgebruikers.

Spellingaanpassing [3]: *Eskimo*

Kilian Hekhuis - Amersfoort

Met interesse las ik in het juli/augustusnummer het artikel van Ludo Permentier over de wijzigingen in het nieuwe Groene Boekje, dat half oktober verschijnt. Hierin staan onder andere de nieuwe richtlijnen voor hoofdlettergebruik: 'de naam van een bevolkingsgroep (...) schrijven we met een hoofdletter als (...) het om een specifiek volk gaat: Eskimo, Bantoe, Azteek'.

Ik hoop echter van harte dat deze 'volkeren' toch niet zo in het Groene Boekje te vinden zijn: het woord *eskimo* (met kleine e) verwijst namelijk niet naar een 'specifiek volk', maar naar een gróép van volkeren, net als het eveneens genoemde *indiaan* (volgens de regels inderdaad met kleine letter). De naam *eskimo* wordt gebruikt voor de volkeren van Alaska, Canada, Groenland en Rusland, die in twee hoofdgroepen worden verdeeld: de Inuit en de Yupik (dan wel 'inuit' of 'yupik', aangezien deze groepsnamen evenmin naar één specifiek volk verwijzen). De regel is dus onduidelijk: wanneer is een bepaald volk 'specifiek' en wanneer niet? Als dit niet nader wordt verklaard, blijft het gissen.

Het woord *eskimo* verwijst naar een groep van volkeren.

Etnisch Nederlands

Annelies van der Veer- Hilversum

In het aprilnummer van *Onze Taal* schrijft Nicoline van der Sijs dat er naast een dialectrenaissance eigenlijk ook een opwaardering moet komen van etnische variëteiten van het Nederlands, zoals het Surinaams-, Turks-en Marokkaans-Nederlands.

Enkele voorbeelden van die variëteiten: 'Wat hij zoeken?' in plaats van 'Wat zoekt hij?', het weglaten van de woordjes *het* en *er* ('Wat wil je aan doen?'), het loslaten van het verschil tussen hoofd- en bijzinsvolgorde ('omdat ik lust geen aardappels'), het verdwijnen van *het*-woorden met alle grammaticale consequenties van dien ('de bed die daar staat') en een uniforme verbuiging van alle bijvoeglijke naamwoorden ('een grote boek').

Waarom valt niemand hierover? Ik hoor voortdurend mensen klagen over het feit dat het Engels zich aan ons aan het opdringen is, of over zinnetje als 'Ik ben groter als hem.' Hoe kunnen we dan wel accepteren dat men zegt 'Hij weten niet'? Is dat niet schijnheilig? Als het om etnische varianten gaat, geldt deze kritiek blijkbaar ineens niet meer. Dan moeten we 'respect' tonen.

Schellebelle

Pieter Zwart - Hollandscheveld

Met plezier las ik het artikel 'De mooiste plaatsnamen' van Ben Schattenberg, over zijn verkiezing van de mooiste plaatsnaam van Nederland en Vlaanderen (*Onze Taal* juli/augustus). Het Belgi-

sche Schellebelle heeft mijns inziens terecht de Vlaamse titel gewonnen. De naam bracht me een passage uit Stijn Streuvels' beroemdste boek *De vlaschaard* (1907) in herinnering. De schrijver wijdt daarin bladzijdenlang uit over de uiterlijke en innerlijke schoonheid van de 'wiedster' Rieneke, die in de roman geen onbelangrijke rol speelt: zij is mede aanleiding tot het conflict tussen vader en zoon Vermeulen, dat tot beider ondergang leidt. En dan staat er: 'Om hare onberoerbare welgezindheid en haar schalmenend gezang en gelach, had ze den schoonen aarname [= bijnaam] gekregen van Schellebelle.' Kortom: een vrolijk en mooi meisje.

Ook Stijn Streuvels was, in zijn *De vlaschaard*, gecharmeerd van de naam *Schellebelle*.

Taaltest: *thee zetten* **Walter Goyen - Amersfoort**

In het meinummer bekijkt Helmer Strik welke haken en ogen er zoal zitten aan de automatische inburgeringstest die minister Verdonk wil invoeren. Een van de vragen waarmee de taalvaardigheid van de toekomstige immigranten getoetst wordt, is volgens Strik: 'Als je thee zet, gebruik je dan heet of koud water?' Maar die vraag kan niet goed (of eigenlijk: niet fout) beantwoord worden. Het antwoord hangt namelijk helemaal af van je definitie van *thee zetten*. Is dat alleen het proces van thee in gekookt water laten trekken, of het gehele proces van vers water uit de kraan tappen, gas aan, ketel op het vuur, water koken, opgieten, thee laten trekken, enz.?

Mijn eerste reactie op de vraag was in ieder geval dat thee zetten met koud water begint. Water uit de boiler gebruik ik zelf namelijk nooit om te drinken. Pas in tweede instantie besepte ik dat men 'koud water' waarschijnlijk fout rekent bij die taaltest. Arme buitenlanders die via een computer examen moeten afleggen en hun logische redenering niet kunnen toelichten.

Frans op het menu [1]: *sot-l'y-laisse* **Rob Jamin-Den Haag**

Verlekkerd las ik in het juli/augustusnummer het artikel van Rik Smits over de spraakverwarring die kan ontstaan tussen de Franse ober en de Nederlandse restaurantbezoeken Smits stelt daarin dat er geen Nederlandse term is voor het amandelvormige stukje kip dat de Fransen 'sot-l'y-laisse' noemen (letterlijk 'een gek die het laat zitten'). Maar in de jaren vijftig van de vorige eeuw leerde mijn vader me dat deze stukjes - die te vinden zijn in het bekken van pluimvee, een links, een rechts - het lekkerste gedeelte van de kip vormen. Hij sprak genietend van 'het oestertje', en schroomde niet om minstens een van de twee op zijn bord te nemen. Hij heeft zijn jeugd deels in de buurt van het Belgische Namen doorgebracht, zodat hij deze kennis mogelijk in de Ardennen heeft opgedaan. Een korte zoektocht op internet levert een aantal kippenoesterrecepten op. Kennelijk is het oestertje in elk geval bij gastronomie bekend.

Frans op het menu [2]: woorden- boekje **Eep Francken - Leiden**

In zijn stuk over Nederlandse problemen met Franse menukaarten, in het juli/augustusnummer, vertelt Rik Smits hoe hij, in 1996 op reis in Frankrijk, innig verlangde naar een boekje dat hem in het restaurant uit zijn taalmoeilijkheden zou helpen. Hij nam toen het kloeke besluit om zelf zo'n tafelwoordenboek te schrijven. Blijkbaar was (en is) hij onbekend met de uitstekende 'praktische menugids' van Onno H. Kleyn, *Eten in Frankrijk* (1993), die dezelfde hulp biedt. Niets ten nadele van het werk van de heer Smits, maar hij is op dit terrein niet de eerste.

Frans op het menu [3]: *langue d'oui* **Wim Kruize - Anost, Frankrijk**

In het houtsnijdende en geestige artikel 'Frans op het menu' van Rik Smits komt een onjuistheid voor. Smits heeft het over 'de sprekers van de "langue d'oui" (ruwweg Frankrijk boven de Dordogne) en de "langue d'oc" (de rest, waar ze vroeger Occitaans spraken en "oc" zeiden in plaats van "oui")'. Maar de term *langue d'oui* is onjuist; het moet *langue d'oïl* zijn.

Wat zijn de feiten? In de periode der Karolingers ziet men in Gallië twee taalgroepen ontstaan: 'la langue d'oïl' in het noorden en 'la langue d'oc' in het zuiden. De grens tussen deze gebieden loopt grofweg van de Gironde tot Grenoble. Waar komen de benamingen *oïl* en *oc* vandaan? Van de manier waarop men in die dagen 'ja' zei. In het zuiden gebruikte men het Latijnse *hoc*, dat later *oc* werd, en in het noorden versterkte men *hoc* door er het eveneens Latijnse *ille* aan toe te voegen. Dit *hoc ille* veranderde in *oïl*. Dat dit *oïl* later *oui* werd, laat onverlet dat de juiste aanduiding *langue d'oïl* is.

Frans op het menu [4]: dierenliefde-indoctrinatie **Mau Heymans - Amsterdam**

Rik Smits schrijft in zijn artikel 'Frans op het menu' over 'kwarteltjes met spartelpootjes waar het nekje nog uit steekt' en andere voor Nederlanders onaantrekkelijke culinaire voorkeuren: '(...) we vinden het maar niks, en anders zorgt de fundamentalistische dierenliefde-indoctrinatie die onze kinderen op school ontvangen wel voor ernstig afkeurende, bleke gezichtjes in supermarké of restaurant'. Ik geloof mijn ogen niet als ik zoiets lees. Dus de tere zieltjes van onze kinderen worden stelselmatig geïndoctrineerd door een stel gevaarlijke dierenliefde-fundamentalisten? Laat me niet lachen! Waar haalt de schrijver deze informatie vandaan? Ik zou bijna willen dat het zo was, dan zou er een hoop dierenleed voorkomen worden. Deze opmerking raakt kant noch wal, en is niet meer dan een laffe poging tot ridiculisering en criminalisering van dierenliefhebbers.

Planetair

Eddy Boutmans - Antwerpen

Het interview van René Appel met Hugo Camps (*Onze Taal* juli/augustus) heb ik met plezier gelezen. Camps wordt onder meer gevraagd wat hij precies bedoelde toen hij schreef over de 'planetaire onverschilligheid' van Harry Mulisch.

Voor mij behoeft die term geen verklaring, omdat in Vlaamse (intellectuele) kringen dit gebruik van de term *planetair* niet onbekend is. Het is afgeleid uit het Frans, waar *planétaire* ook als betekenis heeft: 'wat betrekking heeft op de hele planeet, op de wereld'. Ik heb die term vrij vaak horen gebruiken in de afgeleide betekenis die Camps in het interview zo treffend omschrijft: 'Alles ligt als het ware ver van hem, en hij is in wezen niet geïnteresseerd in wat er in zijn naaste omgeving gebeurt (...).'

Planetair wordt bijvoorbeeld gebruikt voor de theoreticus die zich niet inlaat met concrete vragen of problemen, maar enkel met zeer grote thema's, waardoor hij enigszins wereldvreemd en onpraktisch wordt gevonden. Ik heb het woord geregeld in die zin horen gebruiken door Jos Geysels, de vroegere voorzitter van de (mijn) groene partij Agalev (nu Groen! geheten). Het viel me op, maar of hij de eerste was, weet ik niet. Hij gebruikte het voor 'wereldvreemde politici', vaak ook doemdenkers (nogal eens in de eigen partij...), en voor wat zij zeiden; *planetaire theorieën* betekende zoveel als 'interessant maar volstrekt irrelevant, laten we overgaan tot de orde van de dag'.

Bedelbrief

Daan Schiff - Aalsmeer

Bij het lezen van het artikel van Hans Hoeken en Lettica Hustinx over de werking van bedelbrieven (*Onze Taal* juli/augustus) kwam er een herinnering bij me op. Ergens in de jaren tachtig werden in Italië, waar ik toen werkte in de directmarketingbranche, rond de feestdagen een speciaal soort bedelbrief verstuurd aan ondernemers. Er werd nooit om geld gevraagd, maar alleen om werk. De afzender vertelde dat hij net uit de gevangenis ontslagen was, dat hij geen geld had en dus dringend om werk verlegen zat. Misschien wilde 'il commendatore' hem wel helpen? Had meneer de directeur niet een bescheiden baantje voor hem? Elke betaalde bezigheid, ook tijdelijk, was goed.

De aangeschrevene, die - als hij al werk kon bieden - er natuurlijk niets voor voelde om een gewezen delinquent in dienst te nemen, had meestal geen lust zich in de zaak te verdiepen en stuurde om van de man af te zijn een doekje voor het bloeden in de vorm van een cheque.

Er zijn meer gevallen bekend van dergelijke, min of meer identieke brieven, maar uiteraard was het fenomeen een kort leven beschoren.

Doe-het-zelfsamenstellingen

Jakob Faber - Rotterdam

Na het lezen van het artikel over samenstellingen van een zin met een woord, oftewel 'doe-het-zelfsamenstellingen', van Theo Janssen en Esther Pascual (*Onze Taal* mei), kwam ik een interessante tekst uit 1901 tegen. Het gaat om de voorrede die

Willem Kloos geschreven heeft bij de uitgave van de vierde druk van de Mathilde-cyclus, geschreven door zijn toentertijd al overleden vriend Jacques Perk. In deze tekst, waarin Kloos de poëzieopvattingen van Perk (en daarmee die van zichzelf en zijn mede-Tachtigers) verdedigt, gebruikt hij formuleringen als 'zijn jonge, spontane, de levende-dingenziende-en-voelende ziel' en 'de gematigde appreciatie door een slechts- op-Zondag-aan-de-Kunst-soms-denkend, opperst-net en comme il-faut publiek'. In zijn betoog komen we ook woorden tegen als 'zwiervolzich-houdenden stijl' en 'diep-uit-de-ziel-opgehaald'.

Het Jordaanfestival in Almere: ook buiten Amsterdam komen Jordanezen voor.
Foto: Double focus, Almere

Het gaat hier strikt genomen niet om samenstellingen van een gehele zin en een zelfstandig naamwoord, maar de samenstellingsdrang van Kloos is opmerkelijk als je bedenkt dat volgens Janssen en Pascual de eerste doe-het-zelfsamenstelling pas zo'n tachtig jaar later is aangetroffen.

Jordanezen

Peter Poelstra - Amsterdam (geen Jordanees)

De Taaladviesdienst schrijft in de juli/augustusaflevering van de rubriek 'Vraag en antwoord' dat een inwoner van de Jordaan in Amsterdam een Jordaner of Jordanees genoemd wordt. Zo iemand mag zich Amsterdammer noemen, maar om een Jordanees te zijn, is toch meer nodig. Voor een rechtgeaarde Amsterdammer is een Jordanees iemand die Jordanees praat, voelt, eet, zingt, lacht en huilt. Dat hebben ze geleerd in een omgeving met veel Jordanezen om zich heen - vroeger vooral in de Jordaan, maar tegenwoordig ook wel in Purmerend of Almere. Ik denk zelfs dat de meeste Jordanezen buiten Amsterdam wonen.

Congres Onze Taal 2005: 'Taal in beweging: verval of verrijking?'

Zaterdag 12 november 2005, Beatrix Theater van de Jaarbeurs te Utrecht

Foto: Jaarbeurs Utrecht

Hun hebben, het boek wat ik lees - de een ziet dit soort wendingen als onvermijdelijke taalverandering, de ander als normverval en taalverloedering. Taalkundigen staan daarbij vaak lijnrecht tegenover 'taalbeschermers' of 'leken'. De laatsten willen weten of een constructie al dan niet aanvaardbaar is, de taalkundige beschrijft enkel wat hij ziet gebeuren. Dat levert taalwetenschappers vaak het verwijt op dat ze alles goedpraten wat eigenlijk fout is. Kunnen ontwikkelingen in de taal worden tegengehouden? Is een levende taal niet juist per definitie veranderlijk?

'Taalverandering' is het thema van het 25ste congres van Onze Taal, op zaterdag 12 november. Het bestuur nodigt u van harte uit hierbij aanwezig te zijn.

Programma

10.15-10.20		Welkomstwoord door de voorzitter van het genootschap, mr. E.J. Numann , en congrespresentator drs. Jacobine Geel
10.20-10.45	LEZING	'Verkeerd in goede staat', door drs. Herbert Blanckesteijn , journalist
10.45-11.10	LEZING	'Andere mensen, andere taal', door dr. Joop van der Horst , taalkundige en publicist
11.10-11.30	OPTREDEN	taal door de eeuwen heen, geïllustreerd door actrice Petra Laseur , voordrachtskunstenaar Helen Gerretsen en scholiere Najat Ben Abdelhakim
11.30-12.00	KOFFIEPAUZE	en boekenmarkt
12.00-12.25	LEZING	"'Het is een grappig accent, weet je" - een Marokkaans accent voor iedereen?', door de taalkundigen dr. Margreet

12.25-12.35		Dorleijn en dr. Jacomine Nortier Uitreiking Groenman-taalprijs (van de Stichting LOUT) aan een bekende radio- of tv-persoonlijkheid
12.35-13.00	OPTREDEN	cabaretier Freek de Jonge over taal
13.00-14.30	LUNCHPAUZE	en boekenmarkt
14.30-14.55	LEZING	'Het Nederlands in België. Waar moet dat heen?', door lic. Ruud Hendrickx , VRT-taaladviseur
14.55-15.15	OPTREDEN	de Vlaamse zanggroep Laïs , met oude Nederlandse teksten
15.15-15.40	LEZING	'Van <i>knal</i> tot <i>lauw</i> : de groeiende invloed van jongerentaal', door taaljournalist en publicist drs. Wim Daniëls
15.40-16.10	DISCUSSIE	tussen dr. René Appel (taalkundige en schrijver) en dr. Marc van Oostendorp (taalkundig onderzoeker en publicist) over de stelling 'Taalverandering is vaak taalverloedering', onder leiding van dr. Jaap de Jong , redactielid van <i>Onze Taal</i>
16.10-16.15		Uitslag enquête naar taalnormen van congresbezoekers
16.15	SLUITING	door de congrespresentator
16.15-16.30		Thee/koffie na, en afsluiting boekenmarkt

In de pauzes is er een boeken- en informatiemarkt, waar ook het tweede deel van het *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* gepresenteerd zal worden. Het Theater van de Verloren Tijd voert het poëzieproject *Uur U* op, en er is muziek van het harp-gitaarduo Sunflower.

Aanmelding voor deelname

De aanmeldingskaart vindt u in het hart van het vorige nummer van *Onze Taal*. Mocht u dit nummer niet (meer) in uw bezit hebben, dan sturen wij u op verzoek een (nieuwe) antwoordkaart toe. Wilt u aan het taalcongres deelnemen, stuur dan de ingevulde kaart zo spoedig mogelijk naar het genootschap, in elk geval vóór vrijdag 28 oktober. De entreprijs voor het congres bedraagt € 17,50 (€ 12,50 toegang en € 5,- voor onbepikt thee en koffie). Speciale wensen (rolstoelgebruik, vegetarische lunch, et cetera) graag vermelden op de kaart. De plaatsen in de zaal worden vooraf toegewezen en gereserveerd; wilt u samen met een ander komen en naast elkaar zitten, gebruik dan één aanmeldingskaart.

Lunch

U kunt met de aanmeldingskaart tevens een lunchdoos bestellen. Daarin vindt u een belegd stokbroodje en een bruine bol, een donut, fruitsalade, fruityoghurt en snoep. De lunchdoos kost € 7,50. Buiten het theater kunt u overigens op diverse plaatsen in de directe omgeving van de Jaarbeurs lunchen.

Betaling

Na ontvangst van het verschuldigde bedrag op girorekening 115040 van het Genootschap Onze Taal te Den Haag volgt eind oktober toezending van de bestelde kaart(en) en lunchbon(nen). De betaling (o.v.v. 'taalcongres') dient uiterlijk 28 oktober bij Onze Taal te zijn. Voor België: € 17,50 op postrekening 000-1635566-49.

Het taalcongres wordt financieel gesteund door onder meer N.V. Interpolis en de Gravin van Bylandt Stichting.

**Meer dan *hebban olla uogala*
Onderzoek naar Oudnederlands in een stroomversnelling
Tanneke Schoonheim en Nicoline van der Sijs**

Al decennialang heerst bij velen de overtuiging dat er uit de oudste fase van het Nederlands slechts één zinnetje is overgeleverd. Maar allerlei recent onderzoek heeft veel meer en ook veel ouder Oudnederlands aan het licht gebracht.

Er bestaat een onuitroeibare mythe dat het hele Oudnederlands bestaat uit één enkel zinnetje, namelijk ‘*Hebban olla uogala nestas hagunnan hinase hi[c] [e]nda thu uu[at] unbida[t] g[h]e nu*’, dat omstreeks 1100 is opgeschreven en zoveel betekent als: ‘Alle vogels zijn met hun nesten begonnen, behalve ik en jij. Waar wacht gij nog op?’ De mythe is - ongetwijfeld onbedoeld - in het leven geroepen door de neerlandicus M.C. van den Toorn, die in zijn gezaghebbende *Nederlandse taalkunde* uit 1974 opmerkt dat er geen Oudnederlands bestaat behalve juist dit ene zinnetje. Waarschijnlijk heeft hij deze uitspraak gebaseerd op de titel van een al wat ouder artikel van de Belgische taalkundige J.M. de Smet uit 1954: ‘Het oudste zinnetje in onze moedertaal’. Toen dat verscheen, was het fameuze corpus-Gysseling, een verzameling Nederlandse teksten van voor 1300, er nog niet.

De belangrijkste Oudnederlandse zinnen en teksten

Dat het zinnetje met *hebban olla uogala*, waarover allerlei romantische verhalen de ronde doen, noch het enige noch het oudste overgeleverde Nederlands is, wordt steeds duidelijker nu er in het nieuwe decennium vanuit verschillende taalkundige hoeken door verschillende personen en instanties min of meer systematisch met Oudnederlands materiaal wordt gewerkt. In het *Chronologisch woordenboek* van N. van der Sijs uit 2001 werden voor het eerst 910 Nederlandse woorden gedateerd in de periode van het Oudnederlands, dat wil zeggen vóór 1200. Een jaar later, in 2002, publiceerden A. Quak en J.M. van der Horst een *Inleiding Oudnederlands*. Sinds 2000 wordt bovendien op het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in Leiden gewerkt aan het *Oudnederlands woordenboek*. Wat is er dan zoal aan Oudnederlands?

Wad en unnan

Het eerste woord dat uit het Nederlandse grondgebied bekend is, is *wad*: Tacitus vermeldt al in 108 n.Chr. de plaatsnaam *Vada*, nu Wadenoijen, een plaats in Gelderland. Dit *Vada* is de voorloper van het huidige Nederlandse *wad*, en kan gelden als het oudste geschreven Nederlandse woord - eigenlijk: het oudste ‘Nederlandse’ woord, want het Nederlands bestond op dat moment nog niet als aparte taal. Het West-Germaans vormde toen nog grotendeels een eenheid, maar omdat dit woord nadrukkelijk verwijst naar Nederlands gebied, is er veel voor te zeggen om het te beschouwen als het oudste overgeleverde Nederlandse woord, in ieder geval het oudste inheemse woord.

Na de Germaanse volksverhuizingen in de vijfde eeuw ontwikkelden zich uit het West-Germaans (de voorlopers van) het Engels, Duits, Fries en Nederlands. Uit de periode vanaf halverwege de vijfde eeuw zijn enkele runeninscripties bekend. Deze

zijn voornamelijk gevonden in het noordoosten van ons land en ze worden over het algemeen als Fries beschouwd. Een uitzondering kan waarschijnlijk gemaakt worden voor de oudste runeninscriptie, die gevonden is bij de

Gelderse plaats Bergakker en die - vermoedelijk al in het begin van de vijfde eeuw - in een zwaardschede is gekerfd. Deze inscriptie luidt: 'ha□uwas ann kusjam loguns'. Hiervan is het eerste woord een mannen naam, terwijl de interpretatie van de laatste twee woorden niet duidelijk is. Over het woordje *ann* is men het echter wel eens: dit is de grondvorm van het nog steeds bestaande woord *gunnen*, een samenstelling van *ge-* en het Middelnederlandse *onnen*. Het oudste echt Nederlandse woord is dus de werkwoordsvorm *ann* 'ik gun'.

Frankisch

Meer woorden en zelfs een piepklein zinnetje - voorlopig het werkelijk oudste Nederlandse zinnetje! - zijn bekend uit de zogenoemde *Lex Salica*, de Salische wet, die werd opgetekend tussen 509 en 511, in de tijd dat de beroemde Clovis (466-511), uit de familie der Merovingen, over de Franken heerste. De tekst is in het Latijn geschreven, maar in één versie, uit 751-768, zijn de Latijnse rechtstermen verklaard door middel van Frankische woorden, die waarschijnlijk al vanaf de oudste afschriften zijn toegevoegd en dus uit de periode tussen 509 en 768 dateren. Dit zijn de *Malbergse glossen* ('glossen' zijn aantekeningen), van *mallobergus* 'gerechtsplaats', eigenlijk 'heuvel waarop recht gesproken wordt', wat een samenstelling is van twee Frankische woorden: *berg*, en een woord dat in het Oudhoogduits *mahal* 'vergadering, gerecht' luidde.

De Franken hadden zich eind derde eeuw vanuit Duitsland in (Oost-)Nederland gevestigd. Tussen 400 en 500 veroverden ze eerst Noord-Frankrijk, vervolgens geheel Frankrijk en ten slotte stichtten ze het Frankische Rijk, dat tot de negende eeuw bestond en het huidige Frankrijk, Nederland, België, Duitsland en Noord-Italië omvatte. De familie der Merovingen, die van 430 tot 751 heerste over de Franken, was afkomstig uit de Lage Landen. De taal die deze Franken spraken, noemen we Oudnederfrankisch of Oudnederlands: *oud* omdat het gaat om de oudste periode van de taal, waarin de eerste geschriften zijn verschenen, en *neder* omdat het gaat om het Frankisch in Nederland, tegenover de variant die in Duitsland werd gesproken. De Germaanse woorden die vermeld zijn in de *Lex Salica* gelden dan ook als het oudste Nederlands. Behalve allerlei specifieke, inmiddels verdwenen rechtstermen als *akrabrasta* '(het) wederrechtelijk omploegen van iemands akker' en *lātmōsid* 'diefstal van een halfvrije' komen daarbij ook algemene, soms nog bestaande woorden voor als *gristo* 'beer, mannetjesvarken', *hano* 'haan', *hengist* 'hengst' - én het woord *fogal* 'vogel'.

Illustratie: Matthias Giesen

Zoals al gezegd komt in de *Lex Salica* ook een Frankisch 'zinnetje' voor, dat dus minstens vier eeuwen ouder is dan dat met *hebban olla uogala*. Het gaat om een rechtsformule die werd uitgesproken bij het vrij verklaren van een laat, dat wil zeggen een halfvrij persoon: 'Maltho thi afrio lito' ('Ik zeg je: ik maak je vrij, halfvrije'). Hoewel de in dit zinnetje voorkomende woorden in de loop van de tijd uit het Nederlands verdwenen zijn, kunnen we in *thi* de verbogen vorm van het nog tot in de zestiende eeuw gangbare *du* 'jij' herkennen en bevat de werkwoordsvorm *afrio* 'ik laat vrij' duidelijk het bijvoeglijk naamwoord *vrij*. Het zelfstandig naamwoord *lito* 'laat, halfvrije'

is een variant van *leto* en *laat*, een rechtsterm die tegenwoordig uitsluitend nog in historische context bekend is.

De Utrechtse doopbelofte

Hieronder de tekst van de zogenoemde *Utrechtse doopbelofte* uit het eind van de achtste eeuw. Behalve Nederlands komt er ook wat Latijn in voor; dat hebben we tussen haken gezet.

Forsachistu diabolae. (& respondeat.) ec forsacho diabolae.
 end allum diobol gelde (respondeat.) end ec forsacho allum diobolgelde.
 end allum dioboles uuercum (respondeat.) end ec forsacho allum dioboles
 uuercum and wordum thunaer ende uuoden ende saxnote ende allvm them
 unholdum the hira genotas sint.

(Verzaak je aan de duivel? (En hij geve ten antwoord:) ik verzaak aan de duivel.
 en aan alle duivelsdienst? (hij geve ten antwoord:) en ik verzaak aan alle duivelsdienst.
 en aan alle werken van de duivel? (hij geve ten antwoord:) en ik verzaak aan alle
 duivelswerken en -woorden, aan Donar en aan Wodan en Saksnoot [Germaanse
 goden] en aan alle demonen die hun gezellen zijn.)

Het tweede deel luidt:

gelobistu in got alamehtigan fadaer
 ec gelobo in got alamehtigan fadaer
 gelobistu in crist godes suno
 ec gelobo in crist gotes suno.
 gelobistu in halogan gast.
 ec gelobo in halogan gast.
 (Geloof je in God, (de) almachtige vader?
 Ik geloof in God, (de) almachtige vader.
 Geloof je in Christus, Gods zoon?
 Ik geloof in Christus, Gods zoon.
 Geloof je in de Heilige Geest?
 Ik geloof in de Heilige Geest.)

Bezweringsformules

Behalve een flink aantal glossen en losse woorden in Latijnse oorkonden en andere teksten, daterend vanaf de achtste eeuw, zijn er ook nog een paar kortere en langere Oudnederlandse teksten. Zo beschikken we bijvoorbeeld over de zogenoemde *Utrechtse doopbelofte* uit het eind van de achtste eeuw. Deze tekst stamt uit de periode waarin de kerstening in onze streken nog in volle gang was (Bonifatius was slechts enkele decennia daarvoor bij Dokkum vermoord) en bestaat uit de vragen van de priester en de bijbehorende antwoorden van de dopeling bij de doop; zie het kader hierboven.

Uit het eind van de negende eeuw zijn verder twee bezweringsformules overgeleverd, waarmee men paarden dacht te genezen van lamheid en te ontdoen van wormen. Dit is er een van:

Visc flot aftar themo uuatare.
 uerbrustun. sina uetherun.
 tho gihelida. ina. use druhtin.
 the seluo druhtin. thie thena uisc gihelda.
 thie gihele. that hers theru. spurihelti. AMEN

Letterlijk vertaald:

Een vis dreef over het water,
vermorzeld zijn vinnen.
Toen genas hem onze Heer.
Dezelfde Heer, die deze vis genas,
Moge die genezen het paard van deze lamheid.
AMEN

Opvallend in al deze teksten is het gebruik van volle klinkers in plaats van een stomme e in de uitgangen van woorden, zoals in de *Utrechtse doopbelofte* bijvoorbeeld *allum*, *wordum* en *alamehtigan*. Het gebruik van dergelijke volle klinkers is een van de belangrijkste verschillen tussen het Oudnederlands en het Middelnederlands - vergelijk de Oudnederlandse vormen *fuoti*, *hebban*, *geuon*, *namon*, *sulun* met het Middelnederlandse *voeten*, *hebben*, *geven*, *name* 'naam', *sullen* 'zullen'.

Plaats- en persoonsnamen

Een deel van de Oudnederlandse woordenschat ligt verstopt in de plaatsnamen die wij nog steeds kennen. Namen van plaatsen die in de Oudnederlandse periode zijn ontstaan, zijn bijvoorbeeld *Almelo* (1157), uit *alm* 'olm' en *lo* 'bos', *Ewijk* (855), uit *e* 'waterloop' en *wijk* 'nederzetting', en *Schermer* (eerste helft elfde eeuw), uit *schier* 'helder' en *meer* 'meer, waterplas'. Door dit deel van de woordenschat na te pluizen komen we diverse Oudnederlandse woorden op het spoor, zoals *bi* 'bij', *cachtel* 'veulen' en *varkin* 'varken'.

Ook in de benamingen van personen die in de Oudnederlandse periode leefden, maken we kennis met een deel van de toenmalige woordenschat. Woorden als *blōt* 'naakt', *knīf* 'mes', *kraia* 'kraai', *nagal* 'spijker' en *skelo* 'scheel' zijn alleen overgeleverd als (deel van een) toenaam en vormen een welkome aanvulling op het via andere teksten overgeleverde Oudnederlands.

Tegenwoordig worden er drie langere teksten tot het Oudnederlands gerekend, de *Wachtendonkse psalmen* uit de tiende eeuw, de zogenoemde *Leidse Willeram*, een vernederlandste versie van de parafrase van het Hooglied door abt Williram van Ebersberg uit Beieren, die uit ca. 1100 dateert, en de zogenoemde *Mittelfränkische Reimbibel*, een in verschillende fragmenten overgeleverde bijbelberijming uit het begin van de twaalfde eeuw. Deze laatste tekst is oorspronkelijk zeer waarschijnlijk in het Nederlands geschreven, maar in de overgeleverde fragmenten is dit Nederlands in meerdere of mindere mate aangepast aan het Duits, eigenlijk het omgekeerde van wat bij de *Willeram* is gebeurd.

Hebban olla uogala

En hoe zit het nu met *hebban olla uogala*? Dat stamt dus pas uit circa 1100 en is dus bij lange na niet het oudste Nederlandse zinnetje, maar het kan wel als het oudste literaire zinnetje gelden. Alles wat vóór die tijd werd geschreven, was ofwel juridisch ofwel religieus. De dertien woorden die dit zinnetje telt, zijn waarschijnlijk de meest besproken woorden in de Nederlandse taal- en literatuurgeschiedenis. In 1980 hebben de neerlandici Greet Kettenis en Joke Meijer in een artikel getiteld 'Veel trammelant om een klein zinnetje' alle tot dan toe gegeven interpretaties op een rij gezet. Onlangs zijn er weer diverse nieuwe theorieën geopperd. Volgens de

Gentse hoogleraar Luc De Grauwe zou het zinnetje zelfs geen Oudnederlands maar Oudkents (dus Engels) zijn, maar hij heeft zijn collega's tot op heden nog niet weten te overtuigen; over het algemeen beschouwt men het zinnetje als West-Vlaams. Een belangrijk argument tegen het Oudkents van De Grauwe is dat het handschrift van de schrijver erop wijst dat hij afkomstig moet zijn van het Europese vasteland.

Mediëvist Erik Kwakkel heeft hierover een goed gedocumenteerd artikel geschreven, waarin hij verdedigt dat het zinnetje is geschreven door een benedictijnse monnik uit Normandië, die in het kielzog van Willem de Veroveraar naar Groot-Brittannië was

getrokken. Na de verovering van Engeland door de Normandiërs vond in de kloostergemeenschap van Rochester een hervorming plaats, waarna hier alleen nog Normandische monniken verbleven. Onder deze monniken zullen zich ook Nederlandssprekenden hebben bevonden, wat geen verbazing hoeft te wekken, omdat de grenzen van het Nederlandstalige gebied in het verleden zuidelijker lagen dan tegenwoordig, mede dankzij de hiervoor al genoemde Franken.

Binnenkort verschijnt er een boek van de mediëvist Frits van Oostrom waarin hij ook uitgebreid aandacht schenkt aan dit zinnetje en zal beargumenteren dat het geschreven kan zijn vanuit vrouwelijk perspectief en oorspronkelijk misschien zelfs wel door een vrouw.

De laatste Oudnederlandse woorden

In 1130 schreef iemand in het klooster in Munsterbilzen onder een opsomming van de namen van de monniken en nonnen die zich in het klooster bevonden de zin 'Tesi samanunga was edele unde sconā' ('Deze gemeenschap, of verzameling, was edel en mooi'). Dit zinnetje wordt beschouwd als de laatste Oudnederlandse tekst die is overgeleverd; hierna zijn er tot ongeveer 1200 slechts glossen, persoonsnamen en losse woorden in Latijnse context bewaard gebleven. In de tekst staat *edele* met als uitgang een stomme *e*, naast *sconā* met de volle klinker *a*. Dit voorbeeld illustreert dat in deze periode de onbeklemtoonde klinkers geleidelijk steeds vaker veranderden in zo'n toonloze *e*, vooral in de uitgang. Deze verandering kreeg in de tweede helft van de twaalfde eeuw haar beslag en kwam ook in de spelling tot uiting. Dit is ook terug te zien in het losse woordmateriaal uit deze tijd. Vanaf dan spreekt men van Middelnederlands in plaats van Oudnederlands.

Tot voor kort werd 'Hebban olla uogala (...)' als het oudste Nederlandse zinnetje beschouwd.

In het *Oudnederlands woordenboek*, dat momenteel op het Instituut voor Nederlandse Lexicologie wordt bewerkt en in de loop van 2008 zal verschijnen, worden alle woorden opgenomen die in de genoemde Oudnederlandse bronnen voorkomen. Het woordenboek zal uiteindelijk waarschijnlijk zo'n 4500 ingangen bevatten, waarmee afdoende bewezen lijkt dat het Oudnederlands veel meer is dan alleen *hebban olla uogala*.

Het mooiste woord van...

Jan Brokken

Horen doe ik het niet vaak meer, maar als ik het woord zelf uitspreek, ben ik onmiddellijk in de tropen. Niet in de woestijn, ook niet in de rimboe, eerder in de buurt van de zee of aan de oever van een traag stromende rivier.

Het is vijf uur in de middag; zelfs de fregatvogels hangen roerloos in de lucht. Hemd en broek plakken aan je lijf; voor je gevoel ben je drie dagen niet uit de kleren geweest. Je ploft in een stoel, je snakt naar een douche en je droomt met een waas voor ogen over een noordwester met zwiepende slagregens. Helaas, het blijft een fata morgana: wanneer je het zweet van je oogleden hebt gewist, zie je weer trossen muskieten op je afkomen. Maar dan veegt een labberkoeltje als een zachte hand

langs je gezicht en loopt een gelukzalige rilling over je rug. Het ergste leed is geleden; de avond zal zoel zijn.

Labberkoeltje. Mijn vader gebruikte het woord weleens wanneer hij hardop zijn heimwee naar Indië beleed en starend naar een grauwe hemel duidelijk probeerde te maken hoe ziedend heet het in Makassar kon zijn. Tegen de avond liet hij zich samen met mijn moeder naar de zeeboulevard rijden, in de open Fiat Victoria, bestuurd door Petrus, die tevens de tuin onderhield, en wanneer ze dan geluk hadden, vingen ze kort na zonsondergang een labberkoeltje op. Maar voor dat aasje wind moesten ze wel het erf af, want zelfs op de gaanderij bleef de hitte hangen als een roerloos gordijn.

Vele jaren later hoorde ik het woord opnieuw, op de brug van een vrachtschip. De eerste stuurman herinnerde zich Belém, aan de rand van het Amazonewoud: 'Nog niet het flauwste labberkoeltje.' Dat was niks voor een zeeman: die voelde zich pas goed wanneer een bakstagskoelte opstak of een stevige stoker.

Door de vier lettergrepen heeft *labberkoeltje* een mooie lome melodie. Binnen het woord heerst harmonie; de eerste en de laatste twee lettergrepen horen bij elkaar. *Labber* betekent 'slap, zacht, lui, flauw'. *Koelte* wordt nog regelmatig door zeelieden gebruikt, en ze bedoelen er nóóit kou mee. De noordenwind duiden ze met 'frisse koelte', en tegenover die frisse koelte staat de 'labbere koelte' uit de streken rond de evenaar.

'Labberkoelte', schrijft Van Dale, '(vaak verkleinv.) labberkoeltje'. *Labberkoelte* klinkt in mijn oren net iets te stijf voor het briesje dat een uitgeputte tropenganger eindelijk weer op frivolere gedachten brengt. Door dat labberkoeltje krijgt hij trek in een biertje of een splitje, en al die *tje*'s brengen hem terug naar het land waar men nooit koffie drinkt maar een kopje koffie. Misschien is dat wel het meest melancholieke van het woord: hoezeer het ook bij warme streken hoort en bij ultramarine zeeën, je moet als jongetje of meisje hebben geleerd dat alle beetjes helpen om het accentloos te kunnen uitspreken. Het is Nederlands en tropisch tegelijk - een woord - voor geboren reizigers.

Jan Brokken is journalist en schrijver. Vorig jaar verschenen van hem de roman *Mijn kleine waanzin* en *Zoals Frankrijk was*, een bundeling artikelen over dat land.

‘Daar zit gewoon een glottisslag’

Internationale Taalkunde Olympiade dit jaar in Nederland

Arjen van Veelen

Afgelopen zomer vond voor het eerst in Nederland de Internationale Taalkunde Olympiade plaats. Zo'n zestig middelbare scholieren beten uren achter elkaar hun tanden stuk op allerlei taalpuzzels. Moeilijk? ‘Je lost gewoon problemen op en hoe meer je oplost, hoe meer je wint.’

Een donderdagochtend in augustus. In een Leidse collegezaal turen de Nederlandse scholieren Esther, Alexei, Mijke en Remco naar een A4'tje. ‘Mijn vriend heeft de koeskoes bereid’, lezen ze, en ‘Ik heb jou verborgen’. Een Russische scheidsrechter slaat hen vanaf een afstandje gade. In de zaal staat verder alleen een computer. Na een paar minuten loopt Alexei Nazarov uit Delft naar de computer en start een geluidsfragment. Een stem herhaalt de zinnen die het viertal net gelezen heeft, maar dan in een vreemde taal: het Figuig, een taal die gesproken wordt door vijftienduizend Berbers in de gelijknamige Marokkaanse oase. Als abracadabra klinkt het aanvankelijk, zo ongeveer als ‘ammetoekrienee iemoet oetzjoe’.

Veldwerk

Dit tafereel speelt zich af bij de groepswedstrijd van de Internationale Taalkunde Olympiade, die in augustus in Nederland werd gehouden. Ongeveer zestig middelbare scholieren uit negen, vooral Oost-Europese landen waren een week te gast bij de universiteit in Leiden om te puzzelen met talen die ze nooit eerder hadden gehoord - of gezien.

De opdracht voor de groepswedstrijd luidt: ontwerp een spelling voor het Figuig. Uiteindelijk moeten de deelnemers Nederlandse zinnen als ‘Zijn vriend zal de koeskoes verstoppen’ naar het Figuig kunnen vertalen. De scholieren in de collegezaal bootsen eigenlijk het veldwerk na van de beschrijvende taalkundige, die met een bandrecorder in het wild op stap gaat. Goed luisteren en logisch nadenken zijn de sleutels.

Na een paar keer hetzelfde fragment te hebben afgespeeld, begint er iets te dagen bij Alexei, winnaar van de Nederlandse olympiade in 2004. ‘Daar zit gewoon een glottisslag. Dat is normaal bij dat soort talen’, redeneert hij. En: ‘Ik denk dat het een soort van assimilatie is.’ Uit de boxen klinkt opnieuw een Figuig-fragment. ‘Dan zal *iemoet* wel “bereiden” betekenen’, concludeert zijn teamgenoot.

Gedrild

Het idee van een taalkundeolympiade komt uit Moskou. Daar organiseerde de Staatsuniversiteit in 1965 de eerste competitie, naar het voorbeeld van de olympiades in de exacte vakken, die wereldwijd al wat breder ingang hebben gevonden. Later begon ook Sint-Petersburg een taalkundeolympiade. Drie jaar geleden werd de eerste Internationale Taalkunde Olympiade gehouden. En nu is het dus in Nederland, voor de eerste keer - dankzij Alexander Lubotsky. Hij won zelf in 1971 als scholier ooit ‘anderhalve meter taalkundige boeken’ op de olympiade in Moskou. Nu is hij

hoogleraar Indo-Europees in Leiden. Hij en zijn opleiding organiseren sinds vijf jaar de nationale Taalkunde Olympiade. 'Het is een advertentie voor het vak', meent hij.

Naast gastland Nederland deden dit jaar Rusland, Bulgarije, Estland, Finland, Letland, Polen, Roemenië en Servië mee. De twee Nederlandse teams werden gevormd uit de winnaars van de nationale Taalkunde Olympiade, die dit voorjaar ook in Leiden werd gehouden.

Rusland is favoriet. De selectieronde is daar veel massaler dan hier: ongeveer zevenhonderd deelnemers, tegen zo'n tachtig in Nederland. Ook trainen de Russen meer. Een Nederlandse scholier vertelt verbaasd: 'Misschien is het een vooroordeel, maar de Russen lijken meer gedrild. Een van die Russen vroeg gisteren direct waar hier de oefenruimtes waren.' Wat misschien meespeelt, is dat een Russische scholier zijn kansen op toelating tot de universiteit vergroot als hij een olympiade wint.

Wet herontdekken

Professor Lubotsky ontwierp zelf een van de vijf opdrachten voor de individuele competitie, een puzzel over klemtoonverschuivingen bij Litouwse zelfstandige naamwoorden. Hij houdt van opdrachten waarbij scholieren in de huid van een taalkundige moeten kruipen. Voor de zijne moesten scholieren een ontdekking van de beroemde Zwitserse taalkundige Ferdinand de Saussure zien te herhalen. Ze kregen daarvoor de vier naamvallenrijtjes van de woorden *linde*, *hand*, *hoofd* en *winter* in het Litouws, inclusief de plek van de klemtoon. Met behulp van een korte uitleg en logisch nadenken moesten de scholieren opnieuw uit-

vinden wat de Zwitser eind negentiende ontdekte over klemtoonverschuivingen. De scholieren hebben het niet zo moeilijk als de oude taalkundige. Die laatste zat nog met een enorme verzameling woorden waarvan hij niet wist welke daarvan van belang konden zijn. Voor de olympiadedeelnemers zijn de significante woorden al geselecteerd. Lubotsky: 'Vergelijk het met het verschil tussen een complete schaakpartij en een mat-in-twee-zetten.'

Verknald

Om oneerlijke concurrentie te voorkomen, zijn alle opdrachten vertaald in de moedertalen van de deelnemers. Wie toevallig een mondje Yoruba (ruim twintig miljoen sprekers in Nigeria), Litouws (drie miljoen), Lango (ruim negenhonderdduizend in Oeganda), Tzotzil (honderdduizend in Mexico) of Mansi (drieduizend in West-Siberië) spreekt, heeft mazzel: over die talen gaan dit jaar de vragen. In een van de opgaven moesten de scholieren de getallen 58, 80 en 716 voluit schrijven in het Mansi. De enige gegevens die ze daarvoor kregen, waren enkele voluit geschreven Mansi-telwoorden. Zes uur krijgen de scholieren voor deze en vier andere opdrachten.

Sanne Kalkman uit Amsterdam, 6 vwo, komt als een van de eersten de collegezaal uit. Niet omdat ze het een eitje vond: 'Ik heb een uur gestaard naar woorden en woordgroepen. Ik had nog twee uur door kunnen staren, maar dat had niet zo veel zin.' Ook Jasper May komt met nog ruim een uur te gaan teleurgesteld naar buiten. Een halfjaar geleden won hij bij de nationale voorrondes nog een woordenboek, nu verging het hem minder goed. 'De eerste opgave ging wel redelijk; de rest heb ik verknald.' Een uur later komt de Moskoviet Igor Vindogradov de zaal uit. 'Het was moeilijk, maar niet heel erg. Ik heb alle vijf de problemen kunnen oplossen, denk ik.' Ook zijn teamgenoot Alexander Piperski was niet onder de indruk van de opgaven: 'Ik heb er vier en een half opgelost. Vooral de vierde, over het Yoruba, vond ik lastig. Maar ik hou hiervan, je lost gewoon problemen op en hoe meer je oplost, hoe meer je wint. Het is eigenlijk wiskunde, of beter: logica.'

Heroïsche daad

Het ontcijferen van de taalpuzzels is inderdaad een beetje bèta. Toch kreeg de olympiade geen subsidie van het Ministerie van Onderwijs, dat alleen exacte olympiades sponsort. Lubotsky: 'Een typisch ambtenarenprobleem. Ze willen wel geld geven, maar er is geen potje voor. In zekere zin concurreren wij met de exacte vakken.'

Alexei Nazarov gaat na de zomer taalkunde studeren in Leiden. 'Ik vind het fascinerend dat je een instrument bestudeert dat je dagelijks gebruikt, met behulp van datzelfde instrument. Het laat je de schoonheid van taal zien.'

Aan het eind van de week vindt in het historische academiegebouw de prijsuitreiking plaats. De jury meldt dat maar liefst elf van de zestig deelnemers de 'heroïsche daad' van De Saussure hebben herhaald. De auteurs van de vragen bespreken de antwoorden, de uitslag volgt. De Nederlanders pakken twee eervolle vermeldingen; het team van Alexei wint de groepsopdracht. Ook Moskou stelt niet teleur: Alexander wint een derde prijs, Igor een eervolle vermelding. Hun team wordt

tweede in de groepswedstrijd. Hun Russische teamcaptain is tevreden: 'Ik had dit wel verwacht.' De winnaar, op afstand, is de Bulgaar Ivan Dobrev. Gaat hij nu taalkunde studeren? 'Ik denk het niet. Het wordt waarschijnlijk iets als informatica.'

De Internationale Taalkunde Olympiade, deze zomer in Leiden.

Voorbeeldopgave

Een (bewerkte en licht vereenvoudigde) opgave uit de Leidse Taalkunde Olympiade, de Nederlandse voorronde van de internationale olympiade.

Het verschil tussen *d* en *d*

Twee verschillende klanken kunnen op een zeker moment gaan samenvallen. Een goed voorbeeld zijn de Nederlandse *ei* en *ij*. In veel Nederlandse dialecten worden ze nog steeds verschillend uitgesproken, maar in de standaardtaal hoor je geen verschil meer. Door talen met elkaar te vergelijken weten we dat de Nederlandse *d* ook uit twee verschillende klanken is ontstaan.

Hier, in alfabetische volgorde, een aantal Nederlandse woorden met een *d*: *beide*, *brood*, *dag*, *dank*, *denken*, *deur*, *dief*, *diep*, *dik*, *ding*, *doen*, *doof*, *dorst*, *duif*, *duim*, *dun*, *leiden*, *middel*. Verdeel de woorden uit het lijstje in twee groepen, afhankelijk van de oorsprong van de *d*.

Antwoord

De sleutel tot de oplossing ligt in de opmerking dat het verschil duidelijk wordt als je talen met elkaar vergelijkt. Je moet dus op zoek gaan naar vergelijkbare woorden uit verwante talen, zoals het Engels en het Duits. Er is dan al snel een regelmaat te ontdekken. Er zijn woorden waar op de plaats van de Nederlandse *d* in het Engels *th* staat en in het Duits een *d* (*beide* - *both* - *beide*; *dik* - *thick* - *dick*). En er zijn woorden waar de Nederlandse *d* overeenkomt met de Engelse *d* en de Duitse *t* (*dag* - *day* - *Tag*; *brood* - *bread* - *Brot*). De twee categorieën zijn dus:

1. *beide*, *dank*, *denken*, *dief*, *dik*, *ding*, *dorst*, *duim* en *dun* (Engels *th*, Duits *d*);
2. *brood*, *dag*, *deur*, *diep*, *doen*, *doof*, *duif*, *leiden* en *middel* (Engels *d*, Duits *t*).

Taalkundigen denken dat de *d* in de woorden uit de eerste groep in de gemeenschappelijke voorloper van alle drie de talen ongeveer klonk als de Engelse *th*-klank, en dat de tweede klank van oorsprong als *d* werd uitgesproken. Zo kun je de geschiedenis van een klank afleiden uit de vergelijking van verwante talen.

Meer voorbeelden van opdrachten zijn te vinden op de website van de Internationale Taalkunde Olympiade (www.ilo3.leidenuniv.nl) en de nationale Taalkunde Olympiade (www.olympiade.leidenuniv.nl).

Straks een ijsje?

De interpretatie van vage tijdsaanduidingen

Henk van Jaarsveld-Radboud Universiteit Nijmegen

Uit een inventarisatie in het juninummer bleek dat *straks* voor de een ‘over een kwartier’ betekent en voor de ander ‘over vier uur’. Maar dit verschil is zeker niet alleen individueel bepaald.

In het februari/maartnummer van *Onze Taal* stond een oproep van Femke Simonis aan de lezers om hun licht te laten schijnen over de reikwijdte van het woordje *straks*. Uit de reacties, die zij in het juninummer inventariseerde, blijkt dat er een behoorlijke variatie bestaat in het gebruik van het woordje. Het kan zowel naar het verleden verwijzen (*daarstraks*) als naar de toekomst (‘Ik doe het straks’). En voor de een betekent *straks* ‘over een kwartier’, voor een ander kan het ook gerust ‘over vier uur’ zijn. Uit een ingezonden brief in het septembernummer blijkt dat op Curaçao zelfs een verwijzing naar de volgende dag tot de mogelijkheden behoort. Zijn er dan geen grenzen aan *straks*? Is *straks* zo vaag?

Mijn collega Rob Schreuder en ik hebben enige jaren geleden onderzoek gedaan naar de interpretatie van woorden die tot dezelfde betekenisklasse als *straks* behoren: *binnenkort*, *juist*, *meteen*, *onmiddellijk*, *recentelijk* en nog een paar andere (en ook *straks* zelf natuurlijk). Een gemeenschappelijk kenmerk van deze woorden is dat zij een gebeurtenis of toestand op een vage manier in de tijd plaatsen, zonder duidelijke bovenof ondergrens. Op dat laatste punt verschillen ze van andere vage tijdsaanduidingen als *volgend jaar*. In een zin als ‘Jan vertrekt volgend jaar naar Afrika’ is het precieze tijdstip van vertrek ook wel vaag, maar de mogelijkheden liggen binnen precieze grenzen: 1 januari tot en met 31 december. Bij de zin ‘Jan vertrekt binnenkort naar Afrika’ kunnen dergelijke grenzen niet worden aangegeven. Dat maakt ze interessant voor onderzoek: het is betrekkelijk duidelijk wanneer ‘volgend jaar’ is, maar wanneer is ‘binnenkort’?

Nabij en verder weg

In de reacties op de oproep aan de lezers komen heel duidelijk de verschillen in interpretatie van *straks* naar voren. *Straks* moet voor sommige taalgebruikers betrekking hebben op hetzelfde dagdeel als waarin het gebruikt wordt. Maar voor andere sprekers kan het ook verwijzen naar een vaag punt in de verdere toekomst, zoals in ‘Straks komen hier nieuwe huizen.’ De eerste vraag is dan: kan er helemaal niets gezegd worden over het tijdsinterval van zo'n woord? Om daarachter te komen hebben we een aantal experimenten uitgevoerd waarin verschillende factoren werden getest.

Illustratie: Matthijs Sluiter

Een van de interessante uitkomsten van deze experimenten was dat de ‘alledaagsheid’ van een gebeurtenis een rol speelt. Er zijn tijdsaanduidingen die betrekking hebben op de nabije toekomst of het nabije verleden (*pas*, *net*, *direct*, *zo dadelijk*) en woorden die betrekking hebben op een verder gelegen toekomst of verleden (*laatst*, *destijds*, *binnenkort*). Wat blijkt is dat mensen een ‘verdere’ tijdsaanduiding gecombineerd met een alledaagse of veelvoorkomende gebeurtenis

niet acceptabel vinden. Zo is de zin 'Jan zal binnenkort naar het toilet gaan' bepaald raar. Blijkbaar is het zo dat *binnenkort* geen betrekking kan hebben op een gebeurtenis die relatief vaak voorkomt en die dus per definitie nooit ver in de toekomst kan liggen. Het omgekeerde geldt overigens niet. Nabije tijdsaanduidingen laten zich heel goed combineren met gebeurtenissen die heel zeldzaam zijn, getuige 'De mens is net voor het eerst op de maan geland.' Vage tijdsaanduidingen zijn dus op de een of andere manier gevoelig voor het type gebeurtenis waar ze mee verbonden worden.

Pas getrouwd

In een tweede experiment onderzochten we wat de invloed van het type gebeurtenis betekent voor de interpretatie van die tijdsaandui-

dingen. Met name keken we of de reikwijdte van woordjes als *laatst* of *straks* systematisch samenhangt met de frequentie of duur van de gebeurtenis die ermee wordt gecombineerd. Zo testten wij wat mensen vonden van de twee zinnen 'De bibliothecaris heeft laatst een oud manuscript ontdekt' en 'De bibliothecaris heeft laatst een oud manuscript ontcijferd.' Het is duidelijk dat de eerste gebeurtenis heel kort duurt, en de tweede wat langer. Wat bleek? Bij twee dezelfde tijdsaanduidingen wordt een kortdurende gebeurtenis verder weg in de tijd begrepen, en een langer durende gebeurtenis dichterbij.

Iets soortgelijks bleek te gelden voor frequentie. In de zinnen 'Bianca is pas getrouwd' en 'Bianca is pas naar de tandarts geweest' is de tweede gebeurtenis een handeling die duidelijk vaker voorkomt, en dus wordt die dichterbij in de tijd gesitueerd. De eerste gebeurtenis wordt gemiddeld als langer geleden ervaren.

Emotie

Wat betekent dit nu voor de reikwijdte van *straks*? Die is niet zomaar vaag, maar blijkt sterk afhankelijk van de gebeurtenis waarmee *straks* wordt gecombineerd. Is die gebeurtenis langdurig of frequent, dan ervaar je *straks* als relatief dichtbij in de tijd; gaat het om een kortdurende of weinig voorkomende gebeurtenis, dan heeft *straks* betrekking op een relatief grotere afstand in de tijd.

Naast deze opmerkelijke factoren die de interpretatie van *straks* beïnvloeden, zijn er misschien ook nog andere die een rol spelen. Een daarvan zou persoonlijke betrokkenheid kunnen zijn. Het is bekend dat emotionele gebeurtenissen uit het verleden als dichterbij in tijd worden ervaren dan niet-emotionele gebeurtenissen, ook al zijn ze objectief even ver in de tijd verwijderd. Dat past goed bij het voorbeeld van de vader die zijn zoontje belooft om 'straks' een ijsje te gaan kopen. Voor het jongetje is die gebeurtenis emotioneel veel intenser, dus zijn *straks* is aanmerkelijk dichterbij dan dat van zijn vader. Zulke verschillen in emotionele betrokkenheid geven natuurlijk aanleiding tot amusante meningsverschillen.

Het lijkt er dus op dat er inderdaad een grote variatie bestaat in de tijdstippen waarnaar je met *straks* kunt verwijzen, maar de interpretatie van het woordje heeft systematische kenmerken, net als een heleboel vergelijkbare 'vage' tijdsaanduidingen.

Iktionaire

Maggen

Jan Kuitenbrouwer

Wim Kok muntte de term *voortschrijdend inzicht*.

Vaak dient die uitdrukking als eufemisme om een verandering van standpunt achter te verstoppen, maar dat neemt niet weg dat inzicht wel degelijk kan voortschrijden. Ik geef u een voorbeeld.

Sinds ik denk een jaar of vijftien, twintig, wordt *mogen* steeds vaker gebruikt in de betekenis 'moeten'. Ik geef altijd het voorbeeld van de bankfiliaalhouder. Je hebt zojuist wat geld opgenomen, je wilt weer weggaan, maar de deur die daar normaal voor dient, wordt aan de andere, onzichtbare kant versperd door een schilder die op een trapje het plafond staat te witten. Bij de ingang hing een briefje met het verzoek de andere deur te nemen, maar dat heb je niet gezien, en nog half bezig

je portefeuille weg te stoppen, loop je met half uitgestrekte hand op die verkeerde deur af. De filiaalchef maakt een sprintje, weet je nog net op tijd uit je baan te stoten en zegt: 'U mag díé deur nemen!'

Hij bedoelde: 'U moet die deur nemen.'

Zoals de baliemedewerker daarnet ook zei: 'Dan mag u hier even tekenen.' En de doktersassistente: 'Dan mag u nu de broek even uitdoen.'

Men verleent toestemming voor iets wat verplicht is.

'Dan mag u hier even blazen.'

'Fijn (hik), maar liever niet, agent.'

Nederlandse gezagsdragers zijn in staat om een wederspannige verdachte bont en blauw te slaan onder het herhaald uitspreken van de woorden: 'U MAG zwijgen!'

Zo heb ik het altijd opgevat: *mogen* als eufemisme voor *moeten*. *Moeten* is taboe, *moeten* klinkt te autoritair, de tijd dat we dingen moesten is voorbij, we hebben zo gauw geen ander geschikt woord, dus we zeggen voortaan 'mogen', en dan begrijpen de mensen wel dat dat een modern, antiautoritair soort 'moeten' is.

Maar, realiseerde ik mij onlangs in een moment van authentiek voortschrijdend inzicht, de moderne mag-constructie kómt niet in plaats van *u moet*. Er is wel sprake van 'moeten', maar wat men zéí, in het pre-*u mag*-tijdperk, was: 'Wilt u?'

'Wilt u deze deur nemen?'

'Wilt u hier even tekenen?'

'Wilt u even de broek uitdoen?'

'Wilt u hier even blazen?'

Niet het 'moeten' was het probleem, blijkbaar, maar het 'verzoeken tot'.

We willen niet autoritair lijken door categorische instructies uit te vaardigen, maar we willen ook niet onderdanig of afhankelijk lijken door beleefd iets te verzoeken.

Vandaar waarschijnlijk ook de *als u dan even*-variant, die je ook vaak hoort.

'Als u hier dan even tekent.'

'Als u hier dan even zou willen blazen.'

Maar toch, *als* ruikt naar onderhandeling, naar een transactie, waarbij niet alleen wordt binnengehaald, maar ook ingeleverd. Als u zus dan ik zo, oké?

U mag is wat dat betreft aantrekkelijker. Het kan ons eigenlijk geen bal schelen wat u doet. Zie maar.

We willen niet de gebiedende partij zijn, niet de verzoekende, niet de onderhandelende, nee, het liefst zijn we de minzaam toestemmende. Welwillende heersers, dat willen we zijn. Gentle giants.

Dan mag u dit nu een goed of een slecht stukje vinden.

Poliepen in mijn soep ***Culinaire verrassingen in het buitenland***

Het artikel 'Frans op het menu' van Rik Smits in het juli/augustusnummer eindigde met een lezersoproep: is er bij u weleens iets misgegaan in een buitenlands restaurant doordat u niet vertrouwd was met het plaatselijke culinaire jargon? Hieronder de aardigste inzendingen.

Vieze stukjes **Gonny van Alewijk - Rijnsburg**

Jaren geleden was ik een week naar de Rivière. Op de kaart stonden 'tripes'. Op mijn vraag wat dat kon zijn, wees de behulpzame ober op zijn ribben. Spareribs dus, die wilde ik wel. Groot was mijn teleurstelling toen ik het gerecht kreeg. Een diep bord vol met een gelige, vettige soep, met daarin poliepen die langzaam heen en weer wuifden. Ik dacht dat andouillettes de enige ingewanden waren die de Fransen aten, maar ik maakte zo ongewild kennis met gekookte maagen darmwandstukjes.

Lamsvlees **M.W. Keijzer - Damwoude**

In Arles wilden we 'pieds et paquets' proberen, 'lam' volgens de uitbaatster. Wat we kregen, bleken echter de ténen van een lam te zijn, en de balzak, met iets onduidelijks gevuld. Dankzij de vele Provençaalse kruiden hebben we het braaf verorberd, maar we zullen het nooit meer bestellen.

Pieds et paquets

Frites et détente **A.C.A. van der Waal-Liefbroer - Rhoon**

Toen mijn man en ik jaren geleden door Bretagne reisden, kwamen we bij een friteskraam met het opschrift 'Frites et détente'. Mijn man wilde frites, en ik vroeg of hij voor mij détente mee wilde nemen. Dat was niet beschikbaar: het bleek 'ontspanning' te betekenen.

Vies water **Ingrid B. Ottevanger - Zeist**

In 1988, op reis door Finland, stopten we bij een cafetaria voor een kopje thee. Op een automaat stond bij het ene kraantje de tekst 'kahvi' ('koffie') en bij de andere

'kuuma vesi'. Dat *vesi* 'water' was, wisten we al, maar *kuuma*? Gelukkig draaide dat jaar de film *Dirty dancing* in de bioscopen, en overal hadden wij op affiches de Finse titel *Kuuma tanssi* gezien, waarbij *tanssi* dan wel 'dansen' moest zijn, en *kuuma* dus iets als 'vies'. Simpel: *kuuma vesi* was 'vies water', en we namen koffie. Later bleek dat *kuuma* 'heet' betekent; de film heette in het Fins 'Hot dancing'.

Broodje geit **Arend Hermans - Nieuwkoop**

In 1978 ging ik met mijn vrouw naar Mexico. Omdat ik daar tot mijn zestiende had gewoond, moest ik alles vertalen; zo ook de menukaart in Catemaco, waarop onder meer 'carne de chango asado' te vinden was. Zelfverzekerd, maar met enige verborgen aarzeling, vertaalde ik dit met 'geroosterd geitenvlees'. Na het uitstekende maal - het geitenvlees was wat zoet maar knapperig - viel mijn oog op de tweetalige restaurantrekening: 'carne de chango / monkey meat'. Opeens lag de maaltijd zwaar op de maag.

Asbak is in het Duits niet *Asbach*.

Asbach **Benny Snepvangers - Utrecht**

Toen ik nog rookte, vroeg ik in Duitsland eens om een 'Asbach', en ik kreeg natuurlijk een Asbach Uralt - sterkedrank dus. Inmiddels weet ik dat *asbak* 'Aschenbecher' is, alleen rook ik nu niet meer.

Fica **Dirk-Jan Westerwoudt - Bunnik**

Onze Amerikaanse vriendin kan het nog steeds smakelijk vertellen: in een Italiaans restaurant wilde ze graag als toetje verse vijgen eten. Ze vroeg daarom om 'fica', waarop de ober proestend van het lachen de keuken in rende. *Fica* bleek 'vagina' te betekenen; 'vijg' is *fico* (meervoud *fichi*).

Overvloed **Jan de Lange - Barendrecht**

In een Siciliaanse herberg krijgen wij, drie zakenmannen, een menukaart overhandigd die ingedeeld is in drie groepen, volgens ons in voorgerechten, hoofdgerechten en toetjes. Van elke groep wijzen we iets aan. De waard kijkt verwonderd voor-

dat hij in de keuken verdwijnt. De eerste gang blijkt een reusachtige vis met macaroni. Die smaakt wel. Daarna komt er een forse karbonade op tafel. Daar kunnen we nauwelijks de helft van op. Vervolgens verschijnt er een biefstuk om u tegen te zeggen. Hadden we maar geweten hoe vis, varkensvlees en rundvlees in het Italiaans heten.

Maaltijdsalade

R.M. Aarts - Geldrop

In mijn studententijd zocht ik in een Parijs restaurant op de kaart naar iets wat nog binnen mijn budget zou passen. De 'salade aux croûtons' leek me wel lekker: ik was opgegroeid met maaltijdsalades. Maar in het restaurant hadden ze een andere opvatting van 'salade': het was een geroosterde boterham in dobbelsteentjes gesneden, met een blaadje sla.

Zwijnerij

R.B. Wetering de Rooy - Reeuwijk

Als vertegenwoordiger voor de Stille Zuidzee zat ik in mijn standplaats Nouméa om de tafel met de directie en keukenleiding van het dure hotel Château Royal om een receptie te regelen die klonk als een klok. Ik stelde voor tijdens de voorontvangst 'un tas de cochonneries' te serveren, waarop de directeur gepikeerd meldde dat zijn keuken geen 'hopen viezigheden' maakte. De secretaresse schoot hevig in de lach en begreep dat ik 'cochonaille' bedoelde, een verzamelnaam voor varkensproducten als worstjes, ham en paté.

De bovenstaande tien brieven zijn bekroond met het boekje *La carte. Het Tafelwoordenboek voor de Franse keuken* van Rik Smits. Alle inzenders: hartelijk dank voor uw bijdrage.

Taaltest

Taaladviesdienst

A. Test uw spellingkennis

1.
 - a. à la carte-restaurant
 - b. à-la-carterestaurant
 - c. alacarterestaurant

2.
 - a. à revoir
 - b. à révoir
 - c. au revoir

3.
 - a. enfants terrible
 - b. enfants terribles

- c. enfant terribles
- 4.
 - a. neerlandistiek
 - b. Neerlandistiek
 - c. Neêrlandistiek
- 5.
 - a. obliehoorn
 - b. oebliehoorn
 - c. oubliehoorn
- 6.
 - a. uitzaaiingkje
 - b. uitzaaiïngkje
 - c. uitzaaiinkje

B. Vergroot uw woordenschat

1. *coeliakie*
 - a. glutenallergie
 - b. slavernij
 - c. Surinaams rijstgerecht
2. *degusteren*
 - a. proeven
 - b. verteren
 - c. walgen
3. *ileus*
 - a. darmafsluiting
 - b. klein
 - c. mythe
4. *zwijnjak*
 - a. geluksvogel
 - b. mispunt
 - c. Aziatisch rund

C. Zoek de fouten

1. De hypothecaire schulden van de apothecares en haar gade rezen de pan uit nadat hun assuradeur hen de deur wees en zij haar professie niet kon continuëren.
2. Gelukkig kon madame dankzij haar farmacognosie met haar partner als medeëntrepeneur in no time een goedlopende homeopatische praktijk uit de bodem stampen en zo haar geprivilegieerde cre-diteuren schrijlings aflossen.

D. Extra

Welk woord hoort bij wie?

brimstig
doemdenken
verkneustering

Van Kooten en De Bie

Wim T. Schippers
Marten Toonder

De antwoorden vindt u op pagina 279 van dit nummer.

Contributie 2006 Bestuur Genootschap Onze Taal

De ledenvergadering van Onze Taal heeft op 24 mei ingestemd met het voorstel om de contributie voor een gewoon lidmaatschap per 1 januari 2006 met € 1,- te verhogen. De diverse tarieven voor 2006 zijn naar aanleiding van dat besluit als volgt vastgesteld:

- Nederland, België, Ned. Antillen, Aruba, € 22,-
Suriname
- buitenland binnen Europa € 31,-
- buitenland binnen Europa per luchtpost € 33,-
- buitenland buiten Europa € 38,50
- CJP € 18,-
- collectief abonnement
- stamabonnement € 52,50
- alle volgende € 10,50
- los nummer € 4,-

Oplossing 'taalcrypto' juli/augustusnummer

Horizontaal:

5 bips; 7 betrekkelijk; 10 metro; 11 masker; 13 stilte; 16 ester; 18 leefbaar; 20 AN; 21 hart; 22 puber; 24 pa; 25 gom; 26 zone; 27 hoera; 29 cancelen; 31 spar; 33 smout; 35 ar; 36 el; 37 ent; 38 lio; 39 stokpaardje; 44 zingeving; 46 toneelschool; 47 spelsituatie; 49 lala; 50 es; 51 eis; 52 pramen; 54 achteruit; 57 vieux; 59 dik; 61 signaalhoorn; 65 toegroeien; 66 naadloos; 69 sjwa; 71 omzet; 72 ergo; 73 auto; 75 treurvorm; 77 ootje; 78 welhitte; 82 onwel; 83 bewijs; 84 eiertikken; 88 elk; 89 pensioen; 90 nietje; 93 ik; 95 eten; 96 oudeman; 98 geurstof; 99 ti

Verticaal:

1 noemer; 2 kikken; 3 letterhoogte; 4 pro; 5 bijstaan; 6 sar; 7 belle; 8 tree; 9 las; 10 mi; 12 er; 14 Teun; 15 macaroni; 17 kameleon; 19 fietstas; 21 hol; 22 portee; 23 beslissing; 24 parallax; 25 geldhandel; 26 zangprestatie; 28 OU; 29 cape; 30 cercle; 32 pens; 34 mini; 40 tot; 41 keeper; 42 asam; 43 Jo; 44 zwichtstelling; 45 vleugelstijl; 48 uitlezen; 53 runner; 55 rio; 56 tarot; 57 voetreis; 58 ion; 60 klokje; 62 A-omroep; 63 hieuwen; 64 dag; 67 arm; 68 doorkijk; 70 jol; 74 uw; 76 vleien; 79 HB; 80 tweeds; 81 eskimo; 85 rot; 86 teek; 87 Inn; 91 tout; 92 jurist; 94 kaf; 97 ets

De boekenbon van € 25,- is gewonnen door Diny Tinge uit Dronten.

‘Zij dronken een glas en deden een plas’

De herkomst van een rijmend gezegde

Eword Sanders

‘Zij dronken een glas, zij deden een plas en lieten de zaak zoals zij was’. Dit drievoudige rijm wordt al eeuwenlang gebruikt om te zeggen dat er veel wordt gepraat zonder enig resultaat. Waar komt deze uitdrukking vandaan?

Met enige regelmaat kom je in kranten en tijdschriften een rijmend gezegde tegen met in de hoofdrollen *glas* en *plas*. Zo schreef *Het Financieele Dagblad* in juni 2005: ‘We zijn drie jaar verder na de revolte van Fortuyn en we hebben niets geleerd. Het was goed dat hij er was, we dronken een glas, deden een plas en alles bleef zoals het was.’ In 2004 lazen we in *de Volkskrant*, over het CDA-Tweede-Kamerlid Joop Atsma en de voetbalrechten: ‘Hij en zijn voorgangers stelden zo vaak een bezorgde vraag. Dan dronken ze een glas, deden een plas en alles bleef zoals het was.’ Nog een laatste voorbeeld, uit *De Standaard* van 2002: ‘Ze dronken een glas, plasten een plas en alles bleef zoals het was. Met die overtuiging verlieten de meeste waarnemers zaterdag het bondsgebouw.’

‘Zij dronken een glas en deden een plas’ komt voor het eerst voor in 1724. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Sinds wanneer kennen we dit gezegde, wat is de meest gangbare vorm en wat betekent het precies? Om met dat laatste te beginnen: het betekent dat iemand heeft geprobeerd om iets te veranderen, maar dat dit niks heeft opgeleverd. Meestal wordt deze uitdrukking gebruikt in verband met vergaderingen of politici. De grote Van Dale geeft als betekenis ‘(schertsend) van vergaderingen gezegd waarop niets wordt uitgevoerd’. De meest gangbare vorm van het middendeel is: ‘zij deden een plas’. Met dat werkwoord is deze zegswijze ruim vijfhonderd keer op internet te vinden. Varianten zijn ‘zij plasten een plas’ en ‘zij pisten een plas’.

Die laatste variant komt het minst vaak voor - geen enkele keer in de digitale krantenarchieven en slechts dertig keer op internet - maar het is wel de oorspronkelijke vorm. Ook Van Dale vermeldt het zo: ‘zij dronken een glas, zij pisten een plas en lieten de zaak zo als zij was’. Dat ‘zij pisten’ doorgaans wordt vervangen door ‘zij deden’ zal wel komen doordat men *pissen* te grof vindt. Overigens ligt ook het eerste gedeelte van dit gezegde niet vast. Geregeld lees je: ‘Ze hieven het glas, deden een plas (...)’.

De heeren van Sas

Hoe oud is deze uitdrukking? Van Dale vermeldt haar sinds 1914. Opmerkelijk genoeg ontbreekt ze zowel in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) als in het bekende spreekwoordenboek van Stoett. Toch is deze zegswijze al heel oud. Voorzover we weten, gaat zij terug op de Tweede Grote Vergadering van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Die vergadering begon op 28 november 1716 en duurde maar liefst tot 14 september 1717. Er waren 34 afgevaardigden aanwezig, die in de Trèveszaal in Den Haag vergaderden onder voorzitterschap van Adolf, graaf van Rechteren. Het doel was om de ‘treurige toestand van 's lands

financiën' te verbeteren en de fouten in de grondwet van de Republiek te repareren. Men vergaderde en vergaderde, tien maanden lang, maar het resultaat was nihil - een totale mislukking.

Weliswaar was het indertijd gebruikelijker dan nu om lang te vergaderen, maar tien maanden overleggen zonder concreet resultaat - dat vond men ook toen te gortig. En dus verschenen er verscheidene pamfletten en spotdichten. De vroegste bron voor het spotdicht dat aan de genoemde uitdrukking ten grondslag ligt, dateert van 1724. Het gaat om het *Tweede vervolg van de Latynsche en Nederduitsche keurdichten, bijeen verzameld door de liefhebbers der oude Hollandsche vrijheit*. In deze bundeling staat, op pagina 27, onder de titel 'De vergadering van de Staten van Hollandt', het volgende versje van een anonieme dichter:

Sij comen bij paren,
Om te vergaren,
In den Haegh.
Sij sijn 'er so graegh.
Sij drinken een glas,
Sij pissen een plas
En laten de saak soo als hij was.
Sondaghs absent,
Maandaghs in 't Logement,
Dinghsdags present
Woensdaghs compleet
Donderdaghs niet gereet,
Vrijdaghs niets gedaan,
Saterdagh na huijs gegaan.

Later ontstonden er nog verschillende varianten. Die werden in 1855 door de Gorkumse onderwijzer P.J. Harrebomée vermeld in het tijdschrift *Nieuw archief voor Nederlandsche taalkunde*. Volgens Harrebomée zei men indertijd ook:

Ze dronken een glas
 Ze pisten een' plas,
 En lieten de zaak, zoo als ze
 was:
 Zoo deden die van Alblas.

En:

De heeren van Sas
 Die dronken een glas
 En pisten een' plas
 Maar lieten de zaak, zoo als ze
 was.

Met 'die van Alblas' werden de bewoners van Oud-Alblas in ZuidHolland bedoeld. Met 'de heeren van Sas' mogelijk de gegoede burgerij van Het Sas, een buurtschap bij Alphen. In feite hadden noch 'die van Alblas' noch 'de heeren van Sas' echt iets met deze zegswijze te maken. Ze zijn erin terechtgekomen vanwege het rijm.

In de korte vorm ('Ze dronken een glas, ze pisten een' plas, en ze lieten de zaak, zoo als ze was') is het gezegde voor het eerst te vinden in het *Spreekwoordenboek* van Harrebomée (1858). Hij gaf als betekenis: 'De zaak is niets verder gekomen; men is al even wijs (of eigenlijk even dwaas) gebleven.'

Foute inschatting

Rest de vraag hoe het kan dat deze zegswijze niet is opgenomen in het WNT, het wetenschappelijke woordenboek van het Nederlands. Zoals we in het vorige nummer (p. 234) al hebben gezien, was het spreekwoordenboek van Harrebomée een belangrijke bron voor het WNT - het wordt daarin duizenden keren aangehaald. Maar de redacteurs hadden aanvankelijk de opdracht dit niet alleen met 'kiesche smaak', maar ook behoedzaam te doen. Die behoedzaamheid was geboden omdat voor veel uitdrukkingen in Harrebomée geen andere bron bestaat.

Als de uitdrukking in kwestie wél was vermeld, dan had ze bij het trefwoord *glas* moeten staan. Dat woord werd in 1890 in het WNT behandeld door A. Beets (1860-1937) of J.W. Muller (1858-1945). Of zij deze zegswijze uit kiesche smaak hebben weggelaten of omdat zij meenden dat ze te obscuur was, is niet bekend. Terugkijkend kun je wel stellen dat het een foute inschatting is geweest, want de uitdrukking is na bijna drie eeuwen nog springlevend.

Antwoorden taaltest (zie pagina 277)

A. Spelling

1. b. à-la-carterestaurant
2. c. au revoir

3. b. enfants terribles
4. a. neerlandistiek
5. a./c. obliehoorn/oubliehoorn
6. c. uitzaaiinkje

B. Woordenschat

1. a. glutenallergie
2. a. proeven
3. a. darmafsluiting
4. a. geluksvogel

C. Zoek de fouten

1. *apothekeres, hun de deur had gewezen, continueren*
2. *liever madam, mede-entrepreneur, homeopathische, uit de grond stampen, ijlings*

D. Extra

Brimstig ('ongedurig, korzelig') is een Wim T. Schippers-woord; waarschijnlijk heeft hij het uit het Zeeuws. *Doemdenken* ('zeer somber over de toekomst denken') is een vondst van Kees van Kooten en Wim de Bie, en *verkneuterling* ('plezier, ontspanning') is ooit door Marten Toonder gebruikt - hij heeft het afgeleid van *zich verkneuteren* in de betekenis 'innerlijk plezier over iets hebben'.

Taal in beeld

Foto: Henk Scholte uit Borne.
Hij ontvangt een boekenbon van € 25.-

‘An ideal spot for a woonerf’

Oproep: Nederlandse woorden in vreemde talen

Nicoline van der Sijs

Het mag een cliché lijken, maar toch: Nederland is bij buitenlanders alom bekend om zijn klompen, kaas en molens. Het is dan ook niet toevallig dat bijvoorbeeld het Indonesisch het leenwoord *kelom* voor ‘klomp’ kent, en dat het Deens, het Duits (dankzij Frau Antje), het Engels, het Frans, het Hongaars, het Pools en het Zweeds de kaasnamen *edam* en *gouda* gebruiken, soms in enigszins aangepaste spelling. Het Singalees, de taal van Sri Lanka, kent de Nederlandse molen in de vorm *móla*. Het Deense woord voor schaats is *skøjte*, en ook het Engelse *skate* is ontleend aan het Nederlands.

Witloof

Over de Nederlandse woorden die in andere talen zijn beland, wil ik een boek schrijven met als titel *Nederlands in de wereld. De invloed van het Nederlands in kaart gebracht*. In dit boek zal te lezen zijn welke Nederlandse woorden door andere talen zijn overgenomen. Ik zal ruim aandacht besteden aan de cultuurhistorische achtergrond van het uitlenen: aan de contacten die er in het verleden of het heden tussen het Nederlands en andere talen hebben bestaan, en aan de redenen waarom bepaalde woorden zijn uitgeleend. Een enkel voorbeeld: zowel in het Frans als in het Engels komt het woord *witloof* voor. Dat komt doordat de ‘uitvinding’ van de groente witlof (in het Belgisch-Nederlands *witloof*) in de achttiende eeuw in Brussel heeft plaatsgevonden: toevallig ontdekte men hier dat cichoreiwortels die lang in een donkere schuur hadden gelegen, scheuten wit loof kregen die heel smakelijk waren.

Het woord *klapschaats* is in opvallend veel talen terechtgekomen.
Foto: Zandstra Sport

In het boek zal onder andere blijken welke talen de meeste Nederlandse woorden hebben overgenomen, in welke periode de meeste Nederlandse woorden zijn uitgeleend, en om wat voor soort woorden het dan gaat. Ik kan nu al verklappen dat het aantal uitgeleende Nederlandse woorden groot is, veel groter dan je zou verwachten.

Momenteel gebruikt?

Welke Nederlandse woorden in het verleden de grens over zijn gegaan, kan nagezocht worden in etymologische woordenboeken en woordenboeken van vreemde woorden in de verschillende talen. Veel moeilijker is het echter om te achterhalen welke Nederlandse woorden momentéél in andere talen worden gebruikt. Daarbij kunnen de lezers van *Onze Taal* mij wellicht helpen. Misschien hebt u tijdens uw vakantie, werk in het buitenland, bij geëmigreerde familieleden, in buitenlandse media of boeken een of meer Nederlandse woorden gesignaleerd. Wellicht kent u als wetenschapper Nederlandse vondsten waarvan de namen door uw buitenlandse collega's zijn overgenomen. Of bent u een student of docent Nederlands in het

buitenland en hebt u in bijvoorbeeld Georgië Nederlands geleerd, waarbij het u opviel dat in uw moedertaal enkele Nederlandse woorden voorkomen. Ik ben geïnteresseerd in ieder Nederlands woord dat in het buitenland gebruikt wordt. Om een idee te geven van waar het om kan gaan, zal ik nog enkele voorbeelden geven.

Nederlandse woorden worden regelmatig dankzij de handel verbreid. Zoals bekend is Duitsland onze grootste handelspartner. In het Nederrijng gebied is daardoor onder andere het Nederlandse *veiling* geleend als *die Veiling*. Diverse Nederlandse producten reizen de wereld rond, meestal onder hun eigen naam. Een Deens vreemdedwoordenboek noemt *hopjes*. In het Zweeds is *bintje* heel normaal, en een Frans woordenboek vermeldt *terlenka*.

Verder is Nederland momenteel toonaangevend op het gebied van design en architectuur. In het Engels wordt *woonerf* zeer veel gebruikt; zo noemt een Amerikaanse website een straat 'an ideal spot for a woonerf'. Op internet is ook te zien dat dit woord daarnaast bekend is in het Duits, Frans, Grieks, Hongaars, Italiaans, Japans, Pools, Spaans, Turks en Zweeds.

Vragenlijst

Ik ben niet alleen geïnteresseerd in Nederlandse woorden die rechtstreeks door een andere taal zijn geleend, maar ook in woorden die via een andere taal zijn overgenomen. Zo kent het Armeens het woord *kabel* via het Russisch, het Roemeens kent *babord* 'bakboord' via het Frans, het Baskisch kent *istribor* 'stuurboord' waarschijnlijk via het Franse *tribord*, en het Bretonse *bars* 'zeebaars' is geleend via het Franse *bar* (vroeger ook *bars*).

Als u Nederlandse woorden in andere talen kent, zou u mij een groot plezier doen als u een korte vragenlijst wilt invullen. Deze staat op de website van Onze Taal (www.onzetaal.nl/2005/10/uitleen.html), en kan ook worden aangevraagd bij het secretariaat van het genootschap (070-356 12 20). In de lijst staan vragen over de taal van het door u gesignaleerde woord, de bron, de datering, de context en de kenmerken ervan. Iedereen die de vragenlijst invult, dank ik bij voorbaat van harte.

In de toekomst zal ik zo nu en dan in *Onze Taal* ingaan op de gevonden Nederlandse woorden in andere talen. En uiteindelijk zal alles vanzelfsprekend na te lezen zijn in het boek *Nederlands in de wereld*.

Voor het project worden ook stagiairs gezocht. Zie voor meer informatie daarover eveneens www.onzetaal.nl/2005/10/uitleen.html.

Hom of kuit Is het Nederlands een bedreigde taal? Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt iedere maand zo'n kwestie, en nodigt iedereen uit te reageren.

In discussies over taal is vaak te horen dat het Nederlands zó wordt uitgehold dat het geen lang leven meer beschoren zal zijn. Is dat zo? Is het Nederlands in gevaar?

Ja, red het Nederlands!

Het Nederlands wordt elke dag opnieuw mishandeld. De kranten staan bol van de ordinaire *d/t*-fouten en journalisten geven het armzalige jargon van politici kritiekloos door, inclusief verhaspelde uitdrukkingen. Maar dat alles valt in het niet bij de toevloed van overbodige Engelse namen en woorden. Neem de televisie: is er nog één programma met een Nederlandse naam? Het is een teken van de veronachtzaming en geringschatting van onze taal door de Nederlanders zelf. Maar het allerergste is wel dat de hele Nederlandse taal in belangrijke taaldomeinen moet wijken voor het Engels, zoals op Schiphol, waar alle bordjes in het Engels gesteld zijn. Een beschamende vertoning die om actie schreeuwt.

Maar wie neemt bij de reddingsactie het voortouw? In ieder geval niet de zogeheten taalkundigen, die al het nieuwe hartelijk verwelkomen. Uit eigenbelang natuurlijk, dan hebben ze nog meer om te beschrijven. Van het onderwijs valt ook weinig te verwachten. De Nederlandse universiteiten hebben de volkstaal verkwanseld voor de zilverlingen van Engelstalige studenten uit het buitenland. Er zijn steeds meer middelbare scholen en zelfs basisscholen, met inbegrip van de kleutergroepen, die hun lesprogramma in het Engels aanbieden! De Stichting Taalverdediging is daar terecht een proces tegen begonnen. Want ook de overheid verdedigt het Nederlands onvoldoende.

Actie dus, en geen gemakker over het 'feit' dat talen hun eigen gang gaan, onafhankelijk van kritiek of lof. Dat klopt gewoonweg niet. Als de gebruikers dat oprecht willen, wordt hun taal gered. Veel talen hebben een revival meegemaakt, bijvoorbeeld het Hebreeuws in Israël, en het Nederlands in Vlaanderen. Dus als we het met zijn allen maar echt willen, kunnen we het Nederlands weer op het goede spoor zetten.

Nee, het Nederlands redt zichzelf wel

Het is nog nooit zo goed gegaan met het Nederlands als nu. Is er een ander tijdperk geweest waarin meer dan twintig miljoen mensen Nederlands als voertaal gebruikten? En dan niet alleen voor de dagelijkse kletspraat (hoewel dat de kurk is waarop een taal drijft), maar ook voor literaire productie. De oplagen van romans en dichtbundels zijn nog nooit zo hoog geweest als nu. In het theater loopt het storm. Hebt u weleens geprobeerd een kaartje te bemachtigen voor een cabaretvoorstelling, toch een bij uitstek talig gebeuren?

En dan de fouten en het andere minder gelukkige gebruik van onze taal. Natuurlijk valt daar kritiek op te leveren, maar wie dat doet, moet zich wel realiseren dat het de keerzijde is van het feit dat zo veel mensen zich in zo veel omstandigheden van het Nederlands wensen te bedienen. Naarmate meer mensen een standaardtaal gebruiken, neemt de bandbreedte van de norm nu eenmaal toe. Kijk maar naar het Engels in Amerika of Singapore. Wie én een breed gebruik én een strikte norm verwacht, verkeert in een taalkundig dromenland.

En het Engels op Schiphol dan? Daar hebben de vele anderstaligen die alleen van Schiphol gebruikmaken om over te stappen, meer aan dan aan het Nederlands. Verder denk ik dat alle frequent vliegende Nederlanders wel weten wat *arrival* en *gate* betekenen. Dus is het de vraag of we aan dergelijke symboolpolitiek zo veel energie moeten besteden.

Ten slotte het Engels als onderwijstaal. Natuurlijk is onderwijs in je eigen taal veel makkelijker dan in een vreemde taal, zeker als het een beetje moeilijk wordt. De modale zevendegroeper zal vast wel aanhikken tegen de Engelse uitleg van *long divisions*. Maar daar is het onderwijs toch voor: moeilijke dingen leren? In hun carrière hebben deze leerlingen alleen maar profijt van dat Engels: ze kunnen in vrijwel alle landen ter wereld aan de slag. Hun Nederlands zal er niet door achteruitgaan. Uit onderzoek blijkt dat een tweede of derde taal de eerste taal allerminst in de weg zit.

Wat vindt u ervan? Is het Nederlands een bedreigde taal?

Geef voor 24 oktober uw mening op onze website: www.onzetaal.nl/homofkult. Of stuur een briefkaart met 'Het Nederlands wordt bedreigd' of 'Het Nederlands wordt niet bedreigd' naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag.

Uitslag vorige stemming

'Is het goed om de spelling op gezette tijden aan te passen?' Op deze vraag van de vorige keer hebben de lezers een duidelijk en ook wel verrassend antwoord gegeven. Slechts 24,8% van de inzenders (107 in getal) is tegen aanpassing, en maar liefst drie keer zoveel (75,2%, oftewel 324 lezers) is vóór. Mogen we daaruit afleiden dat de aanpassingsronde die de Nederlandse Taalunie dit najaar doorvoert, in vruchtbare aarde zal vallen? We zullen het gauw merken.

Woordenboek van de poëzie

Dorpslucullus

Guus Middag

Ik dacht altijd dat ik wel wist wat ‘dollen’ was: de tegenstander opzoeken en hem met snelle en slinkse en slimme schijn- en passeerbewegingen voor schut zetten. Vooral gebruikt bij voetbal. ‘Weer heeft Arjen Robben de arme rechtsback van Everton gedold.’ Maar *dollen* kan ook nog heel iets anders betekenen. Zo begint een gedicht van Theo Sontrop, in zijn bundel *Langzaam kromgroeien* (1962):

Weer heeft de boer zijn beste os gedold.

Wij moeten ons dan niet voorstellen dat de boer bij het betreden van de wei zijn klompen heeft verruild voor kicksen en vervolgens zijn beste os alle hoeken van het veld heeft laten zien alvorens hem op de rand van de zestien op volle snelheid uit te kappen en daarna, erkend hoogtepunt van het dollen, de bal door alle vier zijn poten te spelen (de zogenoemde dubbele panna). De boer die zijn beste os dolde, had andere bedoelingen. *Dollen* betekent volgens Van Dale ook ‘bedwelmen’. En, afzonderlijk vermeld, *een os dollen* is ‘bedwelmen door hem met een moker voor de kop te slaan’. Dat mag in het hedendaagse voetbal niet meer.

De os is gedold, wordt snel geslacht en daarna op een ladder (‘leer’) vastgebonden. De ladder wordt rechtop gezet om het karkas te laten uitdruipen. Zo hangt hij nu, op de deel van de boerderij, ‘temidden van zijn zusters’. Dat zijn de (nu nog levende) melkkoeien die daar rustig hun hooi staan te herkauwen en niet weten dat dat bloederige gevaarte op die ladder wijlen hun broer de os is. Zo zegt Sontrop het:

Weer heeft de boer zijn beste os gedold.
 Het knippen in de buik was kwestie van seconden.
 De darmen werden met een liertje afgewonden,
 het druipende karkas snel op de leer getild en
 hangt nu zonder hoofd en degelijk gevild
 temidden van zijn zusters op de deel.

Foto: Spaarnestad Fotoarchief

Er zit een lichte ondertoon van spot in deze beschrijving, maar ik kan het niet goed bewijzen. ‘Het knippen in de buik’: is dat niet wat vlotjes en oneerbiedig gezegd? Afwinden met een liertje: klinkt dat niet net iets te vrolijk en speels? ‘Zonder hoofd’: spreekt men bij een rund wel van een hoofd? En zo nee: getuigt dat niet van net iets te veel, dus niet gemeend respect? ‘Temidden van zijn zusters’: dat klinkt ook weer zo quasi-gezellig, alsof de familie weer eens bijeen is en de schaal met voederbrok ouderwets rondgaat. En zit er, in de nadruk op ‘zusters’, niet ook een sneer aan het adres van de onmannelijkheid van de os: ontmande stier, castraat, bijna een koe, bijna al een zus te midden van zijn zussen?

Slachtgaven

Feitelijk is het misschien allemaal juist, maar de spottende toon vertelt vanaf het begin een iets ander verhaal. Zeker vanaf het tweede deel. Sontrop herhaalt de beginregel, en vervolgt dan zo:

Weer heeft de boer zijn beste os gedold
en stuurt een deputatie van zijn zonen
ter pastorie, de herder te belonen met
beuling, malse lappen, geborgen in hun pet.

De zonen van de boer moeten nu, na de slacht, de pastoor van het dorp enige slachtgaven gaan brengen. Het was vroeger gebruikelijk om de lokale geestelijkheid van tijd tot tijd te laten delen in de opbrengst van het land. De pastoor kreeg alleen het beste, dus alleen als, zoals nu, de beste os was geslacht.

De toon is net iets te formeel, en de woordkeus net iets te deftig; daardoor blijft er spot meeklinken. 'Een deputatie van zijn zonen': alsof de boer een belangrijk magistraat is, met een uitgebreide hofhouding. 'Ter pastorie': dat klinkt veel duurder dan 'naar de pastoorswoning' of 'naar de pastorie'. 'De herder': het is de juiste vertaling van het Latijnse woord *pastor*, maar het klinkt wel erg vroom. Al die chique zeggingswijze is dan weer in ironisch contrast met het beschreven tafereel: de brave boerenzonen dragen de verse worst ('beuling') en de malse lappen slachtvlees 'in hun pet'. Dat is niet zo fris voor meneer pastoor, en al helemaal niet als de jongens de pet niet in hun hand, maar zoals gebruikelijk op hun hoofd dragen. Het gedicht geeft daar geen uitsluiting over.

De pastoor vat het ruim op en doet wat hij moet doen: hij zegent de zonen, na het in ontvangst nemen van de offergaven, en hij laat er in zijn hoofd een mooi stichtelijk citaat op volgen. 'Der martelaren bloed is 't zaad der kerk.' Het zijn woorden van kerkvader Tertullianus (160-220 n.Chr.), die de christenen in de begintijd voorhield dat op het bloed van de eerste christelijke martelaren in het oude Rome een grote bloei van de Roomse kerk zou volgen ('sanguis martyrum semen christianorum est'). Zo ook, symbolisch, met deze geslachte os: de pastoor zal zich zijn vlees goed laten smaken en aldus zal de os bijdragen aan de verdere bloei van de kerk. Ook hier is de af-

stand tussen de stijve, ouderwetse formulering en de aanleiding (verse worst) veel te groot, zodat er opnieuw een spottend effect van uitgaat. In de laatste regel van het gedicht zet meneer pastoor zijn keukenpersoneel dan maar aan het werk, alsof het een zware, maar nu eenmaal onontkoombare plicht is. De schijnheiligheid zal de meeste lezers niet ontgaan. In de woorden van Sontrop:

De dorpslucullus zegent hen en peinst:
 'Der martelaren bloed is 't zaad der kerk.'
 Dan, voorschoot voor, gaat dienstbô aan het werk.

Bijna alle woorden in dit gedicht zijn gekozen op subtiele bijbetekenissen of wel aanwezige, maar nauwelijks aanwijsbare licht ironische bijklanken. Ook in de titel, 'Pastorale', wijkt Sontrop af van de geïkete betekenis. Een pastorale is een herdersdicht, maar hier zal het woord wel letterlijk moeten worden gelezen: een pastoorsgedicht.

Overdadige feestmalen

Het meest bijzondere woord is 'dorpslucullus'. Daarmee zal de brave plattelandspastoor zijn bedoeld, maar wat wordt er precies mee gezegd? De hand- en woordenboeken leren dat een lucullus iemand is die van veel, goed en lekker eten houdt. De soortnaam is afgeleid van de historische figuur Lucius Licinius Lucullus (ca. 117-56 v.Chr.), een Romeinse consul en veldheer die vooral bekend is geworden door zijn rijkdom en zijn weelde en zijn overdadige feestmalen. Een roomse pastoor wordt hier in verband gebracht met een Romeinse gastronom.

Het venijn zit voor mijn gevoel in het voorvoegsel *dorps-*. Niet alleen om het contrast tussen het klein klinkende *dorp* en het oud en gewichtig klinkende *lucullus*, maar ook omdat dit woord suggereert dat het hier om een officieel ambt gaat. Een zware plicht, een verantwoordelijke en eerbiedwaardige functie, waarvan er maar één per dorp te vergeven is en die iemand nu eenmaal, het is niet anders, op zich moet nemen. Elk dorp heeft een dorpsdokter, een dorpsonderwijzer, een dorpsomroeper en soms ook een dorpsgek. Het woord *dorpslucullus* wekt de indruk dat er in elk dorp ook één lucullus moet zijn: een lekkerbek die, daartoe benoemd door een hogere instantie, voor het hele dorp de lekkere hapjes in ontvangst neemt en door dociel personeel laat bereiden, voor zichzelf.

Dorpslucullus: het klinkt even onmogelijk, en dus even spottend als sommige woorden met het voorvoegsel *beroeps-*. *Beroepsneger*, *beroepsmarokkaan*, *beroepshomo*, *beroepsdwarsligger*: het wordt wel gezegd van forum- en panelleden die naar het oordeel van anderen wat al te vaak met hun huidskleur, nationaliteit, seksuele geaardheid of karaktertrek voor de camera verschijnen. Van sommige dingen kun je nu eenmaal geen beroep maken, net zomin als van een verslaving aan veel en lekker eten.

Het gedicht 'Pastorale' wil denk ik een snerend portret geven van een bepaald soort roomse schijnheiligheid, vooral vroeger veel op het platteland te vinden. De belichaming van deze karaktertrek is de plaatselijke zielenherder, hier spottend 'de dorpslucullus' genoemd. Het zou kunnen dat in de Latijnse eigenaam ook nog het Nederlandse woord *sul*, of *lul*, of *lulletje* meespeelt ('lucullus de behanger', 'een lucullus rozenwater'). In deze toespeling op een geslachtsdeel zou dan ook een toespeling op de vermeende seksloosheid, of juist homoseksualiteit, van veel katholieke geloofsdienaren kunnen schuilen. Men kan een parallel zien tussen de

gesneden os te midden van zijn zusters op de deel en de pastoor te midden van zijn dienstboden ter pastorie. Maar men kan dat ook wat vergezocht vinden allemaal.

Noteren wij daarom maar kortweg in het Woordenboek van de poëzie: *'dorpslucullus, smulpaap (inzonderheid in kleine woonkernen ten plattelande)'*.

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

Nederlandstaligen positief over hun taal

Vlamingen en Nederlanders blijken positief te denken over de toekomst van hun taal: zo'n 80% denkt dat het Nederlands de komende vijftig jaar niet wordt verdrongen door het Engels. Mensen met kinderen vinden dat er op meer scholen ook moet worden lesgegeven in een vreemde taal. Surinamers - voor een groot deel ook Nederlandstalig - zijn wat pessimistischer: een op de drie ziet in het Engels de toekomstige voertaal van zijn land, en ruim 40% van de Surinamers denkt dat tweetalig onderwijs ten koste gaat van de Nederlandse taalvaardigheid. Dat blijkt uit het onderzoek *Taalpeil*, dat bureau Trendbox in opdracht van de Nederlandse Taalunie hield onder 1100 Nederlanders, Vlamingen en Surinamers. Van hen had 95% het Nederlands als moedertaal.

Negen op de tien Nederlandssprekenden blijken trots te zijn op hun taal, wat nog niet wil zeggen dat ze ook tevreden zijn over hoe hun taal klinkt. Het meest positief zijn de ondervraagden uit Suriname: waar in Nederland 39% de eigen uitspraak 'mooi' vindt en in Vlaanderen 63%, ligt dat percentage in Suriname op 71. De Nederlander waardeert de Vlaamse uitspraak van het Nederlands het meest, en de Surinaamse uitspraak het minst: ruim een op de drie Nederlanders vindt die laatste variant zelfs 'lelijk'. In Vlaanderen heeft 40% eigenlijk geen idee hoe het Surinaams-Nederlands klinkt, en andersom kennen maar weinig Surinamers de Vlaamse uitspraak.

Opvallend is verder dat ongeveer een kwart van de ondervraagden vreest dat hun taalvaardigheid een belemmering is voor het vinden van een andere, betere baan. Vooral Nederlanders tussen de 25 en 34 jaar zijn daar bang voor.

De aanleiding voor het onderzoek was het 25-jarig jubileum van de Nederlandse Taalunie. Het is de bedoeling dat het iedere drie jaar herhaald wordt.

Bron: *Taalpeil*, Nederlandse Taalunie (www.taalunieversum.org/taalpeil)

Onderwijsminister Maria van der Hoeven tijdens de presentatie van *Taalpeil*.
Foto: Mylène Siegers

Ombudsman kritiseert taalanalyse. De Nationale ombudsman heeft begin september een klacht gegrond verklaard die ingediend werd tegen 'Land en taal', het bureau van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) dat met taalanalyses de herkomst van asielzoekers probeert te bepalen. De klacht betrof asielzoekers die naar eigen zeggen uit Azerbeidzjan komen, maar die volgens een taalanalist van de IND Armeens zijn. Een contraexpertise die tot een andere conclusie leidde dan die van de IND, werd door de dienst ter zijde geschoven, en dat had volgens de ombudsman niet mogen gebeuren. (Nationale ombudsman, *Argos*)

Het Parool goede speller. Vergeleken met vijf andere kranten maakt *Het Parool* de minste spelfouten. Dat blijkt uit een onderzoek van het vakblad *De Journalist*. Het blad selecteerde 25 woorden die vaak fout worden geschreven, zoals *gestrest*, *soeverein* en *halsstarrig*. Een halfjaar lang werd bijgehouden hoe vaak de woorden voorkwamen en hoe vaak ze fout werden geschreven. *Het Parool* haalde een

foutpercentage van 1,1%. *NRC Handelsblad* kwam met een percentage van 4,9 op de laatste plaats. (*De journalist*)

Vluchtelingen tevreden over inburgering. Uit de *IntegratieBarometer*, die de Stichting Vluchtelingenwerk op 8 september publiceerde, blijkt onder meer dat vluchtelingen erg te spreken zijn over de - voor hen verplichte - inburgeringscursussen. Zo is 87% van mening dat zij door de cursus goed Nederlands leren spreken. Om de kans op werk te vergroten volgt ruim een vijfde van de cursisten daarna nog een taalcursus. (Stichting Vluchtelingenwerk)

Proef met stemherkenning voetbalsupporters. Justitie is in september een proef begonnen met elektronische stemherkenning van voetbalsupporters die een stadionverbod van de rechter opgelegd hebben gekregen. Zulke supporters kunnen tijdens een wedstrijd via een vaste telefoonaansluiting gebeld worden door een computer met de vraag enkele zinnen na te zeggen. Als de stem volgens de computer niet lijkt op die van de supporter, wordt het Openbaar Ministerie ingelicht. (Nu.nl)

Brailleschrift gemoderniseerd. Het Nederlandse en Vlaamse brailleschrift is voor het eerst in twintig jaar gemoderniseerd. Er zijn afspraken gemaakt over de schrijfwijze van nieuwe tekens, zoals het euroteken en het apenstaartje, en er zijn enkele bestaande tekens gewijzigd. (Federatie Slechtzienden- en Blindenbelang)

Mooiste woord West-Fries. Net als vele andere Nederlandse taalvariëteiten heeft nu ook het West-Fries een 'mooiste woord': *warskippertje*, oftewel 'logé'. Het woord werd gekozen door lezers van *Skroivendevort*, het blad van de Stichting Creatief Westfries. (*Noordhollands Dagblad*)

Koppelingen naar de originele berichten staan op www.onzetaal.nl/tamtam;
let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Inzicht Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Woordenboek Papiaments

Bij uitgever Walburg Pers is onlangs het *Woordenboek Papiaments-Nederlands* verschenen. Het is een middelgroot woordenboek (30.000 trefwoorden, 1500 spreekwoorden en zegswijzen), dat het Papiaments van Curaçao als uitgangspunt heeft maar ook vorm- en uitspraakvarianten van Aruba en Bonaire vermeldt. De lemma's geven informatie over varianten, woordsoort, uitspraak en klemtoon, woordgeslacht en de vervoegingen van werkwoorden. Woorden voor inheemse planten, dieren, voorwerpen, et cetera krijgen een korte uitleg. De gehanteerde spelling is die van Bonaire en Curaçao.

Dikshionario Papiamentu-Hulandes. Woordenboek Papiaments-Nederlands van drs. Igma van Putte-de Windt en dr. Florimon van Putte kost € 39,50 (gebonden, 495 blz.). ISBN 90 5730 348 5

Grammatica voor NT2-leerders

Emeritus hoogleraar toegepaste taalkunde Bondi Sciarone is de grondlegger van de succesvolle ‘Delftse methode’, waarmee buitenlandse studenten in korte tijd Nederlands kunnen leren. Zijn leerboek met de veelzeggende titel *Grammatica is niet moeilijk* heeft als uitgangspunt dat het onder de knie krijgen van de Nederlandse grammatica niet zo veel moeite hoeft te kosten zolang de regels maar in eenvoudige taal worden uitgelegd. Het boek is in eerste instantie gericht op hen die het Nederlands als tweede taal leren, in klassenverband of door zelfstudie. Het gaat in op de belangrijkste regels, die de student vervolgens kan toepassen in oefeningen (die ook met een bijgeleverde cd-rom te maken zijn).

Grammatica is niet moeilijk. Beknopte grammatica voor wie Nederlands leert is een uitgave van Boom en kost € 19,50 (ingenaaid, 112 blz.). ISBN 90 8506 096 6

Kindertaalkalender

De *Kindertaalkalender* is een scheurkalender met op elk blaadje een spelletje, een grap, een weetje, een quizvraag of een opdracht, die allemaal iets met taal (grammatica, spelling, idioom, etymologie, et cetera) te maken hebben. De kalender is gericht op kinderen van acht tot twaalf jaar, en is geïllustreerd met tekeningen van Jan Jutte.

Kindertaalkalender 2006 van Jeannette Verbeek is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 12,95. ISBN 90 12 10604 4

Papendrechts

Naar aanleiding van het 900-jarig bestaan van de 'Heerlijkheid Papendrecht' is een woordenboekje verschenen met woorden en uitdrukkingen uit het Papendrechts dialect - dat overigens nauwelijks nog gesproken wordt. Alle woorden worden verduidelijkt met een voorbeeldzin (zoals bij *wikkertie wak* 'kantje boord': 'Nou jongchie, dà was maor wikkertie wak ovvie was buiteboord getruuld.') Het boek is geïllustreerd met tekeningen en foto's uit de oude doos.

Op s'n Paopendrechts van G. Versteeg is een uitgave van Stichting Dorpsbehoud Papendrecht en kost € 9,98 (ingenaaid, 107 blz.). Het boek is te bestellen bij de uitgever (telefoon 078 - 641 22 55).

Financieel vertalen

In 1997 verscheen het *Financieeleconomisch lexicon* van A.J. de Keizer, met daarin 30.000 vertalingen in en uit het Engels van termen op het gebied van het bank- en beurswezen, de accountancy, pensioenen en verzekeringen, en aanverwante terreinen. Het lexicon, waarvan de omvang inmiddels met 35% is toegenomen, is nu ook verkrijgbaar op cd-rom. De prijs is € 195,- (download) of € 220,- (cd-rom). Meer informatie bij uitgever ACE Translations (telefoon 035 - 621 55 84, website: www.acetrans.nl).

Opnieuw uitgegeven

- Bij uitgeverij Pegasus is de tweede druk van dr. W. Honselaars *Groot Russisch-Nederlands woordenboek* (2002) verschenen. Het boek is uitgebreid met 1000 trefwoorden, zodat het nu 86.000 lemma's bevat.

Prijs: € 95,- (gebonden, 1728 blz.). ISBN 90 6143 274 X

- *Vertelduivels. Handboek verhaalanalyse* van Luc Herman en Bart Vervaeck (2001) geeft een overzicht van traditionele en recente inzichten uit de verhaalanalyse. Hoewel in de eerste plaats gericht op het taalonderwijs in het hbo en aan de universiteit, is het boek ook geschikt voor de belangstellende leek. De derde, herziene druk is onlangs verschenen bij Vantilt/VUBPRESS. Prijs: € 19,90 (ingenaaid, 184 blz.). ISBN 90 77503 31 5

- Een pleidooi houden - spreken ter verdediging van een persoon of een zaak, in de rechtszaal of anderszins - is iets wat geleerd kan worden. *Pleitwijzer. Succesvol pleiten in de praktijk* van Ankie Broekers-Knol en Bart van Klink wil daarbij een handleiding zijn. De tekst is ter gelegenheid van de pas verschenen zevende druk (Bert Bakker, eerste druk 2000) geheel herzien. Prijs: € 17,95 (ingenaaid, 270 blz.). ISBN 90 351 2870 2

Varia

- Uitgeverij Het Spectrum wil volgend jaar een jongerenwoordenboek op de markt brengen dat door jongeren is samengesteld. Het is de bedoeling dat jongeren op een speciale website hun 'vetste, lauweste, mooiste en meest gebruikte' woorden invoeren, waarna Het Spectrum die verwerkt tot een woordenboek. Zie www.dropjelyrics.nl.
 - De pocket- en handwoordenboeken Nederlands, Engels, Frans, Duits en Spaans van Van Dale Lexicografie kunnen sinds kort tegen betaling gedownload worden. De prijzen variëren van € 8,95 tot € 39,95. Zie www.vandale.nl.
 - De Nederlandse Vereniging voor Toegepaste Taalwetenschap (Anéla) zoekt studenten, net afgestudeerden en promovendi die onderzoek doen of hebben gedaan naar taalgebruik, taalverwerving, taalonderwijskunde, taal en techniek, of bedrijfscommunicatie, en die daarover een lezing of posterpresentatie willen houden tijdens de Anéla-juniorendag op 8 februari 2006. Informatie: www.anela.nl/juniorendag.html.
 - Hoe leg je muziek vast in schrift? Van 16 oktober a.s. tot en met 19 maart 2006 belicht het Scryption, museum voor schriftelijke communicatie (Sporlaan 434a, Tilburg), in het project 'Muziek OpSchrift' alle 'mogelijke en onmogelijke' manieren om muziek door middel van tekens en tekeningen te noteren. Het project omvat een tentoonstelling, de uitgave van een boek en diverse concerten, lezingen, films en presentaties, zowel in het Scryption als op locaties in Nederland en Vlaanderen. Meer informatie: www.scryption.nl; telefoon 013 - 580 08 21.

Ruggespraak

ruggespraak@onzetaal.nl

*Het dahliaveld aan de Norgerweg ligt er prachtig bij.
Dorpsklanken*

Het meubelbedrijf Ikea gaat in zijn vestigingen kant-enklaarmaaltijden verkopen. Ook komt het bedrijf met een eigen voedingslijn. Klanten kunnen dan mee naar huis nemen wat ze in Ikea's restaurant hebben gegeten.

de Volkskrant

De komende drie maanden mogen de ambtenaren van de belastingdienst om 15 uur naar huis als het buiten 26° is. Blijft de temperatuur onder de 26° dan mogen zij zoals op andere werkdagen om half drie naar huis.

Gazet van Antwerpen

Uiteraard is er ook gelegenheid tot het stelen van vragen.

Brief Politie Haaglanden

Berichten

Willen de mensen die 50 jaar getrouwd zijn, of 80 jaar worden of eventueel gaan verhuizen of komen te overlijden even een berichtje sturen aan het secretariaat zodat wij eventueel maatregelen kunnen nemen. Bij voorbaat dank.

Brief 'ANBO voor 50-plussers'

STOPPEN MET ROKEN

DE OPSTEKER VOOR NIET-TEVREDEN ROKERS: STOPPEN MET PROFESSIONELE HULP DIE ECHT HELPT...

Affiche St. Elizabeth Ziekenhuis Tilburg

Via de media verspreidt de politie een compositietekening van de vermoedelijke dader. De politie vermoedt dat het om een dader gaat, maar is daar nog niet helemaal zeker van.

Planet.nl

'We hebben niet het vermogen alle zelfmoorden te voorkomen, onze taak is wel zoveel mogelijk mensen weer op de rails te krijgen.'

Algemeen Dagblad

Twee adelborsten van het Koninklijk Instituut voor Marine zitten in een sloep klaar om Den Haag uit te roeien.

Trouw

De bedoelingen van een bureau zijn vaak opperbest, maar het resultaat vind ik vaak bedroevend. Wat kom ik zoal tegen?

- de regie ontbreekt
- slecht time management
- lokatie en doelstelling van de dag kloppen niet met elkaar
- de techniek is dramatisch
- het programma is niet evenwichtig opgebouwd
- het congressthema is inhoudelijk niet goed uitgewerkt
- de sprekers zijn saai en lang

'Help, een congres!' in *Event*

[Nummer 11]

‘We stellen inburgeringseisen aan nieuwe Nederlandse woorden’

Interview met Ton den Boon, hoofdredacteur van Van Dale Jan Erik Grezel

Het Nederlands verandert, en Van Dale verandert mee. In de kersverse veertiende editie van ‘de dikke Van Dale’ staan *koksroom*, *cameratoezicht*, *loverboy* en nog 8997 nieuwe ingangen. Hoofdredacteur Ton den Boon over de totstandkoming van de jongste versie van het woordenboek.

‘Daar baal ik wel van, dat die laatste betekenis van *input* er niet in staat!’, bromt Ton den Boon, hoofdredacteur van Van Dale. Ik heb hem een lijstje voorgelegd met vijftien woorden en uitdrukkingen die naar mijn idee de laatste jaren populair zijn geworden, zoals *terreurnetwerk*, *(een cd) branden*, *gedist* en *iets communiceren*. Staan die in de nieuwe editie van de grote Van Dale, die half oktober met veel vertoon werd gepresenteerd? Ja, allemaal. Ook *input* is uiteraard een trefwoord, met drie betekenissen: ‘energie die, (elektrisch) vermogen dat aan een machine of een apparaat wordt toegevoegd’, ‘invoer’ als computerterm en ‘het kapitaal waarmee de onderneming wordt gefinancierd’. Maar Nederlanders kunnen tegenwoordig ook klagen dat ze ‘te weinig input’ krijgen. *Input* duidt in deze betekenis op een vorm van sociale omgang. Die betekenis heeft Van Dale nog niet gehaald, moet Den Boon tot zijn spijt erkennen.

Engels

‘Johan Hendrik van Dale, die in de negentiende eeuw de basis legde voor het huidige woordenboek, zei het al: “Een woordenboek is nooit af.” Op het moment dat je er een punt achter zet, is het al verouderd. Het Nederlands is springlevend en dynamisch.’

In de nieuwe editie van de grote Van Dale - drie kloeke delen - staan 225.000 woorden; 9000 daarvan zijn nieuw in vergelijking met de vorige editie, uit 1999. Voor ongeveer 3000 in onbruik geraakte woorden viel het doek. Per saldo groeit de Nederlandse woordenschat gestaag. Volgens velen zijn het vooral Engelse termen. Klopt dat? Den Boon: ‘Het percentage Engelse woorden dat in het Nederlands terechtkomt, blijft vrij constant: het is nu elf procent van de nieuwe woorden. Dat lijkt misschien dreigend, maar in de praktijk valt dat erg mee. Veel van die Engelse woorden worden razendsnel aangepast aan het Nederlands. Neem nu *weblog*, “internetdagboek”: daarvan dook al heel gauw de Nederlandse werkwoordsvorm *webloggen* op. Bovendien wordt *weblog* door iedereen op z'n Nederlands uitgesproken. En vergeet niet dat veel Engelse woorden ook weer net zo snel verdwijnen als ze komen. Typische jaren-tachtigwoorden als *window* en *toolbar* zijn allang vervangen door *venster* en *werkbalk*.’

Na zes jaar al een nieuwe editie, terwijl er vroeger tussen de edities meestal een jaar of tien zat. Verandert het Nederlands sneller of kunnen jullie dankzij digitale hulpmiddelen sneller nieuwe woorden opsporen?

‘Beide spelen een rol. Die technologische ontwikkeling staat los van wat er in de taal gebeurt. We hebben in de loop van 2003 geconstateerd dat er toch allerlei woorden die al helemaal ingeburgerd waren, niet in de laatste editie stonden. *Eerwraak* bijvoorbeeld, en *bewakingscamera*, en *kogelbrief*. In het algemeen heeft

vanaf 2001 de dreiging van terrorisme in de westerse wereld voor behoorlijk wat nieuwe woorden gezorgd.'

Speelde ook niet een rol dat vorige maand het nieuwe Groene Boekje verscheen, waarin allerlei woorden anders worden gespeld?

'Ja, natuurlijk, vooral vanuit de uitgeverij bestond de wens om zo snel mogelijk na de publicatie van het Groene Boekje een nieuwe editie van de grote Van Dale op de markt te brengen. Wat je ook van de aangepaste spelling mag vinden, de grote Van Dale moet ook op dat terrein up-to-date blijven.'

Criteria

Wanneer is een nieuw woord echt rijp voor Van Dale?

'Er zijn twee belangrijke criteria. Het woord moet algemeen gebruikt worden en het moet enige tijd - ongeveer drie jaar - in het Nederlands voorkomen. We stellen inburgeringseisen aan het nieuwe Nederlands.'

'Als een woord typisch jongerentaal is, nemen we het niet op, tenzij het ook buiten die specifieke groep gebruikt wordt, zoals *flex* in "Alles flex?" ("alles kits?") en *lauw* ("relaxed"). Het woord *doekoe* ("geld") staat er ook in; het komt uit de straattaal, de smeltkroestaal van jongeren uit allerlei etnische groepen. Het woord *brada* ("broer, vriend") moet zich nog bewijzen en staat er dus niet in.'

Maar je noemt nu evengoed een aantal woorden

die volgens mij de meeste Nederlanders niet kennen. Hoe definieer je dat ‘algemeen gebruik’?

‘Er zijn woorden die bijvoorbeeld alleen in het Vlaamse taalgebied of in Groningen gebruikt worden en nergens anders. Toch horen ze in Van Dale thuis, want ze voldoen aan het criterium: gedurende enige tijd aangetroffen in de algemene media. In de regel is dat dus ongeveer drie jaar. Die eis voorkomt dat we eendagsvliegen opnemen. We mogen ons niet laten leiden door de waan van de dag. Daardoor heeft Van Dale iets behoudends; nieuwe woorden komen met enige vertraging in het woordenboek terecht. Maar liever een paar woorden niet of later opgenomen, dan één woord wel dat al snel weer uit het Nederlands verdwenen is. *Eclipsjager* is zo'n “zomerkomkommer” uit augustus 1999, toen er een totale zonsverduistering was. Dat hoort niet in het woordenboek thuis.’

‘Wat we ook niet opnemen, zijn doorzichtige samenstellingen en afleidingen als *taxioorlog* en *zelfdodingsconsulent*. Zo zal *ophokplicht* er ook niet in komen. Van Dale streeft bij samenstellingen niet naar volledigheid. We beschrijven alleen de woorden die “verklaringsbehoefte” zijn. Het woord *draaideurcrimineel* nemen we dus wel op. We moeten uitleggen waarom een bepaald type crimineel zo genoemd wordt.’

Er zijn dus ook veel Nederlandse woorden niet in Van Dale te vinden.

‘Op de cd-rom staan ongeveer 270.000 woorden, bijna 50.000 meer dan in het woordenboek. Dat zijn met name samenstellingen [woorden als *deurkruk*, waarvan de afzonderlijke delen ook zelfstandig gebruikt worden - JEG] en afleidingen [bijvoorbeeld *deurtje*, waarvan minimaal één deel (-*tje*) niet zelfstandig voorkomt - JEG]. We noemen geen 25 soorten jam in het woordenboek, maar dankzij de compactheid van de cd-rom konden we die volledigheid wél bieden. En met woorddelen, vooral bijvoorbeeld *-loos*, *-baar* en *-zaam*, kun je massa's afleidingen maken; achter al die woorden kun je nog weer *-heid* zetten. Zonde van de ruimte om die allemaal in het boek op te nemen. Wij nemen daarin nu vooral de woorden op die verklaard moeten worden.’

Is er binnen de redactie ook wel onenigheid over wel of niet opnemen?

‘Er is wel discussie. Het woord *cultuurrelativisme* was volgens een redacteur een doorzichtige samenstelling. Maar ik vond dat dat woord zeker in het licht van de multiculturele samenleving nadere uitleg verdiende. Ik kon hem overtuigen door er citaten van te geven. In mijn ogen moet de grote Van Dale in de selectie van de woorden een afspiegeling zijn van de tijd waarin we leven.’

Politici

Is de manier waarop jullie verklaringen geven ook veranderd?

‘De omschrijvingen en definities bij nieuwe woorden zijn toegankelijker. Neem *sorrydemocratie*. Het woord is geïntroduceerd door Jan Marijnissen van de SP, en Ed van Thijn heeft een boek geschreven met die titel. De omschrijving luidt: “democratie waarin het gewoon is dat politici, met name ministers, geen consequenties verbinden aan falend politiek beleid door af te treden, maar volstaan met het aanbieden van excuses en het beloven van beterschap”. Dat begrijpt iedereen. Het kan misschien korter, maar dan wordt het onduidelijk.’

Van Dale-hoofdredacteur Ton den Boon: ‘De meest productieve leverancier van nieuwe woorden is het ANP.’

Je noemde net twee politici. Is ‘Den Haag’ de hofleverancier van Van Dale?

‘De politiek zorgt voor veel nieuwe woorden en uitdrukkingen. In de afgelopen periode heeft het “fortuynisme” voor vernieuwing gezorgd, en als reactie op de “knuffelcultuur” uit de jaren tachtig en negentig kregen we het “nieuwflinks” - allemaal woorden die in Van Dale zijn terechtgekomen.’

‘In de nieuwe editie vind je ook *inquisitiedemocratie* en *dramademocratie*. Politici zijn mensen die in het brandpunt van de belangstelling staan, net als sommige juristen en voetbalcoaches. Journalisten van krant, radio en tv hangen aan hun lippen. Als zo iemand een nieuw woord lanceert, wordt dat meteen overgenomen. Co Adriaanse, oud-trainer van Ajax en AZ, verwijt op een persconferentie de sportpers *scorebordjournalistiek* en het woord staat de volgende dag in de krant. Heb je gemakkelijk toegang tot de media, dan zullen jouw neologismen eerder ingang vinden. Zelfs *un momento dado* van Johan Crujff, een letterlijke vertaling in het Spaans van “een gegeven moment”, is in het woordenboek terechtgekomen, omdat het een eigen leven is gaan leiden.’

‘Ook uit het culinaire circuit komen verrassenderwijs vrij veel nieuwe woorden, zoals *koksroom*. Maar de meest productieve leverancier is het ANP. Anonieme bureaujournalisten “vertalen” ellenlange persberichten in samengebalde taal. Ze moeten daarbij vaak nieuwe woorden en samenstellingen bedenken. Ik geloof dat woorden als *kogelbrief*, *cameratoezicht*, *veelpleger*, *Zalmsnip* en *Zalmsnorm* op het ANP-kantoor geboren worden. Van veel woorden kunnen we daardoor niet precies vaststellen wie ze bedacht heeft.’

Het gros van de nieuwe woorden zijn zelfstandige naamwoorden. Hoe staat het met neologismen bij de werkwoorden of andere woordsoorten?

‘Nieuwe werkwoorden komen al veel minder voor

dan zelfstandige naamwoorden, maar ze zijn er wel: *latten* ('een lat-relatie hebben'), *vutten* ('met de VUT gaan of zijn'), *lasergamen*. Van *vutten* kun je nu al voorspellen dat het woord over twintig jaar niet meer bestaat, omdat de VUT-regeling wordt afgeschaft. Maar die woorden horen wel in het woordenboek thuis.'

Verdwenen woorden

Behalve nieuwe woorden ópnemen moeten jullie ook woorden schrappen.

Wat is er uit Van Dale verdwenen en waarom?

'Veel woorden uit de landbouw zijn verdwenen. Niet veel Nederlanders zullen het woord *achtermeid* nog kennen. Dat was de meid op de boerderij die niet in het voorhuis werkte, maar bijvoorbeeld achter in de stal de koeien moest melken. Ook *afzwaarden* ("de bovenste laag van een stuk land afhalen") en *bloedkool* ("kool verkregen uit bloed dat men laat indrogen en daarna sterk verwarmt, gebruikt als geneesmiddel") zijn gesneuveld.'

'Van Dale wil nadrukkelijk ook een historisch woordenboek zijn, vandaar dat we de algemene taalvormen van ongeveer de afgelopen 150 jaar beschrijven. Toch gaan we ervan uit dat een woord dat gedurende twee generaties niet meer gebruikelijk is, verouderd is. Als het een samenstelling of een afleiding betreft, is de kans groot dat we die schrappen. Ongelede woorden (dus niet de samenstellingen of afleidingen) en verouderde betekenissen van ongelede woorden behouden we gewoonlijk wél, met het label "verouderd". Veel woorden met *-lust* en *-zucht* verdwijnen, en *stemmengerucht* bijvoorbeeld staat er niet meer in. Er raken ook woorden in onbruik doordat we gewoon andere woorden voor een verschijnsel hebben. We "lillepitten" niet meer, maar "rillen van de kou". Voor bepaalde begrippen zijn er nogal eens verschillende woorden in omloop, bijvoorbeeld een Engelse en een Nederlandse term, en dan zie je toch dat er spontaan voor de Nederlandse term gekozen wordt. Ik noemde net al *window* en *toolbar*, maar ook het woord *wordprocessor* is verdwenen. Iedereen zegt nu "tekstverwerker". En recenter: *ringtone*. Dat wordt door iedereen als "ringtoon" uitgesproken, en het woord *beltoon* is in opkomst. Drie woorden voor één verschijnsel. Taal is kennelijk niet altijd economisch. Ze staan er dus alle drie in, maar ik voorzie dat *beltoon* uiteindelijk als enige overblijft.'

Wat zijn jullie belangrijkste bronnen bij het selecteren en saneren?

'Landelijke dagbladen, tijdschriften, tv-journaals, de radionieuwsdienst, boeken, maar ook wel reclameblaadjes. Met al die bronnen hebben wij grote gegevensbestanden aangelegd met een gigantische hoeveelheid woorden. Van Dale beschikt over de grootste verzameling woorden die er van het Nederlands is.'

Maar is de belangrijkste bron niet de spreektaal, de taal van alledag?

'Ten eerste hebben we niet echt de technische middelen om systematisch de spreektaal als bron te gebruiken. We kunnen niet onze redacteurs de straat op sturen om spontane taal op te vangen. Maar we putten wel uit internetbronnen - met name sites waarop mensen met elkaar communiceren, zoals chatboxen, en weblogs - waar je een benadering van de spreektaal vindt. In de tweede plaats is gesproken taal vluchtiger. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor de taal van marketing en reclame. Een product gaat twee of drie jaar mee. Soms hebben nieuwe woorden uit die hoek een duurzaam karakter: *braadboter*. Nieuwe spreektaalwoorden en -uitdrukkingen die een blijvend karakter hebben, sijpelen vanzelf wel door in de geschreven media waaruit wij oogsten.'

Wel of niet in van Dale?

Wel

- *terreur* wordt als tweede deel van een uitdrukking soms in afgezwakte betekenis gebruikt, zoals in *geestelijke terreur*, *burenterreur*.
- *doekoe* ('geld'): is vanuit de straattaal en uit raps door andere groepen overgenomen.
- *oké* (als instemming).
- *polderen* ('overleggen'): in navolging van Fortuyn wijdverspreid.
- *aanbetaling*: een woord met een betekenis die niet blijkt uit de losse onderdelen.
- *achteloosheid*: heeft een concrete en abstracte betekenis; heeft bepaalde 'collocaties' (vaste verbindingen met een speciale betekenis): *uit achteloosheid*.

Niet

- *terreurdreiging*: een doorzichtige samenstelling.
- *brada* ('broer, vriend'): (nog) niet voldoende ingeburgerd.
- *oké* ('o, juist ja', 'o, is dat zo?'): programmatuur kan deze - vooral in de spreektaal gebruikte - betekenis nog niet traceren.
- *verlofknip* (geïntroduceerd door LPF-kabinet i.v.m. levensloopregeling): niet ingeburgerd door kortstondige kabinetsperiode.
- *heraanbetaling* (een afleiding met een voorvoegsel *her-*): de grondbetekenis van *her-* is onder die ingang te vinden.
- *aangenaamheid*: gewone combinatie van *aangenaam* en *heid*; de grondbetekenis van het achtervoegsel *-heid* is te vinden onder de ingang *-heid*.

Computer

En dat oogsten gaat nu stukken makkelijker door het computergebruik.

'Tegenwoordig gebeurt het signaleren van nieuwe woorden via programmatuur. En bij het beschrijven gebruiken we de vindplaatsen van die woorden. Het computerprogramma levert een soort concordantie - een overzicht van de plaatsen waar zo'n woord voorkomt. Als dat er erg veel zijn, worden er willekeurig een stuk of vijftig uitgekozen. Op basis van die vindplaatsen - de nieuwe woorden in hun context - maakt een redacteur een omschrijving.'

Nieuwe woorden kun je met goede programmatuur gemakkelijk uit de grote gegevensbestanden vissen. Maar als bestaande woorden nieuwe betekenissen krijgen, heb je toch niks aan digitale hulpmiddelen?

'Jazeker wel. We gebruiken computerprogramma's die ook naar de woordomgeving kijken. Je kunt bijvoorbeeld een woord als *tablet* invoeren. Je krijgt een overzicht van woorden die regelmatig in de omgeving van *tablet* opduiken. Je verwacht misschien dat zulke omgevingswoorden iets met medicijnen te maken hebben: *innemen*, *aandoening*, etc. Maar als je nu een aantal keren ziet dat er *keuken* of *vaatwasser* in die

omgeving staat, ben je een nieuwe betekenis van het woord *tablet* op het spoor: “zeepoeder in tabletvorm voor vaatwassers”.’

Kun je op die manier ook de vinger op kleine betekenisveranderingen leggen? Het woordje *oké* bijvoorbeeld betekent ‘goed’, ‘akkoord’, maar het wordt steeds vaker neutraal gebruikt, als een soort ontvangstbevestiging: ‘ik heb gehoord wat je gezegd hebt’.

‘Dat zijn inderdaad lastige woordjes. De programmatuur die zulke nuances weet te traceren, is nog in ontwikkeling. En het is ook een echt spreektaalwoordje, wat het extra moeilijk maakt om die specifieke betekenis of dat gebruik op te sporen. Het blijft mensenwerk. Soms heb je een subtiele uitbreiding binnen één betekenisomschrijving. Ik heb vastgesteld dat het woord *God* ook veelvuldig door moslims in Nederland wordt gebruikt om het Opperwezen aan te duiden. In de oude omschrijving van *God* in Van Dale is sprake van “met name het opperwezen voor joden en christenen”. Dat klopt dus niet. In de volgende editie moet daar “moslims” aan worden toegevoegd.’

Allusies

‘Bij dit werk steunen we ook nog altijd op een uitgebreid netwerk van informanten, mensen die gevraagd en ongevraagd opvallende woorden en uitdrukkingen noemen. Enerzijds zijn dat specialisten die vaktermen aanleveren en beoordelen, bijvoorbeeld chemici. Maar er zijn ook veel taalliefhebbers die incidenteel materiaal leveren. Daarbij komt tegenwoordig eveneens de computer van pas. Op de website van Van Dale vind je een invulformulier voor nieuwe woorden en uitdrukkingen.’

We hebben het nog nauwelijks gehad over nieuwe útdrukkingen. Staat *kort lontje* in Van Dale?

‘Die staat er inderdaad in. Er zijn in de nieuwe editie ook voor het eerst zogenoemde allusies toegevoegd, dat zijn bekende uitspraken, titels en citaten waarop je kunt variëren. Dat is een productieve categorie. Zo staat het Nederlands bol van de variaties op *tussen droom en daad* (Elsschot). Ook *De ondraaglijke lichtheid...* (Kundera), *Voer voor...* (Mulisch) hebben we opgenomen. Onder die allusies zijn veel Engelstalige, zoals *Everything you always wanted to know about...*, maar ook Duitse: *Also sprach...*’

‘Van Dale vermeldt ook eigennamen die soortnamen zijn geworden. Nieuw is natuurlijk het werkwoord *googelen*. Soms kun je haast voorspellen dat er een nieuw woord gaat komen. Ik zit erop te wachten dat ik voor het eerst het woord *marktplaats* tegenkom in de betekenis van “handelsplaats op internet”. De eigenaam van de bekende site Marktplaats.nl wordt geheid een soortnaam.’

Wat is jouw favoriete Nederlandse neologisme?

‘*Asbestemming*, bekend als titel van het boek van A.F.Th. van der Heijden over de dood van zijn vader, maar ik weet niet of hij het zelf ook bedacht heeft. In dat woord schuilt alles van het laatste, het definitieve einde.’

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
- Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
- Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
- Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.

Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Namen geneesmiddelen

Wim Van Rompuy - Sint-Katelijne-Waver, België

Als copywriter én apotheker las ik met meer dan gewone aandacht het artikel 'Het potjeslatijn van de hedendaagse pillendraaiers' van Jan Erik Grezel, over de namen van medicijnen (*Onze Taal* september).

Ik vond enkele onjuistheden. Zo wordt *ibuprofen* met een hoofdletter geschreven, hoewel het een generieke stofnaam is, oftewel een - niet (meer) merkrechtelijk beschermde - naam voor de werkzame stof in het medicijn. De preparaten die ibuprofen bevatten, zoals Nurofen, krijgen wél een hoofdletter. En het medicijn 'Hirudod' dat in het artikel genoemd wordt, bestaat niet. Hirudoid wel.

Verder is het misschien aardig om te weten dat er in België, naast het in het stuk genoemde medicijn Seresta (dat zou verwijzen naar *serene* en *rest*), ook 'Serenase' beschikbaar is.

Geboortenaam

Kim Yap - Alphen aan den Rijn

Het vragen naar de 'geboortenaam' van een vrouw zou correcter zijn dan vragen naar haar 'meisjesnaam'. Dat stelt A.H.J.M. van Grol in het juli/augustusnummer van *Onze Taal* als reactie op een eerdere lezersbrief. Maar ook *geboortenaam* laat ruimte voor misverstanden of ergernis.

Zo zijn er kinderen die de hun bij geboorte meegegeven naam (van oudsher die van de vader) officieel hebben laten veranderen in de naam van hun moeder. Hun geboortenaam luidt dus anders dan de achternaam die ze vlak voor een huwelijk hebben. En wat vult een te vondeling gelegd en/of geadopteerd kind in op officiële documenten als het om zijn of haar geboortenaam wordt gevraagd?

Vredes Vijfje

Siem Eikelenboom - Koudekerk aan den Rijn

In de rubriek 'Taalergernissen' in het septembernummer staan twee brieven van mensen die aanstoot nemen aan het ten onrechte verschijnen (en verdwijnen) van spa-

ties tussen twee woorden. Ook mij stoort het nogal.

Naar aanleiding van zestig jaar bevrijding verscheen het 'Vredes Vijfje'.
MuntPers, uitgave van de Koninklijke Nederlandse Munt

Momenteel ligt er op alle postkantoren een folder over de herdenkingsmunten naar aanleiding van zestig jaar bevrijding. Deze munten worden in het promotiemateriaal aangeduid met 'Vredes Vijfje' en 'Vredes Tientje'. Wie verzint nu zulke foute namen? Nota bene met een verbindings-s en dan toch als twee losse woorden. Van de communicatieafdeling van de Koninklijke Nederlandse Munt mag je toch beter verwachten?

Peperen

Kees Rozema - Enschede

In het septembernummer van *Onze Taal* reageert Gerard Ulijn op het artikel van Riemer Reinsma over de herkomst van *peper* in *Peperstraat*. Ulijn oppert dat de Peperstraat in Oss zijn naam wellicht dankt aan het 'peperen' van paarden ten behoeve van de paardenmarkt. Ulijn geeft aan dat hiermee bedoeld wordt 'het optuigen en mooi maken van paarden'.

Peperen kan ook een nog specifiekere betekenis hebben. In mijn jeugd heb ik op een paardenmarkt meerdere malen gezien dat een paardenhandelaar voorafgaande aan het monstereken (het keuren van de paarden) iets in de anus van het paard stopte. Mij werd verteld dat dit peper was en dat het paard door de irriterende werking van de peper vuriger en actiever ging bewegen en zijn staart ophield, waardoor het paard aantrekkelijker oogde voor potentiële kopers. Deze betekenis van *peperen* staat ook in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Volgens dit woordenboek komt van dit gebruik ook de uitdrukking - vergeef me het platte taalgebruik - *peper in zijn kont/reet hebben*.

Engels geen streepje voor

A. Braamkolk - Stichting Taalverdediging, Eindhoven

In de meiaflevering van de nieuwsrubriek 'Tamtam' komt in het stukje 'Extra aandacht voor Frans en Duits op school' de zogenoemde Lissabon-agenda van de Europese Ministerraad ter sprake. De redactie van *Onze Taal* haalt hierbij *NRC Handelsblad* aan, waarin ten onrechte wordt gemeld dat de EU-ministers hebben aanbevolen alle Europese scholieren 'naast het Engels een tweede vreemde taal' te laten leren. In werkelijkheid is alleen gezegd dat Europese scholieren ten minste twee vreemde talen zouden behoren te leren; van enige bepaling dat een van deze vreemde talen het Engels dient te zijn, is volstrekt geen sprake.

In het verdrag van Rome en in het verdrag van Nice, de basis van de huidige (en na het verwerpen van de Europese Grondwet ook van de toekomstige) EU, worden alle zogenoemde verdragstalen als gelijkwaardig en gelijkberechtigd beschouwd. Er bestaan dus in de EU geen hoofd- en bijtalen en er is zeker geen supertaal (Engels) die iedereen zou moeten leren, hoe spijtig sommige Nederlandse opinievormers en beleidsambtenaren dit misschien ook vinden.

Rede(n)

Jakob Wiener - Bilthoven

De Taaladviesdienst gaat in de septemberaflevering van de rubriek 'Vraag en antwoord' in op het verschil tussen twee woorden die regelmatig met elkaar verward worden: *rede* ('verstand', 'denkvermogen') en *reden* ('beweegreden', 'aanleiding', 'motief'). Het Engels en het Frans gebruiken voor beide begrippen hetzelfde woord: *reason* respectievelijk *raison*. Blaise Pascal heeft het woord zelfs in één adem in beide betekenissen gebruikt in zijn beroemde uitspraak 'le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas' ('het hart heeft zijn beweegredenen die het verstand niet kent'). Zou het Nederlands misschien oorspronkelijk ook één term hebben gehad voor beide begrippen?

Naschrift Taaladviesdienst

Vroeger werd het woord *reden(e)* inderdaad voor beide begrippen gebruikt. Het onderscheid duikt officieel pas op in het zevendelige *Nederduitsch taalkundig woordenboek* dat P. Weiland samenstelde tussen 1799 en 1811. Maar het onderscheid werd al veel langer gemaakt. Nicoline van der Sijs beschrijft in haar boek *Taal als mensenwerk* (2004) hoe de Haarlemse predikant Samuel Ampzing al begin zeventiende eeuw pleitte voor een verschillende schrijfwijze voor deze twee begrippen.

Het loodje leggen

Drs. J. van der Toorn-Schutte - Houten

De uitdrukking *het loodje leggen* komt volgens de Taaladviesdienst van het oude gebruik om loden plaatjes als kwitantie te gebruiken (*Onze Taal* september, rubriek 'Vraag en antwoord'). De betekenis van de uitdrukking zou dan in de loop der tijd veranderd zijn van 'bewijzen dat je betaald hebt', '(moeten) betalen' en 'aan het kortste eind trekken' in 'doodgaan'. Maar er is misschien een alternatieve, specifiekere verklaring.

In het Catharina Gasthuis in Gouda vond ik in een vitrine eenzelfde loden penning als die op de foto in het septembernummer. Bij navraag bleek dat dit een penning was die de chirurgijn van de stad uitreikte aan melaatsen die in het Leprahuis opgenomen moesten worden, maar die dit zelf niet konden betalen. Zij kregen van de chirurgijn een loodje, dat ze moesten overleggen bij het Leprahuis. Dit huis was nogal eens hun laatste verblijfplaats; ze 'legden het loodje' om dood te gaan.

Vraag en antwoord Taaladviesdienst

Deze maand besteden we aandacht aan het onlangs verschenen nieuwe Groene Boekje. Wat is er veranderd ten opzichte van de vorige editie, uit 1995?

Nieuwe woorden

? Wat voor nieuwe woorden staan er in het Groene Boekje van 2005?

! Er staan zo'n zesduizend ingangen in die nog niet in de editie van 1995 stonden. Enkele voorbeelden: *didgeridoo*, *e-mail*, *Franse Revolutie*, *gift-afval*, *gilles-de-la-tourettesyndroom*, *internet*, *lou loene*, *pafpaal*, *sms* en *tiramisu*. Voor een deel zijn dit woorden die de afgelopen tien jaar ingeburgerd zijn geraakt, maar er zitten ook trefwoorden bij die tot nu toe eenvoudigweg ontbraken.

Maar lang niet alle recente woorden zijn opgenomen. Zo staan *event*, *mp3-speler*, *msn'en* en *frontoffice* er niet in (*backoffice* overigens wel). En ook veel aloude woorden ontbreken: zo is het rijtje *'s morgens*, *'s middags*, *'s avonds* en *'s nachts* nog steeds niet te vinden (zie verder het kader op blz. 301).

Wel staan er veel meer afkortingen en aardrijkskundige namen in. Zo leren we dat er verschil is tussen *bv* ('besloten vennootschap'), *bv.* ('bijvoorbeeld') en *BV* ('bekende Vlaming'). Het landnamenbeleid is niet helemaal duidelijk. We vinden bijvoorbeeld wel *Myanmar* en *Polynesië*, inclusief de afleidingen *Myanmarees*, *Polynesiër* en *Polynesisch*, maar landen als Madagaskar, Eritrea en Oost-Timor blijven onvermeld, terwijl deze namen en hun afleidingen problemen kunnen oproepen (*Madagascar* of *Madagaskar?* *Eritreese* of *Eritrese?*). Ook afleidingen als *Guinese* (van *Guinea*) of *Guineese* (van *Guinee*) zijn niet te vinden; het Groene Boekje vermeldt alleen *Guinese biggetjes* als meervoud van *Guinees biggetje*. Wie dan weer iets wil afleiden van *Guyana*, wordt wel rijkelijk bediend - met *Guyaans*, *Guyaans* en *Guyanees*.

Hoofdletters

? Wat verandert er in de regels voor hoofd- en kleine letters?

! Voor hoofdletters zijn nu veel meer concrete regels, die vooral bedoeld zijn om de consistentie in de lijst te vergroten. In het Groene Boekje van 1995 hadden bijvoorbeeld afleidingen van persoonsnamen soms een kleine letter en soms een hoofdletter (*Orwelliaans* en *Lubberiaans* tegenover *kafkaiaans* en *multatuliaans*); nu is dat consequent een kleine letter.

Enkele categorieën woorden die nu standaard een hoofdletter krijgen:

- etnische aanduidingen: *Bantoe*, *Inca*, *Kozak*, *Zoeloe*;
- heilige boeken: *Bijbel*, *Koran*, *Talmoed*, *Thora*, *Veda* (maar niet als het om losse exemplaren gaat: *een koran*, *twee bijbels*);
- feestdagen: *Moederdag*, *Nieuwjaar*, *Prinsjesdag*, *Suikerfeest*;
- historische gebeurtenissen: *Balkanoorlog*, *Oktoberrevolutie*, *Palingoproer*.

Een kleine letter is voortaan juist bij (onder andere):

- tijdperken en periodes: *ijstijd, middeleeuwen, pleistoceen, saalien*;
- stromingen en religies: *jugendstil, romantiek, islam, rooms-katholiek*;
- eigennamen die als 'gewoon woord' worden gebruikt: *alzheimer, bordeaux, colbert, montessorischool*;
- afleidingen van persoonsnamen: *marxisme, shakespeareaans*;
- Duitse leenwoorden: *apfelstrudel, hüttenkäse, stehgeiger*.

Niet al deze regels zijn helemaal nieuw, maar ze zijn nu in elk geval expliciet in de Leidraad geformuleerd.

Engelse werkwoorden

? Er schijnen nu specifieke regels te zijn voor de vervoeging van uit het Engels geleende werkwoorden. Verandert er veel?

! Er is een kleine verandering aangebracht. Tot nu toe kon je bij Engelse werkwoorden uitgaan van de Nederlandse stam daarvan: het hele werkwoord zonder *-en*. De stam van *cruisen* was dus *cruis*, en de vervoeging luidde *cruisde - gecruisd* (volgens het Groene Boekje dan; wij hadden zelf een voorkeur voor *cruiste - gecruist*).

In het nieuwe Groene Boekje staat iets heel anders: *cruisede - gecruised, én cruissete - gecruiset*. De *d-t*-variatie heeft te maken met uitspraakverschillen, niet met een nieuwe regel: *cruissete - gecruiset* sluit aan bij de uitspraak met een *s*, [kroewsen], *cruisede - gecruised* hoort bij de uitspraak met een *z*. De extra *e* vloeit wél voort uit een regel van 2005: 'De stam van een werkwoord van Engelse herkomst schrijven we op dezelfde manier als in het Engels. Die vorm gebruiken we zoals de stam van een inheems werkwoord.' Uitzonderingen gelden voor woorden die in het Engels op een dubbele medeklinker eindigen (*stres, volleybal*) en woorden met een 'open' *o* (*promoot, scoor*).

Een handjevol werkwoorden krijgen voortaan dus een *e* in hun vervoeging: naast *cruisen* ook *housen - housede/housete* en *leasen - leasede/leasete*. Vóór de spellingherziening was bij veel werkwoorden zo'n extra *e* ook al nodig voor de uitspraak: *hij racet, zij datete, ik heb geüpgraded*.

Niet in het Groene Boekje

? Als ik een woord niet kan vinden in het Groene Boekje, moet ik het dan vermijden?

! Nee, zo ligt het niet. De woordenlijst is vooral bedoeld om spellingvragen op te lossen, niet om een overzicht van álle mogelijke Nederlandse woorden te geven. Van veelvoorkomende samenstellingen die geen spellingprobleem hebben, zijn er daarom minder opgenomen dan van minder gangbare woorden die wél lastig te schrijven zijn. Als u een woord niet kunt vinden, betekent dat dus niet dat het niet bestaat.

Er is bijvoorbeeld veel variatie in het gebruik van de tussen-*s*: in veel gevallen is zowel de vorm met een *s* juist (*vervoersplan*) als die zonder *s* (*vervoerplan*). Maar als een van de varianten in het Groene Boekje ontbreekt, zoals *vervoerkaart* en *vervoerorganisatie*, is die niet per se onjuist. Wel kunt u ervan uitgaan dat in dit

geval de frequentie als basis is genomen: als de vorm met of zonder tussen-s veruit de gebruikelijkste is, zal alleen die opgenomen zijn.

Toch hebben we ook in dit nieuwe Groene Boekje al merkwaardige voorbeelden gevonden van niet zo voor de hand liggende woorden. Zo staat *V1-bom* er wel in en *V2-raket* niet, terwijl dat laatste bekender en gebruikelijker is. En *oogpotlood*, dat op internet honderden keren zo vaak voorkomt als *ogenpotlood*, wordt niet genoemd - in tegenstelling tot *ogenpotlood*.

De kunst van het aanmodderen *Het nieuwe Groene Boekje* Wim Daniëls

Het was al bekend dat we voortaan *paardenbloem* moeten schrijven, maar sinds twee weken weten we precies waar we allemaal nog meer aan zullen moeten wennen. Hoe ingrijpend zijn al die wijzigingen bij elkaar? En zijn ze een verbetering? Spellingdeskundige Wim Daniëls nam het nieuwe Groene Boekje door, en werd er niet echt vrolijk van.

Heeft Nederland een nieuwe spelling? Of is er alleen een nieuw Groen Boekje met een geactualiseerde woordenlijst op basis van de spellingregels uit 1995? De Nederlandse Taalunie - namens de regeringen van Nederland, Vlaanderen en Suriname belast met onder meer het regelen van de spelling - meldde de afgelopen maanden nu eens dat er eigenlijk niks ging veranderen, en dan weer dat er juist veel veranderingen aan zaten te komen.

De Nederlandse Taalunie is als instituut deels een uitvloeisel van een geplande spellingwijziging uit 1972. De tegenstanders van die wijziging lieten destijds zó nadrukkelijk van zich horen dat de betrokken bewindslieden de plannen op de lange baan schoven. Een Vlaams-Nederlands overheidsinstituut op het gebied van taal en letteren dat men tóch al van plan was op te richten, moest alles nog maar eens goed bekijken en de hele spellingkwestie vervolgens echt goed gaan regelen, zo werd gesteld. Dat instituut kwam er uiteindelijk in 1980: de Nederlandse Taalunie. Dat in die naam meteen al een spelfout werd gemaakt, beloofde niet veel goeds. Er hoorde een koppelteken in te staan. Het was immers geen Nederlandse unie, maar een unie ten behoeve van de Nederlandse taal. In het nieuwe Groene Boekje dat vorige maand verscheen, heeft de Nederlandse Taalunie haar foutieve spelling gelegaliseerd door de correcte spelling van verwante vormen als *Tweede-Kamervoorzitter* en *Rode-Kruispost* aan te passen aan de foutieve Taalunieschrijfwijze. Voortaan is het dus: *Tweede Kamervoorzitter* en *Rode Kruispost*.

Krakkemikkig

Het duurde tot 1994 voordat de Taalunie via de spellingcommissie-Geerts met haar eerste veranderingsvoorstellen kwam. Die voorstellen (*klakson*, *ginekoloog*) riepen her en der zo veel weerstand op dat ze snel van tafel geveegd werden door het Comité van Ministers, de officiële baas van de Taalunie.

Meteen werd een nieuwe commissie in het leven geroepen, die de miraculeuze opdracht kreeg voor bepaalde kwesties nieuwe spellingregels te bedenken zonder dat er veel woordbeelden zouden veranderen. Dat leverde in 1995 een nieuw Groen Boekje op, met daarin onder andere de doldrieste tussen-*n*-regeling, bestaande uit een hoofdregel, twee subhoofdregels (waarvan er eentje op het allerlaatste moment bedacht was omdat de hoofdregel niet waterdicht bleek te zijn) en vijf uitzonderingsregels. Die uitzonderingsregels moesten er dus voor zorgen dat de veranderingen als gevolg van de hoofdregel beperkt zouden blijven. Behalve verwarrende spellingregels bevatte het Groene Boekje uit 1995 een zeldzaam krakkemikkige woordenlijst, die honderden fouten bevatte (*afzijken*, *kenningsmakingsgesprek*, enz.). Verantwoordelijk voor die lijst was het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) uit Leiden.

Paardebloem-regel

Nu, tien jaar later, is er een nieuw Groen Boekje verschenen. Het Comité van Ministers had dat overigens in 1995 al aangekondigd. 'Elke tien jaar verschijnt er voortaan een nieuw Groen Boekje, met een geactualiseerde woordenlijst.' Maar, zo zei staatssecretaris Nuis er in 1995 bij: 'Aan de spellingregels wordt in 2005 niet getornd.' Daarom zegt de Taalunie nu ook dat er eigenlijk niets verandert (in de regels). Maar ja, ze willen het nieuwe Groene Boekje wel weer graag goed verkopen, dus zeggen ze soms ook dat er juist veel verandert (in de woordenlijst).

Volgens de Taalunie is er in de bestaande regels slechts één wijziging doorgevoerd: een van de uitzonderingsregels bij de tussen-*n* is geschrapt: de *paardebloem*-regel. Maar dat mag geen naam hebben, aldus de Taalunie. Nou ja zeg. Als die wijziging dan toch niks voorstelt, dan hadden de andere uitzonderingsregels ook wel afgeschaft kunnen worden, plus de subhoofdregels en de hoofdregel, want ze hebben allemaal één ding gemeen: ze deugen niet. Vlaams onderzoek heeft ook aangetoond dat vrijwel niemand ermee overweg kan.

Veel veranderingen

Behalve dat de *paardebloem*-regel is geschrapt, zijn er minimaal vier andere spellingregels veranderd en

heel veel spellingregels hebben een totaal andere formulering gekregen, waardoor er alles bij elkaar juist heel veel veranderd is. Dat blijkt ook wel uit de woordenlijst van het Groene Boekje, waarin in elk geval duizend woorden een andere spelling hebben gekregen in vergelijking met het Groene Boekje uit 1995. Voor een deel gaat het om verbeteringen van nooit toegegeven fouten uit het vorige boekje, maar ook om nieuwe spellingen als gevolg van nieuwe regels. En verder zitten er woorden bij die zomaar veranderd lijken te zijn, zoals *paddestoel*. Tien jaar lang heeft de Taalunie volgehouden dat *paddestoel* echt onder een uitzonderingsregel viel (en dat was niet de *paardebloem*-regel) en nu opeens valt *paddestoel* onder de hoofdregel voor de tussen-*n*, en is het *paddestoel* geworden.

De vier spellingregels die zijn veranderd, hebben onder andere te maken met het hoofdlettergebruik. In het Groene Boekje van 1995 staat expliciet dat historische tijdperken een hoofdletter krijgen. In het nieuwe Groene Boekje staat dat namen van historische tijdperken een kleine letter krijgen. Is dat een regelverandering of een regelverandering?

En in de spelling van 1995 kregen aanduidingen van vorstelijke personen, staatshoofden en kabinetsleden een hoofdletter als 'de staatsrechtelijke functie' bedoeld was. In het nieuwe Groene Boekje staat dat vorstelijke personen, hoogwaardigheidsbekleders en kabinetsleden een hoofdletter krijgen in aansprekingen en in de aanhef van brieven en dat ze in alle andere gevallen een kleine letter krijgen. Op grond van de regel uit 1995 schreef ik: 'De Koningin bracht een bezoek aan kasteel Croy.' Met de nieuwe regel moet ik de koningin in dezelfde zin een kleine letter geven.

Renkema en Permentier

De spellingregels zoals die nu in de leidraad van het nieuwe Groene Boekje staan, zijn gebaseerd op een zogenoemde technische handleiding, gemaakt door de spellingcommissie van de Taalunie, met naast voorzitter Maarten van den Toorn onder anderen ook Piet van Sterkenburg, Jeannine Beeken en Dirk Geeraerts. Omdat die technische handleiding voor de gewone taalgebruiker onleesbaar is, heeft de Taalunie iemand aangezocht die er een toegankelijke leidraad van zou kunnen maken. In 1995 gebeurde dat ook. Toen viel de keuze op Jan Renkema, de auteur van het veelverkochte taaladviesboek de *Schrijfwijzer*. Dat Renkema nu gepasseerd is, heeft te maken met allerlei verstoorde verhoudingen en met de kritiek die er de voorbije tien jaar op Renkema's leidraad is gekomen, vooral op de vaagheid van de formuleringen.

De keuze is dit keer op Ludo Permentier gevallen, een journalist van de Vlaamse krant *De Standaard*. In 1995 was Permentier nog iemand die de ontwikkelingen rondom de spelling zeer kritisch volgde. Hij schreef er ook enkele artikelen over voor *De Standaard*, die soms zeer onthullend waren (zo kon hij destijds uit de mond van een Vlaamse minister uit het Comité van Ministers optekenen dat die erg teleurgesteld was over de nieuwe spelling). Intussen is de kritische houding bij Permentier misschien niet verdwenen, maar zit hij op een plaats van waaraf het leveren van kritiek lastig is. Zeker ook omdat het dit keer deels om zelfkritiek zou moeten gaan.

Illustratie: Matthijs Sluiter

Als journalist van *De Standaard* heeft Permentier te maken met lezers die over het algemeen hoogopgeleid zijn. Ten behoeve van dat soort lezers lijkt hij nu ook de leidraad te hebben geschreven. Of liever gezegd: hij heeft zich voor zijn leidraadwerk niet los kunnen maken van de doelgroep die hij bij *De Standaard* moet bedienen. Hij gebruikt met een grote vanzelfsprekendheid woorden als *uitheems*, *gelegenheidsontlening*, *adjectieven*, *gerelateerde* en *context*. Hij heeft zelfs een verklarende lijst met vaktermen op moeten nemen om een en ander toe te lichten. Ook in zijn formuleringen negeert hij die gemiddelde taalgebruiker. Een voorbeeld:

Als een zelfstandig naamwoord dat een persoon aanduidt een vrouwelijke nevenvorm heeft die alleen verschilt van de mannelijke door een achtervoegsel *-e*, dan gaan we voor de regels voor de tussenklank /ə(n)/ uit van de mannelijke vorm. We schrijven de tussenletters *-en*.

Als we een woord als *studentenkamer* schrijven, gaan we dus niet uit van de meervoudsvorm *studentes*, die alleen geldt voor het enkelvoud *studente*. We nemen de mannelijke vorm, die als sekseneutraal wordt beschouwd, en schrijven *studentenkamer*, zelfs al wonen er alleen *studentes*, en *studentenzwangerschap*, ook al kan het alleen gaan om een *studente*. Hetzelfde geldt voor *agentenopleiding*, waar we de meervoudsvorm *agentes* buiten beschouwing laten.

Snapt u het? 'De mannelijke vorm, die als sekseneutraal wordt beschouwd'. En hoe moet je nu de zinsnede 'ook al kan het alleen gaan om een *studente*' begrijpen? Gáát het ook echt om één *studente*? Of kan het zowel om meer studenten als om één *studente* gaan?

En neem de volgende formulering:

Een woordgroep is een serie woorden die bij elkaar gehouden worden door een grammaticaal verband, zoals in een zin.

En ook:

Als de onbepaalde wijs van een samengesteld werkwoord in één woord wordt geschreven, schrijven we ook de vervoegde vormen in één woord, tenzij er een ander woord tussen de delen komt, of als de volgorde gewisseld is.

Je moet op z'n minst Sjakie heten om hiervan chocola te kunnen maken. Ik betwijfel dan ook of de tekst van de leidraad is voorgelegd aan grote groepen proeflezers.

Zoek het maar uit

Opvallend is verder dat in de leidraad nogal eens staat: 'Bij twijfel geeft de Woordenlijst uitsluitel.' Begreep Permentier hier de regels zelf niet meer of had hij te maken met tegenstrijdigheden in de regelgeving, iets waarover hij zich tien jaar geleden nog opwond, en die hij nu af lijkt te doen met een zinnetje dat je ook zou kunnen lezen als: 'Zoek het zelf maar uit'? Maar het zou ook zo kunnen zijn dat Permentier tijdens het schrijven van de leidraad niet precies wist hoe de woordenlijst eruit zou komen te zien. Het INL, dat na de wanprestatie van 1995 toch weer opnieuw de woordenlijst heeft mogen leveren, was net als in 1995 ook deze keer heel erg laat met het afleveren van de lijst. Misschien moet ik daarom ook niet zeggen dat Permentier tegen de lezers zegt 'Zoek het zelf maar uit', maar dat het INL dat tegen Permentier heeft gezegd.

Soms heeft Permentier de technische handleiding trouwens ook op geheel eigen wijze geïnterpreteerd. In die handleiding staat dat 'etnofaulismen en bijnamen' met een kleine letter geschreven moeten worden. Etnofaulismen zijn scheldwoorden voor mensen uit een ander land of van een ander ras. Permentier heeft etnofaulismen en bijnamen in de leidraad samengevat met het woord *spotnamen* (*mof*, *spanjool*). Maar daarmee dekt hij de lading natuurlijk niet. Bijnamen zijn niet noodzakelijkerwijs spotnamen. En scheldwoorden en spotnamen gelden al helemaal niet als synoniemen.

Nu is het wel zo dat de hele tekst van de leidraad niet alleen op het conto van Permentier te schrijven is. Ook de leden van de spellingcommissie van de Taalunie hebben ernaar gekeken, vervolgens ook de adviseurs van de Taaltelefoon in Brussel, daarna nog een vijftal externe taalkundigen, vervolgens weer de de spellingcommissie en ten slotte de taaladviseurs van Onze Taal, die echter alleen nog maar op de punten en komma's mochten letten. Maar eigenlijk maakt die waslijst aan meelezers het er alleen nog maar pijnlijker op dat de leidraad diverse ontoegankelijke formuleringen bevat.

Donderdag 13 oktober kregen onderwijsminister Maria van der Hoeven en haar Surinaamse ambtsgenoot Edwin Wolf het eerste exemplaar van het nieuwe Groene Boekje uitgereikt.

Foto: Onze Taal

Dwaasheden

Sommige formuleringen in de leidraad zijn ook ronduit dwaas. ‘Uitheimse samengestelde aardrijkskundige namen die met een spatie geschreven worden, krijgen geen koppelteken’, staat er. Tja, leerlingen die een 7 krijgen, krijgen geen 8. En een bank die zwart is, is niet wit. Maar waarom zouden we dat als taalgebruikers meegedeeld moeten krijgen?

De taak van Permentier is natuurlijk geen gemakkelijke geweest. Hij moest formuleringen bedenken voor spellingkwesties die allesbehalve goed geregeld zijn. Een van die kwesties is dat er in geval van klinkerbotsing, aldus de technische handleiding en de leidraad, een trema komt bij een woord waarin het uitheimse voorvoegsel niet los gezien kan worden van het grondwoord waardoor het als ‘ongeleed’ geldt, met als gevolg: *coördinatie*, *co-ouderschap* en *coauteur*, en *reünie*, *re-integreren* en *reactie*.

En vaak had Permentier ten behoeve van de leidraad niet eens een regel voorhanden om verschillen in gelijksoortige woorden te verklaren: *zo-even* krijgt een streepje maar *zoiets* niet. Waarom? Daarom.

De tussen-n

De regeling voor de tussen-*n* is er met het nieuwe Groene Boekje alleen nog maar ingewikkelder op geworden. De *paardebloem*-regel is dus geschrapt, waardoor je zou denken dat je nu een hoofdregel hebt, plus twee subhoofdregels en vier uitzonderingsregels. Maar nee:

- er is nu een hoofdregel;
- er zijn drie categorieën waarbij we de hoofdregel niet toepassen;
- er zijn drie uitzonderingscategorieën op de hoofdregel;
- en er wordt nog gewag gemaakt van afleidingen, die nooit een tussen-*n* krijgen, ‘behalve in sommige gevallen voor de achtervoegsels *-achtig*, *-schap* en *-dom*’ (*vedettedom* naast *sterrendom*).

Als je de pagina's over de tussen-*n* doorneemt (voor zoiets onnozels als de tussen-*n* zijn inmiddels inderdaad enkele pagina's uitleg nodig), kom je erachter dat behalve de *paardebloem*-regel ook nog minstens één andere regel verdwenen is, namelijk de regel dat er geen tussen-*n* komt als het eerste deel een lichaamsdeel is en het gehele woord een versteende samenstelling kan heten (wat dat ook moge zijn). En ook de uitzonderingsregel dat er geen tussen-*n* komt in een samenstelling waarvan een van de delen niet meer herkenbaar is in zijn oorspronkelijke betekenis (*schattebout*, *klerelijer*) bestaat eigenlijk niet meer. Die twee weggemoffelde regels lijken nu samengenomen te zijn in een nieuwe regel:

In sommige samenstellingen kunnen we de samenstellende delen nauwelijks of niet herkennen. We noemen ze versteende samenstellingen. Andere woorden zijn slechts in schijn samenstellingen. Op deze woorden passen we de hoofdregel niet toe.

In de leidraad worden vervolgens voorbeelden gegeven als: *apekool* (maar wel: *apenhok*), *duimelot* (maar wel: *duimendik*), *pierewaaien* (maar wel: *pierenland*), enz. In feite heb je nu op geen enkele wijze meer houvast aan een regel. Je moet gewoon alle woorden kennen die men blijkbaar bedoelt. Mooie leidraad is dat.

Specifiek volk

Bij de hoofdletterregels staat dat de naam voor een bevolkingsgroep of een lid daarvan met een hoofdletter moet 'als hij is afgeleid van een aardrijkskundige naam of als het om een specifiek volk gaat'. Een toegevoegde zin is dan nog: 'Een overkoepelende term voor etnische groepen schrijven we met een kleine letter.'

Maar ja, wat is een specifiek volk en wat een overkoepelende term? De benaming *Eskimo* heeft in het nieuwe Groene Boekje een hoofdletter gekregen. Maar dat is toch niet de naam voor een specifiek volk? Hetzelfde geldt voor *Papoea's*.

In het hoofdstuk 'Los, aaneen of met een koppelteken?' staat dat het koppelteken gebruikt wordt 'na een linkerdeel dat eindigt op een apostrof met *s*'. Er worden dan twee voorbeelden gegeven: *mama's-kindje* en *McDonald's-maaltijd*. Maar in het hoofdstuk over Engelse woorden die in het Nederlands voorkomen, staat de regel dat sommige combinaties als een woordgroep behandeld worden en dat we die daarom los moeten schrijven: *collector's item*, *writer's block*.

Nee, na de gemiste kans in 1995 moet de spelling anno 2005 gekwalificeerd worden als een hardnekkige volharding in het negeren van de wensen van de gewone taalgebruiker. Die wilde bijvoorbeeld graag af van de onmogelijke regels van de tussen-*n*. Vrijwel iedereen vindt dat die regels samen een gedrocht vormen, ook de mensen die destijds bij het opstellen ervan betrokken zijn geweest. Er had verder ook wel wat mogen gebeuren met lastige dubbelspellingen als *lokaal* en *locatie*, *akkoord* en *accorderen*, *disco* en *diskjockey*. Maar nee, het is allemaal niet gebeurd. Het nieuwe Groene Boekje is wel veel uitvoeriger in de regelgeving dan het boekje uit 1995, maar echt helpen doet het niet. En dat is een treurige zaak voor iets wat de afgelopen tijd al miljoenen heeft gekost en de komende tijd nog miljoenen gaat kosten.

Van Wim Daniëls verschenen in september en oktober twee boeken over de nieuwe spelling: *Wolters' spellingboekje voor scholieren* (Wolters-Noordhoff) en *Spellingcarrousel* (Het Spectrum).

Wat valt op in het nieuwe Groene Boekje? Taaladviesdienst Onze Taal

Na verschijning van het nieuwe Groene Boekje heeft de Taaladviesdienst zich op de veranderde woordenlijst gestort. Welke woorden zijn erbij gekomen? Heel veel van na 1995 (toen de vorige editie verscheen), maar toch ook wat opmerkelijke oudjes, zoals *no-nonsense* en *ouwe-jongens-krentenbrood*. Veel bekende woorden blijken te ontbreken, zoals *big brother*, *msn'en* en *linedancing*. Opvallend zijn ook de tussen-*n*'en die veranderd zijn buiten de inmiddels fameuze *paardebloem*-regel om. Een eerste overzicht.

nieuw

anchorwoman
battingwicket
blog
bv ('besloten vennootschap')
Champions League
elandtest
Elvislookalike
googelen
Indian summer
jihad
jip-en-janneketaal
martialartsfilm
mastino napoletano
matrixscherm
nikab
no-nonsense
normen-en-waardendebat
ouwe-jongens-krentenbrood
Paralympics
Poldernederlands
schwarzwaldkirsch
supervetcool
survivalen
tai chi
taliban
TGV
tv'loos
ups en downs
vet cool
weblog
would-beschrijver

afwezig

adv (wel: atv)
Alpen
big brother
bonbonnerie
debaten
droedel
event
frontoffice (wel: backoffice)
gender
goedheiligman
je van het
karameliseren
Laatlatijn
linedancing
matrixbord
mp3, mp3'tje, mp3-speler

ms ('multiple sclerose')
msn'en
must-have
Negerhollands
not done
onderhanden
outro
portioneren
raten
releasen
shockeren
tae bo
tjepmiep
tiewrap
top honderd
vogelgriep
wannabe
wannahave
zo meteen

nu mét tussen-*n*

bullenbijter
bullenpees
giraffennek
hartenlap
naar hartenlust
middenklassenauto
middenklassengezin
paddenstoel
pierenbad
wiggenbeen

nu zónder tussen-*n*

gildebroeder
ideeëloos
gildewezen
juttepeer
koekeboterham
koekebrood
kribbebijten
kribbebijter
savooiekool
spadesteek
wiegetouw

Op www.onzetaal.nl/advies vindt u al veel andere wijzigingen, maar vooral die in de regels (bijvoorbeeld de veranderde tussen-*n*'en door het verdwijnen van de *paardebloem*-regel). Wij zijn van plan om net als bij het vorige Groene Boekje ook

bij het nieuwe een uitgebreide inventarisatie van alles wat op woordniveau opmerkelijk is op onze website te plaatsen.

Hebt u ook een nieuw Groen Boekje gekocht of kijkt u veel op www.woordenlijst.org? En vallen u daar bepaalde zaken op? De Taaladviesdienst hoort graag van u welke woorden door ons en in de pers tot nu toe nog niet zijn genoemd, maar die volgens u meer aandacht verdienen. Dat kan het best via e-mail: taaladvies@onzetaal.nl. Leuke nieuwe woorden, nog ontbrekende termen of merkwaardige gevallen worden verzameld en komen uiteindelijk op onze website te staan.

101 Andere woorden voor *tabloid* Taaladviesdienst

In het juninummer vroegen we u een ander woord te bedenken voor *tabloid*, de Engelstalige benaming voor kranten die half zo groot zijn als het traditionele krantenformaat (ook wel 'broadsheet' genoemd), zoals *Trouw*, *Het Parool* en inmiddels ook het *Algemeen Dagblad*. Die eerste krant muntte bij de lancering van het nieuwe formaat, eerder dit jaar, al de term *compact*, maar van de 76 lezers die reageerden (en die in totaal 101 alternatieven aandroegen), was er welgeteld één persoon die voor *compact* voelde.

Mede daarom zochten we verder naar een andere oplossing. Veel inzenders lieten zich inspireren door het gemak waarmee dit formaat krant weggestoken en weer te voorschijn gehaald kan worden - ook in kleine ruimtes: *zakkrant*, *forenzenkrant*, *schootkrant*, *reisformaat*, *treinformaat*, *stadsformaat* en *tasformaat*. Ook brachten lezers het 'handzame' karakter ervan tot uitdrukking, bijvoorbeeld met het vaak ingestuurde *handkrant*, maar soms ook met een woordspeling als *bijdehantekrant*. Maar al deze benamingen schieten toch tekort: de kleinere krant is niet alléén geschikt voor forenzen, en een reguliere krant is uiteindelijk net zo goed een hand- of schootkrant.

Daarom hebben we ons geconcentreerd op datgene waarin een tabloid zich echt onderscheidt van de traditionele krant, en dat is het feit dat hij precies de helft van het oude formaat beslaat. Een 'halfformaat' dus, zoals tien mensen suggereerden. Dat dat woord ons direct goed in de oren klinkt, is niet zo gek. Het wordt sporadisch al wel gebruikt. Als je het intikt in Google, krijg je direct al 273 treffers. Daar zitten weliswaar ook gevallen bij die helemaal niets met kranten te maken hebben, maar het woord is dus zeker levensvatbaar. Het lijkt erop dat we daarmee het geschikte woord voor het formaat gevonden hebben, maar hoe noemen we de krant zelf dan? *Halfkrant*? *Halfformaatkrant*? Dat eerste is lekker kort, maar klinkt wel wat gekunsteld, met een bijsmaak van 'niet volwaardig'. Dan toch liever *halfformaatkrant* - lang, maar duidelijk.

Hein Huizenga uit Rijswijk wint de boekenbon van € 25,- van de Stichting LOU (Let Op Uw Taal). We danken alle inzenders hartelijk voor hun bijdrage.

Ander woord voor ... *podcast(en)*

Een iPod, de draagbare mp3-speler van Apple.

Eind september kon minister Donner van Justitie rekenen op veel media-aandacht bij de introductie van zijn 'podcast'. Het had wel iets komisch: de onberispelijke, bijna ouderwetse dictie en uitspraak van de minister op zo'n nieuw medium - iets wat hij overigens in zijn eerste podcast zelf ook onderkende.

Een podcast is een redelijk lang geluidsfragment, meestal in het zogenoemde mp3-formaat, dat je van internet kunt halen. Dat fragment kan uit van alles bestaan: van hele radioprogramma's tot - zoals in het geval van minister Donner - een stuk voorgelezen tekst.

Het voordeel van podcasts boven bijvoorbeeld radio-uitzendingen (ook radio-uitzendingen via internet) is dat je ze kunt beluisteren wanneer je maar wilt, dus ook als je niet online bent. Bovendien kun je je abonneren op bepaalde podcasts, zodat je een seintje krijgt als er een nieuwe aflevering beschikbaar is. De bestanden

zijn af te spelen op een pc, maar ook op draagbare mp3-spelers, zoals een iPod, het apparaatje van Apple waaraan het podcasten zijn naam te danken heeft - met een flinke knipoog natuurlijk naar *broadcast* 'uitzenden'.

De term werd voor het eerst gebruikt op 12 februari 2004 in *The Guardian*, toen journalist Ben Hammersley zich hardop afvroeg hoe het nieuwe, door hem besproken verschijnsel genoemd moest worden: 'Audioblogging? Podcasting? GuerillaMedia?' Het publiek heeft die tweede benaming kennelijk inmiddels omarmd, maar in het Nederlands is de term wat lastig uit te spreken, vooral door die eind-*d* in *pod*. Het klinkt bij ons al snel alsof het gaat om een meubelstuk voor aardewerk: 'potkast'. We vragen ons af of er een ander, Nederlands woord voor te bedenken is dat goed uit te spreken is, dat de bovenstaande (uitgebreide) betekenis herbergt én dat ook alle gebruikswijzen van de term heeft. Met dat laatste bedoelen we dat er zowel een zelfstandig naamwoord (*de podcast*: 'een te downloaden (radio)uitzending') als een werkwoord (*podcasten*: 'het maken en uitzenden van podcasts') van te maken moet zijn.

U kunt uw inzendingen tot 20 november sturen naar taaladvies@onzetaal.nl, of naar: Taaladviesdienst, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. De Stichting LOUW stelt weer een boekenbon beschikbaar voor het beste alternatief.

Taaltest

Taaladviesdienst

(Let op: alvast volgens het Groene Boekje van 2005.)

A. Test uw spellingkennis

1. a. aerodynamisch
 b. aërodynamisch
2. a. dedain
 b. dédain
3. a. middeleeuwen
 b. Middeleeuwen
4. a. procedé
 b. procédé
5. a. randstad
 b. Randstad
6. a. rij-instructeur
 b. rijinstructeur
7. a. schaal 10 functie
 b. schaal 10-functie
 c. schaal-10-functie
8. a. Tweede Kamerlid
 b. Tweede-Kamerlid
9. a. übermensch
 b. Übermensch
10. a. url
 b. URL

B. Vergroot uw woordenschat

1. gerent
 - a. bejaarde
 - b. transporteur
 - c. zaakwaarnemer
2. *scarlatina*

- a. kleurstof
- b. roodvonk
- c. soort kers

3. *spektor*

- a. inspecteur
- b. soort kever
- c. toeschouwer

C. Zoek de fouten

1. De biologische leraar sloeg moedeloos de ogen teneer toen hij van de nieuwe spellingsregels hoorde en gaf hij zijn pogingen om ooit noch goed te spellen bijvoorbaat op.
2. Maar door de vasthoudendheid van zijn eega, een doorgewinterde officemanager die de regels uit-ente-na kende, schreef hij algauw weer over *paardenbloemen* en *vliegenzwammen* of het een lieve lust was en prakkiseerde hij niet meer over worstcasescenario's.

D. Extra

In de zin 'Nederland speelt tegen Brazilië' zit een...

- a. pars pro toto
- b. personificatie
- c. totum pro parte

De antwoorden vindt u op pagina 320 van dit nummer.

Span

Vieze woorden

Henk Spaan

Als ik dit schrijf, staat er weer een nieuwe grote Van Dale op het punt te verschijnen. Zouden kinderen tussen de twaalf en veertien jaar het woordenboek nog steeds vooral gebruiken om er vieze woorden in op te zoeken? Misschien doen ze het nu wel tussen hun achtste en tiende. Of zijn er tegenwoordig via (rap) muziek, televisiestations als MTV en The Box en het internet genoeg vieze woorden in omloop om die jeugdige honger te stillen?

Ik zocht vroeger zelfs een woord als *bekennen* op: '(bijb.) *een vrouw* (resp. *een man*) *bekennen*, vleselijke gemeenschap met haar (hem) hebben'. Die respectievelijke man stond er vroeger niet in - wat betekent dat ik mijn vieze woorden opzocht in de zevende editie, uit 1950; in de achtste, van 1961, kwam hij erbij. Dit duidt op een toegenomen seksebewustheid.

Flamoes noemen ze in de edities van 1976 en 1984 een gemeenzaam woord voor 'vrouwelijk geslachtsdeel, kut'. Hoe gemeenzaam was het woord *kut* dan wel niet?

Nou, daar gaan we, het hamwoord: *neuken*! Hier blijkt dat Van Dale stapelgek is. Als eerste betekenis geven ze in de binnenkort een na laatste uitgave: ‘stompen, stoten: *iemand in het water neuken*’. Als tweede betekenis: ‘foppen, bedriegen, verneuken’. En pas op nummer drie: ‘(inform.) geslachtsgemeenschap hebben met (een man, vrouw).’

Ik durf hier met grote zekerheid de stelling aan dat Van Dale de enige Nederlander is, voorzover geen Belg, die bij *neuken* aan stompen denkt. Iemand in het water duwen is bij *neuken* al helemaal geen gedachte die postvat. Ik heb geen bezwaar tegen de uitdrukking *iemand in het water neuken*, zolang die maar betekent dat mensen in bad- of zwemwater seks met elkaar bedrijven. Dat komt voor. Ook worden buitenlanders in Amsterdam door criminele adolescenten wel in de gracht geduwd, maar geen krant die zou beweren dat zoiets door ‘neuken’ gebeurde. Denkt Van Dale soms dat de inwoners van dit land nog steeds een soort middeleeuws Vlaams spreken? Misschien praat ik voor mijn beurt en hebben ze juist in deze nieuwe versie de volgorde wel helemaal omgegooid. Geloof ik het zelf?

Het woordje *geil* hoorde ik voor het eerst toen ik acht was, op straat. Thuis vroeg ik naar de betekenis.

‘Gadverdamme, jongen’, zei mijn moeder.

‘Gewassen op het veld kunnen geil zijn’, zei mijn vader, lachend. Waarschijnlijk zijn deze reacties de oorzaak geweest voor mijn latere speurtochten naar vieze woorden in Van Dale. Mijn vader had gelijk trouwens, zie ik. Hij noemde alleen de derde versie. Bij *geil* staan de betekenissen wel in de juiste volgorde.

Vrijheid, gelijkheid en informaliteit

Hedendaagse onzekerheden in de taaletiquette

Beatrijs Ritsema

In hoog tempo komen er allerlei manieren bij om taal te gebruiken: via geavanceerde mobieltjes, e-mail, sms en msn. Intussen zijn ook de maatschappelijke verhoudingen grondig veranderd. Wat betekent dat allemaal voor onze talige omgangsvormen? Etiquettedeskundige Beatrijs Ritsema: ‘Het misverstand is dat nieuwe media nieuwe etiquetteregels vereisen.’

Is het gepast om Nederlands te spreken met een zwaar Twents of Limburgs accent? Of Nederlands doorspekt met straattaal? Of om ‘jij’ te zeggen tegen de meteropnemer? Om de dokter als ‘meneer’ aan te spreken? Om mobiel te telefoneren in een restaurant? Om per mobiele telefoon je relatie uit te maken? Voor de een is zoiets de gewoonste zaak van de wereld, voor de ander niet minder dan een doodzonde. Het is maar net wat je gewend bent.

Au fond is elke etiquette arbitrair. Ter begroeting kan men elkaar de hand geven, een kleine buiging maken, de hand in de lucht heffen, dat maakt op zichzelf niets uit. Het gaat erom dat er een bepaalde conventie is, niet hoe die conventie eruitziet. Het is symbolisch gedrag dat in de loop der tijden in een bepaalde cultuur gegroeid is. Ook de etiquette voor taalgebruik is organisch tot stand gekomen en in sommige gevallen door deskundigen in regels vastgelegd. Voor de spelling bijvoorbeeld ligt het heel eenvoudig. In het Groene Boekje staat hoe het moet, en wie zich daar niet aan houdt, doet het fout. Ook grammaticale regels liggen min of meer vast. Maar buiten het terrein van de spelling en grammatica is er geen autoriteit om op af te gaan.

Bourgeoisie

Met de ineenstorting van de standenmaatschappij in de jaren zeventig kwam er een eind aan de rol van de bourgeoisie als beheerder van de etiquette in het algemeen, dus ook als beheerder van de taaletiquette. De bourgeoisie ging niet verloren, de etiquette als zodanig evenmin; wat er verdween was de maatschappelijke consensus over het voorrecht van de bourgeoisie om de regels te bepalen. Regels die de bourgeoisie overigens gedeeltelijk van de adel afkeek, omdat men zich graag spiegelde aan een hogere stand. De hoogste standen vonden het wel prettig dat de burgerij de moeite nam om hun manier van doen als de enig correcte te verbreiden (en zorgden er intussen voor hier net een beetje van af te wijken door bijvoorbeeld te spreken over ‘motten’ in plaats van ‘moeten’ en nooit ‘burgerlijke’ termen als *japon, toilet, mantel of gebakje* in de mond te nemen). De lagere standen beijverden zich om de etiquette van de bourgeoisie over te nemen (tafelmannieren, kleding) en probeerden van hun accent af te komen - als zij tenminste hogerop wilden. Als ze dat niet wilden, dan hielden ze het bij hun eigen mores.

Een overzichtelijke situatie, waar een eind aan kwam met de jeugdrevolte, de democratiseringsbeweging en het feminisme, drie maatschappelijke trends die samen te vatten zijn onder de noemer ‘de jarenzestig-revolutie’. Bloed vloeide er niet, maar de gevolgen van het afschaffen van rangen en standen zijn tot op de dag van vandaag merkbaar, ook in de taaletiquette.

Zelfexpressie

De jaren-zestig-revolutie draaide om vrijheid en gelijkheid. Vrijheid op het gebied van seks, drugs en rock-'n-roll vanzelfsprekend, de vrijheid van jongeren om hun eigen keuzes te maken en niet aan de leiband van autoriteiten te lopen, de vrijheid tot zelfexpressie en zelfontplooiing. Zelfs de spelling moest eraan geloven; in de vrijheid-blijheid-jaren-zeventig golden schrijfwijzen als *konkreet* en *magies sentrum* niet als fout, maar als signaal van vrijheid en progressiviteit. De bijbehorende gelijkheidsideologie schreef voor dat er geen verschil was (althans niet gemaakt diende te worden) tussen mannen en vrouwen, ouderen en jongeren, blanken en zwarten, rijken en armen, hetero's en homo's, enzovoort. In principe is iedereen zo niet gelijk, dan toch zeker gelijkwaardig, en heeft iedereen in ieder geval dezelfde rechten.

Het is verbazend hoe snel de gelijkheids- en de zelfontplooiingsideologie zich hebben weten te vestigen in de westerse cultuur. Binnen een jaar of tien ging iedereen om, en vanaf eind jaren zeventig vormde egalitarisme plus hedonisme (iedereen doet waar hij plezier in heeft, zolang de ander niet wordt geschaad) de grondslag van de cultuur. Het lijkt nu misschien of het altijd zo is geweest, maar in de eerste helft van de twintigste eeuw was het niet abnormaal als een werkster 'u' zei tegen haar 'mevrouw', terwijl diezelfde mevrouw 'jij' en 'Stien' tegen haar terugzei. Zo lagen de hiërarchische verhoudingen. De een was

de meerdere en deelde orders uit, de ander de ondergeschikte, en de bijbehorende omgangsvormen drukten dit verschil uit.

U of jij?

Dit archaische eenzijdig tutoyeren zou nu ondenkbaar zijn. Hiërarchische verhoudingen bestaan nog steeds. Er zijn mensen met meer macht of status en mensen die ten opzichte van de machtigen een mindere positie innemen, maar eenzijdig tutoyeren is er niet meer bij. Men onderhoudt zich met elkaar op basis van de gelijkheidsconventie. Dus óf allebei tutoyeren, óf allebei vousvoyeren. De enige uitzondering hierop is een situatie van ouderen en jongeren: dan wordt de jongere of het kind nog steeds geacht 'u' te zeggen, terwijl de volwassene tutoyeert, zeker wanneer betrokkenen elkaar niet kennen. Of er 'u' gezegd wordt, hangt nog steeds samen met afstand (en dus indirect ook met sociale status), maar het is in de eerste plaats de afstand zoals die wordt waargenomen op een intimiteitsschaal. Zodra mensen elkaar kennen en geregeld met elkaar te maken hebben, wordt er op grote schaal getutoyeerd. Dus ook chefs en medewerkers, burgers en hun personeel (werksters, kinderoppassers, tuinlieden), grootouders en kleinkinderen, huisartsen en patiënten, zelfs ook op veel scholen: leraren en leerlingen. Bekendheid overtroeft sociale afstand.

Ikea

Geen wonder dat er conflicten ontstaan en mensen zich onbeleefd te woord gestaan voelen. Hoeveel afstand je ervaart, is nu eenmaal iets subjectiefs. De ene leraar vindt het prettig als leerlingen hem met *Koos* en *jij* aanspreken, want dan voelt hij zich een vertrouwenspersoon, de andere leraar gruwet ervan. De ene veertigjarige vrouw is beledigd als winkelpersoneel haar met *u* aanspreekt (want dan voelt ze zich net haar moeder), de andere veertigjarige wil juist niet door een blaag achter de toonbank worden getutoyeerd. Het *u*-gebruik, ook al is het dan nu wederzijds, is nog steeds een signaal van sociale afstand. Dezelfde mensen die hun huisarts of hun belastingadviseur tutoyeren, zeggen vaak 'u' tegen de assistentes of secretaresses van deze professionals. Ze willen alleen op jij-en-jou-basis staan met degenen die ze als hun gelijken beschouwen, en niet met degenen die daar een treetje onder zitten. Zelf 'u' zeggen is dan de enige manier om 'u' terug te krijgen.

Op Nederlandse scholen en in Nederlandse gezinnen wordt bij het minste of geringste 'shit', 'kut', 'godverdomme', 'kankerzooi' geroepen, als niet meer dan een expressie van ongenoegen.

Het toegenomen egalitarisme heeft het gebruik van *u* teruggedrongen, maar zeker niet afgeschaft. Dit zal voorlopig ook niet gebeuren, want het vousvoyeren is nog springlevend in de communicatie tussen veertigplussers die elkaar niet kennen en tussen ouderen en jongeren die elkaar niet kennen. Als het woord *u* echt op z'n retour zou zijn, dan zou dat nu merkbaar moeten zijn, want de babyboomers, die het tutoyeren bij wijze van spreken hebben uitgevonden in hun jonge jaren en die daar hun hele leven mee doorgedaan zijn, lopen nu tegen de zestig (de jongsten van die generatie zijn de vijftig al gepasseerd), maar zij wonden zich vreselijk op

toen Ikea zo'n tien jaar geleden de klanten meende te moeten tutoyeren, in woord en geschrift ('Ikea bij jou in de buurt'). Jongeren gaan lang door met hun generatiegenoten automatisch te tutoyeren, terwijl ze ouderen voutsvoyeren, maar omstreeks de veertig houden de meesten daarmee op. Dan zegt men om te beginnen 'u' tegen onbekenden, ook als ze van dezelfde leeftijd zijn, omdat de waargenomen afstand belangrijker is dan het feit dat de ander een generatiegenoot is.

Illustratie: Matthias Giesen

Andere standaard

Onder invloed van het egalitarisme zijn ook de standaarden voor taalgebruik veranderd. Het ABN (ongeveer het Nederlands zoals uitgesproken door de inwoners van Haarlem) gaat niet speciaal meer door voor iets nastrevenswaardigs. ABN is niet meer waard dan plat-Haags. Het geldt als uiterst ongepast om je vrolijk te maken over iemands accent, dialect of streektaal. Laat staan dat iemand om die reden van een bepaalde functie uitgesloten zou mogen worden. Een paar jaar geleden klaagde een vrouw uit de Achterhoek met succes de KLM aan, die haar niet als stewardess had aangenomen vanwege haar accent. Er is niet meer een standaardtaal met een standaarduitspraak; op radio en tv hoor je honderden varianten, waarin allerlei demografische achtergronden doorklinken. Zo spreken bijvoorbeeld alle file-omroepsters (vrouwen onder de 35) wat taalkundige Jan Stroop Poldernederlands noemt: de *ij/ei* wordt als *ai* uitgesproken, met een neiging om bij klinkers überhaupt de kaak open te laten hangen, zodat medeklinkers verdwijnen in de lijsigheid.

Egalitarisme en hedonisme hebben de hele cultuur verregaand geïnformaliseerd. Deze informalisatie leidt onvermijdelijk tot verlaging van de standaarden. Bij informele omstandigheden zakken mensen onderuit, in een formele situatie gaat men juist stijfjes rechtop zitten. Een voorbeeld van verlaagde standaarden is het toegenomen gebruik van vloeken en schuttingtaal. Voorheen voorbehouden aan de kazerne, de

straat en jongeren onder elkaar, maar tegenwoordig ook steeds meer gebezigd in gezinnen, in het klaslokaal en op het werk. Op Amerikaanse scholen en in Amerikaanse middenklassengezinnen zijn woorden als *shit* en *fuck* taboe. Op Nederlandse scholen en in Nederlandse gezinnen, ook die uit de middenklasse, wordt bij het minste of geringste ‘shit’, ‘kut’, ‘godverdomme’, ‘kankerzooi’ geroepen, als niet meer dan een expressie van ongenoegen.

Verademing

De jaren-zestig-revolutie heeft korte metten gemaakt met bepaalde talige gebruiken en voorschriften waarvan niemand hoeft te betreuren dat ze verdwenen zijn. Het eenzijdig tutoyeren is daar één van, maar verder valt te denken aan de ingewikkelde en voor niemand te onthouden titulatuur (*weledelgestrengede, hooggeborene, enzovoort*). Niemand weet nog hoe het daar precies mee zit, niemand gebruikt het meer en niemand mist het. Het is een verademing om iedereen te kunnen aanspreken of -schrijven met *de heer* of *mevrouw*. Het is ook een opluchting om af te zijn van het woord *juffrouw* als aanduiding van een vrouw die niet getrouwd is. Het is zeker een vooruitgang dat mensen niet meer worden uitgelachen om hun zachte *g* en dat Surinamers nieuwslezer kunnen worden. Ook is het mooi dat allerlei dingen die vroeger te beladen waren om te bespreken (seks met name) aan de orde kunnen komen, dat mensen zich vrijer voelen om te zeggen wat er in hen omgaat en minder gebukt gaan onder angst voor autoriteiten als de pastoor, de dominee, de chef of de meester.

Toch is het de vraag of er niet te veel informaliteit is. E-mailverkeer is een duidelijk voorbeeld. De e-mail bevindt zich als communicatiemiddel tussen de geschreven brief en de telefoon in. E-mail is directer, lossener en informeler dan een brief. De snelheid ervan werkt de informaliteit ervan in de hand. Mensen gebruiken afkortingen, nemen niet de moeite voor hoofdletters of interpunctie, maken veel spelfouten en laten bij een paar keer heen en weer mailen aanhef en afsluiting weg. In zekere zin hoort dit bij het medium; het heeft iets haastigs, iets kattenbel-achtigs, wat een papieren brief niet aankleeft. Toch vinden veel mensen het niet prettig om van onbekenden dit

Er komen nieuwe gadgets, maar de regels blijven hetzelfde.

soort e-mails te krijgen, waarin ze tot overmaat van ramp ook nog eens getutoyeerd worden. De informaliteit en de spelfouten accepteer je van vrienden en bekenden, maar een onbekende moet zich aan de regels houden. Welke regels en waar komen ze vandaan? Dat zijn gewoon de regels voor het schrijven van een zakelijke brief: beginnen met *Geachte heer* of *Geachte mevrouw* plus achternaam, voursvoyeren, formeel afsluiten (met *Met vriendelijke groet*) en dit alles liefst zonder al te veel type-, spel- of stijlfouten erin.

Mobieltjes

Er is geen enkele reden om informele ‘tik-maar-raak-e-mails’ aan instanties of aan onbekende personen te schrijven. Mensen doen dit omdat ze denken dat ze met een per definitie informeel medium aan de slag zijn. Het misverstand is dat nieuwe

media op de een of andere manier nieuwe etiketteregels vereisen. Dat is niet zo, want de oude etiketteregels gelden nog steeds. Neem bijvoorbeeld de mobiele telefoon. De ene ergernis betreft het gebruik ervan in publieke ruimtes (op straat, in het openbaar vervoer, in restaurants). De andere ergernis gaat over gespreksgenoten die zich voortdurend uit de lopende conversatie laten halen door hun mobiele telefoon. De eerste ergernis is niet terecht, want in de openbare ruimte mag iedereen vrijelijk spreken met anderen, en of dat tegen een aanwezige gebeurt of tegen een niet-aanwezige via een mobieltje doet niet ter zake. Dat verder mobieltjes uit moeten staan tijdens voorstellingen of in bioscopen of tijdens concerten is even vanzelfsprekend als dat het publiek geacht wordt zijn mond te houden tijdens de voorstelling. De andere ergernis is wel terecht, omdat in dit voorbeeld de lijfelijk aanwezige persoon voortdurend naar het tweede plan wordt geschoven ten faveure van zich onverwacht aandienende andere contacten. Iets nieuws is dit niet, want het gold altijd al als ongeleefd om tijdens een bezoek van vrienden of kennissen een halfuur lang aan de telefoon te gaan kwekken met iemand die toevallig opbelt.

Ouwe-jongens-krentenbrood

Er komen nieuwe gadgets, maar de regels blijven hetzelfde. De nieuwste mobieltjes zijn uitgerust met fotofunctie en internet. Vraag: is het nodig om een regel op te stellen dat je er geen naaktfoto's van je geliefde mee mag maken en die je vervolgens, als de relatie verzuurt, op dat internet zet? Antwoord: nee, zo'n regel is niet nodig, want het was altijd al tegen de etiquette om het privé-leven van anderen tegen hun zin te verspreiden.

Als de regels duidelijk zijn (en dat zijn ze), waarom dan toch zo veel vermeende onzekerheid? Dat komt door de toegenomen informaliteit. Vergeleken met dertig jaar geleden is er ontegenzeggelijk veel meer informaliteit in de maatschappij. In voorheen tamelijk formele domeinen als werk, school en overheidsinstanties gaat het er nu een stuk gemoedelijker aan toe. Op straat ontaardt de informaliteit af en toe onder invloed van alcohol en menigtes in ongeheerde agressie.

Informaliteit gaat gepaard met losheid, je op je gemak voelen, zeggen en doen wat er in je opkomt, zonder intussen heel veel rekening met anderen te houden. Meestal gaat dit wel goed, de meeste mensen zijn tenslotte de kwaadsten niet. Maar degenen die om wat voor reden dan ook hechten aan formaliteit, die de grenzen tussen publiek en privé in de gaten houden, die niet met Jan en alleman in een ouwe-jongens-krentenbroodsfeer willen omgaan, hebben het moeilijk. Bij twijfel kiezen zij altijd voor formaliteit. De informelen daarentegen twifelen zelden en kiezen automatisch voor informaliteit. Botsingen tussen deze twee houdingen (en niet te vergeten tussen de informelen onderling) kunnen niet uitblijven. Zonder twijfel zou het maatschappelijk verkeer opknappen van meer individuele twijfel in de trant van 'Doe ik het wel goed?' Maar de culturele hoofdstroom beweegt zich nog steeds in de richting van meer informaliteit.

Het grootste probleem van de moderne (taal)etiquette is niet dat mensen in onzekerheid verkeren over wat de regels zijn, maar eerder dat ze te zeker van hun zaak zijn.

‘Taal is belangrijker dan je stem’

Taal in het werk [1]: de dj

Arjen van Veelen

Veel mensen verdienen hun brood met taal, denk aan schrijvers, journalisten, taaldocenten, vertalers en redacteurs. Maar ook in veel andere beroepen speelt taal op z'n minst een flinke bijrol. In *Onze Taal* worden ze de komende tijd om de maand geportretteerd. Deze eerste keer: de dj.

‘Nachtdieren, dagdieren, Giel hier, goedemorgen zeg... Het is zes over zes. En, nou ja, dat het dramaandag is - ik hoef het niet te vertellen. Dat merk je aan alles. Mèn... ik zit effetjes zelf een beetje te recapitulieren van, o god, wat heb ik allemaal gedaan dan van het weekend...’

De vroege maandagochtend, vlak na het nieuws van zes uur. Over een muziekje met vogeltjesgeluiden klinkt de stem van VARA-dj Giel Beelen. Tot negen uur 's ochtends begeleidt hij de jonge luisteraar bij het opstaan. Hij neemt het nieuws van de dag door, belt mensen wakker, trapt lol, interviewt BN'ers - van Katja Schuurman tot Jan Peter Balkenende - en draait muziek natuurlijk.

Flux de bouche

Beelen bezit de gave die de doorsnee-dj moet hebben: hij kan professioneel ouwehoeren. Hij klinkt klaarwakker terwijl de luisteraar nog duf is van een te vroege wekker of bijna zit te knikkebollen achter het vrachtwagenstuur. Hij is spontaan, creatief en goed van de tongriem gesneden. Zijn parlando zit vol stopwoordjes, vloeken en wilde, halfontspoorde zinnen. Hij oliet zijn teksten met woordgrapjes en doorspekt zijn show met goed getimed geluidseffecten.

‘Taal is belangrijker dan je stem’, zegt Beelen. ‘Je geeft er kracht mee, je zet de sfeer neer. Als je mijn show zou uittikken, dan moet je me absoluut kunnen herkennen aan m'n taalgebruik.’ Zijn show *Giel* is een van de best beluisterde en gewaardeerde jongerenprogramma's. De vakjury die hem in september een Marconi Award (een belangrijke Nederlandse radioprijs) voor beste presentator toekende, prees hem aldus: ‘Ieder uitgesproken woord heeft lading en betekenis. Elke seconde van zijn uitzending klinkt er bijpassende vormgeving, afkomstig uit een zelf ontworpen geluidseffectenorgel dat hij live bespeelt.’

Op papier mag de ochtendshow van Beelen dan een woordenbrij lijken, op de radio klinkt zijn spontane taal als de prettige flux de bouche van een vriend. En met een quasi-ernstige stembuiging of een melig geluidseffectje geeft hij aan dat je hem vooral niet te serieus moet nemen. Als hij prijzen weggeeft, bijvoorbeeld, kan hij een overdreven, kermisachtige stem opzetten, waar hij dan een galmpje overheen schuift: ‘Prrijzen, mensen, prrijzen!’

Thuis taal

Voor een radiopresentator is taal het instrument bij uitstek om z'n publiek te boeien. ‘Taal is alles’, vindt ook collega-dj Gerard Ekdorf, die op 3FM onder andere *Ekdorf in de nacht* en het middagprogramma *Arbeidsvitaminen* presenteert. ‘Je schetst er

dingen mee die er niet zijn, je voert de luisteraar mee, je communiceert, dat is verdomd belangrijk.' Zijn NPS-collega Coen Swijnenberg, die *Swijnenstal* presenteert op 3FM: 'Je spreekt naar mensen en met mensen. Ze zien je niet, maar beoordelen je alleen op wát je zegt en hóé je het zegt.'

VARA-dj Giel Beelen: 'Als je mijn show zou uittikken, dan moet je me absoluut kunnen herkennen aan m'n taalgebruik.'

Foto: Bob Bronshoff

De dj moet op de radio vooral zichzelf zijn, vinden de vaklui zelf, anders kom je gekunsteld over. Vandaar ook het losse, improviserende taalgebruik. Swijnenberg: 'Teksten schrijf ik vrijwel nooit uit. Dat zou al snel opgelezen klinken. Mijn taal op de radio is vol-

gens mij gelijk aan mijn thuistaal. Gelukkig maar, want het zou raar zijn als ik op de radio heel anders ben.' Ekdome: 'Radiotaal is spontaan. Bij *Ekdome in de nacht* lul je met de beller live op de zender en weet je nooit wat er gaat gebeuren. Je moet heel goed in jezelf kunnen praten. Ook als ik een hele nacht alleen in een hokje zou zitten, zou ik heel goede gesprekken kunnen voeren.'

KRO-presentator Frits Spits: 'Ik zoek de taal die bij de muziek past.'

Foto: Govert de Roos

Beelen staat bekend om zijn woordgrapjes. Vrachtwagenchauffeurs bijvoorbeeld noemt hij 'mothertruckers'. Als Swiebertje overlijdt, heet het 'Joop-nóg-Doderer', en als Robin van Persie beschuldigd wordt van verkrachting, noemt Beelen hem 'Robin van Perversie'. Beelen werd zelfs een keer ontslagen om een woordgrap; in de tijd van de poederbrieven riep hij zijn luisteraars op om 'meel' (met een knipoog naar *mail*, dus) naar de KRO te sturen. Beelen: 'Ik hou erg van taalgrapjes en namen verbouwen. Laatst was er bijvoorbeeld een nieuwsberichtje over een lading siliconen die op de weg was beland. Ik zat na afloop van de show op weg naar huis en bedacht toen opeens: Marijke Snelwegen [Marijke Helwegen is een bekend pleitbezorgster van plastische chirurgie - AvV].' Beelen: 'Taal was altijd wel mijn ding. Op school had je dat boekje met taalgrapjes van Battus - *Opperlandse taal- en letterkunde*, ja. Toen ik dat onder ogen kreeg, werd ik verliefd op het spelen met taal.'

Lyriek

KRO-presentator Frits Spits heeft een totaal andere stijl dan Beelen. Spits staat bekend om zijn verzorgde taalgebruik en poëtische aan- en afkondigingen. Hij maakt geen woordgrapjes over siliconen. Het publiek van deze doctorandus Nederlands, die elke werkdag op Radio 2 *Tijd voor Twee* presenteert, is dan ook wat ouder. 'Het adembenemende van dit vak', zegt Spits, 'is om de sfeer van een liedje te vangen in taal. Neem dat nummer van Matt Dusk: "Two Shots of Happy, One Shot of Sad" - alleen die titel al, heerlijk. Dat nummer begint met het Toronto Symphony Orchestra. Zo'n mooie intro - daar wil ik dan mijn praatje aan aanpassen: ik zoek de taal die bij de muziek past.' Zo zei hij ooit: 'Mooi als een ijsbloem op vensterglas' na afloop van het nummer 'True Colors' van Cyndi Lauper. Mede vanwege dat soort teksten won hij in 1997 de Groenman-taalprijs van de Stichting LOUT (Let Op Uw Taal).

Ook bij Spits blijven spontaniteit en vrijheid vooropstaan. 'Enige lyriek ontstaat soms wel in de uitzending, maar nooit met opzet. Door de muziek borrelen die woorden op.' Hij wil zijn radioteksten dan ook geen poëzie noemen. 'Dat zou een belediging zijn tegenover dichters.' Wel heeft hij voor zijn presentatie wat aan zijn studie Nederlands gehad. 'Daardoor is mijn taal denk ik iets rijker geworden. Geweldig was dat, nachten domweg gelukkig boven gedichten of proza hangen. Het geschreven woord geeft heel veel rust. Echt waar, naar een mooie zin kan ik uren kijken. Het woord lonkt naar me. Ik schrijf zelf gedichten. Voorlopig nog voor eigen gebruik, ja. Poëzie is nooit af: schaven, polijsten... geweldig. Radiotaal is vluchtiger.' De voormalige leraar Nederlands probeert correct Nederlands te spreken, maar hij vindt dat geen doel op zichzelf. 'Ik spreek zoals ik spreek, ik ben niet zo streng in de leer. Taal kan je een ontzettend vrij gevoel geven en dat mag je iemand niet afnemen.'

Naambellen

Giel Beelen buit dat vrije gevoel uit. Een terugkerend onderdeel in zijn show is het 'naambellen'. Daarin belt hij bijvoorbeeld iemand wakker die De Haan heet en vraagt het slaperige slachtoffer waarom Beelen nog niks heeft gehoord - net zo lang tot De Haan 'kukeleku' zegt. Een beetje flauw, erkent Beelen ook zelf, maar door de slaapdrongen wartaal van het slachtoffer leidt het vaak tot een grappige chaos. Beelen: 'Het is dan zaak om zo lang mogelijk langs elkaar heen te lullen.' Zoals op deze vrijdag de dertiende, als Beelen mevrouw Geluk wakker belt:

Beelen: 'Mevrouw Geluk, u gelooft het niet!'

Zij: 'Nou, ik weet het niet... Hoe dat zo?'

Beelen: 'U gelooft het niet, maar u heeft vandaag geen geluk!'

Zij: 'Hoe dat zo?'

Beelen: 'Wat denkt u zelf?'

Zij: 'Nou, weet ik veel.'

Beelen: 'Nou moet u vragen: "Waarom niet?"'

(Enzovoort, enzovoort.)

Coen Swijnenberg

Jonge jonge, ik dacht weetje wat, ik ga gewoon in deze Swijnenstal, ook al is het een Swij-nen-stal, geen aandacht besteden aan de fucking dierendag. Daar lult iedereen de hele dag al over. Het is zes uur, nou is het mooi geweest. Maar wie staat er op mijn voicemail vandaag - en daar ben ik dan stiekem toch wel erg blij mee: Dafne Westerhof. Die ken je niet, zij is van het Beloofde Varkensland. Daar ben ik een keer geweest, geweldig! Ik heb daar een varken geadopteerd, Maximiliaan. Ga ik je straks alles over vertellen, dan ga ik Dafne ook even terugbellen. Want ja, ik ben zó benieuwd hoe het met Maximiliaan is, het is al zó lang geleden dat ik 'm voor het laatst heb gezien. En dat ga ik straks zéker, maar dan ook zéker eventjes vragen aan Dafne. Dus toch nog een beetje dierendag in de uitzending.

(uit *Swijnenstal* van Coen Swijnenberg, maandagavond iets na zessen, op 3FM)

Vooraan met je vlaggetje

Ook aan eigen stopwoordjes en -zinnnetjes herken je de dj. Bij Gerard Ekdrom gaat de beroepsdeformatie zo ver dat hij ze er ook buiten de uitzending uitflapt. 'Je hebt weleens stopzinnnetjes die ineens in je vocabulaire zitten. Een zinnnetje dat ik bijvoorbeeld vaak gebruik als ik ergens op moet wachten is "En tot die tijd... een spannend muziekje." Ik zeg dat automatisch, zonder erbij na te denken, ook buiten de show. Als ik in een snackbar even moet wachten, bijvoorbeeld, maar laatst ook in de Gamma. Ik wilde een stuk hout laten zagen en druk op een knop. Vanuit een speakertje zegt iemand dat er zo meteen iemand aankomt. Ik tegen mezelf: "En tot die tijd..." Toen ik in de uitzending eens concertkaartjes weggaf zei ik: "Jij staat straks vooraan met je vlaggetje!" Dat werd een uitdrukking die ik ook op andere plekken terughoorde, op dat zinnnetje heb ik het patent. Ik heb vlaggetjes laten drukken met die tekst erop.'

Ook verder speelt Ekdome in zijn hoofd met taal als hij niet op de zender is. 'Ik ben de hele dag, waar ik ook ben, bezig met het verzinnen van stomme, idiote woordspelingen. Een dj-kwaaltje, denk ik.'

Sommige van die nieuwe woorden of uitdrukkingen worden overgenomen door het publiek. Ekdome: 'Het woord *barbecueplaat* komt van mij. Dat hoor ik ook af en toe terug in andere programma's en dan denk ik: hé, je hebt geluisterd. Wat de woordenboekdefinitie van *barbecueplaat* zou zijn? "Een zonnig liedje waarop je heerlijk je worstje kunt omdraaien".'

Ook Beelen heeft van die 'blijvertjes' gemunt: 'Jaren geleden begon ik met *hiephoi* als afsluiting van een gesprek. Ik stoorde me heel erg aan *hoi*, of *hoihoi*. Ik hoor mijn groet af en toe terug als ik naar een lokale zender luister. Of neem het @-teken in een e-mailadres. Ik noem dat altijd het "kringelding". Voor mij heet dat teken ook echt zo, daar sta ik niet eens bij stil als ik het zeg.'

Radioclichés

Tegenover het spelen met taal staan de radioclichés. Swijnenberg geeft er een paar: "Het is... over de klok van..." en 'Straks terug aan de andere kant van... uur'. Of: 'De koffie is bruin, de hits zijn goud.' De dj die een van deze uitspraken serieus gebruikt, moet na het programma op het matje komen bij de baas, haha.' Maar ook met clichés kun je spelen. Beelen: 'Als camp is het juist wel weer lollig. Ruud de Wild gebruikt bijvoorbeeld juist dj-clichés als *dubbele tijdmeting* voor "tien over tien".'

Het taalgebruik van de dj is de taal van het dagelijks leven. Dus valt er ook weleens een vloek. Beelen: 'Tot grote ergernis van mijn moeder overigens. Een erg lekkere uitdrukking vind ik *fucking hell*, zoals in: "Fucking hell, wat een goeie plaat!", of *un-fucking-believable*.'

Maar ook met vloeken kan de dj zich onderscheiden. Zo probeerde Beelen een tijdlang om *kukeleku* als scheldwoord te introduceren ('Omdat die k-klank zo lekker is'). Dat was naar aanleiding van een brief van de Bond tegen het vloeken. Ekdome is in zijn vloeken evenmin een naprater. 'Ik mag in principe alles zeggen op de radio, alleen vind ik wel dat als je "kut" roept, het functioneel moet zijn. Dan moet het ook echt heel kut zijn.'

Gerard Ekdome

Hartelijk goeiemorgen, het is zes over één, je bent getuige van weer zo'n extreem lange freaknacht... We hebben werk te doen, jongens! Gelukkig hebben we een pallet energydrink bij ons... Ik heb gevoelsmatig veel te weinig geslapen... op zich geen probleem, want daar wen je wel aan, weinig slapen, als kersverse vader zijnde. 't Valt tot dusver ook wel mee. De enige nacht dat ik echt niet geslapen heb, was de nacht van zondag op maandag. Ik weet: da's niet best, op maandagochtend wakker worden met wallen waar je op kan staan... kan je eindelijk legaal zeggen: 'Ik sta vandaag op de wallen, mensen!'

(uit *Ekdome in de nacht*, zaterdagochtend, 13 augustus 2005)

Etymologica

Hanze-woorden

Nicoline van der Sijs

In de Middeleeuwen bestond er een internationaal verbond van handelssteden: de Hanze. Welke taalkundige invloed heeft die Hanze gehad? Die vraag staat centraal in deze aflevering van 'Etymologica'.

De oudste Europese handelsmaatschappij, in zekere zin de voorloper van de EU, was de middeleeuwse Hanze, een samenwerkingsverband van koopmanssteden dat actief was van de twaalfde tot in de zeventiende eeuw. Dankzij de internationale handel werden er woorden in verschillende talen uitgewisseld, er werden nieuwe woorden gevormd en bestaande woorden kregen een nieuwe betekenis. Wat voor woorden zijn dat en hoe is een en ander in zijn werk gegaan?

Bij de Hanze waren kooplieden aangesloten uit Duitse, Nederlandse en Vlaamse steden. Die handelaren moesten elkaar helpen en beschermen. De Hanze beheerste de handel in de Noord- en Oostzee, en dreef handel met onder andere Engeland, de Scandinavische landen en Oost-Europa. Het centrale gebied van waaruit de Hanze opereerde, was Noord-Duitsland en Oost-Nederland.

Nederduits

De taal die in dat gebied gesproken werd, het Saksisch, werd dan ook gebruikt als verkeerstaal van de Hanze. In Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland wordt nog steeds een (Neder)saksisch dialect gesproken, dat nauw verwant is aan de dialecten die in Noord-Duitsland voorkomen. De Saksische dialecten in Duitsland noemt men meestal Nederduits, ter onderscheiding van het Hoogduits, dat tegenwoordig als standaardtaal gebruikt wordt. In de periode van de Hanze bestonden er echter nog geen standaardtalen, noch voor het Nederlands, noch voor het Duits. Opmerkelijk is dat de termen *Nederduits* en *Hoogduits* niet in Duitsland zelf zijn verzonnen, maar een Nederlands bedenkfel zijn: het Duitse *Hochdeutsch* en *Niederdeutsch* zijn Nederlandse leenwoorden. De oudste plaats waar deze woorden genoemd worden, is een Hollands gebedsboek van 1457: 'dese oefeninghe ist ghetoghen van den hoghen duutsche int neder duutsche'. Het verschil tussen *hoog* en *neder* houdt geen waardeoordeel in, maar is een geografische aanduiding: het Hoogduits werd gesproken in de hooggelegen, bergachtige streken ten zuiden van de lijn Keulen-Berlijn, het Nederduits in het gebied aan de benedenloop van de grote rivieren (Rijn, Eems, Weser, Elbe).

Het Nederduits en het Nederlands lijken meer op elkaar dan op het Hoogduits. Zij bezitten, als Germaanse talen, een gemeenschappelijke woordenschat, maar het meest opvallend is dat zij grote overeenkomsten vertonen in de klankvorm van woorden. In het Nederduits en Nederlands spreekt men bijvoorbeeld van *appel, dat, dorp, ik, maken* en *pond/pund*, waar men in het Hoogduits *Apfel, das, Dorf, ich, machen* en *Pfund* zegt - in het Hoogduits heeft namelijk een klankverschuiving plaatsgevonden die het Nederduits en Nederlands niet heeft beroerd. De verwantschap tussen de Nederduitse en Nederlandse dialecten vergemakkelijkte het begrip tussen de Duitse en de Nederlandse/ Vlaamse kooplieden aanzienlijk.

Hefkraan

De Hanze-handel was er verantwoordelijk voor dat bepaalde woorden een nieuwe, speciale betekenis kregen. Die betekenis vinden we terug in verschillende talen die aan de West- en Noord-Europese kusten gesproken worden (Nederduits, Nederlands, Engels, Fries, Scandinavische talen). Zo kreeg het woord *Hanze* in de twaalfde eeuw in Duitsland de betekenis 'koopmansgilde'; de oorspronkelijke betekenis was 'legerschare'. Het woord is overgenomen in het Nederlands, het Engels en de Scandinavische talen. De vogelnaam *kraan* kreeg in de veertiende eeuw in de vrachtaart van de Hanze de overdrachtelijke betekenis 'hefkraan'. Deze betekenis vinden we in het Nederduits, het Hoogduits, het Engels en het Nederlands. Het woord *waar* 'koopwaar' komt voor in het Nederduits, Hoogduits, Nederlands, Engels en Oudnood(d)s. Dit is hetzelfde woord als het eerste deel van *waarnemen*, dat onder andere 'zorgen voor' betekent. Binnen de Hanze heeft de betekenis zich dus ontwikkeld van 'datgene waarvoor men zorgt' tot 'koopwaar'. Tot slot heeft *kraam* in deze periode in het Nederlands en Duits de betekenis 'tent waarin koopwaar wordt aangeboden' gekregen. Oorspronkelijk betekende het woord 'zeildoek, tentzeil'. Vervolgens ging het de ruimte aanduiden die met een tentzeil beschermt wordt en waaronder koopwaar wordt aangeboden. In het Duits verschoof de betekenis vervolgens naar datgene wat onder het tentzeil te koop werd aangeboden, en dat was kennelijk niet van al te beste kwaliteit, want tegenwoordig betekent *Kram* in de eerste plaats 'rommel, prullen'.

In het Nederduitse gebied (in Duitsland of Nederland, dat valt niet uit te maken) ontstonden enkele nieuwe woorden die tegenwoordig zowel in het Standaardnederlands als in het Hoogduits zijn opgenomen. Voorbeelden hiervan zijn *klad* (Duits *Kladde*) 'concept, klad (kas) boek', *stapel* (Duits *Stapel*) 'stapelplaats' en *vracht* (Duits *Fracht*). Momenteel minder bekend is het woord *bodemmerij* (Duits *Bodmerei*), gebruikt voor een speciale overeenkomst van geldlening met als onderpand een schip of de lading; *bodemmerij* is afgeleid van *bodemen*, 'geld schieten op de bodem van een schip'. Tot slot werd het waardevolle product *barnsteen* (Duits *Bernstein*) gevonden op de Noord-Duitse stranden. Het kreeg dan ook in het Nederduits zijn naam, afgeleid van *bernen* 'branden'.

Scheepstypen

Verschiede woorden zijn aanvankelijk gevonden in de Nederduitse Hanze-taal en later in het Nederlands; waarschijnlijk hebben wij deze woorden ontleend aan het Nederduits. Het vervoer van de handelswaar vond meestal plaats over water. Dit heeft ertoe geleid dat wij uit het Nederduits de namen voor de scheepstypen *jol* en *praam* hebben overgenomen, het

leenwoord *ballast* voor ‘lading ter verzwaring’, en het woord *trui*: de normale dagelijkse kledij van zeelieden, vissers en arbeiders. Men ontmoette elkaar in de *kroeg*, waar het eten kennelijk goed smaakte, want de werkwoorden *schransen* en *smullen* gaan terug op het Nederduits. Als betalingsmiddel werd de *daalder* ingevoerd, een afleiding en verkorting van *Joachimsdal*, waar de munt werd geslagen (de Hoogduitse vorm is *Taler*, van *Joachimst(h)al*). Dankzij de handelscontacten zijn ook woorden zoals *aantal*, *matig* en *verschalen* ontleend aan het Nederduits.

Opvallend is het grote aantal geleende scheldwoorden en denigrerende kwalificaties. Zegt dit iets over het ruwe taalgebruik dat onder kooplieden werd gebezigd? Of over de mening van de Duitsers over de Hollanders, of andersom? In ieder geval heeft het Nederlands uit het Nederduits de bijvoeglijke naamwoorden *bars*, *eigenwijs*, *nuf* en *onbeschoft* geleend, en de zelfstandige naamwoorden *beunhaas*, *bullebak*, *rekel*, *schelm*, *schoft*, *slungel* en *snoeshaan*, en wellicht ook *schobbejak* (Duits *Schubbejack*), waarover de geleerden echter twisten: het woord kan ook oorspronkelijk Nederlands zijn en door het Duits uit het Nederlands zijn overgenomen. *Beunhaas* betekende ‘zolderhaas’ en was een spotnaam voor de kat; die naam werd overgedragen op een stiekem op zolder werkende arbeider, een arbeider die meestal niet al te professioneel werk afleverde.

Veelvraat

De Hanze-handel vervoerde niet alleen producten van oost naar west en van noord naar zuid, maar ook de namen voor deze producten. Zo heeft het Nederduits diverse productnamen overgenomen uit Oost- of Noord-Europa en doorgegeven aan het Nederlands. De naam voor het pelsdier *veelvraat* gaat bijvoorbeeld terug op het Noorse *fjeldfross* ‘bergkater’; het woord heeft al in het Duits (*Vielfraß*) volksetymologie ondergaan, want met *veel* en *vreten* had het oorspronkelijk niets te maken. Uit het Litouws (een Baltische taal) heeft het Nederduits het woord *augurk* overgenomen: augurken waren in Litouwen een nationaal gerecht. Uit het Russisch komt het woord *tolk* en uit het Russisch of Pools is het woord *grens* overgenomen. Tot slot gaat het woord *jucht(Leer)* terug op het Russisch. In het Russisch luidt dit *juff'*, en daarom vermoedt men dat het woord via het (Neder)duitse *Jufften*, *Juchten* in het Nederlands is beland. Een andere mogelijkheid is dat het woord zeer vroeg in het Nederlands is geleend, in de periode voordat in het Nederlands de *-ft-* in *-cht-* veranderde (zoals in *graft* - *gracht*). Omdat het woord pas in 1609 voor het eerst in geschreven Nederlandse bronnen is aangetroffen, lijkt ontlening via het Duits waarschijnlijker.

Het handelsgebied van de Hanze.

Uit: *Thieme's historische wereldatlas* (Zutphen, Thieme, 1984)

Makelaar

Het achterland voor Nederland en Vlaanderen was Frankrijk, en het Nederlands heeft in de periode van de Hanze dan ook diverse Franse leenwoorden doorgegeven aan het Neder- en Hoogduits. Zo werd *leveren* (Duits *liefern*) een typisch vakwoord van de Hanze - de bron van het woord is het Franse *livrer* ‘bezorgen, afleveren’. De

Duitse woorden *Akzise* 'accijns', *hantieren*, oorspronkelijk 'handel drijven' (van het Nederlandse *hanteren*), *Kontor* 'kantoor', en *Profit* 'profijt, winst' zijn allemaal Franse leenwoorden die via het Nederlands in het Duits zijn beland.

Een typisch Nederlands begrip dat het oude Duitse woord *underkoper* heeft verdrongen, is *makelaar* 'tussenhandelaar', in het Duits overgenomen als *Makler*. Ook het Frans heeft dit Nederlandse woord overgenomen, aanvankelijk in de vorm *maquerel* (tegenwoordig *maquereau*) 'tussenhandelaar, koppelaar'. In het Frans werd *maquerel* vooral gebruikt voor iemand die mensen aan elkaar koppelt, en tegenwoordig luidt de betekenis dan ook 'pooier, souteneur'. Vervolgens werd het woord overdrachtelijk gebruikt voor een vissoort, de makreel, die volgens het volksgeloof de jonge haring, de maatjesharing, volgt en de mannetjes en wijfjes bij elkaar brengt, ze koppelt. Zo kreeg *maquerel* in het Frans twee betekenissen: 'pooier' en 'makreel'. In die laatste betekenis werd het woord in het Nederlands teruggeleend in de vorm *makreel*. En ook in die vissennaambetekenis heeft het Duits het woord overgenomen uit het Nederlands, zodat het Duits zowel *Makrele* 'vissensoort' als *Makler* 'tussenhandelaar' heeft geleend uit het Nederlands.

Uit het bovenstaande blijkt wel dat de middeleeuwse Hanze niet alleen een verrijking heeft betekend voor de economie van de verschillende landen, maar ook voor de talen.

Wat gebeurde er met (de) moslim Bazarghan? Waarom sommige aanduidingen hun lidwoord kwijtraken Joop van der Horst

In de Middeleeuwen kon je spreken van ‘de coninc Philip’, maar heden ten dage klinkt dat raar. Als we het over Beatrix hebben, zou niemand dat lidwoord nog voor de titel gebruiken. De regels daarvoor zijn kennelijk langgeleden veranderd. Maar hoe zit dat met ‘(de) marxist Krol’ of ‘(de) Belg Martens’? Gaan die koningin Beatrix achterna?

Ik weet niet wie dominee De Frolle was. Ik weet zelfs niet of er ooit een dominee De Frolle heeft bestaan. Misschien wel niet. Ik zal dat eens nagaan (zie kader op blz. 316 - red.), maar het is hier van geen belang. De naam is me in ieder geval al heel lang bekend, en wel uit de fameuze *Nederlandse grammatica* (negende druk, 1984) van M.C. van den Toorn, paragraaf 7.2.1, over de ‘zelfstandig-naamwoordsgroep’. Daar wordt *Dominee De Frolle* als voorbeeld gegeven van een zeker type woordgroep. Een naam om nooit te vergeten. Heb je die eenmaal gelezen, dan blijft hij je bij. En meteen ook wat Van den Toorn erover te zeggen heeft, waaruit maar weer eens blijkt wat een goed didacticus hij is.

Moslim Bazarghan doet daar overigens nauwelijks voor onder. Ook hem ken ik niet persoonlijk, en misschien is de naam verzonnen, maar je vergeet hem niet. We vinden hem tussen de voorbeelden in de ANS, de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (tweede druk, 1997, p. 200), maar in de eerste druk uit 1984 was hij er ook al. Hij staat er tussen ‘de marxist Krol’ en ‘de Belg Martens’, dus misschien is de naam niet fictief. Het zou me trouwens niet verbazen als dit voorbeeld eveneens van Van den Toorn afkomstig is hij is een van de redacteurs van de ANS.

Wat dominee De Frolle al heel lang kon, kan moslim Bazarghan tegenwoordig ook. Ik bedoel: in taalkundig opzicht. En ik meen daar een verklaring voor te hebben. Daarover gaat dit artikel.

Zonder lidwoord

Volgens de ANS zeggen we ‘koningin Beatrix’, ‘minister Winsemius’ en ‘baron Casier’ zonder lidwoord, maar is er in *de marxist Krol*, *de moslim Bazarghan* en *de Belg Martens* wel een lidwoord nodig. We zeggen dus niet ‘Belg Martens’ of ‘moslim Bazarghan’. De regelmaat die we daarbij aan de dag leggen, komt er globaal op neer dat we bij rangen, titels en aanduidingen van beroepen of functies geen lidwoord gebruiken, en in andere gevallen wel. De ANS lijkt zich ervan bewust dat deze regel niet heel precies is af te grenzen. Vooral de categorie ‘aanduidingen van beroepen of functies’ valt moeilijk nauwkeurig af te bakenen.

Ik was het eerst wel eens met de ANS. Maar ik stel vast dat menig taalgenoot er intussen anders over denkt. Ik hoor en lees geregeld combinaties van zelfstandig naamwoord plus eigennaam zonder lidwoord waar voor mijn, wellicht wat ouderwetse, gevoel een lidwoord echt nodig is. Het ziet ernaar uit dat vooral de groep ‘aanduidingen van beroepen of functies’ zich de laatste tijd sterk uitbreidt.

Gangbaar is nu bijvoorbeeld een zin als:

U hoorde pianist Leif Ove Andsnes.

Toch werd in zulke zinnen nog niet zo lang geleden gezegd:

U hoorde de pianist Leif Ove Andsnes.

Dit is dan nog een beroep. Dat geldt niet voor:

- Binnen de fractie behoort ze, met onder anderen boezemvriend Vendrik, tot de meer libertaire vleugel.
(*NRC Handelsblad*, 25 november 2002)
- De Duitse politie heeft Antwerpenaars Kitty H. en Steve D. donderdag aangehouden nadat ze met een toestel van P.I. Airlines geland waren in Frankfurt.
(*De Morgen*, 3 oktober 1998)
- 'Mijn opa ligt hier begraven', zegt Amsterdammer Sven Ariaans hoopvol.
(*NRC Handelsblad*, 16 mei 2003)
- De beste dichter van de avond is ongetwijfeld Dordrechtenaar Maarten Das.
(*NRC Handelsblad*, 16 mei 2003)

Of in combinaties met een bijvoeglijk naamwoord ervoor:

- In een reactie laat Dordtse wethouder van volkshuisvesting en zorg, A.T. Kamsteeg, weten volledig achter de uitspraak van de rechter te staan.
(*NRC Handelsblad*, 2 januari 2004)

- 'Erg complex', maakte Frans minister van Buitenlandse Zaken Michel Barnier zondag bekend.
(*De Morgen*, 9 november 2004)
- Brits slaapdeskundige Neil Stanley legde aan de BBC uit dat (...).
(*De Morgen*, 16 oktober 2004)

Of nog weer anders gevormd:

Frankrijk heeft voor die rol gisteren belangstelling getoond. Volgens hoofd vredesoperaties Guehenno is het huidige aantal van 700 VN-militairen in Ituri volstrekt ontoereikend.
(*NRC Handelsblad*, 13 mei 2003)

Kortom: *Belg Martens* en *moslim Bazarghan* zijn intussen al niet zo vreemd meer. Ik denk dat in de volgende editie van de ANS bladzijde 200 wel een beetje aangepast zal worden. Wat met *koningin Beatrix* en *dominee De Frolle* kan, kan tegenwoordig ook met *moslim Bazarghan*.

Het wegvallen van het lidwoord lijkt zich trouwens niet te beperken tot groepen met een persoonsnaam, blijktens gevallen als:

- [Er is] na bijna een jaar van onderhandelen overeenstemming bereikt over een nieuwe directeur voor Europese politiedienst Europol.
(*NRC Handelsblad*, 25 februari 2005)
- Na een vier weken durende blokkade van regeringsstad La Paz.
(*NRC Handelsblad*, 7 juni 2005)
- Hij is auteur van dertien boeken over mondiale economie en geopolitiek en commentator van dagblad *Le Monde*.
(*NRC Handelsblad*, 14 juni 2005)

Het verschijnsel van het wegvallen van het lidwoord in dit soort groepen is wel eerder opgemerkt. Minstens al in 1950. Zie mijn boek *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw* (1999, p. 222 en 446), waar oudere literatuur genoemd wordt en ook meer voorbeelden worden gegeven. Maar ik heb er nooit een verklaring voor gelezen.

De koning David

Voor de goede orde moet eerst even vermeld worden dat ook *koningin Beatrix* vroeger een lidwoord heeft gehad. Nou ja, andere koninginnen en koningen dan, want we moeten er ver voor terug. In de Middeleeuwen is de gebruikelijke aanduiding:

- De coninc Bottus dede te gader comen sine liede ende vragede raets.
- Die coninc philips van vranckerike / an die vorseide gheertrud wan / Robbrecht.
- Ende die coninc David seide hem: In gheenre wijs en salt soe gheschien.
- Boudin voer te rome (...)/ tote den paus niclaus dien hi bat / dat hi hem van siere mesdaden / afaet wilde doen ende ghenaden.

- Dese helena (...), die die keyser constantijn te wiuē nam om haer grote soonheit.

Meestal met een lidwoord dus. In latere eeuwen wordt het lidwoord ongebruikelijk, en krijgen we koningen, keizers, graven, pausen en dominees zonder lidwoord. Wat momenteel gebeurt met *Belg Martens* en *moslim Bazarghan* heeft zich eerder voltrokken aan *koningin Beatrix*. Daarmee is nog niets verklaard, maar er is wel aangegeven dat *koningin Beatrix* niet wezenlijk anders is dan *Belg Martens*.

Illustratie: Hein de Kort

‘Bloemen in de knop gebroken’

Om te begrijpen wat er nu met *Belg Martens* en *moslim Bazarghan* gebeurt, en eerder al gebeurde met *koningin Beatrix*, moeten we kijken naar een zeer fundamenteel bouwprincipe van onze taal. Dat is: dat we bepalingen liefst vóór hun kern zetten. We zeggen ‘blauwe sokken’, en niet ‘sokken blauw’; we zeggen ‘erg hard roepen’, en niet ‘roepen hard erg’. Er zijn wel allerlei nuancerings- en beperkingen op dit algemene principe, maar dat neemt niet weg dat het overal in onze grammatica een rol speelt.

Het is al een heel oud principe. Ook in het oudste overgeleverde Nederlands, van circa 900, zien we al dezelfde tendens duidelijk aanwezig.

Maar, en dit is belangrijk: het aantal uitzonderingen of afwijkingen was vroeger veel groter. Het is alsof onze taal zich eeuw na eeuw almaar strenger aan dit hoofdprincipe houdt. Wat ervan afwijkt, wat ermee strijdig is, wordt afgeworpen, en raakt in onbruik. Ja, je mag wel zeggen dat onze taal door de eeuwen heen steeds strenger wordt.

Daar zijn veel voorbeelden van te geven. Zo kon, langgeleden, een bijvoeglijk naamwoord ook wel achter de kern staan, als in ‘ene maget soete’, waar nu beslist alleen nog *een zoete maagd* zou kunnen. Een dichter kon nog wenen ‘om bloemen in de knop gebroken’, maar gewoon hedendaags Nederlands is alleen nog *in de knop gebroken bloemen*.

Een aantal deelnemers

Een bekend voorbeeld in dit verband is ook *een aantal deelnemers*. Langgeleden stond het woord *deelnemers* in de genitief, oftewel tweede naamval. De hele woordgroep had dan ongeveer de betekenis ‘een aantal van deelnemers’. Toen was *aantal* de kern, en *deel-*

nemers de bepaling die erachter stond. En vandaar dat men zei: 'Een aantal deelnemers heeft nog niet betaald', met *heeft* in het enkelvoud, vanwege *aantal*. Maar het moderne Nederlands heeft geen naamvallen meer, en wij kijken anders tegen zo'n woordgroep aan. Dan wordt *aantal* voorbepaling, en *deelnemers* de kern. En zo komt het dat de meeste mensen nu zeggen: 'Een aantal deelnemers hebben nog niet betaald', met *hebben* in het meervoud, vanwege *deelnemers*. En in een overgangstijd bestaan de beide meningen naast elkaar. In de kolommen van *Onze Taal* is daarover al tientallen keren gediscussieerd.

Mehdi Bazarghan (1907-1995) de eerste minister-president van Iran na de val van de sjah in 1979.

Waar het mij nu om gaat, is dat we ook hier een voorbeeld hebben van dezelfde 'verstrenging' van het algemene principe: bepalingen vóór kernen.

Het verschil tussen *ene maget soete* en *een aantal deelnemers* is enkel de wijze waarop de aanpassing gebeurde: in het eerste geval werd een bijvoeglijk naamwoord er niet meer achter gezet maar ervóór, in het tweede geval bleven de woorden op hun plaats maar we verdeelden de rollen andersom.

Dominee De Frolle

Terug naar koningin Beatrix, dominee De Frolle, Belg Martens en moslim Bazarghan. Heel wat taalkundigen hebben zich al het hoofd gebroken over de vraag wat nu in *koningin Beatrix* de kern is en wat de bepaling. De moeilijkheid is natuurlijk dat je dat niet kunt zien aan het werkwoord, zoals bij *een aantal deelnemers hebben/heeft*.

Toch neigden de meeste oudere grammatica's ertoe om *koningin* de kern te noemen en *Beatrix* de nabepaling. Een van de belangrijkste stemmen in dit koor was die van H.F.A. van der Lubbe, in zijn terecht beroemd geworden *Woordvolgorde in het Nederlands* uit 1958. En in zijn voetspoor M.C. van den Toorn in zijn *Nederlandse grammatica*. Daar komt dominee De Frolle ten tonele. Generaties aankomende leraren Nederlands hebben van dominee De Frolle geleerd dat *dominee* de kern is en *De Frolle* de nabepaling.

Maar erg overtuigend is de argumentatie niet. De ANS is van meet af aan voorzichtiger: er wordt eigenlijk geen keuze gemaakt, en er wordt gesproken van 'groepen met twee substantieven'.

Wie heeft er gelijk? Ik denk dat Van der Lubbe en Van den Toorn (en velen vóór hen) gelijk hádden, maar nu niet meer. Ik denk dat groepen als *koningin Beatrix* oorspronkelijk ervaren werden als 'kern + bepaling', maar dat dat gaandeweg omgeslagen is in 'bepaling + kern'. Een omslag dus die niet wezenlijk anders is dan wat er gebeurde met *een aantal deelnemers*. Een omslag die ingegeven werd door de algemene verstrenging van het principe: bepalingen vóór kernen. Waardoor datgene wat eerst de kern was, voor het taalgevoel van de mensen voortaan voorbepaling is, en wat eerst een achtergeplaatste bepaling was, promoveert tot kern.

Achtergrond

Dit lijkt misschien vergezocht. Moeilijkdoenerij van de grammatica. Wat kan het een gewoon mens schelen wat de kern is en wat de bepaling? Koningin Beatrix blijft immers koningin Beatrix?

Toch, wie wil weten waarom *moslim Bazarghan* zijn lidwoord kwijtraakt, zou juist hier weleens de verklaring kunnen vinden. Toen *koningin* nog de kern was, paste daar een lidwoord bij (*de koning Bottus, de koning David, de keizer Constantijn*). Wanneer echter het evenwicht verschuift en *Beatrix (Bottus, David, Constantijn)* de kern wordt, past er bij die nieuwe kern geen lidwoord. Bij eigennamen gebruiken wij immers geen lidwoord. En dat is precies wat er eeuwen geleden al gebeurd is met *koning, keizer, paus, dominee* en nog een heleboel andere woorden (de ANS: bij 'rangen, titels en aanduidingen van beroepen') als daar een eigenaam op volgt. En diezelfde lijn zetten wij momenteel voort met *Amsterdammer Sven Ariaans, Dordrechtenaar Maarten Das* en *boezemvriend Vendrik*.

Dit lijkt me de achtergrond van *Belg Martens* en *moslim Bazarghan*. In de ANS worden ze nog als voorbeelden genoemd van groepen waar beslist een lidwoord bij nodig is, maar dat strookt niet meer met het taalgevoel van velen.

Het komt mij voor dat Van der Lubbe in 1958 bij *koningin, paus*, enz. feitelijk al heel ouderwets was. Of dat hij bij zijn analyse te veel de historie in gedachten heeft gehad.

'Alles mag maar'

Zoals dat bij iedere taalverandering gebeurt, heb je in een overgangperiode de oude en de nieuwe manier naast elkaar en door elkaar. Of eigenlijk moeten we zeggen: heb je mensen die het op de oude manier doen en mensen die het op de nieuwe manier doen. En waarschijnlijk ook een heleboel mensen die het soms eens op de ene, en soms op de andere manier zeggen. Ikzelf heb meestal een voorkeur voor wél een lidwoord in dit soort gevallen. Dat is een ietwat ouderwetse voorkeur. Maar zelfs die evolueert. Zinnen die ik jaren geleden genoteerd had omdat daarin naar mijn gevoel het lidwoord niet mocht ontbreken, vind ik nu soms, tien of twintig jaar later, al helemaal zo gek niet meer.

Nu hoor je weleens van mensen die nog niet met de veranderingen mee zijn (van mij geen kwaad woord daarover; ik loop evenmin voorop) dat die weglating van het lidwoord een 'slordigheid' is, en dat 'alles maar mag tegenwoordig'. Als mijn verklaring klopt, is dit een grote vergissing. Wat feitelijk gebeurt, is dat men een van de hoofdprincipes van onze taal juist strikter gaat toepassen. Lange tijd hebben we ons allerlei afwijkingen van dat principe toegestaan, en die vrijbuitery wordt nu aan banden gelegd. *Moslim Bazarghan* wordt voortaan net zo behandeld als *dominee De Frolle*.

Moslim Bazarghan en dominee De Frolle

De *moslim Bazarghan* heeft echt bestaan. *Mehdi Bazarghan* leefde van 1907 tot 1995, en hij was de eerste minister-president van Iran na de val van de sjah in 1979. We mogen aannemen dat zijn naam in 1979 en 1980 geregeld in de krant stond: de jaren waarin de redactie van de *Algemene Nederlandse Spraakkunt (ANS)* volop aan het schrijven was. De eerste druk van de ANS verscheen namelijk in 1984.

Dominee De Frolle bleek moeilijker te vinden. Uiteindelijk heb ik professor Van den Toorn dan maar een brief geschreven om hem naar *De Frolle* te vragen. Per kerende post kreeg ik antwoord: '*Dominee De Frolle* is ontsproten aan het brein van

de befaamde jongensboekenschrijver C.Joh. Kieviet (onsterfelijk geworden door *Dik Trom*). Dominee De Frolle komt voor in het boek *Ab en z'n vrienden*, waar hij de vader is van deze Ab en de jongensclub steeds “de dampen aandeed”, volgens de woorden van S. Vestdijk, ergens in de vroege *Anton Wachter*-romans; ik weet niet meer waar.’

Het mooiste woord van... Nannie Kuiper

Als kind ving ik veel woorden op waarvan ik de betekenis niet begreep. Vooral als volwassenen met elkaar aan het praten waren en ik flarden van verhalen hoorde. Vaak interesseerden mij die woorden niet, omdat ik te veel in mijn eigen spel verdiept was. Soms maakten onbekende woorden mij wel nieuwsgierig. Dan vroeg ik ernaar, of probeerde zelf te ontdekken wat ermee bedoeld werd. ‘Wat is dat: “plantaardig”? Is dat aardig voor planten?’ Dat was ik wel, want ik zorgde goed voor mijn eigen tuintje. Zelfs mijn hond mocht de planten niet vertrappen.

Op een dag bleef er op een aangename manier een vreemd woord in mijn geheugen hangen, zonder dat ik de behoefte kreeg er iets over aan de weet te komen: *kwispedoor*. Dat klonk lief, als je het vragend op een iets hogere toon riep: ‘Kwispedoor, kwispedoor’. Mijn hond begreep meteen wat ermee bedoeld werd. Zijn staart begon te zwaaien. Ik knuffelde hem om zo veel respons. ‘Ja, kwispel jij maar door!’ En zo was het mooiste koosnaampje geboren. En het werkte altijd.

Behalve met de liefste hond van de wereld speelde ik ook met andere kinderen. Met mijn beste vriendin ging ik weleens naar haar grootouders. De stoel van grootvader stond aan de ene kant van de kachel, die van grootmoeder aan de andere kant met een naaimand ernaast. Vooral de zilverkleurige vingerhoeden hadden onze aandacht. ‘Zullen we vingerhoedverstoppertje doen?’, stelde mijn vriendin voor. Omdat zij het bekendst was met de geheimste plekjes in de kamer, won ze bijna alle spelletjes. Toen ik een keer aan de beurt was om de vingerhoed te verstoppen, zag ik opeens een prachtig plekje. Achter de stoel van grootvader, in het donkerste hoekje van de kamer, stond een bruin potje. Ongemerkt liet ik de vingerhoed erin glijden. Hoe mijn vriendin ook zocht, hij bleef onvindbaar. ‘Ik geef het op!’, zei ze teleurgesteld. ‘Pak jij hem maar!’ Triomfantelijk stak ik mijn hand in... de drabberige smurrie van grootvaders uitgespuugde pruimtabak. Natuurlijk had mijn vriendin daar niet gezocht. Zij wist immers dat het een spuugpot was.

Jaren later, toen mijn hond allang dood was, heb ik pas begrepen dat *kwispedoor* ‘spuugpot’ betekent. En zo kreeg het mooiste woord uit mijn herinnering de vieste bijsmaak.

Nannie Kuiper (1939) schrijft kinderboeken. Voor *De eend op de pot* kreeg ze in 1982 een Gouden Griffel.

Iktionaire Naast de baan Jan Kuitenbrouwer

Waarom wordt voor de beschrijving van bureaucratische processen zo vaak gebruikgemaakt van metaforen uit het verkeer? Om betrokkenen, die weten hoe traag en moeizaam dit soort processen doorgaans verlopen, toch nog een beetje een gevoel van actie en dynamiek te geven, is mijn persoonlijke theorie. *Groen licht, rood licht, kort door de bocht, meersporenbeleid, gepasseerd station*: er beweegt hooguit wat papier, en toch roept het een beeld op van het Rottepolderplein tijdens de ochtendspits.

Maar ja, iederéén heeft tegenwoordig een auto, en meestal sta je ermee in de file, dus wie werkelijk dynamisch wil overkomen, stapt voor zijn beeldspraak over

naar het vliegverkeer. We kenden reeds de 'doorstart' en sinds enige tijd, misschien is het u opgevallen, hebben managers en politici het over: 'op de grond'.

'Het is natuurlijk wel van belang om een goed beeld te hebben van hoe zoiets op de grond wordt ervaren', zegt minister Remkes dan, over iets met de rampenbestrijding. Vroeger heette dat 'op de werkvloer'.

De werkvloer is de begane grond, waar het echte werk gebeurt, met zware machines, en dan heb je het bestuursniveau, een ijlere luchtlaag, daarboven, waar slechts woorden en papier verplaatst worden.

Dat *vloer* vervangen werd door *grond* suggereert dat de manager nog verder is opgestegen, dat hij ergens hoog in de lucht zweeft en zich zo nu en dan afvraagt hoe het 'op de grond' gaat. 'On the ground', zeggen Amerikaanse managers. Het komt uit het leger, vermoed ik, waar militaire operaties steeds vaker worden geleid op basis van live satellietbeelden - denk aan de film *Black Hawk Down*. Je overziet het hele gebied, de gebouwen, de voertuigen, kleine, bewegende figuurtjes, maar de vraag is: hoe is het op de grond?

De nieuwste vliegmetafoor is *landen*. Managers, bestuurders en politici zijn bezig met de 'landing'. Al zwevend in de lucht hebben zij iets bedacht, iets voor op de grond, en dat moet dus 'landen', liefst veilig natuurlijk. 'Die hele herziening van de zorg is nog niet geland,' zegt Robin Linschoten in *Buitenhof*, 'dus laten we dat eerst maar eens afwachten.'

De vraag is hoe managers die deze uitdrukking gebruiken, haar precies bedoelen. Over welk type landing hebben zij het? Is de manager de piloot en gaat hij zelf de kist aan de grond zetten, of blijft hij boven en dropt hij iets uit het vrachtluk, om nieuwsgierig omlaag te turen hoe het landt? Vervolgens pakt hij de radio en maakt verbinding met beneden.

'Zag er een beetje rommelig uit jongens, van hieruit gezien. Hoe is het op de grond?'

'Een puinhoop meneer.'

'Oké, hou vol. Ik gooi zo een oplossing naar beneden.'

Als de landing van zijn nieuwe zorgstelsel mislukt, heeft minister Hoogervorst gezegd, dan stapt hij op. Ook voor hem is 'landen' dus meer iets wat gebeurt dan iets wat hij zelf doet. Voor een piloot die de landing van een jumbo verprutst, vált meestal weinig meer op te stappen.

Een boterham met sokken

Spinozaprijswinnaar Peter Hagoort over taal in de hersenen

Marc van Oostendorp

Wie een taal spreekt of verstaat, gebruikt daarvoor miljoenen hersencellen. Peter Hagoort, die deze maand een van de prestigieuze Spinozaprijzen krijgt uitgereikt, onderzoekt wat er precies in ons brein gebeurt als we taal gebruiken. Waarom zien we een schokje in de hersenen van iemand die Haagse Harry hoort zeggen dat hij graag naar Chopin luistert?

Meer dan honderd miljard hersencellen telt het hoofd van prof. dr. Peter Hagoort; als je alle verbindingen tussen die cellen achter elkaar zou leggen, kon je de aardbol tweeëneenhalf keer omspannen. In dit opzicht is Hagoort niet bijzonder: wat voor zijn hersenen geldt, geldt voor die van iedere gezonde volwassene.

Hagoort wil begrijpen hoe onze hersenen werken, en vooral wat er gebeurt als we taal gebruiken, en daarin is hij wél bijzonder: regelmatig publiceert de directeur van het Nijmeegse F.C. Donderscentrum voor Cognitieve Neuroimaging artikelen in belangrijke wetenschappelijke tijdschriften als *Science*. Deze maand is hij een van de winnaars van de Spinozaprijs, de belangrijkste wetenschappelijke onderscheiding van Nederland.

Peter hagoort

Peter Hagoort werd op 19 januari 1954 te Oudewater geboren. Hij studeerde psychologie en biologie aan de Universiteit Utrecht en experimentele psychologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Na zijn doctoraat in 1990 werkte hij tot 2003 als projectleider op het Max Planck Instituut für Psycholinguistik in Nijmegen. Tegenwoordig is hij hoogleraar in de neurocognitiewetenschap aan de Radboud Universiteit Nijmegen en directeur van het F.C. Donderscentrum voor Cognitieve Neuroimaging, waarin hersenonderzoekers van enkele Nederlandse universiteiten samenwerken. Behalve de Spinozaprijs 2004, een prijs van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) voor excellente onderzoekers, kreeg Peter Hagoort in 2003 de dr. Hendrik Muller Prijs voor Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Elektrische stromen

Voor wie erover nadenkt, is zelfs het doen van de eenvoudigste mededeling ongelofelijk ingewikkeld. Stel dat op een dag een harig bruin beest uw slaapkamer komt binnenwandelen. In uw hoofd vormt zich dan de gedachte aan een beer, vervolgens moet u daar het juiste woord bij zoeken, en dan de klanken die bij dat woord horen uitspreken, met behulp van een instrument - het spraakorgaan - dat uit ongeveer honderd spiertjes bestaat. Dat doet u allemaal zonder erbij stil te staan terwijl u 'Beer! Beer!' begint te roepen. En dat zijn dan nog maar zinnen van één woord.

Hagoort heeft tot op de duizendste seconde nauwkeurig gemeten hoelang een mens over ieder stapje doet. Hij heeft bijvoorbeeld vastgesteld dat een spreker eerst weet dat hij een zelfstandig naamwoord gaat zeggen en dat dit een woord is met het lidwoord *de* in plaats van *het*, voordat de *b*-klank die spreker een vijfentwintigste seconde later te binnen schiet. De overige klanken van het woord komen daar nog iets minder dan een tiende seconde later achteraan.

Dat we zulke dingen tegenwoordig weten, hebben we ook te danken aan de techniek. Voor zijn onderzoek gebruikte Hagoort moderne technieken waarmee gemeten kan worden hoe elektrische stromen door het hoofd gaan en welke delen op welk moment meer doorbloed zijn dan andere. Zo kan nauwkeurig worden waargenomen wat er in iemands hersenen gebeurt terwijl hij praat.

Die technieken zijn vrij nieuw. 'In 1992 werd voor het eerst een zogenoemde functionele MRI-scan gemaakt, waarmee nauwkeurig kan worden bepaald waar in het brein verhoogde activiteit plaatsvindt. Toen wist niemand nog hoe belangrijk die zouden worden', zegt Hagoort. 'Tot die tijd kon men het functioneren van de hersenen alleen bestuderen door te kijken naar mensen met een hersenbeschadiging. Door de symptomen van hun taalstoornis te vergelijken met de plaats waar ze een beschadiging hadden, hoopten we iets te weten te komen over de werking van de hersenen. Dat was weinig precies: een hersenbloeding houdt zich natuurlijk niet exact aan de grenzen van de gebiedjes waarin wij belang stellen. We hebben daar desondanks veel van geleerd, maar moderne hersenscantechnieken hebben het vak een nieuwe impuls gegeven.'

Schokje

Hagoort is onder andere bekend geworden door experimenten waarin hij liet zien dat er in de hersenen een reactie volgt als mensen luisteren naar een zin die niet klopt. In zo'n experiment kreeg iemand de volgende zin te horen, terwijl ondertussen zijn hersenen in de gaten werden gehouden:

- Zij eet een boterham met sokken.

Enkele duizendsten van een seconden nadat het woord *sokken* geklonken heeft, zie je stevast ergens in de hersenen van de luisteraar een heftige reactie, die niet optreedt als diezelfde persoon een gewonere zin hoort, zoals:

- Zij eet een boterham met kaas.

Kennelijk moeten de hersenen extra aan het werk om zo'n onverwacht woord te kunnen plaatsen. Onlangs ontdekten Hagoort en zijn medewerkers dat een soortgelijke reactie ook optreedt in andere omstandigheden. Ze lieten een en dezelfde zin door twee mannen voorlezen, de een met een licht bekakt Wassenaars accent, en de ander zo plat als de stripfiguur Haagse Harry:

- Ik houd van pianomuziek van Chopin.

Als Haagse Harry die zin uitspreekt, ontstaat er na 'Chopin' precies zo'n schokje als bij de 'boterham met sokken'-zin. Wat leren

we van zo'n resultaat? Hagoort: 'Er zijn grofweg twee theorieën over de manier waarop we naar taal luisteren. Volgens de ene theorie ontleden we eerst de structuur van de zin, en kennen hem een letterlijke betekenis toe voordat we gaan kijken naar de context waarin hij gezegd wordt, en wie hem bijvoorbeeld uitspreekt. Die theorie blijkt niet te kloppen: de letterlijke betekenis van die zin van Chopin is dezelfde, los van de spreker. Het lijkt er dus veel meer op dat we allerlei aspecten van de zin tegelijkertijd bekijken: zowel de letterlijke betekenis als de bredere samenhang waarin zo'n zin gezegd wordt.'

Simultaantolken

Hetzelfde experiment wordt momenteel ook met autistische patiënten uitgevoerd. Autisten kunnen over het algemeen gewone zinnen in hun moedertaal best begrijpen, maar wat ze volgens sommige theorieën missen, is een gevoel voor sociale verhoudingen. Als die theorieën kloppen, zouden autisten dus wél moeten reageren op de boterham met sokken, maar niet op de Chopin-minnende Harry.

Ook handelingen die op het oog weinig met taal te maken hebben, geven hetzelfde effect, zegt Hagoort. 'Tijdens het spreken bewegen mensen met hun handen. Het is bekend dat die bewegingen de informatieoverdracht helpen. Luisteraars onthouden bijvoorbeeld beter wat er gezegd is als ze daarbij handbewegingen hebben gezien dan wanneer ze deze gemist hebben. Als ik nu zeg: "Hij rolde omlaag", kan ik bijvoorbeeld met mijn hand een rolbeweging omlaag maken. Maar als ik een "verkeerd" gebaar maak bij deze zin, bijvoorbeeld door met mijn vingers door de lucht te wandelen, ontstaat er bij de toehoorder weer zo'n schokje.'

Stukje bij beetje wordt nu in kaart gebracht hoe het ingewikkeldste bekende machientje in ons heelal - het menselijk brein - in elkaar steekt. Toch zijn we nog lang niet klaar met deze ontdekkingsreis, en plannen voor toekomstig onderzoek heeft Hagoort in overvloed: 'Tot nu toe onderzochten we altijd de hersenen van doorsneemensen, of van patiënten met een taalstoornis. Het lijkt me interessant om ook eens te kijken wat er gebeurt bij mensen met een uitzonderlijke taalvaardigheid.' Neem simultaantolken, mensen die tijdens vergaderingen in hun hoofdtelefoon iemand in de ene taal horen praten en vrijwel gelijktijdig de vertaling uitspreken. 'Ik heb me laten vertellen dat slechts tien procent van de studenten van een tolkenschool dat onder de knie krijgt; je hebt daar echt talent voor nodig. Wat gaat er in de hoofden van die mensen om?' Uiteindelijk zou ook zulk onderzoek ons weer meer inzicht moeten geven in de mogelijkheden en onmogelijkheden van de menselijke hersenen - en daarmee in de vraag wat het betekent om een mens te zijn.

Ritme

Aan de Spinozaprijs die de Nijmeegse onderzoeker deze maand ontvangt, is een bedrag van anderhalf miljoen euro verbonden, dat hij naar eigen inzicht mag besteden aan wetenschappelijk onderzoek. Weet hij al waar hij het aan wil uitgeven? 'We weten nu al vrij veel over welk stukje van de hersenen welke taak uitvoert. Wie een woord hoort, krijgt het begrip dat het woord uitdrukt in het ene deel van de

hersenen, en de klanken in een ander deel. Maar hoe communiceren die hersendelen met elkaar? Daarover is nog maar heel weinig bekend, en dat zou ik willen uitzoeken.'

De uitkomsten van zulk vernieuwend onderzoek zijn per definitie onzeker. 'Daarom wil ik dit geld er ook aan besteden; met gewone projectaanvragen krijg je zulk risicovol werk moeilijk gefinancierd.' Toch heeft Hagoort wel een idee waar hij de oplossing moet zoeken: 'De cellen in elk gebiedje in de hersenen wisselen tijdens een activiteit in een bepaald ritme elektrische pulsen uit. Er zijn aanwijzingen dat twee gebiedjes die samenwerken een tijdlang precies hetzelfde ritme volgen: dat is dan de bron van de communicatie die soms over grote afstand verloopt.'

Terwijl hij als wetenschapper een zeer exacte methode voorstaat, heeft Hagoort ook oog voor de poëtische kwaliteiten van taal. Hij heeft enkele teksten geschreven voor een groter publiek, die opvallen door de soepelheid van hun stijl. De hoogleraar bekent in zijn jeugd wel gedichten geschreven te hebben - 'maar dat heeft iedereen wel' - en is een verklaard liefhebber van dichters als Lucebert en Gerrit Kouwenaar, die hij in het jaar 2000 beiden in zijn intreedende als hoogleraar citeerde.

Spinozaprijs-winnaar prof. dr. Peter Hagoort liet zien wat er in de hersenen gebeurt als mensen luisteren naar een zin die niet klopt.

Foto: Marc van Oostendorp

Zijn die voorliefde voor het exacte en de poëzie niet met elkaar in tegenspraak? Hagoort gelooft er niets van. 'Door de zaken goed te bestuderen, worden het raadsel en de schoonheid alleen maar vergroot. Een collega vertelde me onlangs dat bij een embryo van zes centimeter groot de hersenen groeien met 225.000 cellen per uur. Dat is adembenemend, als je erbij stilstaat.'

De hersenen: voortdurend actief

De oratie die Peter Hagoort als kersverse hoogleraar in 2000 hield, heette 'De toekomstige eeuw der cognitieve neurowetenschap.' Op het eind van zijn lezing deed hij de volgende observatie: 'In de afgelopen drie kwartier hebben mijn hersenen zo'n 8000 woorden geproduceerd. Zo'n 100 spieren zijn daarbij actief geweest om die uit te spreken. Als het goed is, hebt u tijdens de afgelopen drie kwartier moeiteloos duizenden woorden herkend op basis van de luchttrillingen die ik voortbracht. Uw hersenen zijn daarbij voortdurend actief geweest. Een heel netwerk van gebieden in uw brein heeft deze geluidstrillingen waargenomen, de woordklanken herkend, deze informatie doorgeschakeld naar de hersengebieden waar de betekenis van woorden wordt geconstrueerd, die woordbetekenissen geïntegreerd met de visuele informatie in de getoonde lichtbeelden en gecombineerd met kennis die in het langetermijngeheugen bewaard wordt. Dit alles voltrekt zich grotendeels buiten ons bewustzijn om en in fracties van seconden.'

Bij wijze van zeggen Riemer Reinsma

Dappere Dodo

In een artikel over ‘bazenstress’ - stress die personeelsleden hebben omdat hun baas hun het leven zuur maakt - schreef *de Volkskrant* in 2003 dat werknemers hun baas beter niet op zijn gedrag kunnen aanspreken, want: ‘Van de dappere dodo's die de strijd dan toch aangingen, is dat bij twintig procent niet goed bevallen.’ Een dappere dodo is dus iemand die zich heldhaftig inzet voor een goed doel. Maar waar komt die aanduiding precies vandaan?

De zegswijze *dappere dodo* komt van de gelijknamige populaire kinder-tv-serie uit de jaren vijftig en zestig.

In 1955 begon de KRO met de uitzending van de kinderserie *Dappere Dodo*, waarin de titelheld allerlei avonturen beleefde. Hij was een creatie van marionettenspeler Bert Brugman. De tv-serie, in vierwekelijkse afleveringen van tien minuten, werd zeer populair en verdween pas in 1964 na 75 afleveringen van de buis. De stemmen waren, heel huiselijk, van Brugman en zijn familie, en Brugman zelf zorgde voor de poppen, het scenario en de regie. Vast onderdeel was het lied van *Dappere Dodo*, dat gezongen werd door het kinderkoor De Karekieten, op tekst van Fred Bredschneyder en muziek van Willy François, de oprichter van de Karekieten. De beginregels klonken zo:

Jongens, meisjes, kijk nu goed Wat die dapp're Dodo doet.

Met de dodo, de uitgestorven vogel, heeft de serie niets te maken. De naam *Dodo* is afkomstig van eerdergenoemde Fred Bredschneyder, die ook de verhaaltjes van de eerste drie afleveringen van de serie geschreven had. Hij had de naam gevonden in een boek over heiligen, waarin onder anderen ene Sint-Dodo van Asch voorkwam.

Het doel heiligt de middelen

In 1650 schreef de jezuitenpater Hermann Busenbaum in boek IV van zijn *Medulla theologiae moralis* ('Kern van de moraaltheologie'): 'Cum finis est licitus, etiam media sunt licita' ('Wanneer het doel geoorloofd is, zijn ook de middelen toegestaan'). In boek VI komt de zinsnede in iets andere vorm ook voor: 'Cui licitus est finis, etiam licent media' ('Degene wie het doel geoorloofd is, zijn ook de middelen geoorloofd'). Maar in tegenstelling tot wat men meestal denkt, was dit niet bedoeld als een cynische gedragsregel. Want in de context van het eerste citaat sloot de schrijver uitdrukkelijk alle verwerpelijke middelen uit, en in de context van het tweede adviseerde de schrijver alleen toelaatbare middelen te gebruiken.

De uitspraak *het doel heiligt de middelen* wordt vaak aan Machiavelli toegeschreven. Ten onrechte, hoewel de door het spreekwoord vertolkte gedachte - in een heel andere vorm - ook al bij Machiavelli te vinden is. Deze auteur schreef in zijn *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (gedrukt in 1531) dat een stichter van een staat dient te streven naar de alleenheerschappij; niemand zal een wijze man berispen om een ongewone daad, wanneer die als doel heeft een rijk op orde te brengen of een republiek te stichten. En Machiavelli vervolgt: 'Conviene bene,

che, accusandolo il fatto, lo effetto lo scusi' ('Ook al klaagt de daad hem aan, het welslagen moet hem verontschuldigen').

Condition humaine

La condition humaine was de titel van een in 1933 verschenen roman van de Franse schrijver André Malraux. Het boek is deels een sleutelroman. Het speelt in China en gaat over de opstand en nederlaag van de communisten; de overwinnende partij was de Kwo-min-tang van Tsjang K'ai-sjek. De roman gold als een meesterwerk, kreeg de Prix Goncourt en werd in het Nederlands vertaald door Edgar du Perron, aan wie het boek was opgedragen. De Nederlandse titel was *Het menselijk tekort*.

Met de uitdrukking *condition humaine*, die ook in het Nederlands gangbaar geworden is, wordt bedoeld: 'de toestand waarin de mens verkeert, met alle mooie en minder mooie aspecten die eraan verbonden zijn'.

Toen Du Perron het Franse boek in het tijdschrift *Forum* recenseerde, deed hij dat onder de titel 'De menselijke staat bij kookpunt'. *Menselijke staat* lijkt een goede vertaling van *condition humaine*, maar het is nooit een gelijkwaardig equivalent geworden. De titel *Het menselijk tekort* heeft wel de status van uitdrukking gekregen, maar de betekenis dekt die van *condition humaine* geenszins; ze is te omschrijven als 'de tekortkomingen die de mens nu eenmaal heeft'.

Antwoorden taaltest (zie pagina 303)

A. Spelling

1. a. aerodynamisch
2. a. dedain
3. a. middeleeuwen
4. a. procédé
5. b. Randstad
6. b. rijinstructeur
7. b. schaal 10-functie
8. a. Tweede Kamerlid
9. a. übermensch
10. b. URL

B. Woordenschat

1. c. zaakwaarnemer
2. b. roodvonk
3. b. soort kever

C. Zoek de fouten

1. *biologieleraar, terneer of neer, spellingregels kan ook, gaf zijn (zonder hij) of hij gaf zijn, nog, bij voorbaat*

2. geen fouten, volgens het nieuwe Groene Boekje

D. Extra

‘Nederland speelt tegen Brazilië’ is vooral een totum pro parte (‘het geheel voor een deel’, antwoord c): je doet alsof heel Nederland tegen heel Brazilië speelt, terwijl het maar twee keer elf mensen zijn. Een voorbeeld van een pars pro toto, het omgekeerde, is ‘We telden zo’n 120 koppen.’

Je kunt ook zeggen dat ‘Nederland speelt tegen Brazilië’ een personificatie bevat (antwoord b): de twee landen worden als handelende personen voorgesteld.

Hom of kuit

Is respect het goede woord?

Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt iedere maand zo'n kwestie, en nodigt iedereen uit te reageren.

Al enige tijd voert de organisatie Respect2all in Nederland campagne om ervoor te zorgen dat we elkaar meer respectvol gaan bejegenen. Met de campagne beoogt de organisatie zinloos geweld en rassendiscriminatie uit te bannen (zie ook www.respect2all.nl). Is *respect*, het kernwoord van de campagne, de juiste term?

Voorstander

'Toon je opa eens wat meer respect', zeiden ouders als hun kind hun vader niet liet uitspreken of als hij zijn favoriete leunstoel moest afstaan. Uit deze pedagogische context kennen we *respect* in de betekenis 'beleefde bejegening' die de grote Van Dale als vierde geeft. Deze betekenis wordt op de website van Respect2all nog wat verder uitgewerkt tot 'de acceptatie van diversiteit. Deze kan betrekking hebben op religie, opvoeding, cultuur of seksualiteit. Respect benadrukt de gelijkwaardigheid tussen mensen, óndanks of juist dánkzij de verschillen.'

Wij allemaal hebben recht op respect. Dat betekent dat we wildvreemden, ook als ze er anders uitzien of zich anders gedragen, met ontzag tegemoet treden, dus dat we geen aanmerkingen maken op hun gedrag, ook als dat niet in overeenstemming met onze normen is. Iedereen heeft er namelijk recht op overal zichzelf te zijn. Bovendien: wie goed doet, goed ontmoet. Je zult zien hoe hangjongeren die zich gerespecteerd weten, zich zullen schikken in de maatschappij.

Natuurlijk heeft de veralgemening van *respect* in deze betekenis onmiskenbaar een steuntje in de rug gekregen van het Engelse *respect*, dat sinds het lied van Otis Redding, en Aretha Franklin, uit de jaren zestig als kernwoord fungeert in de emancipatiestrijd van Afro-Amerikanen. Dat blijkt alleen al uit het feit dat de campagne met kracht gesteund wordt door rappers als Lange Frans en Baas B, en Ali B. En dat is precies goed, want die hebben invloed op de jongeren en spreken hun taal, en om de verhouding tussen de jongeren gaat het in deze campagne.

Tegenstander

Met alle respect, maar we zijn toch geen kinderen meer. *Respect* moet gereserveerd worden voor een geval als 'Zoals collega X werk en ouderschap combineert, daar heb ik groot respect voor.' Het is de betekenis die het woordenboek als tweede geeft: 'het door zijn gedrag doen blijken van eerbied, hetzij in een gezagsverhouding, hetzij als (uiting van) een gevoel van hoogachting of waardering op grond van prestatie of zedelijke kwaliteit'. Respect heeft dus twee kenmerken: het is iets wat iemand verworven moet hebben, en het komt voort uit een positieve mentaliteit, namelijk uit eerbied en achting.

Daarom is het mal om wildvreemden respect te betuigen. En het is nog veel maller om respect te eisen. Dat is net zo vreemd als van jezelf zeggen dat je bescheiden

bent. Respect kan alleen van de anderen uitgaan. Bovendien, respect geeft personen die nog niks gepresteerd hebben, een verkeerd signaal. Snotneuzen hebben daar nog geen recht op, en verdienen vaak eerder wat opvoedkundige bemoeienis dan het recht zichzelf te zijn.

Een campagne tegen geweld en discriminatie is meer gebaat bij een bescheidener doel dan respect, bijvoorbeeld beleefdheid. Een belangrijk voordeel van beleefdheid is bovendien dat het geen mentale pretenties heeft. Je kunt iemand een rare druif of zelfs een pluk vinden, maar hem toch - of liever, juist daarom - beleefd behandelen.

Wat vindt u ervan? Is *respect* de goede term voor wat de organisatie Respect2all wil bereiken?

Geef voor 21 november uw mening op onze website: www.onzetaal.nl/homofkuit. Of stuur een briefkaart met '*Respect is het goede woord*' of '*Respect is niet het goede woord*' naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag.

Uitslag vorige stemming

Meestal gaat het in de rubriek 'Hom of kuit' om kleinschalige taalproblemen. Maar vorige keer kreeg u een probleem van andere proporties voorgelegd, namelijk: moeten we actie ondernemen om de toekomst van het Nederlands veilig te stellen?

U zegt daar met ruime meerderheid (495 stemmen, 62,2%) 'ja' op. De groep activisten is bijna twee keer zo groot als de groep die denkt dat het Nederlands dat niet nodig heeft, of die zich om andere redenen van ingrepen in het Nederlands wenst te onthouden: 301 stemmers (37,8%).

Overigens kunt u met ingang van afgelopen maand uw keuze niet meer motiveren op het discussieforum op de website van Onze Taal. Dat is gesloten vanwege het bedenkelijke - soms zelfs kwetsende - karakter van een groot deel van de reacties. Te veel inzenders gaven hun vaak ongezouten mening over andere (taal)problemen dan de voorgelegde, wat weer aanleiding was voor anderen om daar even kribbig als niet ter zake op te reageren. Zo wurgen betweters ons internet.

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

Gemor over nieuwe Groene Boekje

Nadat half oktober het nieuwe Groene Boekje was gepresenteerd, reageerden de media aanvankelijk wat terughoudend. Weliswaar had *Elsevier* de nieuwe spelling en de gang van zaken eromheen al vóór verschijning van de nieuwe lijst uitvoerig gefileerd, en deed bijvoorbeeld Wim Daniëls hetzelfde in zijn dagelijkse taalcolumns in het *Brabants Dagblad*, maar over het algemeen bleef het bij gemopper op de opvallendste stenen des aanstoots (zoals het verdwijnen van het koppelteken uit *50-eurobiljet* en het verschil in schrijfwijze van het gewijzigde *re-integratie* en het ongewijzigde *reïncarnatie*). Het *NOS Journaal* besteedde zelfs geen enkele aandacht aan de presentatie (en trouwens ook niet aan de introductie van de grote Van Dale, vier dagen later).

Onder de professionele taalgebruikers waren de reacties van meet af aan veel uitgesprokener. Op mailinglists voor vertalers en tekstschrijvers was er verbijstering over de ogenschijnlijke willekeur van de veranderingen, en werd er veel geklaagd dat sommige woorden nu, na tien jaar, alwéér anders geschreven moeten worden. En ook het grote publiek leek niet tevreden: een lezersenquête van *De Telegraaf* leverde veel gemor op, en op het internetforum van *De Standaard* waren de afwijzende reacties eveneens veruit in de meerderheid.

Gaandeweg breidde het ongenoegen zich uit. Op internet en in de gedrukte media verschenen kritische artikelen die niet alleen de veranderingen op de korrel namen, maar ook de vraag stelden waarom er nu alwéér aan de spelling gemorreld moet worden, en of het nu niet eens afgelopen moet zijn. Bovendien werden er kritische noten geplaatst bij de bewering van de Nederlandse Taalunie dat er slechts één regel gewijzigd is: met alle veranderingen die zijn doorgevoerd, zijn en passant ook vaak de regels erachter gewijzigd. In *NRC Handelsblad* riep spellingdeskundige G.C. Molewijk kranten, tijdschriften en uitgeverijen op om een correctielijst op te stellen waarin de nieuwe afwijkingen van de 'Algemeen Beschaafde Spelling' gerepareerd worden. De wijzigingen zelf kwalificeerde hij als 'willekeur en waanzin' - een oordeel dat de *NRC* de volgende dag herhaalde in een hoofdredactioneel commentaar, waarin ook werd gewaarschuwd voor de toekomst: 'De Nederlandse taal mag geen speeltje worden van visieloze ministers die zich laten souffleren door beleidsadviseurs die de Nederlandse taal hebben gekaapt en haar tot inzet hebben gemaakt van een te voortvarend veranderingsproces.' En toekomstige bewindslieden kregen van de krant het advies: 'Hoed u voor daadkracht, en behoed de taal voor de Taalunie.'

Bronnen: *Elsevier*, *De Telegraaf*, *De Standaard*, *NRC Handelsblad*,
www.standaard.be

'I love'-campagne onder vuur. De 'I love verkeersregels'-campagne van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, die automobilisten fatsoen in het verkeer moet bijbrengen, valt bij weinig mensen in goede aarde. Twee Turkse organisaties vragen zich af waarom er niet 'gewoon' in het Nederlands 'ik hou van...' op de borden staat, en de website Postbus44.nl bood bij wijze van tegenwicht tegen de 'mierzoete overheids campagne' onder andere 'I love bumperkleven'-stickers te koop aan. (*De Telegraaf*, Postbus44.nl)

De 'I love verkeersregels'-campagne riep ook tegendraadse reacties op.

Taalles voor oudkomers zinloos.

Zestig procent van de migranten die al langer hier verblijven en gebrekkig Nederlands spreken, beheerst de taal niet beter na het volgen van een integratiecursus. Dat is een van de uitkomsten in *het Jaarrapport integratie 2005* van onder andere het Sociaal en Cultureel Planbureau. De regering mag volgens de onderzoekers dan ook 'geen wonderen verwachten' van het nieuwe, verplichtende inburgeringsstelsel voor oudkomers dat volgend jaar wordt ingevoerd. (Sociaal en Cultureel Planbureau, Taalunieversum)

De talen van Europa. Nederlands is de zevende taal van Europa. In totaal beheerst zes procent van alle EU-inwoners het Nederlands als eerste of tweede taal. Dat blijkt uit de Eurobarometer van de Europese Commissie. Die leert verder onder meer dat de helft van alle EU-inwoners ten minste één vreemde taal spreekt - vaak het Engels. (Eurobarometer)

Reconstructie oertaal. Onderzoekers van het Max Planck Instituut in Nijmegen publiceerden in het gezaghebbende tijdschrift *Science* over een nieuwe, succesvolle methode om een oertaal, die aan moderne talen ten grondslag ligt, te reconstrueren. Met de conventionele methode, het vergelijken van verwante woorden uit verschillende talen, konden wetenschappers maar zo'n 8000 jaar teruggaan in de tijd. Daarom richtten ze zich ditmaal op de grammaticale eigenschappen van talen. Die analyseerden ze met een computerprogramma dat oorspronkelijk gebruikt werd door biologen om stambomen van dieren en planten te construeren. De eerste resultaten van de methode zijn veelbelovend: talengroepen waar veel over bekend is, werden correct geanalyseerd. (*Noorderlicht*)

LOT-prijzen uitgereikt. Op 14 oktober ontving taalkundige Marc van Oostendorp - ook medewerker van *Onze Taal* - de LOT-populariseringsprijs voor zijn gehele oeuvre. Het was de eerste keer dat de Landelijke Onderzoeksschool Taalwetenschap een oeuvreprijs toekende. De prijs voor de beste taalkundige dissertatie ging naar Bert Botma, die aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde op een nieuwe theorie op het gebied van de fonologie. (Taalunieversum)

Koppelingen naar de originele berichten staan op www.onzetaal.nl/tamtam; let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Inzicht Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Indisch in het Nederlands

De eeuwenlange aanwezigheid van Nederland in Indië heeft ook geresulteerd in een omvangrijke ‘Indische literatuur’: boeken die zich afspelen in Indië of het leven aldaar tot onderwerp hebben. Daarin komen uiteraard veel Indische woorden voor. Zo’n 19.000 daarvan zijn nu samengebracht in het *Indisch lexicon*. De woorden worden verklaard met betekenisomschrijvingen uit diverse vertaalwoordenboeken, en ze worden toegelicht met een of meerdere citaten uit de werken waarin ze aangetroffen zijn, van onder anderen Louis Couperus, Maria Dermoût, Beb Vuyk en Hella Haasse. Samenstellingen en spellingvarianten zijn ook opgenomen. Op de bij het boek behorende cd-rom is het complete lexicon terug te vinden, aangevuld met zeer veel citaten die niet in het boek zijn opgenomen.

Indisch lexicon. Indische woorden in de Nederlandse literatuur van Peter Mingaars e.a. is een uitgave van Hes & De Graaf en kost € 60,- (gebonden, 630 blz.). ISBN 90 6194 339 6

Geschiedenis van het Nederlands

De delen uit de ‘notendop’-reeks van uitgeverij Bert Bakker behandelen in kort bestek grote onderwerpen als fysica, islam, Amerikaanse geschiedenis en intelligentie. Onlangs verscheen in die reeks *De geschiedenis van het Nederlands in een notendop*, van de hand van Nicoline van der Sijs. Dit boek beschrijft in honderdvijftig bladzijden de oorsprong en ontwikkeling van onze taal, van het Oudnederlands tot het heden. Ieder hoofdstuk beslaat een bepaald tijdvak en bestaat uit twee delen: een over de invloed van andere talen, en een over de ontwikkelingen op het gebied van uitspraak, spelling, woordvormen, nieuwe woorden en zinsbouw.

De geschiedenis van het Nederlands in een notendop kost € 9,95 (gelijmd, 176 blz.). ISBN 90 3512840 0

Oost- en Zeeuws-Vlaams

In 2002 verscheen Frans Debrabanderes *West-Vlaams etymologisch woordenboek*, dat bedoeld was als aanvulling op het *Etymologisch dialectwoordenboek* van A.A. Weijnen (1996; 2de, herz. dr. 2003), waarin de Vlaamse dialecten volgens Debrabandere onderbelicht blijven. Een verdere aanvulling op Weijnen geeft Debrabandere in zijn *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek*, waarin hij de herkomst van zo'n vierduizend dialectwoorden beschrijft. Het boek gaat uitgebreid in op de vorm- en betekenisontwikkeling die ze hebben doorgemaakt, waarbij soms ook wordt verwezen naar verwante woorden in andere talen. De lemma's geven verder informatie over de betekenis, varianten en verspreiding, en over de klemtoon, de woordvorm en het geslacht, en waar nodig wordt ook de uitspraak toegelicht. Bevat een uitvoerige bibliografie.

Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van Oosten Zeeuws-Vlaamse woorden is een uitgave van L.J. Veen en kost € 37,50 (gebonden, 456 blz.). ISBN 90 204 0364 8

Oorsprong van de taal

Emeritus hoogleraar algemene taalkunde Flip Droste gaat in zijn nieuwste boek, *Over de oorsprong van de taal*, na hoe de mens een sprekend dier heeft kunnen worden. De voorwaarden daarvoor waren een toename van het denkvermogen en de ontwikkeling van een spreekapparaat, waardoor de mens complexere gedachten kon vormen én uitdrukken. Droste schetst deze evolutionaire gang in een vrij academisch betoog waarin onderwerpen als taalvermogen, gebarentaal, de relatie tussen zien en spreken, tekengeving en het grammaticaal systeem aan bod komen.

Over de oorsprong van de taal of hoe wij sprekend mens zijn geworden is een uitgave van Universitaire Pers Leuven en kost € 17,- (ingenaaid, 125 blz.). ISBN 90 5867 477 0

Stellingwerfs woordenboek

In 2004 verscheen het laatste deel van het vierdelige *Stellingwarfs woordeboek*. Omdat er behoefte bleek te zijn aan een compactere (en betaalbare) editie, is er nu ook een ingekorte versie van verschenen. Dit handwoordenboek geeft enkel informatie over het woordgeslacht, de woordsoort en de betekenis van Stellingwerfse woorden, en bovendien zijn alleen die woorden opgenomen 'die niet of niet zo makkelijk begrepen worden door lezers van het Nederlands'. Daar staat tegenover dat het boek ook nieuwe woorden bevat, die pas na de voltooiing van het 'grote' woordenboek gevonden werden.

Stellingwarfs-Nederlands. Verklarend handwoordenboek van Henk Bloemhoff is een uitgave van Stichting Stellingwarver Schrieversronte en kost € 12,50 (ingenaaid, 703 blz.). Het is te bestellen bij de uitgever: Willinge Prinsstraat 10, 8421 PE Oldeberkoop/Berkoop. ISBN 90 64661 28 6

Nieuwe-woordenkalender

De *Nieuwe-woordenkalender 2006* is een scheurkalender waarin Van Dale-hoofdredacteur Ton den Boon en taalpublicist Jacob Colenbrander dagelijks ingaan op de herkomst en betekenis van een van de vele nieuwe woorden waarmee het Nederlands de afgelopen vijf jaar verrijkt is. Voorbeelden: *pafpaal*, *voipen*, *patatvos*, *patsmobiel*, *snoepgroente*, *kafkatoets*, *veldkerk*, *fotofucken* en *papabile*.

Nieuwe-woordenkalender 2006 is een uitgave van uitgeverij Solo en kost € 13,95. ISBN 90 76268 71 1

Kennismaking met het Nederlands

Een van de doelstellingen van de vereniging Ons Erfdeel is 'de cultuur van Vlaanderen en Nederland in het buitenland bekend maken'. Daartoe geeft zij een aantal publicaties uit, waaronder het door taalkundige Wim Daniëls geschreven *Spraakmakend Nederlands*, dat een globale kennismaking met het Nederlands biedt. Het boekje toont het ontstaan en de ontwikkeling van onze taal en beschrijft de rol die de Nederlandse literatuur daarbij heeft gespeeld, alsmede de voor de taal relevante politieke en maatschappelijke veranderingen. Verder worden de kenmerken van het huidige Nederlands besproken, en wordt een korte blik geworpen op de toekomst ervan. Het boekje is ook verkrijgbaar in het Engels, Frans en Duits.

Spraakmakend Nederlands (gelijmd, 78 blz.) is een uitgave van Ons Erfdeel vzw en kost € 9,- (België), € 10,- (Nederland en Frankrijk) of € 11,- (overige landen). Bestellingen bij de uitgever: tel. 0032 (0)56 41 12 01; e-mail adm@onserfdeel.be; website www.onserfdeel.be. ISBN 90 75862 71 7

Ruggespraak

ruggespraak@onzetaal.nl

Toyota Corolla
Bouwjaar: 1990
Type: 1.3 Hatchback XLI
Kleur: blauw
APK t/m oktober

Goedkoop in de belasting.
Goedkoop in de verzekering.

De auto heeft zelf als motto: Starten, en lopen maar.

Advertentie op Marktplaats.nl

De aanhouding van een 22-jarige man en een 23-jarige vrouw aan de Grotestraat in Ede heeft woensdagmiddag geleid naar een vermoedelijk nog grotere buit. Het dakloze duo werd opgepakt bij een winkel met gestolen schoenen.

De Gelderlander

Wij verkopen uitsluitend bier en tabak aan personen boven de 16 jaar.

Stationskiosk

Geachte heer,

Shalimar de Clown van Rushdie is binnen en staat voor u klaar.

E-mail boekhandel

EINDHOVEN - In de Groene zaal van Klooster Mariënhage achter de Paterskerk in Eindhoven wordt zaterdag 8 oktober van 10.00 tot 15.30 uur een themadag gehouden.

Het onderwerp luidt: 'zoekend naar god' en gaat over Franciscus' zoektocht en ons eigen zoeken. De ingang is te vinden aan de Augustijnendreef 5.

Groot Eindhoven Stad

Slechts 15 procent geeft aan dat hij echt en alleen maar tv kijkt als de tv aan staat.

Trouw

Advertentie wielerwinkel

**INSTRUMENTBEHEERSING BEZORGT BASGITARIST PIM JACOBS
MUZIEKPRIJS**

Basgitarist Bart Soeters heeft 19 maart in Rotterdam de Pim Jacobs Muziekprijs 2005 gekregen.

Jazzflits

Schalke leek aangeslagen, maar coach Rangnick deed een gouden greep in zijn reservearsenaal. Hij wees Hamit Altintop aan als vervanger van Ernst. De Turkse middenvelder maakte, twee minuten nadat hij binnen de lijnen was verschenen, op een fantastische manier gelijk. Om erger te voorkomen, riep Ancelotti in de slotfase Stam te hulp. Vooral dankzij doelman Dida lukte dat.

Nu.nl

Priesters worden uitgenodigd bij de processie liturgische kleding te dragen (toog, superplie, stola). Leken hoeven niet gekleed te gaan.

Mededelingenblad Katholieke kerkgemeenschap Utrecht-Oost

[Nummer 12]

‘Als we in Den Haag uitstappen, staat er een ploeg’ Interview met de Vlaamse dicteebegeleider Ludo Permentier Jan Erik Grezel

Dit jaar wordt voor de zestiende keer het Groot Dictee der Nederlandse Taal gehouden. Dicteecorrector Ludo Permentier reist al jarenlang mee met de bus Vlaamse deelnemers. Waarom zijn de Vlamingen zo moeilijk te verslaan? Hoe bereiden ze zich voor? En wat is hun geheime wapen?

‘Het Groot Dictee is een spel en dat moet je niet te serieus nemen. Maar de Vlamingen spelen het beslist beter dan de Nederlanders’, zegt Ludo Permentier vanachter een bedauwd glas Belgisch bier in een Brussels café. Permentier is al jaren als beoordelaar en corrector betrokken bij het Groot Dictee der Nederlandse Taal, de spellingwedstrijd van (sommigen menen ook wel: tussen) Nederland en Vlaanderen. Op 19 december zal blijken of de Vlamingen ook dit jaar weer sterker zijn.

Ludo Permentier, de Vlaamse dicteebegeleider: ‘In zekere zin vind ik het ook vervelend dat de Vlamingen zo vaak winnen.’

Foto: Onze Taal

Permentier beoordeelt elk jaar, samen met de juryleden, de concept-versie van het dictee, onder andere op typisch Noord-Nederlandse woorden en wendingen. ‘Het woord *Ridderzaal* bijvoorbeeld kennen de meeste Vlamingen niet als eigenaam en ze schrijven dat dan met een kleine letter - wat fout kan zijn. Vorig jaar zorgde de uitdrukking *voor pampus liggen* voor problemen. Omdat sommigen de uitdrukking met *pampus* niet kenden, maakten ze daar *pampers* van, zoals die papieren luiers. Wij spreken *pampers* hier tenslotte uit met een *a*. Dat de Vlamingen hier een klein beetje in het nadeel waren is niet heel erg, want omgekeerd hebben de Nederlanders weer meer moeite met Franse woorden. Een Vlaming zou *minutieus* of *compote* nooit verkeerd spellen.’

Ook is Permentier - in het dagelijks leven taaljournalist bij *De Standaard* en redacteur bij Van Dale - de begeleider van de Vlaamse deelnemers, die op de dag van het dictee gezamenlijk in een bus vanuit Brussel naar het Binnenhof in Den Haag rijden. Die ploeg bestaat uit twintig Vlamingen: tien mensen die uit de voorrondes naar voren zijn gekomen als beste spellers, en tien bekende Vlamingen, de zogenoemde prominenten.

Selectie

Over de voorrondes is de afgelopen jaren nogal wat te doen geweest. ‘Doordat de Vlamingen jaar na jaar de prijzen wegkaapten, ontstond bij sommige Nederlanders het idee dat wij een strengere selectie hadden en zodoende met sterkere spellers aan de start verschenen. Dat is beslist niet juist. De selectie van de niet-prominente Vlamingen gaat precies als in Nederland: via een voorronde met een identieke spellingtest in de krant (in Nederland *de Volkskrant*, in België *De Standaard*). De antwoorden op de tests worden ingezonden, op papier, maar tegenwoordig ook steeds meer via internet. Uit de correcte inzendingen worden de finalisten

geselecteerd voor het blok van de lezers, dat tot nu toe altijd de eindwinnaar heeft voortgebracht.'

'De prominenten hoeven geen test te doen. Wel is het soms moeilijk om bekende mensen te vinden die mee willen doen. Veel politici, bijvoorbeeld, zijn toch bang om af te gaan. Sporters, acteurs en schrijvers kennen minder schroom.'

Hoe komt het dat er ondanks het vrije-selectiesysteem toch vaak topspelers op het Groot Dictee in actie komen? 'Er zijn mensen die op de dag dat de voorrondetest verschijnt dertig of veertig kranten kopen en evenzovele formulieren insturen. Zij hebben dan een veel grotere kans om geselecteerd te worden. Sinds de meeste inzendingen elektronisch binnenkomen hebben we overigens wel meer middelen om

ervoor te zorgen dat iedereen evenveel kans maakt. Verder heeft het productiebedrijf dat het tv-programma maakt ook een vinger in de pap. Dat wil vooral mensen die goed overkomen in het televisieprogramma. De echte spellingfreaks die van tevoren drie keer het hele Groene Boekje hebben doorgelezen, maar voor een camera verkrampen, zie je tegenwoordig minder dan vroeger. De laatste jaren zijn er minder deelnemers die monomaan met spelling bezig zijn.'

De bus

Als het niet in de selectie zit, hoe valt dan te verklaren dat de Vlamingen - gerekend over de afgelopen veertien jaar; in 1990 deden ze nog niet mee - zowel bij de topspelers als bij de prominenten duidelijk beter scoren? 'De bus is ons geheime wapen. Wij vertrekken met een bus vanuit Brussel, en pikken in Antwerpen ook nog wat mensen op. In het begin zijn het allemaal individuen, bekende Vlamingen naast onbekende. De mensen praten over hun eigen voorbereiding en hun zwakke plekken. Sommigen hebben zich heel goed geprepareerd, anderen beginnen zich pas in de bus te concentreren op spelling. Soms pakt iemand spontaan de microfoon en dicteert een rijtje lastige woorden; iedereen zit dan meteen fanatiek te schrijven. Een ander roept: "Goed, ik zal het nog een keer uitleggen van die tussen-n." Tegen de tijd dat we in Den Haag uitstappen, staat er een ploeg. En die

"Nederlanders leren bijna niet meer hoe het moet, Vlamingen leren bijna alléén maar hoe het moet."

groepsgeest ontbreekt bij de Nederlanders, die allemaal op eigen gelegenheid naar het Binnenhof komen.'

'Het is voor de Vlamingen echt een uitwedstrijd. Daarenboven voelen de Vlamingen zich misschien iets meer verantwoordelijk omdat ze verkozen zijn en ze willen daarom een goede prestatie leveren. De Nederlanders zijn hierin toch wat nonchalanter.'

De Groot Dicteejury en de correctors kijken het werk na. Derde van links: Ludo Permentier.

Foto: Martijn Beekman

'Een diepere oorzaak voor de betere prestaties van de Vlamingen ligt in de aard van het taalonderwijs in Vlaanderen. Dat is sterker gericht op het naleven van de norm dan het Nederlandse onderwijs. Nederlanders leren bijna niet meer hoe het moet, Vlamingen leren bijna alléén maar hoe het moet. Die fixatie op de regels bij Vlamingen vind ik overigens niet zo'n goede zaak. De echte taalkunde, zoals hoe taal in je hoofd zit of in welke situatie mensen anders gaan praten, komt in het onderwijs te weinig aan bod.'

'Dat verschil tussen Nederland en Vlaanderen valt helemaal te verklaren uit de ontstaansgeschiedenis van de standaardtaal in Vlaanderen. In Nederland is de nationale taal in de zestiende en zeventiende eeuw gestandaardiseerd. Maar in Vlaanderen spraken de meeste mensen, ikzelf ook, tot zo'n vijftig jaar geleden dialect. De standaardisering heeft hier pas laat vorm gekregen. Dat gaat natuurlijk gepaard met een sterk besef van wat volgens de regels "goed" en "fout" is. Bij geen enkel taalonderdeel is dat zo duidelijk als bij spelling. Spelling is een klein facet van

taal, maar het werkt met duidelijke normen die goed te controleren zijn. Hoe iemand spelt, is dan ook een makkelijk selectiemiddel, bijvoorbeeld bij sollicitaties.'

Spelling als topsport

Met voetballen zijn 'we' misschien wat succesrijker, maar België wint keer op keer van Nederland als het om spelling gaat. 'Spellen wordt in Vlaanderen als sport beoefend', schreef Ludo Permentier ooit in *De Standaard*, 'en dat creëert vanzelf topsporters.' Een van die topsporters is Joost Verheyen, Vlaams winnaar van het Groot Dictee in 1998. Hij heeft een eigen methode ontwikkeld om de spelling te oefenen. Alle moeilijk te spellen woorden heeft hij in zijn Groene Boekje aangestreept. Die woorden leest hij in hoog tempo voor en dat neemt hij op. Bij het afdraaien probeert hij van al die woorden het woordbeeld te vormen. Lukt dat niet, dan zoekt hij het woord op.

In totaal kost dit hem voor het hele Groene Boekje twintig tot dertig uur. 'Er zijn Vlamingen die twee weken vrij nemen voor het Groot Dictee', zegt Permentier. 'Topsport vereist intensieve training.'

Niet interessant

Is Permentier niet trots op de spellingprestaties van zijn landgenoten? 'Jawel, maar in zekere zin vind ik het ook vervelend dat de Vlamingen zo vaak winnen en misschien het idee krijgen dat ze hun taal beter beheersen dan Nederlanders. Spelling is het minst boeiende van wat er allemaal aan taal te beleven is.'

En dat zegt de schrijver van de Leidraad van het onlangs verschenen nieuwe Groene Boekje? 'Spelling op zich is niet interessant. Wie een tekst schrijft, zou niet afgeleid mogen worden door vragen als: Moet ik hier twee woorden aan elkaar schrijven? Hoort hier een hoofdletter te staan? Is dit woord met een *c* of met een *k*? Dat zou vanzelf goed moeten gaan, zodat de schrijver zich kan concentreren op zijn onderwerp en schrijfstijl. Maar omdat onze spelling door de eeu-

wen heen gegroeid is tot wat ze is, zit ze vol tegenstrijdigheden, die struikelblokken kunnen zijn. Die zou je eruit kunnen halen, maar dan krijg je een zeer drastische spellinghervorming. Dat wil het gros van de taalgebruikers niet. Wat rest, zijn hulpmiddelen: een goede spellingchecker, een betrouwbaar naslagwerk. En voor wie wil weten waarom het ene woord zus en het andere zo wordt geschreven (al is dat een minderheid van de taalgebruikers) is er een begrijpelijke maar toch precieze beschrijving van de regels te vinden in bijvoorbeeld de Leidraad van het Groene Boekje, of in de *Praktijkgids spelling* die ik voor Van Dale heb samengesteld. Zie het als de handleiding die bij een apparaat zit: je hoopt het ding te kunnen bedienen zonder die brochure, maar als je die nodig hebt, ben je wel blij dat ze in een duidelijke taal geschreven is.'

Groot Dictee 2004: Quintis Ristie kijkt af bij Henny Huisman.
Foto: Martijn Beekman

Nederland-Vlaanderen: de cijfers

Aan het Groot Dictee der Nederlandse Taal doen veertig Nederlanders en twintig Vlamingen mee: twintig lezers van *de Volkskrant* tegenover tien Vlaamse lezers van *De Standaard*. En daarnaast twintig bekende Nederlanders tegenover tien prominente Vlamingen. Permentier heeft de resultaten op een rij gezet. De winstkans per deelnemer (gerekend van 1991 tot en met 2003) is:

Bij de niet-prominenten:

Vlamingen	6,2%
Nederlanders	1,9%

Bij de prominenten:

Vlamingen	8,4%
Nederlanders	0,7%

Het gemiddelde aantal fouten van alle categorieën finalisten in de laatste drie jaar bedraagt:

De mooiste stem van Vlaanderen

'Het Groot Dictee heeft ook niets met taalvaardigheid te maken, net zoals een geschiedenisquiz niets te maken heeft met historisch inzicht. Ik zie het Groot Dictee als een spel dat het belang van spelling juist relativeert. Het is een samenraapsel van allerlei valkuilen, ik vind het zelf absurd moeilijk. Spelling wordt topsport bij het Groot Dictee. De deelnemers die niet echt getraind zijn, zoals de prominenten, hoeven zich beslist niet te schamen voor een score van 25 of 30 fouten.'

Niet iedereen komt er toch rond voor uit dat de foutscore hoog is uitgevallen? 'In het verleden hebben prominenten hun prestatie weleens veel te mooi voorgesteld. Of ze staan te snoeven - terwijl de dictees worden nagekeken - dat het een makkie was. Ik herinner me van jaren geleden dat Hugo Camps en Martin van Amerongen net deden alsof ze maar een paar fouten zouden hebben, maar uiteindelijk waren dat er veel meer. Misschien was dat zelfspot.'

Dit jaar zal de opzet iets anders zijn. Wat verandert er? 'Het grootste verschil met voorgaande jaren zit 'm in de presentatie. De Vlamingen hebben nogal eens geklaagd over de uitspraak van Philip Freriks, die het dictee tot vorig jaar altijd voorlas. Hij was in Vlaamse oren niet altijd goed verstaanbaar. Afgelopen keer lazen Jan Mulder en Remco Campert (de auteurs van dat dictee) het eenmaal voor, voordat Freriks zich eraan waagde. Ook nu zal het dictee eerst eenmaal worden voorgelezen door de schrijver ervan, ditmaal Herman Koch. Daarna wordt Philip Freriks in de presentatie ondersteund door Martine Tanghe, presentatrice van het VRT-joumaal. Zij is hier de peetmoeder van het Nederlands en heeft de mooiste stem van Vlaanderen: helder, rustig en heel aangenaam om naar te luisteren. Verder zit er met Jeltje van Nieuwenhoven en de taalkundigen Henk Verkuyl en Dirk Geeraerts vers bloed in de jury.'

Over jurering gesproken: welk Groen Boekje geldt er nu? De nieuwe editie (waarin de *n* weer terugkeert in woorden als *paardebloem*) gaat immers officieel pas op 1 augustus 2006 in? 'De oude, dus die van 1995. Het is een zotte situatie: er zitten woorden in het dictee die over een halfjaar anders geschreven moeten worden, maar dat zal de jury precies uitleggen.'

De Vlamingen mogen de Nederlanders dan de baas zijn, zouden zij op hun beurt niet binnen een aantal jaren door een spellingcomputer in de pan gehakt kunnen worden? 'Als er computerprogramma's ontwikkeld worden die dat kunnen, dan is dat goed nieuws voor de taalgebruiker. Dan krijgen we er een handig middel bij om ons te helpen spellen. Voor het Groot Dictee, dat toch altijd een ouderwetse indruk maakt met dat vergezochte taalgebruik, zou het een revolutie zijn. Maar anderzijds is juist het klassieke handwerk een belangrijke charme van het dictee. Kijk eens hoe Bart Chabot, die als enige elk jaar meedoet, de kwartopapieren vol schetst, met praktisch elk woord op een nieuwe regel. Die maakt er haast een kunstwerk van.'

Vermaledijde gedachte-exercities

De verraderlijkste dicteewoorden

Taaladviesdienst

Maandag 19 december is het weer zover: dan is het Groot Dictee-avond. Tallozen zullen weer voor de tv zitten te zwoegen op allerlei mogelijke en onmogelijke schrijfwijzen. Een overzicht van de beruchtste valkuilen.

Een dictee zonder instinkers is geen dictee. Vandaar dat honderdduizenden mensen zich minstens één keer per jaar, bij het Groot Dictee der Nederlandse Taal, suf prakkiseren (of was het nu *prakkizeren?*) of je *uitwijden* schrijft of *uitweiden*, *boschage* of *bosschage* en hoe of het ook alweer zat met de *n*'en in *ten langen leste*. Voor wie zich dit keer niet onaangenaam wil laten verrassen, bieden wij hieronder een lijst met beruchte dicteewoorden en opmerkelijke instinkers. Hopelijk hebt u er iets aan bij de voorbereiding op het Groot Dictee der Nederlandse Taal (dit jaar maandag 19 december, 20.15 uur op Nederland 3), en misschien ook als u zélf een dictee schrijft - december en januari zijn immers de dicteemaanden bij uitstek. Op onze website vindt u een uitvoeriger overzicht van verraderlijke dicteewoorden: www.onzetaal.nl/advies/dictee_2005.html

Bij deze editie van het Groot Dictee geldt nog de spelling van het oude Groene Boekje, uit 1995; het nieuwe, dat in oktober verscheen, wordt namelijk pas in augustus volgend jaar van kracht. Als een woord niet in het Groene Boekje staat, is de spelling van Van Dale (dertiende druk, 1999) als norm aangehouden.

aanvoerster	geen <i>d</i> na de <i>r</i>
aartsschelm	geen <i>d</i> na de <i>r</i>
abracadabra	aaneen, een <i>c</i> (geen <i>k</i>)
achenebbisj	met <i>ch</i> , dubbele <i>b</i> en <i>sj</i>
adellijk	dubbele <i>l</i>
aha-erlebnis	streepje, geen hoofdletters
akkoord	met <i>k</i> 's (maar: <i>accorderen</i>)
akoestiek	met <i>k</i> , geen <i>ou</i>
akte	met <i>k</i> (maar: <i>acte de présence</i>)
aktetas	geen tussen- <i>n</i>
allerijl, in -	aaneen
antiheld	aaneen
apegapen, op - liggen	zonder tussen- <i>n</i>
apekool	geen tussen- <i>n</i>
apezuur, zich het - werken	geen tussen- <i>n</i>
aplomb	<i>b</i> aan het eind
appetijtelijk	dubbele <i>p</i> , tweemaal een lange <i>ij</i>
bacchanalen	kleine letter, <i>c</i> + <i>ch</i> , één <i>n</i> na tweede <i>a</i>

balorig	één <i>l</i>
bangeriken	één <i>k</i>
beregoed	geen tussen- <i>n</i>
bij tijd en wijle	allemaal <i>ij</i> 's, geen slot- <i>n</i>
billenkoek	met tussen- <i>n</i>
bosschage	dubbele <i>s + ch</i>
brij	lange <i>ij</i>
bruuskeren	dubbele <i>u</i> , niet met <i>q</i>
buiig	geen trema
buitenissig	één <i>n</i> , dubbele <i>s</i>
bups	met een <i>p</i> voor de <i>s</i>
bureaus	<i>s</i> eraan vast
buskruit	geen <i>d</i> aan het eind
cachet	geen accent
cadans	met <i>c</i>
cafeetje	dubbele <i>e</i>
caissière	<i>i</i> na de <i>a</i> , dubbele <i>s</i>
caleidoscopisch	twee keer een <i>c</i>
camouflage	met <i>ou</i>
cappuccinoetje	dubbele <i>p</i> , dubbele <i>c</i> , één <i>n</i> , dubbele <i>o</i>
cd's	kleine letters, geen punten, apostrof
cd-roms	kleine letters, zonder apostrofs
ceintuur	met <i>ei</i>
chagrijnig/sacherijnig	beide goed; beide met lange <i>ij</i>
chiquer	(vergroten trap van <i>chic</i>) met <i>que</i>
chocolaatje	met <i>t</i> , geen <i>d</i>
cipressenhout	met <i>i</i> en tussen- <i>n</i>
coauteur	aaneen
compote	geen accenten
consciëntieuze	met <i>sc</i> en <i>i</i> , trema en een <i>z</i>
contreien	met <i>c</i> , geen <i>e</i> vóór de <i>r</i>
cordon bleu	niet <i>blue</i>
creëerde - gecreëerd	drie <i>e</i> 's, op de middelste een trema
creëren	twee <i>e</i> 's, op de tweede een trema
criticaster	met twee <i>c</i> 's (maar: <i>kritiek</i> en <i>kritisch</i>)
debacle	geen accenten, met <i>cle</i> (maar: <i>spektakel</i>)
decennium	dubbele <i>n</i>

dedaigneus, dedaigneuze	geen accent, <i>gn</i> in het midden
ehec	geen accenten
echelon	geen accent
ecotaks	geen <i>x</i>
ecstasy	geen <i>x</i> , eindigt op <i>-sy</i>
eega	dubbele <i>e</i> , ook als een man bedoeld is
elan	geen accent
elektrisch	met <i>k</i>
en bloc	twee woorden, <i>c</i> aan het eind
enigszins	met <i>s</i> voor de <i>z</i>
en passant	twee woorden, met <i>-ant</i> op het eind
en plein public	niet: <i>plain publique</i>
entr'acte	met apostrof
epoque	zonder accent, met <i>-que</i> (maar: <i>belle époque</i>)
fabricage	met <i>c</i> (maar: <i>fabrikant</i>)
face-à-main	met streepjes en accent op de <i>a</i>
faliekant	met <i>ie</i> na de <i>l</i>
feniks	niet <i>phoenix</i>
flambouw	met <i>ou</i> en een <i>w</i>
fluorescerend	geen <i>i</i> na de eerste <i>r</i> , met <i>sc</i>
gebakkelei	met korte <i>ei</i>
gecraqueleerde	met <i>c</i> en <i>que</i>
gedachte-exercitie	geen tussen- <i>n</i> , streepje
gekonfijte	met lange <i>ij</i> en één <i>t</i>
gemêleerd	met accent en één <i>l</i>
gevlei	('geslijm') korte <i>ei</i>
gevlj	(in <i>in het gevlj komen</i>) lange <i>ij</i>
goochemerd	dubbele <i>o</i> en <i>ch</i> en <i>d</i>
grenzeloos	geen tussen- <i>n</i>
groentesoep	geen tussen- <i>n</i>
grotestadsleven	aaneen
gsm'etje	met apostrof, één <i>m</i>
guichelheil	met <i>ch</i>
haasje-over	met streepje
hartstikke	met <i>t</i>
hectisch	met <i>c</i>

hooimijt
ijlings

(‘hooischelf’) met *ij* en *t*
met één /

Illustratie: Matthijs Sluiter

impresario	één <i>s</i>
in arren moede	drie woorden, <i>-n</i> in <i>arren</i>
in groten getale	met een <i>n</i> na <i>grote</i>
in spe	twee woorden, geen accent
intelligentsia	met <i>s</i> na de laatste <i>t</i>
jokkebrok	geen tussen- <i>n</i>
kaduuk	twee keer <i>k</i> , dubbel <i>u</i>
kant-en-klaar	twee streepjes
kapucijner monnik	met <i>k</i> , twee woorden
karamel	met <i>k</i>
karbonaadje	geen <i>t</i>
kattebelletje	('briefje') geen tussen- <i>n</i>
kippendrift	met tussen- <i>n</i>
kittelorig	dubbele <i>t</i> , één <i>l</i>
knarsetanden	geen tussen- <i>n</i> (maar: <i>tandenknarsen</i>)
knowhow	aaneen
koeioneren	met een <i>o</i> na de <i>i</i> , daarna één <i>n</i>
konterfeitsel	met een <i>k</i> en <i>ei</i>
korset	met een <i>k</i> (maar: <i>corselet</i>)
kosteloos	geen tussen- <i>n</i>
krokus	met twee keer een <i>k</i>
kruidje-roer-mij-niet	drie streepjes, niet <i>me</i> maar <i>mij</i>
laconiek	met <i>c</i>
langverbeide	één <i>d</i> , met <i>ei</i> , aaneen
leeuwendeel	met tussen- <i>n</i>
libellennet	met tussen- <i>n</i>
lindeboom	geen tussen- <i>n</i>
lokaliseren	geen <i>c</i> (maar: <i>locatie</i>)
loochenen	met dubbele <i>o</i> en <i>ch</i> (maar: <i>logenstraffen</i>)
maffia	dubbele <i>f</i>
majestueuze	met <i>z</i>
maneschijn	geen tussen- <i>n</i>

manoeuvre	met <i>oeu</i>
mêlee	met accent op de eerste <i>e</i> , niet op de tweede
metier	geen accent (maar: <i>jalousie de métier</i>)
muggenziften	met tussen- <i>n</i>
nochtans	geen <i>h</i> na de <i>t</i> (maar: <i>thans</i> en <i>althans</i>)
nomadenbestaan	met tussen- <i>n</i>
oeuvre	met <i>oeu</i> , geen accenten
ongebreideld	met <i>ei</i>
onoorbaar	niet met <i>oi</i>
ontgoocheld	dubbele <i>o</i> , met <i>ch</i>
opzichzelfstaand	aaneen
ossenhaas	met tussen- <i>n</i>
oxide, oxideren	met <i>i</i> , niet met <i>y</i>
oxymoron	met <i>y</i> , niet met <i>i</i>
palet	(<i>een palet van kleuren</i>) één <i>l</i>
pallet	(‘laadbord, laadplaat’) dubbele <i>l</i>
paparazzi	één <i>p</i> na de eerste <i>a</i> , dubbele <i>z</i>
parallepipedum	twee keer dubbele <i>l</i> , drie keer één <i>p</i>
per se	twee woorden, geen accent op laatste <i>e</i>
pijler	(‘paal, steunpilaar’) met lange <i>ij</i>
pittoresk	dubbele <i>t</i> , geen <i>q</i>
plissérok	aaneen, geen <i>ee</i> maar <i>é</i>
poolshoogte	dubbele <i>o</i> voorde <i>l</i>
practicum	geen <i>k</i> (maar: <i>praktisch</i>)
prakkiseren	geen <i>z</i>
professor	één <i>f</i> , dubbele <i>s</i>
promillage	dubbele <i>l</i>
propeller	met <i>-er</i> op het eind
pyjamaatjes	<i>j</i> na de <i>y</i> , geen apostrof
queue	met <i>u</i> na de <i>q</i> en met slot- <i>e</i>
quilt	(‘deken’) niet: <i>kilt</i> (‘Schotse rok’)
qui-vive	(<i>op je qui-vive zijn</i>) met <i>q</i> en een streepje
rapaille	niet: <i>rapalje</i>
recensie	eindigt op <i>-sie</i> (maar: <i>licentie</i>)
rekrut, rekruteren	met <i>k</i>
rekwisieten	met <i>kw</i>

relaxed	eindigt op <i>-ed</i> (maar: <i>een relaxte jongen</i>)
rigoureuus	met <i>ou</i>
rodekool	aaneen (ook: <i>wittekool</i> (Van Dale), maar: <i>groene kool</i>)
ruggengraat	met tussen- <i>n</i> en <i>t</i>
ruggespraak	geen tussen- <i>n</i>
santenkraam	met tussen- <i>n</i>
schattebout	geen tussen- <i>n</i>
secondelang	geen tussen- <i>n</i>
seks	met <i>ks</i> (ook: <i>seksist</i> en <i>seksueel</i>)
sex-appeal	met <i>x</i> , streepje, dubbele <i>p</i>
sjoege hebben	niet: 'sjoegen'
smartengeld	met tussen- <i>n</i>
sperzieboon	met een <i>z</i>
spionage	één <i>n</i> na de <i>o</i>
spionnetje	dubbele <i>n</i> na de <i>o</i>
staatsieportret	dubbele <i>a</i> , <i>s</i> na de tweede <i>t</i> (maar: <i>statiegeld</i>)
steil	(<i>een steile berg</i> , <i>steil haar</i>) met <i>ei</i>
sterkedrank	aaneen
stiekem	met <i>ie</i> , geen <i>u</i> na de <i>k</i>
stijl	('manier van doen', 'deurstijl') met <i>ij</i>
stucwerk	geen <i>k</i> (maar: <i>stukken-stuukte-gestuukt</i>)
stukadoor	wel een <i>k</i>
te allen tijde	één <i>n</i> , na <i>alle</i>
ten langen leste	twee <i>n</i> 'en
tezamen	aaneen, niet met <i>s</i>
tiensecondelijm	geen tussen- <i>n</i>
toe-eigenen	met streepje, geen trema (maar: <i>toegeëigend</i>)
toentertijd	met drie <i>t</i> 's
tournee	met <i>ou</i>
traktaat	met <i>k</i> (maar: <i>tractie</i> en <i>tractor</i>)
trijpen	met <i>ij</i>
truc, trucje	('list, handigheid') één <i>u</i> en een <i>c</i>
truck	('vrachtwagen') met <i>ck</i>
trukendoos	met één <i>u</i> en een <i>k</i>
tseetseevlieg	geen streepjes, twee keer <i>ee</i>

u aller vriend	niet <i>uw</i>
u beider keus	niet <i>uw</i>
uilenbril	met tussen- <i>n</i>
uitweiden	(‘uitvoerig praten over’) met <i>ei</i>
vacature	met <i>c</i>
vakantie	met <i>k</i>
van tevoren	twee woorden
vermaledijde	met <i>ij</i>
vermeien, zich -	met <i>ei</i>
vermijden	met <i>ij</i>
vinkenslag	met tussen- <i>n</i>
watjekouw	met <i>ou</i> en een <i>w</i> op het eind
weeïg	dubbele <i>e</i> , trema op de <i>i</i>
weids	met <i>ei</i>
weifelen	met <i>ei</i> ; maar: <i>twijfelen</i>
wijd en zijd	twee keer <i>ij</i> en <i>d</i>
wijting	(‘vis’) met <i>ij</i>
xenofob, xenofobe(n)	met <i>b</i>
xylofoon	met <i>y</i>
yoghurt	met <i>y</i> en <i>h</i>
yuppieachtig	met <i>ie</i> , aaneen
zaniken	één <i>k</i>
zielenpiet, zielenpoot	met tussen- <i>n</i>
zinnebeeld	geen tussen- <i>n</i>
zinnenprikkelend	met tussen- <i>n</i>
zo-even	met streepje, geen trema
zo meteen	twee woorden
zo nodig	twee woorden

Vraag en antwoord Taaladviesdienst

Duitse hoofdletters

? Veel Duitse woorden kregen in het ‘oude’ Groene Boekje (1995) een kleine letter: *apfelstrudel*, *bühne*. Zijn *Übermensch* en *U-boot* in het nieuwe Groene Boekje ook hun hoofdletter kwijtgeraakt?

! Ja en nee: *übermensch* heeft in het nieuwe Groene Boekje een kleine letter gekregen, maar *U-boot* niet. De spellingregels in de Leidraad geven hier geen verklaring voor. Wel wordt er iets over gezegd in de Technische Handleiding, de uitgebreide tekst met de regels die aan de Leidraad ten grondslag liggen: ‘Wel met hoofdletter, want het gaat om eigennamen of afkortingen: (...) *Gestapo*, *Luftwaffe*, *Stasi*, *Wehrmacht*, *U-bahn*, *U-boot*, *KZ-syndroom*’. Dus als (het eerste deel van) een Duits leenwoord een afkorting is, zoals bij *U-boot* (*Unterseeboot*), krijgt het wel een hoofdletter.

U-boot: met of zonder hoofdletter?

Andere Duitse leenwoorden krijgen een kleine letter. Enkele voorbeelden: *aha-erlebnis*, *berliner*, *edelweiss*, *hausmacher*, *rottweiler*, *stehgeiger*, *umwelt* en *zeitgeist*. Woorden als *anschluss* (‘aansluiting, contact’) en *wirtschaftswunder* (‘economisch wonder’) krijgen een hoofdletter als ze een historische gebeurtenis aanduiden: *Anschluss* (van Oostenrijk bij nazi-Duitsland), *Wirtschaftswunder* (in West-Duitsland in de jaren vijftig).

Eigenares/eigenaresse

? De laatste jaren kom ik vaak de aanduiding *eigenaresse* tegen. *Eigenares* is naar mijn idee al vrouwelijk genoeg. Is *eigenaresse* behalve overdadig ook foutief?

! Nee, *eigenares* en *eigenaresse* zijn beide juist. *Eigenares* is gevormd met het achtervoegsel *-es*, en *eigenaresse* met het achtervoegsel *-esse*; het is niet zo dat *eigenaresse* twee achtervoegsels (eerst *-es* en dan *-se*) bevat.

-Es en *-esse* zijn varianten van elkaar. Volgens het *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* (EWN, deel 1, 2003) is *-esse* de oudste vorm (een ontlening uit het Frans). In oude teksten kun je bijvoorbeeld ook *kasteleinesse*, *gijzelaresse* en *zondaresse* aantreffen. Onder invloed van de Franse uitspraak kwam ook de vorm *-es* op, die later ‘als zelfstandig Nederlands achtervoegsel tot ontwikkeling [is] gekomen’, aldus het EWN.

Er zijn nog enkele woorden waarvan twee vrouwelijke varianten bestaan: denk aan *meesteres(se)*, *barones(se)* en *dienares(se)*. Hierbij doet de vorm met *-esse* meestal wat verouderd aan. *Eigenares* en *eigenaresse* zijn beide blijven bestaan; *eigenaresse* is zelfs veel gebruikelijker dan *eigenares*.

In andere gevallen is slechts één vorm goed; zo is het uitsluitend *dichteres* en *zangeres*, niet *dichteresse* en *zangeresse*. En vrouwelijke varianten van mannelijke woorden op *is* kunnen juist alleen op *-esse* eindigen: *bibliothecaresse*, *secretaresse*, *jubilaresse*.

Organist/orgelist

? Iemand die fluit speelt, is een fluitist; iemand die gitaar speelt, is een gitarist. Waarom wordt iemand die orgel speelt niet 'orgelist' genoemd maar 'organist'?

! *Organist*, dat al in de dertiende eeuw is aangetroffen, is een leenwoord uit het Frans (*organiste*). In die tijd gebruikt men voor 'orgel' vormen als *organe* en *orgene*, dus *organist* zag er niet heel vreemd uit. Pas later raakte *orgel* ingeburgerd. De Nederlandse afleiding *orgelist* heeft toen ook opgang gemaakt, maar heeft de strijd uiteindelijk verloren van *organist*. De grote Van Dale vermeldt *orgelist* al enkele decennia als 'verouderd' woord. In het Afrikaans is deze vorm wel ingeburgerd, als *orrelis*.

De bron van het woord *orgel* is het Latijnse *organum*, dat als hoofdbetekenis 'werktuig' had. Hieruit is later de betekenis 'muziekinstrument' ontstaan, en in het bijzonder 'orgel(pijp)'.

Opsodemieteren

? Waar komt het woord *opsodemieteren* vandaan?

! *Opsodemieteren* hoort thuis bij de werkwoorden die met *op-* beginnen en een verwijdering aanduiden, zoals *opdonderen*, *ophoepelen*, *opkrassen* en *oprotten*. Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) kan het voorvoegsel *op-* onder meer het begin van een handeling aanduiden: *opgaan* betekent 'op weg gaan', *opmarcheren* betekent 'op mars gaan'. Het WNT vervolgt: 'Bij deze opvatting sluiten zich aan een aantal ww. die beteekenen: weggaan, zich wegpakken, en die vooral gebruikelijk zijn in de gemeenzame taal, als *opdonderen*, *ophoepelen*, *opkarren*, *opkrassen*, *oprukken* enz.'

Opsodemieteren is dus ook zo'n woord. Het is gevormd van *sodemieteren*, een volkstaalwoord dat onder andere 'vallen' en 'zeuren, hinderlijk zijn' betekent ('Hij is uit het raam gesodemieterd', 'Loop niet te sodemieteren'), maar ook 'weggaan' ('Sodemieter naar je moeder'). De oorspronkelijke betekenis is echter 'sodomie bedrijven', waarmee meestal homoseks of bestialiteit bedoeld wordt. *Sodemieteren* is een afleiding van *sodemieter* of *sodomiet*, dat in oorsprong 'inwoner van Sodom' betekent. De bijbelse stad Sodom stond bekend om zijn 'verdorven zeden'.

Faciliteren

! Ik kom vaak het woord *faciliteren* tegen, maar dit staat niet in het Groene Boekje. Is het echt zo ongebruikelijk - of zelfs fout?

! Er is niets mis met het werkwoord *faciliteren*; u kunt het gerust gebruiken. Waarom het niet in het Groene Boekje staat, is ons niet bekend; het is een tamelijk veelvoorkomend woord.

Faciliteren is zelfs al bijzonder oud. Volgens het WNT bestond het in de zestiende eeuw al, in de betekenis 'gemakkelijk maken, verlichten, bevorderen'. In de twintigste eeuw leek het te verdwijnen en maakte de variant *faciliëren* opgang, maar rond de jaren negentig kreeg *faciliteren* een nieuwe impuls - waarschijnlijk onder invloed

van *faciliteit* en het Engelse *facilitate*. De meest gebruikte betekenis is tegenwoordig dan ook 'faciliteiten, technische hulp of voorzieningen beschikbaar stellen'.

Het woord *faciliëren*, dat alleen 'vergemakkelijken' betekent, wordt vooral in de fiscale wereld gebruikt. Overigens staat ook dit woord niet in het Groene Boekje.

Reacties

Onze Taal biedt aan elke lezer de mogelijkheid tot reageren. Stuur uw reactie indien mogelijk per e-mail naar: redactie@onzetaal.nl, of anders naar: Redactie *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. Voor bijdragen aan deze rubriek gelden de volgende richtlijnen:

- Formuleer uw reactie kort en bondig (bij voorkeur niet meer dan 250 woorden).
- Geef in de tekst duidelijk aan op welk artikel u reageert.
- Stel uw bijdrage zodanig op dat de lezer niet wordt verplicht een vorig nummer erbij te halen.
- Lever uw reactie in onder vermelding van naam, adres en (eventueel) functie. De redactie kan buiten medeweten van de auteur inkortingen en stilistische veranderingen aanbrengen in reacties, en raadpleegt bij belangrijke wijzigingen de auteur.

Reacties kunnen doorgaans pas worden geplaatst twee maanden na het nummer waarop u reageert. Niet-geplaatste reacties worden doorgestuurd naar de auteur van het desbetreffende artikel.

Mediator

Paul Walters - directeur Nederlands Mediation Instituut

In het septembernummer van *Onze Taal* legt ing. C. Kaarsemaker uit dat *mediator* echt iets anders betekent dan *bemiddelaar*. Kaarsemaker schrijft dit in reactie op een eerder gepubliceerde brief van de heer Staring, die zich afvroeg waarom het Engelse *mediator* niet gewoon vervangen kan worden door het Nederlandse *bemiddelaar*.

Het beroep van mediator is in Nederland (anders dan Kaarsemaker suggereert) niet door de wet gedefinieerd, laat staan dat de titel *mediator* zonder meer beschermd is. Wel heeft het Nederlands Mediation Instituut (NMI) de titels *NMI Mediator* en *NMI Gecertificeerd Mediator* merkenrechtelijk beschermd. Deze twee NMI-titels worden al jarenlang veelvuldig en met zorg gebruikt door de bij het NMI geregistreerde mediators.

Pieremachochel was in de jaren vijftig in Den Haag ook de term voor twee piepkleine autootjes: de Messerschmitt (links) en de BMW Isetta.

Als *mediator* geen beschermde titel is, kun je dan niet gewoon toch *bemiddelaar* gebruiken? Nee, *bemiddelaar* is een overkoepelende term. Bemiddelen kun je ook tussen bijvoorbeeld de koper en de verkoper van een huis, of tussen de aanvrager en de verstrekker van een verzekering. Maar met *mediation* wordt een conflictoplossende activiteit aangeduid, die qua grondslagen, aanpak en professionalisering wezenlijk verschilt van dat wat van oudsher 'bemiddeling' wordt genoemd. Dit is inmiddels ook voorzichtig doorgedrongen tot de grote Van Dale. In de in oktober verschenen veertiende druk wordt *mediator*, dat voorheen alleen via het lemma *mediateur* de omschrijving 'bemiddelaar, scheidsmans' had, nu gedefinieerd als 'iem. die bemiddelt, m.n. die beroepsmatig bemiddelt tussen partijen die in een conflict verwickeld zijn dat ze onderling niet kunnen oplossen'.

Kippengat **Marianne Plijnaar - Rotterdam**

Rik Smits definieert in het juli/augustusnummer de Franse delicatessen 'sot-l'y-laisse' als 'beide amandelvormige stukjes vlees die in het bekkenbeen van gevogelte liggen, meestal kip'. *Sot-l'y-laisse* betekent letterlijk 'een gek die het laat zitten'. Volgens Rob Jamin, die in het oktobernummer op het stuk van Smits reageert, wordt in Nederland wel van 'oestertjes' gesproken.

Omdat ik twintig jaar lang met een Fransman getrouwd ben geweest, heb ik de Franse keuken van zeer nabij meegemaakt. De ware betekenis van *le sot-l'y-laisse* is mij onder andere door mijn schoonfamilie uitgebreid uit de doeken gedaan. Het is niets meer of minder dan het kippengatje! Dit kleine stukje vlees geldt als het lekkerste stukje van de kip. En ik was dan ook de enige 'gek die het liet zitten'.

***Brimstig* in het Fries** **Koen Zondag - Feanwâlden**

In de oplossing van de Taalttest (*Onze Taal* oktober) staat dat *brimstig* ('korzelig') een Wim T. Schippers-woord is, 'waarschijnlijk uit het Zeeuws'. Maar ook in het Fries is het gangbaar, zij het geschreven als *brimstich*. Voor de etymologie verwijst het *Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal* (dl. 3, blz. 216) naar het Nederlandse woord *bremstig*. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* vermeldt dit woord in deel III (1) op blz. 1276-1277, met als toevoeging: 'Nog in vele gewesten bekend'. Het Friese *brimstich* betekent: 'teeldriftig, tochtig (inz. van koeien)', 'bars, nors, korzelig, ontstemd' en 'onhandelbaar (van paarden)'.

Pieremachochel **Els Verhaar - Wijk bij Duurstede**

Han van Gessel schrijft in de septemberaflevering van de rubriek 'Het mooiste woord van...' over *pieremachochel*, wat de benaming voor een roeibootje blijkt te zijn. In de jaren vijftig gebruikten wij in Den Haag de term *pieremachochel* voor twee toen rondrijdende piepkleine autootjes, namelijk de Messerschmitt en de BMW Isetta, ook wel 'rijdende kaasstolp' geheten. Het waren kleine autootjes, waar je net met z'n tweeën in paste. Van andere betekenissen (Van Dale noemt behal-

ve '(gehuurd) roeibootje' ook 'lompe, logge vrouw' en 'raar kereltje') wisten wij niets.

Spellingherziening [1]: niet iedere tien jaar **Peter Motte - vertaler, Geraardsbergen, België**

Er is veel kritiek op de nieuwe spelling, maar eigenlijk maakt het niet eens uit of de huidige voorstellen goed zijn of niet (sommige voorstellen zijn niettemin ronduit slecht). De meeste professionele taalgebruikers (vertalers, redacteurs, journalisten, etc.) zijn het gewoon beu om elke tien jaar weer de spelling te moeten bestuderen. Ze hebben wel wat anders te doen. Een spelling zou minstens vijftig jaar onaangetast moeten blijven.

Spellingherziening [2]: stipt aan regels gehouden **Els Franci-Ekeler - boekvertaalster, Nahariya, Israël**

Als ik in een tekst een havenot tegenkom, die een basaria aan het instuderen is maar liever Jodenmoppen zou vertellen aan aussies die op vipplaatsen zitten, of wil monopolyen met mensen van de arbodienst of de Arboraad, dan weet ik dat de schrijver zich stipt aan de herziene spellingregels heeft gehouden.

Frans op het menu: woordenboekje **R.B. van de Wetering de Rooy - Rotterdam**

Rik Smits schrijft in zijn artikel 'Culinaire verrassingen in het buitenland' (*Onze Taal* juli/augustus) dat hij zijn culinaire woordenboekje *La carte* geschreven heeft omdat hij een dergelijk boekje zo miste. In het oktobernummer meldde Eep Francken in de rubriek 'Reacties' dat er wel degelijk een voorloper was, namelijk *Eten in Frankrijk*, van Onno H. Kleyn. Graag wijs ik de liefhebbers op nog een andere voorloper, namelijk het zeer uitgebreide *Gastronomisch woordenboek Frans-Nederlands* van Tony Dumoulin (Kosmos, 1987, 6de druk 1996). Dat woordenboek telt meer dan zeventuizend namen en begrippen, en bevat ook een deel Nederlands-Frans.

Medicijnnamen [1]: Nizoral **Winifred Hazelhoff Roelfzema - medisch redacteur, Tilburg**

Jan Erik Grezel onderzoekt in zijn artikel 'Het potjeslatijn van de hedendaagse pillendraaiers' (*Onze Taal* september) hoe merknamen van medicijnen ontwikkeld worden. Een aardig artikel, maar in de tabel waarin de herkomst van sommige medicijnnamen wordt behandeld, wordt Nizoral - een mogelijke verbastering van 'niet zo rap' - vermeld als middel tegen diarree. Maar Nizoral is een middel tegen schimmelinfecties; de uitgang *-oral* duidt erop dat het middel ingenomen dient te worden ('oraal'), in tegenstelling tot de zalven en crèmes die ten tijde van de introductie meestal voor schimmelinfecties werden voorgeschreven. Een paar jaar

later kwam Nizoral-crème op de markt, met in de naam de vreemde combinatie van *oraal* en *crème*.

Voor diarree kennen we wel het middel Imodium (dat aan het begin van het artikel genoemd wordt); de naam ervan is duidelijk gelieerd aan *immobiel* 'onbeweeglijk': de darmen moeten immers stoppen met hun overmatige bewegingen.

Medicijnnamen [2]: *Dridase* **Bart Snoeren - Bergen op Zoom**

Bij het artikel van Jan Erik Grezel over de herkomst van medicijnnamen (*Onze Taal* september) staat een overzichtje van de mogelijke associaties die sommige merknamen oproepen. Hierin miste ik *Dridase*, een middel tegen urinedrang. Spreek je de naam ervan op z'n Engels uit, dan klinkt die hetzelfde als *dry days*: 'droge dagen'.

Te veel Engelse namen voor tv-programma's? **Jan Vork - De Kwakel**

De oktoberaflevering van 'Hom of kuit' heeft als onderwerp 'Is het Nederlands een bedreigde taal?' Auteur Frank Jansen geeft een prima uiteenzetting van de argumenten voor en tegen deze stelling-invraagvorm, maar een van de 'voor' - argumenten mist elk fundament. Want hoe kun je nou toch beweren dat er op televisie zo weinig programma's met een Nederlandse naam zijn? Een blik in de televisiegids leert dat (op de Nederlandse zenders) ongeveer negentig procent van de programma's een Nederlandstalige titel heeft! Of het fraaie titels zijn, laat ik in het midden, maar dat ze in het Nederlands zijn, valt niet te betwisten.

Rectificatie

Het is een fameuze instinker in dictees: het woord *uitweiden*. Dat wordt vaak - waarschijnlijk onder invloed van *wijden (aan)* - met een lange *ij* geschreven. In het oktobernummer zijn ook wij er jammer genoeg ingetrapt, toen we in een brief van de heer Pieter Zwart uit Hollandscheveld over de plaatsnaam *Schellebelle* het correcte 'weidt (...) uit' foutief overtikten als 'wijdt (...) uit'. Hoewel we altijd veel aandacht besteden aan de afwerking van het blad, is dit foutje in een later stadium helaas niet hersteld. Onze excuses.

'Gesteggel' over de *g* **Jan van der Pol**

Hoewel de helft van de Nederlanders maar één soort *g* gebruikt (de harde, oftewel de stemloze *g*), bestaat het verschil tussen de harde en de zachte *g* in een groot gedeelte van ons taalgebied nog heel duidelijk. Met name Vlamingen en Zuid-Nederlanders horen een duidelijk verschil tussen de *g*-klank van *kachel* en die van *waggel*, en datzelfde geldt voor *pochen* en *rogge*, *richel* en *liggen*, en *kuchen* en *ruggen*.

De spelling *gg* tussen twee klinkers duidt op de zachte *g*, de spelling *ch* op de harde. We zien een restantje van dit uitspraakverschil nu nog terug in de verledentijdvormen. Op basis van een uitspraakverschil krijgt *kuchte* immers een *t* en *plugde* een *d*.

Op de gewoonte dat *gg* wordt uitgesproken met een zachte *g* ken ik eigenlijk maar één uitzondering: het woord *steggelen*. Hoewel de nieuwe grote Van Dale de spelling *stechelen* goedkeurt, geeft het - eveneens nieuwe - Groene Boekje alleen *steggelen*. Deze spelling is ook op het internet veruit in de meerderheid. Toch wordt het woord voorzover ik weet altijd met een harde *g* uitgesproken, ook door Zuid-Nederlanders en Vlamingen. Misschien werd *steggelen* vroeger wel met een zachte *g* uitgesproken. Of misschien is *steggelen* gewoon een foute spelling, en moet het eigenlijk *stechelen* zijn.

‘Van een goeie zin krijg je de mooiste muren’

De taal van Loesje

Jacqueline Drijber

Al meer dan twintig jaar kun je ze overal en nergens tegenkomen: opvallende posters met korte, prikkelende, opgewekt-moralistische teksten die zijn ondertekend door ‘Loesje’. Wie is Loesje en hoe komt het dat haar taal zo intrigerend is?

‘Maak van een mug een vlinder.’ ‘Besluiten, nu in handige doordrukstrip.’ ‘Nooit snapt kunst mij.’ Er zullen maar weinig mensen zijn die deze teksten niet meteen herkennen als teksten van Loesje. Al sinds 1983 levert Loesje via her en der aangeplakte zwartwitposters eigenzinnig commentaar op van alles en nog wat: van het kabinet-Balkenende tot verliefdheid, en van de integratieproblematiek tot het aanbreken van de vakantie. Meestal zijn de teksten monter en relativerend, soms kritisch met een knipoog. ‘Geef je mening vleugels’ is een postertekst die Loesje zelf in de praktijk brengt.

In het hoofdkwartier van Loesje in Arnhem vertelt medewerker Lotte Huijs hoe het allemaal begon: ‘Loesje is in 1983 in het leven geroepen door mensen die actief waren in een aantal actiebewegingen, zoals de antikernenergie- en de kraakbeweging. Wat nieuw was, was dat Loesje niet overal tegenaan wilde schoppen. Door onze posters wilden we mensen op een positieve manier aan het denken zetten. In 1986 hebben we als publiciteitsstunt meegedaan aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer en zo landelijk veel bekendheid gekregen.’

En hoe is het op dit moment met Loesje? Op de website valt te lezen: ‘Ze denkt dat de leukste tijd nog voor ons ligt. Volgens haar is dat rechts-conservatieve-consumptie-gedoe van de laatste tijd alweer op z'n retour. O ja, Loesje denkt dat het kapitalisme wordt opgevolgd door een creatieve samenleving.’ Volgens Huijs is er in een maatschappij altijd sprake van golfbewegingen. ‘Als je kijkt hoe materialistisch en negatief de sfeer nu vaak is, dan kan het bijna niet anders of er komt binnenkort een omslag. Met onze posters willen wij graag helpen die omslag te versnellen.’

Schrijfmiddag

Hoewel er ook scheurkalenders, T-shirts en schoolagenda's worden gemaakt, blijft het bedenken en verspreiden van posters met prikkelende teksten de belangrijkste activiteit van Loesje. Elke dinsdagmiddag is ‘schrijfmiddag’; dan wordt er door vaste medewerkers, actieve leden en andere belangstellende bezoekers ‘rondgeschreven’. Deze keer zijn er ongeveer tien mensen. Aan een grote tafel, die net ontdaan is van lunchkruimels, wordt drie uur lang geconcentreerd gewerkt. Eerst wordt er een associatiespel gedaan om ‘de pennen wat los te krijgen’, daarna wordt er gewerkt aan teksten die mogelijk de straat zullen halen. Witte A4-tjes waar bovenaan actuele en meer algemene onderwerpen staan, worden in een vlot tempo doorgegeven en iedereen schrijft daar zijn of haar reactie op. ‘Het mooie hiervan is dat je elkaar inspireert’, vindt Huijs. ‘Je kunt alles wat iedereen schrijft meteen nalezen en daar weer ideeën door krijgen. Wat ik een pluspunt vind, is dat iedereen gehoord wordt. Niemand kan een “grote bek opzetten” op papier.’

Sommige van die aanzetten lijken direct al heel 'Loesje-achtig'. Als reactie op het onderwerp 'Vrij verkeer van werknemers in de EU' heeft iemand bijvoorbeeld geschreven: 'Met de sinaasappelen maar meteen Pedro erbij geplukt.' Maar wat is nu precies een typische Loesjetekst? En hoe leer je die schrijven? Je kunt natuurlijk vaak naar een open schrijfmiddag gaan, maar je kunt ook met een stel mensen een Loesjemedewerker uitnodigen om een workshop te geven.

Workshops

Lotte Huijs is één van de medewerkers die regelmatig workshops verzorgen. Het is een veelgevraagde activiteit en een belangrijke bron van inkomsten voor Loesje. Huijs heeft een min of meer vaste werkwijze: na een 'opwarmingsoefening' legt ze de deelnemers een aantal van Loesjes 'schrijfmethodes' of 'schrijfrichtlijnen' uit. Ter illustratie en inspiratie hangt Huijs posters op. Hierna gaat een groep aan de slag, vaak met als doel om een eigen serie Loesjeteksten te maken. Teksten die de toets van Loesjes kritiek kunnen doorstaan, worden door Huijs gelay-out en gedrukt. Een

goede lay-out vindt ze heel belangrijk: 'Door hoe je een tekst neerzet, kun je hem net wat meer vaart geven. We kijken daar heel goed naar.'

In een fietstunnel in Delft.

Foto: Loesje Delft

Wat vindt Huijs van de teksten die in de workshops worden geschreven? 'Soms zitten er steengoede tussen. Maar als mensen voor het eerst dit soort teksten schrijven, komen er toch vooral algemene waarheden boven tafel. Wat er staat is dan wel waar, maar het zijn geen Loesjeteksten. Een Loesjetekst moet wat anders zijn dan een gewoon statement en daarmee verschilt hij dan ook van de tegelspreuk voor op de wc. Een Loesjetekst moet iets met je doen: je aan het denken zetten of een glimlach oproepen, en daarnaast moet hij verrassend zijn en positief geformuleerd.'

Spelen met taal

Wat houden die 'schrijfrichtlijnen' van Loesje precies in? Huijs: 'Toen er al heel veel posters geschreven waren, zijn we pas gaan kijken wat wij eigenlijk doen met teksten. Hoe spelen wij met taal? Want juist dat spelen met taal is de kracht van Loesje. Niet voor niets stond er in 1988 op een Loesjeposter: "Van een goeie zin krijg je de mooiste muren."'

'We werken erg veel met associaties. Je associeert op een onderwerp, of op wat een ander daarover schrijft, en zo kun je steeds verder associëren, of verschillende associaties met elkaar in verband brengen. Dat resulteerde bijvoorbeeld in: "Betuwelijn, voor dat geld hadden we heel Nederland een jaar lang gratis van jam kunnen voorzien." Wat we ook leuk vinden om te doen, is versimpelen. Dingen kunnen soms zo overdreven moeilijk gemaakt worden. Er is bijvoorbeeld veel ingewikkelds gezegd over integratie. Wij hebben daar op een gegeven moment op gereageerd met de tekst: "Integratie: laten we eens ophouden met integreren en beginnen met samenleven." Een ander voorbeeld van zo'n versimpeling is: "Het lijkt simpel, en dat is het ook."'

'Die laatste tekst is ook bedoeld als aansporing, en dat komt veel vaker voor. We willen mensen stimuleren om actiever en positiever in het leven te staan. Erg mooi vind ik de tekst "Leven is het meervoud van lef." Een andere favoriet van mij is "Wie over zich laat lopen is een stoeptegél." Deze tekst is heel beeldend; je ziet jezelf al bijna in die stoep gedrukt, als je niet voor jezelf opkomt.'

Overdrijven

Loesje mag ook graag een beetje overdrijven. Een voorbeeld: 'Because of the rising sealevel, sunset will be ten minutes earlier today' - in het Engels, omdat Loesje ook afdelingen in het buitenland heeft. Huijs: 'Het hele probleem van het versterkte broeikas-effect is hiermee samengevat. Kijk maar uit, zegt die tekst, misschien komt het ooit nog zo ver als we zo doorgaan. Hij zorgt ook voor een glimlach, vanwege de overdrijving. Op een positieve manier laat je zien dat we wel een probleem hebben, en druk je mensen toch even met de neus op de feiten.'

Loesje houdt ook nogal van paradoxen en omdraaiingen. Ze komen vaak voor bij politiek getinte teksten, zoals 'Meer strijd zonder oorlog' of 'Tegen mensensmokkel moeten we de zwaarste middelen inzetten, grenzen weg' of 'Herkeuring: eerst het werk dan de mensen.' En er wordt veelvuldig gespeeld met letterlijke en figuurlijke betekenissen: 'Als u ze allemaal op een rijtje hebt, hoedt u dan voor het dominoeffect' of 'Wie zichzelf spaart, is snel een postzegel.' Ook bij 'hergebruik' van spreekwoorden en gezegden is dat verschijnsel te zien: 'Geld speelt geen viool' of 'Neem uw voetstuk en wandel.'

Loesjethema's

Als je op www.loesje.nl het overzicht van alle posterteksten bekijkt, zie je een aantal steeds terugkerende thema's. Er zijn bijvoorbeeld opvallend veel teksten over de liefde en de lente, zoals: 'Liefde en de laatste trein gaan niet samen' of 'Lente: mijn fiets heeft een afwijking naar grasveldjes en slootkantjes.' Huijs: 'De lente is de tijd dat iedereen weer naar buiten komt en dat het plakken van posters weer wat gemakkelijker wordt. Dat je niet met verkleumde handen en bevroren lijm door de straten hoeft te trekken. Dan komen er weer nieuwe ideeën tot bloei. Bij ons werkt dat heel sterk. Maar onderwerpen als de lente en de liefde zijn natuurlijk ook heel inspirerend om over te schrijven. Ik denk dat het de kracht van Loesje is dat we niet alleen politiek correcte teksten willen maken, maar ook gewoon mooie teksten, of lieve. We vragen tijdens schrijfmiddagen altijd aan mensen: "Wat houdt je bezig?" Soms komen daar heel praktische teksten uit voort, zoals: "Wil degene die mijn fiets gejat heeft ook even mijn krantenwijk overnemen."

Maar Loesje houdt zich nadrukkelijk ook bezig met allerlei nationale en internationale thema's. 'We gaan altijd mee met wat er speelt. Posters die daarover gaan, blijven maar kort actueel, maar op het moment zelf kunnen ze veel effect hebben. Zoals bijvoorbeeld de tekst naar aanleiding van de moord op Van Gogh: "Zijn het nou de extremisten of de media die alles opblazen?" Daarnaast maakt Loesje teksten over problemen die - helaas - blijven bestaan, zoals de oneerlijke verdeling van de welvaart in de wereld: "Wat betekent oost en west als de wereld rond is", of over het energievraagstuk: "Laat de zon schijnen, de wind waaien en de mens zijn energie beter besteden." Over het gezeur van Nederlanders is Loesje heel duidelijk: 'Als je niet tevreden bent in Nederland, moet je eens in de wereld gaan wonen.'

Van grondwet tot taaltoets

Het spraakmakendste taalnieuws van 2005 - en hoe het afliep

Redactie Onze Taal

Moet het Nederlands in de grondwet? Deugt de taaltoets van Verdonk? Kan de voetbalbond supporters verbieden onwelvoeglijke taal te gebruiken? Er waren dit jaar een aantal taalkwesties die even in het middelpunt van de belangstelling stonden, maar daar ook snel weer uit verdwenen. Hoe staan de zaken ervoor nu het stof is neergedaald?

Nederlands in de grondwet?

Eind januari sloegen de kranten groot alarm. ‘Onze taal raakt “vogelvrij”’, kopte *De Telegraaf*, ‘Het Nederlands staat onder druk’, schreef *de Volkskrant*, en *Trouw* meldde: ‘Het Nederlands moet beschermd’. Wat was er aan de hand? De Tweede-Kamerleden Jan de Vries (CDA) en Arie Slob (Christen Unie) constateerden ‘taalverloedering en verdringing van het Nederlands in alle sectoren van de maatschappij’, en om daar een dam tegen op te werpen, gingen ze een initiatiefwetsvoorstel voorbereiden om het Nederlands ‘stevig’ te ‘verankeren’ in de grondwet. Een nieuw grondwetsartikel zou moeten bepalen dat de voertaal in Nederland het Nederlands is.

Negen jaar eerder was een vergelijkbaar initiatief al gesneuveld in de Kamer - het werd toen afgedaan als symboolpolitiek. Maar de tijden zijn veranderd, en als we de twee Kamerleden mochten geloven, kon het voorstel nu rekenen op een meerderheid. Behalve het CDA en de ChristenUnie stonden ook de PvdA, de LPF en de SGP erachter. Geprobeerd zou worden het wetsvoorstel nog voor de zomer in te dienen.

Alle aandacht voor de kwestie verdween weer even snel als die was ontstaan. Hoe is het inmiddels met het plan? Jan de Vries: ‘We zijn nog druk bezig met het voorbereiden van het voorstel. Dat is een complexe aangelegenheid, ook omdat een grondwetswijziging een tweederde meerderheid in de Kamer vereist, en dan ook nog eens twee keer, in twee verschillende kabinetsperiodes.’

Wat zijn dan de heikele punten? De Vries: ‘De vraag is hoe ver zo'n grondwetsartikel kan en mag reiken. Mag daarin bijvoorbeeld de bepaling staan dat de overheid de burgers altijd in het Nederlands aanschrijft? En het is de vraag of het grondwetsartikel behalve op de overheid ook direct betrekking kan en moet hebben op de burgers en bedrijven, ook in hun onderlinge contact. Los daarvan: hoe moet het met het gebruik van het Fries, dat tenslotte ook een erkende rijkstaal is?’

‘Tegelijkertijd kan een nieuw grondwetsartikel voor de wetgever ook richtinggevend zijn bij het formuleren van bijvoorbeeld onderwijswetgeving. Juist in het onderwijs zien we een toenemend gebruik van het Engels, wat ons grote zorgen baart. Al deze overwegingen, maar ook de wetgevingstechniek maken het initiatiefwetsvoorstel ingewikkeld. Wij willen het allemaal zo zorgvuldig mogelijk aanpakken, om ervoor te zorgen dat we straks een breed draagvlak in de Kamer krijgen.’

Is dat draagvlak in de Tweede Kamer er na bijna een jaar nog steeds? ‘De eerste signalen waren bij de lancering van ons voornemen positief en we hebben geen redenen om te veronderstellen dat dat nu anders is. Het integratievraagstuk heeft het belang van het borgen van onze Nederlandse taal alleen maar versterkt.’

De Vries verwacht dat de voorbereiding binnenkort afgerond zal zijn. Het wetsvoorstel zal dan begin 2006 worden ingediend.

De taaltoets van verdonk

Op 1 juli dit jaar had de Wet inburgering buitenland moeten ingaan. Vanaf die dag hadden kandidaat-migranten vanuit hun vaderland op een Nederlandse computer moeten kunnen inbellen om aan te tonen dat ze in ieder geval een elementaire vorm van het Nederlands beheersen. Pas als die computer gunstig zou oordelen over hun taalgebruik, zouden voor deze migranten de poorten van ons land zich openen. Inmiddels is het december en de toets is er nog niet.

De Wet inburgering buitenland had al geen gelukkige start. In maart schreven enkele wetenschappers die bij het project betrokken waren een brief aan de Tweede Kamer waarin ze naast juridische ook taalkundige bezwaren uitten. Het computersysteem zou bijvoorbeeld niet berekend zijn op spraakgebreken en onbekende accenten van de kandidaten, en ook niet op bijgeluiden en aarzelingen als 'eehm'. Minister Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie besloot een wetenschappelijke second opinion te vragen bij TNO. Op 5 april stemde de Tweede Kamer met de wet in - zij het onder één voorwaarde: de rappor-

ten die er in mei over zouden verschijnen, moesten gunstig over de toets oordelen. Half juni beweerde minister Verdonk op basis van een proefproject weliswaar dat het systeem 'fantastisch' werkte, maar het onafhankelijke rapport van TNO bleef uit.

Pas eind oktober kwam TNO met haar oordeel. TNO bleek veel gematigder dan de eerste groep wetenschappers, en beveelt de invoering van de taaltoets zelfs aan. Wel moet er volgens de wetenschappers nog het een en ander aan verbeterd worden: zo werkt het systeem nu nog niet feilloos bij kandidaten die met de hakken over de sloot zouden slagen (of juist net zouden zakken). Verdonk heeft de Tweede Kamer half november geschreven dat ze alvast met de toets wil beginnen, en dat de twijfelgevallen - zolang het systeem nog in ontwikkeling is - ook nog door ménsen beoordeeld worden. In die brief maakte Verdonk ook haar nieuwe streefdatum voor de invoering van de toets bekend: 1 januari 2006.

Kwetsende spreekkoren

Vorig jaar oktober werd er voor het eerst in de geschiedenis van het betaald voetbal een wedstrijd gestaakt wegens kwetsende spreekkoren vanaf de tribunes.

ADO-supporters hadden tijdens ADO-PSV de scheidsrechter massaal uitgemaakt voor 'hoer'. De KNVB, de voetbalbond, was het gescheld in stadions al langer een doorn in het oog. De vraag was alleen: welke woorden zijn onacceptabel en welke niet? In januari dit jaar kwam de bond uiteindelijk met richtlijnen. Niet toelaatbaar waren 'alle verwijzingen naar "hoer", ziekten en geslachtsdelen en alle kwetsende, beledigende, bedreigende, racistische en/of discriminerende verwijzingen naar ras, geloof of bevolkingsgroep'. Er werd een handjevol voorbeelden bij gegeven; naast *hoer* konden ook bijvoorbeeld *hamas* en *geitenneuker* niet door de beugel. Ook 'imitaties van geitengemekker/schapengeblaas' en oerwoud-, sis- of 'vuurwerkgeluiden' waren uit den boze. Overtreding van de richtlijn zou worden bestraft met het al dan niet tijdelijk stilleggen van de wedstrijd.

De maatregel zorgde voor veel discussie, vaak ook in een wat lacherige sfeer. Was bijvoorbeeld *hoer* eigenlijk niet gewoon een beroepsaanduiding in plaats van een scheldwoord? En werkt de richtlijn niet vooral willekeur in de hand? In de maand na de introductie van de lijst werden er drie wedstrijden tijdelijk stilgelegd wegens ontoelaatbare spreekkoren, maar een wedstrijd waarbij een Marokkaanse speler voortdurend werd uitgemaakt voor 'tasjesdief' niet. De supporters van Heerenveen ontdoken in een wedstrijd tegen Ajax op ludieke wijze de regels door hun teksten in het Fries te scanderen.

Illustratie: Matthias Giesen

De hamvraag, tien maanden na publicatie van de richtlijn, is natuurlijk: heeft het allemaal geholpen? Je zou misschien kunnen zeggen van wel, want er zijn sindsdien nauwelijks méér wedstrijden tijdelijk stilgelegd dan in de maanden ervoor. Maar of dat ook betekent dat de supporters hun taal hebben gekuist, is nog maar de vraag. De KNVB heeft er geen onderzoek naar gedaan. Maar Jurien Korzelius, bestuurslid supporterszaken van de Samenwerkende Organisaties Voetbalsupporters (SOVS), heeft er een duidelijke mening over: 'Toen de spreekkoren in de belangstelling stonden, werd er wat aan gedaan, maar nu is de aandacht weer verslapt. Ik ben de

laatste tijd wel naar wedstrijden geweest waar ik dacht: als ik de scheidsrechter was, was het nu schluss geweest.'

Dit jaar verder in het nieuws

januari

12 Suriname is officieel het derde lid van de Nederlandse Taalunie.

12 De Stichting Taalverdediging onderneemt juridische stappen tegen een Rotterdamse basisschool die Engelstalig onderwijs geeft.

april

1 De Vlaamse tv besluit - ondanks alle smeebedes - definitief te stoppen met *10 voor taal*.

mei

2, 9 *Schellebelle* en *Doodstil* worden verkozen tot mooiste plaatsnaam van respectievelijk Vlaanderen en Nederland.

12 Een beslissing over de opsplitsing van het Belgische kiesdistrict Brussel-Halle-Vilvoorde, het politiek dossier waarover de gemoederen tussen de Frans- en de Nederlandstaligen de maanden ervoor hoog opliepen, wordt uitgesteld tot 2007.

juni

6 Het NWO maakt bekend dat Peter Hagoort een Spinozaprijs krijgt voor onder meer zijn onderzoek naar het menselijk taalvermogen.

6 Het lied 'Watskeburt' van De Jeugd van Tegenwoordig, met de taal van de toekomst, bereikt de eerste plaats van de hitparade.

14 Er wordt besloten dat het lers in 2007 een officiële EU-taal wordt.

juli

27 Taalkunstenaar Marten Toonder overlijdt op 93-jarige leeftijd.

september

2 Een klacht tegen het IND-bureau dat taalanalyses uitvoert om de herkomst van asielzoekers te bepalen, wordt gegrond verklaard door de Ombudsman.

20 De troonrede zou volgens betrokkenen eenvoudiger worden, maar uit onderzoek blijkt dat 7 miljoen Nederlanders er niets van snappen.

oktober

15 Het nieuwe Groene Boekje verschijnt en zorgt weer voor veel tumult. **17** De nieuwe, veertiende druk van de grote Van Dale verschijnt; er staan 9000 nieuwe woorden in.

november

16 Onderwijsminister Maria van der Hoeven wil in het studiehuis ook voor de taalvakken meer nadruk op kennisoverdracht.

Het taaljaar 2005***Meningen van bekende taalgebruikers*****Redactie *Onze Taal***

diep	1. Wat viel u in 2005 op als het gaat om taal in de ruimste zin van het woord?	2. Wat vindt u de belangrijkste taalgebeurtenis van dit jaar?	3. Wat is het beste boek (of artikel, of bericht of iets dergelijks) over taal dat u dit jaar las of gebruikte?
Abdelkader Benali , schrijver	1. Meer aandacht voor allerlei taalfratsen, van woordkunstenaars, cabaretiers e.d., zonder dat de inhoud toeneemt.	2. Het nieuwe Groene Boekje, natuurlijk.	3. <i>Knielen op een bed violen</i> , van Jan Siebelink.
Huib Boogert , taalcolumnist	1. Het bericht dat tachtig procent van de eerstejaars pabo-leerlingen in Leeuwarden een spellingtest slechter maakt dan basisschoolleerlingen uit groep 8.	2. Met enige tegenzin: de verschijning van het nieuwe Groene Boekje, waarin de spellingvoorschriften helaas toch weer overhoopgegooid zijn.	3. <i>Het kant noch wall boek</i> , van het Ampzing Genootschap, met daarin o.a. een intrigerende lijst met driehonderd woorden die de Engelsen van ons geleend hebben.
Ton den Boon , hoofdredacteur grote Van Dale	1. Columnisten en politici leggen zich sinds de moord op Van Gogh zelfcensuur op. Dat is echt erg: onze taal wordt bedreigd als we een blad voor de mond moeten nemen.	2. De verschijning van het eerste deel van de <i>Volledige werken</i> van W.F. Hermans.	3. <i>Oxford English Dictionary</i> .
Linde van den Bosch , algemeen secretaris Nederlandse Taalunie	1. Dat taal in de belangstelling staat. Er wordt veel gesproken en geschreven over sms-taal, jongerentaal, straattaal, de invloed van het Engels, enzovoort.	2. De deelname van Suriname aan de Nederlandse Taalunie, de krant <i>Taalpeil</i> (met feiten, cijfers en meningen over het Nederlands) en de nieuwe editie van de <i>Woordenlijst Nederlandse taal</i> .	3. <i>Waarom een buitenboordmotor eenzaam is</i> , van Joke van Leeuwen. Een prachtig, aansprekend boek voor jong en oud, dat van alles vertelt over de Nederlandse taal.

Brainpower , rapper	1. Niet nieuw maar steeds opvallender: het mixen van veel talen in een zogenoemde subcultuurtaal oftewel slang.	2. Ik ben eigenlijk wel trots op mijn laatste album <i>Even stil</i> . Haha.	3. <i>Wat woorden weten. Over woorden en hun geschiedenis</i> van Frans Debrabandere (2000) blijft een prachtig boek.
Bart Chabot , dichter	1. Het Nederlands is in de verste verte niet 'af' (zie het gedoe over het nieuwe Groene Boekje). En het is ook allesbehalve een dode taal, gelet op de vele nieuwe woorden.	2. Het opnieuw, voor de zoveelste keer, veranderen van de Nederlandsche spellingregels. Kunnen we nu eindelijk eens worden gevrijwaard van 'verbeteringen'?	3. De columns van Gerrit Komrij in <i>NRC Handelsblad</i> , waarin hij tamelijk genadeloos ingaat op uitspraken van politici.
Peter Hagoort , onderzoeker, Spinozaprijswinnaar	1. Het oprukken van de op hoge toon geuite vraag 'En wat vindt u daar nou van?' Het intonatiepatroon dat op morele verontwaardiging duidt. De prosodie van het korte lontje.	2. De belangrijkste is ook gelijk de ergste: de nieuwste aanval van spellingterreur.	3. <i>Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN</i> , van Nicoline van der Sijs.
Joke van Leeuwen , auteur, tekenaar, performer	1. Dat mijn ezelsbruggetje 'Het eerste heeft poten, het tweede heeft stelen? Dan moet er geen ennetje tussen de delen' nu al naar de schroothoop kan.	2. De Surinaams-Nederlandse woorden in het Groene Boekje. Veel Surinaams-(en Vlaams-)Nederlandse woorden zou ik graag in Nederland willen laten inburgeren.	3. Alle doorwrochte artikelen die aantonen wat een ramp het is dat we volgend jaar <i>Fran-krijg</i> en <i>would-beschrijver</i> moeten schrijven.
Henk Spaan , columnist en programmamaker	1. Elke dag valt me wel iets op. Vandaag was het toevallig de onverstaanbaarheid van Daphne Bunskoek.	2. Dat ik aan de eindredactie van <i>Het Parool</i> ga vragen of wij, de medewerkers, het Groene Boekje aan onze laars mogen lappen.	3. <i>De harde kern 2</i> van Frida Vogels. Er staat taal in die je nog zelden tegenkomt: onopgesmukt, zonder effectbejag, grammaticaal volmaakt en zo helder als de stem van eh... Peggy Lee!

Edwin Wolf,
ministervan
Onderwijs
Suriname

1. Mensen zijn begaan met het wel en wee van de eigen taal. Dat bleek bijvoorbeeld in de discussie over de spellingaanpassing.
2. Het nieuwe Groene Boekje, omdat er 500 Surinaams-Nederlandse woorden in staan. Hopelijk is er volgende keer alleen meer afstemming over de selectie van die woorden.
3. De recensies, o.a. in *De ware tijd*, over het Prisma-woordenboek *Sranantongo*. Verder: de krant *Taalpeil*, met meningen, feiten en cijfers over het Nederlands.

De belangrijkste gebeurtenis, het beste boek, het mooiste en het ergste woord - de redactie vroeg een aantal niet geheel willekeurig gekozen taalgebruikers wat hun opviel in het taaljaar 2005.

4. Wat is het ergste woord van 2005?

4. *Tsunamiziek.*

4. *Respect en okéééé.*

4. *Grijdsdenken, al is kweekvlees ook wel een héél vies woord.*

4. *Tsunami, inmiddels symbool voor zware natuurrampen. Verder 'erger' ik me enigszins aan waarschuwingen langs de weg als 'I love rechts rijden'.*

4. Ik heb er geen.

4. De overheidsfolder

5. Wat is het mooiste woord van 2005?

5. *Vrees en beven.*

5. *Penariepitje.* Ik heb het woord vorig jaar gevonden en het dit jaar gebruikt als titel voor een boek.

5. *Plaknachten.*

5. Specifiek ~~Surinaams-Nederlandse~~ woorden en uitdrukkingen. Nieuwslezeres Aldith Hunkar zei bijvoorbeeld: 'Een "bosi" klinkt veel leuker dan een "zoen".'

5. *Jaman.*

5. *Blingbling; P.C. Hooftractor.*

6. Wie was dit jaar de beste taalgebruiker?

6. De Hongaarse studenten die Nederlands studeren aan de ELTE-Universiteit in Boedapest.

6. Radiopresentatrice Anne van Egmond vanwege de beschaafdheid in woordkeus en stemgeluid. En Nicoline van der Sijs vanwege haar onvoorstelbare productiviteit.

6. Hella Haasse.

6. Prinses Laurentien, vooral omdat zij zich in 2005 zo heeft ingespannen voor een grote groep taalgebruikers: analfabeten en laaggeletterden.

6. Freek de Jonge en Harry Mulisch; ik zag ze in gesprek met elkaar over concentratie, dat vond ik fascinerend en inspirerend.

6. Robbert Dijkgraaf, dit jaar op tv in *Zomergasten*.

Foto: Chris van Houts

Foto: Marcel van den Bergh

over de Europese
Grondwet.

4. *Knuffelallochtoon.*

5. *Spiegelneuronen.*

6. Freek de Jonge,
vanwege zijn
grandioze timing.
Taal is ook timing.

4. *Ideeëloos.*

5. *Okseltruitje.*

6. Een heel goede,
niet genoeg
opgemerkte, is
Harrie Geelen. In
zijn boek *Het
nijlpaard Ellende*
komen zinnen voor
als: 'Ik heb een oom
op wie het altijd
regent.'

4. Net als het vorig
jaar en het jaar
daarvoor: *okéééé.*

5. *Doelpunt.*

6.
~~GoerLinks Tweede Kamer~~
Naima Azough.

Foto: Peter Elenbaas,
Het Parool

4. Het oerlelijke
handknie. Het staat
in het nieuwe
Groene Boekje als
Surinaams-Nederlands,
maar dat is het niet.
In Suriname
gebruiken wij het
woord *elleboog*.

5. *Overbruggingstoelage.*
Omdat de
brandstofprijzen met
100% is gestegen,
krijgen ambtenaren
een toelage om zo
de financiële noden
te kunnen
overbruggen.

6. Otmar Rodgers,
lid van de Nationale
Assemblee.

Etymologica

Nederlandse uitleenwoorden

Nicoline van der Sijs

In het buitenland worden talloze Nederlandse woorden gebruikt, zo blijkt uit alle reacties die binnenkwamen op een oproep in het oktobernummer van *Onze Taal*. Wat is het verhaal achter die uitleenwoorden? In deze aflevering van 'Etymologica' aandacht voor enkele opmerkelijke gevallen.

In het oktobernummer van *Onze Taal* vroeg ik u of u Nederlandse woorden kent die in andere talen zijn beland. Dat leidde tot een overweldigende hoeveelheid reacties. Er waren niet alleen inzendingen met een enkel uitleenwoord, sommigen zonden hele lijsten met woorden, en anderen wezen op relevante literatuur en websites. Expats, geëmigreerden, ontwikkelingswerkers en zendelingen stuurden woorden in, en diverse neerlandici in het buitenland boden structurele medewerking aan. Voor mijn boek *Nederlands in de wereld* zal ik zonder twijfel veel hebben aan al deze reacties. Hierbij een voorproefje van het rijke materiaal.

Nederlandse rijsttafel

Veel lezers gaven voorbeelden van de enorme Nederlandse invloed op het Bahasa Indonesia. Zo wees een aantal inzenders op het feit dat alle termen met betrekking tot auto's teruggaan op het Nederlands, bijvoorbeeld *ban* 'band', *busi* 'bougie', *gas* 'gaspedaal', *knalpot* 'uitlaat', *persneling* 'versnelling', *rem* 'rem', *selip* 'slippen, in een slip raken' en *setir* 'stuur'. Een expat vermeldde het Javaanse *atterét*. 'Bij navraag bij het taleninstituut PURI blijkt het zéér laag-Javaans te zijn en terug te gaan op het Nederlandse *achteruit*. Dit woord wordt veel door bijvoorbeeld parkeerwachters gebruikt.'

Het woord *rijsttafel* heeft een interessante geschiedenis. Onder de gegoede Nederlanders in Indonesië ontstond de gewoonte om tussen de middag een hoofdmaaltijd te nuttigen die bestond uit rijst als hoofdgerecht en vele bijgerechten; de rest van de bevolking at drie keer per dag een eenvoudige rijstmaaltijd zonder bijgerechten. De Nederlanders gaven deze hoofdmaaltijd de naam *rijsttafel*. Die benaming is vervolgens overgenomen in het Bahasa Indonesia. Ook andere talen hebben het Nederlandse woord geleend, bijvoorbeeld het Engels: 'Het was bizar dit Nederlandse woord tegen te komen op de menukaart tegen de gevel van een Londens restaurant', zo bericht iemand. Een ander schrijft: 'Ik heb het gelezen op de menukaart van een Aziatisch restaurant in Darwin, Australië.' Voor Engelstalige spellers blijkt *rijsttafel* te zijn wat *przewalskipaard* voor ons is. De Scripps National Spelling Bee, de Amerikaanse versie van het Groot Dictee, voor kinderen onder de zestien jaar, bevatte in 2004 het woord *rijsttafel* ('Yes, it's a real word, not a Scrabble accident', aldus *The Charlotte Observer*). De spelling hiervan bracht de deelnemers in grote verlegenheid, of zoals een andere krant opmerkte: "Rijsttafel" might be a delicious Indonesian dinner, but on Tuesday it upset the stomachs of the 275 youngsters attempting to spell it correctly.'

Een van de mooiste uitleenwoorden komt ook uit Azië: het is het Japanse woord *otenba*, dat teruggaat op het Nederlandse *ontembaar*. De inzenders van dit woord stuurden bijna allemaal commentaar mee: 'Het wordt gebruikt als een meisje wat gemakkelijk in de omgang met mannen, "wild", is'; 'Het betreft een vrouw die zich

ongeremd, vrijpostig gedraagt'; 'Voor een vrouw die haar mannetje staat'; 'Het wordt gebruikt voor een "tomboy", een wilde meid.' En tot slot: 'Ik heb me laten vertellen dat de uitdrukking is overgenomen van de oude zeevaarders. Die namen soms hun vrouwen mee op de schepen en de Japanners vonden de dames brutaal en bemoeizuchtig. De zeelieden zouden gezegd hebben dat ze "ontembaar" ("otenba") waren.'

Brandspuit

Veel reacties betroffen uitgeleende Nederlandse scheepvaarttermen in het Russisch. Deze dateren voornamelijk uit de tijd van Peter de Grote (1672-1725). Zoals bekend wilde tsaar Peter van Rusland een grote zeemacht maken en ging hij daarvoor in de leer bij de Nederlanders. Hij haalde Nederlandse scheepsbouwers naar het door hem nieuw gebouwde Sint-Petersburg. Dezen leerden de Russen het vak, samen met de Nederlandse benamingen voor scheepsonderdelen. Zo kon het gebeuren dat een Nederlandse cursiste onlangs tijdens haar eerste les Russisch (waarin ze het alfabet moest leren schrijven) te horen kreeg: 'U kent al een heleboel Russische woorden, u weet het alleen nog niet.' Waarna zij in het cyrillische alfabet de van oorsprong Nederlandse woorden *admiral*, *bakbort*, *blok*, *bocman*, *bugšprit*, *buj*, *forsteven*, *mašta* ('mast') en *matros* kreeg voorgeschoteld.

De Russische tsaar bestelde in Nederland ook brandspuiten. De techniek hiervan was in 1672 verbeterd door de Amsterdammer Jan van der Heyden, die een nieuw soort brandspuit met zuig- en persslangen ontwierp. In het Russisch heet een brandspuit tot op heden *brandspojt* - met [oj], wat de Noord-Hollandse dialectuitspraak is. Deze brandspuiten werden kennelijk persoonlijk door de Russische tsaar getest, want C. de Bruyn meldt in zijn *Reizen over Moskovie door Persie en Indie* uit 1714: 'Ik [vond] zyne Majesteit bezig met het beproeven eeniger brandspuiten, nu eerst [= zojuist] uit Hollant aengekomen.'

Onverwacht eenvoudig

De Nederlandse leenwoorden kunnen de communicatie met Russen onverwacht eenvoudig maken. Een medewerker van het Ministerie van Buitenlandse Zaken vertelt: 'Toen ik halverwege tussen Moskou en Sint-Petersburg werd aangehouden voor te snel rijden, wees de diender door het portierraam naar de kilometerteller en maakte duidelijk dat ik voor te snel rijden *štraf* oftewel een boete kon krijgen.' En: 'Toen ik ooit met mijn beperkte kennis van het Russisch

zocht naar het Russische woord voor *vlaggenstok*, schoot men mij te hulp met de suggestie of ik wellicht *flagštok* bedoelde.'

Ook talen dicht bij huis hebben Nederlandse woorden overgenomen. Zo wezen diverse inzenders op het feit dat het Franse *colza* ontleend is aan het Nederlandse *koolzaad*. Dit woord komt sinds 1664 in het Frans voor. De plant werd in Nederland en Noord-Duitsland gekweekt omdat de koolzaadolie of raapolie uit de zaden zeer geschikt was als lampolie. In de zeventiende en achttiende eeuw werden plant en zaden naar Frankrijk geëxporteerd. In de achttiende eeuw ging men de plant in Picardië zelf verbouwen, en dit breidde zich vervolgens uit over heel Frankrijk en nog zuidelijker, naar Italië, Spanje en Portugal. Daarbij werd de Nederlandse naam behouden: in het Italiaans, Spaans en Portugees nam men deze in de Franse vorm *colza* over. Ook het Engelse *colseed* gaat terug op het Nederlands; al in 1597 schreef de Engelse botanicus John Gerard in zijn beroemde *The Herball, or Generall Historie of Plants* (wie zei dat de spelling in het Engels nooit is gewijzigd?!) dat hij had 'heard it reported, that it is at this day sowne in England for the same purpose' - namelijk voor het winnen van olie uit de zaden.

Sokbleker, knalpot, radiator: vooral veel garagewoorden in het Bahasa Indonesia gaan terug op het Nederlands.

Foto's: Marleen Heins

Pasopo

Een woord dat in Afrika ruime verbreiding blijkt te hebben, is de waarschuwing *pas op!* Zo wordt *pasopo* gebruikt in Rwanda, een land waar men de Bantoetalen Kinyarwanda en Swahili spreekt. Iemand schrijft: 'Mijn vrouw komt uit Rwanda, en ze vertelt dat iedereen daar de term *pas op* kent. Rwanda is decennialang door België bestuurd. Ook na de onafhankelijkheid in 1962 waren er nog veel Belgische ontwikkelingswerkers actief. *Pas op* is ook voor veel Franstalige Belgen (onder andere Brusselaars) geen onbekende uitdrukking.' Het overnemen van dit Nederlandse woord is overigens opmerkelijk, omdat de bestuurstaal in de Belgische koloniën Frans en niet Nederlands was. Een chef technische dienst heeft *pasopo* ook in de voormalige Belgische kolonie Congo gehoord; hier worden de Bantoetalen Lingala en Swahili gesproken. Maar deze zelfde chef heeft het woord tevens in het veel noordelijker gelegen Tsjaad gehoord, waar ook Swahili wordt gesproken.

Hij voegt hieraan toe: ‘Gewoonlijk is de bevolking flegmatisch en men waarschuwt zelden voor gevaarlijke situaties. Ik hoorde *pasopo* van mijn werknemers, en zag het bij een grensovergang naar Uganda en Kameroen ook op een bord staan (ik veronderstelde eerst dat mijn waarschuwing verbasterd werd)’.

Ook in Zambia, waar eveneens Bantoetalen worden gesproken, hebben twee inzenders herhaaldelijk *pasop(o)!* gehoord, bijvoorbeeld van kinderen op straat. De ene informant vertelt: ‘Men riep het als waarschuwing wanneer bijvoorbeeld een slang of gemene hond werd gesignaleerd. De betrokkenen spraken verder geen Nederlands of Engels, maar *pasop!* was duidelijk hoorbaar. Onze hulp in de huishouding legde uit dat het “be careful” betekende. Waarschijnlijk toch via Zuid-Afrika erin geslopen, maar bijzonder omdat daar verder erg weinig van te merken is.’ De andere informant specificeert: ‘Het woord is overgenomen uit het (verre) Zuid-Afrika in de periode tussen 1915 en 1940.’ *Pasopo* betekent ook: ‘ik waarschuw je voor de laatste maal!’

Inderdaad is *pasop* een veelgebruikt woord in het Afrikaans, de taal van Zuid-Afrika: ‘Jy moet pasop, hoor!’ Dit Afrikaanse *pasop* is in de vorm *bassopa!* ook terechtgekomen in de lokale talen van Zuid-Mozambique, zoals de Bantoetalen Shona en Ronga, zo bericht een expat. ‘Mijnwerkers uit Mozambique maakten in de mijnen in Zuid-Afrika voor het eerst kennis met de Nederlandse term. *Bassopa!* is “pas op!”, “onderuit!” Mijnwerkers gaan al honderd jaar naar Zuid-Afrikaanse mijnen.’ Genoemde expat heeft dit woord gehoord van collega's op het werk, maar vond het ook in de schrijftaal. Hij voegt eraan toe: ‘Ongetwijfeld komen deze woorden ook voor in Zimbabwe, Swaziland, Botswana en Lesotho, landen die ook veel mijnwerkers hebben geleverd aan de Zuid-Afrikaanse mijnen.’

Zijn veronderstelling over Zimbabwe wordt door een andere inzender bevestigd. Deze heeft als zendeling-ontwikkelingswerker gewerkt in Nkayi in Zimbabwe. Men spreekt daar IsiNdebele, een Zoeloe-taal. ‘*Pas op* werd eens gebruikt om een vrouw te waarschuwen die in het water dreigde te vallen.’

Kennelijk is het Nederlandse *pas op* via twee wegen bekend geworden op het continent Afrika: enerzijds via de Belgische koloniën en anderzijds via het Afrikaans. Met als gevolg dat Nederlanders in Afrika overal, behalve in de noordelijke, Arabischsprekende landen, anderen in hun moedertaal kunnen waarschuwen voor gevaar.

De genoemde uitleenwoorden vormen slechts een fractie van het ingezonden materiaal. Er zitten nog veel meer parels tussen. Ik zal er in de komende afleveringen van deze rubriek op terugkomen. Op deze plaats wil ik alle inzenders hartelijk danken. Nieuwe inzendingen van uitleenwoorden en daarmee samenhangende anekdotes blijven zeer welkom op www.onzetaal.nl/2005/10/oproep.php.

Taaltest

Taaladviesdienst

(N.B. Er zijn alleen woorden gekozen waarvan de spelling niet zal veranderen op grond van het onlangs verschenen Groene Boekje, dat volgend jaar zomer van kracht wordt.)

A. Test uw spellingkennis

1. a. aide-memoire
 b. aide-mémoire
 c. ai-de-mémoire

2. a. chlamidia
 b. chlamidya
 c. chlamydia

3. a. hawaiïhemd
 b. hawaiihemd
 c. hawaiïhemd

4. a. paté de foie gras
 b. pâte de foie gras
 c. pâté de foie gras

5. a. rune-inscriptie
 b. runeïnscriptie
 c. runeninscriptie

6. a. mimicri
 b. mimicrie
 c. mimicry

B. Vergroot uw woordenschat

1. *heifluiter*
 - a. nietsnut
 - b. ongeleid projectiel
 - c. vogel

2. *studax*
 - a. geneesmiddel
 - b. steunbalk
 - c. studiebol

3. *wombat*

- a. buideldier
- b. kledingstuk
- c. vleermuis

4. *zaagmeel*

- a. antismurkmiddel
- b. gezeur
- c. zaagsel

C. Zoek de fouten

1. De peiler raakte aan de pijlers van de maatschappij toen hij zij dat de vergrijzing leidt tot een wijdverbreide neiging om nagels bij te veilen en grijs krullend haar tot een steile stijl te stylen.
2. De oudere vrouw trok benauwd haar wenkbrauwen op en zou zijn flauwgevallen als ze niet ternauwernood was tegengehouden door een rauwdouwer met grote klauwen, die haar vervolgens de trap afsjouwde.

D. Extra

Wat spreekt men in Wallonië?

- a. Belgisch-Frans
- b. Frans
- c. Waals

De antwoorden vindt u op pagina 353 van dit nummer.

Kort

Product

Jan Kamphuis - De Meern

Vroeger lagen er in supermarkten 'artikelen' op de planken, maar sinds een tijdje liggen daar alleen nog maar 'producten'. En in de *Consumentengids* heeft *producten* ook *apparaten*, *schoonmaakmiddelen* en *maaltijden* vervangen: 'toegevoegde suikers hebben geen invloed op de indeling van de ontbijtproducten'. En inmiddels zijn we in talloze radiospotjes allemaal geconfronteerd met beleggings- en verzekeringsconstructies waarvoor het advies luidt: 'Lees de voorwaarden voordat u het product koopt.' Ik heb zelfs al horen zeggen dat een dwarsfluit - omdat je hem zo ongemakkelijk vasthoudt - een 'moeilijk product' is.

Ik vraag me af waar die opmars van *product* vandaan komt. Misschien zijn gemeentehuizen ermee begonnen. Op gemeentehuizen worden allang geen 'diensten' meer verleend. Alle diensten, zoals de uitgifte van een nieuw paspoort, zijn ze daar 'producten' gaan noemen.

Visa versa

Edwin Kruiniger - Den Haag

In een PowerPoint-presentatie van een ambtenaar kwam ik de woorden *visa versa* tegen, terwijl de persoon toch echt *vice versa* bedoelde. Wonderlijk genoeg las ik er de eerste keer overheen. Pas de tweede keer gingen er bellen rinkelen. Als je *visa versa* in het Nederlandstalige gedeelte van Google invoert, krijg je 6000 à 7000 treffers. Hoewel het ook als bewuste woordgrap wordt gebruikt, bijvoorbeeld als naam voor het magazine van de Citroën Visa Club, lijkt het leeuwendeel toch te bestaan uit misgrepen. Een oorzaak kan zijn dat de spellingcontrole van Microsoft Word *vice* niet kent, terwijl *visa* wel wordt goedgekeurd.

Overigens lijkt de fout grensoverschrijdend. Als je heel internet met Google doorzoekt, krijg je maar liefst 770.000 treffers.

Spaan

Sportjournalistiek

Henk Spaan

Er was laatst een leuk voetbalimpje bij Talpa. Een camera en een microfoon hadden Willem II-trainer Robert Maaskant gevolgd tijdens een wedstrijd. Een keer of tien stond de man op van zijn bank, brulde 'godverdomme' het veld in en ging met een lichaam vol stress weer zitten. Deze trainer wordt de 'kroonprins' van zijn gilde genoemd. Maar met een herhaald 'godverdomme' komt een kroonprins er niet. Zelfs niet in de voetbalsport.

Aan de sportjournalistiek valt de taak ten deel 'chocola te maken' van die godverdommes. (Ik mag die uitdrukking *ergens chocola van maken* gebruiken. Bij mijn vrouw thuis hadden ze vroeger de chocoladefabriek Van Dungen. Nog steeds kunnen wij overal chocola van maken.)

De sportjournalistiek heeft het, ook om allerlei andere redenen dan het gebrek aan nuance in de respectievelijke godverdommes van het Oosterpark in Groningen tot Kaalheide in Kerkrade, niet gemakkelijk. Toch wordt er door andere krantenredacties nog weleens neergekeken op de afdeling sport, terwijl daar echt het hardst wordt gewerkt.

Met veel enthousiasme heeft de redactie van het voetbaltijdschrift *Hard gras* een prijs in het leven geroepen die het beste sportartikel van het jaar wil honoreren. Begin november is de prijs uitgereikt aan Marije Randewijk van de *Volkskrant* voor haar artikel over de zelfmoord van de wielrenner Michel Zanoli.

Ik citeer uit het juryrapport, dat begint met een citaat van de schrijver Richard Ford, die tien jaar geleden de Pulitzerprijs won met zijn roman *Independence Day*. 'Sport veroorzaakt in de wereld eigenlijk heel weinig dat van blijvende waarde is, tenzij per ongeluk. Dit is een fundamenteel element aan de sport dat door de schrijvers moet worden bevochten en overwonnen, willen zij zichzelf interessant maken.'

Nog even een paar emancipatoire opmerkingen uit genoemd juryrapport. 'Denkend aan de opdracht van Richard Ford aan ons, sportschrijvers, tot het doen vergeten van de intrinsieke leegheid van ons onderwerp, biedt het een zekere troost te beseffen dat het misschien juist wel de sport is die de mogelijkheid schept tot het zoeken van stilistische wegen die op andere terreinen niet gewenst zijn. Het is vrij zeker dat de lyriek van Hugo Camps op de Haagse redactie van *NRC Handelsblad* met hoog opgetrokken wenkbrauwen zou worden begroet.'

Kortom, de sport uit zich in godverdommes en van de sportschrijvers wordt gevraagd de primaire emoties vorm te geven. Ik vraag respect voor de sportjournalistiek.

Het bekroonde artikel van Marije Randewijk is te vinden op www.volkskrant.nl/zanoli.

Het mooiste woord van... Monika Sauwer

Zoals er woorden zijn als slagbomen waarachter het gras verdort, geen leven meer mogelijk is, woorden als nekslagen, woorden die brandmerken, doodverven, zo zijn er ook die verten openen.

Een jaar of drie, vier was ik toen ik het gloednieuwe woord voor het eerst hoorde: uit de mond van mijn moeder, zonder twijfel. In het voorschoolse paradijs was zij voor mij, enig kind nog, de vooruitgeschoven post in de echte wereld. De wereld van de grote mensen met hun officiële woorden. Het woord in al zijn ondoorgrondelijke, veelbelovende geheimzinnigheid, het woord dat alles in zich droeg waarnaar ik verlangde: *oerwoud*.

In het oerwoud, waar zonlicht amper door het dichte, honderd meter hoge bladerdak wist te dringen, woonden de onschuldige dieren. Wild waren ze, maar niet schuw voor mensen. De mensen kenden ze nog niet.

Alleen ik mocht er komen. Voor het slapengaan vertelde ik het lappenkonijn en het stoffen beest, wiens uiterlijk het midden hield tussen een muis en een haas, onze avonturen in het onmetelijke woud.

Sprakeloos lagen de lappen dieren, aan weerszijden van mijn prevelend hoofd op het kussen, met hun glazen oogjes wijdopen naar het plafond te staren. Door een kier van de slaapkamerdeur viel het streepje veertigwatts lamplicht van de overloop. Achter de overgordijnen was vaag, soms grillig dansend door waaiende bladertakken, de lichtkring van een eenzame straatlantaarn zichtbaar. Samen bevochten mijn dieren en ik onze angst voor het donker. Zolang ik mijn verhalen bleef fluisteren waren we de demonen, de groene slangen die kronkelden en golfden voor mijn brandende oogleden, de baas. Langzamerhand verloren we onszelf in het bodemloze duister van de slaap.

De jaren verstreken, nieuwe speelgoedieren uit de winkel, een levende kat en een zusje deden hun intrede. Polygoonjournaalbeelden in de Cineac van Congo en Suriname begonnen met mijn zelfbedachte oerwoud te wedijveren. In Artis zag ik apen en slangen. In het tijdschrift *Life* stonden de prachtigste fotoreportages over de regenwouden van de Amazone.

De fullcoloureisfolders over steeds exotischer streken verschenen. Zelfs voor een doodgewoon mens als ik zou het mogelijk zijn nog in dit leven een tropisch paradijs te bezoeken.

Wat is overgebleven van mijn oerwoudfixatie van toen? Ik moet bekennen dat ik nooit een tropisch regenwoud betreden heb. Er zijn daar slangen, het is er heet en vochtig, maar dat is de reden niet. Ik ben daar ongewenst. Het is er heilig.

Soms, op een stille namiddag, zit ik even weg te dromen onder een bananenblad ter grootte van een surfplank, luister naar het lekken van vochtverzadigd gebladerte, ruik de benauwende zwoele damp van humus en chlorofyl. Mijn oerwoud is de tropische kas van de Hortus Botanicus.

Ik lees alles wat ik te pakken kan krijgen over de evolutie van het leven, over de duizelingwekkende soortenrijkdom van het regenwoud. Maar in mij schuilt geen veldbioloog, het inventariseren van die rijkdom laat ik graag aan bewonderde anderen over.

Voor mij is het oerwoud niet meer, maar ook niet minder dan een vrijplaats van de geest. Een ver en wild gebied, dat ik al zo lang met fantasieën bekleed heb dat het mij vertrouwder is dan de straat waar ik woon.

Maar niet altijd kan ik er terecht. De dieren hebben het voor het zeggen. Die bepalen of ik welkom ben of niet. Soms, vlak voor het inslapen, word ik er heel even toegelaten. Dan ben ik, voor zolang het duurt, vlak bij de bron van mijn verhalen.

Monika Sauwer schrijft romans en verhalen voor volwassenen en kinderen.
Vorig jaar verscheen van haar *Een onwillige god*.

Geschiedenis op straat

Raaks

Riemer Reinsma

De twee wachttorens aan de westrand van Haarlem.
Het Noord-Hollands Archief

Er is in de hele wereld maar één Raaks, en die bevindt zich in Haarlem. Maar het is daar wel een van de bekendste straten. Om te begrijpen wat de naam oorspronkelijk betekende, moet men weten dat de straat vroeger een watertje was. Als waternaam vinden we *Raaks* voor het eerst vermeld in 1485.

Waarschijnlijk was de Raaks het verlengde van de voormalige Beek, die in de duinen ontsprong en vandaar naar het oosten stroomde. Dat schrijven G.H. Kurtz en J.J. Temminck in hun boek *De straat waarin wij wonen. Alle Haarlemse straatnamen verklaard* (1999). Deze Beek moet oorspronkelijk al aan de westkant van Haarlem zijn geëindigd, namelijk bij de zandrug waarop de stad gebouwd is. Later heeft men de zandrug echter doorgraven om de Beek te laten afwateren op het Spaarne, aan de oostkant van de stad.

Chatham

Op een van de twee plaatsen waar de verlengde Beek de stadswal kruiste - misschien zelfs op allebei - stonden twee wachttorens met een brug ertussen: een heuse waterpoort. Tussen de torens was een ketting - de raaks - gespannen. Het woord is waarschijnlijk van dezelfde oorsprong als *reeks*, dat vroeger, net als *raaks*, 'ketting' kon betekenen; het is ook verwant met *rek* en *rekken*. Kurtz en Temminck: 'De ketting moest verhinderen dat de vijand of ontduikers van de stedelijke accijnzen de stad onder de brug door zouden kunnen binnenvaren.' Deze ketting was dus een broertje van de beroemde ketting die de Engelsen in 1667 bij Chatham over de Theems hadden gespannen. Of Michiel de Ruyter het woord *raaks* heeft gebruikt toen hij die stukramde, weten we niet. In elk geval is het niet ondenkbaar dat De Ruyter de term *reex* kende, want die was twintig jaar daarvóór nog gebruikt door P.C. Hooft, in dezelfde betekenis. Omstreeks 1645 schreef Hooft in zijn *Nederlandsche historien* dat de Spaanse veldheer Parma schepen de doorvaart belette met 'reexen, oft koorden, gespannen van oever tot oever'.

Na de zeventiende eeuw is *raaks* niet meer in de algemene taal aangetroffen. Wel leeft het nog voort in het Texelse dialect, in een heel speciale betekenis: 'ketting met haak waaraan de ketel hangt boven de fiirpot [= een soort kachel]', zo meldt S. Keyser in zijn boek *Het Tessels* (1951). Een heel ander soort ketting dus dan die in Haarlem, maar dat is niets nieuws: het woord *raaks* kon vanouds al heel uiteenlopende kettingen aanduiden. In een boedelbeschrijving uit 1408 wordt melding gemaakt van een 'silveren raex', en verschillende vijftiende-eeuwse bronnen hebben het over een raaks die bakens in zee met elkaar verbond.

Raakstorens

Maar wáár was de Haarlemse ketting gespannen: aan de west-of aan de oostkant van de stad? Dat er aan de westkant van de oude Haarlemse binnenstad twee 'Raakstorens' hebben gestaan is zeker. Toch vermoeden Kurtz en Temminck dat de ketting aan de óóstkant van de Raaks lag, op de plek waar het watertje de stad weer verliet op weg naar het Spaarne. Dat is op de plaats waar de Raaks de Gedempte Oude Gracht kruist - deze laatste was de oudste singelgracht van Haarlem. Uit een document uit 1420 blijkt dat er ook daar twee wachttorens gestaan kúnnen hebben.

Onze Taal-congres 2005

Prinses Laurentien beschermvrouwe van het genootschap Freek de Jonge wint Groenman-taalprijs

Tijdens het Onze Taal-congres op 12 november jl. aanvaardde H.K.H. Prinses Laurentien in de met 1500 bezoekers uitverkochte Jaarbeurs in Utrecht het beschermvrouwschap van het genootschap. Ook werd die dag de Groenman-taalprijs uitgereikt, aan Freek de Jonge. Hieronder enkele fragmenten uit de toespraak van prinses Laurentien, en uit het juryrapport over Freek de Jonge.

Uit de toespraak van h.k.h. prinses Laurentien

‘Als uw nieuwe beschermvrouwe vind ik het passend enkele persoonlijke gedachten met u te delen over waarom taal, en in het bijzonder de Nederlandse taal, mij zo bezighoudt. En waarom ik met groot genoegen deze functie heb aanvaard. (...)

Taal staat centraal in drie belangrijke dimensies van mijn leven: in mijn werk, bij mijn alfabetiseringsactiviteiten en in de relatie met mijn kinderen. Ik zal hier kort op ingaan.

Prinses Laurentien spreekt het congres toe als beschermvrouwe van het Genootschap Onze Taal.

Foto: Bart Versteeg

In mijn werk is taal vooral communicatiemiddel. Wij gaan hier vaak te lichtvoetig mee om. De uitdaging is om zowel je eigen boodschap zorgvuldig te formuleren als begrip te hebben voor de ontvanger van die boodschap - inclusief zijn taalgebruik. Als je een van de twee aspecten weglaat, is de kans groot dat de communicatie niet effectief is, of zelfs tot problemen kan leiden. (...)

In mijn alfabetiseringswerk heb ik geleerd dat taalvaardigheid niet iets vanzelfsprekends is. En dat taal niet alleen een intellectueel instrument is. Vraagt u aan medeburgers die de geschreven taal pas op latere leeftijd onder de knie hebben gekregen wat de Nederlandse taal voor hen betekent, en de kans is groot dat u als antwoord krijgt: ‘Ik schaam mij niet meer.’ Dus met taal geven wij uitdrukking aan wie we zijn als persoon.

Ook de cijfers bewijzen dat de strijd voor een geletterde samenleving geen overbodige luxe is: niet minder dan anderhalf miljoen mensen in Nederland kunnen niet genoeg lezen en schrijven om volledig onafhankelijk te kunnen functioneren. Dat is toch onacceptabel? (...)

En dan het laatste taalaspect in mijn leven: de taal van kinderen. U bent het ongetwijfeld met mij eens dat kinderen ons onbewust helpen om dichter bij de kracht en de essentie van taal te komen. Kinderen dwingen ons om onze gedachten simpel en duidelijk te formuleren. Wij merken dan hoeveel ruis en verduistering er in ons dagelijks taalgebruik is geslopen. ‘Ik heb donker in mijn ogen’, zegt mijn driejarige dochter als het licht uitgaat. En sneeuwvlokken zijn volgens haar ‘witte waterdruppels’. (...)

‘Taal leeft, taal verandert’, heeft de heer Elout, oprichter van dit genootschap, ooit gezegd. Inderdaad. Neem bijvoorbeeld jongerentaal, straattaal of de taal die veel jongeren voor hun internetcommunicatie gebruiken. Voor de meesten van ons zijn

dit onbegrijpelijke talen. Vaak draait hierbij de discussie om de vraag of dit wel of niet een goede ontwikkeling is. Verval of verrijking? Maar is dat hier wel de juiste vraag? (...) Wanneer jongerentaal géén uiting is van onzorgvuldigheid, maar van creativiteit, moeten wij onze grenzen hier niet voor sluiten. Ook onze wereld kan hiermee verrijkt worden.

Dus ja, taal leeft. Maar het moet ook houvast bieden - zoals ook de oprichter van mening was. Taal dient bij uitstek als cement van onze samenleving. Wij zullen er alert op moeten zijn dat een toename van uiteenlopend taalgebruik geen scheur laat ontstaan in onze sociale samenhang. (...)

Tot slot. Velen van u zullen dit citaat herkennen: 'Meneer Staab, u moet er écht iets aan doen!' Prinses Juliana doelde op de verminderde kwaliteit van het Nederlandse taalonderwijs, en de noodzaak aan deze teloorgang een halt toe te roepen. Deze gevleugelde woorden van prinses Juliana kenmerken haar enorme betrokkenheid, maar liefst 38 jaar lang, bij dit bijzondere genootschap en bij de Nederlandse taal in het algemeen. Naast haar liefde voor taal zal deze verbintenis een belangrijke bron van inspiratie voor mij zijn.

Ik dank u hartelijk voor uw vertrouwen.'

Uit het juryrapport Groenman-taalprijs 2005

'De winnaar van de Groenman-taalprijs 2005 is een komiek die gedichten schrijft, een moralist die zijn publiek laat lachen, een dichter die de mensheid een spiegel voorhoudt: Freek de Jonge. (...)

Hij heeft het cabaret, dat véél,

zo niet álles met taal te maken heeft, veranderd. Het vermaak dat hij biedt, is niet vrijblijvend maar scherp kritisch. Hij kietelt niet alleen, maar schúúrt ook als het moet. (...)

Freek de Jonge tijdens zijn optreden na de uitreiking van de Groenmantaalprijs.

Foto: Bart Versteeg

Hij draait de werkelijkheid een kwartslag om. Over zijn tuinman, die is aangesteld toen de tuin natuur was geworden - en dat is natuurlijk niet de bedoeling van een tuin: die man heeft zo ongelofelijk veel plezier in zijn werk dat hij om het te mogen doen graag een kleinigheidje betaalt. (...)

Intussen worden de technische verfijning en de subtiele omkering gedragen door een taaltraditie die onmiskenbaar Nederlands is: die van de prekende retoriek van de dominee. Alleen verkeert de heilsboodschap hier in haar ironisch tegendeel, en zorgt het onderbrengen van het persoonlijk engagement in de 'preek' voor een ongewone toegankelijkheid.

Het taalgebruik van de winnaar van de Groenman-taalprijs 2005 is helder, ontroerend, kolderiek, eenvoudig. Hij is betrokken bij de samenleving en weet die betrokkenheid in meeslepende taal tot uitdrukking te brengen.'

De Groenman-taalprijs wordt elke twee jaar door de Stichting Let Op Uw Taal (LOUT) toegekend aan een bekende Nederlander of Vlaming die zich heeft onderscheiden door goed, creatief taalgebruik. Eerder werden Paul Witteman, Martine Tanghe, Frits Spits, Kees van Kooten, Ivo de Wijs en Jan Mulder bekroond.

Jury Groenman-taalprijs: Ludo Beheydt, Hans Heestermans, Peter Smulders, Henny Stoel

Iktionaire

Erin zitten

Jan Kuitenbrouwer

'Het is natuurlijk belangrijk om te weten hoe de VVD hiertegenover staat, vandaar ook dit gesprek', zegt Jan Peter Balkenende.

'Ik ken Donners standpunt over dit onderwerp niet, maar ik kan me niet voorstellen dat het sterk afwijkt van het onze', zegt VVD-Kamerlid Hans van Baalen.

'Groenlinks denkt hier anders over dan de SP, maar ik heb goede hoop dat we toch tot een gezamenlijke verklaring kunnen komen', zegt SP-Kamerlid Harry van Bommel.

Nee, ik jok.

Ze zeggen het niet. Als ik het citaat later terugluister, blijkt dat ze iets anders zeiden. Ik heb de geest genoteerd, maar de letter ontsnapte.

'Het is natuurlijk belangrijk om te weten hoe de WD "hier in zit"', zei Balkenende.

'Ik weet niet hoe Donner "hier in zit"', zei Van Baalen.

'GroenLinks "zit hier anders in" dan de SP', zei Harry van Bommel.

We staan tegenwoordig niet meer ergens tegenover, we zitten erin.

Opvattingen worden niet meer bepaald door je positie ten opzichte van de materie, maar je positie *in* de materie. Eromheen lopen om je standpunt te kiezen kan niet meer, je zit erin!

De opinie als ongeval met beknelling.

‘We weten niet precies hoe de minister erin zit,’ sprak de wachtmeester, ‘maar we gaan proberen hem eruit te zagen.’

Het is de combinatie, *zitten-in*. *Staan-in* is meteen al een stuk minder lijdzaam. Je staat erin, tot aan je kuiten desnoods, maar je kunt er zo weer uit stappen. *Zitten-in* heeft iets hulpeloos.

‘Hij staat in de put’, dat zeg je niet.

Of ‘Hij zit voor z'n zaak.’ Ja, een groenteboer die een sigaretje rookt.

Je stáát aan de top en je zít in de penarie. (Kan gelijktijdig.)

Deterministisch idioom, dat is het eigenlijk. (Determinisme: elke gebeurtenis is het onvermijdelijke gevolg van een reeks eerdere gebeurtenissen, de vrije wil is fictie.) Het leven is een achtbaan en jij zit erin. Weinig aan te doen.

De vraag is: zou de spreker eigenlijk liever staan, of komt het hem wel goed uit, dat zitten? Als excuus om aan z'n mening vast te houden? Alles goed en wel, maar zó zit ik hierin, en een knappe jongen die me eruit krijgt.

‘Weet je?’

‘Nou?’

‘Eigenlijk ben ik het helemaal niet eens met mijn mening.’

‘O.’

‘Maar ja, zo zit ik er nu eenmaal in.’

‘Goh. Lullig voor je.’

Woordenboek van de poëzie

Uraten

Guus Middag

In zijn sportcolumn in het dagblad *Trouw* stond Rob Schouten ooit eens stil bij de verschillende vormen van menselijke uit- en afscheiding. Daar las je nooit veel over. Aanleiding was de met geheimzinnigheid en gêne omgeven ongesteldheid die tennisster Steffi Graf tijdens een finale op het toernooi van Roland-Garros tot een bezoek aan de kleedkamer had gedwongen. Hoe zat het eigenlijk met 'de excretie' bij mannelijke sporters, vroeg Schouten zich af in zijn stuk (geschreven in 1989, in 1998 opgenomen in *De eeuwige bankzitter*). Daar bestond bij zijn weten ook niet veel secundaire literatuur over, maar in ieder geval nog wel wat beeldmateriaal: 'foto's van wielrenners die in de berm hun uraten staan te lozen of het al fietsende laten lopen'.

Uraten lozen? De formulering is niet erg gebruikelijk. Er zal wel mee bedoeld zijn: urinstoffen lozen, urineren, wateren. Als de koers het toelaat, zie je wielrenners dat op afspraak weleens en masse doen: op een paar meter afstand van elkaar staan ze langs de kant van de weg, met de fiets schuin nog tussen de benen, van zich af te pissen. Maar waarom zegt Schouten dat zo raar? Het antwoord is: hij vindt het leuk om te citeren. Dan is de volgende vraag: welke Nederlandse dichter wordt hier door Schouten geciteerd? Er zijn twee goede antwoorden mogelijk.

Het eerste is: de dichter Rob Schouten zelf. In een gedicht uit zijn bundel *Een onderdaan uit Thule* (1985) worden ook uraten geloosd. Niet door wielrenners, maar door een treinreiziger. Hij doet dat niet staand boven een treintoilet, maar staand door de open treindeuren: 'Pareau! Daar gaat iemand uraten lozen / door het ontslotene portier.' De regels komen uit een lang gedicht dat voor een groot deel bestaat uit treinpoëziecitaten van anderen. Met de uitroep 'Pareau!' geeft Schouten voor de goede verstaander aan dat de daaropvolgende regels niet van hemzelf zijn, maar van de dichter Pareau. Dat is dan het tweede goede antwoord op de vraag.

Wielrenners lozen hun uraten.

Treindeuren

N.E.M. Pareau is het pseudoniem van H.J. Scheltema (1906-1981), die in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw als student gedichten schreef, en daarmee in kleine kring bekendheid verwierf. Ze werden verzameld in de bundel *XXVIII sonnetten* (1941). Het lozen van de uraten is afkomstig uit wat vermoedelijk zijn bekendste gedicht is, in veel bloemlezingen te vinden: het voor zijn doen nogal kluchtige treinreisvers 'Voorval'. Het verscheen voor het eerst in de *Groningsche studenten Almanak 1932*.

Het verhaalt van de hoge nood die ene Hugo overviel toen hij in IJmuiden-Oost op de trein was gestapt. Kennelijk was hij door het bierdrinken zo lollig geworden dat hij niet meer op zoek wilde naar het treintoilet, maar regelrecht op de treindeuren afstapte. Die konden vroeger tijdens het rijden van binnenuit geopend worden. En zo stond Hugo daar gewoon door de geopende deur van de rijdende trein te wateren, tot groot vermaak van de medereizigers. Pareau beschrijft het zo:

Voorval

De trein had nauwelijks een kwartier
't station IJmuiden-Oost verlaten
of *Hugo* loosde zijn uraten
door het ontslotene portier.

De reizigers die bij hem zaten,
verrast door zulk een passagier
betuigden luidkeels hun plezier
en gingen het geval bepraten.

De spotternij van die daar zaten
beroerde *Hugo* nu geen zier,
vermits zij allegaar vergaten
den last van 't pas genoten bier.
Hij stak de knopen in de gaten
en sloot het venster op een kier.

Het vrolijke vers zou voor zich moeten spreken, maar de slotregels zorgen voor verwarring. Heeft *Hugo* nu door de openstaande deur staan pissen en is hij daarna bij een raampje gaan zitten? Of is hij op een coupèbankje gaan staan en heeft hij vervolgens het venster geopend en hem naar buiten laten hangen, om na gedane zaken de gulp weer dicht te knopen, de knopen weer in de knoopsgaten te steken, het venster op een kier te sluiten en tevreden weer te gaan zitten? Dat zou afgeleid kunnen worden uit de bondige slotregels. Dan hadden de medereizigers er meteen ook een goed zicht op, en dat zal hun plezier zeker hebben vergroot. Pissen door de open deur, of door het open raam - dat is de vraag. Of zat er vroeger misschien een apart te openen venster in de treindeur,

op kruishoogte, en is met 'het venster' in de slotregel dan zo'n portiervenster bedoeld?

Rijmklanken

Ook dat rare woord 'uraten' roept vragen op. Het staat wel in Van Dale (*uraaat*, 'zout van urinezuur'), maar erg gangbaar is het niet. Waarom zou Pareau het gebruiken? Misschien wel vanwege het rijm. De dichter had zich om een of andere reden voorgenomen alle veertien regels van het sonnet op maar twee rijmklanken te laten eindigen, dus elk nieuw woord op *-aten* was welkom.

Voor een deel kan de keuze voor *uraten* ook verklaard worden uit een dichterlijke neiging tot afwijking. Pareau had in plaats van 'loosde zijn uraten' ook heel goed kunnen schrijven 'loosde zijn water', en dan had hij ook al bijna een vol rijm op *-aten* gehad, maar dan had het niet zo bijzonder geklonken. Vergelijk ook de dichter Pierre Kemp, die in zijn gedicht 'Renaissance' liever niet spreekt van een doordringende pislucht, maar van 'een pulver van urinen'. Dat klinkt heel chic, zeker met dat exclusieve meervoud 'urinen' erbij.

Verder zal er ook nog wel iets van schaamte en taboe hebben meegespeeld, zoals altijd wanneer er gesproken moet worden over vormen van uiten afscheiding. Er hoort al gauw gegiechel bij, en de vlucht in een versierende of beeldende omschrijving. Alles beter dan het woord of de handeling te moeten noemen. Dus daarom spreekt de volksmond liever van 'even de aardappelen afgieten', 'even mijn zwager een hand geven', 'even naar het vlees kijken', 'even de geit verpinnen', 'even de bloemen water geven', 'even op mijn stoffer leunen' of 'even de leiding in handen nemen'.

Ook daarom zal Pareau hebben gekozen voor het wat onbekendere, nettere, meer medicinaal klinkende 'uraten', dat intussen wel weer zo veel op *urine* leek dat iedere lezer snapte wat dronken Hugo hier aan het lozen was. Het is de taal van dokter, ziekenhuis, laboratorium en artsen in opleiding: daar spreekt men gemeenlijk niet van 'lauwe zeik' of 'emmers pis', maar *liever* van 'urine', 'diurese', 'secretie' en 'uraaatbezinking'. Het hoort ook wel bij studententaal in het algemeen, dit wat opgedofte spreken, met meer Latijn dan gemiddeld en met een iets ouderwets en oubolliger woordkeus dan normaal: 'vermits', 'allegaar', 'betuigden luidkeels hun plezier', 'het ontslotene portier' en 'lozen'.

Noteren wij daarom in het Woordenboek van de poëzie: '*uraten* (alleen mv.), mannenpis, aanv. alleen van studenten en zich studentikoos gedragende treinreizigers, omstreeks 1930; later soms ook, omstreeks 1990, van wielrenners'.

Antwoorden taalttest (zie pagina 345)

A. Spelling

1. b. aide-mèmoire
2. c. chlamydia
3. a. hawaiïhemd
4. c. pâté de foie gras
5. c. runeninscriptie
6. c. mimicry

B. Woordenschat

1. c. vogel
2. c. studiebol
3. a. buideldier
4. c. zaagsel

C. Zoek de fouten

1. *zei, vijlen*
2. *wenkbrauwen, af sjouwde*

D. Extra

In Wallonië spreekt men doorgaans Frans (antwoord b); omdat dat in België eigen kenmerken heeft, wordt ook weleens de term Belgisch-Frans gebruikt.

In een groot deel van Wallonië bestaat ook nog een taal die Waals wordt genoemd (antwoord c): een heel eigen Noord-Romaanse taal, waar ook een spellingsysteem voor bestaat. Ruim een half miljoen mensen beheersen het Waals, dat bijna alleen in privésituaties wordt gesproken.

Merken worden woorden

Lonsdalers

Ton den Boon- hoofdredacteur grate Van Dale

***Brintageneratie, bountyeiland, barbiefiguur.* er zijn merken die zo'n grote invloed hebben gekregen dat ze in het dagelijks taalgebruik zijn terechtgekomen. Sommige staan zelfs op het punt een plaatsje in het woordenboek te bemachtigen. Om de maand bespreekt Ton den Boon zulke merken in *Onze Taal*.**

Stonden extreem-rechtse jongeren nog niet zo lang geleden bekend als skinheads, sinds een jaar of daaromtrent worden ze vaak 'Lonsdale-jongeren' of 'lonsdalers' genoemd. Die naam hebben ze te danken aan het kledingmerk Lonsdale, dat rechtse, racistische jongeren een paar jaar geleden geadopteerd hebben als hun 'uniform'. Waarom? Simpel, omdat de rechtse jongeren in die naam de afkorting *NSDA* herkennen, die volgens hen zou staan voor 'Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter'. In werkelijkheid is die afkorting echter niet gangbaar. In het Nederlands gebruiken lonsdalers zelf de merknaam ook wel voor 'Laat Ons Nederlanders Samen De Allochtonen Langzaam Elimineren', een acrostichon dat zowel het racisme als het gebrek aan taalgevoel van de racisten illustreert. Lonsdalers zijn trouwens meestal jongemannen (volgens een AIVD-rapport in leeftijd variërend van 15 tot 25 jaar), maar er zijn ook wel 'Lonsdale-meisjes', die zonder al te veel geestelijke bagage mopperen op 'de buitenlanders'.

Mohammed Ali

Het kledingmerk Lonsdale is bepaald niet gecharmeerd van deze ultrarechtse associatie. De merknaam dateert uit de vroege jaren zestig, toen de oud-bokser Bernard Hart dit kledingmerk begon. De naam was bedoeld als een hommage aan Hugh Cecil Lowter, de vijfde graaf van Lonsdale (1857-1944), die in 1891 de National Sporting Club of Britain oprichtte en de bokssport-met-handschoenen bevorderde. Als kledingmerk werd Lonsdale in de jaren zestig al snel populair. Niet alleen onder witte én zwarte boksers - onder anderen

Het kledingmerk Lonsdale is bepaald niet gecharmeerd van de ultrarechtse associatie.

Mohammed Ali bokste in Lonsdale-kleding - maar ook onder arbeiders.

Midden jaren negentig ging het echter mis met het imago van het kledingmerk. Lonsdale werd rond 1995 geadopteerd door skinheads en dergelijk extreem-rechts gespuis in Duitsland. Vanuit die regio verspreidde Lonsdale zich als kledingcode onder de kaalkopjes elders in Europa. Sinds ongeveer 2002 is Lonsdale ook een begrip onder Nederlandse skins en ook wel gabbers, die rond die tijd hun bomberjacks-met-Nederlands-vlaggetje-op-de-mouw aan de wilgen hingen en zich in Lonsdale-kleding gingen hullen. Al snel daarna werden de gabbers door journalisten naar hun uniform genoemd en inmiddels wordt *lonsdaler* in de krant vrij algemeen gebruikt in de betekenis 'laagopgeleide, veelal agressieve jongere met ultrarechtse, racistische sympathieën'. Krantenkoppen als 'Lonsdalers en allochtonen

gaan de dialoog aan' (*Algemeen Dagblad*, 28-4-2005) getuigen daarvan. De associatie tussen Lonsdale en extreem-rechts is overigens van dien aard dat sommige onderwijsinstellingen hun leerlingen inmiddels verboden hebben Lonsdale-kleding op school te dragen. Dat zou ook weleens het einde van het woord *lonsdaler* kunnen inluiden.

'Lonsdale loves all colours'

De firma Lonsdale is, zoals gezegd, bepaald niet blij met de associatie van het kledingmerk met racisme. Een campagne met de slogan 'Lonsdale loves all colours' is dan ook bedoeld om het imago te verbeteren, maar of dat op korte termijn lukt, is nog maar de vraag. De naam *Lonsdale* is hoe dan ook besmet geraakt door de extreemrechtse associatie. Er is één troost: hoewel sporadisch ook samenstellingen als *Lonsdale-ideologie* - in de betekenis 'rechtse, racistische ideologie' - kunnen worden aangetroffen, zal *lonsdaler* wel nooit een politieke term worden, al was het maar door het politieke onbenul van de dragers van het Lonsdaleuniform.

Hom of kuit

Is het Groot Dictee een goede zaak

Frank Jansen

Er zijn taalkwesties waarover heel verschillend kan worden gedacht. Taalkundige Frank Jansen behandelt iedere maand zo'n kwestie, en nodigt iedereen uit te reageren.

Dezer dagen is het Groot Dictee der Nederlandse Taal weer op tv. In de statige ambiance van de vergaderzaal van de Eerste Kamer hakkelt de qua dictie zo matig toegeruste Philip Freriks - de enige man die als zijn vrouw zich uitkleedt 'Wat een prachtige bee eh haa' zegt - zich door zinnen als 'Zelfs in de weidsheid van een rijke concertzaal wordt de ascetische klavecijnist die geconcentreerd en consciëntieus een cantate begeleidt, rauwelijks gestoord door gedownloade riedels van een hinnikend paard of een hit uit de toptien; je krijgt er welhaast het heen-en-weer van.' Is het Groot Dictee goed voor onze taalbeheersing? Of maakt het ons juist kopschuw, en kunnen we het daarom maar beter afschaffen?

Voorstander

De Nederlandse standaardtaal is voornamelijk schrijftaal en de spelling is daar een belangrijk onderdeel van. Wie geregeld stukken schrijft, weet hoe makkelijk het is als je de spellingregels uit je hoofd correct kunt toepassen. Dan schrijf je sneller. Bovendien weet een goede speller wat hij niet (zeker) weet, en dat zoekt hij op, terwijl een gemakzuchtige zwakke speller zonder nadenken verkeerd gokt. Wie goed kan spellen, schrijft dus niet alleen sneller maar ook beter.

Presentator Philip Freriks komt op bij het Groot Dictee 2004.
Foto: Martin Beekman

Het Groot Dictee draagt op drie manieren bij aan een betere spellingkennis. Vooraf vestigt het in den brede de aandacht op de spelling. Tijdens het afnemen traint het de deelnemers in de huiskamers in de spelling. En achteraf scherpt het hun de regels in tijdens de correctie. Daarom is het dictee goed voor ons allemaal.

Natuurlijk heeft die opeenstapeling van moeilijke woorden iets gekunstelds, maar dat moeten we voor lief nemen. Anders zouden alle deelnemers het dictee foutloos maken en is het competitie-element verdwenen.

En over competitie gesproken: liefhebbers van het Groot Dictee prijzen het vaak omdat het zo'n leuk spél is. Maar het is meer dan dat: het gaat om een vaardigheid die in maatschappelijk opzicht heel wat meer om de hakken heeft dan wedstrijdzwemmen.

Tegenstander

Het Groot Dictee stijft mensen in de waan dat een correcte spelling de maatstaf is voor verantwoord taalgebruik. Ten onrechte. Begrijpelijkheid en overtuigingskracht zijn veel belangrijker. Bovendien heeft spellen aan belang ingeboet, niet alleen omdat de computer de spellingcorrectie voor een belangrijk deel heeft overgenomen,

maar ook omdat we hoogst zelden nog de woorden van een spreker woordelijk uitschrijven. Dan vragen we de spreker namelijk om een kopietje.

Het dictee in zijn huidige vorm is verder beslist geen propaganda voor goed spellen. Als de winnaar zo'n zeven fouten heeft, en de deelnemende bekende Nederlanders giechelend toegeven gemiddeld twintig of meer fouten te hebben gemaakt, vragen mijn studenten zich af waarom zij zo'n marginale, obscure vaardigheid onder de knie zouden moeten krijgen.

Het dictee gaat ten slotte uit van een verwerpelijke opvatting over vaardigheden in het algemeen. Het peept de mensen in dat ze al die dicteewoorden zouden moeten kennen, terwijl ze daar niets aan hebben, en hun communicatiepartners er alleen last van zouden hebben als ze die woorden te onpas zouden gaan gebruiken. Woorden als *jezuïetenstreek* en *klavecïnist* komen te weinig voor om energie te steken in het onthouden van hun correcte spelling.

Wat vindt u ervan? Is het Groot Dictee een goede zaak?

Geef voor 19 december uw mening op onze website:

www.onzetaal.nl/homofkuit. Of stuur een briefkaart met 'Het Groot Dictee is een goede zaak' of 'Het Groot Dictee is geen goede zaak' naar de redactie van *Onze Taal*, Raamweg 1a, 2596 HL Den Haag. In de volgende aflevering de uitslag.

Uitslag vorige stemming

Is *respect* de goede term voor wat de organisatie Respect2all wil bereiken? Dit probleem met de morele gevoelswaarde van een woord vermocht u duidelijk minder te boeien dan de vragen in de voorgaande maanden. Slechts 381 personen brachten hun stem uit. Binnen deze beperkte groep blijken de verhoudingen echter helder: met grote meerderheid (309 stemmen, oftewel 81,1%) wilt u het woord *respect* reserveren voor het gevoel van achting dat u iemand toedraagt op grond van zijn of haar prestaties. Een kleine minderheid van 72 stemmers (18,9%) vindt *respect* wel het goede woord voor een beleefde grondhouding ten opzichte van de medemens.

Tamtam

Redactie *Onze Taal*

‘Studenten studiehuisgeneratie slechter in taal’

De student van nu is slechter in taal en rekenen dan de generatie studenten voor hem. Althans, dat vinden docenten uit het hoger onderwijs, zo blijkt uit *Zeven jaar tweede fase, een balans*, een evaluatierapport over het studiehuis.

Het studiehuis, ook wel ‘tweede fase’ genoemd, werd in 1998 ingevoerd in de bovenbouw van de havo (klas 4 en 5) en het vwo (klas 4, 5 en 6). Het verschil met havo en vwo oude stijl is dat de leerlingen zelfstandiger leren werken; het is de bedoeling dat ze daardoor beter voorbereid aan een hbo- of universitaire opleiding beginnen. De eerste ‘studiehuisscholieren’, die in 2001 in het hoger onderwijs terechtkwamen, zijn volgens de docenten nog wel redelijk in staat om informatie te vergaren, te ordenen en te presenteren, maar bij de schriftelijke presentatie ontbreekt het hun aan ‘elementaire kennis op het gebied van spelling en zinsbouw’.

Of de teruggang echt aan de invoering van de tweede fase te wijten is, is overigens nog maar de vraag. De studenten oude stijl waren volgens de docenten weliswaar beter, maar ook weer niet vùùl beter. Vaardigheden als taalbeheersing liepen, zo menen ze, al vóór de invoering van de tweede fase terug, en na de invoering heeft die neerwaartse lijn zich in ongeveer hetzelfde tempo voortgezet.

Waar zou dat negatieve beeld dan vandaan kunnen komen? De docenten noemen als mogelijke oorzaken wel ‘geaccepteerde slordigheid’ van de leerlingen en gebrek aan concentratie. Bovendien denken ze dat studeren voor de huidige student minder belangrijk is geworden. Onderwijsminister Van der Hoeven heeft inmiddels aangegeven dat ze in het studiehuis meer nadruk wil op kennisoverdracht.

Overigens zijn de leerlingen zelf heel wat positiever over hun eigen kunnen. De havo'ers en vwo'ers die het studiehuis hebben doorlopen, schatten hun taalbeheersingsniveau ongeveer even hoog in als de havo'ers en vwo'ers oude stijl.

Bron: *Zeven jaar tweede fase, een balans*

De student van tegenwoordig blijkt minder goed in taal.

Pleidooi Rutte voor Nederlands op universiteit. Elke bachelor- of masteropleiding moet aan minstens één universiteit in het Nederlands gegeven worden. Dat stelt staatssecretaris van Onderwijs Mark Rutte in een interview met *Univers*, het blad van de Universiteit van Tilburg. Het Engels hanteren als voertaal op een Nederlandse universiteit vindt hij geen goede zaak. In het interview reageert Rutte op de Tilburgse rector F. van der Duyn Schouten, die er juist voor pleit om in principe al het universitair onderwijs in het Engels te gaan geven. (*Univers, De Telegraaf*)

Het mooiste Twentse woord is *goodgoan*, een afscheidsgroet die zoiets betekent als ‘waar je ook gaat of staat, het ga je goed, heb vrede met jezelf en met de wereld’. Dat blijkt uit een onderzoek dat is gedaan door het Van Deinese Instituut voor de streekcultuur en de *Twentsche Courant Tubantia*. Uit het onderzoek komt ook naar voren dat driekwart van de Twentenaren ‘greuts’ is op zijn taal. (Van Deinese Instituut)

Duitse spellingherziening nadert voltooiing. De Rat für Rechtschreibung, die belast is met de Duitse spellingherziening, heeft aanbevelingen gedaan voor enkele tot nu toe niet geregelde kwesties. Als het aan de raad ligt, mogen afbrekingen straks niet meer leiden tot losse letters (*E-sel*) en misverstanden (*Urin-stinkt*). Verder wordt een komma verplicht voor het voegwoord *und* in zinnen als 'Der Mann schlug die Orgel und seine Frau backte Kuchen.' (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*)

Eenvoud geheim van slimme tekst. Schrijvers die hun lezers hopen te imponeren met moeilijke woorden, sorteren daarmee een averechts effect. Een steekproef onder Britse studenten wijst uit dat dit soort schrijvers juist minder intelligent wordt gevonden dan mensen die eenvoudige woorden gebruiken. Dit schrijft psycholoog Daniel Oppenheimer van de Princeton University (New Jersey) in het *Journal of Applied Cognitive Psychology*. Ook het gebruik van allerlei bijzondere lettertypen werkt bepaald niet imponerend. (EurekaAlert!)

Koppelingen naar de originele berichten staan op www.onzetaal.nl/tamtam;
let wel: internetkoppelingen verouderen snel. Op onze website staat iedere dag vers taalnieuws.

Inzicht Raymond Noë

‘InZicht’ licht u in over nieuwe boeken, congressen en lezingen in taalkundig Nederland en België. Vermelding in deze rubriek betekent niet dat de redactie ze aanbeveelt. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten. Verschijningsdata en prijzen onder voorbehoud.

Hedendaags grammaticaonderwijs

Het Nederlandse-taalonderwijs richt zich tegenwoordig vooral op praktische toepassingen van taal, zoals het schrijven van een betoog of het houden van een presentatie. Moet dit ook niet gevolgen hebben voor het grammaticaonderwijs? Moet de nadruk niet liggen op het herkennen van de invloed van woordkeuze en zinsbouw op een tekst? Eva Tol-Verkuyl vindt van wel, en brengt haar ideeën in de praktijk in haar boek *Taal in tekst. Hoe je taal gebruikt om tekst vorm te geven*, een leerboek ‘taalgebruiksgrammatica’ voor hbo- en wo-studenten. Hierin staat de tekstgerichte benadering natuurlijk voorop, maar het boek verschaft ook de nodige grammaticale achtergrondkennis. De onderwerpen die aan bod komen zijn o.a. enkelvoudige en samengestelde zinnen, woorden, zinsdelen en tekstanalyse.

Taal in tekst. Hoe je taal gebruikt om tekst vorm te geven is een uitgave van Coutinho en kost € 33,50 (ingenaaid, 345 blz.).
ISBN 90 6283 461 2

Kort Afrikaans

Het 2840ste deeltje uit de reeks ‘Actuele onderwerpen’ gaat over het Afrikaans. Het tijdschriftboekje is geschreven door Ronald Kennedy en biedt (getrouw aan de AO-formule) in kort bestek (24 blz.) een kennismaking met deze taal. Onderwerpen die erin aan bod komen zijn: historie, toekomst, grammatica en Nederlands-Afrikaanse ‘valse vrienden’.

Afrikaans. ‘Die vriendelijke taal’ kost € 3,25. Bestelinformatie: tel. 0320 - 28 69 62; website www.actueleonderwerpen.nl.

Woordenpotpourri

Ewoud Sanders schrijft op de achterpagina van *NRC Handelsblad* de wekelijkse rubriek 'Woordhoek', waarin hij doorgaans ingaat op woorden met een verhaal - gewone woorden als *heimwee* en *salmonella*, maar ook onbekendere als *fletcheren* of *polichinel*, of min of meer actuele als *toedeledoki* en *laterz*. Van alle woorden behandelt Sanders grondig de herkomst en geschiedenis. Een groot aantal van die stukken is nu gebundeld in *Allemaal woorden*.

Allemaal woorden is een uitgave van Prometheus/NRC Handelsblad en kost € 15,- (gelijmd, 228 blz.). ISBN 90 446 0765 0

Langs de taalgrens

Vorig jaar besloot Riemer Reinsma zijn vakantie eens heel anders te besteden: hij maakte een wandeling langs de Belgische taalgrens, de lijn die het land officieel verdeelt in een Nederlandstalig en een Franstalig gedeelte. Onderweg van Dranouter in het westen naar de Voerstreek in het oosten sprak hij met bewoners en zocht hij naar sporen van taalstrijd in het verder zo vredige landschap. In het (ruimhartig van foto's en kaarten voorziene) *Wandelen langs de taalgrens* schrijft hij over zijn bevindingen, en over de achtergronden van deze merkwaardige scheidslijn. Een voorproefje uit het boek stond in het juninummer van *Onze Taal*. (Zie ook de aanbieding op blz. 348.)

Wandelen langs de taalgrens is verschenen bij Uitgeverij Contact en kost € 19,90 (gelijmd, 182 blz.) ISBN 90 254 1963 1

Taalcolumnns

Het penariepitje van Huib Boogert is een bloemlezing uit de taalcolumnns die hij tweewekelijks schrijft in *De Telegraaf*, over 'de onvermoede eigenschappen van het Nederlands'. Die onvermoede eigenschappen betreffen vooral de ontwikkelingen die het hedendaags Nederlands doormaakt. Boogert schrijft (onder veel meer) over nieuwe woorden, de invloed van het Engels, managersjargon, schelden en spellingperikelen, en ook over vergeten woorden als *penariepitje* ('kaarsje dat men opsteekt in probleemsituaties'). Vrijwel alle stukjes worden aangevuld met commentaar uit e-mails die Boogert van zijn lezers ontving.

Het penariepitje. Vrolijkheid en frustratie over het Nederlands is een uitgave van BZZTôH en kost € 12,50 (gelijmd, 159 blz.). ISBN 90 453 0239 X

Compacte Schrijfwijzer

Jan Renkema's befaamde *Schrijfwijzer* is er nu ook in een beknopte, handzamere versie, de *Schrijfwijzer compact*. Daarin komen dezelfde onderwerpen aan bod, maar de uitleg is teruggesnoeid tot de essentialia en bovendien zijn de theoretische

achtergronden en de oefeningen achterwege gelaten. Overigens is er ter gelegenheid van de spellingwijziging ook een nieuwe editie van de grote, gebonden *Schrijfwijzer* verschenen, die waar nodig - is aangepast aan de nieuwe regels.

Schrijfwijzer compact is een uitgave van Sdu Uitgevers en kost € 14,95 (ingenaaid, 263 blz.). ISBN 90 12 10826 8 (aangepaste editie reguliere *Schrijfwijzer*. € 29,95. ISBN 90 12 10854 3)

Taal en gedrag

In *Gevangen in de taal* laat Paul Liekens zien hoe ons taalgebruik ingesleten patronen in ons gedrag weergeeft, en hoe we die patronen, als ze ons beperken, kunnen veranderen door ons taalgebruik te verande-

ren. De auteur spreekt op grond van twintig jaar ervaring als trainer neurolinguïstisch programmeren (nlp).

Gevangen in de taal. Hoe woorden je kunnen beperken is een uitgave van Ankh-Hermes en kost € 4,95 (gelijmd, 96 blz.).
ISBN 90 202 0184 0

Beestachtige bouwtermen

Architect in ruste P.H. Herpertz verzamelde tijdens zijn loopbaan tientallen termen uit de bouw die een dieren naam in zich dragen, zoals *fretboor*, *tekenaap* en *buitenkoekoek*. Al die woorden, aangevuld met 'dierentermen' uit de meubelmakerij, de grond-, weg- en waterbouw en de scheepsbouw, zijn nu samengebracht in zijn in eigen beheer uitgegeven boek *Beestachtige bouwkundige benamingen*. Het met veel foto's en tekeningen geïllustreerde boek bevat 690 trefwoorden, die teruggaan op 142 diernamen.

Beestachtige bouwkundige benamingen kost € 17,50 (ingenaaid, 135 blz.). Bestelinformatie: tel. 071 - 589 49 14.

Discussiedag spelling

De Vereniging voor wetenschappelijke spelling zet zich al vele jaren in voor een verregaande vereenvoudiging van de Nederlandse spelling, die moet leiden tot een min of meer fonetische weergave, zoals *overhyt*, *trouens* en *maniren*. Op zaterdag 10 december van 10.00 tot 16.00 uur houdt de vereniging een discussiedag over de Nederlandse spelling in hotel Het Witte Huis in Oegstgeest. De toegang is gratis. Voor inlichtingen en aanmeldingen kan men zich wenden tot J.D. Burger, Julianalaan 8, 2341 ER Oegstgeest; tel. 071 - 517 69 68; e-mail burger1@planet.nl.

Engelse leenwoorden

De Stichting Nederlands werkt gestaag door aan haar woordenlijst met goed-Nederlandse alternatieven voor Engelse leenwoorden. De lijst omvat nu 2400 woorden en is te bekijken of te downloaden op de website van de stichting: www.stichting-nederlands.nl. Wie een papieren versie wil ontvangen, storte € 4,- op girorekening 8208521 t.n.v. Stichting Nederlands o.v.v. '2400 x liever Nederlands'.

Taal in beeld

Twee voorsoorteerstroken: een richting Brunssum en een richting Landgraaf.
Foto: Han Groen. Hij ontvangt een boekenbon van € 25,-.

Trefwoordenregister 2005

<i>a capella</i>	211
<i>à/ad</i>	189
aaneenschrijven	233, 295
aanhef in e-mails	213
<i>aansprakelijk stellen, zich-</i>	233
aanspreekvormen	40, 116
ABN	19, 94
<i>administratie</i> ('regering')	9, 115, 224
<i>al()</i> <i>gauw</i>	119
Alblasserwaards	142
allochtonen, taalvaardigheid -	212
<i>Almeerder</i>	155
<i>amok maken</i>	138
anglicismen	9, 115, 118, 187, 232
<i>Antar(c)tica</i>	117
bedelbrieven, retorica in -	200, 264
Beelen, Giel	307
<i>behoorlijk</i>	233
<i>belangstelling in/voor</i>	47
beschermvrouwe prinses Laurentien	350
Bie, Wim de	10, 13
<i>blijken</i>	155
<i>bloed, zweet en tranen</i>	47, 116
<i>bloedgroep o/O</i>	119, 188
Bommeltaal	120, 187
Boon, Ton den	292
brieven, slechte -	177
<i>brimstig</i>	334
<i>c.c./cc/Cc</i>	47
Camps, Hugo	190
Cappadocisch	246
<i>capella, a -</i>	211
censuur in spreekwoordenboek	234

<i>commissaris der/van de koningin</i>	47
<i>condition humaine</i>	320
congres 'Taal in beweging'	123, 225, 265
contributie Onze Taal	277
creooltalen, Nederlandse -	204
<i>crimineel</i>	118
<i>cryomeren</i>	86
culinaire termen, Franse -	196, 263, 276, 334
culinaire verrassingen in het buitenland	276
<i>daadkrachtig/krachtdadig</i>	189
Dale, Johan Hendrik van	84,
<i>dappere dodo</i>	320
Delflands	70
dialectatlassen	64, 250
dialectologie	64
Dichter des Vaderlands	105
dichters en taal	166, 168
dicteewoorden, verraderlijke -	330
dierenamen, misleidende -	98, 152
<i>dinges</i>	118
dj's, de taal van -	307
doe-het-zelfsamenstellingen	112, 264
<i>doel heiligt de middelen, het -</i>	320
<i>doofstom</i>	83, 153
<i>dorpslucullus</i>	283
<i>dronken een glas en deden een plas, zij</i>	278
-	
Duitse leenwoorden, spelling -	333
Duitse namen in het Ned.	98
Duitse spellingherziening	248
<i>eigenares(se)</i>	333
<i>eigenstandig</i>	232
Ekdorf, Gerard	307
e-mailconventies	213
Engelse invloed	296, 335
Engelse werkwoorden, spelling -	22, 44, 80, 117, 297
Engelstalig hoger onderwijs	104

<i>epos/epen</i>	189
<i>erin zitten</i>	351
<i>erwt</i> , etym. <i>w in</i> -	155
Esperanto, leerstoel -	44
etnisch Nederlands	94, 204, 262
<i>euro</i> in woordvolgorde	27
faciliteitengemeenten	149
<i>faciliteren</i>	333
<i>fatsoen</i>	51
<i>feedback op/over</i>	227
Franse culinaire termen	196, 263, 276, 334
frisisme <i>nieuwsgierig</i>	115
<i>fronttouw</i>	27
functiebenamingen, vrouwelijke -	62, 115, 116
<i>gefade</i>	44
gehoorprothesen	208
<i>geleest/d</i>	22
<i>gelijk</i> ('meteen')	118
geluiden in strips	158
Gemser, taal van Henk -	52, 115
geneesmiddelen, namen -	228, 295, 335
<i>gesteggel</i>	335
<i>gevallen engel</i>	211
<i>glop</i>	8
<i>gonzo-journalistiek</i>	81
Groene Boekje, nieuwe -	32, 161, 194, 249, 256, 262, 297, 298, 322
Groenman-taalprijs	350
Gronings	250
Groot Dictee der Nederlandse taal	328, 355
Hagoort, Peter	212, 318
handicaps in taal en spraak	242
hanze-woorden	310
<i>haphappen</i>	18
<i>hard/snel rijden</i>	117
<i>haren rijzen mij te berge, de</i> -	211
<i>Harley-gevoel</i>	210

Harrebomée, P.J.	234
<i>hebban olla uogala...</i>	174, 268
<i>homofobie</i>	119
hoofdletters (in spelling 2005)	297, 333
hoofdletters in namen	233
<i>Horinees</i>	224
<i>i('s), de puntjes op de -</i>	227
<i>iets hebben van</i>	27
<i>in(')s en/and out(')s</i>	7
<i>in/op de bres</i>	7
inbrekerstekens	220
IND, taalanalyse -	54
<i>interesse in/voor</i>	47
interpunctie in basisonderwijs	58, 151
invloedrijke taalgebruikers	13, 48, 84, 120, 156
inwonernamen	155, 189, 224, 264
jaarvergadering Onze Taal	123, 245
Janse, Mark	246
<i>jij of u</i>	40, 63, 116, 305
Jip-en-Janneketaal	156
<i>jodenlijm</i>	175
Jonge, Freek de	350
<i>jood/joden, uitdr. met -</i>	57, 175
Jordaan, naam inwoners -	264
<i>Jordanië(rs)</i>	189
juridische termen (etym.)	60
<i>Kadoelen</i> (straatnaam)	247
<i>kebilskop</i>	45
<i>kind kan de was doen, een -</i>	138
kinderboekentaal	156
klemtoon, verschuivende -	118
kofschip	45
Kooten, Van - en De Bie	13
<i>kut</i>	26, 80
kwetsende spreekwoorden	32, 68, 339
<i>kwispedoor</i>	317
<i>Laak</i> (straatnaam)	29

<i>labberkoeltje</i>	269
<i>lang()geleden</i>	119
langue d'oui	263
<i>langzamer/minder snel</i>	232
<i>lankmoedig</i>	99
Laurentien, prinses - beschermvrouwe	350
<i>leuk</i>	233
<i>leven op dood, van -</i>	117
lidwoorden, verdwijnende -	314
liedteksten, misverstande -	76, 151
Loesje, taalgebruik van -	336
<i>Lonsdalers</i>	354
<i>loodje leggen, het -</i>	227, 296
Lucebert, uitspraak -	168
<i>Marlboro-man</i>	46
<i>mediator</i>	119, 224, 334
medicijnnamen	228, 295, 335
<i>meebrengen, met zich -</i>	115
meisjesnaam	119, 188, 295
merknamen	4, 46, 228, 295, 334
misverstande liedteksten	76, 151
<i>mogen ('moeten')</i>	275
mondegrens	76, 151
mooiste plaatsnamen	174, 192, 262
mooiste woorden	15, 18, 32, 45, 57, 99, 139, 173, 174, 209, 231, 269, 317, 346
<i>MP3/mp3</i>	81
<i>na dato</i>	232
<i>naïviteit/naïveteit</i>	7
namen medicijnen	228, 295, 335
namen reclamebureaus	87, 153
namen bedrijven	4
Nederlands in andere talen	280, 342
Nederlands in de grondwet	339
Nederlands in het Indonesisch	342
Nederlands in het Russisch	342
Nederlands, meningen over het -	286

Nederlands, toekomst van het -	281
Nederlandstalige lied, het -	232
nieuwe woorden 2004	16
nieuwe woorden	16, 292, 297
<i>nieuwsgierig</i> (frisisme)	115
<i>nodig zijn</i>	227
<i>oerwoud</i>	346
<i>(on)beschoft</i>	189
<i>onrealistisch/irrealistisch</i>	227
<i>onstuimig</i> (etym.)	7
<i>oorwurm</i>	98, 152
<i>op de grond</i>	317
<i>opsodemieteren</i> (etym.)	333
<i>orewoet</i>	209
<i>organist/orgelist</i>	333
<i>ouderenproof</i>	14
Oudnederlands	266
oudste Nederlands	266
<i>pasopo</i>	342
<i>PDF/pdf</i>	81
<i>peperen</i>	172, 224, 296
<i>Peperstraat</i>	172, 224, 296
Permentier, Ludo	328
Philip Bloemendal Prijs 2004	20
<i>pieremachochel</i>	231, 334
<i>planetair</i>	264
<i>plank misslaan, de -</i>	155
<i>platfora</i>	44
<i>plebs</i>	117
<i>podcast(en)</i>	302
<i>popie jopie</i>	130
prinses Laurentien beschermvrouwe	350
<i>prodent-lach</i>	131
<i>product</i>	345
psycholinguïstiek	318
<i>r(h)esus</i>	26, 80
<i>Raaks</i> (straatnaam)	347

radiostemmen	20
<i>raggen</i>	57
reclametaal	132, 187, 200
<i>rede(n), in de - liggen</i>	227, 296
<i>respect</i>	321
retorische vormen in advertenties	132, 187
<i>ruisen</i>	139
<i>ruw</i> ('fors')	165
s, uitspraak -	232
<i>sale</i>	232
schaatstaal	52
<i>Schellebelle</i>	192, 262
Schmidt, Annie M.G.	156
<i>schobberdebonk</i>	97, 152
<i>schor(der)</i>	81
schrijfonderwijs	88, 90
schrijfvaardigheid basisschoolleerlingen	58, 90
scrabblewoorden	184
<i>Sen</i> (naam)	45
smileys, gebruik van -	141
<i>sot-l'y-laisse</i>	263, 334
<i>sparringpartner</i>	82, 154
spaties in samenstellingen	233, 295
spelling Engelse werkwoorden	22, 44, 80, 117, 297
spelling in Duitsland	248
spellingwedstrijden	328, 355
spellingwijziging 2005	32, 161, 174, 194, 249, 256, 259, 261, 262, 297, 298, 322, 335
Spits, Frits	307
sportjournalistiek	52, 190, 345
sporttaal	190
spreekkoren, kwetsende -	9, 32, 68, 338
spreksnelheid	43
Sranantongo	142
<i>staar</i>	44
Standaardnederlands	19, 94
Statenvertaling, invloed -	9, 48, 214

Stevin, Simon	136
<i>stoffelijk overschot</i>	233
straattaal	94, 151
<i>straks</i>	51, 164, 224, 274
strips, geluiden in -	158
<i>stropen</i>	47
Swijnenberg, Coen	307
taal en hersenen	318
taal- en spraakhandicaps	242
taal in dromen	176
taal in het werk: dj	307
taal van dichters	166, 168
taalanalyse IND	54
taalbeheersing	202
taalbeheersing scholieren	58, 88, 90
taalbeheersing studenten	356
taalgernissen	118, 232
taaletiquette	304
taalgebruik dj's	307
taalgrens, Belgische -	148
taaljaarenquête	340
taaljaaroverzicht	338
Taalkunde Olympiade	270
<i>Taalpeil</i>	286
taaltechnologie	242
taaltest	27, 63, 99, 139, 170, 207, 245, 277, 303, 345
taaltoets voor immigranten	128, 263, 338
taalverandering	100, 123
<i>tabloid</i>	154, 302
talenkennis scholieren	140
<i>taskforce</i>	14, 82
<i>testen</i>	27
tijd aangeven in Hongarije	9
toekomst van het Nederlands	281
Toonder, Marten	120, 231
Turks-Grieks	246

tussen- <i>n</i> -regeling	8
tutoyeren	40, 63, 116, 305
tweede taal leren	237
<i>typ(e)fout</i>	80
<i>typen/typ(e)/typ(e)t</i>	117
<i>u of jij</i>	40, 63, 116, 305
uitleenwoorden	280, 342
uitleenwoorden in het Indonesisch	342
uitleenwoorden in het Russisch	342
<i>uitnutten</i>	81
uitspraak Nederlands	10
uitspraak <i>s</i>	232
uitspraak, slordige -	119
<i>uitstralingsinjectie</i>	119
<i>uraten</i>	352
Van Dale, 14de druk -	292
<i>veel/vele</i>	7
verband tussen woorder	30
<i>verbeterde houdbaarheidsdatum</i>	232
<i>vermeld staan</i>	81
<i>vertellen tegen</i>	155
vieze woorden in Van Dale	303
<i>visa versa</i>	345
Vlaams taalgevoel	8
Vlaanderen, Nederlands in -	100, 116, 148, 153
vliegmetaforen	317
vlindernamen	124
<i>volhandig</i>	173
voornaammerken	4, 45
vreemdetalenonderwijs	69, 140, 296
vrouwelijke functiebenamingen	62, 115, 116
<i>waarde- en normenstelsel</i>	25
<i>waken voor</i>	8
<i>wat/dat</i>	119, 188
<i>Weemstraat</i>	103
werkwoordsvolgorde	100, 153
wis- en natuurkundige termen (etym.)	136

<i>wispeltuur</i>	206
Wissen, Driek van	105
woorden die niet in het woordenboek staan	184
woordenboeken maken	85, 292
woordgeslacht	118
zeggen watje denkt	31, 69
zelfvullers	134
zin-woordcombinaties	112, 264
<i>zopilote</i>	188
<i>zwarte hand, de -</i>	67

Ruggespraak

ruggespraak@onzetaal.nl

Gemaakte afspraken dienen 24 uur van tevoren geannuleerd te worden.

Folder voor schoonheidssalon

De Geus wijzigd WW om start eigen bedrijf eenvoudiger te maken

Het wordt makkelijker om vanuit de WW een eigen bedrijf te beginnen. Dit heeft minister De Geus van Sociale Zaken en Werkgelegenheid tijdens een overleg in de Tweede Kamer bekendgemaakt.

EMEA Nieuw Netwerk

Ook de verkeerslichten in het getroffen gebied werkten niet. Volgens een politiewoordvoerder zijn daardoor geen ongelukken gebeurd.

Algemeen Dagblad

De Almare

Een moderne vrouw zeurt niet over ongelijke kansen maar creëert ze zelf.

Het Financieele Dagblad

Saanjan heeft er een jaar over gedaan om zijn diploma A te behalen. Hij moest er heel erg aan wennen om de borstcrawl op zijn rug te doen.

Algemeen Dagblad

Bijna bevalling onder weg

Nieuwsblad Leidschendam-Voorburg

Folder Optimax

Film Kwadijk rond de eeuwwisseling klaar

KWADIJK - Na jarenlange voorbereidingen is de nieuwe dorpsfilm van Kwadijk klaar. Jarenlang is oudheidkundig genootschap Oud-Quadyck er mee bezig geweest; de meeste beelden werden rond de eeuwwisseling gemaakt vandaar dat gekozen is voor de titel Kwadijk rond de eeuwwisseling.

Purmerend op zondag

Kamervragen 2004-2005, vraagnr. 2040516250, Tweede Kamer

Vragen van de leden Depla, Kruijssen en Verbeet (allen PvdA) aan de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer over het beboeten van gemeenten die zorgwoningen toewijzen aan minder daadkrachtige ouderen.

Staatscourant

Van de hongeropgeleiden bestaat de meerderheid uit een tweepersoonshuishouden en meer dan de helft van de frequente eters kan omschreven worden als luxezoeker bij de keuze voor het restaurant.

Metro